

DAUGAVPILS
UNIVERSITĀTE

NACIONĀLAIS
ATTĪSTĪBAS
PLĀNS 2020

EIROPAS SAVIENĪBA

Eiropas Sociālais
fonds

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ
Eiropas Sociālā fonda projekts Nr.8.2.2.0/18/A/022 "Daugavpils Universitātes stratēģiskās specializācijas jomu
akadēmiskā personāla profesionālās kompetences stiprināšana"

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE

IMANTS FREDERIKS OZOLS

**KOLONIĀLISMA SEMIOTIKA:
KOLONIĀLĀ TELPA, STRUKTŪRA, ZĪMES UN
KOLONIZATORA-KOLONIZĒJAMĀ DIHOTOMIJA
AUGUSTA DEGLAVA TRILOĢIJĀ "RĪGA"**

PROMOCIJAS DARBS

zinātnes doktora (Ph.D.) grāda iegūšanai humanitārajās un
mākslas zinātnēs valodniecības un literatūrzinātnes nozarē
literatūras teorijas apakšnozarē

Zinātniskais vadītājs:
Dr.philol. Maija Burima

Daugavpils
2023

Saturs

IEVADS.....	3
I. PĒTĪJUMA KORPUSS, ROMĀNA “RĪGA” RECEPCIJA, KOLONIĀLAIS DISKURSS UN POSTKOLONIĀLISMA PĒTNIECĪBA.....	12
1. Koloniālā un postkoloniālā pētījuma ekscerpētais korpuss.....	12
1.1. Literatūras pētniecība un vēsturiskums.....	14
1.2. Koloniālais un postkoloniālais diskurss, konstituējošās zīmes un binārās opozīcijas.....	16
2. Augusta Deglava daiļrades un romāna “Rīga” recepcija.....	21
3. Augusta Deglava romāna “Rīga” recepcijas periodizācija.....	30
3.1. Pirmais periods: 1910 (1912) – 1940 (1945).....	30
3.2. Padomju periods (un trimda): 1945 – 1990.....	41
3.3. 1990. gadi – mūsdienas.....	50
II. PĒTĪJUMA METODES UN POSTKOLONIĀLĀS PĒTNIECĪBAS TEORĒTISKAIS IETVARIS.....	54
1. Umberto Eko interpretatīvā semiotika.....	54
1.1. Semiotika, semioze un zīmes.....	55
1.2. Zīmes un to tipoloģija Umberto Eko semiotikas teorijā.....	62
2. Jurijs Lotmana semiotiskā metode jeb semiotiskais vērojums.....	74
3. Pilsēta, pilsētas teksts un zīmju teorija Jurijs Lotmana semiotikā.....	84
3.1. Pilsētas teksta semiotika kopējā mākslas tekstā.....	85
3.2. “Ģeogrāfiskā” telpa un pārvietošanās tajā.....	87
3.3. Vertikālā ass un semantiskās universālijas.....	88
3.4. Māja un antimāja.....	93
4. Postkoloniālā teorija, koloniālisms un koloniālisma zīmes.....	99
4.1. Džozefa Konrāda “Tumsas sirds”.....	100
4.2. Edvards Saīds: orientālisms, kolonizatora prerogatīva, kolonizējamā portrets...104	
III. KORPUSA SEMIOTISKAIS VĒROJUMS-ANALĪZE: KOLONIĀLĀ SITUĀCIJA UN POSTKOLONIĀLAIS.....	108
1. Koloniālās telpas struktūra, robežas, to šķērsošana. Centrs un perifērija. Tranzīts. .108	
1.1. Koloniālā diskursa urbānā projekcija un semiotiskās telpas topogrāfija.....	109
1.2. Vietas un būves jeb telpiskie un zonālie topogrāfiskie objekti.....	111
1.2.1. Rīgas pils, pils, muiža, kungu nams.....	114
1.2.2. Baznīcas un baznīcu torņu smailes.....	118
1.2.3. Fabrikas.....	124
1.2.4. Skola un politehnikums.....	128
1.2.5. Krogs, vīnūzis, restorāni.....	133
1.3. Intersticiālā telpa.....	141
1.4. Profesionālā telpa: darbnīca, veikals, vīnūzis.....	143
1.4.1. Kučiera darbs, fūrmaņšefte.....	148
1.4.2. Saimniekmājas virtuve.....	150
1.5. Tirgus.....	153
1.6. Kultūras telpas: teātris, bibliotēka, koris, mākslinieka darbnīca.....	157
1.7. Robežu, ceļu un tiltu zīmes.....	158
1.8. Perifērija un centrs.....	168
2. Opozīcija “kungji, saimnieki – vergi, dzimtcilvēki, kalpi”.....	173
3. Baltās maskas un valodas kauns, atdarināšana un atmaskošanas bailes.....	188
3.1. Vācu valodas, uzvedības un ārējā izskata apguve, atdarināšana un internalizācija.....	191
3.2. Atmaskošanas bailes.....	196

4. Labais kolonizators – revizionisms kā koloniālisma zīme.....	202
5. Brīvība – nebrīvība koloniālajā diskursā.....	211
5.1. Pārvietošanās un lēmuma brīvība.....	216
5.2. Brīvība strādāt vai nestrādāt, nodarbošanās izvēles brīvība.....	221
6. Starpetnisko attiecību sistēma.....	226
6.1. Latviešu attiecības ar vāciešiem un vācbaltiešiem, skalu vācietība, kolaboracionisms, labais ķeizars un sliktie barūnas.....	228
6.2. Latviešu attiecības ar krieviem un lietuviešiem kā brāļu tautām.....	245
6.3. Latvieši un lietuvieši – leiši, bandžoļi.....	252
6.4. Ebreju (romānā “žīdu”) un latviešu attiecību atainojums.....	262
7. Seksualitātes, romantikas, erotikas un seksuālās izlaidības apraksti koloniālo attiecību kontekstā.....	273
7.1. Seksualitāte un civilizējošā misija.....	274
7.2. Seksualitāte latviešu un vācbaltiešu attiecībās.....	280
7.3. Seksualitāte, tautība un šķira.....	283
7.4. Ārlaulības sakari un prostitūcija kā koloniālo attiecību projekcijas.....	290
SECINĀJUMI.....	295
IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS.....	302
PIELIKUMS 1 “CITĀTI”	314

IEVADS

Augusta Deglava apjomīgais darbs triloģija “Rīga” periodiski piesaista literatūrzinātnieku un citu jomu pētnieku interesi. Šis cikliskums saistīts ar komemoratīvo diskursu – ar autora vai viņa triloģijas iznākšanas gadadienu, darbā atspoguļoto pilsētu – Jelgavas un Rīgas – gadskārtām. Romāna izpēti virza interese par apstākļiem, kādos veidojās latviešu sabiedrība un Latvijas valsts. Spilgts piemērs bija Latvijas galvaspilsētas astoņsimtgade 2001. gadā un piešķirtais Eiropas kultūras galvaspilsētas tituls 2014. gadā.¹ Tolaik tika publicēts zinātnisko rakstu krājums, veltīts A. Deglava daiļradei, romāna tematika skatīta konferencēs; pie mājas, kurā literāts dzīvojis, uzstādīta piemiņas plāksne, iepretim skvērā atklāta skulptūra “Rīdzinieki”.

Svarīga ir simboliskā nozīme promocijas darbā pētītās tematikas kontekstā – no autora sniegtā apstākļu dokumentējuma, “kādos latvieši ienāk un nostiprinās Rīgā”², spītējot nelabvēlīgiem sociālpolitiskiem priekšnosacījumiem. Tomēr mūsdienu uztverē (tostarp recepcijas teorijas izpratnē, par ko tālāk runāts šī darba pirmajā un otrajā daļā) darbs reducēts līdz tādām Rīgas aprakstam jeb projekcijai, kas satur mūsdienu cilvēka priekšstatus par dzīvi Latvijas teritorijā 19. gs. beigās un gadsimtu mijā. Turpretim koloniālās attiecības lielākoties tiek ignorētas.

Līdz ar to šī promocijas pētījuma uzdevums ir no literatūrpētniecības un semiotikas skatpunkta risināt divas problēmas: pierādīt faktiska koloniālā stāvokļa atspoguļojumu A. Deglava triloģijā un demonstrēt semiotikas kā metodes lietderīgumu kompleksas interdisciplināri pētāmās problēmas (koloniālisma) identificēšanā un eksplīcēšanā. Pētījumā parādās kolektīvās jeb sociālās atmiņas, pašidentitātes un nacionālās identitātes, vēstures interpretācijas jautājumi.

Darba mērķis nav piedāvāt citu skatījumu, precizēt vai polemizēt pieņēmumus vai pierādītus faktus, bet gan fiksēt tos semiotiskās interpretācijas procesā. Tas, cik būtiski ir mainījies skatījums uz latviešu vēsturi, redzams pētījuma pirmajā daļā un apakšnodaļās, kurās aplūkota triloģijas recepcijas periodizācija. Daļēji šie jautājumi skarti autora publikācijā.³

Būtiska literatūrzinātnes artava ir precīza nošķiršana starp faktu un interpretāciju. Viena no būtiskākajām problēmām postkoloniālisma studijās ir citu zinātņu ierobežotas iespējas par faktu uzlūkot attieksmes, interpretāciju, pārvērtēšanu kā plašāku un laikā

¹ 2012. gadā tika atzīmēta Augusta Deglava 150 gadu jubileja.

² Sk. Pielikums 1 “Darbā izmantotie citāti”; turpmāk tiks norādīti saīsinātā formā tekstā vai zemsvītras atsaucē: Cit. 1.

³ Ozols, I. F. (2023) Koloniālisms un koloniālā situācija Latvijā kā potenciāla vēstures pētniecības un literatūrzinātnes problēma. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (118), 2023. gada jūnijs. 63.-86. lpp.

neierobežotu procesu. Indiešu izcelsmes postkoloniālo studiju pārstāvis Dipešs Čakrabarti (*Dipesh Chakrabarty*), būdams vēsturnieks, norāda, ka vēsturiskā un antropoloģiskā apziņa ir racionālā skatījuma rezultāts. Tas izslēdz reālo, izdzīvoto (koloniālo) attiecību pieredzi (*lived relations*) starp tiem, kurus D. Čakrabarti identificē kā “piederīgus vēsturiskajam laikam un etnogrāfiskajai telpai, kas atšķirīga no analizētāja laika un telpas”. Citiem vārdiem, apelējot pie racionālisma argumenta, pētnieki priekšroku dod tādām metodēm, kas provocē pētnieka un pētāmā nesamierināmu konfliktu pat tad, ja abi pieder vienai kultūrai: “Metode neļauj pētījumu veicošajam subjektam atpazīt sevī pētāmo objektu.”⁴ Uzskatot, ka apveltīti ar to, ko D. Čakrabarti dēvē par “rentgena redzi”, pētnieki “epistemoloģisko prioritāti”⁵ piešķir “analītiskām attiecībām ar pasauli iepretim izdzīvotajai un preanalītiskajai pieredzei”.⁶

Īpatnējais modelis, saskaņā ar kuru interpretēta vēsture un kolektīvā atmiņa, starpetnisko attiecību uztvere 19. gs. otrajā pusē, turpina darboties arī mūsdienās. Notiek subjektīva vēstures revīzija, neveidojas vai tieši otrādi – veidojas izkropļoti tekstu lasījumi, kas ir nacionālās literatūras korpusā. Kopumā šis modelis ir vistiešāk saistīts ar koloniālo pieredzi un postkoloniālo stāvokli. Tā apzināšanos traucēja iepriekšējā vēsturiskā posma – piespiedu atrašanās PSRS sastāvā – ideoloģiski rāmētie naratīvi. Tomēr atteikšanās no tiem nozīmētu koloniālās pieredzes pārvērtēšanu, un šajā aspektā vēl arvien vērojams liels iztrūkums.

Noteiktus iekšpolitiskus un ārpolitiskus akcentus nosaka mūsdienu situācija. Tā, piemēram, pēc Otrā pasaules kara PSRS okupētajā un inkorporētajā Latvijā pastiprinātu interesi izraisa šķiru jautājums; marksisma tradīcijā tieši to uzskata par 19. gs. galveno konfliktu, turpretim atšķirīgas tiesības un iespējas tiek ignorētas. Ir mainījies skatījums, ideoloģisks rāmējums, tomēr faktu līmenī uzkrātās zināšanas nozīmi nav zaudējušas, tādēļ šajā darbā līdztekus ārvalstu autoriem postkoloniālisma studiju un semiotikas jomā, dažādu periodu autoriem literatūrzinātnē izmantots vēsturnieku veikums padomju posmā. Īpaši jāizceļ Pētera Krupņikova izdevums “Vācija un Baltija. Rakstu krājums”,⁷ Austras Mieriņas darbs “Agrārās attiecības un zemnieku stāvoklis Kurzemē 19. gs. II pusē”⁸ u. c.

Pēc neatkarības atgūšanas un valstiskuma atjaunošanas zinātnes pētījumu lauka priekšplānā tiek izvirzīta padomju okupācijas posma pētniecība, tostarp identificējot PSRS kā imperiālistisku valstu savienību, kas īstenojusi faktisku koloniālu politiku Savienības

⁴ Chakrabarty, D. (2000) *Provincializing Europe: Postcolonial thought and historical difference*. Princeton University Press, 239.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid., 241.

⁷ Krupņikovs, P. (sast.) (1990) *Vācija un Baltija*. Rakstu krājums. Rīga: Avots.

⁸ Mieriņa, A. (1968) *Agrārās attiecības un zemnieku stāvoklis Kurzemē 19. gs. II pusē*. Rīga.

republikās. Agrākais “vācu faktors”⁹ zaudēja līdzšinējo negācijas nozīmi, ko noteica tā saistība ar augstāku statusu un šķiru piederību. Tā vietā mūsdienu sabiedrībā, tostarp akadēmiskajās aprindās, A. Deglava romānā “Rīga” atspoguļotais koloniālais diskurss tiek “normalizēts”, proti, par vācbaltiešu un latviešu attiecībām tiek runāts kā par jebkurām tautībām: neizceļot latviešu un vāciešu attiecības aprakstītajā laikā, vācu nosacītas vai absolūtas privilēģijas un latviešu (lauku iedzīvotāju) nelabvēlīgo stāvokli, latviešu situāciju Baltijas provincē – galvenokārt lielākajā daļā mūsdienu Latvijas un Igaunijas, salīdzinot ar zemnieku stāvokli Rietumeiropas valstīs:

“Mēs esam sākuši vērtēt Baltijas vāciešus un vācbaltiešus (kā būtu pareizāk sacīt) ne tikai kā latviešu tautas apspiedējus un nīdējus, bet arī kā svarīgu saistības elementu ar Eiropas kristiānisma tradīcijām, kā kultūras un civilizācijas nesējus šī vārda īstajā nozīmē, turklāt jo daudzos un jo dažādos aspektos.”¹⁰

Iespējams, vadoties pēc mūsdienu vēlmes emocionāli līdzināties Rietumeiropai, iekļauties tās “kopīgās vēstures” naratīvā, tiek ignorēti apstākļi, kas pastāvēja Latvijā un atstāj dziļu nospiedumu turpmākā kultūras jeb mākslas teksta tapšanā. Izstrādātais promocijas pētījums, avoti un koloniālisma studiju pamatlicēju atziņas pierāda, ka A. Deglava romāns “Rīga” ir uzskatāms par pilnvērtīgu koloniālā diskursa piemēru latviešu literatūrā. Vienlaikus šis darbs nav skatāms šauri postkoloniālu studiju gaismā kā koloniālās vēstures kritika. Tas pierāda koloniālo attiecību kompleksu atspoguļojumu latviešu romānistikā un literatūrzinātnē. Taču tas nenozīmē, ka koloniālajai situācijai nav iespējams piemeklēt pozitīvu vērtējumu. Piemēram, izdevumā “Aktuālās problēmas literatūras un kultūras pētniecībā” publicēts promocijas darba autora raksts “Baznīca, biedrības un krogs – trīs atšķirīgi lokusi un sociālizācijas veidi Augusta Deglava romānā “Rīga””.¹¹ Ar atsauci uz ASV sociologa Pitirima Sorokina (*Pitirim Sorokin*) sociālo liftu jeb sociālās mobilitātes teoriju A. Deglava triloģijā identificēta sanākšanās, biedrošanās un jaunapgūtu sociālizācijas (biedrību dibināšana un vadība, pasākumu rīkošana, tostarp sadarbībā ar muižniekiem, u. tml.) paņēmieni nozīme latviešu sabiedrības tapšanā. Citām Eiropas tautām tolaik labi pazīstamie socializācijas veidi Latvijas teritorijā iepriekš bija orientēti uz vācbaltiešu un pilsētās dzīvojošo krievu sabiedrības vidus un augstāko slāni. Latviešiem tas pavēra jaunus apvāršņus, kas palīdzēja formulēt tālāku redzējumu par savu vietu, nozīmi un mērķiem, tostarp sociālas, nacionālas un pat sieviešu tiesību

⁹ Atsauce uz pētniecībā izmantotu apzīmējumu, sal.: Cerūzis, R. (2002) *Vācu faktors Latvijā (1918.–1939.): politiskie un starpnacionālie aspekti* [promocijas darbs]. Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte, Rīga.

¹⁰ Stradiņš, J. (1990) Vācbaltieši Latvijas kultūras kopībā. *Literatūra un Māksla*, 2. 13.01.1990.

¹¹ Ozols, F. I. (2023) Baznīca, biedrības un krogs – trīs atšķirīgi lokusi un socializācijas veidi Augusta Deglava romānā “Rīga”. *Aktuālās problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*: rakstu krājums, Nr. 28. Liepāja: LiePA, 161–172.

emancipācijas ziņā. Jāpiebilst, ka romāna pirmajā daļā, kur runa ir par latviešu sabiedrību 19. gs. 70. un 80. gados, ir norādes par sieviešu nozīmes un iespaida apzināšanos nacionālo centienu īstenošanā.

Dzimumu dinamika ir atsevišķs postkoloniālo pētījumu virziens, tas aplūkots nodaļā “Intersticiālā telpa”, “Saimniekmājas virtuve”, “Baltās maskas un valodas kauns, atdarināšana un atmaskošanas bailes”, “Seksualitāte, romantikas, erotikas un seksuālās izlaidības apraksti koloniālo attiecību kontekstā”. Nākotnē lietderīgi pētījumus šajā jomā turpināt, atklājot nozīmīgu ainu par dzimumu lomām laikmeta kontekstā. No mūsdienu skatpunkta raugoties, ne vienmēr ir precīzi konstatējams, kāda bija sieviešu loma 19. gs. otrajā pusē un gadsimtu mijā vācbaltiešu un latviešu sabiedrībā. Pamats uzskatīt, ka faktiskas situācijas konstatējuma vietā ir 20. gs. pirmās puses, padomju perioda un jaunāko laiku aizspriedumi: pētīta aplūkojamā perioda uztvere un tās atspoguļojums. Tas zināmā mērā sasaucas ar iepriekš minēto D. Čakrabarti problēmu par “racionālās” analīzes un izdzīvotās pieredzes savietošanu zinātniskajos pētījumos.

Nav noliedzams, ka postkoloniālajām studijām latviešu (un Latvijas, ja runa ir par cittautu literatūras korpusu, kas tapis mūsdienu Latvijas teritorijā) literatūrā traucē gan ideoloģiskie uzstādījumi, gan 20. gs. vairākas reizes mainījies savas vēstures vērtējums. Ņemot vērā, cik būtiski tas ietekmē literatūras uztveri kopumā un atsevišķus koloniālo attiecību piemērus, jautājums plašāk iztirzāts promocijas darba pirmajā daļā “Pētījuma korpuss, romānu triloģijas “Rīga” recepcija, koloniālais diskurss un postkoloniālisma pētniecība”.

Ņemot vērā nepieciešamību savietot gan izdzīvoto pieredzi, gan vēstures un kultūras faktus racionāli analītiskajā uztverē, apzināti izvēlēta salīdzinoši novatoriska pieeja – semiotika (U. Eko interpretatīvā semiotika un J. Lotmana semiotiskais vērojums) kā galvenā metode koloniālisma struktūras identificēšanā un pierādīšanā, arī koloniālisma zīmju eksplicēšanā. Viens no piemēriem zīmju izpratnei šādā aspektā ir brīvību un nebrīvību (kā brīvības alku) denotējošu zīmju apraksts, kas plašāk izklāstīts šī darba trešajā daļā “Korpusa semiotiskais vērojums-analīze: koloniālā situācija un postkoloniālais”; sagatavots un iesniegts publicēšanai autora raksts “Brīvības zīmes Augusta Deglava triloģijā „Rīga””.¹² Kā svarīgas brīvību un tās pretmetu nebrīvību raksturojošas zīmes uzskatāmas robežas, pārvietošanās liegumi, augstā un zemā stāvokļa nošķirums u. c., kas izvērsti aplūkotas promocijas darbā.

---

¹² Sagatavots publikācijai: Ozols, F. I. (2023) Brīvības zīmes Augusta Deglava triloģijā „Rīga”. *DU XXXIII Zinātniskie lasījumi*.

Postkoloniālās teorijas izmantošana, aplūkojot latviešu sadzīvi un kultūru līdz neatkarīgas Latvijas dibināšanai, nav unikāla parādība, taču ierobežota. Pārsteidzoši liela nozīme ir laika valdošajiem politiskajiem naratīviem. Latviešu diasporā vēl 20. gs. 70. gados, Latvijas teritorijā – sākot no 90. gadu sākuma, par koloniālu spēku jeb varu tiek saukta Padomju Savienība. Šādu skatpunktu demonstrē Violeta Kelerte un citi izdevuma “Baltijas postkoloniālisms”¹³ rakstu autori. Laiku, kad lielākajā daļā mūsdienu Latvijas teritorijas latviešu ikdienu noteica vācu muižniecība, kā koloniālu attiecību piemēru atzīt vien nedaudzi autori (plašāk sk. “Pētījuma korpuss, romānu triloģijas “Rīga” recepcija, koloniālais diskurss un postkoloniālisma pētniecība”). Nav noliedzams, ka pat attiecībā uz Indiju, kad tā bija formāla un nepārprotama Lielbritānijas kolonija, mēdz parādīties viedokļi, kas britu koloniālās pārvaldes iespaidu uzskata par labvēlīgu, civilizējošu, ar Rietumu attīstības vektoru vienojošu.¹⁴ Papildu izaicinājumu rada diskusija par Vācijas un vāciešu īstenotu iekšējo koloniālismu Austrumu un Centrālajā Eiropā. Temats piesaista Rietumvalstu pētnieku ievērību un aktualizē jaunāko politisko procesu; vislielāko darbu šajā jomā veicis vācu izcelsmes pētnieks Sebastians Konrads (*Sebastian Conrad*).

Jāpiebilst, ka plašākā kontekstā interese par postkoloniālismu ir viļņveidīga. Postkoloniālisma studijas jaunā kvalitātē atgriežas to sākotnējā ģeogrāfiskajā telpā: studijas (“postkoloniālā kritika”)¹⁵ bija aktuāls pētījumu virziens, sākot no 20. gs. 60. gadiem, kad īpaši strauji iezīmējas britu impērijas sabrukuma procesi un pasaules kartē parādās arvien jaunas neatkarīgas valstis, atrodas divu pretēju spēku iedarbībā. Iezīmējas jauni virzieni: pirmais saistāms ar Eiropas koloniju strauju neatkarības atgūšanu¹⁶, otrajā koloniālisms kļūst par pētījumu virzienu, ko attiecina uz Padomju Savienību, precīzāk – uz valstīm, kas atgūst neatkarību. Process izteikti vērojams postkoloniālisma studiju jomā Latvijā, apvienojoties ar iepriekš minēto tendenci par vācbaltiešu un latviešu attiecību pārskatīšanu, daļēji vai pilnībā izslēdzot koloniālās komponentes līdz Latvijas neatkarības proklamēšanai 1918. gadā. Tā vietā koloniālais un postkoloniālais attiecas uz literatūru, Latvijai atrodoties PSRS sastāvā.¹⁷

Vēsturisku iemeslu dēļ koloniālisma situācijas pastāvēšana attiecībās starp latviešiem un vācu elementu arvien uzskatāma par neērtu tematu, kas saistās ar padomju ideoloģiskajā

¹³ Kelertas, V. (2006) *Baltic Postcolonialism*. Amsterdam: Rodopi.

¹⁴ Ozols, I. F. (2023) Koloniālisms un koloniālā situācija Latvijā kā potenciāla vēstures pētniecības un literatūrzinātnes problēma. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (118), 2023. gada jūnijs. 63.-86. lpp.

¹⁵ Sal.: Kalnačs, B. (2013) Postkoloniālisms. I. E. Kalniņa, K. Vērdiņš (sast.). *Mūsdienu literatūras teorijas*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 413–445.

¹⁶ Šis process nav noslēdzies. Jaunākā valsts, kas pasludinājusi pilnīgu suverenitāti no britu troņa, ir Barbadosa. Koloniālās ēras beigās 1966. gadā Barbadosa ieguva neatkarību no Apvienotās Karalistes, taču faktiski bija konstitucionālā monarhija ar t. s. Barbadosas monarhu kā valsts vadītāju (viens no Lielbritānijas un Ziemeļīrijas karaļa tituliem). 2021. gada 30. novembrī Barbadosa kļuva par republiku.

¹⁷ Sal.: Kalnačs, B. (2011) *Baltijas postkoloniālā drāma*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.

naratīvā sakņotiem aizspriedumiem un nepieciešamību (re)interpretēt vēsturi, kā arī pārvērst vēstures zinātņi par vienu no padomju naratīva veidošanās centriem. Tomēr priekšplānā uzturētais politiski aktuālais postkoloniālo studiju virziens par laiku, kad Latvija atradās Padomju Savienības sastāvā, nenovēršami liek atgriezties pie jautājuma par to, kā uztverami apstākļi, kādos latvieši dzīvoja un veidojās kultūra līdz pat 20. gs. otrās desmitgades beigām. Plašāka ierosme šādam pētījumu virzienam un laika ietvaram saistās ar ASV vai Austrumeiropas pētniekiem, kas vēlāk iekļāvušies ASV akadēmiskajās aprindās. ASV dzīvojošais profesors Kārlis Račevskis savā referātā, kas nolasīts Pasaules latviešu zinātnieku kongresā Rīgā, pārspriežot, ar ko varētu būt saistīts šāds klusums, neizmantojot postkoloniālisma studijas Padomju Savienības laika pētījumiem, secina: “Baltijas valstu gadījumā paradoksālais pretstats starp koloniālu varu, kura ir mazāk civilizēta par tiem, kas tiek kolonizēti, tomēr neizdzēš piecdesmit gadus ilgu dominācijas un ekspluatācijas īstenību.”¹⁸ K. Račevskis piedāvā tādu koloniālisma definīciju¹⁹, kas parāda, ka ir iespējams runāt par divām koloniālajām situācijām, no kurām pirmā ir saistīta ar vācu koloniālo elementu.

Jaunāko starptautisko notikumu kontekstā (Krievijas karš Ukrainā) ir aktuāls – nereti strīdīgā, metaforiskā lietojumā – kontekstuāli saistīts jēdziens “imperiālisms”. Ņemot vērā koloniālisma temata sākotnējo ģeogrāfisko piesaisti globālajiem Dienvidiem un Austrumiem, likumsakarīgi, ka šī pētījumu virziena avangardā liela loma bija domātājiem no koloniālo impēriju metropolēm un tobrīd esošajām vai jau bijušajām kolonijām anglofonajā un frankofonajā pasaulē. Promocijas pētījumā būtisks uzsvars likts uz Franca Fanona (*Frantz Fanon*) un Edvarda Saīda (*Edward Said*) darbiem; runājot par vācu koloniālisma modeļa raksturojumu un tā analīzi – Sebastiana Konrāda (*Sebastian Conrad*) veiktajiem pētījumiem. Darbā citēts plašāks postkoloniālās teorijas pārstāvju loks un literārais korpus; koloniālā situācija Latvijas teritorijā nav pretstatīta Eiropas metropoļu aizjūras kolonijām, bet gan skatīta kopsakarā ar tām. Salīdzināmās literatūras korpusā lielāka loma ierādīta Džozefa Konrāda (*Joseph Conrad*) darbam “Tumsas sirds”.

Atsevišķu komentāru prasa promocijas darbā lietotie tautību apzīmējumi. Jēdziens “latvieši” ietver arī latgaļus (te Deglava lietotā forma), lai gan A. Deglava triloģijā, reflektējot 19. gs. faktisko stāvokli, kur Latgales teritorija veido atsevišķu kultūras un

¹⁸ Račevskis, K. (2001) Par Baltijas valstīm postkoloniālisma gaismā. Pasaules latviešu zinātnieku II kongress. *Latvijas Vēstnesis*, 147. 16.10.2001, 6.

¹⁹ “Kolonizācija, vienkārši sakot, raksturo situāciju, kurā viena tauta pārņem otras teritoriju, pakļaujot tās iedzīvotājus pilnīgai fiziskai kontrolei. Lai šādu pilnīgu kontroli panāktu, tiek uzspiesta vispārēja pievienošanās vai akceptēšanas izveidošana. Izveidošanas darbs savukārt var tikt veikts vairāk vai mazāk uzkrītoši, ar lielāku vai mazāku varmācības pielietošanu.” Ibid.

politisko telpu, redzams nošķīrums. Latgaļu tēla portretējums ir svešā (“svešā” un “savējā” diskurss) portretējums, kas kopumā līdzīgs leišu puīša Joža atainojumam.

Triloģijā ebreji tiek konsekventi dēvēti par “žīdiem”. A. Deglava darbā ir atrodami daudzi apraksta elementi, kas mūsdienu izpratnē ir nepārprotami antisemitiski. Šis jautājums daļēji tiek aplūkots apakšnodaļā “Ebreju (romānā “žīdu”) un latviešu attiecību atainojums”, taču netiek uzstādīts tāds uzdevums un izšķirts jautājums par to, vai apzīmējums “žīdi” ir autora nepatikas diktēts vai atspoguļo, viņaprāt, raksturīgu laikmeta zīmi. Ievērojot mūsdienu izpratni par šo tematu, kā arī to, ka postkoloniālās studijas ir subalternu balss saklausīšana un amplificēšana, autora tekstā tiek lietots neitrāls mūsdienu apzīmējums “ebreji”, kurpretim citējumos vai tiešā atsaucē tiek saglabāts A. Deglava lietotais apzīmējums, lai neizkropļotu zinātniskās izpētes materiālu.

Piebilde nepieciešama jēdzieniem “vāci”, “vācbalti” un “vācbaltieši”. Jēdziens “vāci” un “vācieši” apzīmē visus vāciski runājošos, tostarp, kas iebraukuši no Vācijas vai romānā aprakstošās “Auslandes” (Krievija, kuras daļa bija Baltijas provinces, tolaik tika apzīmēta ar vācu vārdu “Inland”). Tāds, piemēram, ir vācu meistars Gerle, pateicoties kuram Laurim Sutumam iespējams apiet liegumu necunftīgajiem veikt amatu un turēt galdnieka darbnīcu. Šis apzīmējums attiecas uz Hildegardi un Georgu Rābemani, kas sava laika sabiedrībai saistās ar vāciešiem. Rīgā dzīvo arī “vācbaltieši”, raksturīga to pārstāve ir Rābemaņu guvernante Faustīne, kas izmanto apzīmējumu “īstie baltieši”. “Vācbaltieši”, proti, vācu valodā runājošie Baltijas provinču iedzīvotāji, uzskatāms par ieteicamo apzīmējumu iepretim agrāk plaši lietotam “baltvāci” un “baltvācieši”²⁰. Pat tas, kā mainās Latvijā dzīvojošo vāciešu apzīmējums (no *vāci* un *balti* A. Deglava romānā “Rīga” uz *baltvācieši* un *vācbaltieši*), signalizē par nemitīgu atgriešanos pie šīs pieredzes un (re)interpretēšanas atbilstoši laikam, ideoloģijai un politiskajai konjunktūrai.

Darba mērķis nav pierādīt koloniālisma pastāvēšanu un analizēt koloniālo situāciju diahronā un sinhronā aspektā, bet gan koloniālo situāciju apzīmējošu elementu (zīmju) konstatēšana un eksplīcēšana, izmantojot semiotisko metodi. Praktisko pētījumu gaitā izmantoto analīzi patiešām var izmantot, lai diskutētu par koloniālisma vēsturi Latvijā, taču šāda diskusija aptver dažādas zinātnes nozares plašākam pētījumam. Balstoties J. Lotmana un U. Eko semiotiskajās metodēs, liela loma ierādīta praktiskā pētījuma gaitā fiksēto elementu izpētei, respektīvi, interpretācijai (plašāk par U. Eko interpretatīvās semiotikas metodi otrās sadaļas nodaļā “Pētījuma metodes un postkoloniālās pētniecības teorētiskais ietvars”).

---

²⁰ Krupņikovs, P. (1990) *Vācija un Baltija*: rakstu krājums. Rīga: Avots.

Promocijas darbs strukturēts trīs lielās sadaļās, nodaļās un apakšnodaļās. Plašāka ir pētījuma trešā sadaļa, kurā izklāstīti un ilustrēti koncepti, demonstrēti praktiskā semiotiskā vērojuma – semiotiskā koloniālo zīmju un koloniālo attiecību projekciju analīzē. Raksturota koloniālo attiecību orientācija telpā, piemēram, augstais vācu jeb baltu stāvoklis saistās ar vietu, kas pretstatīta zemajai, latviskajai vietai. Pētījums demonstrē, piemēram, gaismas, tekstiliju, interjera iekārtojuma u. c. šķietami sadzīvisku un nerelavantu elementu saistību ar statusu un “izvietojumu” uz koloniālās ass, kurai pretēji ir kolonizators un kolonizējamais; tiesa, tie nav vienmēr savstarpēji izslēdzoši pretmeti. Kolonizatora un kolonizējamā attiecības atrodas īpašā mijiedarbībā, un viens no uzskatāmiem simboliem kultūras tekstā ir uzvedības modeļu kopēšana vai, gluži otrādi, atteikšanās no tiem, kā arī hibrīdās kultūras veidošanās.

A. Deglava romāns “Rīga” aptver laika posmu no 19. gs. otrās puses līdz 20. gs. sākumam. Šajā laika nogrieznī mainās gan latviešu paaudzes, gan idejas, notiek strauji sociāli un ekonomiski pārkārtējumi. Būtiskas pārmaiņas skar arī autora dzīvi, tostarp pārvaldot Raiņa un Aspazijas finansiālās lietas, kamēr tie ir emigrācijā Šveicē, kā arī eventuāli pašam autoram dodoties bēgļu gaitās uz Krieviju.

Rakstnieka dzīves un pārdzīvojumu atspoguļojums daiļradē ir patstāvīgs pētījumu virziens literatūrzinātnē, mākslā un citās disciplīnās, piemēram, socioloģijā un psiholoģijā. Darbā vērojamas būtiskas attieksmes maiņas, piemēram, pret carisko pārvaldi romāna pirmajā daļā un turpinājumos. Dziļākas analīzes vērti ir komentāri, kurus A. Deglavs saņēma, uzsākot romāna izdošanu (turpinājumos presē). Iespējams, ka līdzās personiskajai pieredzei un saskarsmei ar Raiņa un Aspazijas trimdas faktu šie komentāri un nostājas maiņa pret carisko pārvaldi un rusifikācijas procesu varēja ietekmēt romāna tēlojumu pat vairāk, nekā autors to būtu apzināti vēlējis.

Šāda analīze nav darba mērķis, aprobežojoties ar konstatāciju romānā vērojamajai attieksmes maiņai pret carisko pārvaldi. Sākotnēji tā tiek uzskatīta kā taisnīga, latviešiem labvēlīga un attiecībās ar vāciešiem vēsturisko taisnību atjaunojoša. Tālākā romāna gaitā parādās atsevišķi kritiski izteikumi (kā nodeva tā brīža sociālpolitiskajam diskursam), lai gan kopumā A. Deglavs iespējamo pretrunu pārvar, fokusējoties uz latviešu tautas interesēm; viens no galvenajiem protagonistiem Pēteris Krauklītis netaisnību, pat nehumānismu attieksmē pret latviešiem apjauš, jau atrodoties ceļā uz Rīgu. Sākotnējais impulss doties uz Rīgu nav saistīts ar plašākiem politiskiem mērķiem vai netaisnības izjūtu, bet ļoti subjektīvām vēlmēm. Tas ir būtisks konflikts varoņa tēlā, jo sākotnējais motīvs dzimtās puses pamešanai nav iekšēja nepieciešamība cīnīties ar netaisnību vai par latviešu sociālu, juridisku un nacionālu emancipāciju, bet gan tikai personiskais labums –

vieglāks darbs (nekā, piemēram, minētais skrodera amats) un lielāka alga. Fokusa maiņa un nobriešana cīņā par savu tautiešu tiesībām ir samērā sasteigta, to nosaka divi faktori – vērojumi, personiski piedzīvotās netaisnības vai konflikti.

Visas šīs situācijas saistītas ar attiecībām starp vāciešiem un latviešiem, kur cariskā pārvalde vismaz sākotnēji ir pasīvs vērotājs un latviešu izpratnē ir vācu aristokrātijas intrigu upuris. Līdz ar to par lietderīgu uzskatāma tieši koloniālisma pētniecība Baltijā dzīvojošo vāciešu un latviešu starpā, salīdzinoši mazāku uzmanību pievēršot krievu faktoram. Šādam pētījuma diskursam A. Deglava romāns sniedz bagātīgu literāro un kultūrvēsturisko materiālu.

Ja vien nav norādīts citādi, visi tulkojumi no oriģinālvalodas vai konkrētā autora izdevuma citā valodā ir promocijas darba autora pašrocīgi veikti. Darbiem, kas piedzīvojuši atkārtotus izdevumus, tulkojums veikts no zemspītras piezīmē minētā izdevuma. Gajatras Čakravotri-Spivakas darbs “Vai pakļautie spēj runāt?” izmantots Sandras Meškovas veiktajā tulkojumā no angļu valodas, uzskatot, ka šis tulkojums sniedz nenovērtējamu pienesumu postkoloniālisma teorijas terminoloģijai latviešu valodā.

I. PĒTĪJUMA KORPUSS, ROMĀNA “RĪGA” RECEPCIJA, KOLONIĀLAIS DISKURSS UN POSTKOLONIĀLISMA PĒTNIECĪBA

1. Koloniālā un postkoloniālā pētījuma ekscerpētais korpuss

Pētījuma korpusa pamattektu veido A. Deglava romānu triloģija (nepabeigta) “Rīga”. Šāda izvēle nav tādēļ, ka minētais darbs pretendē uz augstu literāru kvalitāti. Izdevumā “Rīgas teksts. Augusta Deglava romānam “Rīga” – 100”, kas iznāk, atzīmējot romāna simtgadi, vairāki autori to dēvē par “monumentālu romānu” vai “monumentālu darbu”. Taču šiem apzīmējumiem vērojama divējāda iezīme: no vienas puses, tas izklausās kā autora un liela apjoma literārā darba cildinājums, no otras puses, tas ir eifēmisms raksturojumam, ka darba (ieceres) “monumentalitāte” ir vienīgā marķētības zīme, kas to izceļ. Iespējams, ir likumsakarīgi, ka A. Deglavs un viņa triloģija “Rīga” nav iecelti “Literatūras nozares 14 vērtību” izlasē.²¹

Ar komplimentu par apbrīnojamo virtuozitāti, “ar kādu romānists atveidojis toreizējās multikulturālās Rīgas vidi, latviešu, vācu krievu valodu mijiedarbību, sajaukšanos un atgrūšanos”, literatūrzinātnieks Roalds Dobrovenskis atzīst: “Kaut bez izvairīšanās jāteic: mākslinieciski grāmata ir ārkārtīgi nelīdzena. Par satraucošu, meistarīgi uzbūvētu sižetu, izcili pārdomātu kompozīciju te runāt pagrūti. Vairāki romāna personāži sākumā iezīmēti spoži un skaidri saskatāmi, bet vēlāk, pamazām izbālējot, pazūd, it kā autors par tiem vienkārši būtu aizmirsis.”²²

Tomēr “monumentalitāte” izrādījās izšķiroša, izvēloties A. Deglava darbu koloniālisma seku un postkoloniālā diskursa semiotiskam pētījumam: kā no dziļas apspiestības sajūtas romāna darbības gaitā latviešu sociāli tiesiskais un saimnieciskais stāvoklis progresē līdz tādai pakāpei, ka tie paši vēlas veidot kolonijas (Brazīlijā). Kolonizētais kļūst par kolonizatoru, atklājot koloniālās alkas. A. Deglava romāns “Rīga” piedāvā unikālu sintēzi plašam kultūrvēsturiskam pētījumam un centieniem dokumentēt konkrētu stāvokli literatūras tekstā, personisku autora, laikabiedru, vecāku u. c. aprakstu.

Triloģija ir nozīmīga daudzu kultūrvēsturisku atsauču dēļ, kas nav “nejauša” daļa romāna telpas un laika tēlojumā, bet gan mērķtiecīgi un sistemātiski ierakstītas, realizējot autora ieceri – atstāt aizejošā laika liecību. Šis nodoms ir dominējošs, tā dēļ nereti nākas ziedot māksliniecisko kvalitāti. Savukārt to, ka A. Deglavs prot rakstīt arī citādāk, bez lieka sentimenta un pārspīlētas emocionalitātes, apliecina cits viņa romāns “Zeltenīte”. Lai arī

²¹ Latvijas Nacionālā bibliotēka (2002). Literatūra. *Latvijas Kultūras kanons*. Pieejams: <https://kulturaskanons.lv/list/?l=5> (skatīts 09.06.2020)

²² Dobrovenskis, R. (2013) Kas to “Rīgu” kaldināja. *Cimdiņa, A. (sast.) Rīgas teksts: Augusta Deglava romānam ‘Rīga’ – 100*. Rīga: Zinātne, 167–168.

romānam nav augsta mākslinieciska vērtējuma, tā pamatiecere, arī atteikšanās no kompromisiem par labu literārajai kvalitātei padarījuši to vērtīgu Latvijas koloniālās apspiestības pētīšanai un postkoloniālajai kritikai.

To, ka A. Deglavs veido literāru apdari vēstures materiālam, rakstnieks pats nedz noliedz, nedz slēpj un savās pārdomās sarakstē dalās ar Raini un Aspaziju. Jāpiebilst, ka autors pilda abu dzejnieku pilnvarnieka funkcijas, kārtojot finanšu lietas, palīdzot uzturēt un izīrēt Jūrmalas vasarnīcu, vācot un nosūtot komisijas par lugu iestudējumiem u. tml.:

Tu esi agrāk bijis Aizupa kompānijā, vai nevari atcerēties un atsūtīt man, kādas rezolūcijas tika pieņemtas, kādā garā viss gāja, kādi bija ievērojamākie gari un arī mazliet par Aizupa personiskajām īpašībām. Esmu uzņēmis sarakstīt kultūrvēsturisku romānu triloģiju "Rīga".²³

Papildus tiek izmantoti arī citi literārie darbi, piemēram, autora kritiķu atzītais veikums romāns "Zeltenīte", neliels izdevums "Latviešu attīstības solis no 1848. līdz 1875. g.". Korpusu papildina atsevišķi autoru darbi, arī ārvalstu, kas ļauj pētījumam piešķirt nepieciešamo komparatīvo raksturu – kontekstā ar Rietumu koloniālo diskursu.

Jāuzsver, ka tas ir literārā jeb mākslas teksta pētījums. Daiļdarbs, mākslas teksts lasītājam sniedz brīvību, pat pienākumu statisko, fizisko tekstu "atdzīvināt" individuālajā lasījumā, kurā ievērojamu lomu spēlē paša lasītāja personība, zināšanas, dzīves pieredze, attieksme par sižetā atainotajiem notikumiem utt. Literatūras pētījumam un tā rezultātiem nav pretenziju uz historiogrāfisku, faktoloģisku atbilstību tādiem secinājumiem, kādi varētu rasties pētniekiem citos zinātniskās izpētes virzienos, piemēram, vēstures pētniecībā, socioloģijā u. tml.

Pētījuma objekts – cilvēka prāta darba auglis, kurā apvienojas individuālā un kolektīvā atmiņa, sociālais un politiskais konteksts; atsevišķos gadījumos daiļdarbu var būtiski ietekmēt tā radīšanas mērķi vai acumirkliģu izjūtu, noteiktu tā brīža aktualitāšu iespaids. Turklāt daiļdarbs nevar pastāvēt tikai pats par sevi, vienlīdz svarīgs ir lasījums. Gan autors, gan lasītājs, gan darbā sastaptie varoņi ir īpašas mākslas telpas objekti, un šī telpa ir semiotiska. References uz vēsturi, reāliem notikumiem var kalpot mērķim dokumentēt noteiktas nozīmes vai izjūtas. Turklāt reālas cilvēku kopuma – kolektīva – atmiņā fiksēta notikuma izjūtas var atkārtoti izsaukt gan faktoloģiskas un dokumentāras liecības par šo notikumu, gan ar tiem tieši nesaistīti mākslas teksta objekti, piemēram, skulptūra, glezna, dzejolis, romāns.

Analoģiski tam, kā, piemēram, piemiņas zīme "Melnais sliexsnis" Brīvības un Stabu ielas krustojumā bijušās Valsts drošības komitejas ēkas fasādē vēsta par upuru "ieslodzīšanu, mocīšanu, nogalināšanu un morālu pazemošanu", lai gan nekas no

²³ Rakstniecības, teātra un mūzikas kolekciju krātuve, RMM 16302. Citēts pēc: Līdaka, S. (2013) Ieskats Rakstniecības un mūzikas muzeja krātuves materiālos par A. Deglavu. Deglava un Raiņa sarakste. *Cimdīņa, A. (sast.) Rīgas teksts: Augusta Deglava romānam 'Rīga' – 100*. Rīga: Zinātne, 139–140.

pieminekļa aprakstā esošajiem elementiem – sarkanbrūnas rūsas krāsas patinēts tērauds, melna granīta puspievērtas durvis, teksts “ar lāzera griešanas tehnikā izdedzinātiem, it kā cauršautiem burtiem”²⁴ – tieši neliecina par traģisko pieredzi. Tāpat Pētera Krauklīša un satikto vai nostāstos dzirdēto cilvēku stāsti (atspoguļoti romānā, bet daļa paliek kā ietverta, neatklāta pieredze) liecina par apspiestību, kas aplūkota kā koloniālās apspiešanas pieredze ar tai raksturīgām izpausmēm un sekām.

Jāpiebilst, ka minētās attiecības starp zīmi jeb tās ārējo veidolu – apzīmējumu un apzīmējamo, to, uz ko zīme norāda (rūsas krāsas tērauda un melna granīta durvis, cauršauts uzraksts → ieslodzīšana, mocīšana, nogalināšana, morāla pazemošana; romānā aprakstīto subjektu piedzīvojumi un pieredze → koloniālās apspiestības situācija), – ir semiotiskas attiecības. Turklāt piemiņas objekta kontekstā pieņemts runāt par simbolisku zīmi; personīgās apspiešanas pieredzes stāstu kontekstā iespējams diskutēt gan par ikonisku, gan indeksīvu, gan simbolisku zīmi. Šajā aspektā ir vērtīgs promocijas darba otrajā sadaļā veiktais ieskats J. Lotmana un U. Eko zīmju teorijās, sevišķi par ikoniskajām un simboliskajām zīmēm un šo zīmju ekvivalenci.

1.1. Literatūras pētniecība un vēsturiskums

Atkarībā no politiskās varas Latvijas sabiedrība ir gan izjutusi un vēlāk reflektējusi savu “verdzības” laiku – Kurzemes un Zemgales hercogistē un Livonijā, vēlāk Baltijas provincēs vācu bruņinieku ordeņu un vācu muižniecības varā –, gan arī daļēji vai pilnībā atteikusies no jebkādiem pārmetumiem par vēsturisku nodarījumu. Iespējams konstatēt epizodes, kur notiek identificēšanās ar vācu kultūru vai apgalvojumi, ka vācieši Baltijā latviešus uzskatījuši par sev līdzīgu tautu. Atsevišķos gadījumos var runāt par pateicību par vācisko kultūras mantojumu iepretim krieviskajam (turklāt būtībā izslēdzot vai ievērojami reducējot polisko un zviedrisko).²⁵

Kad vāciešu loma Latvijā vērtēta pozitīvi, tāda kļūst arī pagātnes interpretācija, piemēram, pielīdzinot latviešu zemnieku stāvokli jebkuras citas (Rietum)Eiropas tautas

²⁴ Rīgas pieminekļu aģentūra (2007). *Pērkone, D. (red.) Pieminekļi: Piemiņas zīme melnais sliekšanās*. Pieejams: <http://www.rigaspeminekli.lv/?lapa=pieminekli&zanrs=1&rajons=3&id=73> (skatīts 02.01.2022)

²⁵ Piemēram, vēsturnieks Kaspars Kļaviņš uzsver, ka “latvieši nebija tikai zemnieku tauta [...] latviešu kultūra nebija tikai vienkārša “tautas kultūra” [...] vēl viens no dzīvotspējīgākajiem un noturīgākajiem mītiem, ka latvietis ir bijis tikai nabaga zemnieks un latviešu senči nav dzīvojuši svešinieku apdzīvotajās pilsētās (Rīgā vai kur citur), kurās tie ieradušies nejauši, trūkuma un vajāšanas dzīti. Latviešu zemnieki pilsētās nebija kautrīgi un pazemīgi lūdzēji, tie iesaistījās saviesīgā dzīvē, pārņemot virkni tradīciju, kas folklorizējoties kļuva par tautas kultūras neatņemamu sastāvdaļu. Līdz ar dziesmām, parunām un apģērba paraugiem no pilsētām lauku vidē ienāca dažādi pilsētas atribūti, un otrādi. Piemēram, Baltijas pilsētās tirgotāji speciāli zemniekiem 18. gadsimtā sāka izgatavot laimi nesošo, pagānisko mājas pūķu suvenīrus”. Kļaviņš, K. (2013) Vēsturiskie mīti: latviešu stereotipiskās pagātnes redzējums (II). *Latvijas Vēstnesis*. 19.09.2013. Pieejams: https://lvportals.lv/viedokli/257856-vesturiskie-miti-latviesu-stereotipiskais-pagatnes-redzejums-ii-2013#_ftn1 (skatīts 09.05.2020)

zemnieku stāvoklim attiecīgā vēstures posmā. Norādot, cik uzspiesta ir rusifikācija un vēlāk padomju okupācija, skatījums uz “vācu laikiem” vēl vairāk mainās; vācieši vairs nav viena no Rietumeiropas tautām, kas noteiktu iemeslu dēļ ierodas Latvijā. Veidojas emocionāla argumentācija, kurā vācieši parādās kā radniecīgi, pret latviešiem labvēlīgi, turklāt aizbildnieciski. Interesanti, ka, šādā skatpunktā vērtējot latviešu un vāciešu attiecības, latviešu naidīgums (kas nav noliedzams kaut vai zemnieku nemieru dēļ) tiek skaidrots ar neizglītota cilvēka neizpratni:

Zemnieks bija šķirts no izglītības un kultūras vērtību baudīšanas, bet valdošo šķiru vidi, apģērbu, paradumus viņš uztvēra naidīgi, mitoloģizēti, nesaprotot to jēgu un nozīmi. Varu un bagātību pārstāvošie bija svešinieki, galvenokārt vācieši. Muiža, pilsēta, ārējās varas maiņas, tas viss neatspoguļojās zemnieka apziņā un netika identificēts ar sevi. Pagātnes notikumi saplūda vienlaidus slānī, kam trūka hronoloģisku atskaites punktu un kas bija pakļauts tautas teiku principiem. Šāda vēstures izpratne joprojām nereti izpeld mūsdienu latviešu sabiedrības vidē, kurā pārsvaru ņem mītiskais pirmsākums, un gadsimti saplūst vienā plaknē.²⁶

Koloniālās situācijas apzināšanās nevērš Latvijas vai latviešu tautas pieredzi kā unikālu Eiropas kontekstā (turpretim tās pārinterpretēšana kā īpaša attiecību zīme starp latviešiem un vāciešiem to panāk). Centrālajā un Austrumeiropā atrodamas tautas ar līdzīgu koloniālās apspiestības klātbūtni; jāpiebilst, ka modeļi bija dažādi un katras valsts un tautas situācija jāvērtē atsevišķi – bez centieniem vienkāršot un vispārināt. Šī apzināšanās nepadara latviešu vēsturi par mazāk mītisku vai heroisku, taču tā ļauj izskaidrot atsevišķus uztveres fenomenus, īpaši noteiktu zīmju nozīmi un lomu sabiedrībā. Piemēram, vēlme ar citvalodas iemaņām absolūti līdzināties tautas pārstāvjiem, kuriem šī valoda ir dzimtā.

Valodu apguves fenomens, kas daudzkārt tiek minēts A. Deglava romānā “Rīga” (sk. nodaļu “Baltās maskas un valodas kauns, atdarināšana un atmaskošanas bailes”), noteicis izpratni par valodu apguvi. Iespējams, ka tādēļ latvieši, par spīti sasniegumiem citās zinātņu nozarēs, nav nesuši būtisku pienesumu (Rietumu) pasaules zinātnei filoloģijas jomā. Tā vietā nostādne par filoloģiju kā zinātni un tās lomu nereti reducēta līdz valodas apguvei labā līmenī, turklāt ne tik daudz nepieciešamās valodas zināšanas (piemēram, senangļu valoda šekspirologam), cik laba ir ikdienā lietojamās valodas izruna un “gramatika”. Līdzīgs utilitārisms tiek pausts citās nozarēs, arī literatūrzinātnē, teātra kritikā, valodniecībā.

Vēlme izpelnīties starptautisku atzinību, nevis definēt savus mērķus un par panākumu uzskatīt to, cik tāls ceļš noiets uzstādīto mērķu sasniegšanai, liecina par koloniālisma dziļajām sekām, kuras, piemēram, pēc F. Fanona pārlicības, nav pārvaramas

²⁶ Lancmanis, I. (2004) Kurzemes hercogiste – mūžīgais un efemērais. [lekcija nolasīta 24.09.2004. Rundāles pilī]. *Latvijas Zinātņu Akadēmija*. 02.05.2008. Pieejams: http://ww3.lza.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=166 &Itemid=62 (skatīts 04.11.2012)

bez vardarbīgas katarses.²⁷ Protams, jāapzinās, ka F. Fanona darbu raksturo tā brīža aktuālais konteksts un klātbūtne Alžīrijas karā. Tomēr autora vēstījuma semantikā ietverta aktīva pozīcija, tostarp par koloniālās pieredzes izvērtēšanu. Tāpat jāapzinās, ka F. Fanons pēc profesijas bija psihiatrs; viņa izpratnē vardarbības uzdevums ir sniegt kompensējošu, pat terapeitisku – dziedinošu efektu, kas ļautu upurim apzināties sava upura stāvokļa absolūtu un neatsaucamu pārtraukšanu, pašcieņas atgūšanu. Šāds rezultāts, iespējams, sasniedzams arī ar citām metodēm.

1.2. Koloniālais un postkoloniālais diskurss, konstituējošās zīmes un binārās opozīcijas

“Koloniālā literatūra”, kas veido lielu vai pat lielāko daļu koloniālā diskursa, ciktāl tas skar literatūrzinātņi, semiotiku un sociālās zinātnes, būtībā ir šaurs jēdziens; tam būtu jāapzīmē literatūra, kas tapusi kolonizācijas perioda laikā un sarakstīta no kolonizatora (šajā darbā dažkārt tiek lietots “kolonizētājs”) skatpunkta. Tā, sniedzot savu koloniālās literatūras izlasi, to definē Katlīna Kēnana (*Kathleen Keenan*), Toronto dzīvojoša rakstniece un redaktore.²⁸ Šajā vienkāršajā skaidrojumā postkoloniālā, proti, pēckoloniālā, literatūra ir tā, kas top pēc koloniālās ēras vai daļēji pārklājas ar to, sarakstīta galvenokārt ar kolonizējamā jeb bijušā kolonizētā autorību. Šāds skatpunkts ir diferencējoša zīme, tāpat kā temats, sižets, tēlu sistēma. Tas gan nenozīmē, ka nav iespējama kolonizatora nostāšanās kolonizējamā pozīcijā. Tas ir marķēts stāvoklis, izņēmums, un šāda diskursa maiņa ietver augstu liekulības potenciālu vai kolonizatora pašidentitātes trūkumu. Koloniālais “teātris”, proti, situācija, kurā skaidri nodalītas kolonizatora un kolonizējamā lomas, nošķir subjektu no objekta, tiesībām apveltīto no beztiesiskā. Šo stāvokli kā normālu vai pretēju normālajam – uzspiestu anomāliju – pieņem gan kolonizators, gan kolonizējama; izņēmums ir anomālija un marķētība. Piemēram, sapulcē Brikmaņa vīnūzī, kuras laikā tiek pieņemts lēmums par biedrības dibināšanas dokumentu (statūtu) sastādīšanu un iesniegšanu, klātesošie labāk šo pienākumu uzticētu krievam, nevis vācietim:

“Es tam protestierēju!” Šiliņš iesaucās. “Vācietim neparko! Jā, krievam, tas citādi...”

“Vai jums kāds krievs ir zināms?” Spunde jautāja.

“Man neviens nav zināms,” Šiliņš attrauca, “bet vācietim mēs nevaram uzticēties... Vācietis mums nekad labu nevēlēs un apvedīs mūs ap stūri. Vācieši visi ir blēži...”²⁹

²⁷ Pēc F. Fanona, “nacionālā atbrīvošana, nacionālā atjaunotne, nacionālisma atgriešana tautai, neatkarīgu valstu sadraudzība – lai kādi virsraksti tiktu izmantoti vai formulas liktas lietā, dekolonizācija vienmēr ir vardarbīgs fenomens. [...] Dekolonizācija ir divu spēku satikšanās, kas savā būtībā ir gluži pretējas viena otrai”. Fanon, F. (1968 [1961]) *The Wretched Of The Earth*. New York: Grove Press, 35–36.

²⁸ Keenan, K. (2018) *Read Harder 2018: A Work of Colonial or Postcolonial Literature*. Pieejams: <https://bookriot.com/2018/01/23/read-harder-2018-a-work-of-colonial-or-postcolonial-literature/>

²⁹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 294.

Tiesa, klātesošie atceras arī izņēmumu, proti, marķēto gadījumu – grāfa Kellera dēlu: “.. jaunais študente, nāca par palīgu. Viņš mums pilnīgi turēja līdzī un sacīja, ka mums, maziem ļautiņiem, vajagot savas tiesības izcīnīt.”³⁰ Toties Kleins, kurš tiek paaicināts un saņem gan dāsnu avansu, gan vēl vairākus maksājumus, atbilst latviešu uztverei par neuzticamo, latviešu lietai nedraudzīgo vācieti, lai gan vārdos pauž atbalstu latviešu mērķiem: “Vai ziniet, es jums taisīšu lēti... Redzat, man pašam tā lieta interesē... Jūtu viņai pilnīgi līdzī... Es jums taisīšu par trīs simts rubļiem...”³¹

Aplūkojot plašāk, koloniālisms vairs nav “tikai” sižeta, skatpunkta, darba sarakstīšanas laika un tēlu jautājums, bet gan prakse. Šajā nozīmē “koloniālisms ir dominēšanas prakse, kas ietver viena cilvēka pakļaušanu otram”³², un kā jebkura darbība atstāj pēdas, kas savukārt pilnvērtīgi aplūkojamas no semiotikas zīmju teorijas skatpunkta. Koloniālajam diskursam identificējamās noteiktas to raksturojošās vai konstituējošās zīmes. Šī darba kontekstā jārunā tieši par zīmēm un, respektējot literatūrzinātnes disciplīnas savpatnību, jāinformē lasītājs, kā šīs zīmes tiek uztvertas un kā ar tām darbojas “tradicionālās” literatūrzinātnes skolas.

Koloniālam diskursam piemītošās zīmes (šajā kontekstā – marķieri) nav raksturīgas tikai koloniālisma un postkoloniālisma tekstam vai plašākā nozīmē – pieredzei. Kā atsevišķas zīmes (paradigmatiskais aspekts) vai to kombinācija (sintagmatiskais aspekts) tās sastopamas arī citos tekstos, naratīvos. Viens no galvenajiem iemesliem ir šo zīmju universālais vai fundamentālais raksturojums. Otrs iemesls ir tas, ka koloniālisma diskurss ir savrups un unikāls savā savpatnībā (tāds tas šķiet no postkoloniālās kritikas skatpunkta). Citiem vārdiem, ne katra varas ļaunprātība, impēriskas tieksmes, pakļaušana, ekspluatācija, aizbildnieciskums pār varas atkarībā esošajiem cilvēkiem ir (tikai) koloniālisms. Piemēram, nesaudzīga darbaspēka izmantošana (ekspluatācija) un pašnoteikšanās liegums vērojams ieslodzījumu vietās, koncentrācijas nometnēs un “pāraudzināšanas” darbā. Noteikti ierobežojumi, pienākumi, liegumi pastāv arī citur, kur valda izteikta nevienlīdzība.

Atsevišķos gadījumos robeža starp diskursiem nav kontrasta, veidojot pat kontinuumu un saglabājot identificējamu nošķirumu. Piemēram, Sjūzenai Zantopai (*Susanne Zantop*) “iedomātais koloniālisms apsteidza reālo imperiālismu, vārdus un rīcības”³³; realitātē vien nācās samierināties ar iepriekš iztēlēt, fikcionālajā³⁴ jeb mākslas

³⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 294.

³¹ Ibid.

³² Kohn, M. & Reddy, K. (2017 [2006]) Colonialism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Pieejams: <https://plato.stanford.edu/entries/colonialism/#Bib> (skatīts 06.12.2020)

³³ Zantop, S. (1997) *Colonial Fantasies: Conquest, Family, and Nation in Precolonial Germany, 1770–1870*. Durham: Duke University Press, 9.

³⁴ Šajā darbā paralēli jēdzienam “mākslas teksts” (aizgūstot no krievu valodā literatūrzinātnes un semiotikas teorētiku lietotā *художественный текст*) tiek izmantots “fikcionālais teksts”. Abu formu paralēls lietojums

tekstā (iztēles tiešs atspoguļojums) radīto. Pētnieki, kas Padomju Savienības neatkarīgo valstu aneksiju un turpmāku varas realizāciju PSR republikās interpretē kā koloniālismu, piemēram, krājuma “Baltijas postkoloniālisms”³⁵ sastādītāja un atsevišķu rakstu autore Violeta Kelerta (*Violeta Kelertas*), saskatītu pietiekami daudz diskursa marķieru, lai šādā kontinuumā iekļautu gulaga diskursu, represiju diskursu, padomju realitāti u. tml.

Citiem vārdiem, atsevišķas zīmes un to kombinācijas var rast arī citos diskursos, jo koloniālisms nav vienīgā varas realizācija par beztiesisko vai tiesībās aprobežoto. Tāpat pētnieki, kuru uzmanības fokusā ir dzimtes jautājumi, var konstatēt marķierus un zīmes, piemēram, aplūkojot prostitūcijas tematu metropolēs un kolonijās, sievietes lomā, jaukto attiecību jomā, kolonialitātes un seksualitātes tematā u. c. Šajā sakarā jāmin 2018. gadā iznākušā grāmata “Sexe, Race Et Colonies: La Domination Des Corps Du XVe Siècle à Nos Jours”.³⁶ Bagātīgi ilustrētais izdevums sniedz plašu vizuālā materiāla (gleznu, fotogrāfiju, sadzīves priekšmetu utt.) korpusu, kas atspoguļo attieksmi pret ķermeni un seksualitāti, tostarp koloniālos mītus par vietējo kultūrām. Interesanti, ka grāmatas iznākšana izraisīja asu polemiku un kritiku, pārmetot, ka šo attēlu piedāvāšana mūsdienu lasītājam “atdzīvina koloniālo pazemojumu”³⁷. Viens no grāmatas autoriem vēsturnieks Paskāls Blanšārs (*Pascal Blanchard*) intervijā franču medijam min argumentu, kas ir svarīgs promocijas pētījuma tēmas kontekstā:

“Kopš 15. gs. māksla runā par zaudēto paradīzi. Šie jaunie ķermeņi [kolonizēto teritoriju pamatiedzīvotāji – *aut.*] saistīja rietumniekus, par spīti tam, ka viņi slēpa paši savējos ķermeņus. Tā bija kombinācija starp nosodījumu un tieksmi pēc tiem. Kas kādam bija paradīze, bija elle citiem.”³⁸

Jāpiebilst, ka V. Kelertas sastādītā grāmata par Baltijas postkoloniālismu uzskatāmi parāda vienu no būtiskajām kontroversijām par koloniālisma (un postkoloniālisma) jēdziena piemērošanu padomju okupācijas posmam. Grūti iedomāties, ka aplūkotie literārie darbi (Latvijas autorus pārstāv Agates Nesaules “Sieviete dzintarā” un Aleksandra Pelēča “Sibīrijas grāmata”) apzināti veidoti kā postkoloniāli; risināti tādi sāpīgi temati kā represija, dzimtenes zaudējums, ierastās dzīves zaudējums, nebrīvība, pazemojums u. c.

---

attaisnojams no praktiskā viedokļa, kur radniecīgās nozarēs, piemēram, mākslas zinātnēs, kinematogrāfijā, sociālajās zinātnēs un lingvistikā, jēdzienam “mākslas teksts” ir plašāka, “fikcionālais teksts” un “fikcionālā realitāte” – šaurāka nozīme.

³⁵ Kelertas, V. (2006) *Baltic Postcolonialism*. Amsterdam: Rodopi.

³⁶ Lanquy, M. (2020) Nicolas Bancel, Pascal Blanchard, Gilles Boëtsch, Christelle Taraud et Dominic Thomas, Sexe, Race et Colonies. *La domination des corps du XVe siècle à nos jours*. Paris: La Découverte, 2018. *Cahiers des Amériques latines*, 1 (93), 212–220. <https://doi.org/10.4000/cal.11106>

³⁷ Lafitte, P. (2018) Sex, Race & Colonies’ book hits nerve in post-colonial France. *France24 en ligne*. Pieejams: <https://www.france24.com/en/20181022-france-controversial-book-sex-race-colonies-hits-sensitive-nerve-post-colonial-power> (skatīts 13.06.2020)

³⁸ Ibid.

Noteiktā konfigurācijā šie motīvi, protams, parādās koloniālajā un postkoloniālajā literatūrā, taču tie nav definējošie. Citiem vārdiem, ne tik daudz paradigmātiskā izvēle (it sevišķi attiecībā uz sižetu, literārajā darbā atainoto laiku u. tml.), bet gan sintagmatiskais skatījums (kopums), sociālais un politiskais konteksts, psiholoģiskie aspekti nošķir diskursus. Turpretim marģinalizācija, atstumtība no valsts, iespēju liegums ir raksturīgi koloniālajam diskursam, taču šādi elementi būs rodami arī, piemēram, britu autoru darbos par strādnieku dzīvi, sociālajām un iekļaušanās problēmām zema ienākuma vidē u. tml.

Terminiem “koloniālisms” un “imperiālisms” ir atšķirība, raksturojot vācu pārvaldi Latvijā un latviešu stāvokli kā koloniālu pakļautību un situāciju, kurā realizējas kolonizatora un kolonizējamā attiecības:

“Gluži kā koloniālisms, arī imperiālisms ietver politisku un ekonomisku kontroli pār atkarīgo teritoriju. Abu jēdzienu etimoloģija sniedz norādi par to atšķirībām. Jēdziens “kolonija” cēlies no latīņu valodas vārda *colonus* ‘zemnieks’. Šī (vārda) sakne atgādina, ka koloniālisma prakse nozīmē (metropoles) iedzīvotāju pārcelšanu uz jauno teritoriju, kurā ienācēji dzīvo kā patstāvīgie nometnieki, saglabājot politisku lojalitāti savai izcelsmes valstij. Savukārt imperiālisms, cēlies no latīņu vārda *imperium*, apzīmējot rīkošanu. Tādējādi imperiālisma jēdziens fokusē uzmanību tam, kā viena valsts īsteno savu varu pār citu, vai nu tas notiktu apmetņu veidā, pārņemot suverenitāti vai ar netiešu kontroles mehānismu palīdzību.”³⁹

Kā jau daļēji minēts, koloniālismam raksturīgas apspiestības pazīmes, precīzāk, visas koloniālā stāvokļa pazīmes un zīmes būs piemērojamas plašākam apspiestības diskursam. Koloniālisma stāvoklis ir īsts un objektīvs tikai tad, ja šādas zīmes ir klātesošas un identificējamas pat tad, ja paši koloniālajai pieredzei pakļautie noraida savu koloniālo pagātņi, nevēlas vai atsakās to saskatīt, pārskata attieksmi pret šo pieredzi (revizionisms), uzskatot to par vērtīgu un turpmākajai nākotnei lietderīgu. Šāds neviennozīmīgs vērtējums ir raksturīgs postkoloniālajai situācijai. Spilgts piemērs ir Indija, kuras koloniālā pagātne nav noliedzama, taču turpinās strīdi, vai to uzskatīt par pozitīvu⁴⁰ vai negatīvu⁴¹. Jāsaka, ka

³⁹ Kohn, M.; Reddy, K. (2017 [2006]) Colonialism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Pieejams: <https://plato.stanford.edu/entries/colonialism/#Bib> (skatīts 12.06.2020)

⁴⁰ Praktiski visi pozitīvie skatījumi balstās detalizētā Sera Persifala Grifita ziņojumā par stāvokli Indijā. Ziņojums tiek publicēts pēc britu pārvaldes beigām Indijā, tādēļ uzskatāms par institucionālu skatījumu tālākām attiecībām ar, t.s., “lielāko dārgakmeni britu kronī” (*the Jewel in the Crown*). Pats autors gan uzskata, ka “par agru aprakstīt britu ietekmi Indijā, jo pārāk nesen atdota vara, lai būtu iespējama objektivitāte. Vienlaikus, vēstures pētniecībā vieta laikmeta (aculiecinieka) viedoklim, un britu ietekmes novērtējums Indijā no cieša to notikumu aculiecinieka, kas noveda pie Indijas neatkarības, nevar būt bez savas vērtības”. Percival, G. Sir (1965 [1952]). *The British Impact On India*. Archon Books, vii.

⁴¹ Piemēram: Tharoor, S. (2017) *Inglorious Empire: What the British Did to India*. Grāmatā tiek noraidīts uzskats, kura atbalstītāju skaits Lielbritānijā pēdējos gados pieaug, proti, ka britu impērija ir iemesls lepnumam. Autors šādu skatpunktu kategoriski noraida, uzsverot, ka, britiem ierodoties Indijā, tā nav bijusi atpalikusi sabiedrība, kurai ārējs spēks nesis progresu, bet gan ekonomiska lielvara, kura 18. gs. sākumā nodrošināja aptuveni 23% pasaules ekonomikas; britiem aizejot, šis īpatsvars bija nokritis līdz 3%.

metropolēm var veidoties attīstīta koloniālisma pētniecības (postkoloniālās kritikas) tradīcija, taču nav raksturīga atbildības (vainas nozīmē) uzņemšanās. Citkārt tiek runāts par vienojošiem apstākļiem vai kopīgu vēsturi, izceļot to kā iespēju nākotnes sadarbībai. Būtībā šāda koloniālās pagātnes transformācija robežojas vai pārvēršas nekoloniālismā. Ciktāl tas attiecas uz vēstures pārvērtēšanu, pozitīvās pieredzes un priekšrocību izcelšanu kā “vesternizējošu” vēsturisku notikumu, diskursa līmenī šādi elementi konstatējami arī Latvijā: mazāk literārajā korpusā (atsevišķi temati parādās A. Deglava romānā “Rīga”), izteikti – politiskajā diskursā un vēstures pētniecībā vai pētījumu rezultātu interpretācijā.

2. Augusta Deglava daiļrades un romāna “Rīga” recepcija

Literārs darbs ir autora un lasītāja satikšanās vieta, ko U. Eko salīdzina ar mežu. Tā nav dekoratīva metafora, retoriska figūra vai tēls.⁴² U. Eko centies atrast simbolu sazarotai komunikācijas stratēģijai, kas realizējas daiļdarbā un sadarbībā ar lasītāju veido autonomu pasauli līdzās faktiskajai, fiziskajai realitātei. Kad vairāku daiļdarbu fokusā ir viens notikums, vieta, cilvēki vai laiks, veidojas vismaz tikpat daudz šādu autonomo, fikcionālo pasaulu. Tādēļ tās pielīdzinātas metaforiskam literatūras mežam, kurā katrs lasītājs, izvēloties, kā mērot ceļu šajā mežā, saskaras ar citu informāciju, rakursu u. c. aspektiem, kas varētu raksturot pastaigu mežā (U. Eko lieto meža taku metaforu).

Līdzīgi kā faktiskais mežs ik reizi atklājas no jauna, mainoties gadalaikam, laika ritējumam, pat tam, kādus celiņus ieminuši citi gājēji, literārais mežs ar tā “topogrāfiju” saglabājas noteiktā apjomā, taču arī atklājas citādi – dažādos lasījumos. Tādējādi epitets, aizgūts no Italo Kalvino⁴³ (*Italo Calvino*), asociatīvi demonstrē literārās pasaules komplekso dabu un lasītāja (šajā gadījumā – ideālā lasītāja *model reader*) aktīvo iesaisti.

Turpinot pielietot literārā meža metaforu un attiecinot literatūras meža pastaigu uz A. Deglava romānu “Rīga”, mūsdienu lasītājs var nesaskatīt koloniālās attiecības ar to raksturīgajām iezīmēm, tāpat kā neuzmanīgs gājējs nepamanīs meža zvērus, kas turas attāli no cilvēka acīm, nedz ievēros dažādas sēnes un zinās par to indīgumu vai, gluži otrādi, piemērotību cilvēka uzturam.

Tieši reakcija uz darbu, tā izpratne konkrētā laikmetā var vairāk atklāt par laikmetu un pašu lasītāju nekā darbu un tajā iekodēto vēstījumu (ja literāru darbu izprot kā autora radošā vēstījuma aktu). Lai labāk izprastu koloniālo attiecību kontekstu, tā uztveri sabiedrībā, lietderīgi izmantot recepcijas teoriju, kurā “literatūra tiek vērtēta kā komunikācijas akts, produkts, kas jāanalizē tā sociālā funkcionēšanā”⁴⁴.

Jāpiemin vēl kāds recepcijas teorijas aspekts, kas sabalsojas ar vēlākiem Rolāna Bārta (*Roland Gérard Barthes*; viens no recepcijas teorijas vadošajiem vārdiem Francijā)

---

⁴² Piemēram, teiciens “jo dziļāk mežā, jo vairāk malkas” var tikt interpretēts kā nepieciešamība iet tālāk, nevis palikt meža ārmalas krūmājā; tikpat labi to uztver arī kā apzīmējumu sarežģītai situācijai. Šādā nozīmē ar mežu saistītā idiomātika tiecas, piemēram, krievu *наломать дров* semantiskajā laukā – ‘sastrādāt muļķības, kļūdas’. Jāpiebilst, ka U. Eko gan darbā “Six Walks in the Fictional Woods” (1994), gan “Lector in Fabula” (1974) daļēji izmanto itāļu valodas terminaloģiju, kur “Lector in Fabula” ir atsauce uz idiomātisku izteicienu itāļu valodā *lupus in fabula*. Autors priekšvārdā paskaidro, ka šī teiciena nozīme ir “kā vilku piemin, tā vilks ir klāt”. Taču ir svarīgi, ka simbolu izvēle un lasītāja salīdzinājums ar vilku pastiprina meža metaforu, ko var uztvert arī kā autonomu literāro universu, kurā nonāk lasītājs un kura iepazīšana ir atkarīga no lasītāja izvēlētajām stratēģijām.

⁴³ Eco, U. (1994) Six Walks in the Fictional Woods. *Glebskaia, A. (per.) (2003) Shest' progulok v literaturnykh lesah*. Sankt-Peterburg: symposium, 5.

⁴⁴ Di Salvo, M. (1983) Elementy teorii literaturnoi recepcii v trudakh Tynianova. *Revue des études slaves*, 55 (3), 419.

secinājumiem par intertekstualitāti. No vienas puses, darbs ietekmē lasītāju, turklāt šī ietekme ir atšķirīga noteiktā laikā. Tādējādi plašās lasītāju masās populārs un/vai aktuāls darbs drīz vien var nonākt pilnīgā aizmirstībā, savukārt cits darbs ar laiku var iemantot tādu nozīmi un lasītāju popularitāti, kāda būtu neiedomājama tā sarakstīšanas laikā. Darbs nav atkarīgs tikai no lasītāja uztveres un interpretācijas, tas maina lasītāja uztveri, kas attiecas ne tikai uz lasītāju, bet arī uz pašu autoru. Līdzīgi kā runa ietekmē ne tikai tās adresātu, bet arī pašu runātāju, literārs darbs ietekmē gan tā interpretentu, gan autoru.⁴⁵

Autors ir arī lasītājs,⁴⁶ lasītāja duālo atrašanos ideālā lasītāja (*model reader*) un autora lomā J. Tinjanovs atklāj: “Lasītājs lasa.”⁴⁷ Šādai lasītāja rīcībai ir vairāki realizācijas plāni, sākot no vārdisko simbolu reģistrēšanas (*коротко и устало регистрирует он*⁴⁸) līdz lasītā teksta “Vēss vakars nolaidās pār Senajām Atēnām” tādai interpretēšanai, kas būtībā rada šīs “Senās Atēnas”, kuras, pēc J. Tinjanova, nav eksistējušas. Savukārt, ja tekstā piesauktais Kalimahs pa tām ir staigājis, tad tolaik tās noteikti nav bijušas “Senās”, tādējādi šī frāze vienam lasītājam izveido šķietamu realitāti – fonu tālākai darbībai, citam atkārtoti nonullē pašu Seno Atēnu (pastāvēšanas) “faktu”.

Teiktais tikai pamato lasītāja vietu savrupā kosmosā, ko veido literārais darbs un autora-teksta-lasītāja triumvirāts tajā. Tas norāda uz kompleksu mijiedarbības mehānismu un izceļ interpretācijas saistību ar laikmetu un auditoriju, nevis noliedz darba izpēti. Savukārt attiecībā uz skatpunkta izvēli, kas var tikt uzskatīts par salīdzinoši reprezentablu, nepieciešams veikt uztveres “arheoloģiju”, nonākot līdz tādām skatpunktam, kas bija raksturīgs noteikta laikmeta lasītājam. Šāda tēze jāpapildina ar atsauci, ka vidējā lasītāja nemaz nav, tāds nepastāv; tieši tādēļ U. Eko izvēlas “ideālā lasītāja” jēdzienu. Taču recepcijai tas ir grūtāk piemērojams, pētījuma kontekstā tiks izvēlēti divi references punkti – autora iecere, kas atspoguļojas autora gaidās pēc ideālā lasītāja, un kritika, preses uztvere, kas ataino konsensus nostāju par kādu darbu, autoru, aprakstītajiem notikumiem.

U. Eko ieskatā “jebkurš teksts [...] – tas ir slinks mehānisms, kas pieprasa, lai lasītājs izdara daļu darba tā vietā. Tekstam, kurā būtu pausts viss, kas to uztverošam cilvēkam būtu jāsaprot, piemistu nopietns trūkums – tas būtu bezgalīgs. Ja piezvanu un saku: “Braukšu pa šoseju un būšu pie tevis pēc stundas”, neviens no manis negaida paskaidrojumus par to, ka pa šoseju braukšu automobilī”⁴⁹. U. Eko skaidro, ka “mežs – tā ir literārā [plašākā nozīmē mākslas – *aut.*] teksta metafora; tā nav tikai teiksmainu pasaku darbības vieta, bet gan

⁴⁵ Potebnia, A. O. (1905) Iz zapisok po teorii slovesnosti. Poeziia i proza. Tropy i figury. *Mishlenie poeticheskoe i mificheskoe. Prilozheniia*. Har'kov, 24.

⁴⁶ Di Salvo, M. (1983) Elementy teorii literaturnoi recepcii v trudakh Tynianova. *Revue des études slaves*, 55 (3), 420.

⁴⁷ Tynjanov, Iu. (1966) Kak my pishem. *V. V. Kaverin (sost.). Iurii Tynianov: pisatel' i uchenyi: vospominaniia, razmyshleniia, vstrechi*. Moskva: Molodaia gvardiia, 194.

⁴⁸ Ibid.

[telpa, ko veido] jebkurš literārs teksts. Ir tādi meži kā Dublina, kuros Sarkangalvītes vietā var satikt Moliju Blūmu, un tādi kā Kasablanka, kuros sastopama Ilze Lunda un Riks Bleins”⁵⁰. U. Eko min arī Horhe Luisu Borhesu, kurš mežu sauc par dārzu ar celiņiem, kas sazarojas, un, akcentējot lasītāja lielo brīvību šajās “pastaigās”, piebilst, ka pat tur, kur meža taka vairs nav redzama, katrs var iemīt savējo, izvēloties, vai konkrēto koku apiet pa labo vai kreiso pusi.⁵¹

Šis aspekts plašāk skatīts U. Eko esejā par televīzijas vēstījumu semiotiskajā analīzē. Ņemot vērā savietojamību un nelielo semiotiskās metodes kā visaptverošas sistēmas pielietojuma piemēru skaitu literārā teksta analīzē, šajā darbā tiks iekļautas arī minētās esejas atziņas. Uzskatāmi demonstrēts, ka tā ir viena un tā pati metode un pieeja gan ziņu (mediju) diskursam, gan literārajam tekstam:

“Zinātniskā izpēte nododas televīzijas izlaidei kā zīmju sistēmai. Un, kā tas ir ar visām zīmju sistēmām, zīmes un to korelācijas jāuzlūko saistībā ar sūtītāju un adresātu; tās balstītas kodā, kurš, kā tiek pieņemts, ir kopīgs gan vienam, gan otram; tās raidītas komunikācijas kontekstā, kas nosaka arī visa iepriekš minētā nozīmes.”⁵²

Savukārt citā darbā U. Eko skaidro, ka, radot šādu tekstu, kodu komplekss autoram ir tāds pats kā viņa darba lasītājam, “autoram jāņem vērā tāds kā iespējamā lasītāja paraugmodelis⁵³ (M-lasītājs), kurš, kā tiek sagaidīts, spēs interpretēt lasīto tieši tādā izpratnē, kādā radījis rakstnieks. [...] Daudzi teksti savu M-lasītāju nosaka tādējādi, ka pieprasa to izprašanai noteiktas *enciklopēdiskas kompetences*. [...] Tajā pašā laikā teksts [U. Eko min Valtera Skota “Vaverliju” – *aut.*] *formē* noteiktas sava M-lasītāja kompetences”⁵⁴. Piemēram, no A. Deglava M-lasītāja tiek sagaidīta vēlme uzzināt, kā veidojās latviešu sabiedrība, pirmās organizācijas, tautiskuma (nācijas) izjūta 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā. Turklāt šim lasītājam jāļaujas autora piegājenam, nevis laikmeta vēstures, faktu un apstākļu izpratnei; jāpiekrīt tādai “pastaigai”, kurā jāseko darbā sastopamo varoņu izcelsmei, gaitām Rīgā, personības transformācijai sižeta gaitā.

A. Deglavs bija Raiņa un Aspazijas ģimenes draugs, uzticības persona un palīgs saimnieciskos jautājumos ilgajā prombūtnes laikā. Tieši tad top romāna “Rīga” iecere. A. Deglavs to niansēti izstāsta vēstulēs, saņemot atbildē uzmundrinājumu un iedrošinājumu.

⁴⁹ Eco, U. (1994) Six Walks in the Fictional Woods. *Glebskaia, A. (per.) (2003) Shest' progulok v literaturnykh lesakh*. Sankt-Peterburg: symposium, 9.

⁵⁰ Ibid., 14.

⁵¹ Ibid.

⁵² Eco, U. (1972) Towards a Semiotic Inquiry into the Television Message. *Splendore, P. (trans.) Working Papers in Cultural Studies*, 3. 120–121.

⁵³ Tulkojums no angļu *role model*; to var uztvert arī kā J. Tinjanova “ideālo lasītāju”.

⁵⁴ Eko, U. (2005 [1979]) *Rol' chitatelia: issledovaniia po semiotike teksta*. [Lector in fabula: la cooperazione interpretativa nei testi narrativi]. Sankt-Peterburg: symposium, 18.

Autora mūža nogalē romāns “Rīga” zaudē preses, kritikas un grāmatu izdevēju ievērību: “Kritiķi uzrakstītajam pārmeta garumu un vecmodīgumu, un redakcijas labu laiku atsacījās no “Labāko famīliju” iespiešanas. Tas, kas bijis pirms gadiem trīsdesmit, lasītājus vairs (vai arī vēl) neinteresēja.”⁵⁵ Aspazija redz šo pretrunu; tā nav noslēpjama arī literatūrzinātniekiem: “Tieši viņa un Rainis bija skubinājuši A. Deglavu rakstīt “Rīgu” kā mūža lielo uzdevumu. Jo faktiem un tipiem pārbagātā “Rīga” bija stāsts par būtisku laikmetu tautas dzīvē, par raksturiem, par patību dzinuļiem un pārdzīvojumiem. Lai cik vienmuļa tā liktos sensāciju kāriem žurnālistiem un vieglas literatūras lasītājiem, Aspazija zināja – “Rīgai” piederēs nākotne, kad vajadzēs saprast nācijas tapšanas gaitu: “Mums, kas tik nabagi ar vēsturi, no šī avota būs daudz ko smelties...”⁵⁶

Redzams, ka autora gaidas no ideālā lasītāja atšķīrās, turklāt reālajam lasītājam nebija vēlmes piemēroties autora skatījumam. Tas gan nemainīja A. Deglava nodomu, turpinot mērķtiecīgi sniegt M-lasītājam noteiktu zināšanu un kompetenču kopumu: par romāna laika kultūrtelpu, personāžiem, to uzskatiem un savstarpējām attiecībām; biogrāfiskās metodes pieņemšana, savstarpējo attiecību dinamikas atsekošana, noteikti priekšstati par lēmumu pieņemšanas un apstrīdēšanas kārtību (piemēram, par latviešu biedrības izveidošanu, lūgumraksta iesniegšanu ķeizaram u. c.). Tas bija nepieciešams, lai lasītājs adekvāti ieraudzītu attiecīgo laikmetu un tā problemātiku.

Iespējams, tieši paļaušanās uz to, ka neatkarīgi no laikmeta un paaudzes lasītājs vēlēsies sadarboties ar autoru, tuvināties parauglasītājam, izskaidro romāna trūkumus personāžu, sižeta un dinamikas līmenī. No otras puses, A. Deglava iecere nav pārsteigt ar sižetu un personāžiem, bet gan veidot ideālo lasītāju pēc sava “tēla un līdzības”. Šajā aspektā izpaužas romāna didaktiskā puse – vēstures stundas, kurās apmācīt lasītāju, nodot informāciju un skatījumu uz tautas vēsturē svarīgu posmu. Būtībā tā ir apzināta kolektīvās atmiņas, kopības un sapratnes veidošana starp paaudzēm – aizejošo un jauno.

Kolektīvās jeb sociālās atmiņas veidošanas mērķis netiek novērtēts, lai gan tas nolasāms rakstnieka pamatojumā, ņemot vērā romāna rakstīšanas un diskutējot par to. Acīmredzot A. Deglavu biedē, ka 20. gs. sākuma paaudze nespēs novērtēt savu priekšteču motīvus un lēmumus. Autors pieredz un atslogojo romānā latviešu sabiedrības šķelšanos. Sižetā parādās arī radikāli pretējo polu iezīmēšanās, piemēram, izteikti kreisi orientētās idejas un tam pretējs uzņēmēju redzējums, kas savukārt tālāk sadalās nosacītā vidusšķirā un pretenzijās uz lielu kapitālu un ar tā apsaimniekošanu saistītām idejām. A. Deglavs šo

⁵⁵ Viese, S. (2004) Augusts Deglavs – karavīrs. *Latvijas Vēstnesis*. 29.04.2004.

⁵⁶ Ibid.

pretpolu spektrā atrodas pa vidu – vidusšķiras politiskajā un ideju telpā ar tai raksturīgu konservatīvismu gan attiecībā uz aizejošo, gan uz nākamību.

Rakstnieks teju izmisīgi akcentē, izstiepj laiktelpā un ievērojami amplificē ik soli ceļā uz latviešu biedrības izveidošanu, kādus politiskus un saimnieciskus izaicinājumus tā piedzīvo un kā mainās apkārtējā latviešu sabiedrība. Daļēji to nosaka vēlme parādīt politiskos procesus kā mērķtiecīgus, nevis nejaušus, tādējādi pat maznozīmīgas sarunas iegūst svarīgu, paskaidrojošu lomu. Neveiksmes un samierināšanās ar tām romānā transformējas liktenīgos pagrieziena punktus, pārbaudījumos. Tāda, piemēram, ir epizode ar Kleinu, latviešu “adreses” vešana uz Sanktpēterburgu, Jūrmalas vasarnīcas iegāde un svētku rīkošana līdzās Georga Rābemaņa villai. Svinībās iesilušas publikas jautrība kļūst par politisku, pret vāciešiem vērstu manifestu.

Lai izceltu, cik atšķirīga ir A. Deglava veidotā literārā pasaule (mežs) no faktoloģiskās vēstures uztveres, izmantojams kontrasts. Piemēram, vēl rakstnieka dzīves laikā par tematu, kas ir romāna “Rīga” pirmās daļas galvenā problēma un kura iezīmēšanai nepieciešams simtiem lappušu, izteicās A. Deglava varoņi: “Rīgas Latviešu biedrība ir brīvprātīga, neatkarīga sabiedriska kultūras organizācijas, kas dibināta 1868. gadā.”⁵⁷

Autors uztur izjūtu par emocionālu pretstāvi un spriedzi latviešu un vāciešu savstarpējās attiecībās, taču šīs attiecības strauji mainās līdz ar latviešu ekonomisko un sociālo emancipāciju, vēlāk – politisko un tiesisko. Mainoties tiesisko attiecību regulējumam, zemnieks vairs nav dzimtcilvēks, turklāt, ja sākumā bijis atkarīgs no muižkunga vēlmes iznomāt zemi, zeme kļūst par personisku īpašumu, veidojas iekrājumi, īpašumu – ne vairs saistību – mantošana u. tml. Tas ievērojami paaugstina zemnieku un latviešu kopumā tiesisko stāvokli, nostiprina pašapziņu, ļauj citādi skatīt nākotni un nospraust noteiktus mērķus.

Tas, kas Pēterim, ienākot Rīgā, ir viņa *raison d'être*, ir noticis fakts, kas straujo pārmaiņu dēļ Latvijas teritorijā, plašākā reģionā un pasaulē zaudē aktualitāti. Iespējams, A. Deglava izpratnē pagātnes cīņas un sasniegumi nav pietiekami novērtēti. Turpretim laikabiedriem svarīgāki ir pašreizējie un nākotnes izaicinājumi. Rakstnieka mūža nogales sabiedrība to uztver kā pašsaprotamu un no šī skatpunkta, iespējams, sāk pārvērtēt 19. gs. vidus un otrās puses norises.⁵⁸ A. Deglavs to uztver kā draudu, cenšoties lasītāju pārliecināt

⁵⁷ Rīgas Latviešu biedrība. *Par RLB*. Pieejams: <https://www.rlb.lv> (skatīts 03.03.2020)

⁵⁸ C.f., mūža nogalē intervētais latviešu cenzors Mārtiņš Remiķis, 17 gadus vecāks par Deglavu un pieredzējis 19. gs. pirmās puses latviešu zemnieku stāvokli, stāsta: “Lielskungs tēvam lika pārcelties no iekoptām mājām uz laužņu [...]. Velti tēvs izlūdzās lielkungu atstāt viņu mājas, kur senči dzīvojuši. Lielskungs palika nepielūdzams. Zemniekam tak tiesību nav”. Taču eksistenciālu draudu latviešiem nav bijis: “Man nāk prātā franču rakstnieka Skribes vārdi lugā “Glāze ūdens”, kur viņš saka: “Ja divas lielas tautas strīdas ap vienu mazu, tad pēdējā var būt droša, ka nepazudīs.” Un tiešām: ģermanizācija bija rusifikācijas pretģifts.” Prusas, E. (1925) Cenzors Mārtiņš Remiķis. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. 01.01.1925 (1), 30–33.

par savu pagātnes skatījumu (veiktā izpēte liecina, ka tas nav tikai viņa skatījums vien) un padarīt par sabiedroto centienos veidot pietāti un niansētāku attieksmi pret neseno pagātni. Tādu pagātni, kurā latvieša dzīvi nosaka ne tikai vācu baroni, bet tādu, kurā vācu vai cittautu izcelsmes Vērmanes dārza kafejnīcu un restorānu apmeklētājs apveltīts lielākām privilēģijām un tiesībām nekā latvieši. Tas ir tāds pagātnes redzējums, kurā baltvācu elements spēj nostāties starp ķeizārisko varu, kurai A. Deglavs velta neslēptu atzinību⁵⁹, un teju beztiesisko latviešu pamattautību.⁶⁰

Recepcijas teorijai, attiecinot to uz izmantošanu semiotiskā pētījumā, svarīgs ir jēdziens, ko piedāvā U. Eko, – “aberantā dekodēšana”. Tas attiecas uz gadījumiem, kuros autora vēstījums tiek interpretēts citādāk:

Pagātnē komunikatīvā akta autori, kam piemērs būtu Krētā esošās Knosas pils mākslinieks, radīja vēstījumu (piemēram, krāsoto stuka reljefu ar Liliju princi) skaidri definētai saņēmēju auditorijai. Šai auditorijai piemistu tāds pats nolasījuma kods kā autoram: tā, piemēram, zināja, ka nūja kreisajā rokā apzīmē scepteri, bet ziedi kaklarotā, diadēmā un fonā bija lilijas; ka dzeltenī brūnā sejas krāsa nozīmēja jaunību utt. Tas, ka šo darbu gluži citādi uzlūkotu, piemēram, ahaju iebrucēji, kuriem karaliskumu pauda citi atribūti, ir nejaušs pavērsiens attiecībā pret pašu komunikāciju. Tas ir aberantās dekodēšanas gadījums, par kuru autors nevarēja iedomāties.⁶¹

Tiek uzskaitīti dažādi aberantās jeb neparedzētās dekodēšanas veidi. Viens no tiem ir informācijas nolasīšanas (dekodēšanas) veids, kas parādās, kad nākamo paaudžu vai citu kultūru pārstāvji pāri iepriekšējā “slānī” esošajai informācijai, klāj citu – ar savu kodu. Aberantā dekodēšana notiks, mainoties teksta interpretācijas jeb hermeneitiskajai tradīcijai, vai ienākot citai kultūras tradīcijai.⁶² Aberantā dekodēšana tādējādi ir izskaidrojuma (vismaz no autora un viņa M-lasītāja skatpunkta) tādai romāna “Rīga” interpretācijai, kas būtiski atšķiras no A. Deglava ieceres. Jānorāda, ka zinātniskā izpēte, kas arīdžan pāri sākotnējam tekstam veido jaunu – pētniecības naratīvu par to, nav aberantās dekodēšanas gadījums, jo tā paredz objektīva vērotāja esamību (pētnieks), kurš, pateicoties savām kompetencēm, spēj saredzēt gan autora ieceri un M-lasītāju, gan novērtēt uztveres izpausmes kā M-lasītāja reakciju, kritiku, kas top, precīzi izprotot attiecīgo kodu, kā arī tādu reakciju, kuras izskaidrojums ir aberantā dekodēšana.

⁵⁹ Sal.: Deglavs, A. (1893) *Latviešu attīstības solis no 1848. līdz 1875. g.* Rīgā: J. Brigadera un F. Geliņa generālkomisijā.

⁶⁰ A. Deglavs pieskaitāms tiem autoriem, kuri veido mūsdienu latvietības izpratni tā, ka vienā jēdzienā saplūst divi atsevišķi – “tauta” un “nācija”. Romānā “Rīga” vērojama plašāka identificēšanās ar krieviem un Krievzemi: “Velnišķīgā kārtā šī lapa [no ģenerālsuperintendenta uzrunas Rābemaņa vasarnīcā, rādot kādu karikatūru, kurā “suns piekritis pie bizas un to plosa”] nonicina, kas vācisks, un ceļ debesīs, kas krievisks”, gan tieši latviešu kā pamatnācijas ideja: “Visu laiku mēs te runājam, un uzskati iziet uz to, ka vācieši ir tie kungi un latvieši tie kalpi. Kādēļ tas tā? Kur palikusi agrākā latviešu aristokratija, viņu virsaiši un kunigaikšči?” Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 147, 149.

⁶¹ Eco, U. (1972) Towards a Semiotic Inquiry into the Television Message. *Splendore, P. (trans.) Working Papers in Cultural Studies*. 3, 103–121. Miller, T. (ed.) (2003) *Television: Critical Concepts in Media and Cultural Studies*, (2). Taylor & Francis, 4.

⁶² *Ibid.*, 5.

Galvenais uzsvars, aplūkojot A. Deglava romāna “Rīga” recepciju, likts uz kopīgo attieksmi pret romānu un tā vēstījumu, ar vēstījumu saprotot ne tik daudz sižetu, idejas un estētiku, cik reakciju uz A. Deglava formulēto mērķi – sniegt sava laikmeta atainojumu ar nolūku nodrošināt tā aktualizāciju kolektīvajā atmiņā.

A. Deglava vēlme daiļliteratūras ietvarā nodot dokumentāru, faktiem pieblīvētu vēstures aprakstu apliecina Stērstu Andreja vēstule, datēta 1913. gada 13. aprīlī. A. Deglavs meklē laikmeta lieciniekus, lai vairotu sava romāna detalizāciju:

“Ļoti cienājamo kaimiņ! Saņēmis Jūsu vēstuli, priecājos par Jūsu jauko nodomu, kuru pabalstīšu labprāt, cik vien spēdams. No Jūsu vēstules redzu, ka Jums vienā otrā sīkumā nav pareizi ieskati, par to nav ko brīnīties, jo nebijāt tā laikmeta acu liecinieks. Man būs laba tiesa Jums noderīgu ziņu; dažu sīkumu gan būšu piemirsis, bet ainu lielumā Jums varētu attēlot.”⁶³

Runa ir par autora nolūku un skatpunktu, kas var sakrist un atšķirties no faktoloģiskās, historiogrāfiski precīzās notikumu gaitas. Zināmā mērā tas ļauj uzdot jautājumu, vai romāns “Rīga” ir piemērots koloniālisma zīmju identificēšanai? Atbilde ir apstiprinoša tādēļ, ka aprakstītais gadījums parāda, cik rūpīgi A. Deglavs cenšas pārbaudīt aprakstāmos faktus, un ka literārs teksts ataino realitāti noteiktā konfigurācijā, kas var būt ļoti tālu un pat nesaistīta ar faktiskiem, dokumentāriem notikumiem.

Koloniālo zīmju klātbūtne, attiecīgi arī koloniālā diskursa identificēšana, nav atkarīga no pagātnes notikumu faktoloģiskā izklāsta, bet gan atbilstības koloniālo attiecību faktam cilvēku kolektīvajā uztverē, kā arī šādu koloniālo attiecību rakstura uztvere un tālāka komunicēšana noteiktu simbolu un vēstījumu veidā. Koloniālās vēstures noliegšana var būt viena no šādas vēstures eksistēšanas pazīmēm, koloniālās apspiešanas pastāvēšana atkarīga tikai no noteiktas uztveres, nevis paša fakta pastāvēšanas.

Protams, vēsturiskā fakta ietekme uz sava laika cilvēkiem nav tikai “objektīvas realitātes”, bet psiholoģiskas uztveres un attieksmes jautājums. Latvijas vēstures izpēte sniedz šādu piemēru: 19. gs. (vismaz līdz 1861. gadam – dzimtbūšanas atcelšanai jeb zemnieku brīvīšanai Latgalē) dzimtcilvēkiem bija jāpilda klaušas. Ir liecības, ka nokalpināšana bijusi tik smaga, ka bija jāiejaucas muižniekiem, piekodinot, lai nokalpinot nenonāk līdz tam, ka nedēļas laikā gaitnieki jāmaina. No klaušām bija atsvabināti vagari, rijnieki u. c.⁶⁴ Iespējams, ka turpmākajās desmitgadēs, kad latvieši iegūst saimniecības ne vairs nomā, bet īpašumā un daļa nostiprinās turībā, kāda daļa no tiem, kas zaudējuši

⁶³ Līdaka, S. (2013) Ieskats Rakstniecības un mūzikas muzeja krātuves materiālos par A. Deglavu. Deglava un Raiņa sarakste. *Cimdiņa, A. (sast.) Rīgas teksts: Augusta Deglava romānam ‘Rīga’ – 100*. Rīga: Zinātne, 132.

⁶⁴ Počs, K. (2003) Kā dzīvoja šejienes zemnieki. *Latvijas Vēstnesis*. 23.05.2003 (77).

līdzšinējās privilēģijas un nav bijuši veiksmīgi saimniekotāji, varētu noliegt iepriekšējo dzimtcilvēku apspiešanu un pat cildināt agrākos laikus. A. Deglava romāna portretu galerijā ir atrodami šādi personāži. Ja šādu personu balss kļūtu par vadošo, raksturojot laikmetu un latviešu stāvokli tajā, formāli nebūtu iespējams runāt par apspiešanu. Tieši tādēļ pētnieka uzdevums ir prast identificēt koloniālo diskursu gan ar apstiprinošām, gan noliedzošām liecībām. Tiesa, aprakstītais relatīvisma piemērs pārkāpj literatūras robežas un sniedzas filozofijas, vēstures un sociālo zinātņu laukā. Jāatceras, ka vardarbība nav atkarīga tikai no upura uztveres, bet arī varmākas rīcības mērķa, objektīvas varas akta izpratnes plašākā – morāli ētiskā kontekstā.

Lai gan recepcijas teorija un lasītāja atbildes kritika (*reader-response criticism*) šajā pētījumā tiek izmantotas pastarpināti un tikai tiktāl, cik tas nepieciešams labākai romāna kā zīmes, koloniālo zīmju kompleksa atklāšanai un svarīgāko kontekstuālo apstākļu fiksēšanai, tā nodrošina svarīgu un mūsdienīgai izpratnei atbilstošu literatūrzinātnes teorētisko aspektu, kas savietojams ar semiotisko metodi un ļauj nodrošināt līdzsvaru starp teorijām, kas ignorē vēsturiskos priekšnoteikumus un literāro tekstu uzlūko tikai kā vēsturiskās attīstības iznākumu:

“Hans Roberts Jauss kritizē divas literatūras teorijas galējības – formālismu ar tā vēsturiskās dimensijas trūkumu un marksistisko kritiku, kas literatūras tekstu uzlūko tikai kā vēstures produktu. Viņš lieto Hansa Georga Gādamera (*Hans-Georg Gadamer*)⁶⁵ “horizontu saplūšanas” konceptu, kurā saplūšana notiek starp pagātnes pieredzēm, kas iemiesojušās tekstā, un mūsdienu lasītāja interesēm, lai diskutētu par attiecībām starp literārā teksta oriģinālo recepciju un to, kā tas uztverts dažādos vēstures etapos līdz pat mūsu dienām. Jauss apgalvo, ka literārais teksts tiek neadekvāti izprasts, ja notiek fokusēšanās tikai uz to, kā tas ir radīts, atstājot novārtā tā oriģinālo recepciju.”⁶⁶

H. Gādamera un H. Jausa atziņas ir būtiskas, strādājot ar tik ietilpīgu tekstu kā A. Deglava triloģija, kas piesaistīts gan laikmetam, kurā darbs sarakstīts, gan laikmetam, kura vēsturisko atmiņu autors uzņemas paust un saglabāt. Lasītājs nonāk tādā interpretācijā jeb tulkošanā, kāda pastāvētu, piemēram, tulkojot vācu valodā sarakstītu tekstu latviešu valodā vai otrādi. Notiek horizontu saplūšana starp tulkotāju un tulkojamo. Tulkotāja pieredze ievieš izmaiņas jaunajā tekstā, kas sintezējas starp oriģinālu un teksta lasītāju/tulkotāju.⁶⁷

Svarīgas ir H. Gādamera tēzes par valodas nozīmi. Lai gan tas ir acīmredzams, kad runa ir par tulkojumu starp dažādām valodām, taču tas attiecas arī uz situāciju, kurā

⁶⁵ Vācu filozofs, filozofiskās hermeneitikas izcilākais pārstāvis; pazīstamākais darbs “Patiesība un metode” 1999. gadā publicēts arī latviešu valodā.

⁶⁶ Newton, K. M. (1988) Reception Theory and Reader-Response Criticism. *Newton, K. M. (ed.) Twentieth-Century Literary Theory*. London: Palgrave, 219.

⁶⁷ Gadamer, H.-G. (2004 [1960]) *Truth and method*. Weinsheimer, J. & Marshall, D. G. (trans.). Continuum.

“tulkojums” (aktīvas lasīšanas un izprašanas – interpretācijas process) notiek vienas valodas ietvaros. A. Deglava latviešu valoda un mūsdienu latviešu valoda, protams, ir viena valoda nomināli, taču vārdu nozīme, nodoto izjūtu un pārdzīvojumu intensitāte mainās. Tādēļ jaunais nolasījums top dialoga telpā starp pagātni un tagadni.

3. Augusta Deglava romāna “Rīga” recepcijas periodizācija

Rakstnieka A. Deglava romāna “Rīga” recepcija skatāma trīs laika posmos, kurus iespējams nošķirt īsākos periodos:

1) romāna “Rīga” publicēšana (1910.–1911. gadā pirmā daļa “Patrioti” izdota atkārtojumos laikrakstā “Jaunā Dienas Lapa”) grāmatā 1912. gadā. Jāņem vērā, ka romāna turpinājumi periodikā tika publicēti paralēli tā tapšanai (līdzīgi, piemēram, Čārlza Dikensa darbiem). Tas varētu būt ietekmējis gan romāna saturu, gan formu un laika izjūtu. Šim periodam ir konkrēts beigu punkts – A. Deglava nāve 1922. gada aprīlī. Autora persona un daiļrade piedzīvo strauju intereses pieaugumu, tiek pārskatīts literārais veikums. Sākotnēji A. Deglava daiļrade vērtēta kritiski, pēc autora nāves kritika ievērojami mazinās, tiek izcelts pozitīvais, liela interese pēc darbiem, kas iepriekš tika uzskatīti par laikmeta garam neatbilstošiem un lasītājam maz saistošiem;

2) A. Deglava daiļrades, īpaši romāna “Rīga”, recepcija padomju laikā: 1940.–1941. gadā un 1945.–1990. gados;

3) 1990. gadi un līdz mūsdienām.

Otrais periods – laiks, kad Latvija tika inkorporēta Padomju Savienības sastāvā, – ir būtisks darba uztveres kontekstā Latvijas (proti, Latvijas PSR) teritorijā. Savukārt trimdā šim darbam veltīta maza vērība, lai gan A. Deglava piemiņas jubilejas tiek minētas.

Visu periodu apskatā apzinātas publikācijas presē, aptverot dažādus izdevumu žanus. Publikāciju korpuss papildināts ar atsevišķām kritikām, apskatiem, kas publicēti grāmatās, tostarp romāna “Rīga” pēcvārdā.

3.1. Pirmais periods: 1910 (1912) – 1940 (1945)

1912. gadā, kad tiek izdota romāna “Rīga” pirmā daļa “Patrioti” (pirms tam publicēti turpinājumi presē), šim notikumam veltīta plaša publikācija “daiļliteratūras, zinātnes un mākslas mēnešrakstā “Domas””⁶⁸. Raksta autors Vilis Dermanis, tāpat kā daudzi citi iepriekš, atkārtoti formalizējot darba apzīmējumu, kuru izvēlējies A. Deglavs pats, – “kultūrvēsturisks romāns”. V. Dermanis skaidro⁶⁹, ka “kuram kā tādām, vispirms, jāatēlo zināma vēsturiska laikmeta gars un iekšējie dzinēji spēki, bet reizā ar to arī kā mākslas darbam jāatšķiras no zinātniska pētījuma ar savu māksliniecisko saturu un ietēru: viņam jāaptver tēlotā laikmeta vēsturisko tipu psiholoģija un dzīve, kuru attēlošanai ir nepieciešams zināms stils”⁷⁰. Kā pamatjautājumu V. Dermanis izvirza domu, vai A.

⁶⁸ Dermanis, V. (1912) Latweeschu rakztneciba. *Domas*. 01.12.1912 (12).

⁶⁹ Te un citur ir saglabāta tā laika valodas interpunkcija un izteiksme.

⁷⁰ Dermanis, V. (1912) Latweeschu rakztneciba. *Domas*. 01.12.1912 (12).

Deglava romāns šīs prasības apmierina? Par vēsturiskā materiāla apkopojumu un precizitāti secinājumi ir glaimojoši:

Vispirms konstatējams, ka romāns uzbūvēts uz drošu vēsturisku notikumu pamata, un vesela rinda viņā darbojošos tipu ir patiesas vēsturiskas personas, piem., vicegubernators fon Kube (von Cube), daudzi vācietības reprezentanti, no latviešu puses – pazīstamie tautiskā laikmeta darbinieki Ādams Spunde, Jēkabs Baumanis, Kaspars Biezbārdis, Bernhards Dīriķis, Richards Tomsons, Krišjānis Kalniņš, Frizis Veinberģis un daudzi citi. Deglavs vērpj sava romāna pavedienu, kā īsts vēsturnieks, pievezdams hronoloģiskus datus, dažus drošus vēsturiskus dokumentus, piem. Rīgas rātes (pilsētas domes) likumus, Rīgas latviešu adresi uz Visaugstāko Vārdu, atzīmēdams romānā izvilumus no Rīgas Latv.Biedrības protokoliem, no latviešu laikrakstu slejām u.t.t. Liekas, ka autors nopietni studējis tā laika vācu un latviešu presi, lai varētu jo tuvāku vēsturiskai patiesībai atspoguļot toreizējos politiskos uzskatus.⁷¹

Svarīga piebilde par romānā tēlotajiem “latviešu tautisko uzskatu izteicējiem”:

“Pēdējie visgarām tēloti, kā ikdienas cilvēki ar šaurām egoistiskām interesēm, knapu redzes aploku un tīri mietpilsoniskām dzīves paražām, **lielā mērā mantotām no sīkpilsoniskās vācietības** [izcēlums mans – *aut.*]. [...] Tautas lietai savas artavas viņi ziedo tikai reibinošu dzērienu skurbumā, vai kad paši paredz sev materiālu labumu. Branga iesviķošana, bagāta un “anstendinga”⁷² brūte, izdevīga meitu izprecināšana un naudas uzkrāšana ir viņu ideāls.”⁷³

Koloniālisma attiecību atklāšanas kontekstā interesanta šķiet piebilde par iezīmēm (dzīves paražām), kas mantotas no vācietības. Tas, protams, ir kārtējais apstiprinājums ne tikai tam, kā kolonizators ietekmē kolonizējamo, bet arī tam, ka izpratne par to ir klātesoša jau 20. gs. pirmās desmitgades beigās. Respektīvi, vismaz daļa sabiedrības, kuru pārstāv V. Dermanis, apzinās “vācietību” kā no vāciešiem pārmantotu elementu latviešu raksturā. Savukārt sveša aizguvuma esamība, kas pārraksta oriģinālo, savējo, nav “vienkārši” aizguvums, kas bagātina, bet gan kropļojums, protēze. Apzināšanās, ka tas ir svešāds (vācisks) elements, tiek signalizēta caur to, ka tajā izpaužas latviskā trūkums – “protēze” aizvieto kaut ko, kam “dabiski” tur būtu jābūt.

Koloniālisms spilgti izpaužas valstiskuma un ar to saistītu politisko tradīciju trūkumā, lai gan vācu elements var attīstīties gan sociāli, gan administratīvi un politiski, kas savukārt var atstāt iespaidu kolonizēto nāciju tālākā attīstībā. Politiskās tradīcijas trūkumu secinājumos par A. Deglava darbiem citētā raksta autors min šādā aspektā:

“Viņiem visiem biedrība ir nevis iestāde, kur jādara lieli tautas darbi, bet vieta, kur var omulīgi padzīvoties, brangi iedzert; teatrs, jautājumu izskaidrošanas vakari un priekšlasījumi tos interesē no amizantās puses, un nevis kā garīgas attīstības līdzeklis. Politiku biedrību viņi uzskata par gluži nevajadzīgu un kaitīgu, kura svežama no turienes pavisam ārā. [...] Biedrības tā saucamie saimniecības vīri tagad sauc: “Ārā ar politiku no

⁷¹ Dermanis, V. (1912) Latweeschu rakztneeciba. *Domas*. 01.12.1912 (12).

⁷² Vācu *anständig* ‘respektabls’.

⁷³ Dermanis, V. (1912) Latweeschu rakztneeciba. *Domas*. 01.12.1912 (12).

biedrības!” sevišķi sirdīdamies uz zinātniekiem, tāpēc ka tie grib mazliet piekopt politiku.”⁷⁴

Publikācijā tiek atzīmēts, ka A. Deglavs nesaudzīgi (“nav žēlojis krāsu”) esot zīmējis tos latviešus, kas paguvuši pārtapt īstos kapitālistos, “tie “tautiskai” lietai gan ziedo simtniekus, bet savā koku placī uz to smalkāko nokalpina latviešu strādniekus, no kuriem izdzen lielu peļņu”⁷⁵.

Jāpiebilst, ka izdevums “Domas” tiek uzskatīts par kreisi orientētu mēnešrakstu. No otras puses, tas iznāk vēl Krievijas impērijas laikā. 1912. gada kritika sasauksies ar padomju perioda kritiku. Tāpat kā atziņa, ka Lauris Sutums, nošķirdams dalījumu nevis tautībās, bet “Jūs, kam kas ir, esat citi un mēs, kam nekā nav, esam atkal citi”⁷⁶, būtībā runā par šķirām un cita veida taisnīgumu: “Laura vārdos jau izskan tā puslīdz nojaustā atziņa, ka sabiedrībā ir šķiras un šķiru intereses un ka strādnieku labā ir nepieciešama viņu apvienošanās pēc šķirām, bet ne tautībām. Un Laura vārdos slēpjas arī viena no romāna pamatdomām, proti, ka tautiskā kustība Rīgā aizstāvēja nevis visu Rīgas latviešu, bet gan mūsu plaukstošās sīkburžuāzijas intereses.”⁷⁷ No mūsdienu skatpunkta raugoties, šāda, sociālisma un eventuāli komunisma ideoloģijai iederīga romāna recepcija nodrošināja interesi par to un atkārtotu romāna izdošanu arī Latvijas PSR laikos.

Nepamanīti nav romāna “Rīga” trūkumi, seko “vājo pušu” uzskaitījums, tostarp, autoraprāt, būtiski izlaidumi: “Par maz tur apgaismota tautiskā ideoloģija; nav, piemēram, redzams, kā “Pēterburgas Avīžu” un lielo tautisko ideologu (Valdemara, Jura Alunāna, Kronvaldu Ata, Ausekļa, Pumpura u. c.) propaganda atstarojās latviešu sīkpilsoņu galvās un kādu iespaidu tā tur panāca.”⁷⁸ Pazūd inteliģence, uz kuru kā būtisku nācijas tapšanā atsauksies gan starpkaru Latvijā, gan mūsdienu Latvijā: “Deglavam pārāk bāli izdevušies inteliģentu tēli. Tie izsaka gan zināmus nacionālus un politiskus uzskatus, bet neviens no viņiem nav zīmēts ar visu raksturu un plašāku psiholoģiju. Un tas romānam daudz laupa no spilgtuma un mākslinieciskas pilnības.”⁷⁹ Taču tiek aizstāvēta vāciskā elementa stereotipizācija: “Ka rakstnieks plašāki raksturojis no vāciešiem tikai Rābemaņa ģimeni un skolotāju Faustini – šo ārkārtēji tipisko sastingušā vācietiskā lepnuma paraugu, bet pārējam vāciešu personālam licis tikai aizstāvēt zināmus uzskatus, tas pilnīgi atvainojams, jo romāna nolūks nav vāciešu tipu vispusīga attēlošana.”⁸⁰

⁷⁴ Dermanis, V. (1912) Latweeschu rakztneeciba. *Domas*. 01.12.1912 (12).

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Deglavs, A. (1983) Rīga. I. 4. izd. Rīga: Zvaigzne, 709.

⁷⁷ Dermanis, V. (1912) Latweeschu rakztneeciba. *Domas*. 01.12.1912 (12).

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid.

Koloniālais teātris – telpa, kurā tiek realizētas koloniālās (atkarības) attiecības, – formulēto, reglamentēto un visbiežāk distancēto attiecību dēļ starp kolonizatoru un kolonizējamo nosaka noteiktu kolonizatora (tāpat kā kolonizējamā) stereotipu pastāvēšanu. Komunikācija parasti nenoris starp atsevišķiem cilvēkiem, bet gan veselas kārtas pārstāvjiem, proti, principiāli atšķirīgiem interlokutoriem, kas komunikācijā pārstāv savu “klasi”, izmanto šīs klases privilēģijas (vai arī cieš no to trūkuma), nevis piedalās kā divi no klases vai šķiras piederības atraisīti indivīdi, kuru personībām būtu lielāka nozīme nekā tiesībām izcelsmes un nacionālās piederības dēļ. Tādējādi, ievērojot, ka romāns nav rakstīts no objektīva vērotāja puses, bet fokusējas uz apspiesto, latvisko elementu, “vāciešu tipu” iezīmēšana klases un stereotipu līmenī ir koloniālisma iezīme tekstā.

V. Dermanis kritizē romāna māksliniecisko pusi, it īpaši Krauklīšu Pētera portretējumu. Plašāk to var teikt par tēlu struktūru un attiecību dinamiku: “Rakstniekam jau ir tiesība ar savu mākslinieka fantāziju radīt romāna centrālo figūru, bez kuras romāns nav romāns. Bet tad tai arī vajaga būt spēcīgai individualitātei, kura izsaka zināmas sabiedrības parādības tipisko virzienu un kuras psiholoģija un rīcība būtu smalki motivēta. Par Krauklīša tipu to nevar teikt. Mēs nemaz neredzam, kā attīstās viņa tautiskums, kāda ir viņa tautiskā ideoloģija. Daudzi Krauklīša soļi pavisam nemotivēti psiholoģiskā ziņā.”⁸¹

Tēlu psiholoģijas un to rīcības motīvu apšaubīšana ir raksturīga A. Deglava darbu kritikai. Tiesa, to var aplūkot koloniālā kontekstā. Kolonizators simboliski pārstāv patriarhālo, aizgādniecisko impēriju, bet kolonizējamais ir vājš, nepastāvīgs, emocionāls utt. Tie visi ir sievišķīguma atribūti, kas attaisno un pat pieprasa patriarhālo aizgādību. Visticamāk, A. Deglava varoņi bez apzināta nolūka ietver šādas īpašības. No šī skatpunkta raugoties, tā vairs nav sakritība, ka Pēteris feminizēts tiktāl, ka atbilst koloniālajiem priekšstatiem par iezemiešiem, bet kolonizators (piemēram, Georgs Rābemanis, vīnūža saimnieks Brinkmanis, cara pārvaldes personas, ar kurām satiekas delegācija) paaugstināts līdz aizbildņa un aizgādņa statusam. Ne velti Faustīne – groteskais vāciešu guvernantes tēls – māca mazajam Kunibertam: “Baltijas vācietim vajag būt tikumiskam, dievbijīgam, lojalam, bet tomēr aizstāvēt savas intereses. Viņam nebūs aizmirst arī savus latviešu kalpus un dienestniekus, gādāt par to, ka tiem būtu maize, viņu stāvoklim piemērota. Jo viņš ir prāta būtne, kam šī zeme uzticēta ar visiem iedzimtājiem.”⁸²

Aizgādības motīvs atskan Georga Rābemaņa teiktajā, kurš pats ir simbols kolonizējamā vēlmei saplūst ar kolonizatoru, izrauties no sava stāvokļa ar pilnīgu iekšēju (valoda, domāšana) un ārēju transformāciju (uzvedība, apģērbs, amats, dzīvesvieta):

⁸¹ Dermanis, V. (1912) Latweeschu rakztneeciba. *Domas*. 01.12.1912 (12).

⁸² Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 100.

*Ja mēs liedzam nevāciem ietikt mūsu korporācijās, ja liekam tik lielu svaru uz vācu dzimumu, tad mums jāļauj nevāciem nodibināt pašiem savu kultūru, tā pat jāveicina, jo citādi netiek modināti un attīstīti zemes produktīvie spēki mums pašiem par ļaunu. Pēc manām domām, nebūt nav jāprasa, vai kāds ir dzimis vācietis, bet vai tam ir vācu audzināšana, tas grib būt kā vācietis, domā un jūt kā vācietis. Tā tikai mēs stiprināsim savus spēkus, turpretim spaidu sistema mūs var aprakt nevācu masās...*⁸³

Jāņem vērā, ka Rābemanis ir ieinteresēts sava stāvokļa “normalizēšanā”. Šķietama plaisas mazināšana starp “iedzimtajiem” (kuriem pats pieder) un vāciešiem mazinātu tādas nošķiruma izpausmes kā Rābemaņu ķēkšas tenkošana par to, ka Hildegarde – Rābemaņa sieva – ir “pastalu francuzis”, proti, vietējo ļaužu, un tikai imitē augstdzimušu vācieti. Citiem vārdiem, jo mazāks konflikts veidojas ar saviem tautiešiem, kuriem jāpagriež mugura, lai piederētu vāciskajam elementam, jo mazāk šāds konflikts apdraud pašu Rābemani, mazina atmaskošanas risku, piemēram, atriebības dēļ. Kopumā vērojama solidaritāte ar citiem, kas spējusi vai cenšas iekļauties vāciskajā elementā. No vienas puses, viņi tiek aprunāti vai izzoboti, taču nenotiek mērķtiecīgas un atklātas darbības to eksponēšanai un iegūtā statusa apdraudēšanai.

Etniskās kultūras attīstīšana, tostarp, piemēram, avīžu izdošana latviešu valodā, netika uzskatīta par draudu vai vietējo tiesību būtisku emancipāciju. Tieši otrādi – tā bija zemā kultūra, kas neapdraudēja metropoles kultūru, nebija riska kultūru hibridizācijai. Vietējie, baudot savu kultūru, kļūst apmierinātāki ar koloniālo pārvaldi, tādēļ vien nerodas risks, ka vācieši atkāpsies no savas “augstās” kultūras.

Arī “Latviešu avīžu” pirmsākumos iespējams identificēt vismaz divus motīvus. Nav noliedzams, ka šajā laikā, līdzīgi kā, piemēram, citviet Eiropā vai Amerikā, pieaug interese par *aborigenālajām*⁸⁴ kultūrām. Apgaismības filozofija Rietumeiropā aktualizē tēzi par pirmatnēji nevainīgo cilvēka dabu, kas iegūst morāliski labas vai ļaunas nokrāsas atkarībā no audzināšanas. 18. gs. beigās Eiropā iezīmējas interese par indoeiropiskajām kultūrām; šī interese vērojama arī vācu izcelsmes pētnieku vidū: minami tādi vārdi kā Jakobs Grimms, Frīdrihs Šlēgels, Augusts Frīdrihs Pots, Hermanis Grasmans u. c. Tādēļ ir likumsakarīgi, ka šajā laikā Latvijas teritorijā vācu vidū parādās interese par latviešu valodas pētniecību, arī par prūšu valodu. Piemēram, Jelgavas akadēmiskās ģimnāzijas pasniedzēja dēls Kārlis Frīdrihs Vatsons (1777–1826) – pirmais “Latviešu avīžu” redaktors – 1817. gadā Kurzemes vācu literatūras un mākslas biedrībā Jelgavā nolasīja referātu “Kas biedrībai darāms latviešu kultūras veicināšanai?”, 1819. gadā šajā biedrībā diskutēts par latviešu pārvācošanu. Savā referātā K. Vatsons “aizrādīja, ka latviešu valoda ir bagāta un

⁸³ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 140.

⁸⁴ Te konkrēta ģeogrāfiska apvidus pamatiedzīvotāju, pamattautu nozīmē.

attīstīties spējīga. Kā liecinot prūšu liktenis, ar pārvācošanu nevar neko labu sasniegt, latvieši, kas aizgūtnēm mācās vācu valodu, to dara cerībā iekļūt kungu kārtā”⁸⁵.

Līdzās nolūkam radīt savu “ekosistēmu” latviešu kultūrai un mazināt iekļūšanu vācu rindās otrs pragmatiskais apsvērums laikrakstu un preses iznākšanai latviešu valodā ir informēšana par likumiem, kas nosaka latviešu tiesības un pienākumus. Likumu skaidrošana praktiski pilnībā paliktu vācu rokās, kavējot latviešu iespējas aizstāvēt savas intereses. Jo grūtāku to darīja vēlākais cara aizliegums zemniekiem vērsties pie viņa ar sūdzībām par muižniekiem.

Izteiktu koloniālisma aizgādniecības motīvu pauž ģenerālsuperintendents Rābemaņa Jūrmalas villā: “Mums iedzimtos ne vien no vācietības nevajadzēja atturēt, bet paveicināt viņu pārvācošanu. Tā tagad ir nokavēta, un latviešu tautiskā attīstība sāk parādīties pret mums kā naidīga pretvara. [...] Mēs esam radījuši viņai garīgu un laicīgu literatūru, viņas stāvoklim piemērotu avīžniecību. Jelgavā tiek izdotas “Latviešu Avīzes”. Rīgā iznāca “Tas Latviešu Ļaužu Draugs”. Lapas, kas ieaudzināja ļaudīm pieticību, paklausību pret saviem kungiem un lielu dzimtenes mīlestību. Līdz šim arī šī arāju un kalpotāju tauta ir uzticējusies pilnīgi mums, paļāvusies mūsu vadībai. [...] Pamazām vien šī lapa sadrupina mūsu autoritāti un cienību, satricina vecos ieskatus un paražas.”⁸⁶

Mēnešraksts “Domas” uztver šīs feminīnās rakstura iezīmes (atributētas feminīnajam, nevis dabiski ar to saistītas) Pētera Krauklīša tēlā: “Kalpodams par ķelneri un grozīdamies traktieru kalpotāju un apmeklētāju aprindās, viņš uzturas tikls kā nevainīga meitene. [...] Šis Deglava pozitīvais tips darināts pēc romantiskiem paraugiem, nelūkojot uz rakstnieka dziļo reālismu visā romānā. Šī pretruna vienīgi izskaidrojama ar to, ka Deglava mākslinieka talents nav spējīgs radīt dzīvus, patiesīgus pozitīvus tipus ar komplicētāku idejisku psiholoģiju.”⁸⁷

Romāna apskats noslēdzas ar diezgan asu kritiku par A. Deglava stilu un ar secinājumu, ka “katram, kas mākslas apgaismojumā grib redzēt mūsu pagātni, šis romāns sniedz vērtīgu materiālu”⁸⁸. 1912. gada raksta autoram Pētera feminitāte raksturota kā izteikti kontrastējoša ar tā laika sabiedrības latviešu paštēlu. Tolaik bija gan lauku saimnieki, gan turīgi uzņēmēji, savs teātris un kultūras dzīve. Jaunajā stāvoklī nesenā vēsturiskā realitāte šķiet nepamatota, teatrāla un bez saskaņas ar emancipēto latviešu sevis redzējumu.

⁸⁵ Treijs, R. (2012) “Latviešu avīzes”. Visgarākais mūžs Latvijas presē. *Latvijas Avīze*. 18.01.2012. Pieejams: <https://www.la.lv/latviesu-avizes-visgarakais-muzs-latvijas-prese-2> (skatīts 19.08.2020)

⁸⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 147–148.

⁸⁷ Dermanis, V. (1912) *Latweeschu rakztneeciba. Domas*. 01.12.1912 (12).

⁸⁸ *Ibid.*

Desmit gadus vēlāk – 1922. gadā – rakstnieka nāves sakarā izdevumā “Ilustrēts Žurnāls” parādās publikācija,⁸⁹ arī turpmāk paustā atzinība vērojama atkārtoti: “Un tomēr pa vidu Deglavs paguvis uzrakstīt četrus garus romānus, visgarākos latvju rakstniecībā.”⁹⁰ Atzinība par kultūrvēsturiskumu un, par spīti nule notikušajām autora bērēm, kuru foto papildina šo savdabīgo nekrologu, kritika par to “nedabīgi-salkano romantismu”:

Šai varenā triloģijā bij nodomāts ievest visu latviskās Rīgas dzīvi, visas viņas cīņas no tautiskā laikmeta līdz mūsu dienām. Vīdzīvāk te autors attēlojis vēsturiskās personas, kurpretim “romantiskie” triloģijas varoņi nav tik pārlicinoši. [...] Ja salīdzinām abas triloģijas daļas, tad priekšroka vērtības ziņā jādod “Patriotiem”. “Labākās ģimilijas”, cik no viņām drukāts, izdevušās vājāk; romāna darbība virzās ārkārtīgi gausi.

Deglava stiprā puse viņa reālās dzīves pareizā uztvērumā un dažādu zīmīgu raksturu, pareizāk sakot tipu, dzīvā attēlojumā, kaut gan autors neiet psiholoģiskos dziļumos, kā piem. Blaumanis to dara.

Saldu atpūtu enerģiskajam darba rūķim un iemīļtam tautas rakstniekam.⁹¹

Interesantu A. Deglava darba novērtējumu izteicis Viktors Eglītis. Rakstnieks cenšas sagraut provinciālisma mūri, kas veidojas par noturīgu latviešu literārās kultūras iezīmi. Tā, piemēram, priekšlasījumā Maskavas Politehniskajā muzejā 1916. gada 5. janvārī⁹², runājot par “laucinieku un buržuāzijas tēlotājiem”, ļoti kritiskus vārdus velta A. Saulietim, E. Birzniekam-Upītim un V. Plūdonim: “Šī zemnieku un laukskolotāju dzīves attēlotāju grupa, kaut gan aizvien vēl turpina rakstīt, atrazdama sev lasītājus uz laukiem, sevišķi tautskolās – nav latviešu literatūras attīstībā ienesuse gandrīz nekā jauna.”⁹³ V. Eglītis pauž vilšanos: “Par velti viņš ir tulkojis Nīčes “Also sprach Zarathustra” [“Tā runāja Zaratustra” – aut.], par velti satulkojis veselu biezu sējumu no vismodernākajiem vācu simbolistiem, mistiķiem un dekadentiem, Plūdonis ir palicis tautskolotājs ar visām šā tipa tradicionālām iezīmēm.”⁹⁴ Savukārt, runājot par rakstniekiem, “kas seko tās saimnieku šķiras daļai, kura pāriet dzīvot uz pilsētu kā rokpeļņi vai fabrikas strādnieki, jeb ar iestājas vidus un augstskolās, attīstīdamies par, tā saucamo, buržuāziju”⁹⁵, V. Eglītis min A. Deglavu, A. Niedru un A. Upīti. Atzīmējot A. Deglava veikumu, tiek izcelts tobrīd aktuālais romāns “Rīga”, tā pirmā daļa: “.. pēdējā laikā Deglavs ir uzņēmis attēlot Rīgas attīstību 19. gadu simtenī, romānu triloģijā, pie kam pirmā daļa “Patrioti” jau ir iznākusi.”⁹⁶

V. Eglītis slavē A. Deglava ieguldīto pētniecības darbu: “Visvērtīgākais ir pēdējais romāns, uz kuru Deglavs ir ilgu laiku sagatavojies, studēdams Rīgas arhīvus, iedziļinādamies dažādās zinātnēs un intervēdams visdažādākās personas, kas ko atminas par Rīgas nesensajiem veciem laikiem. Kaut gan mākslas vērtība šim romānam, kā vispār Deglava ražojumiem, izņemot romānu “Zeltīte”, nav liela, bet caur savu vēsturisko

⁸⁹ Ermanis, P. (1922). August Deglavs. *Ilustrēts Žurnāls*. 01.04.1922 (4).

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Ibid.

⁹² Eglītis, V. (1916) Par latveeschu jaunako literaturu. *Līdums*. 27.02.1916 (46).

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Ibid.

objektivitāti, caur izmantoto materiālu svarīgumu un lielo rūpību, ar kādu šis romāns izstrādāts, viņš, jādomā nekad neizzudīs iz latviskajām bibliotēkām, būdams par intresantu lasāmu vielu ne vien vidējiem lasītājiem, bet arī politiķiem un vēstniekiem sniegdams milzum daudz interesantu faktu, ideju, bet galvenais pareiza laikmeta izjūtu un veselu galeriju spilgti karakterizētu vēsturisko personu no vācu, latviešu un krievu aprindām.”⁹⁷

Koloniālisma tēmas un atsauces uz vācu muižniecību Latvijā dēļ vērts pieminēt 1921. gadā “Ilustrētā Žurnāla” publikāciju (autors nezināms) – no jauna izdoto grāmatu apskatu, kurā iekļauts A. Deglava “Vecais pilskungs. Stāsts iz klaušu laikiem” Izglītības ministrijas izdevumā. Tas ir būtisks aspekts, ka jaunās valsts izglītības sistēma apzināti skar vācu muižniecības un latviešu zemnieka tematu: “Izglītības ministrija, lai gan vēl šajos rāmjos, sākusi gādāt par to, lai mūsu labākos rakstniekus darītu pietamam skolai un jaunatnei. Pie sākuma darbiem pieder arī pieminētais Augusta Deglava stāsts. [...] Tā bij zināmas varas sistēma, un vecais pilskungs nav vairak nekas, kā tikai šī varas personifikācija. Kārtas un administrācijas vara te bij apvienota vienā personā. Vecais pilskungs ir tikai viens loceklis toreizējā varas iekārtā. [...] Ievadā autors sniedz mazu tēlojumu par klaušu laikiem un īsu vecā pilskunga charakteristiku. Nav daudz vecu vīru bijis pagastā, kuri nebūtu no vecā pilskunga dabūjuši pērienu un kādu pliķi pa ausi no viņa dabūjis gandrīz katrs. [...] Gani, kas ceļmalā ganījuši lopus, ieraugot veco pilskungu pa ceļu braucot, iebēguši krūmos. Īpaši vecais pilskungs cieši lūkojies uz to, kā kungiem un vāciešiem zemnieki ceļu griež. “Viņš” liecina autors par veco pilskungu, “braukāja gan pazīts, gan nepazīts pa lielceļiem, kur tad ļaudis dabūja no viņa daudz pēriena.””⁹⁸

Šajā grāmatas apskatā minētās tēzes tieši sasaucas ar romāna “Rīga” sākumā pausto noskaņu: “Vecais pilskungs ir klaušu laiku despots. [...] Netieši mēs tur redzam, kādus negatīvus rezultātus deva klaušu saimnieciskā sistēma. No klaušu varas ieliktie zemnieki mājās par saimniekiem – put laukā no mājām. Daudzmaz pie rocības nākušie kalpi bēg kā no krusta no saimnieka goda. Zemnieka nedrošais, juridiski negarantētais stāvoklis atturēja zemniekus no vispirmā sava kapitāla – intensīva darba spēka – ieguldīšanas zemnieku mājās. Nav tamdēļ brīnums, kad tālredzīgākie muižnieki, kā piem., tas bija Rujenē, sāka paši zemniekiem mājas pārdot par dzimtu. [...] Kroņa mājas gan sāka pārdot zemniekiem plašos apmēros tikai no 1886. g.”⁹⁹ Citējums ir būtisks, salīdzinot A. Deglava romānā paustos uzskatus un to atšķirīgo recepciju dažādos laikmetos: no vienpusīgas koloniālisma seku amplifikācijas atsevišķā šī fenomena kompleksā padomju gados līdz revizionisma tendencēm mūsdienu Latvijā (sk. nodaļu par revizionismu kā koloniālisma zīmi).

⁹⁷ Eglītis, V. (1916) Par latveeschu jaunako literaturu. *Līdums*. 27.02.1916 (46).

⁹⁸ [b.a.] Kronika. *Ilustrēts Žurnāls*. 01.02.1921 (2).

⁹⁹ Ibid.

Dažus svarīgus akcentus A. Deglavam veltītā nekrologā sniedz Līgotņu Jēkabs, kurš norāda uz Ērgļu Kārļa un A. Deglava paralēli un vispārina caur to “latviešu censoņa” likteni: “Viņa mūžs mums daudzējādā ziņā atgādina latviešu censoņa parasto cīņas un darba gaitu. Viņa tēvs bij gan saimnieks, bet tēva un dēla rakstura nesaskaņas dēļ, Deglavam dzīvē pienācās cīnīties ne mazāk kā jebkuram kalpa dēlam”, it sevišķi runājot par izglītības trūkumu (neraugoties uz iepriekš teikto, ka viņš ir saimnieka dēls): “Deglava vienīgā skola ir – pagasta skola. [...] Diemžēl skolu mācību kurss ir tik šaurs, ka Deglavs lielas sekmes šinīs gados nevar uzrādīt. Galvenā kārtā pasniedz vācu valodas elementāros sākumus, bībeles stāstus un katķismi, pirmos paņēmienus rēķināšanā un dziedāšanā. Kurša nemitīgā atkārtošana, kura nedod vielas censīga zena garam, tā apnīk Deglavam, ka piecpadsmit gadus vecs viņš lūdzas tēvu, lai to ņem ārā no skolas un laiž pie māju darbiem par “mazo puisī”.”¹⁰⁰

Mūsdienās ir atrodami arī pētījumi par alkoholisma un koloniālisma saikni. Tas ir plašāks fenomenu kopums par īpašiem atļāvumiem, aizliegumiem; alkohola lietojums iezīmē jaunu telpu, kurā iespējama reglamentēta komunikācija starp kolonizējamo un kolonizatoru¹⁰¹ vai gluži otrādi – tā tiek liegta. Ievērojama vieta latviešu sabiedrības un sabiedriskajās aktivitātēs bija žūpības apkarošanai. Iespējams, ka atsevišķās ražotnēs tas varēja būt viens no iemesliem šāda sabiedriskā darba veicināšanai un 19. gs. beigās – 20. gs. sākumā populāro priekšlasījumu kultūrai, kur eventuāli alkoholisma apkarošana gan bija tikai viens no higiēnai, veselībai, sabiedriskajai dzīvei un politikai veltītajiem tematiem. Līgotņu Jēkabs alkohola iespaidu piemin A. Deglava nekrologā: “Tad nomirst Deglava tēvs kā alkoholiķis. Pie tēva dēls pats savām acīm redz, kādu postu nodara dzeršana un tāpēc no jaunības ienīst reibinošus dzērienus, bet savā vēlākā mūžā paliek par dedzīgu dzeršanas apkarotāju un latviešu atturības kustības redzamu darbinieku.”¹⁰²

Vērtīgs arī Līgotņu Jēkaba atskats uz to, kādi apstākļi noved A. Deglavu pie māju pārdošanas un pārceļšanās uz Rīgu. Kroņu māju pārdošana zemniekiem rada milzīgu finansiālu slogu. Tikmēr pilsētās strauji uzplaukst rūpniecība, kas ir cariskās varas īstenotu pasākumu nopelns. Seko laukstrādnieku saplūšana pilsētās, “darba spēks uz laukiem palika dārgāks. Aso lauksaimniecības krīzi pavairoja vēl tas, ka mūsu zemkopji, izlutināti no

¹⁰⁰ Līgotņu Jēkabs (1922). Augusts Deglavs un viņa nozīme mūsu rakstniecībā. *Jaunības Tekas*, 01.04.1922 (4).

¹⁰¹ Lakomäki, S. & Kylli, R. & Ylimaunu, T. (2017) Drinking Colonialism: Alcohol, Indigenous Status, and Native Space on Shawnee and Sami Homelands, 1600–1850. *Native American and Indigenous Studies*, 4 (1), 1–29.

¹⁰² Līgotņu Jēkabs (1922). Augusts Deglavs un viņa nozīme mūsu rakstniecībā. *Jaunības Tekas*, 01.04.1922 (4).

augstajām labības cenām, vienīgi prata vest graudkopību. Tagad, kad labības cenas spēji kritās, tie stāvēja bez palīga, nezinādami, ko iesākt”¹⁰³.

Koloniālisma apstākļiem tipiska ir nelīdzsvarota izaugsme, jo tiek apmierināts metropoles (kā cariskās varas) skatījums uz attīstības virzieniem, turklāt koloniju mērķis ir bagātināt metropoli, nevis otrādi. Taču koloniālās situācijas dualitāte Latvijā noteica to, ka savs ir arī vācbaltu aprindām, tādējādi apstākļi lauku apvidos 19. gs. ievērojami atpaliek no attīstības tendencēm un līmeņa Rietumu Eiropā.¹⁰⁴ Faktisku varas pretrunu apstākļos parādās iespējas migrēt uz Rīgu vai Krievijas pilsētām. Eventuāli šis process skar zemniekus, kad tie kļūst par zemju īpašniekiem. Papildu faktors šajā situācijā ir zems izglītības līmenis, tostarp nepietiekama izpratne par vispārīgiem ekonomiskiem un lauksaimniecības apsvērumiem. Latvieši zina un prot tikai to, ko paši līdz šim darījuši, strādājot pie saimnieka, un kas bijis gana ienesīgi. Daļai laukstrādnieku dzīves mērķis ir tikt pie mājām – Latvijas teritorijā vai ārpus tās. Literārajā tekstā A. Deglavam iezīmēta situācija romāna “Rīga” sākumā: “Kāds cūku kupčis stāstīja, ka esot sastapis lielu braucēju rindu – aizgājēju ar visām mantām un bērniņiem. Uz Krievu zemi ceļojot. Arī viņu pusē daudzi pošoties. “Sak, kas tas būs?” viņš bažīgi iebilda. “Sāks kungiem un saimniekiem kalpu trūkst?!””¹⁰⁵

Tas, ka A. Deglavs pats ir konkrētu ekonomisku apstākļu upuris, lielā mērā izskaidro saimnieciskā jautājuma klātbūtni romānā “Rīga”. Pirmajai latviešu ienācēju paaudzei Rīgā, ko raksturo Pēteris Krauklītis, tieksme pēc personiskās bagātības un stāvokļa ir vienlīdz ar emocionāli iezīmēto dzinuli kaut ko darīt savas tautas labad. Tas nav jānolasa kā izteikts merkantīlisms, lai gan šāda recepcija ir iespējama un tai būtu pietiekams pierādījums romāna tekstā, un egoisms, bet gan kā koloniāli apspiesta cilvēka nepieciešamība iegūt savu brīvību. 19. gs. otrajā desmitgadē šo divu personisko motīvu pretruna šķiet nesaprotama. Priekšplānā tā ir politiskā brīvība pulcēties, dibināt biedrības, taču, sākot ar Pētera Krauklīša pašrefleksijām, sarunām ar Fuksingu, Georga Rābemaņa piemēru, centieniem nodrošināt Pēteri ar nepieciešamajām prasmēm, lai tas gūtu saimnieciskus panākumus, Mikumu veikaliem un Laura Sutuma darbnīcu, klātesošs ir ekonomiskās emancipācijas jautājums. Iespēja dzīvot pilsētā un pelnīt, vēlme atrasties vācu amatnieku organizācijās (cunftēs), lai tiktu pie turības, kļūst par būtisku priekšnoteikumu latviešu valodas lietojumam un iespējai to izmantot kā darījumu valodu: ““Ne tikvien kā biedrību,

¹⁰³ Līgotņu Jēkabs (1922). Augusts Deglavs un viņa nozīme mūsu rakstniecībā. *Jaunības Tekas*, 01.04.1922 (4).

¹⁰⁴ Oberlenders, E. (2012) Agro jauno laiku koncepts un Igaunijas, Vidzemes un Kurzemes vēsture (1561–1795). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 84 (3), 22-49.

¹⁰⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 18.

mums vajag arī savus veikalus,” Pēteris vēl turpināja. “Mēs pirksim tikai tur, kur mūs pazīs un sapratīs mūs’ valodu...”¹⁰⁶

Pētera un Laura draudzība, sākotnējā kopība latviešu stāvokļa un tiesību jautājumos vēlāk pārtop izteiktā pretrunā starp sīkpilsonību un plašākām strādnieku, mazo amatnieku u. c. roku darba darītāju interesēm. Šajā kontekstā romānu var uzskatīt par gana niansētu pret reālajiem, strauji mainīgajiem apstākļiem 19. gs. izskaņā.

Līgotņu Jēkaba un A. Deglava fokusēšanās uz ekonomiskiem jautājumiem pamatota arī no koloniālisma izpētes viedokļa. Starp iemesliem, kas vēl līdz pat mūsdienām nosaka iepriekš kolonizētu tautu/valstu salīdzinošu ekonomisku atpalicību, tiek minēts koloniālais mantojums. Viena no tā formām ir “kursa determinante” (*path determination*): “koloniālās izvēles nosaka postkoloniālās izvēles vai vismaz kondicionē tās tādējādi, ka aiziešana no koloniālā modeļa bija un, iespējams, arī paliek, grūta un dārga.”¹⁰⁷

Jāpiemin Teodora Zeiferta publikācija ikmēneša izdevumā “Izglītības Ministrijas Mēnešraksts” 1922. gadā, jau pēc A. Deglava nāves. Iepriekš tika norādīts, ka autora aiziešana laikā, kad veidojas nacionālās starpkaru Latvijas sociālie un politiskie institūti, tiek pievērsta sabiedrības uzmanība. Tostarp arī tādēļ, ka rakstnieka atainotais laikmets, šī laikmeta interpretācija ir nepieciešama jaunajos apstākļos aktuālu sociālu un politisku mērķu nospraušanai. Valsts sabiedriskajā, ekonomiskajā un politiskajā dzīvē ienāk jauna tipa cilvēks, kuram 19. gs. apspiestais latviešu zemnieka un pilsētā ienācēja tēls, dzīves apstākļi pārklājas ar pagātnes patinu. A. Deglavs vairs nav sava laikmeta liecinieks, novecojoša stila pārstāvis rakstniecībā un žurnālistikā; autors tiek iecelts klasiķu kārtā, viņa veikums pārvērtēts un pozicionēts jaunu iespēju kontekstā – veidot nacionālās kultūras pamatu. Minot trūkumus un izceļot nepārspētu pienesumu latviešu rakstniecībā, tiek novērtēta autora daiļrades vēsturiskā precizitāte, literārā teksta sasaiste ar apziņas un kultūras faktu:

*Sevī noskaidrojoties, no dzīves burzmas drusku tālāk atvirzoties, Deglavs ķērās pie lielas kultūras gleznas zīmēšanas romānu triloģijā “Rīga”. Pirmā daļa parādījās pirms kara, otru patlaban iespējz “Latvijas Vēstnesī”. Tā ir sevišķi kultūrvēsturiska interese, kas pie tā saista. Kad piešķirot no Rīgas latv. biedrības Literatūras fonda godalgas labākajiem rakstniecības darbiem nāca runa arī par Deglava “Rīgu”, tad nelaiķis Fr. Bārda ieminējās: “Nu, pēc mārciņām taču nevar vērtēt.” Tas sacīts pārāk spilgti un ir varbūt arī netaisni, bet šī darba literārisko spriedumi estētiski izsmalcinātās aprindās tas tomēr raksturo. Nav zemu vērtējams tas, ko Deglavs sniedz kā vēsturē nogatavotu vielu, sākot no viņa “Vecā pilskunga”. Tanī latvieši uziet elementus no sevis. Rakstniecā pašā šie elementi bija nevien dzīvi, bet arī ražīgi. Tāpēc ar Deglavu aizgāja 3. aprīlī dusēt daļa no latviešu dzīvās vēstures.*¹⁰⁸

¹⁰⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 288.

¹⁰⁷ Austin, G. (2010) African Economic Development and Colonial Legacies. *International Development Policy*. (1). Graduate Institute of International and Development Studies, 11.

¹⁰⁸ Zeiferts, T. (1922). Apskats: Augusts Deglavs. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 01.05.1922 (5).

Pirmā perioda recepcija ir svarīga tādēļ, ka tuva diviem references nogriežņiem, novērtējot koloniālisma iezīmes analizējamajā korpusā. Tāds ir romāna un autora reālās dzīves laiks; jāpiebilst, ka romāna darbība, kurā pusaugu zēns no laukiem dodas uz Rīgu, apsteidz autora laiku, kurš dzimis 1862. gadā.¹⁰⁹ Faktiski A. Deglavs cenšas izveidot nepārtrauktu diskursu, savienojot laiku un notikumus, kas veidojas pirms vai ap viņa dzimšanas laiku, laikabiedru vēstīto, faktoloģisko izpētes materiālu, savu dzīves pieredzi, pievienojot arī jaunāko paaudzi – sava mūža nogalē vēroto sabiedrību.

Jaunākās paaudzes literatūrkritiķi, piemēram, Līgotņu Jēkabs (1874–1942), V. Dermanis (1875–1938) un P. Ērmanis (1893–1969), ir tuvi gan romāna laikam, gan ir A. Deglava laikabiedri. Cenšoties romānā fiksēt noteiktu kolektīvās atmiņas vai kolektīvās pieredzes atspoguļojumu, A. Deglavs tos ir iekļāvis romānā, turklāt jāsecina, ka uz jaunāko paaudzi un nākamību vērtais vektors tiktu realizēts romāna trešajā – iecerētajā, bet nesarakstītajā daļā “Pa labi, pa kreisi”.

Nākamajā aplūkojamajā periodā, kas sakrīt ar laiku, kad Latvija tika inkorporēta Padomju Sociālistisko Republiku blokā, ir raksturīgs izteikts ideoloģisks uzslāņojums. No vienas puses, tiek izcelts latviešu beztiesiskais stāvoklis, no otras puses, ideoloģiskais uzslāņojums un nepieciešamība saskatīt PSRS politiskajam naratīvam atbilstošus elementus ar nolūku atmaskot Rietumu imperiālismu un agrākās, cariskās un buržuāziskās iekārtas necilvēciskumu pret strādniekiem un zemniekiem kavē objektīvu koloniālisma elementu identificēšanu un koloniālās atkarības saskatīšanu. Propagandas ietekme kavē šī aspekta pilnvērtīgu, ticamu un objektīvu izpēti, nemaz nerunājot par savstarpējā kolonizatora un kolonizējamā sasaistes mehānisma identificēšanu vai koloniālo alku kā psiholoģiska kompleksa atklāšanu, kura iespaids nereducējas līdz sociālpolitiskiem, ekonomiskiem un tiesību jautājumiem.

3.2. Padomju periods (un trimda): 1945 – 1990

Perioda hronoloģisko ietvaru veido divi pretēji notikumi – padomju okupācija un Latvijas PSR izveidošanās, no vienas puses, un neatkarības atjaunošana, no otras. Lai gan 20. gs. 30. gados un 40. gadu pirmajā pusē tiek piedzīvotas trīs politiski ļoti atšķirīgas valstiskas situācijas – autoritārisma posms starpkaru Latvijā, padomju sociālistiskā republika, 1940.–1941. gada un Latvijas vācu (nacistiskā) okupācija, 1941.–1945. gads –, nav vērojama būtiska naratīva maiņa. Katrā no šiem posmiem ir cita politiskā situācija un ideoloģija un salīdzinoši īss laika nogrieznis; A. Deglava darbā tam nav būtiskas nozīmes,

---

¹⁰⁹ “Nemīlīga pievakare, martam izejot 186... gadā” un “Starp braucējiem un kājniekiem steidzās turp kāds gadus piecpadsmit vecs zēns pasmalkiem kauliem un pasīks no auguma, bet citādi liela cilvēka gaitu.” Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 7–8.

tādēļ šos posmus izcelt atsevišķi nav lietderīgi. Savukārt, atkārtoti Latvijā izveidojoties Padomju Sociālistiskajai Republikai, stāvoklis radikāli mainās, pastāv divas ideoloģiski atšķirīgas telpas un naratīvi.

Divu paralēlu naratīvu – Latvijas PSR un trimda – pastāvēšana ir raksturīga perioda iezīme; atšķirības skar A. Deglava personības uztveri un romāna “Rīga” (arī citu darbu, sevišķi “Zeltenīte” un “Vecais pilskungs”) recepciju. No divām telpām un naratīviem apjomā lielākā resursu, publicistikas, izdevējdarbībā un literatūrzinātnē pārstāvēto cilvēku skaita ziņā būs tā, kas pastāvēja Latvijas PSR. Savukārt autonoma un, pateicoties tam, ka norit citos politiskos un sociālekonomiskos apstākļos, īpatnāka ir emigrācijas latviešu naratīva telpa.

Zviedrijā iznākošajā laikrakstā “Latvju Ziņas” 1951. gadā parādās neliela piezīme par “Rīgas dzejnieku” Aleksandru Čaku, kurš “ir dzeju krājumā “Mana paradīze” uzcēlis nezūdīgu pieminēkli Latvijas galvas pilsētai starp diviem pasaules kariem, tāpat kā 19. g. s. Augusts Deglavs savā romānā “Rīga” uzcēla pieminēkli pilsētai laikmetā, kad tajā ienāca latvietis un atkaroja to vācu pilsonībai”¹¹⁰. Jānorāda neitrālais veids, kā pieminēta latviešu pilsonība, ienākot un nostiprinoties galvaspilsētā. Šādā formulējumā tas rāda latviešus kā vienlīdzīgus cīņā par iekārojamu pilsētu dzīvošanai, nevis pretošanos vēsturiski un juridiski nostiprinātai realitātei, kur latviešu ienākšana un vāciešiem līdzvērtīga stāvokļa iemantošana tiek mākslīgi kavēta. Turpretim Padomju Savienībā, Latvijas PSR jaunās ideoloģijas apstākļos A. Deglavs izvēlēts un lielāko daļu padomju laiku paliks par šķiru cīņas uzskatāmu pārstāvi. Šajā interpretācijā nozīme vairs nav A. Deglava nacionālajiem, pašnoteikšanās centieniem, bet gan to orientācijai šķiru cīņas koordinātu plaknē, kur vācieši stereotipiski saistās ar aristokrātiju, bet latvieši ar lauku un vēlākā posmā arī pilsētu beztiesisko un visādi apspiesto strādnieku šķiru:

Mūsu republikas galvaspilsētas 750 gadu jubilejas priekšvakarā Latvijas Valsts izdevniecība laidusi klajā ievērojamā priekšpadomju laika latviešu realistiskās literatūras pārstāvja Augusta Deglava monumentālo kultūrvēsturisko romānu “Rīga” (abas daļas vienā sējumā). Pats autors dzīvs būdams, nepieredzēja tik rūpīgi sagatavotu un gaumīgu izdevumu. A. Deglavs tāpat kā parējie reālisti, kuru darbos jaušama kritiska tendence, buržuāziskās Latvijas laikā netika ierindots popularizējamo vārda mākslinieku vidū tā vienkāršā iemesla pēc, ka “Rīgas” lappusēs latviešu tautiskie veikalnīki, fabrikanti un budži nebija apvīti ar lauriem, bet parādījās visai nepievilcīgā gaismā. [...] Romāns nerāda vien to, kā rodas, nostiprinās un izvirst māmuļnieciskās labākās ģimilijas [...]. Tā Deglava sacerējums izvēršas par visas latviešu buržuāzijas šķiras attīstības pirmā posma vēsturi.¹¹¹

Šajā laikā tiek rasts citāds izskaidrojums A. Deglava darbu trūkumiem literārā kvalitātē, kas tiek formulēts no komunistiskās un PSRS izveidotās, marksistiskās ideoloģijas skatpunkta. A. Deglavs kā vēsturiska realitāte un biogrāfiski īsta persona iemieso nepārprotamu, kā tolaik dēvēja, sīkpilsoņa tēlu; tas ir pretrunā gan padomju

¹¹⁰ [b.a.] *Latvju Ziņas*, 13.12.1951 (49).

¹¹¹ Damburs, E. (1951) Drūmās pagātnes lappuses. *Literatūra un Māksla*, 28.10.1951 (43).

ideoloģijai, gan mietpilsonībai. Rakstnieks, lai arī vēstulēs skaidri pauž cieņu pret Raini, nepiesliecas viņa politiskajiem uzskatiem, un tas nepaliek nepamanīts; Edgars Damburs raksta: “A. Deglavs nestāv marksista pozīcijās. Un ar visām simpātijām revolucionārajam proletariātam viņš nav mācējis gluži pareizi parādīt sarežģīto, asām sabiedriskām izcīņām pārpilno laika posmu. Īpaši 80. un 90. gados. Revolucionārās kustības attēlojums ne vien naivs, bet arī gluži aplams.”¹¹² Padomju laika literatūrkritikas ieskatā A. Deglavs būtu varējis paveikt vairāk attiecībā uz romāna “Patrioti” sākumā tēloto laikmetu.

Tāpat tas, par ko rakstnieks tika cildināts iepriekš apskatītajā periodā (1910 (1912) – 1940), tiek pārvērtēts kā nepietiekami blīvs un nepietiekami patiess, nesaudzīgs savā vērtējumā:

*.. pirmajā daļā, “Patriotos”, vēsturiskā laikmeta aina nav pietiekami objektīva, tā pareiza tikai galvenajos vilcienos. Romānā, atskaitot Kasparu Biezbārdi un Krišjāni Valdemāru, kas parādās tikai epizodiski, nemaz nav redzami dedzīgie patrioti un cīnītāji pret feodalismu un klerikalismu: Kronvaldu Atis, Auseklis, kuru vārdi tanīs gados bija plaši pazīstami. It sevišķi plašās lauku un pilsētu darba ļaužu masas saviļņoja viņu vīrišķīgā cīņa pret tumsoņiem. Nacionālās atmodas progresīvais posms līdz ar to romānā palicis tikpat kā neapgaismots. Tāpat, stāvēdams tālu no strādnieku šķiras cīņām, kas gadsimta beigās izpaudās jau politiskos streikos un dažkārt pieņēma pat sacelšanās raksturu, A. Deglavs arī nespēja dot pareizu Rīgas sabiedriskās dzīves tālāko gleznu, kaut gan 1911. gadā pēc pirmās buržuāziski demokrātiskās revolūcijas Krievijā to no rakstnieka varēja prasīt.*¹¹³

E. Damburs, vairākkārt atsaucoties uz Arvīdu Griguli, kurš 1951. gadā bija Latvijas Valsts izdevniecības atkārtoti izdotā romāna un tā komentāru redaktors, izceļ A. Deglava kritiku par to, kā top un veidojas Rīgas Latviešu biedrība. E. Dambura ieskatā “Rīgas Latviešu biedrības aprindu notēlojumi pieder spēcīgākām romana nodaļām. Lasītājs redz, ka visas runas par tautas kultūras celšanu un interešu aizstāvēšanu ir tikai tukša pļāpāšana. Visai “labākajai sabiedrībai”, kā večiem, tā viņu dēliņiem korporeļiem, ir viens mērķis un ilgas – tikt pie turības – namiem un veikaliem, vārdu sakot, saimnieciskā ziņā nostāties līdzās Rīgas vāciešiem”¹¹⁴. E. Damburs iezīmē paradoksu, ka A. Deglava tēlotā un caur varoņiem pārdzīvotā cīņa pret vācu absolūtu kontroli un par latviešu tiesībām esot bijusi pašu vāciešu interesēs: “Arī pēdējiem [vācbaltiešiem – *aut.*] visnotaļ bija izdevīgi, ka no pašu latviešu vidus radies palīgs cīņai pret augošo nemieru kustību tautā – jo gadsimta beigās vēstures skatuvē uznāk melnsimtnieciskajai buržuāzijai bīstams spēks – revolucionārais proletariāts. [...] Romāna “Rīga” pozitīvā nozīme tieši tā, ka tas palīdz atmākot “tautisko” buržuāziju, atklāj to vēsturisko patiesību, ka, tikusi pie saimnieciskas labklājības, tā kļuva par uzticīgu carisma un muižniecības sabiedroto.”¹¹⁵ Pēdējais arguments ir atsevišķas uzmanības vērts, jo viena no koloniālo sabiedrību iezīmēm ir dažādas paradoksālas reakcijas, tostarp centieni panākt “taisnīgumu” kā absolūtu vērtību,

¹¹² Damburs, E. (1951) Drūmās pagātnes lappuses. *Literatūra un Māksla*, 28.10.1951 (43).

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Ibid.

labākus eksistences un attīstības apstākļus, kompensēt sev nodarīto netaisnību ar jaunu netaisnību, tostarp pārņemot un savā starpā sadalot iepriekš kolonizatoru ieņemtās vietas sabiedriskajā, politiskajā un ekonomiskajā dzīvē.

Protams, E. Dambura komentārs nav saistīts ar koloniālisma izpratni un tā seku pārvērtēšanu, bet gan ar nepārprotamu vēlmi ievietot A. Deglavu un romānu “Rīga” komunistiskās ideoloģijas Prokrusta gultā. Jāpiebilst, ka jēdzieni “koloniālisms” un “imperiālisms” tika plaši lietoti PSRS naratīvā, taču ne tik daudz attiecībā uz šī bloka aptverto valstu un nāciju vēsturi, cik tad, kad tas bija izdevīgi, realizējot PSRS intereses tā dēvētajā 3. pasaulē.¹¹⁶

E. Damburs arī turpmāk bieži izteiksies par A. Deglavu; publikācijas ir cikliskas, un periodu nosaka desmitgades – romāna pirmpublikācijas un rakstnieka dzimšanas un nāves gadadienas. Ņemot vērā, ka romāns “Rīga” pirmo reizi vienā sējumā iznāk 1912. gadā (turpinājumi presē no 1910. gada), bet autors nomirst desmit gadus vēlāk – 1922. gadā, šis temats padomju preses slejās (romāna pārizdošana 1951. un 1960. gadā) saistīts ar noturīgu piemiņas gadskārtu tradīciju. Jāpiebilst, ka E. Damburs dzimis 1910. gadā, mācījies Rūjienas pamatskolā un Rīgas Čiekurkalna pamatskolā. Pusaudža vecumā, no 1925. līdz 1933. gadam, ar ģimeni dzīvoja Brazīlijā un strādāja kafijas plantācijās. E. Damburs ir gan koloniālisma piemērs (kad latvietis pats kļūst par kolonizatoru), gan piemērs tiem izceļotājiem, kas sekoja tautsaimnieka Kārļa Baloža (to nav iespējams reducēt tikai līdz vienam cilvēkam, tāpat kā aizceļošanu un koloniju veidošanu Krievzemē nevar saistīt tikai, piemēram, ar K. Valdemāra uzstādījumiem¹¹⁷) idejām par nostāšanos līdzās citām koloniālajām tautām un par savu koloniju veidošanu Jaunajā pasaulē, piedzīvo Brazīlijas koloniālo “misiju” līdz pat tās eventuālajam fiasko. A. Deglavs šo faktu aprakstījis romāna nepabeigtajā otrajā daļā “Labākās ģimīlijas” (Cīt. I 4.2.-1).

Cita raksturīga padomju perioda iezīme ir vēlme pēc papildu atsaucēm un komentāriem, iepriekšējā perioda izdevumi iznāca bez tiem. Šie pēcvārdi noorientē lasītāju ideoloģiskā telpā, paužot izdevēja un varas nostāju par tekstā rodamiem vēsturiskiem, sociāliem, politiskiem un ekonomiskiem sabiedrības elementiem. Par atsaucēm, ievadu un pēcvārdu, kas nav atrodamā 1912. gada izdevumā un kļūst neatņemami padomju periodā, E. Damburs norādījis, ka “daudzas vietas romānā bez komentāriem šodienas lasītājam nemaz nav saprotamas. Piezīmēs aizrādīts uz hronoloģiskām un dažu faktu neprecizitātēm

¹¹⁶ Šajā gadījumā par 1. pasauli sauca kapitālistiskās Rietumvalstis, 2. pasaule bija PSRS un sociālistisko valstu bloks, bet 3. pasaule – jaunattīstītas valstis, kurās sadūrās Rietumvalstu un PSRS intereses. Solarz, M. W. (2012) ‘Third World’: the 60th anniversary of a concept that changed history. *Third World Quarterly*. (33), 1561–1573.

¹¹⁷ Romānā “Rīga” (I) K. Valdemāra došanās uz Iekškrīeviju pirmo reizi parādās krogus ainā ar vārdiem: “Kungs, kas tās zemes Krievu zemē skapējot...”

[..]. Piezīmes lasītājam palīdzēs orientēties Rīgas dzīvē pagājušā gadsimta pēdējos gadu desmitos un pareizi izprast tā laika sabiedriskās parādības”¹¹⁸.

A. Deglava romāns “Rīga” parādās Jāņa Sudrabkalna apcerē “Zeļ padomju Rīga”.¹¹⁹ Šajā publikācijā, kuras uzdevums, šķiet, ir mierināt latviešu sabiedrību, ka lielais imigrantu iebraucēju skaits jaunās, padomju varas apstākļos ir pamatots gan cilvēciskos, gan Rīgas tālākai attīstībai būtiskos aspektos,¹²⁰ A. Deglava romāna pieminējums, visticamāk, kalpo, lai apstiprinātu J. Sudrabkalna pamatotību vēstures faktos (romāns kopš iznākšanas tiek slavēts par sava laikmeta kultūrvēsturiskās ainas iezīmējumu pat, ja nepieciešams ar komentāriem un papildu tekstiem to pozicionēt ideoloģisko koordinātu plaknē) un konservatīvākajai, pret padomju iekārtu rezervētajai sabiedrības daļai sniegtu svarīgu referenci: “Augusts Deglavs savā romānā aprakstījis grūtības un šķēršļus, kas vēl nesena, pagājušajā gadsimtenī, bija jāuzveic latviešu amatniekiem, meistariem, lai izsprauktos cauri cunfšu un ģilžu žogiem. Brīva, patiesi latviska un reizē starptautiska mūsu pilsēta kļuvusi tikai padomju laikā.”¹²¹

1951. gadā iznāk A. Deglava romāna atkārtotam izdevumam veltīta publikācija žurnālā “Zvaigzne”, kurā atkārtojas līdzīga valoda un secinājumi, pievēršoties literārā darba formai un izteiksmei. Interesanti, ka trūkumi (tostarp “salkanais romantisms”), kas izcelti pirmajā recepcijas periodā, tiek minēti atkal, taču skaidrojums vairs nav autora kā romānista robežas un romāna realizācijas trūkumi, bet gan komunistiskajiem ideāliem svešādie uzskati: “Rakstnieka nenoteiktie, svārstīgie sīkburžuāziskās vides uzskati neļāva viņam sniegt pietiekami dziļu laikmeta atspoguļojumu.”¹²² Tiesa, pat publikācijas virsrakstā “Kultūrvēsturisks dokuments no Rīgas pagātnes” uzsvērtā romāna saistība ar vēsturisku faktu.

Būtisks komentāra aspekts ir vērtējums (ievērojot otrā perioda – 1945.–1990. gadi – ideoloģisko rāmējumu) pirmajam recepcijas periodam (Cit. I 4.2.-2). Arī Laimonis Purs raksturīgi otrajam periodam akcentē nevis pirmo daļu “Patrioti”, kā tas bija iepriekš, bet otro – “Labākās famīlijas”, “kur parādīts straujais buržuāzijas deģenerēšanās process”¹²³.

Ievērojot autora īpašo statusu padomju iekārtā, būtiska ir Andreja Upīša kritika. Centrālā loma nav tik daudz darba saturam, cik darba apjomam, ko literatūras zinātnieki

¹¹⁸ Damburs, E. (1951) Drūmās pagātnes lappuses. *Literatūra un Māksla*, 28.10.1951 (43).

¹¹⁹ Sudrabkalns, J. (1951) Zeļ padomju Rīga. *Cīņa*, 13.10.1951 (242).

¹²⁰ “Par Latvijas galvaspilsētu devās cīņā mūsu brāļi, ne mirkli nevilcinādamies, varoņi ziedoja savu dzīvību, lai latviešu tauta piepildītu savas brīvības ilgas. Kad aplkusa lielgabali, mūsu pilsētā palika darbā daudzi ļaudis no tālām malām, kuri bija dziļi iemīlējuši Latviju un atdod tagad tai savas zināšanas un enerģiju. Ka Rīga kļuvusi tik jauka, tur daudz nopelnu visām padomju tautām.” Ibid.

¹²¹ Ibid.

¹²² Purs, L. (1951) Kultūrvēsturisks dokuments no Rīgas pagātnes. *Zvaigzne*, 01.11.1951 (21).

¹²³ Purs, L. (1951) Kultūrvēsturisks dokuments no Rīgas pagātnes. *Zvaigzne*, 01.11.1951 (21).

akcentē līdz mūsu dienām, kā arī romāna žanram, kam A. Upīts pievērsī īpašu vērību. Veidojot savu teoriju par sociālistiskā reālisma monumentālās formas tapšanu, autors meklē “dialektiskus priekšnoteikumus” nesenajā pagātnē un atrod divus, viņaprāt, vērtus darbus – A. Deglava “Rīgu” un Jēkaba Janševska “Dzimteni”. No vienas puses, tie ir būtiski, jo to pastāvēšanas fakts ierakstīts dialektiskās attīstības modelī, kura piesaukšana aktualizē padomju domas ideoloģiskos pamatus. No otras puses, tas, ka ir tikai divi šādi darbi, tiek interpretēts politiskā kontekstā, uzsverot, ka ““suverēnā” buržuaziskā Latvijā nekāda literatūras monumentalitāte nebij iespējama, ne domājama”¹²⁴. Izolēšanās “no jebkādiem saimnieciskiem un kultūras sakariem ar sociālistisko Krieviju” radīja nelabvēlīgus apstākļus monumentālas formas darba tapšanai: “Estētiski kvalificējams tikai Deglava darbs, Janševska gadiem stieptā un tomēr vēl nepabeigtā sējumu virkne ir tikai visvisādu saklaušinātu un no veciem vācu žurnāliem izrakstītu nostāstu un anekdotu sakravājums, kroņa patioritisma un stulba šovinisma caurausts.”¹²⁵

Nākamajā komemorācijas periodā, desmit gadus vēlāk – 1962. gadā – A. Deglava raksturojums iegūst nianšes, kas skaidrojams ar sociālpolitisko kontekstu. Josifs Staļins ir miris, un līdz pat 60. gadu vidum turpinās brīvību un radošu iespēju laiks, kas ieguvis “Hruščova atkušņa” apzīmējumu. Mainās pat forma, kā tiek runāts par A. Deglavu. Tas vairs nav strikti formālais raksta, komentāra, apskata stils, bet gan ievērojami brīvāks diskusijas formāts, piemēram, “Saruna par Augustu Deglavu”.¹²⁶ Arī pats rakstnieks tiek pieteikts emocionāli, it kā aktivizējot viņu lasītāja apziņā, relativizējot lasītāja laiku un sadzīves kontekstu: “Mūsu vecvectēvi ir spieduši roku šim rakstniekam, mūsu vecvecmāmiņas to ir uzlūkojušas ar sajūsmas pilnu skatienu, bet skolnieki šodien viņu redz literatūras vēstures grāmatas lappusē un nodomā: bārdains un, liekas, gudrs vīrs. Mūsu vecvectēvi Augusta Deglava mākslinieciski pilnvērtīgāko romānu “Zeltenīte” lasīja fabrikā pusdienas laikos, ēdot līdzpaņemto maizi. Mūsu vecvecmāmiņas nopilināja uz grāmatas lappusēm pa asarai. Bet mēs šodien bibliotēkās “Zeltenīti” vairs nepieprasām.”¹²⁷ Dzejniece un publiciste Monta Kroma uzsver tradicionālo kultūrvēsturiskuma un apjoma motīvu: “Viņa epopejai “Rīga” ir mūžīgā vērtība, kā kultūrvēsturiskam darbam.”¹²⁸ Saglabājas agrāk publicētās kritikas stils, valoda kļūst emocionālāka. Piemēram, A. Deglava dzimšana Šķībes pagasta “Vīgantos” tiek ielikta padomju ideoloģijai raksturīgā strādnieku ekspluatācijas naratīvā: “Zemgalē, kurā bija visbagātākās kapitālistiskās Latvijas saimniecības, kurā kalpus un laukstrādniekus tik meistarīgi ar intensīvās

¹²⁴ Upīts, A. (1952) Sociālistiskā reālisma monumentālā forma. *Karogs*, 01.06.1952 (6).

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ Kroma, M. (1962) Saruna par Augustu Deglavu. *Bērnība*, 01.08.1962 (8).

¹²⁷ Kroma, M. (1962) Saruna par Augustu Deglavu. *Bērnība*, 01.08.1962 (8).

¹²⁸ Ibid.

zemkopības paņēmieniem prata izmantot turīgie kviešu līdzenumu un ķiršu dārzu īpašnieki.”¹²⁹ Zinot, ka lasītājs saprot iecerēto alūziju, autore turpina: “Arī Deglavs ir lielu māju saimnieka dēls. Šī rakstnieka vide un izcelšanās uzspieda zīmogu visam viņa darbam – viņš nekļuva par pilsētas un lauku proletariāta ideologu, bet, tēlodams ārkārtīgi smago strādnieku dzīvi, kā izeju no tās galu galā rādīja iedzīvošanos un ceļu uz turību. [...] Protams, Deglava dzīves izpratne, ka jācenšas tikt pie bagātības, liek viņam dzīvot tā, ka ar laiku viņš kļūst par kāda uzņēmuma līdzīpašnieku un beigu beigās nopērk pats savu māju Rīgā Rumpmuižas ielā.”¹³⁰ A. Deglavu “glābj” cita pieredze: “Deglavs pats uz saviem pleciem izjuta arī kalpa un strādnieka dzīvi.”¹³¹ M. Kroma nonāk pie analogiska secinājuma, ka “plašais romāns uzrakstīts visai nevienādā mākslinieciskā līmenī, dzīves tēlojumi mainās ar kailu publicistiku”, apliecinot, “ka kultūras vēstures pētniekam šis centrālais Deglava darbs dod ārkārtīgi daudz materiāla. Šis darbs nevēsta tikai par Rīgu, bet tā ir visas latviešu buržuāzijas šķiras attīstības sākumu posma vēsture”¹³².

20. gs. 70. gados A. Deglava un romāna “Rīga” pieminējumam ir vairāk dekoratīva nozīme. Padomju Savienība un tās ideoloģiskais diskurss ir piedzīvojis būtisku transformāciju, bet “buržuāziskā” pagātne ir pārāk sena, lai to varētu efektīvi ekspluatēt jaunajā situācijā. Tādēļ A. Deglava romāns zaudē aktualitāti spilgtāku 70. un 80. gadu literatūras tendenču priekšā. Darbs ir kļuvis par atsauci uz senu un jaunajā kontekstā nedaudz “mitoloģizētu” laiku. Faktiski tas būtu salīdzināms ar viduslaiku Rīgas uzbūšanu Rutku Tēva “Vella kalpu” ekranizācijā (1970. gads). Piemēram, laikrakstā “Jelgavas Darba Uzvara” raksts par Ozolniekiem sākas ar Unkas kroga un A. Deglava romāna pieminējumu: “Unkas krogs¹³³ pie tilta pār Iecavas upi pieminēts jau Augusta Deglava romānā “Rīga” tur iestiprinājušies zemnieki, atpūtinājuši zirgus garajam braucienam uz Rīgu. Reizēm uzdzīvot sabraukuši kungi no Jelgavas un pat Rīgas.”¹³⁴ Cits līdzīgs piemērs ir “Rīgas Balss” publikācija 1980. gadā saistībā ar 1. rūpniecības preču tirdzniecības uzņēmuma vēl 1978. gadā pieteikto cerību “izveidot centralizētu sporta preču tirdzniecības kompleksu”, tiek diskutēts par “Berga bazāru”. Šis objekts tiek sasaistīts gan ar vēsturisko interpretāciju, gan ielikts kontekstā ar padomju laikos atkārtoti iznākušo romānu “Rīga”: “Toreiz šo tirdzniecības centru sāka saukt par “Berga bazāru”, tā paša Kristapa Berga

¹²⁹ Kroma, M. (1962) Saruna par Augustu Deglavu. *Bērnība*, 01.08.1962 (8).

¹³⁰ Ibid.

¹³¹ Ibid.

¹³² Ibid.

¹³³ 20. gs. 30. gados Unkas kroga ēka tika nojaukta, jo to nav bijis iespējams atjaunot. Tā vietā uzcelts Ozolnieku Tautas nams, iesvētīts 1939. gada 9. jūlijā. Stillers, A. *Tautas nama vēsture*. Pieejams: www.ozolnieki.lv/kultura/tautas-nami/ozolnieku-tautas-nams/interesanti-fakti-par-tautas-nama-ekas-vesturi (skatīts 13.11.2021)

¹³⁴ Krūmiņš, G. (1972) Ar skatu nākotnē. Ozolnieki vakar, šodien, rīt. *Darba Uzvara (Jelgava)*, 21.07.1972 (114).

vārdā, kurš jaunībā bija uzstājies kā aktieris diletants, bet tad kļuvis bagāts namīpašnieks, pilsētas domes, dažādu kuģniecības biedrību loceklis, savas krājaizdevumu kases dibinātājs. Tā paša Berga, kurš ir Augusta Deglava romāna “Rīga” tēlotā Pētera Krauklīša prototips.”¹³⁵

Interesants ir jau iepriekš – 50. gadu posmā – minētā E. Dambura pieminējums, šoreiz publikācija “Karogā” 1972. gadā. Divdesmit gadu starplaiks ir pietiekams, lai būtu notikušas pārmaiņas, atspoguļojot PSRS reāliju pakāpenisku izmainīšanos, kas ietekmēja publicistiku, literatūrkritiku, zinātni u. c. Jaunā raksta stils ir neformāls, sākot ar laika ieskici, kas nesaistās ar izklāsta būtību: “Nav gan patlaban stiprākas gribēšanas rakstīt garāku apceri [...]. Vasara pašlaik savā zenītā: republikas ceļi sauc un aicina ņemt plecos mugursomu un doties ārpus pilsētas, vienalga, kur.”¹³⁶ Tas ir savu vārdu iemantojuša literatūrkritiķa vēstījums, kas audzis līdzī stila un laikmeta maiņai padomju realitātē, saglabājot pašrefleksiju un kritisku vērtējumu pret citiem kritiķiem un autoriem. Uzmanību piesaista ievērojama pozīcijas maiņa, precīzāk – sociālpolitiskā konteksta dotā iespēja atteikties no formālas kritikas.

Aplūkotajā E. Dambura publikācijā ir notikusi ievērojama pārmaiņa – A. Upīts vairs netiek uzskatīts par neapstrīdamu autoritāti: “No cilvēciskām kaitēm nav brīvi arī lielie rakstnieki un kritiķi [...]. Andrejs Upīts savā laikā, sastrīdējies ar Zeltmati, nosauca viņu par predestinētu diletantu. Fricis Bārda kaut kur stingrāk pakritizēja Andreja Upīša dzeju, ko rakstnieks viņam nepiedeva visu mūžu. Tādas rakstura vājības “Zaļās zemes” autoram piemita. Tāpat ne mazumu vienpusīgu spriedumu atrodam viņa pēdējo gadu rakstos, īpaši par agrāko literatūru: nepiekritīsim Aspazijas, Blaumaņa, Augusta Deglava novērtējumam. Tā nu viss tā ir.”¹³⁷

Emigrācijas latviešu vidū, par spīti radikāli atšķirīgajai politikai, brīvībai no padomju ideoloģijas un dialektiskam tās pašas kapitālistiskās sabiedrības turpinājumam, kuru ar entuziasmu uzņem Pēteris Krauklītis kā romāna tēls un romāna autors A. Deglavs savā dzīvē, 20. gs. 70. un 80. gados romānam “Rīga” ir drīzāk vēsturiskuma apliecinājuma, references un enciklopēdiskas uzziņas nozīme. Tā Zviedrijā dzīvojošais Alfrēds Dziļums laikrakstā “Latvija” 1973. gadā raksta par pirmo Vispārējo latviešu dziesmu svētku atceres gadu: “Mūsu dienās nav vairs cilvēka, kas pirmajos dziesmu svētkos piedalījies, tad viņam vajadzētu būt vismaz 120 gadus vecam.” Tālāk autors tēlo laikmeta apstākļus un likumsakarības, kas ļauj nodibināt pirmo latviešu biedrību: “Gadījās bada vasara [...]. Sevišķi smags stāvoklis bija Igaunijā un Somijā. Tad arī rosīgie Rīgas latvieši sāka

¹³⁵ Kaņivēcs, S. (1980) Senā “Berga bazāra” jaunā loma. *Rīgas Balss*, 03.11.1980 (253).

¹³⁶ Damburs, E. (1972) Ir, ko padomāt. *Karogs*, (8).

¹³⁷ Ibid.

organizēt palīdzību. 1868. gadā valdība apstiprināja palīdzības un derīgu zināšanu izplatīšanas biedrības statūtus. Tā radās vēlāk tik pazīstamais nosaukums Rīgas latviešu biedrība, kuras darbību notēlojis Augusts Deglavs romānā “Rīga”.¹³⁸

Kā historiogrāfiska atsauce A. Deglava romāns minēts 1977. gada “Daugavas Vanagu Mēnešrakstā”, runājot par latviešu avīžniecību un Bernharda Dīriķa vietu tajā: “Augusts Deglavs romānā “Rīga” atstāta sarunu starp Kārli Zariņu un Juri Māteru. Māteru Juris savā romānā “Patriotisms un mīlestība” bija nomelnojis Bernhardu Dīriķi ar Beranta vārdu, bet Dīriķa tuvāko līdzstrādnieku Veinbergu ar vārdu Frīdrichu romānā attēlojis par korruptu. Arī citi latviešu sabiedriskie darbinieki Māteru Jura romānā bija nomelnoti, bet izcelti vācu baroni un literāti.”¹³⁹

Noslēdzot šī perioda apskatu, jānorāda, ka straujo politisko pārmaiņu dēļ Padomju Savienībā (1986. gadā likts pamats, 1987. gadā uzsākts straujo pārmaiņu kurss, kas ieguva apzīmējumu “perestroika”) tiek lauztas iepriekšējās desmitgadēs pastāvējušās domas un izteiksmes tradīcijas. Jelgavas laikrakstā “Darba Uzvara” ar atsauci uz kārtējo komemorācijas diskursa pieturas punktu (“9. augustā apīt 125 gadi, kopš dzimis Latviešu rakstnieks Augusts Deglavs”) parādās raksts “Augusts Deglavs un viņa romāns “Rīga””.¹⁴⁰ Publikācijas autors cieši pieturējies pie iepriekšējās desmitgadēs publicētajiem rakstiem, taču interpretācija ir būtiski mainījies attiecībā uz autora biogrāfiju un literārā veikuma novērtējumu. A. Deglavs vairs nav saimnieka dēls (nomināli, protams, paliek, tiek akcentēts kā saimnieku šķiras despotiskās patvaļas upuris): “Pēc pagastskolas beigšanas viņš strādā par bezalgas kalpu tēva dzērāja mājās.”¹⁴¹ Uz Rīgu ved “perspektīvu” trūkums dzimtajā pusē, ir vienots ar proletariātu: “Strādā koku fabrikā, pats izbaudīdams proletārieša smago likteni.”¹⁴² 1987. gadā Padomju Savienībā būt par uzņēmēju vairs nav nekā nosodāma: “Ar lielu uzņēmību un neatlaidību viņš kļūst par darbu uzņēmēju un vēlāk pat par kāda uzņēmuma līdzīpašnieku.”¹⁴³

Aprakstā parādās 20. gs. pirmajās dekādēs izmantotais “salkanības” apzīmējums A. Deglava daiļradei, taču tas neskar romānu “Rīga”: “Pirmie stāsti mākslinieciski vāji, salkanība un samākslotība te nomāc reālistiskās ainas.”¹⁴⁴ Savukārt stāsta “Vecais pilskungs” iezīmi – zemnieku likteņa smaguma tēlojumu, kur kā galvenais antagonists nav vecais pilskungs, bet gan viņa vagars, – skaidro šādi: “Spilgti attēlota kļūst zemnieka

¹³⁸ Dziļums, A. (1973) Tautas atmoda. *Latvija*, 24.03.1973 (12).

¹³⁹ Dunsdorfs, E. (1977) Svarīga simtgade. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, 01.05.1977 (3).

¹⁴⁰ Austrums, L. (1987) Augusts Deglavs un viņa romāns “Rīga”. *Darba Uzvara (Jelgava)*, 08.08.1987 (123).

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ Ibid.

beztiesība un atkarība no muižniekiem un viņu dienderiem, taču jau šeit parādās autora tieksme nolīdzināt – vecā pilskunga tēls idealizēts.”¹⁴⁵

Padomju perioda izskaņā zudusi kritika par dažādu šķiru un sabiedrības slāņu tēlojumu un to savstarpējo attiecību mērogošana perioda sākumā raksturīgai nepieciešamībai meklēt un atrast atbilstību ideoloģiskajām doktrīnām, kā arī izmantot daiļdarbu kā propagandas materiālu: “Te daudz ar meistara reālista roku veidotu ainu – ievads, Latviešu biedrības dibināšanas sapulce, pirmie Vispārīgie latviešu dziesmu svētki utt. Laikmeta tēlojumam netrūkst plašuma. Daudzās romānā iesaistītās personas (vēsturiskās un izdomātās) pārstāv dažādus sabiedrības slāņus.”¹⁴⁶

Saglabāta, lai gan ievērojami retušēta, kritika par salīdzinoši vājāku, nekā padomju kritiķi to vēlējās redzēt, Jaunās strāvas un tās darbinieku, proletariāta un progresīvās inteliģences tēlojumu: “Taču kā reālistiskā sacerējumā šajā darbā jūtam arī to jauno stīgu, to šķiru, par kuru viens no romāna varoņiem – Ernests Sutums – saka, adresējot buržuāzijai: “Mums ceļi šķiras... Brauciet savās ekipāžās, mēs dimdošiem soļiem ejam pretim savai nākotnei.””¹⁴⁷ L. Austrums uzsvēris, ka “sentimentālismam, kas bojāja Deglava agrākos darbus, romānā “Rīga” vairs nav vietas”, kā arī pats centies “izlīdzināt” A. Upīša kritiku, kura viedokļa nozīme strauji mazinājusies: “Pat Andrejs Upīts, kurš visai kritiski vērtēja Deglava daiļradi, atzina, ka “latviešu literatūra neko daudz necieš aiz tā, ka Deglava darbs palicis nepabeigts, bet latvju kultūras vēsturei tas ir nopietns zaudējums”.”¹⁴⁸

3.3. 1990. gadi – mūsdienas

Šis recepcijas periods sākas ar gadu, kas ir robežšķirtne politisku apstākļu maiņām Latvijā. Krasu sākuma punktu minēšana ir nosacītība, jo atšķirībā no grāmatas iznākšanas turpinājumos vai atsevišķā iesējumā politiskās situācijas maiņa, pat tik radikāli, kā tas notika PSRS sabrukuma un Latvijas suverenitātes atjaunošanas dēļ, notiek pakāpeniskāk, sevišķi kā politiskās pārmaiņas mākslā. Tā, piemēram, iepriekšējā periodā identificējamās būtiskas A. Deglava romāna “Rīga” uztveres izmaiņas, atspoguļot politiskās iekārtas un ideoloģiskās nostājas Padomju Savienībā. Tādējādi 20. gs. 80. gadu beigās noteiktos aspektos interpretācija maz atšķiras no 90. gadu sākuma. Turpretim citos jautājumos, tostarp par noteiktu personāliju nozīmes vērtējumu, pārmaiņas ir būtiskas. Koloniālisma tematam svarīgākās pārmaiņas skar radikāla nostāja par vācu elementa klātbūtni un atstāto ietekmi Latvijas vēsturē, sevišķi pēdējā gadsimta laikā līdz padomju okupācijas sākumam.

¹⁴⁵ Austrums, L. (1987) Augusts Deglavs un viņa romāns “Rīga”. *Darba Uzvara (Jelgava)*, 08.08.1987 (123).

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ Ibid.

Šī perioda recepcija parādās arī citās pētījuma nodaļās par romāna “Rīga” atspoguļojumu zinātniski pētnieciskajā darbā, jaunākām ziņām kultūrvēsturiskā, historiogrāfiskā un arhīvu materiālu pētniecības jomā. Informācija netiek dublēta šajā nodaļā, bet apskatīta attiecīgajā tematiskajā sadaļā.

Jāatzīmē, ka jaunākā recepcijas perioda kritika nav atgriezusies pirms 1940. gada, tā nepārprotami distancējusies no padomju perioda naratīva. Saturiski pēdējā apskatāmā recepcija līdzinās emigrācijas uztverei padomju perioda laikā. Aktualitāti zaudē diskusija par literārajiem trūkumiem darbā; tas gan nenozīmē, ka darba kvalitātei ir augstāks vērtējums, drīzāk, ka šajā periodā par nepieņemamu uzskata kanonisko vērtību kritizēšanu. Aktualitāti zaudējis arī šķiru tēlojums un to savstarpējo attiecību samērs. Tiesa, tam ir noteikta loma, aplūkojot darbu no romāna laika skatpunkta, kad šķiru savstarpējās attiecības bija katalizators būtiskiem pārmaiņu procesiem ne tikai Latvijas teritorijā, bet arī cariskajā Krievijā un Rietumeiropā. Turklāt atšķirīgais tiesiskais regulējums sasaucas ar privilģētu (vācieši, poļi, krievu aristokrātija) un neprivilģētu (latvieši, leiši, ebreji, krievu zemnieki) tautību vai to noteiktu daļu likuma priekšā.

Tajā pašā laikā var runāt par to, ka A. Deglava romāns pārvēršas par pilnvērtīgu “arheoloģisko pētījumu” vietu. Tas ir interesants, pētot tautas mutvārdu un dziesmu kultūru un sociolingvistisko laikmeta ainu. Tematu loks aptver arī nacionālās uzņēmējdarbības aizsākumus, pilsētvides organizāciju, pilsoniskās aktivitātes un politisko kultūru. Tādējādi turpina nostiprināties romāna kā uzticama, interesanta un produktīva vēsturiska avota loma: “Pēc ticamām ziņām, ko lasām Augusta Deglava romānā “Rīga”, Latviešu Biedrība Rīgā ir izaugusi no “Palīdzības biedrības” priekš trūkumā ciedamiem igauņiem.”¹⁴⁹

Rubrikā “Lasītāju balsis” Ņujorkā iznākošajā laikrakstā “Laiks” romāna lasīšana iezīmēta kā latvietībai svarīgas informācijas gūšanas avots. Tā nozīmīgums pasvītrots caur negatīvo aizvietoјumu, proti, liels zaudējums būs tas, ka emigrācijā dzimušie vairs nespēs pieķļūt romāna saturam tā koda (valodas un kultūras) nezināšanas dēļ: “Valodu iemācās tie, kuri vēlas to darīt. Esmu novērojis, ka daudzi vecāki tagad uzliek pusaudzīm roku uz pleca un saka: *By the way son/daughter, you are Latvian!* Bieži gan viņi ir daudz nokavējuši, jo jaunietis vairs nebūs spējīgs izlasīt Augusta Deglava romānu “Rīga”, lai apzinātos, kas ir latvietība un kā un kāpēc mūsu senči jau pirmajā atmodas laikā centās to saglabāt.”¹⁵⁰ Vērts piebilst, ka citējumā autors romānu uzskata par “latvietības koda” atslēgu. Tātad tas vairs nav noteiktu zināšanu krājums, bet gan kods semiotikas izpratnē, kas nepieciešams, lai spētu dekodēt latviskumu – to interpretēt un realizēt.

¹⁴⁹ Galejs, J. (1992) Rīgas latviešu biedrība “Māmuļa”. *Toronto Latviešu Biedrības informācijas izdevums (Apkārtraksts)*, 01.09.1992 (94).

¹⁵⁰ Bībelnieks, J. (2004) Latviet's esmu, latviet's būšu. *Laiks*, 13.11.2004 (45).

Līdzīgi par informāciju un kodu tiek runāts “Latvijas Vēstnesī” 1998. gada rakstā par prozas lasījumiem Andreja Upīša atceres dienās. Lasījumi notiek A. Upīša memoriālajā dzīvoklī Rīgā, tos ievada saruna par A. Deglava “Rīgas” uzvedumu Nacionālajā teātrī, par galvenā varoņa prototipa Kristapa Berga dzimtas likteņiem. Publicēta jaunās teātra zinātnieces Evitas Sniedzes sniegtā informācija par lasījumu pirmo sarīkojumu.¹⁵¹ Autore norāda, ka jau pats nams, kurā atrodas A. Upīša memoriālais dzīvoklis, ir saistīts ar Bergu dzimtu: “Kristaps Bergs ir prototips romāna galvenajam varonim Krauklīšu Pēterim.” Savukārt par Bergu dzimtas likteņiem lasījumos plašāk stāstījis Uldis Lasmanis, kuru atreferē E. Sniedze: “Uldis Lasmanis atzīmēja, ka romānā “Rīga” atspoguļotas būtiskas XIX gadsimta latvieša intereses: individualitātes saglabāšana, ekonomisko tiesību iegūšana, demogrāfiskās situācijas uzlabošana. [...] Tagad daļa Bergu dzimtas ir Rietumos, daļa tikuši represēti. Varbūt tāpēc Augusts Deglavs Krauklīšu Pētera palikšanu Rīgā un ielaišanos kompromisos skaidro kā pienākuma apziņas diktētu, tās dēļ viņš atļaujas nodot savu draugu. Krauklīšu Pēteris paliek Rīgā un turpina cilti. [...] Interesanti atzīmēt, ka romānā Krauklīšu Pēteris nepakļaujas un nepārveido savu uzvārdu vācu valodā, kā to dara viņa krusttēvs Georgs Rābemanis, tādējādi apliecinot savu piederību “labākajām ģimenēm”. Bet Kristaps Bergs savu uzvārdu ir izmainījis. Tad, kad viņš pagājušā gadsimta 50. gados ienāca Rīgā, viņa uzvārds bija Kalniņš.”¹⁵²

Romāna (zemā) literārā kvalitāte, protams, tiek ievērota, taču raksturīgi, ka priekšplānā vienmēr tiek izcelts kultūrvēsturiskums: “LU Filoloģijas fakultātes literatūras katedras vadītāja Ieva Kalniņa LMM [izdevums “Literatūra. Māksla. Mēs” – *aut.*] sacīja: “Nolēmām uzmanības centrā izvirzīt darbu, kam ir plašāka nozīme latviešu kultūras vēsturē un kas vienlaikus varētu interesēt literātus, valodniekus un arī vēsturniekus, filozofus, muzeju darbiniekus, lai izvērtētu ne tik daudz šā romāna māksliniecisko vērtību, bet tā nozīmību mūsu kultūras vēsturē – ko uzzinām par savu tautu.”¹⁵³

Izpratnes virziena raksturojuma ziņā būtiska norāde atrodama 2007. gadā Ņujorkā iznākošajā laikrakstā “Laiks” par Sietlas grāmatu kluba sanākumi. Romāna “Rīga” otrās daļas nosaukums “Labākās ģimenes” iepriekš tika minēts kā apzīmējams noteikta tipa (padomju periodā – krasi negatīvam) vērtējamam, statusa, resursu un uzvedības kompleksam jaunās Rīgas latviešu elites vidē. Turpretim 2007. gada publikācijā apzīmējums “labākās ģimenes” tiek uztvertas kā pagodinājums, un nav pamata uzskatīt, ka fotoattēlā redzami cilvēki paustu metaironiju par to, kā A. Deglava darbs ticis interpretēts padomju laikos un varbūt rezonē arī mūsdienās daļā Latvijas iedzīvotāju. Apzīmējums

¹⁵¹ Sniedze, E. (1998) Par Rīgu un latviešiem. *Latvijas Vēstnesis*, 16.12.1998 (373).

¹⁵² *Ibid.*

¹⁵³ Žogota, D. (1997) Par Rīgas kultūrvīdi vakar un rīt. *Literatūra. Māksla. Mēs*, 25.09.1997 (39).

vērtējams kā pozitīvas piederības simbols, atdarināšanas un cieņas vērts raksturojums noteiktai sabiedrības daļai: “Pulciņa dalībnieki groziņos atnesa smalkmaizītes, lai tās iekostu, pārrunājot Augusta Deglava romāna “Rīga” aprakstītos uzņēmējus, kuri Rīgu cēla un greznoja 20. gadsimta sākumā. Lasītājas šai reizē ieradās saģērbušās kā “dāmas no vislabākajām ģimijām”. Irēna Stapare piesprauda saktiņu un ķēdīti gluži tāpat kā savulaik viņas vecvecmāmiņa (Kristapa Berga sieva Šarlote) senā fotogrāfijā.”¹⁵⁴

No A. Deglava romāna “Rīga” (mazāk rakstnieka daiļrades) apskatītajiem trim recepcijas periodiem vienojošais ir tas, ka notiek atgriešanās pie šī darba kā monumentāla un vērtīga informācijas avota. Vienojoša ir kritiska attieksme pret darba literāro kvalitāti, taču tiek cildināta atbilstība vēsturiskajam kontekstam un tā adekvāta interpretācija.

To, ka romāns “Rīga” ir unikāls, tika apzināts jau pirmajā desmitgadē pēc darba iznākšanas. Tas ir atkārtots A. Deglavam veltītajos nekrologos, autoram aizejot mūžībā, un kļūst par noturīgu motīvu rakstnieka komemorācijas diskursā.

Notiek būtiskas izmaiņas romāna interpretācijā, no kurām daļa skar koloniālismam raksturīgu attiecību kompleksu. Tomēr romāna plašāka nozīme latviešu nacionālās literatūras korpusā ir ierobežota nopietnu literārās kvalitātes trūkumu dēļ. Tas varētu būt viens no iemesliem, kas nav veicinājis romāna popularitāti, tādējādi ierobežojot tā nozīmi izpētes darbā, kā arī latviešu literārās tradīcijas attīstībā. Zināms iespaids A. Deglava romānam bijis A. Upīša daiļradē, ciktāl tas attiecas uz monumentālo romānu žanru. Tomēr arī A. Upīša loma nacionālās literatūras ainavā ievērojami reducējusies padomju perioda beigās un marginalizējusies kopš 1990. gada. Nedz A. Upīts, nedz citi autori nav līdzvērtīgi atspoguļojuši koloniālo attiecību kompleksu, bet gan izcēluši latviešu sociālekonomisko stāvokli vai šķiru pretrunas, koncentrējusies uz vēlāku vai agrāku periodu Latvijas teritorijas un tautas vēsturē.

Daļēji A. Deglava veikuma reinterpretācija saistīta ar latviešu un vācu (vācbaltiešu) attiecību pārvērtēšanu, kas sākās 20. gs. 80. gadu beigās un spilgti izpaudās 90. gados. Par to plašāk runāts darba nodaļā, kas veltīta starpetnisko attiecību sistēmai.

---

¹⁵⁴ Z. Š. (2007) Literatūra, receptes un 10 000 dolaru Baltijas studijām. *Laiks*, 29.09.2007 (38).

II. PĒTĪJUMA METODES UN POSTKOLONIĀLĀS PĒTNIECĪBAS TEORĒTISKAIS IETVARŠ

1. Umberto Eko interpretatīvā semiotika

Šajā nodaļā iekļauts paplašināts ieskats itāļu domātāja un semiotiķa U. Eko semiotikas un semiozes¹⁵⁵ teorijā, pastiprinātu uzmanību vēršot nošķīrumam un termina “zīme” divām nozīmēm. Temata izklāsts dalīts divos blokos; pirmajā apskatīti jēdzieni “semiotika”, “semioze” un “zīme”. Semiotikas un semiozes dihotomija ir saglabājama pretēji tendencei šos jēdzienus uzskatīt par aizvietojamiem sinonīmiem. “Zīme” šajā blokā skatīta tāpēc, ka šis jēdziens orientējas pret minētajiem jēdzieniem. Nepieciešamību šādi rīkoties diktē vienkāršojums, kas atklājas semiotikas zinātnes nosaukumā – “mācība par zīmēm”.¹⁵⁶

Semiotiku nav iespējams reducēt līdz “mācībai par zīmēm un zīmju sistēmām”. Tādējādi nostiprinās šaura semiotikas kā literatūrzinātnes metodes tradīcija, kurā saglabājas tikai viens aspekts – semiotikas zīmju teorija. Savukārt tā reducēta līdz trim zīmju klasēm: simboliskās, indeksīvās un ikoniskās zīmes, kas vairs nav tikai klasifikācijas veids, kura nolūks ir akcentēt sistemātiskas atšķirības zīmju dabā, bet kļūst par pašmērķi – identificēt zīmes un klasificēt minētajās grupās. Apskatot šim darbam svarīgākos U. Eko un J. Lotmana semiotikas postulātus, formālais iedalījums zīmju kategorijās tiek saglabāts tikai, ja tas jēgpilns nozīmes interpretēšanai. Būtiski identificēt un eksplīcēt zīmes to kontekstā, atsaucēs uz pirmavota/autora laiku, recepcijas laiku un aktuālo nolasījumu.

Pirmajā apakšnodaļā jēdziens “zīme” aplūkots tā pamatnozīmēs un orientēts U. Eko semiotikas teorijas skatījumā. Turpretim otrajā apakšnodaļā zīmes un to tipoloģija tiek vērtētas, aktualizējot loģiski matemātisku zīmes funkcijas operāciju. Proti, tas ir patstāvīgas nozīmes radošs, semioloģisks “mehānisms” jeb operācija, kurā notiek atsevišķa punkta jeb “adreses” satura laukā savienošana ar atsevišķu “objektu” jeb “adresi” izteiksmes jeb ekspresijas laukā. Šim savienojumam, kura ārējo izpausmi pieņemts saukt par zīmi, var veidoties citas pakāpes “nozīmes”, kuras savukārt vismaz daļēji var apskatīt

¹⁵⁵ “Semiotika” un “semioze” ir saistīti jēdzieni, tomēr ar būtisku nozīmes nošķīrumu. Semiotikas fokusā ir zīmes, to loma un nozīme komunikācijā, kurpretim semioze ir zīmju rašanās, nozīmes un to mainīšanās. Vietumis šie jēdzieni tiek lietoti kā sinonīmi, citkārt pasvītrotot nozīmes atšķirības. Lai norādītu uz visu ar zīmēm saistītu problēmu kompleksu, minēti abi jēdzieni.

¹⁵⁶ Raksturīgs piemērs ir Latvijas Radio 2011. gada 2. maija raidījums “Zināmais nezināmajā”, kas “veltīts semiotikai – zinātnei par zīmēm un zīmju sistēmām, to vispārīgajām īpašībām un funkcionēšanas likumībām”. Buševica, A.; Raginskis, E.; Bricis, T.; Kropa, S.; Lāce-Beltalksne, Z. (2011) Semiotika – zinātne par zīmēm un zīmju sistēmām. *Latvijas Sabiedrisko mediju portāls lsm.lv*, 02.05.2011. Pieejams: l1.lsm.lv/lv/raksts/zinamais-nezinamaja/semiotika-zinatne-par-ziimem-un-ziimju-sistemam.a18033/ (skatīts 02.02.2021)

tradicionālās semantiskās kategorijās kā denotatīvas un konotatīvas nozīmes jeb to konkrētas izpausmes – denotācijas un konotācijas.

1.1. Semiotika, semioze un zīmes

F. de Sosīra (*Ferdinand de Saussure*) lietotajā terminā “semioloģija” – zīmju zinātne – un Č. S. Pērsa (*Charles Sanders Peirce*)¹⁵⁷ ieviestajā “semiotikā” ietverta atsauce uz grieķu cilmes vārdu “zīme”; *σημειῶν* tulkojams gan kā zīme, gan kā norāde, apzīmējums un pat emblēma zīmogredzenā. Pēdējie trīs skaidrojumi ir būtiski, jo zīmes jēdziens šaurākā izpratnē var maldināt. Semiotikā tiek izmantotas vismaz divas zīmes jēdziena nozīmes. Zīmes-funkciju (*sign-function*) U. Eko izvirza kā elastīgu un ietilpīgu, precīzāku jēdzienu kodu teorijas ietvarā: “apzīmējumu (*signification*) semiotika paredz kodu teoriju, savukārt komunikācijas semiotika paredz zīmjrades (*sign production*) teoriju.” Nošķīrums starp kodu teoriju un zīmjrades teoriju neatbilst nošķīrumam *langue* un *parole*, kompetence un performance, sintakse (un semantika) un pragmatika.¹⁵⁸ Lingvistiskā zīme pastāv abās kategorijās un nav reducējama līdz vārdam un tā simboliskai nozīmei: “Zīmes funkcija veidojas, kad izteiksme korelē ar saturu un abi elementi ir šādas korelācijas *funktīvi* (locekļi).”¹⁵⁹ Turklāt tikai šādā nozīmē, pēc U. Eko, ir iespējams pieņemt F. de Sosīra definīciju.

Orientējoties ne vairs uz zīmi, bet zīmes funkciju, jānonāk pie diviem svarīgiem secinājumiem: zīme nav fizisks objekts vai vienība; fiziska tās realizācija ir tikai viena, konkrēta ekspresīva plāna izpausme; zīme nav fiksēta semiotiska vienība, bet gan “tikšanās vieta neatkarīgiem elementiem, kas nāk no divām dažādām sistēmām vai plāniem, un to “satikšanos” nosaka koda korelācijas”¹⁶⁰. Svarīgi piebilst, ka tādējādi klasiskais jēdziena “zīme” nojēgums “izšķīst augsti sarežģītā mainīgu attiecību tīklojumā. Semiotika veido molekulāru ainu, kurā tas, ko esam ikdienā pieraduši uzskatīt par formu, ir transitīvu ķīmisku agregāciju rezultāts, un “lietas” ir tikai virspusējs atveids, kuru ieņem apakšā esošais daudz elementārāku vienumu tīklojums”¹⁶¹.

Par jēdzienu “semioze” un “semiotika” savstarpējām sakarībām U. Eko norāda, ka “semiotika sniedz tādu kā semiozes fotomehānisku skaidrojumu, atklājot, ka tur, kur domājamies redzam tēlus, bija vien stratēģiski izkārtotas melnu un baltu punktu

¹⁵⁷ Latviešu valodā pierasts cits Čārlza Sandersa Pērsa uzvārda atveids. *Peirce* izruna “Pīrss” atbilst normatīvajai britu angļu valodai, tomēr pareizāk būtu lietot “Pērss”, kas atbilst šī vārda izrunai amerikāņu angļu valodā. Jāatzīst, ka transkripcija “Pīrss” ir tik izplatīta, ka kļūst par normatīvu atsevišķās vārdnīcās un plaši lietota zinātniskās publikācijās, tostarp latviešu valodā.

¹⁵⁸ Eco, U. (1979 [1976]) *A Theory of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press, 4.

¹⁵⁹ *Ibid.*, 48.

¹⁶⁰ *Ibid.*, 48–49.

¹⁶¹ *Ibid.*, 49.

agregācijas, esamības un neesamības alternācija, pamatiezīmes, kas dažkārt diferencētas formā, novietojumā un hromatiskajā intensitātē¹⁶². Tālāk U. Eko skaidro semiotiku, minot mūzikas teorijas paralēli. Tādējādi semioze ir process, savukārt semiotika – zinātne, kas atklāj šī procesa teorētiskos pamatus.

Jāpiebilst, ka U. Eko semiotika nav pretrunā ar F. de Sosīra, nedz Č. Pērsa nostādnēm, taču tā ir pilnveidota un semiotikas zinātnes praksē jaunus skatpunktus iezīmējoša zinātnes teorija, nevis konceptuāli filozofisks skatījums uz zinātnēm kopumā un potenciālo semiotikas (F. de Sosīram – semioloģijas) vietu tajā. Lai saprastu, ka runa ir par būtiski pilnveidotu un niansētāku skatījumu, lietderīgi aplūkot šos jautājumus F. de Sosīra un Č. Pērsa darbos.

F. de Sosīra “Vispārīgās valodniecības kurss” (*Cours de linguistique générale*) ir viņa studentu un laikabiedru lekciju pierakstu apkopojums. Jau 20. gs. otrajā pusē sākotnējo izdevumu, uz kuru atsaucas arī citas zinātņu nozares, papildina jauni autora pieraksti, top uzlabotais “Vispārīgās valodniecības kursa” izdevums.

Tāpat kā zīme ir identificējams veidols kaut kam, kas vieno satura un izteiksmes plānus, darbojas kā loģiski matemātiska funkcija, un šo vidi U. Eko apraksta ar vārdiem “tīklojums” un “molekulārs”, parādot tās dinamisko, sarežģīto, mainīgo raksturu, tāpat arī F. de Sosīram zīme nav viņa piedāvātās zinātnes (semioloģijas) alfa un omega, bet gan konkrēts elements komplicētākā sistēmā:

Ir iespējams iedomāties zinātni, kas pēta zīmju dzīvi sabiedrībā; tā būtu sociālās psiholoģijas daļa un tādējādi daļa no vispārējās psiholoģijas; es to sauktu par semioloģiju. [...] Tādēļ, ka šī zinātne vēl neeksistē, neviens nevar pateikt, kāda tā būtu; bet tai ir tiesības būt, tās vieta jau ir sagatavota. Lingvistika ir tikai daļa no vispārējās semioloģijas zinātnes; likumi, kurus atklās semioloģija, būs pielietojami lingvistikā, un pēdējā novietosies skaidri definētā apgabalā antropoloģisko faktu masā.¹⁶³

Tieši F. de Sosīra “*une science qui étudie la vie des signes au sein de la vie sociale*”¹⁶⁴ redzams virziens, kurā semiotika attīstījās 20. gs. Zīmju plašais, konceptuālais F. de Sosīra definējums saslēdzas ar U. Eko zīmju teoriju, kur zīme nav norāde uz kādu citu, bieži konotatīvu nozīmi, bet gan konkrēta manifestācija noteiktai konfigurācijai starp satura un ekspresijas plāniem, savukārt šo plānu un zīmes nosaka gan kodi, gan nolasījums: “.. (k)orelāciju starp ekspresiju un saturu nenosaka tikai viens kods, bet komplekss interpretatīvi kontekstuāls ‘nolasījums’.”¹⁶⁵

Citāda pieeja semiotikai kā zinātnei ir Č. Pērsam. Pretēji F. de Sosīra nostādnēm, viņš semiotikas jautājumus skata loģikas aspektā: “Ir gluži vienalga, vai to skata kā saistītu

¹⁶² Eco, U. (1979 [1976]) *A Theory of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press, 50.

¹⁶³ Saussure, F. de. (2011 [1916]) *Course in general linguistics*. P. Meisel & H. Saussy (eds.), W. Baskin (trans.) New York: Columbia University Press, 16.

¹⁶⁴ Zinātne, kas studē zīmju dzīvi sociālās jeb sabiedrības dzīves ietvarā: Saussure, F. de. (1971 [1916]) *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot.

¹⁶⁵ Eco, U. (1979 [1976]) *A Theory of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press, 49.

ar domu vai valodu – domas ietēru, jo doma, gluži kā sīpols, nesastāv ne no kā cita kā kārtām (*wrapping*). Tas mani noveda pie uzskata, ka loģikai ir saistība ar kāda [noteikta – *aut.*] veida zīmēm”¹⁶⁶. Jāsecina, ka Č. Pērss zināja, kā starp citām zinātnēm Eiropā attīstās semiotoloģija, un tādēļ pievērsās psiholoģijas jautājumam:

.. neredzu, kāda cita zinātnieku grupa (izņemot loģikus) varētu to darīt. Protams, psihologiem vajadzētu, kā viņi starp citu arī dara, veikt savus, nenovērtējami svarīgus pētījumus par zīmju darināšanu (*sign-making*) un zīmes lietojošām funkcijām (*sign-using functions*); es šos pētījumus saucu par nenovērtējami svarīgiem, par spīti apstāklim, ka tie nevar nonākt līdz galīgam slēdzienam, iekams citi, daudz fundamentālāki pētījumi nav snieguši savus rezultātus; tādi pētījumi, kuras psihologam būtu dabiski uzlūkot (ar to nesakot, ka katrs psihologs tā tos arī uzlūko) ar līdzīgu ignoranci, kādu psihologs velītu vēl tukšākiem tīrā matemātika pētījumiem vai vismaz kā tos uzlūkotu, ja vien matemātika nebūtu tik sena zinātne, ka tās bagātie apcirkņi pieprasītu pienācīgu cieņu.¹⁶⁷

Č. Pērss zīmi (*sign*) proponē kā definējošo viņa iedomātās zinātnes konceptu: “Man šķiet, ka vienam no pirmajiem lietderīgajiem soļiem ceļā uz *semeiotiku* (*σημωτική*)¹⁶⁸ vai kenoskopisku¹⁶⁹ zīmju zinātni jābūt precīzai šīs zinātnes konceptu definīcijai vai loģiskai analīzei.”¹⁷⁰ Seko zīmes definīcija, taču būtiskais attiecībā uz zīmes orientāciju ir zīmes cieša saistība ar objektu un interpretantu – ar konkrētu “adresi” satura plānā, kā to norāda U. Eko; pēc Č. Pērsa, “interpretants” ir zīmes “determinētā ideja personas prātā”.¹⁷¹ Autors uzsver, ka tiešais objekts (*immediate object*), ko reprezentē zīme, ir šķirams no dinamiskā objekta (*dynamical object*) kā patiesā (referenta), bet ne vienmēr tiešā objekta. Tiešais interpretants nošķirams no dinamiskā interpretanta, savukārt abi nošķirami no normālā interpretanta (*normal interpretant*) vai “efekta, ko zīme radītu prātā pēc pietiekamas domas attīstības”¹⁷². Tādējādi gan F. de Sosīra, gan Č. Pērsa vērtējumā zinātne, kuras potenciālā vieta tiek tikai apzīmēta, nedz sākas, nedz beidzas ar zīmēm, ir ievērojami plašāks kompleks ar noteiktiem lasījumiem un to radītiem iespaidiem.

Literatūrzinātnē ir izveidojusies stabila semiotikas uztvere kā praktiska metode, ar kuras palīdzību “dešifrēt” zīmes. Savukārt par zīmēm uzskata fiksētus, visbiežāk, vārdos ietērptus simbolus (asaras, sarkana roze, māja, gailis u. tml.). Šiem simboliem nereti tiek piedēvētas statiskas nozīmes. Būtībā šādā vienkāršotā interpretācijā semiotika pārvērtusies

¹⁶⁶ The Peirce Edition Project (ed.). (1998) *The Essential Peirce: Selected Philosophical Writings (1893–1913)*. Vol. 2. Indiana University Press, 460.

¹⁶⁷ Ibid., 460–461. Te un turpmāk tulkojums no svešvalodas mans – *aut.*

¹⁶⁸ Grieķu valodas apzīmējums *σημωτική* – *semeiotikī* ir atsauce uz filozofu Dž. Loku; lai gan šim apzīmējumam Č. Pērss nepiekrīta, tā vietā pastāvo uz savu – *semeiotika*.

¹⁶⁹ Ar kenoskopiju, kenoskopisku (gr. *koinos* ‘parasts’) Č. Pērss saprot lietas, kuras ir slēptas cilvēka acij (uzmanībai) ne tādēļ, ka tās ir sīkas vai, gluži pretēji, pārāk lielas, novietotas pārāk tālu vai šķirtas no novērotāja laikā, bet tādēļ, ka tās ir parastas, ikdienišķas un šķietami acīmredzamas.

Randall Paine, Fr. S. (2021, May 14) [Article] On the Cenoscopic and the Idioscopic. *Reality: A Journal for Philosophical Discourse*. Pieejams: <https://realityjournal.org/2021/05/14/article-on-the-cenoscopic-and-idioscopic/> (skatīts 18.12.2021)

¹⁷⁰ The Peirce Edition Project (ed.). (1998) *The Essential Peirce: Selected Philosophical Writings (1893–1913)*. Vol. 2. Indiana University Press, 482.

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² Ibid.

par atbilstības tabulu sastādīšanu, kur “sarkanā gaisma” – aizliegums, “krusts” – ciešanas, “sirds” – mīlestība utt. Jau pilnvērtīgā interpretācijas līmenī šīs zīmes skata kombinācijās, izprotot kā sintagmatisku aspektu (dihotomijā “paradigmatiskais” – “sintagmatiskais” jeb izvēles un kombināciju aspekts). Zīmes tiek analizētas metaforiskā nolasījumā, noteiktos tekstuālos motīvos, taču runa ir par sastingušu apzīmējumu un vienkāršotu semantiku, kas tuva metaforai vai alegorijai.

Minētie piemēri ir neliela daļa no semiotiskās metodes pielietojuma, kas savukārt neaptver visas zīmes funkcijas (*sign-function*) realizācijas izpausmes. U. Eko atzīst, ka sarežģītais, daudzpakāpju nozīmju līmeņu šķīrums satura un ekspresijas plānā, t. s. L. Jelsmlewa (*Louis Hjelmslev*) modelis, “par spīti tā acīmredzami bizantiskajam sarežģītumam, ir perfekti piemērots no kodu teorijas viedokļa, tas jāvienkāršo attiecībā uz to zīmjrades teorijas ietvaru, kas konstituē komunikāciju teoriju”¹⁷³. No šī viedokļa raugoties, “zīmes funkcija nav nekas cits kā atbilstība starp apzīmētāju un apzīmējamo vai starp zīmes aparātu (*sign-vehicle*) un nozīmi; vēstījums nav nekas cits kā šāda atbilstība, kas realizēta transmisijas procesa laikā”.¹⁷⁴ U. Eko piebilst, ka “gadījumos, kad, no otras puses, zīmjrades teorija nododas zīmes funkcijai kā kompleksam mākslas tekstā, sāk darboties Jelsmlewa modeļa sešpakāpju dalījums”.¹⁷⁵

Identificējot kompleksu fenomenu – koloniālās apspiestības stāvokļa dažādu iespaidu, psiholoģiju un tā parādīšanos mākslas tekstā (ekscerpētajā A. Deglava romāna “Rīga” korpusā) –, ir neizbēgama analīze abos U. Eko minētajos līmeņos. Piemēram, romāna pirmajās lappusēs ceļš manifestējas kā zīme un zīmes funkcija izpaužas dažādos veidos, proti, tas ir vesels komplekss. Pirmām kārtām to iespējams uzlūkot elementāri – kā ceļa simbolu, analogiski Herdera simbolu vārdnīcas šķirkļiem.¹⁷⁶ Jāsaprot, ka runa ir par statisku un ierobežotu atbilstības simbolisku apzīmējumu un apzīmējamā leksikonu. Ceļa simbols Herdera simbolu vārdnīcā gan nav atrodams, taču sastopams cits objekts – upe, kuras nozīme saistās ar auglību, arī dievību. Upes plūdums simbolizē laiku un tranzitīvu raksturu vai stāvokli; šķirkļa skaidrojumā seko piebilde par upes simbolismu budismā, kristietībā un jūdaismā.¹⁷⁷ Taču šīs sēmas nav saistībā ar A. Deglava romānu “Rīga”; kultūras un reliģiski specifiskās references būtu jāpierāda gan attiecībā uz autora personību, gan uz iekļaušanu darbā šādā formālā un nominālā nozīmē, tam nebūtu nekādas vērtības pētāmā koloniālisma kontekstā.

¹⁷³ Eco, U. (1979) *A Theory of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press, 52.

¹⁷⁴ *Ibid.*, 54. lpp.

¹⁷⁵ *Ibid.*

¹⁷⁶ Oesterreicher-Mollwo, M. (1986) *The Herder Dictionary of Symbols*. B. Matthews (trans.). Chiron Publications.

¹⁷⁷ *Ibid.*, 159–160.

Ceļš, upe (Daugava), dzelzceļš iezīmē robežas, turklāt vairākās nozīmēs, tranzīta telpu, vienojošu vektoru (plašāk sk. trešās sadaļas apakšnodaļā “Robežu, ceļu un tiltu zīmes”, “Perifērija un centrs”, “Pārvietošanās un lēmuma brīvība” u. c.). Turklāt nav runa par šķirkli leksikonā, bet gan par ceļa un pārvietošanās motīvu, tā pretmetu – statistumu, piesaisti zemei, muižai; pats motīvs konstituē zīmi semiotikas izpratnē. Šādas zīmes referents (zīmes funkcijas savienotie satura un ekspresijas plāna apgabali) ir daudz plašāks un kompleksāks. Darbā aktualizētas arī citas zīmes un nozīmes, piemēram, personas, kas var liegt pārvietošanās brīvību: leišu zēns Jozis ir pārliecināts, ka katram nav tiesību ienākt Rīgā, proti, iet pa ceļu līdz tam galapunktam, kas ved garām Pārdaugavas labības uzpircējiem un krogiem, pāri Daugavai tieši uz Rīgu. Latvieši ar cerībām un bažām mēro ceļu uz Pēterburgu, lai iesniegtu lūgumrakstu, savukārt romāna otrajā daļā vilcienā sastopam visdažādāko publiku, kas brauc uz brīvēstības svētkiem Jelgavā.

Lasītājam pašam jāsavieto abas ainas, to kontrastējošajā raksturā atklājas zīme ar citu, niansētu referentu: no ceļa uz dzelzceļu, no dzelzceļa uz vilcienu, no vilciena uz trešo klasi, no tās – uz otro klasi, kurā notiek divu kupejā braucošo latviešu studentu un vāciešu konflikts. Koloniālais komplekss parādās agrāk. Kārlis ir uztraucies par nonākšanu vilciena otrajā klasē, lai gan romāna teksts pasaka priekšā, ka tas (vairs) nav aizliegts: “Otrās klases kupejā Kārlis brauca pirmo reizi. Sirds viņam tādēļ tā savādi pukstēja. Viņš nesa krūtīs apziņu, ka ir visiem tiem vāciešiem līdzīgs, un tomēr nemaz lāgā nedrīkstēja atgāzties šinīs mīkstos sēdekļos. Viņš sēdēja taisns kā svece.”¹⁷⁸

Atsakoties no vienkāršota un tiešas atbilstības simbolam un tā nozīmēm meklējoša modeļa, minētajā citātā iespējams identificēt vismaz trīs dažāda līmeņa zīmes-funkcijas: apziņa, ka ir līdzīgs vācietim, taču nedrīkst to pašu, ko vācieši; brauciens otrās klases kupejā kā sociālā stāvokļa emancipācijas prakse (Perlants pamato ar vārdiem: “Starpība nav liela, bet tas labāk izskatās,” savukārt Kārlis piekrīt: “Latviešiem vajag prast uzstāties, to viņš gribēja iegaumēt.”¹⁷⁹) un baltā maska (sk. nodaļu “Baltās maskas un valodas kauns, atdarināšana un atmaskošanas bailes”); ķermeņa poza kā emocionālā stāvokļa – koloniālās neirozes – (pa)zīme. Piemērs ir būtisks, lai apzinātu, ka pat šķietami noslēgtā mākslas tekstā, kāds ir pabeigts un kanonizējies romāns, zīmju kompleksa konstatēšana, nolasīšana un atbilstoša interpretēšana ir saistīta ar personu, kas iesaistījies šajā procesā. Bezgalīgā semioze raksturīga zīmes aparātam F. de Sosīra izpratnē vai zīmes funkcionēšanai trīsdaļīgajā Č. Pērsa modelī ar atsevišķu atsauci uz interpretantu, taču tas pārvēršas aktīvā

¹⁷⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 142.

¹⁷⁹ Ibid.

procesā un, tāpat kā koloniālisma kompleksa identificēšana, turpina izpausties sinhronā plānā.

Plašāka par zīmes-funkciju ir zīmjrade jeb semioze, kas ir “darbība vai iespaids, kas veidojas vai iekļauj trīs subjektu sadarbību, tādu kā zīme, objekts¹⁸⁰ un interpretants; šis tri-relevantais iespaids nav atrisināms ar saistību starp pāriem”¹⁸¹, kur “saistība starp pāriem” domāta “atbilstība” starp apzīmējumu (zīmes ārējo veidolu) un apzīmējamo (referentu, uz kuru ārējais veidols “norāda”).

U. Eko šīs abas izpratnes par zīmēm neuzskata par nesavietojamām (*not incompatible*). “Domājot par triviālāku un aprītē esošu lingvistiskās zīmes jēdzienu”, jāizvēlas pielietot zīmes (zīmes-funkciju) vai semiozes jeb zīmjrades teorija. Tāpat ar paskaidrojumu iekavās U. Eko norāda, ka semiozes teorijas vietā var izvēlēties citu, tostarp komunikatīvā procesa teoriju, tekstuālo un diskursīvo teoriju.¹⁸² Autora mērķis ir parādīt, ka šādas alternatīvas būtu maldinošas, jo zīme ir semiozes procesa pamatā un nav pretrunas starp zīmes šķietamu inertumu un semiozes dinamisko dabu; U. Eko izmanto vārdu “nomadisms” pārnestā nozīmē un uzsver, ka zīmju koncepts jāatšķir no tā triviālās identificēšanas ar domu par “kodētu ekvivalenci un atbilstību; interpretācijas *semioziskais* (*semiotic*) process ir zīmes koncepta kodolā”¹⁸³.

U. Eko balstās Č. Pērsa uzskatā, ka “zīme ir kaut kas tāds, par ko zinot, zinām (vēl) vairāk”¹⁸⁴, tādējādi Č. Pērsa ideja ir bezgalīgs interpretācijas process. U. Eko to pamato ar matemātiskiem aprēķiniem, lai gan nav iespējams runāt par bezgalīgām interpretācijas iespējām, kur katram lasītājam ir tiesības uz savu “nolasījumu”. Rodas it kā atvērta interpretācija, uz ko dažkārt atsaucas, piemēram, dzejas simbolu analīzē. Tādai galējībai U. Eko kategoriski nepiekrīt, norādot, ka tekstiem ir iespējamās daudzas nozīmes, taču jānošķir, “tieši kura jāizvēlas, ja tekstu aplūko konkrētā temata gaismā, tāpat kā iespējams arī pateikt par konkrētu tekstu, *cik daudz* izotopijas (*isotopies*) tie uzrāda”.¹⁸⁵ Tādējādi, iedomājoties divas galējības koordinātu plaknē, kur “x” apzīmētu iespēju, ka katru tekstu var interpretēt tikai vienā iespējamā veidā, bet “y” – galējību, kur tekstam ir iespējamās

¹⁸⁰ Te domāts tas, ko latviešu valodā dēvē par apzīmējamo jeb zīmes referentu; koncepts, ietvertais saturs vai pat fiziskais objekts dabā, uz ko norāda zīme kā ārējs apzīmējums.

¹⁸¹ *It is important to understand what I mean by semiosis. All dynamical action, or action of brute force, physical or psychical, either takes place between two subjects [whether they react equally upon each other, or one is agent and the other patient, entirely or partially] or at any rate is a resultant of such actions between Pairs. But by “semiosis” I mean, on the contrary, an action of influence, which is or involves, a cooperation of three subjects, such as a sign, its object, and its interpretant, this tri-relative influence not being in any way resolvable into actions between pairs.* Peirce, Ch. S. (1931–1958) *Collected Papers*. Vol. 5. Harvard University Press, 484.

¹⁸² Eco, U. (1986) *Semiotics and the Philosophy of Language*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 1.

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Ibid., 3.

visas iedomājamās interpretācijas, Č. Pērsa semiozes princips “piedāvā teorētisku, saskaņā ar atšķirīgiem semioziskiem procesiem pastāvošu, starpstāvokļu kontinuuma identificēšanas līdzekli”.¹⁸⁶

U. Eko pretstata atsevišķo jeb specifisko semiotiku (*specific semiotics*) vispārējai semiotikai (*general semiotics*), kur atsevišķā semiotika iedomājama kā atsevišķas zīmju sistēmas “gramatika” un lietderīga tiktāl, cik tā apraksta konkrētu komunikatīva fenomena lauku; U. Eko tam lieto apzīmējumu S-kods.¹⁸⁷ Šādas atsevišķas semiotikas ir sistēmas, kuras var tikt pētītas no sintaktiskā, semantiskā vai pragmatiskā skatpunkta. Tās labi padodas strukturālismam raksturīgai izpētei, kategorizējot un restrukturējot izpētes nolūkiem aplūkojamo fenomenu līdz sīkākajam elementam. Liela daļa A. Deglava triloģijas praktiskās analīzes attiecībā uz koloniālisma fenomenu konstituējošām vai eksplīcējošām zīmēm var tikt uzskatīta par šādu atsevišķu semiotiku, kur izpētes procesā veidojas noteiktu zīmju katalogs. Šādā ietvarā realizētas analīzes piemērs ir Vladimira Propa pētījums par (krievu) brīnumpasaku struktūru.¹⁸⁸ Tāds ir arī cits strukturālisma tradīcijā īstenots pētījums par radniecības struktūrām – Kloda Levī-Strosa pētījums¹⁸⁹ aplūko konkrētas sabiedrības, secinājumi attiecas uz konkrētām sabiedrībām noteiktā situācijā.

U. Eko nelieto jēdzienu “metode” plašākā nozīmē, bet gan “prakse”, kas, kā redzams J. Lotmana metodoloģisko principu izklāstā, vieno vai padara autoru piegājieni salīdzināmu, sastatāmu, kombinējamu. Vispārējās semiotikas līmenī veidojas attiecību kopums starp specifiskajām semiotikām, to sniegto zīmju sistēmas izpratni un plašāku problemātiku; turklāt šīs attiecības ir abpusēji produktīvas – nodrošina pienesumu gan specifiskajām semiotikām, gan sniedz zināšanas vispārējās semiotikas pieejai.

U. Eko izpratnē vispārējā semiotika un tās uzdevumi pāraug F. de Sosīra postulēto vietu zinātnei, kas “pētītu zīmju dzīvi sociālā un vispārējās psiholoģijas ietvarā”. U. Eko to skata kā diskursīvu un filozofisku praksi,¹⁹⁰ kurā arvien ir vieta jautājumam par zīmes konceptu, un tas savukārt var kļūt par centrālo vispārējās semiotikas konceptu tiktāl, cik šī kategorija spēj izskaidrot cilvēka uzvedību (vokālu, vizuālu, termisku, žestikulāru u. c.).

---

¹⁸⁶ Eco, U. (1986) *Semiotics and the Philosophy of Language*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 1.

¹⁸⁷ “An s-code is a structure; that is, a system in which every value is established by positions and differences and which appears only when different phenomena are mutually compared with reference to the same system of relations.” Eco, U. (1979 [1976]) *A Theory of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press, 38.

¹⁸⁸ Propp, V. (1928) *Морфология сказки*. Leningrad: Academia.

¹⁸⁹ Levi-Strauss, C. (1971) *The Elementary Structures of Kinship*. Beacon Press.

¹⁹⁰ Eco, U. (1986) *Semiotics and the Philosophy of Language*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 7–8.

Līdz ar to tas ir “tuvs galvenajam valodas filozofijas jautājumam: ko cilvēciskām būtnēm nozīmē runāt, izteikt nozīmes, idejas vai raksturot (apkārtējās) pasaules stāvokļus”.¹⁹¹

Šī darba kontekstā svarīgs ir specifiskās semiotikas (S-kods) – koloniālisma vai pat apspiešanas semiotikas – līmenis, kurā iespējams identificēt noteiktus strukturālus elementus, piemēram, bināro opozīciju “kolonizētājs” – “kolonizējamais”, “koloniālo attiecību objekts” – “subjekts”, un attiecības starp tiem. Nezaudē aktualitāti vispārējās semiotikas līmenis, kurā tiek apzināts, ka “tikai” koloniālo attiecību struktūra un tās atspoguļošana literatūrā neizsmēl visu pētāmo jautājumu; tostarp novirza uzmanību uz to, kas koloniālo attiecību ietekmē ir parādījies, piemēram, noteiktu attiecību atspoguļojums romānā, rakstura iezīmes, pilsētu topogrāfija, uzvedības paradumi u. tml.

Jautājums par to, kas nav bijis iespējams koloniālās varas iedarbības dēļ, ir ļoti plašs un rada izaicinājumus pētniekam. Piemēram, vai ir iespējams iztēloties, kādas būtu bijušas sarunas krogā, ja lasītājam tās neattaisnotu ainu no koloniālās sabiedrības, bet gan šī saruna notiktu krogā koloniālajā metropolē? Vai šī saruna notiktu sabiedrībā, kurai koloniālisms nav bijis aktuāls, proti, tā nav nedz kolonizējusi, nedz tikusi kolonizēta. Šāds pētījumu virziens nav lieks vai nepamatots, jo radītu iedomātu pretmetu, kas ļauj kontrasti aplūkot koloniālās situācijas rezultātu. Būtībā šādu mehānismu neizvērsti jau realizē koloniālās vēstures un postkoloniālās kritikas pārstāvji: ja nebūtu atšķirības starp reālo un hipotētiski iespējamo stāvokli, tad nav pamata runāt par koloniālisma iespaidu – ne pozitīvu, ne negatīvu.

1.2. Zīmes un to tipoloģija Umberto Eko semiotikas teorijā

Ar jēdzienu “semiotiskā metode” pētījuma kontekstā jāsaprot gan semiotikas, gan semiozes (zīmjrades teorija), gan abu atšķirīgo semiotikas līmeņu – specifiskā un vispārējā semiotika – ietvaru, ar kura palīdzību tiek veikts pētījums jeb semiotiskais vērojums. Tiek domāts ietvars, kas nav organizēts vienas plaknes dimensijās, bet gan vismaz divos līmeņos – pakārtotā jeb atsevišķā un kopējā jeb vispārējā. Šādā ietvarā iekļaujas gan šaurāks zīmes tvērums, proti, zīme kā objekts, kas vēsta par apzīmētāja un apzīmējamā attiecībām, gan trīsdaļīgs Č. Pērsa semiozes modelis – apzīmējums, apzīmējamais, interpretants, turklāt kā dinamisks modelis, kurā zīme ir savienotājs starp satura un ekspresijas plāniem.

U. Eko norāda, ka tad, “kad semiotika postulē tādu konceptu kā “zīme”, tā nerīkojas kā zinātne, bet kā filozofija, kad postulē tādas abstrakcijas kā subjekts, labais un ļaunais,

---

¹⁹¹ Eco, U. (1986) *Semiotics and the Philosophy of Language*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 8.

patiesība vai revolūcija”¹⁹². Autors izceļ citu zīmes aspektu, kas ir svarīgs koloniālo attiecību semiotikā: antropoloģijā, folkloristikā, sociālajās zinātnēs un biheiviorismā sastopamo “emiskās” un “etiskās” pozīcijas jeb skatpunkta nošķirumu. Emisko un etisko perspektīvu piesaukšana semiotiskās analīzes un pētījuma kontekstā rosina uzdot jautājumu, vai identificētajai koloniālisma zīmei (arī pazīmei) jābūt emiskā perspektīvā, proti, ja notiktu antropoloģisks novērojums, vai koloniālisms kā apspiešana, svešas kultūras uzkundzēšanās jāizjūt pakļautajiem subjektiem; vai pētījumam būtu izšķiroša tikai novērotāja spēja identificēt koloniālo zīmi no “neatkarīgām” un “objektīvām” pozīcijām (etiskā perspektīva)?¹⁹³ Šajā sakarā jāpiebilst, ka A. Deglavs nelieto apzīmējumu “vācbaltieši”, bet gan “vācieši”, kurpretim mūsdienās ieteicamais ir tieši vācbaltiešu jēdziens, kura semantiskās komponentes nepārprotami norāda uz šo cilvēku uzlūkošanu kā savējo, nevis svešu, ienācēju, apspiedēju. Iespējama abu skatpunktu līdzāspastāvēšana un atšķirīgo skatpunktu gūto rezultātu sastatīšana.

Visticamāk, dilemma par skatpunkta vai pētījuma perspektīvas – emiskās vai etiskās – ieņemšana būs raksturīga, kad semiotikas pielietojums tiks reducēts līdz semiotikas metodei, kā to mēdz dēvēt literatūrzinātnē. Tas tādēļ, ka semiotikas kā zinātnes perspektīvas uzturēšana attaisnojama tikai kā īpaša metode, kuras nolūks atklāt vairāk; citādi tas neatbilst semiotikas būtībai – visplašākajā iespējamajā tvērumā aplūkot zīmjradi un kodus. Taču gadījumos, ja šāds skatpunkts ir ieņemts, diskusija par tā lietderīgumu nebeidzas tikai ar pozīcijas paziņošanu pētījuma sākumā. Dilemma etisks vai emisks aktualizējas gan pētījuma laikā, gan arī nobeigumā un rezultātu interpretēšanā. Ņemot vērā, ka strikta pieturēšanās pie sākotnēji izvēlēta skatpunkta var traucēt pētījumam, daļēji šo nošķirumu uzskata par anahronismu un izvēlas kombinēto – emiski etisko perspektīvu.¹⁹⁴ Šāda perspektīva tiek uzturēta arī šajā darbā, lai gan pilnvērtīgam salīdzinošam mērķim uzdevums būtu jāpārdefinē un ievērojami jāpaplašina, pētot kolonizatoru, kolonizējamo un dažādas sabiedrības. Salīdzinošo aspektu nodrošina citu autoru veiktie pētījumi, piemēram, Sebastiana Konrāda darbi par vācu koloniālismu.¹⁹⁵

¹⁹² Eco, U. (1986) *Semiotics and the Philosophy of Language*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 10.

¹⁹³ Antropoloģijā un radniecīgās nozarēs emiskā un etiskā nošķirumu skata kontekstā ar kvalitatīvajām un kvantitatīvajām pētniecības metodoloģijām, kur ārējais un neatkarīgais skatpunkts saistīts ar etisko perspektīvu (kvantitatīvs); kas attiecas uz pētījuma subjekta skatpunktu un uztveri – etisks (kvalitatīvs). Rapport, N. & Overing, J. (2000) *Qualitative and Quantitative Methodologies. Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*. London & New-York: Routledge, 304.

Citā skatījumā emiskais un etiskais ir paralēli jēdzieni universālajam un kultūrspecifiskajam, kur etiskais skatpunkts nozīmē aplūkošanu starpkultūru aspektā, savukārt emiskais attiecas uz fokusēšanos uz vienu kultūru, iztiekot bez starpkultūru aspekta vai paturot to kā sekundāru. Vijver, F. J. R. van de, & Leung, K. (2021 [1997]). *Methods and Data Analysis for Cross-Cultural Research*. Cambridge University Press, 18.

¹⁹⁴ Rapport, N. & Overing, J. (2000) *Qualitative and Quantitative Methodologies. Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*. London & New-York: Routledge, 304.

¹⁹⁵ Conrad, S. (2012 [2008]) *German Colonialism. A Short History*. Cambridge University Press.

Apgalvojums, ka semiotika ir literatūrzinātnes metode, no vienas puses, palīdz pētniekam klasificēt informāciju un saprast, kādā ietvarā tā aplūkojama, no otras puses, satur nepatiesu premisu, kas veido pamatu loģiskai kļūdei spriedumos, kas balstīti šādā apgalvojumā. Kā tika norādīts iepriekš, postulējot konceptu “zīme”, semiotika rīkojas kā filozofija, nevis, piemēram, lietišķā zinātne. Tādā izpratnē, ka “apgalvojumi nevar tikt empīriski pārbaudīti, un šī neiespējamība izriet no fakta, ka filozofiskie koncepti nav “emiskas” definīcijas iepriekš atzītiem “etiskiem” datiem, kas uzrādītu pat mazākās līdzības formā un funkcijā”¹⁹⁶. Paskaidrojot šo tēzi, U. Eko min dažādas darbības, piemēram, mīlēt, gulēt, atturēties no noteikta veida pārtikas piektdienās utt. – tie ir tikai fiziski notikumi vai notikuma neesamība, kā arī funkcija, kas izsaka attiecības ar citiem notikumiem vai procesiem (lasīt grāmatu, uzrauties sēdus, nodot valsti, ciest no netaisnības u. tml., kas nav ierobežoti noteiktā vārdšķiru vai sintakses rāmī). Savukārt “noteiktā filozofiskā ietvarā” darbība iegūst labas, sliktas vai neitrālas rīcības nozīmi. Piemēram, piektdienas piemērs attiecas uz specifiskiem ierobežojumiem maltīšu kārtībā, saturā un uzņemta ēdiena apjomā, kas reglamentē katoļticīga kristieša dzīvi.

U. Eko norāda uz semiotiķa īpašo lomu, postulējot noteiktus jēdzienus, respektīvi, padarot šos jēdzienus par esošiem un jēgpilniem, tostarp uzsverot, ka “patiesums” Georgam Vilhelmam Frīdriham Hēgelim ir radikāli atšķirīgs no Alfrēda Tarska (*Alfred Tarski*) izpratnes.¹⁹⁷ Filozofa ziņā nav tikai aplūkojamā fenomena vai kategorijas (“zīmes”) definīcija, bet viss filozofiskais ietvars, kurā tas darbojas. Semiotiķis nosaka gan zīmes saturu, gan visu plašo ietvaru. Tas savukārt nemazina semiotikas spēju paskaidrot aplūkojamo fenomenu, ko U. Eko demonstrē, izmantojot filozofijas piemēru. Interpretatīvais potenciāls saistīts ar to, ka filozofijai (arī semiotikai) ir kapacitāte aplūkot un konceptualizēt citādi nesavietojamus datus, un tas ir pretrunā ar tradicionālo zinātnes piegājienu – šauri definēt pētāmo datu veidu un apjomu, kuru analīze sniegtu patiesu rezultātu.

U. Eko piegājiens atšķiras no franču strukturālistiem, sevišķi no R. Bārta idejām, kurš pētāmo struktūru uzskata par invariantu – statisku, slēgtu¹⁹⁸, izmantojot jēdzienu “korpuss”, kas nosaka pētniekam sākotnēji izvēlēties analizējamo faktu summas apjomu. Tālākā gaitā pētniekam strikti pie tā jāpieturas, vairs nemainot korpusa apjomu. Savukārt

---

¹⁹⁶ Eco, U. (1986) *Semiotics and the Philosophy of Language*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 10.

¹⁹⁷ Ibid., 11. G. Hēgelim patiesība ir dialektiska un saistīta ar cilvēka apziņu, plašākā nozīmē – ar iesaistīto cilvēku, novērojumu veicēju apziņām. Patiesība nav abstrakta un nepastāv ārpus apziņas. Turpretim A. Tarskim patiesība ir abstrakta, tā ir atbilstība fiziskam faktam un nav atkarīga no novērotāja vai citu cilvēku apziņas.

¹⁹⁸ Konstantinov, M. V. (2016) Poniatie struktury u Iu. Lotmana i R. Barta [Понятие структуры у Ю. Лотмана и Р. Барта]. *Filosofija: Visnik Dnipropetrovskogo universitetu*. 2016 (1), 95.

secinājumiem ir jābūt izsmeļošiem attiecībā pret šo struktūru,¹⁹⁹ kurā pēc iespējas izņemti visi diahroniskie elementi.

Atzīstot, ka par mūsdienu semiotikas pamatlicējiem tiek uzskatīti F. de Sosīrs un Č. Pērss, kas pārstāv dažādas zinātņu nozares, bet kuru veikums vienlīdz svarīgs gan U. Eko, gan J. Lotmana semiotikas teorijā, lietderīgi savietot abus skatījumus. Jāievēro, ka F. de Sosīrs nepiedāvā zīmju tipoloģiju, savukārt Č. Pērss izvirza vairākas. Pieņemts runāt par trīsdaļīgu zīmju iedalījumu: simboli jeb simboliskās zīmes, ikoniskās zīmes un indeksīvās zīmes. Nereti rodas maldīgs priekšstats, ka Č. Pērss piedāvā trīs zīmju veidus.

Kā liecina Č. Pērsa pieraksti 1908. gadā, viņš cenšas aptvert lielu zīmju daudzveidību, kategorizējot tās klasēs. Piemēram, atkarībā no tā, kādam esamības universam pieder aplūkojamais objekts, kura iedarbība uz personu rada interpretantu, definējot zīmi. Savukārt esamības universi tiek nodalīti pēc trim esamības modalitātēm (*modalities of being*).²⁰⁰ Viens no universiem jeb pasaulēm, kas jāaplūko attiecībā uz diskusiju par koloniālo apspiešanu Latvijā, ir ideju (*ideas*) un iespēju (*possibles*) universs. Lai paskaidrotu šo universu, Č. Pērss min, ka tam pieder ģeometriskas figūras, kuru telpiskās robežas iezīmē nosacītas līnijas. Turpetim cita universa objekti ir faktiski – reakcijas, notikumi, kvalitatīvas iezīmes u. tml. Šī universa objektus Č. Pērss sauc par lietām vai eksistentiem (*existents*).²⁰¹ Trešais trihotomijas (*trichotomy*) universs ir dabisku nepieciešamību jeb nesesistantu (*necessitant*) universs ar loģiskiem un racionāliem objektiem. Zīmēm ir trīs esamības veidi (*mode of being*) un divi zīmju objekti: dinamiskais (*dynamoid object*) atrodas ārpus zīmes – zīme uz to norāda “ar mājienu”, savukārt šī “mājienu” būtība (*substance*) ir tiešais objekts (*immediate object*).

Atkarībā no zīmes veida un tā, vai šis objekts ir dinamisks vai tiešs, un objekta piederības konkrētam universam veidojas sešas trihotomijas, kuras rada 729 zīmju klases. Č. Pērsa aprēķini un niansētāka papildu trihotomiju identificēšana eventuāli ļauj nonākt pie 59 049 zīmju klasēm.²⁰² Te uzskatāmi parādās Č. Pērsa kā loģikas un matemātikas virzienu pārstāvoša filozofa domāšanas veids. Zīmju kaskādi Č. Pērss noslēdz ar secinājumu, ka no visām trihotomijām pirmā minama: **ikonas – indeksi – simboli**.²⁰³ Vēl trīs attiecas uz interpretantu, no kurām viena ir suģestīva, imperatīva, indikatīva. Seko zīmju trīsdaļīgs iedalījums, kā tās nodrošina interpretantu: ar instinkta, pieredzes vai formas palīdzību.

¹⁹⁹ Bart, R. Osnovy semiologii. G. K. Kosikov (per.). E. Ia. Basin & M. Ia. Poliakova (red.) (1975). *Strukturalizm: "za" i "protiv". Sbornik statei [Структурализм "за" и "против". Сборник статей]*. Moskva: Progress, 114–163.

²⁰⁰ The Peirce Edition Project (ed.). (1998) *The Essential Peirce: Selected Philosophical Writings (1893–1913)*. Vol. 2. Indiana University Press, 478.

²⁰¹ Ibid., 479.

²⁰² Ibid., 481.

²⁰³ Ibid.

Visplašākā ir trihotomija ikonas – indeksi – simboli, tieši šādā secībā ar ikoniskajām zīmēm pirms indeksīvajām. Atsevišķi autori atbalsta šādu zīmju kārtību.²⁰⁴

Č. Pērsa zīmju “sistemizācija” zinātnē, tostarp literatūrzinātnē, tiek pieņemta un aktualizēta, taču tai netiek pievērsta liela uzmanība. Tā vietā izveidojusies noturīga tradīcija koncentrēties uz lietojumā vienkāršu un tādēļ plaši aprobētu ikonu, indeksu un simbolu trihotomiju. Šajā ziņā īpašu vērību pelna Daniela Čandlera (*Daniel Chandler*) darbs “Semiotika iesācējiem”.²⁰⁵ Viegla, mūsdienīga valoda un vizuālais materiāls (D. Čaldners specializējas vizuālajā semiotikā) veicināja šī darba popularitāti, iekļaujot universitāšu kursu programmās un ieteicamās literatūras sarakstos. Vēlāk parādījās izdevums ar nosaukumu “Semiotikas pamati” (*Semiotics: The Basics*). Ņemot vērā grāmatas lielo popularitāti, trīsdaļīgais zīmju iedalījums kļuva par standartu, no vienas puses, aktualizējot interesi par semiotiku un sniedzot saprotamu rīku pētniekiem; no otras puses, kavējot dziļāku izpratni par zīmēm un reducējot līdz vienai trihotomijai. Šajā procesā nereti zīmju klasificēšana nepietiekami sekmē nozīmju, satura un ekspresīvo plānu vai kodu izprašanu. Taču, ņemot vērā, cik plašu pielietojumu šis iedalījums guvis, lietderīgi to apskatīt, atsaucoties tieši uz D. Čandlera izklāstu.

Simboli jeb simbolisko zīmju veids – apzīmējumam “nav līdzības ar apzīmējamo, bet tas ir fundamentāli arbitrārs un absolūti konvencionāls”.²⁰⁶ Šai kategorijai D. Čandlers pieskaita arī alfabēta burtus vai luksofora krāsu signālus, proti, burtam “B” nav nekādas saistības ar plozīvo līdzskaņa fonēmu [b]. Līdzīgi sarkanajai gaismai luksoforā nav nekādas saistības ar stāvēšanu. Tiesa, var diskutēt, ka sarkanā gaisma ir saistīta ar briesmām, tāpat kā sarkanā krāsa saistīta ar asinīm. Citiem vārdiem, tas, ka asins izliešana saistās ar sarkano krāsu un briesmām, var tikt interpretēta kā viena no iespējamajām sarkanās krāsas sēmām (etimoloģiskā līmenī) arī luksofora aizliedzošajā signālā. Savukārt burta “o” forma var tikt interpretēta kā mutes atvērums, izrunājot atbilstošo [o] patskaņa fonēmu. Kopumā galvenā simbolisko zīmju grupas īpatnība ir apzīmējuma formas (skaniska, vizuāla, kinemātiska utt.) atšķirtība no referenta, proti, no zīmes objekta (plašākā nozīmē – ideja, doma, fizisks objekts, cilvēks u. tml.), uz kuru tā norāda.²⁰⁷ Ikonas jeb ikonisko zīmju veids – apzīmējums jebkādi (skaniski, vizuāli, garšā, sensitīvi sajūtās

²⁰⁴ Linnaņas (Hongkonga) universitātes profesors Ersu Dings kā jaunākos šādas pieejas piemērus min divus darbus: Huaxin, H. & Zongming, Ch. (2004) *Introduction to Semiotics*; Yiheng, Zh. (2011) *Semiotics: Principles and Problems*.

Ding, E. (2016) Rethinking the Peircean trichotomy of icon, index, and symbol. *Semiotica*, 2016 (213), 165–175. Pieejams: <https://doi.org/10.1515/sem-2015-0134>

²⁰⁵ Chandler, D. (2000 [1994]) *Semiotics for Beginners*. Pieejams: <http://visual-memory.co.uk/daniel/Documents/S4B/semiotic.html> (skatīts 21.01.2021)

²⁰⁶ Chandler, D. (2004 [2002]) *Semiotics: the basics*. 2. London & New York, 36.

²⁰⁷ Te netiek ievērots konceptuālais Č. Pērsa zīmes skatījums, bet tieši izklāsts, kas radikāli atšķiras.

utt.) “*atgādina* vai imitē apzīmējamo”.²⁰⁸ Raksturīgi piemēri, kurus D. Čandlers uzskaita, ir karikatūras, animācijas tēli, mērogu modeļi (arhitektūra, transporta līdzekļi u. tml.), onomatopoētika, metaforas, skaņu efekti radioteātru uzvedumos, imitējošie žesti u. c. Indeksi jeb indeksīvās zīmes – apzīmējums “*nav arbitrāri*, bet tieši saistīts (fiziski vai kauzāli) ar apzīmējamo”.²⁰⁹ Šīm zīmēm pieder “dabiskās zīmes” – dūmi, kas signalizē par uguni, pērkons, pēdu nospiedumi, atbalss, dabiskās smaržas un garšas, simptomi medicīnā. D. Čandlers pieskaita arī mērierīces – vējrādi, termometru, pulksteni, alkohola satura rādītāju. Te gan jāpiebilst, ka vērojama būtiska atšķirība ar U. Eko tipoloģiju, jo vējrāža grozīšanās tomēr atšķiras no, piemēram, asinsspiediena mērīšanas aparāta: asinsspiediena mērīšanas aparāta izņemšana no futlāra signalizē, ka ir pamats uzskatīt, ka spiediens ir paaugstināts vai pazemināts. Ierīces fakts par to signalizē, taču šī zīme nav gluži indeksīva. Kurpretim vējrāža esamība uz jumta norāda, ka šajā apvidū ir vējš (tikpat labi tā var tikt izmantota dekoratīviem nolūkiem). Savukārt asinsspiediena mērījuma rezultāti liecina par interesējošās parādības (arteriālā spiediena) pakāpi (bet ne pašu faktu; vējrādi ir jēga uzstādīt arī bezvēja apstākļos; asinsspiediena mērīšana pēc nāves iestāšanās, tātad arī mērierīces izņemšana no futlāra, ir bezjēdzīga). Šī konkrētā sasaiste, kur arteriālais spiediens kauzāli saistīts ar paaugstinātu sistolisko rādītāju (ar diastolisko asinsspiedienu parādās papildu variācijas iespējas) un atspoguļojas augstākā stabiņā vai lielākā skaitlī rezultātu izvadē, ir indeksīva, pēc D. Čandlera zīmju tipa definīcijas. Par indeksīvām šajā izpratnē uzskata arī personu identificējošas zīmes, piemēram, noteikts rokraksts, pirkstu nospiedums (papilārlīniju rakstu pēdu vizualizēšana un personas identificēšana pēc tām) u. tml.

Atzīstot, ka pēdējai no trim trihotomijām, kas analizētas konkrētajā rakstā²¹⁰, ir bijis liels iespaids uz turpmākiem mēģinājumiem klasificēt zīmes un tā sniedz vērtīgu ieskatu zīmju dabā, Linnaņas universitātes prof. E. Dings kritizē vienkāršoto trīsdalīgo modeli: “Lai vai kāds būtu tam iemesls, Pērsu īpaši valdzina skaitlis “3”, kuru piemēro daudz kam savā pētniecībā. [...] viņš zīmi sadala trīs elementos (reprezentamens, objekts un interpretants) pretstatā diviem (apzīmētājs un apzīmējamais), kā tas ir Ferdinānam de Sosīram.”²¹¹

²⁰⁸ Chandler, D. (2002). *Semiotics: the basics*. London; New York: Routledge, 36.

²⁰⁹ Ibid., 37.

²¹⁰ E. Dings runā par trim trihotomijām. Jāņem vērā, ka Č. Pērss pārskatīja savas teorijas, neatsakoties no postulētā un attīstot domu tālāk. E. Dinga trihotomijas: pēc zīmes aparāta (*sign vehicle*) – *qualisign*, *sinsign*, *legisign*; pēc zīmes interpretanta – rēma (*rheme*), *dicisign* (sic.) un arguments (*argument*); pēc attiecībām starp objektu un tā reprezentāmenu (zīme jeb tās ārējais veidols): diagramatiskā zīme jeb ikona, indekss un vispārīgs vārds vai apraksts, kas apzīmē objektu ar asociācijas vai ierastas attiecības palīdzību (simbols). Ding, E. (2016) Rethinking the Peircean trichotomy of icon, index, and symbol. *Semiotica*, 2016 (213), 166. Pieejams: <https://doi.org/10.1515/sem-2015-0134>

²¹¹ Ibid.

Diskutējot par semiotikas vietu un attiecībām starp vispārīgo un specifisko semiotiku, U. Eko atgriežas pie zīmju iedalījuma, runājot par zīmes koncepta krīzi: analogiski skaļiem paziņojumiem par “filozofijas nāvi” vai “psihoanalīzes nāvi” daudzi “uzskatījuši par lietderīgu sākt semiotikas izklāstu, pasludinot zīmes nāvi”.²¹² Protams, šādos gadījumos ar “nāvi” tiek izprasts daudzšķautņains fenomens, nevis punkts laika skalā, kam nekas vairs neseko. Vienam aspektam autori ar atšķirīgu pieeju, bet padziļinātu skatījumu uz semiotikas būtību piekristu, taču tas nenozīmē, ka jēdziens pats par sevi ir zaudējis saturu vai pielietojumu. U. Eko, postulējot zīmes tipoloģiju, norāda, ka vienkāršots koncepts, kurā realizējas “aliquid stat pro aliquo”,²¹³ nav pietiekams, un min L. Jelmsleva²¹⁴ definīciju, kurā zīmes funkcija realizējas konfigurēšanā starp izteiksmes plānu un satura plānu.²¹⁵

Kā pirmo zīmju grupu U. Eko min tādu “lingvistisku lietojuma klasteri, kurā zīmes ir manifestēta norāde, no kuras var tikt izsecināts kaut kas latents”.²¹⁶ Šādi zīme ietver gan simptomus medicīnā, gan pēdas kriminālistikā, laika prognozes, ļaunas nojausmas, pareģojumus un pat pēdējo dienu Jaunās Derības ekseģēzes izpratnē. Šai zīmju grupai raksturīgas sinekdohiskas attiecības ar veselumu daļējā vai perifērā izpausmē. Tāpat kā nospiedums zīmoglakā vēsta par zīmogredzenu vai zīmogu, ar ko šis nospiedums radīts, šīs grupas zīmes var būt metonīmiskas. Savukārt agrāko pilsētu un apmetņu drupas var pavēstīt par pilsētu dižēnību senatnē, par to, kāda veida tirdzniecība te notika. Šādos gadījumos nav būtiski, vai zīmes radītas ar nolūku vai bez; zīme var būt arī dabas parādība. Citējot Č. Morisu,²¹⁷ U. Eko norāda, ka svarīgs ir interpretētājs, semiotika nav iedziļināšanās objektā un īpašībās; būtiska ir iesaiste semiozē.²¹⁸ Svarīgs šajā zīmju kategorijā ir “inferences mehānisms”: *ja* saulrietā debesis ir sarkanas, *tad* jūrnieks priecājas,²¹⁹ proti, loģikas attiecību izteiksmē $p \supset q$, kur p aptver kopu q (citiem vārdiem, q ir kopas p apakškopa). Piemērā ar sarkanām debesīm saulrieta laikā saules gaisma iet cauri putekļu daļiņām, tas savukārt nozīmē skaidras debesis un vēju – iemeslu jūrnieka priekam.

²¹² Eco, U. (1986) *Semiotics and the Philosophy of Language*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 14–15.

²¹³ Lat. ‘kaut kas kaut kā vietā’.

²¹⁴ Luijs Jelmslevs (*Louis Trolle Hjelmslev*, 1899–1965) – dāņu lingvists, Kopenhāgenas lingvistikās skolas pārstāvis.

²¹⁵ Eco, U. (1986) *Semiotics and the Philosophy of Language*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 14.

²¹⁶ *Ibid.*, 15.

²¹⁷ Čārlzs Viljams Morriss (*Chales William Morris*, 1901–1979) – amerikāņu filozofs, semiotiķis.

²¹⁸ Eco, U. (1986) *Semiotics and the Philosophy of Language*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 15.

²¹⁹ U. Eko to sauc par “filonisko mehānismu” (*Philonian mechanism*) ar atsauci uz filozofu Aleksandrijas Filo (no Jūdejas).

Attiecinot šo grupu uz darbā apskatāmo problemātiku, liela daļa koloniālisma zīmju atrodas tieši šajā $p \supset q$ attiecībā – gan kā daļas attiecinājums uz veselumu, gan kā nospieduma attiecinājums uz tā avotu. Piemēram, latviešu valodas izteikta marginalizācija, kas ir koloniālisma politikas realizācija vienā šaurā aspektā. Interpretējot marginalizētu latviešu valodas lietojumu kā koloniālās situācijas sekas, manifestējas koloniālais stāvoklis. No otras puses, valodas marginalizācija var raksturot koloniālā stāvokļa sekas kā pilsētas drupu piemērā agrākais pilsētu diženums.

Šai zīmju grupai ir vēl viens interesants aspekts: zīmes, kuras U. Eko nosauc kā prekursoru konsekvencei vai kā konsekvenci prekursoram²²⁰; runa ir par kauzāli jeb secīgi saistītām darbībām vai fenomeniem. Izmantojot piemērus no A. Deglava romāna “Rīga”, iespējams uzskatāmi demonstrēt šī zīmju tipa attiecināmību koloniālo zīmju pētniecībai. Tā, piemēram, Georgs Rābemanis, protagonista Pētera Krauklīša tēvocis, izjūt vēlmi rast dialogu ar latviešiem, kas tobrīd iegūst lielāku politisko svaru Rīgas sabiedrībā. Ir sasniegts tāds politiskā līdzsvara stāvoklis, kur tālāka latviešu emancipācijas apkarošana tiek uzskatīta par mazefektīvu. Latvieši kļūst par patstāvīgu elementu (no objekta kļūst par subjektu), kas ietekmē spēku samēru starp vācbaltiešu muižniecību, birģeru un amatnieku slāni un carisko pārvaldi. Hildegarde – Rābemaņa kundze – skaidro savai meitai Ortrudei šķietamu nonsensu: kā vispār iespējams, ka vācietis var būt arī latvietis. Protī, ja reiz Pēteris ir vācietis (citādi viņam nevarētu būt saistības ar Rābemaņiem, kas izceļ savu fiktīvo vācu izcelsmi), kā viņš var būt arī latvietis (iestājoties par latviešu tiesībām, dzīvojot latvieša dzīvi, netopot pieņemts vācu sabiedrībā utt.). Lai to pamatotu, radīts īpašs stāstījums, ko vērts uzlūkot kā vienu diskursīvu zīmi:

Redzi, bērns, tā ir tāda ļoti sarežģīta būšana... Kāds no papa brāļiem jau agrāk atceļojis uz Kurzemi, bijis tur par muižas pārvaldnieku un apprecējis latvieteni... Tā kā viņš miris, tad atraitne palikusi viena un uzaudzinājusi savu dēlu par latvieti. Caur to mēs ar šo jauno radnieku esam nonākuši dīvainās attiecībās... Pēc asinsradniecības viņš stāv mums ļoti tuvu, pēc tautības turpretim ar mums pat naidīgā stāvoklī...²²¹

Jāievēro, ka Hildegarde nerunā par to, ka Pēteris Krauklītis justos naidīgi noskaņots pret vāciešiem, bet gan, ka “pēc tautības ar mums pat naidīgā stāvoklī”: ja ($q_1=$) latvietis, tad ($p_1=$) ir naidīgi vāciešiem; attiecīgi $p_1 \supset q_1$.

Cits piemērs raksturo liegumus, kādi šajā koloniālo attiecību sistēmā reglamentē latviešu dzīvi līdz pat apģērbam. Šī zīme ir tekstuāls fragments, kas parādās vairāku personāžu sarunā kā izteikti vācbaltiešu “lietas” patrioti – pret latviešu amatniekiem naidīgi noskaņotie vācu amatnieki un viņu sociālā loka cilvēki, kā arī šo personu sievas. Romānā šie varoņi ir statiski, tiek izmantoti kā konflikta katalizatori vai vāciešu

²²⁰ *Antecedent of a consequent or the consequent of an antecedent.* Eco, U. (1986) *Semiotics and the Philosophy of Language.* Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 16.

²²¹ Deglavs, A. (1960 [1911]) *Rīga.* I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 402.

mietpilsoniskās birģeru un amatnieku sabiedrības daļas viedokļa raksturošanai. Šie personāži reprezentē plašāku vācbaltu rīdzinieku sabiedrību, atrodoties ar to sinekdohiskās jeb daļas un veseluma attiecībās:

Traudchena Cipfelbrink, tāpat Štemeizen gaspaža un Jūla Orkelbein par šādiem uzskatiem nevarēja valdīt savu sašutumu. "Aber wozu denn! ... Wie die Obrigkeit das Alles zulässt?! (Bet kādēļ tad? Kā valdība to visu pielaiž?) Kam šiem dumjiem bauriem un kužām kādas priekšlasīšanas, teatrus un balles? Lai tie tiek pavedināti uz slinkumu un lepnību... Āre, kā Holcenberg madama saka: Mikentāliete pastellējusi savai meitai baltu mulles kleiti... Baltu mulles kleiti!... Ko tad būs vilkt mugurā rātskungu cienīgmātēm un freilenēm, kad jau tādas sāk baltā mullē staigāt?! ... Vai tad tur nav nekāda likuma, kas to aprobežo?...²²²

Šajā fragmentā ir vairāki $p \supset q$ apgalvojumi: ja bauris, tad kuža; ja bauris un kuža, tad priekšlasīšanas, teātri un balles ir lieki; ja bauris, tad ar tendenci (tiek pavedināti) uz slinkumu un lepnību; "bauru un kužu" un vācbaltu sabiedrības attiecības jāreglamentē ar īpašiem likumiem. Citātā interesants jautājums un pārdomas: "ko tad būs vilkt mugurā rātskungu cienīgmātēm un freilenēm, kad jau tādas sāk baltā mullē staigāt?!" Zīmes funkcija divām saturā iekļautām nozīmes komponentēm: ja balta mulle, tad "rātskungu cienīgmāte un freilene"; ja balta mulle, tad ne bauri un kužas. Tātad baltas mulles (muslīna) kleita saistās ar diviem spriedumiem, kas ir zīmes ar plašāku secinājumu: ja bauris, tad atšķiras no vācbalta. Turklāt ne tikai faktiski, atšķirībai jābūt realizētam procesam, nodrošinot, ka tā nebeidzas un izpaužas visās jomās, kur, piemēram, apģērba kods ir tikai viena no tām. Ņemot vērā neapmierinātību un situācijas kontekstu, ir zināms, ka notikusi faktiskās realitātes "atslāņošanās" no normatīvās realitātes, proti, tā būtu bijis jābūt, bet reālajā dzīvē notiekošais parāda, ka agrākās robežas brūk. Visi minētie secinājumi un zīmes pieder "manifestēto indikāciju" grupai.

Kā otru zīmju kategoriju U. Eko izvirza žestus (*gestures*), kas signalizē "nodomu komunikācijai" (*intention of communication*). Tās ir zīmes, kuru nolūks ir nodot otram būtnei savu iekšējo stāvokli. Tomēr runa nav tikai par psiholoģiskiem stāvokļiem vai fiziskiem žestiem, mīmikām, intonācijām. Arī šajā zīmju kategorijā zīmes ārējais veidols – apzīmējums (F. de Sosīra teorijā) vai reprezentācija (*representation, representamen* – Č. Pērsa teorijā) – var būt "karakuģu karogi, ielu norādes, izkārtnes, tirdzniecības zīmes, zīmoli, emblēmas, ģerboņi un burti"²²³, arī vārdi verbālajā saziņā.

Atšķirībā no iepriekšējās zīmes kategorijas žestu zīmi vairs nenosaka inference jeb interpretanta slēdziens, bet gan ekvivalences attiecības, proti, $p \equiv q$, kur "≡" norāda ne uz vienlīdzīguma (=), bet gan identiskuma attiecībām. Izmantojot U. Eko piemēru, *Woman* ≡ "femme vai donna"; *sieviete* ≡ "dzīvnieks, hominīds, sievišķa dzimuma, pieaudzis

²²² Deglavs, A. (1960 [1911]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 356.

²²³ Eco, U. (1986) *Semiotics and the Philosophy of Language*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 16.

cilvēks”.²²⁴ Pēdiņas (“ ”) apzīmē kopu; otrajā gadījumā nav runa par kādu semantisku iezīmju esamību (sal. *kaķis* $\equiv$ [+dzīvs], [+domesticēts], [+kaķu dzimtas pārstāvis], kurpretim *puma* $\equiv$ [+dzīvs], [-domesticēts], [+kaķu dzimtas pārstāvis]), bet visu raksturīgo īpašību kopsomas ekvivalenci.

Interesants šīs zīmju kategorijas piemērs atrodams A. Deglava romāna “Rīga” ainā, kurā Pēteris Krauklītis, meklēdams savu tēvoci, nonāk viņa nama virtuvē (jo kaunas klauvēt pie parādes durvīm un iet pa kalpu un kolportieru – tirgotāju, kas savu preci piegādāja uz mājām, – ieeju). Šajā ainā Pēteris Krauklītis iegūst duālu identitāti: tēvocis Jurka jeb Juris Krauklītis $\equiv$ tirgotājs un rātseris Georgs Rābemanis; Pēteris Krauklītis $\equiv$ Jura Krauklīša māšasdēls; Pēteris Krauklītis $\equiv$ tirgotāja un rātsera Georga Rābemaņa māšasdēls. Tātad runa ir par paradoksālu situāciju, kur latvietis ir ekvivalences attiecībās ar vācieti jeb vācbaltu. Protams, šī ekvivalence iespējama tikai tādā “pasaulē”, kas ir marķēta ar paradoksu, anomāla; koloniālā aspektā realizētās varas attiecības nodrošina šo anomalitāti.

Koloniālā situācija padara sociāli neakceptējamu radniecību ar latviešiem, turklāt Georgs Rābemanis un viņa sieva kategoriski noraida savu latvisko identitāti. A. Deglavs konfrontē virtuves ainā klātesošos ar paradoksālo, proti, “īsto” realitāti Pētera Krauklīša saraustītājā stāstījumā, kas atklāj svarīgākās detaļas par Georga Rābemaņa “patieso” latvisko izcelsmi. Romānā paradoksālums ir acīmredzams, tas izpaužas Hildegardes tekstā ar autora sniegto tulkojumu: “Bet tad viņa atjēdzās, pagāja uz dzīvokļa pusi un sauca: “Georg! ... Komm mal etwas hier!” (Juri, panāc drusciņ šurpu!)”²²⁵ Citējums precīzi atbilst oriģinālam, tātad autors pats norāda, ka Georgs $\equiv$ Juris. Tie vairs nav “tikai” vārdi, bet divas ekvivalences vienādojuma puses. “Georgs” ir Rābemaņa aprindās akceptējama realitāte (šādā izpratnē Rābemaņa piederība vāciskajai sabiedrībai attiecas uz pirmo zīmju kategoriju), Juris – nav; atbilstoši Georgs $\subset$ vācbalts, bet Juris $\not\subset$ vācbalts.

Trešajā zīmju kategorijā U. Eko ierindo tās zīmes, kas saistītas ar objekta abstraktu reprezentāciju, piemēram, “loģikas, ķīmijas, algebras formulas un diagrammas”.²²⁶ Lai gan, līdzīgi otrās kategorijas zīmēm, šīs kategorijas raksturo apzīmētāja un apzīmējamā arbitraritāte, veicamā operācija ietekmē (zīmes) saturu. Turklāt, “ja šīs operācijas tiek veiktas, sekojot noteiktiem likumiem, rezultāts mani nodrošina ar jaunu informāciju par saturu”²²⁷. Uzskatāms piemērs šādām operācijām un rezultātam ir, piemēram, pilsētas karte

²²⁴ Eco, U. (1986) *Semiotics and the Philosophy of Language*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 16.

²²⁵ Deglavs, A. (1927 [1911]) Rīga. Kulturvesturisku romanu triloģija. I. *Augusts Deglavs. (1927) Kopoti raksti. II*. Rīga: J. Rozes apgādībā, 76.

²²⁶ Eco, U. (1986) *Semiotics and the Philosophy of Language*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 16.

²²⁷ Ibid.

vai shēma: atspoguļojot jaunas ielas vai namus, shēma mainās, sniedzot arī jaunu informāciju par saturu.

Šīs attiecības var būt sarežģītākas, piemēram, U. Eko min trīsstūra ievietošanu riņķa līnijā. Trīsstūris, ņemot vērā ģeometrisko figūru attiecības, sniedz jaunu informāciju par riņķa līniju, kurā tas ir iezīmēts. Tas tādēļ, ka šajā zīmju kategorijā pastāv tieša (U. Eko lieto apzīmējumu “viens pret vienu”) atbilstība starp saturu un tā atklāšanu izteiksmes plānā: zīme (tās ārējais veidols – apzīmējums) ir arbitrāra, taču satur motivācijas (*motivation*) elementus. Tādējādi dabiskā zīme, komunikatīvais nolūks to dara līdzīgu pirmās kategorijas zīmēm pēc principa $p \supset q$. Šāda attiecība ir ikoniska. U. Eko nošķir divas apakškategorijas šīs zīmes satura ekspresijai²²⁸ – diagrammu un zīmējumu, kur diagramma saistīta ar kodificētu un precīzu veidošanas kārtību, bet zīmējumam raksturīga spontanitāte objekta atveidē. Nav tāda ierobežojuma, ka zīmei jāatbilst referentam “dabā”. Piemēram, vienradzim Apvienotās Karalistes ģerbonī nav ekvivalenta; atšķirībā no heraldiskās lauvas vai leoparda to nevar uzskatīt par simbolisku reprezentāciju kādai “reāla” objekta klasei. Tas attiecas arī uz grifu Livonijas²²⁹ ģerbonī, kam nav saistības ar plēsīgu putnu, bet gan mītisku radījumu, kas attēlots viduslaiku bestiārijos un ir pa pusei ērglis, pa pusei – lauva. Uzskatāms tieša veida piemērs ir Pētera izteiktais Rīgas panorāmas salīdzinājums ar attēlu, ko tas bija redzējis uz pudeļu etiķetēm:

.. Rīga, lepna un šmauga kā jumprava! Vidū Pētera, Doma un Jēkaba torņi, stalti savas galvas pacēlušī vai līdz mākoņiem... Apkārt viņiem daudz mazāki kā paklausīgi pavadoņi, garā Daugavmalas māju fronte, ar resno pili nobeidzot... Viss taisni tā, kā viņš uz pudeļu papīriem redzējis, tikai skats vēl daudz plašāks un lieliskāks, nekā uz pudeļu papīra bija rūmes. Jo vienā malā to ierāmēja tumši zilais Ķeizara dārzs, otrā malā atliktā Maskavas Ārriņas fronte nobeidzās ar tā saucamo Cūku dārzu, tikpat zilu, un ap to vairāki augsti fabrikas skursteņi...²³⁰

Piemērs, kur šādu zīmi (vai funkciju, kas realizējas zīmes ārējā izpausmē) var redzēt ietvertā veidā, ir Fuchsinga un Pētera brauciens uz Kudrē viesnīcu. Brauciena laikā, mērojot ceļu garām Vērmanes dārzam, tiek identificēta vieta, kas būtu piemērota Latviešu biedrībai, un redzams, ka Fuchsings to prātā uzbūvē pilsētas shēmā:

Kad viņi brauca pa Pauluči ielu garām Vērmaņa parkam, Fuchsings aplūkoja otrpus ielas tukšos, neapbūvētos gruntsgabalus, kuri izstiepās līdz politehnikai, kuru patlaban cēla.²³¹ “Redzi, Persi, ja

²²⁸ Č. Pērss lieto apzīmējumu “reprezentamens” (*representamen*), viena lieta jeb objekts tiek izteikta ar citu un reprezentēta trešajam – interpretantam. Reprezentamens reprezentē objektu tā, ka tiek determinēts arī interpretants un (pats) ir objekta reprezentamens vēl citam interpretantam. Šīs sarežģītās teorijas mērķis sasaucas ar J. Lotmana ideju par nepārtrauktas semiozes procesu. Piem.: Nöoth, W. (2011) From Representation to Thirdness and Representamen to Medium: Evolution of Peircean Key Terms and Topics. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, 47 (4), 445–481. Pieejams: <https://doi.org/10.2979/trancharpeirsoc.47.4.445>

²²⁹ Citos avotos, piem., Latvijas Nacionālajā enciklopēdijā, tiek runāts par Pārdaugavas hercogisti, kurā grifs parādās jau 1566. gadā piešķirtajā heraldiskajā simbolā. Vijups, A. Latvijas valsts ģerbonis. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/5092-Latvijas-valsts-gerbonis> (skatīts 31.01.2021)

²³⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 43.

²³¹ Acīmredzama pretruna starp laiku, kad Pēteris ierodas Rīgā, gadiem, kas pagājuši, kopš viņš izgājis apmācību kā Persis un vēlāk sācis saimniekot Brikmaņa vīnūzī, jo Politehnikas ēka (Latvijas Universitātes galvenā ēka, Raiņa bulvārī 9) uzbūvēta 1862. gadā, savukārt laika posmā no 1866. līdz 1869. gadam

*mums kādreiz būs latviešu biedrība, te mums viņu vajadzētu celt. Te mums būtu pašā vidū. Visiem vienādā attālumā, Aleksandra vārtiem, Jāņa vārtiem, Smilšu kalniem, Sarkandaugavai, Pārdaugavai... Kur tad latvieši citur ir kā pilsētas malienās... Centrā jau viņu nav...*²³²

Minētajā piemērā nav runa tikai par vēl romāna laikā neesoša nama pozicionēšanu mentālā pilsētas projekcijā, bet par plašāku “pārpozicionēšanas” aktu, pēc kura latvieši no “pilsētas malienām” nonāktu centrā, kur “viņu nav”. Šādā izpratnē zīme ir gan abstrakta reprezentācija, gan arī atbilst pirmajam aprakstītajam zīmju veidam, kad manifestētais vēsta par kaut ko latentu, ievērojot minēto loģikas formulu $p \supset q$.

Darba praktiskajā daļā, analizējot koloniālo situāciju atklājošas zīmes, tās netiks apskatītas pēc piederības vienam vai otram zīmju veidam – ne pēc Č. Pērsa, ne U. Eko klasifikācijas. Tas nebūtu lietderīgi, ņemot vērā, ka pētījumā izmantota gan U. Eko, gan J. Lotmana zīmju teorija, kas ir savietojamas, bet atšķirīgas. Taču gadījumos, kad piederība noteiktam zīmju tipam vai klasei palīdz aktualizēt nozīmes komponenti (piemēram, par Latviešu biedrības namu nākotnes izteiksmē, kas izceļ koloniālās attiecības sinhronā plaknē – vācieši centrā, latvieši – perifērijā vai ārpus pilsētas, laukos), tas tiks norādīts. Kopumā zīmju veidi un to sasaiste ar “objektu pasauli” attiecas uz vispārējo semiotiku, kurpretim koloniālo piemēru korpusa analīze – specifisko semiotiku.

Nākamajā nodaļā tiks apskatīta J. Lotmana zīmju sistēma, kur kategoriju izvērsumam un diskusijai par zīmju savstarpējām attiecībām, kā arī sasaisti starp objektu, reprezentamenu un interpretantu ir mazāka nozīme. Priekšplānā tiek izvirzītas nevis atsevišķas zīmes, bet gan to sistēmas un teksts, kas nav zīmju saraksts vai katalogs: semiozes telpa jeb pasaule, kas veidojas un funkcionē semiotiskā (“semioziskā”) visumā.

---

pārveidota par Politehnikuma ēku. Pieejams: <https://www.lu.lv/muzejs/apskates-objekti/lu-galvena-eka/> (skatīts 31.01.2121)

²³² Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 315.

2. Jurijs Lotmana semiotiskā metode jeb semiotiskais vērojums

Semiotikas kā galvenās pētījuma metodes izmantošana, lai analizētu divus vienā ekscerpētā korpusā vērojamus fenomenus – urbāno projekciju literārā tekstā un koloniālo attiecību atspoguļojumu tajā –, rada teorētiskas un praktiskas problēmas. Proti, semiotika var būt gan atsevišķa metode, kas izmantota zīmes analīzes dēļ, gan plašākā nozīmē var tikt uzlūkota kā starpdisciplināra platforma, kas ļauj sistemātiski izmantot citu zinātņu jomu instrumentāriju izvēlētajā fenomena aplūkošanai un izprašanai. Tartu-Maskavas semiotikas skolas nostādņēs šī interdisciplināritāte tika noteikta pašos pirmsākumos. Boriss Uspenskis (*Борис Успенский*) norāda, ka pasaules atpazīstamību guvusī semiotikas skola saveda kopā divas atšķirīgas nozares – lingvistiku (galvenokārt pārstāvēja Maskavas zinātnieki) un literatūrzinātņi (galvenokārt pārstāvēja Tartu zinātnieki).²³³

Tartu-Maskavas semiotikas skolas pamatlicēju un vasaras skolas dalībnieku publikācijas gandrīz pusgadsimtu ir bijušas produktīvas un sniegušas jaunus konceptuālus priekšstatus par visplašāko literatūras un kultūras teksta kopumā fenomenu loku, savukārt ārpus šīs nelielās grupas izmantotā semiotiskā metode, kas dažkārt dēvēta par J. Lotmana strukturāli semiotisko metodi, nereti reducējot tikai līdz zīmju teorijas pamatjēdzieniem, simbolu semantikai. Ārpus nedaudziem autoriem, kuru vārds saistās ar Tartu-Maskavas semiotikas skolu, tā parādās nevis kā patstāvīga pētījumu metode, bet gan palīgmetode. Tieši reducēšana līdz zīmju identificēšanai un to nozīmes skaidrošanai (semantika), kā arī strikta metodoloģiska ietvara trūkums un nespēja sniegt paredzamu, sagaidāmu rezultātu un homogēnus secinājumus dažādu aplūkojamu parādību pētīšanā mazina šīs metodes pievilcīgumu mūsdienu pētnieka acīs. Lai gan tieši atturēšanās no tāda metodoloģiska ietvara, kas predefinē iznākumu, sašaurina aplūkojamo variāciju klāstu u. tml., būtu uzskatāms par šīs metodes priekšrocību.

Promocijas darbā semiotiskā metode, kombinējot gan U. Eko interpretatīvās semiotikas metodi, gan J. Lotmana strukturāli semiotisko metodi,²³⁴ nav palīgmetode, bet

²³³ Uspenskii, B. A. (1994) K probleme genezisa tartusko-moskovskoi semioticheskoj shkoly. *Koshelev, A. D. (sost.) (1994). Iu. M. Lotman i tartusko-moskovskaia semioticheskaia shkola*. Moskva: Gnozis, 266.

²³⁴ Pats J. Lotmans apzīmējumu “strukturāli semiotiskā metode” neizmanto; apskatot semiotiku kā metodi, norāda, ka to iespējams dēvēt par “semiotisku vērojumu”. Tartu-Maskavas skolas pārstāvji interpretē F. de Sosīra izteikumus, ka “mēs, iespējams, atklājam zinātni zīmju dzīves pētniecībai uz sociālās dzīves fona; tā veidos daļu no sociālās psiholoģijas un tādējādi vispārējās psiholoģijas; mēs to sauktu par semioloģiju. [...] Ņemot vērā, ka tā ir zinātne, kura vēl nepastāv, mēs nezinām, kāda tā būs; taču tai ir pamats būt, un tās vieta tai sagatavota jau iepriekš. Lingvistika ir tikai daļa no šīs vispārējās zinātnes; likumi, kurus semioloģija atklās, būs pielietojami arī lingvistikā, kas savukārt būs saistīts ar domēnu, skaidri manifestētu visā cilvēka darbībā”. Šis citējums ir būtisks, jo Tartu-Maskavas semiotikas tradīcijas pamatlicēji necentās savā darbā līdzināties citām zinātnēm; tas būtu pretrunā ar nepieciešamu ieņemt jaunu zinātniskās izpētes telpu, kur ar citādu skatu aplūkot gan jaunas, gan iepriekš jau zināmas problēmas.

Saussure, F. de; Bally, C.; Sechehaye, A.; Riedlinger, A. (1949) *Cours de linguistique générale*. Payot, 33; citēts pēc: Schaff, A. (1962) *Introduction to semantics*. Oxford; New York: Pergamon Press, 9.

patmatmetode, tādēļ lietderīgi izskaidrot, kas ierobežoja semiotikas izmantošanu. Atgriežoties pie semiotikas reducēšanas līdz zīmju teorijas pamatpostulātiem, studentiem veltītā metodisko materiālu apskatā krievu literatūras pētnieks A. Ivanovs sniedz šādu novērojumu: “Zīmes ir sava veida alfabēts, no kura veidojas apzīmētāja izteikums (*знаковая ситуация*). Zīmju izkārtojumu izteikumā nosaka gramatika (kods). Semiotika neaprobežojas ar zīmju izpēti un liek uzsvāru uz izteikuma izpēti kā komunikācijas pamatvienību, kuras dēļ zīmes arī veidojas.”²³⁵

Tomēr ir arī citi iemesli, kas liek mūsdienu literatūrzinātniekiem un humanitāro jomu pārstāvjiem uzdot jautājumu par semiotikas pastāvēšanu un Tartu-Maskavas semiotikas skolas norietu. Tas nenozīmē, ka trūktu nesenā laikā tapušu pētījumu: Tartu Universitāte lepojas ar J. Lotmana vārdu, Filozofijas un semiotikas institūta Semiotikas katedrā turpina darboties vairāki J. Lotmana audzēkņi, taču tas nelīdzinās plašajai kustībai, kāda bija 20. gs. otrajā pusē. Vācu literatūrzinātniece, slāviste prof. Krista Eberta (*Krista Ebert*), noslēdzoties pirmajai desmitgadei pēc J. Lotmana nāves, uzdod vaicājumu, kas noticis ar “pašu interesantāko un aizraujošāko kulturoloģisko skolu agrākās padomju impērijas ģeogrāfiskajā un zinātniski politiskajā perifērijā, kas pēc īslaicīga uzplaukuma nomira līdz ar savu iedvesmotāju”²³⁶ un tūdaļ arī atbild uz savu jautājumu, norādot, ka unikalitāte bija saistīta ar semiosfēru, kurā Tartu-Maskavas semiotikas skolas darbs noritēja, proti, padomju kultūru. Zinātnieku grupa nevēlējās tajā integrēties, izvēloties pat no metropoles pretēju (periferiālu) novietojumu. K. Eberta uzskata, ka “kultūras semiotika bija svarīgākā provokācija padomju zinātniskajam diskursam”²³⁷. Semiotiku, līdzīgi kā formālismu, uzskatīja par subversīvu disciplīnu. Tam par iemeslu kļuva F. de Sosīra postulētā nošķīruma *parole – langue* orientācija ne tik daudz uz *parole* līmenī pastāvošo zīmju semantiku, kā orientācija uz *langue* līmeni – gramatikas jeb koda līmeni: “Gramatika savukārt atklāj mehānismu, atbilstoši kuram funkcionē teksts, tostarp kultūras teksts Lotmana izpratnē.”²³⁸

Darba kontekstā būtisks ir aspekts, ko izceļ K. Eberta, proti, krievu (padomju) kultūrtelpas binārais raksturojums: “Aplūkojamais modelis [cītēts J. Lotmana un B. Uspenska darbs par duālistiskā modeļa lomu krievu kultūrā – *aut.*] apraksta krievu kultūru

²³⁵ Ivanov, A. V. (1998) *Uchebnoe posobie po izucheniiu literaturovedcheskih metodologii XX veka. Psixoanaliticheskaia kritika, strukturalizm, strukturno-semioticheskiy metod, mifologicheskaia kritika. [Учебное пособие по изучению литературоведческих методологий XX века. Психологическая критика, структурализм, структурно-семиотический метод, мифологическая критика].* Izdatel'stvo Mogilevskogo gosudarstvennogo universiteta im. A. A. Kuleshova, 31.

²³⁶ Ebert, K. (2004) Semiotika na rasput'e. Dostizheniia i granicy dualisticheskoi modeli kul'tury Lotmana/Uspenskogo. [Семиотика на распутии. Достижения и границы дуалистической модели культуры Лотмана / Успенского]. *Forum Noveishei Vostochnoevropeskoj Istorii i Kul'tury*, 2, 3.

²³⁷ Ibid.

²³⁸ Ibid.

kā tādu, kas ir principiālas bipolaritātes varā; aksioloģiskā līmenī tās dinamika sastāv tikai no zīmes maiņas, kurā jaunais, kas tiek pasludināts, ik reizi ir vien apvērsts vecais, un tas neparedz īstu evolūciju.”²³⁹ Veidojas bināra telpa, kuras saknes ietiecas duālajā reliģiskajā nošķīrumā “elle vai paradīze”, neparedzot trešo starpstāvokli – “šķīstītava”. Viduslaiku duālisms tiek interpretēts no jauna, ļaujot pat paradoksālā kārtā atgriezties iepriekšējā stāvoklī (caur dubultu noliegumu), tādējādi “tālejošās sociālās un politiskās izmaiņas, kuras izraisīja Oktobra revolūcija, nenesa būtiskas pārmaiņas duālistiskajā modelī”²⁴⁰.

Strukturālismam raksturīgās binārās opozīcijas atbilda “slēgto sistēmu duālai organizācijai”, proti, padomju kultūrtelpai, kas daļēji izskaidro visas Tartu-Maskavas semiotikas skolas orientāciju uz krievu kultūras tekstu, kas bija “atsevišķa, savrupa telpa, padarot to par ideālu semiosfēru semiotiskai modelēšanai”.²⁴¹ Savukārt ternārajā modelī strukturālisma binaritāte kļuva par fatālu traucēkli, it sevišķi tādēļ, ka “semiotika tomēr nav objektīva zinātnes metode, bet gan smeļ savus tematus un izvēlas fokusu “padomju kultūras” semiosfēras ietvaros [...] tādēļ tā jāaplūko kā “semiotikas prakse” [*участвующую семиотику*]]”²⁴². Kritiskā kontekstā, atsaucoties uz B. Gasparovu, tiek minēta Tartu-Maskavas semiotikas skolas “totālā domāšana”, kas eventuāli “ved pie robežu nojaukšanas starp mākslas un zinātnes radošumu un “dzīvi””²⁴³.

K. Eberta rezumē, ka tieši pārmaiņas, kas veicināja pāreju no binārās, duālistiskās kultūras uz ternāro, noraidīja bināro aprakstošo metodi: “duālistiskais modelis zaudēja savu nozīmi: vecais un jaunais vairs nemainījās vietām, bet sajaucās, veidojot grandiozu interferenci, kultūras simbolu akumulāciju, kurai vairs nebija iespējams identificēt robustu vērtību skalu.”²⁴⁴ Tiek atgādināts, ka J. Lotmans pats savulaik ir minējis, ka “ternārā sistēma tiecas pielāgot ideālus realitātei, savukārt binārā – praksē realizēt neeksistējošu ideālu. Sprādziens binārajā sistēmā aptver visu sadzīves slāni”²⁴⁵.

Lai gan kopumā K. Ebertas argumentācija ir pārliecinoša, strukturālisms ir piedzīvojis nopietnas pārmaiņas. Binaritāte ir nepieciešama, piemēram, analizējot A. Deglava romānu “Rīga”: attaisnota ar romāna piederību noteiktai (salīdzināmai un tieši

²³⁹ Ebert, K. (2004) Semiotika na rasput'e. Dostizheniia i granicy dualisticheskoi modeli kul'tury Lotmana/Uspenskogo. [Семиотика на распутье. Достижения и границы дуалистической модели культуры Лотмана / Успенского]. *Forum Noveishei Vostochnoevropeskoj Istorii i Kul'tury*, 2, 3.

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Ibid.

²⁴² Ibid.

²⁴³ Ibid.

Gasparov, B. M. (1994) Tartuskaia shkola 1960-h godov [Тартуская школа 1960-х годов]. *Koshelev, A. D. (sost.) (1994) Iu. M. Lotman i tartusko-moskovskaia semioticheskaia shkola*. Moskva: Gnozis, 292.

²⁴⁴ Ebert, K. (2004) Semiotika na rasput'e. Dostizheniia i granicy dualisticheskoi modeli kul'tury Lotmana/Uspenskogo. [Семиотика на распутье. Достижения и границы дуалистической модели культуры Лотмана / Успенского]. *Forum Noveishei Vostochnoevropeskoj Istorii i Kul'tury*, 2, 3.

²⁴⁵ Ibid.

Lotman, Iu. M. (1992) *Semiosfera: Kul'tura i vzryv*. Moskva: Gnozis, 141–142.

saistītai ar Tartu-Maskavas skolas interešu objektu) kultūrtelpai un laikam, konstatējama centrālajā ideoloģiskās problēmas līmenī kā pretnostatījums starp privilēģēto, cittautu ienācēju tiesībām apveltīto vāciešu iedzīvotāju slāni (kolonizators) iepretim tiesiski neaizsargātajam, sociāli, ekonomiski un politiski neprivilēģētajam vietējo iedzīvotāju kopumam (kolonizējamais). Duālistiskais modelis produktīvs, aplūkojot sižetiski būtiskākās opozīcijas “centrs – perifērija”, “augstā – zemā vieta”, “pilsēta – lauki”, “Rīga – Pēterburga”, “latviešu nacionālā – krievu pārnacionālā vara”, kas izveido patstāvīgu problēmu līdzās opozīcijai “kolonizators – kolonizējamais”.

Lai paskaidrotu Tartu-Maskavas semiotikas skolas īpatnību, tostarp pretstatījumā agrākai formālisma tradīcijai, jāizmanto U. Eko ievadvārdi J. Lotmana izdevumam angļu valodā.²⁴⁶ Pretstatā formālistiem, kuri pētīja zīmju sistēmas, taču ignorēja “semantiskās sistēmas, ko atklāja jaunie krievu semiologi. Tādas sistēmas kā reliģija un pasaules skatījums”.²⁴⁷ U. Eko nesaskata Tartu-Maskavas (citkārt lieto apzīmējumu “krievu-igauņu”) semiotikas skolas trūkumus, kas bija iepriekš apskatītajā K. Ebertas ieskatā. Tā vietā secina, ka “jaunie krievu semiotiķi attīstījuši universālu semiotisko teoriju (un metodi), kurā likumsakarības, kas nosaka katru komunikatīvo sektoru, uzlūkojamas kā vispārīgāku kodu variācijas”.²⁴⁸ U. Eko atgādina, ka semiotikas mērķis ir visa veida zīmju sistēmu pētniecība, atzīstot gan, ka verbālā valoda ir vissvarīgākā. Tas nozīmē arī dažādu komunikatīvo procesu pētniecību, kas sakņojas zīmju sistēmās. Savukārt strukturālisms ir metode, “kas sevi parādījusi kā ārkārtīgi noderīgu lingvistisko sistēmu izskaidrošanā, viena no kurām bija (izcilākais ir Levi-Strosa veikums radniecības struktūrās) kultūras fenomena sistēma. Tomēr ne visi semiotiķi izmantoja strukturālistu metodi. [...] Un tas īpaši uzsverams Lotmanam, kurš, manuprāt, ir kritiķis, kas sāka ar strukturālistu piegājieni signifikācijas un komunikācijas fenomeniem un patiesi daudz paturējis no šīs metodes, taču nav palicis šīs metodes važās”.²⁴⁹ U. Eko atgādina par sākotnējo J. Lotmana un citu Tartu-Maskavas semiotiķu balstīšanos F. de Sosīra binārajā nošķīrumā *langue – parole*, taču aizrāda, ka nevienam vēsturiskajam periodam nav raksturīgs viens kultūras kods (“pat tad, ja šāda paraugkoda konstruēšana ir lietderīga abstrakcija”²⁵⁰). Tādējādi J. Lotmans pārvar strukturālistu dogmatismu un piedāvā “daudz kompleksāku un artikulētāku piegājieni”²⁵¹. Līdzās “gramatikai” – noteikumu sistēmai, kas organizē kultūru (un tās

²⁴⁶ Lotman, Y. M. (1990) *Universe of the mind: a semiotic theory of culture*. London & New York: Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis.

²⁴⁷ Eko, U. (1990) Preface. *Lotman, Y. M. (1990) Universe of the mind: a semiotic theory of culture*. London & New York: Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis, viii.

²⁴⁸ *Ibid.*, ix.

²⁴⁹ *Ibid.*

²⁵⁰ *Ibid.*

²⁵¹ *Ibid.*

tekstus), – nostājas tekstu “repertuārs”, kas nosaka rīcības modeļus. Šādi teksti vairs nav izsmeljami ar jēdzienu “kods”, tos rada sabiedrība, tie ir “makrovienības, no kurām noteikumi eventuāli var tikt nolasīti, bet kas sākotnēji un galvenajām kārtām piedāvā modeļus sekošanai un imitēšanai”.²⁵²

Apskatu par J. Lotmanu un viņa metodi U. Eko izvērs plašāk, piedāvājot izšķirt divas kategorijas: gramatikas orientēta kultūra (“rokasgrāmatas”) un tekstu orientēta kultūra (“grāmata”). U. Eko secina, ka tas liek J. Lotmanam aplūkot kultūru kā tekstu sakopojumu un “neiedzimtu kolektīvo atmiņu”, tas savukārt veido pamatu niansētai kultūru analīzei; U. Eko lieto apzīmējumu “niansētās analīzes” (*subtle analyses*).²⁵³ Strukturālistu sinhrono analīzi papildina diahronais aspekts: “Savas zinātniskās izpētes gaitā Lotmans atskārta, ka kultūrā identificējamais kods ir daudz kompleksāks par to, kas atrodams valodā, un viņa analīzes kļūst arvien niansētākas, aptverot bagātīgu un kompleksu vēstures apzināšanos.”²⁵⁴

Izceļot gan U. Eko, gan J. Lotmana metožu savietojamību, kur abām raksturīga augstas pakāpes deskriptivitāte un visciešākā saistība ar pētnieka personu,²⁵⁵ U. Eko citē J. Lotmana metaforu par kultūru kā semiosfēru, kas analizējama tikai kopsakarā, jo, “ja mēs saliktu kopā daudz teļa gaļas kotlešu, mēs neiegūtu teļu. Taču, sagriežot teļu, mēs iegūtu ļoti daudz teļa gaļas kotlešu”²⁵⁶. U. Eko piedāvā savu parafrāzi J. Lotmana metaforai, atsaucoties uz koncepciju par pētījumu kā pastaigu mežā: “Ja mēs saliktu kopā daudz zaru un lielu daudzumu lapu, mēs tomēr nespētu saprast mežu. Bet, ja mēs zinām, kā izstaigāt kultūras mežu, paturot mūsu acis atvērtas, zinātāja soļiem mērojot daudzās takas, kas to krustu šķēršu caurauž, ne tikai mēs labāk spētu saprast meža plašumu un kompleksitāti, bet arī spētu atklāt katra atsevišķa koka lapu un zaru dabu.”²⁵⁷

Apraksts nepieciešams, lai ieskicētu semiotiskās metodes īpatnību – striktas, algoritmiskas procedūras neesamība. Tas izskaidro, kādēļ gan J. Lotmans, gan U. Eko pievērs lielu vērību loģiskam sava secinājuma izklāstam, kā arī raksturo atsevišķus semiotiskās metodes elementus, tostarp zīmju teoriju, taču nesniedz “soļu aprakstu” – tāds semiotiskajā metodē nav iespējams, tāpat kā nebūtu iespējams filozofijā. Atsevišķu priekšstatu par soļiem, kurus semiotiskajā vērojumā – pētnieciskos nolūkos veiktā teksta

---

²⁵² Eko, U. (1990) Preface. *Lotman, Y. M. (1990) Universe of the mind: a semiotic theory of culture*. London & New York: Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis, xi.

²⁵³ Ibid.

²⁵⁴ Ibid., xii.

²⁵⁵ Tostarp gan Tartu-Maskavas semiotikas skolas, gan J. Lotmana pētnieciskās metodes pamatā ir atziņa, ka “semiotiskās sistēmas ir “modeļi”, kas izskaidro pasauli, kurā tie eksistē. [...] izskaidrojot šo pasauli, tie arī konstruē to, šajā nozīmē pat agrīnajā periodā [runa ir par 60. gadu otro pusi – aut.] J. Lotmans redz semiotiku kā kognitīvu zinātņi”. Eko, U. (1990) *Preface. Lotman, Y. M. (1990). Universe of the mind: a semiotic theory of culture*. Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis, x.

²⁵⁶ Ibid.

²⁵⁷ Ibid., xiii.

lasījumā, analīzē un interpretācijā – veic pētnieks, sniedz vairākas J. Lotmana publikācijas. Būtībā tādējādi J. Lotmans parāda, ka semiotikas iemācīšanās notiek mimētiski (novērojot un atdarinot), savukārt koncepti un erudīcija ir atkarīgi no pētnieka zināšanu līmeņa.

Lietderīgi pieminēt svarīgākās J. Lotmana novērojumu kategorijas, taču šis uzskaitījums nebūs galīgs. Semiotikas fenomeni ir heterogēnas dabas, un viens no mērķiem ir plašākas, vienojošas struktūras identificēšana. Šajā ziņā interesantu “vingrojumu”, kuram nav citas, ulitāras jēgas, izņemot dziļākas struktūras meklējumu mehānismu paskaidrošanu, ilustrē U. Eko agrīnā darbā “Neesošā struktūra” (*La Struttura Assente. Introduzione alla ricerca semiologica*, 1968). U. Eko secina, ka, ja vien būtu nepieciešams savietot augus un cilvēkus, varētu veikt noteiktus “strukturālus vienkāršojumus”, kas ļautu iegūt shematisku cilvēka ķermeņa elementārās struktūras un koka elementārās struktūras atveidu, kas būtu kopīgs abiem. Šāda “homoloģiskā struktūra” būtu iespējama, taču tajā nebūtu iespējams iekļaut, piemēram, čūsku.²⁵⁸ Pirmais semiotiskās analīzes līmenis ir saistīts ar teksta iekšējām semantiskajām attiecībām. Tādējādi tas nav semiotiskās, bet semantiskās analīzes līmenis, kas nepieciešams, lai ar pretstatījuma palīdzību precizētu, kur sākas semiotiskā analīze. Semiotiskā metode aptver visus iepriekšējos līmeņus, turklāt intratekstuālās semantikas līmenis (zīmju, simbolu un nozīmju analizēšana konkrētā tekstā vai tekstu korpusā) ir daļa no strukturālisma piegājiena, kurā balstījās Tartu-Maskavas semiotiskā metode. J. Lotmana uzskaitīto soļu plāns:

1. Teksta saskaldīšana līmeņos un grupās pēc sintagmatisko segmentu [hierarhiskajiem – aut.] līmeņiem (fonēma, morfēma, vārds, rinda, strofa, nodaļa – poētiskajam tekstam; vārds, teikums, paragrafs, nodaļa – prozaiskajam tekstam).
2. Teksta saskaldīšana līmeņos un grupās pēc semantisko segmentu līmeņiem (tādiem kā “varoņu iēli”). Šī operācija īpaši svarīga, analizējot prozu.
3. Visu atkārtojumu pāru identificēšana (ekvivalences).
4. Papildinošo pāru identificēšana.
5. Pāru ar lielāko ekvivalences potenciālu identificēšana.
6. Savstarpēja semantiski ekvivalento pāru savietošana ar nolūku identificēt diferenciālās semantiskās pazīmes un pamata semantiskās opozīcijas visos pamata līmeņos. Gramatisko konstrukciju semantizācijas aplūkošana.
7. Dotās sintagmatiskās struktūras un no tās nozīmīgu noviržu izvērtēšana papildinošajos pāros. Sintaktisko konstrukciju semantizācijas aplūkošana.²⁵⁹

Par minēto uzskaitījumu J. Lotmans raksta, ka tas sniedz tikai “vispārīgu un apzināti “paraupjinātu” semantisko kodolu, jo visu tekstā iespējamo saikņu un ārpusteksta attiecību fiksēšana būtu savā apjomā pārāk nereāls uzdevums”²⁶⁰. Taču ir acīmredzama šo soļu tieša atsauce uz strukturālistu mantojumu. Metodoloģisko ietvaru veido minimālo jēgpilno (ar nozīmi apveltītu) vienumu identificēšana; identificēto vienumu grupēšana pēc to

²⁵⁸ Eko, U. (2004 [1968]) *Otsutstvujushchaia struktura. Vvedenie v semiologiiu. [La struttura assente. Introduzione alla ricerca semiologica]*. Sankt-Peterburg: symposium, 80–81.

²⁵⁹ Lotman, Iu. M. (1970) *Struktura hudozhestvennogo teksta: semioticheskie issledovaniia po teorii iskusstva. [Структура художественного текста: семиотические исследования по теории искусства]*. Moskva: Isskustvo, 119.

²⁶⁰ Ibid.

savstarpējām attiecībām – ekvivalence, opozīcija (“negatīva ekvivalence”), papildināšana; vienumu sintakses (izkārtojumu “gramatika”) identificēšana; salīdzināšana un pretstatīšana ar nolūku noteikt (semantisko) vērtību. Jāpiebilst, ka minētajiem posmiem jeb soļiem nav jātop mākslīgi fiksētiem; kvalificēts pētnieks jeb semiotiskā novērojuma veicējs to dara “automātiski”, tomēr šo soļu apzināšanās ir nepieciešama procesa zinātniskai izprašanai un vismaz teorētiskai iespējai gūt zinātnisko metožu parametru – pētījuma rezultātu – atkārtotamību.

Plašākā nozīmē iespējams runāt par jēgpilnu paralēļu identificēšanu, semantiskās vērtības funkciju konstatējot ar salīdzināšanas vai pretstatīšanas operācijas palīdzību, kas saistās ar Romāna Jakobsona (un Prāgas lingvistiskās skolas) minimālo (lingvistisko) pāru teoriju.²⁶¹ Strukturālisma tradīcijā balstītā teorija, identificējot fonētiskos (minimālos) pārus, nonāk augstākas nozīmes struktūrā – minimāla atšķirība fonēmā nes būtisku dažādību (semantiskajā) nozīmē. Šāds mehānisms raksturīgs visplašākajam ar komunikāciju saistītu fenomenu lokam, kur dabiskas vai arbitrārās zīmes (simboli) iegūst vai maina savu nozīmi. Tā ir semiotikas būtība. Šāds strukturālisma “pamatmehānisms” attiecībā uz visplašāko cilvēka kultūras fenomenu pētīšanu aizsākās, pirms tika formulētas Tartu-Maskavas semiotikas pamattēzes. Ne tikai R. Jakobsons sākotnēji runā par plašākām atšķirībām; ir liecības par pamudinājumiem uzskatīt tieši paralēlismu pētniecību kā centrālo problēmu. Semantisko paralēļu pētīšanai veltītajā monogrāfijā, atceroties sarunu sesijas ar R. Jakobsonu, austrāliešu izcelsmes lingvists un antropologs Džeimss Fokss norāda: “.. bija nerimstoša interese par paralēlisma pētniecību visas dzīves garumā. [...] Viņš nešaubījās, ka paralēlisms ir centrālā problēma. Viņš runāja par paralēlisma pētniecību kā “dubultām durvīm”, kas savieno valodniecību un antropoloģiju.”²⁶²

No strukturālisma atsaistītā līmenī vairs nav nepieciešams vienā sistēmā esošu vienumu pāris, bet gan robežas identificēšana starp dažādām vērtībām vai dažādām sistēmām. Tā, piemēram, J. Lotmans runā par semiotiskās sistēmas attiecībām ar ārējo sistēmu vai pasauli, kas ir aiz šīs semiotiskās sistēmas robežām, kā arī par attiecībām starp statiku un dinamiku.²⁶³ Šādi raugoties, semiotiskajā metodē identificējams vēl viens

²⁶¹ R. Jakobsons, raksturojot minimālo pāru teoriju, ievieš apzīmējumu “distinktvās” jeb “šķirēj pazīmes” (*distinctive features*); piemēram, salīdzinot Ņujorkā sastopamus uzvārdus *Bitter*, *Chitter*, *Ditter*, *Fitter*, *Gitter*, *Hitter*, *Jitter* – visus raksturo vienāds konstruktīvais modelis no četriem secīgiem fonētiskiem vienumiem */d/+i/ +/t/+ə/ (asterisks * apzīmē mainīgo vienumu), no kuriem viens ir diferencēts. Uzvārdu uzskaitījumu iespējams sadalīt pāros pēc savietotās diferencētās atšķirības rakstura. Piemēram, nazāla vs. nenazāla, spriegota vs. relaksēta (skaņas izpilde). Kurpretim pārī *bitter* /bitə/ un *detter* /detə/ jau ir divas secīgas minimālās distinktvās pazīmes – līdzskaņa fonēmas artikulācijas vietas un sekojošās patskaņa fonēmas platuma un pacēluma. Jakobson, R. & Halle, M. (1956) *Fundamentals of Language*. Hague, Mouton&Co. ‘S-Gravenhage, 4.

²⁶² Fox, J. J. (2014) *Explorations in Semantic Parallelism*. Australian National University Press, 6–7.

²⁶³ Lotman, Iu. M. (1992) *Semiosfera: Kul'tura i vzryv*. Moskva: Gnozis, 7.

elements – galējās robežas identificēšana, proti, vērtība (kurai nav jābūt matemātiski aprakstāmai), kas ir galējā, kur sistēma saskaras (vai pārraujas) ar ārpus sistēmisko realitāti: “Mūsu gadījumā tas (no Kanta nākošās sistēmas un ārpus sistēmas realitātes šķirtība) iegūst valodas un ārpusvalodas esošas pasaules antinomiju. Telpa, kas atrodas ārpus valodas un ārpus tās sniedzamības, nonāk valodā un pārvēršas “saturā” tikai kā dihotomijas saturs – izteiksme sastāvdaļa.”²⁶⁴ J. Lotmans savu tēzi paskaidro, norādot, ka ir nonsensuāli runāt par neizteiktā saturu (atsevišķi piebilstot, ka nav runa par jēgpilnu izlaidumu, elipsi, noklusējumu). Tas savukārt norāda, ka nav runa par satura un izteiksmes pretstatīšanu, bet gan valodas (ar tās saturu un izteiksmi) pretstatīšanu ārpus tai esošajai pasaulei.²⁶⁵ Starp pasauli, ko rada valoda²⁶⁶, un “faktisko” pasauli valda noteikta tipa attiecības.²⁶⁷ Šī pētījuma kontekstā būtiska ir interpretācijas problēma starp lingvistisko un ekstralingvistisko pasauli un to, kā ekstralingvistiskās jeb ārpuslingvistiskās pasaules reālijas atspoguļojas lingvistiskajā (arī verbālajā) pasaulē. Romānā tas parādās kā straujas izmaiņas pilsētas telpā, kas visai konsekventi gūst atspoguļojumu romāna tekstā. Sākot no fabrikas skursteņiem pilsētas panorāmā, ko Pēteris uzlūko, stāvot Daugavas pretējā krastā, pilsētas ainavas vērošana un vaļņu nojaukšanas pieminēšana Pētera kāpienā Bastejkalnā, Jūrmalas aprakstā un citviet. Kā šķiet, spējas un lēcienveidīgas pārmaiņas atspoguļojas aprakstu organizācijā. Savukārt attiecībā uz interpretatīvajiem mehānismiem minama loģiskās un vēsturiskās realitātes konstruēšana un savietošana, kas tieši paralēla abstraktā un reālā savietošanai, tādējādi identificējams normatīvais un nenormatīvais. Šis koncepts semiotikā faktiski atbilst marķētībai un nemarkētībai.

Interpretācijas mehānisms ir tas, kas nodrošina komunikāciju starp verbālo un neverbālo pasauli: “netipiskā uzvedība tiek ieslēgta apziņā kā iespējama novirze – kroplība, noziegums, heroisms.”²⁶⁸ Promocijas darbā produktīvais slānis, proti, marķētais stāvoklis, ir koloniālisma diskurss, kurā tiek identificēti to raksturojoši elementi: salīdzināmās zīmes, kas ir atšķirīgas pēc semantiskās vērtības koloniālajā diskursā iepretim tām, kas pastāv ārpus koloniālajām attiecībām. Piemēram, daudzveidīgas koloniālisma diskursa projekcijas atrodamas telpas un robežu aprakstā, brīvību – atļāvumu un aizliegumu dihotomijā.

Kā iepriekš tika minēts, binārās opozīcijas ir raksturīgas strukturālisma tradīcijai, J. Lotmans savos darbos pievēršas daudzām šādām opozīcijām. Taču bez binārās opozīcijas pastāv arī ternārās struktūras. Vismaz vienai no tām svarīga nozīme ir koloniālo attiecību

²⁶⁴ Lotman, Iu. M. (1992) *Semiosfera: Kul'tura i vzryv*. Moskva: Gnozis, 7.

²⁶⁵ Ibid., 8.

²⁶⁶ J. Lotmanam “valoda rada savu pasauli”; ibid.

²⁶⁷ I. Kanta nomenālā pasaule; ibid.

²⁶⁸ J. Lotmanam “valoda rada savu pasauli”; ibid., 11.

eksplicēšanā, veicot semiotisko analīzi, tādēļ šī ternārā struktūra skaidrota atsevišķi, izmantojot J. Lotmana piemēru (slāvu kultūrtekstā) semantiskajam pārim “muļķis un trakais”: “[To] var aplūkot kā divu [bināro opozīciju] apvienojumu: muļķis – gudrais un gudrais – trakais. Kopā tās veido vienu ternāro struktūru: muļķis – gudrais – trakais. Muļķis un trakais šādā konstrukcijā nav sinonīmi, bet antonīmi, galējie poli.”²⁶⁹

Analoģiski darbā tiek skatīta koloniālās attiecības raksturojoša ternārā struktūra latvietis – vācbaltietis – ebrejs (žīds). Tas ir divu bināro opozīciju apvienojums: “latvietis – vācbaltietis” un “ebrejs – vācbaltietis” (iespējams atsevišķi izskatīt divus pretēja vektora bināros pārus: “latvietis – vācbaltietis” un “latvietis – ebrejs”); it sevišķi, aplūkojot latviešu – ebreju attiecības šajā posmā, tas varētu būt produktīvi). Romāna gaitā mainās latviešu un vācbaltiešu attiecības, koloniālais naratīvs noārdās, atspoguļojot tiesiskās un sociālpolitiskās realijas. Mainās arī attiecības ternārajā struktūrā: latvieši tuvojas vācbaltiešu statusam, līdz to sasniedz un pilnībā aizvieto, iznīcinot bināro elementu simetriju, kāda tā pastāvēja iepriekš. Toties jaunu lomu iegūst cits elements – krievi (cariskā administrācija un tās pārstāvji, lēmumi, kas ved uz krievu valodas un kultūras privilēģētu stāvokli). Tomēr A. Deglavs šīs pārmaiņas neatspoguļo binārā opozīcijā “krievi – ebreji”, tādēļ ternārā struktūra vairs neveidojas, toties saglabājas opozīcija “latvieši – ebreji”. Atrasisīti no koloniālā diskursa, bet demonstrējot attieksmes pārnesei, proti, iegūstot vācbaltiešu statusu, latvieši kļūst par kolonizatoriem, kuru koloniālās alkas projicējas attiecībā uz citu tautu apdzīvotām zemēm (piemēram, Brazīliju), kā arī ebreju uztveri savā nosacītās koloniālās metropoles telpā.

Atsevišķs komentārs nepieciešams J. Lotmana jēdzienam “pilsētas teksts”: vai šis teksts ir lingvistisks (verbāls), kādās attiecībās tas atrodas ar pilsētu kā fizisku, izjūtam, redzamu, caurejamu, vēstures (tostarp arheoloģijā) pētniecībā rekonstruējamu realitāti. Iepriekš tika minēts gan valodas, gan interpretācijas jēdziens, kā arī līdzību un atšķirību identificēšana, veicot savietošanu, salīdzināšanu un/vai pretstatīšanu. Pēterburgas teksta pētījumi, attiecinot uz A. Deglava romānu “Rīga”, atgādina, ka teksts nav “tikai” romāna teksts; tas ir teksts kā diskurss²⁷⁰. Taču tas nav pietiekams teksta izpratnes līmenis: pilsēta

²⁶⁹ Lotman, Iu. M. (1992) *Semiosfera: Kul'tura i vzryv*. Moskva: Gnozis, 64.

²⁷⁰ Pēc Mišela Fuko, par diskursu runā kā par “zināšanu konstitūēšanas ceļiem ar sociālajām praksēm, subjektivitātes formām un varas struktūrām, kas piemīt zināšanām un attiecībām starp tām. Diskursi ir vairāk par domāšanas un jēgas radīšanas veidiem. Tie veido ķermeņa “dabu”, zemapziņas un apzināto prātu un emocionālo dzīvi subjektīviem, kurus lūko valdīt”. Weedon, C. (1987) *Feminist Practice and Post-Structuralist Theory*. Oxford: Basil Blackwell, 108.

Jēdziens “diskurss” lietots teksta kā sociālās prakses nozīmē, signalizējot tā saistību ar semiozisko plānu *the social process in which texts are embedded* un ‘Discourse’ refers more directly to the semiotic plane. Hodge, R.; Kress, G. (1988) *Social Semiotics*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 5–6.

Vēl viens diskursa nozīmes avots ir lingvistika un diskursa analīze. Tādējādi par diskursa plānu tiek uzskatīts tāds, kurš apvieno gan paradigmatisko un sintagmatisko, gan semantisko un pragmatisko, kā arī tādu, kas aptver gan tekstu, gan tā tiešo ko-tekstu, tā plašāku (sociālo, kultūras u. tml.) kontekstu. Piem.: Dijk, T. A.

kā urbānā ainava, kā arhitektūra, kā sociālo attiecību atspoguļojums topogrāfijā ir “teksts”. Turklāt gan reālā Rīga laikā, par kuru vēsta romāna darbība, gan arī tā Rīga, kas parādās romānā (attiecības starp kondensēto mākslas tekstu un reālo tekstu). Visplašākā nozīmē tā ir pilsēta: pilsētas modelis, ko lasītājs asociē ar “Rīgu”, kad lasa, piemēram, par Pētera Krauklīša centieniem iekļūt pilsētā vai liegumu tur pulcēties (ar politiskiem u. c. mērķiem) latviešiem. Var pieņemt, ka romāna lasītājam, piemēram, no Tokijas, Buenosairesas vai Deli veidosies cits pilsētas abstrakcijas modelis, kas organizēs to Rīgu, kas viņam atklāsies šī paša teksta nolasījumā. Tomēr, pat ja tas ir laikā un telpā ierobežots fenomens, Rīga veido savu tekstu, ko var salīdzināt ar V. Toporova “Pēterburgas tekstu”: “Kā jau ikkatri pilsētai, Pēterburgai ir sava “valoda”. Tā runā ar mums ar savām ielām, laukumiem, ūdeņiem, salām, dārziem, ēkām, pieminekļiem, ļaudīm, vēsturi, idejām un var tikt uztverta kā sava veida heterogēns teksts, kuram tiek piedēvēta kāda kopīga doma un uz kura pamata var tikt rekonstruēta noteikta zīmju sistēma, kas tekstā tiek realizēta.”²⁷¹ Šajā darbā Rīgas teksta apzināšanās ir nepieciešama tiktāl, cik tā organizē koloniālās attiecības, piemēram, personāžu pārbraukšanā no Rīgas uz Jelgavu vai delegācijas braucienā no Rīgas uz Pēterburgu.

Var jautāt, vai ir iespējama strukturāli semiotiskā analīze, neapskatot zīmes to telpiskajā “pasaulē”, neveltot uzmanību Rīgas tekstam, nedz arī zīmju savstarpējām sakarībām romāna un Rīgas tekstā, cik tas attiecas uz koloniālismu? Atbilde ir noliedzoša. Līdzīgi kā zīmes dinamiskajā modelī, zīmes ārējais veidols (apzīmējums) saistīts ar apzīmētāju, kurš savukārt ar apzīmējamo, tie ir jēgpilni “tulkojumā” – interpretācijā, kas nozīmē nozīmju veidošanos un to nolasījumus. Taču semioze ārpus semiosfēras nav iespējama: “Semiosfēra ir tā semiotiskā telpa, ārpus kuras pati semiozes pastāvēšana nav iespējama.”²⁷²

---

van. (1982) *Text and Context. Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. London and New York: Longman, 3–5.

Jēdziena “diskurss” izpratnē jāatceras, ka semiotika par tekstu uzskata ne tikai strikti lingvistisko tekstu, bet arī citus (neverbālus) tekstus, kam identificējama minimāla jēgpilna vienība, sava sintakse un gramatika.

²⁷¹ Toporov, V. N. (2003) *Peterburgskii tekst russkoi literatury. [Петербургский текст русской литературы]*. Sankt-Peterburg: Isskustvo, 22.

²⁷² Lotman, I. (1984) О семiosфере. [О семиосфере]. *Lotman, Iu. (ot. red.) (1984) Trudy po znakovym sistemam XXVII. [Труды по знаковым системам XXVII]*. Tartu: Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, 7.

3. Pilsēta, pilsētas teksts un zīmju teorija Jurijs Lotmana semiotikā

J. Lotmanam ir nozīmīga loma Tartu-Maskavas semiotikas skolas attīstībā par pasaules mēroga semiotisku “toposu”²⁷³. Ja U. Eko interpretatīvās metodes nosaukums izceļ vienu noteiktu šī piegājiena aspektu – interpretāciju un teksta saistību gan ar nolasījumu, gan tā interpretentu, aktīvo “uztvērēja” pozīciju –, Tartu-Maskavas semiotikas skolas apzīmējums “semiotikas skola” norāda uz orientējošu zinātnisku telpu. Šajā telpā realizējas lielāks skaits semiotikas tradīcijas pārstāvju, ko raksturo strukturālisma un formālisma tradīciju loma. Runājot par J. Lotmanu kā šīs semiotikas skolas centrālo figūru, atšķirībā no U. Eko viņš orientējas uz F. de Sosīru, nevis Č. Pērsu un Č. Morisu. Runa ir par salīdzinošām atšķirībām, nevis vienas semiotiskās sistēmas pilnīgu ignorēšanu par labu otrai. Turklāt gan U. Eko, gan J. Lotmans seko cits cita zinātniskajam darbam.

Iespējams, ka svarīgākā iezīme, kas Tartu-Maskavas semiotikas skolu atšķir no “Rietumu semiotiķiem”²⁷⁴ un U. Eko interpretatīvās semiotikas, nav pētāmā korpusa vai objekta delimitēšana, bet gan ar tekstu saistītās zīmju sistēmas aplūkošana visplašākajā kontekstā. Līdz ar to tiek postulēts, ka šāds komplicēts, ar citiem tekstiem saistīts konteksts ir produktīvs analīzes “objekts”. Tiek identificēta sarežģītas konfigurācijas “(s)emiotiskā telpa, kas nostājas mūsu priekšā kā daudzkārtaina atšķirīgu tekstu šķērsošanās”²⁷⁵, kas kopā veido noteiktu slāni ar sarežģītiem iekšējiem samēriem, dažādu tulkojamības pakāpi un netulkojamības telpām. Zem šī slāņa atrodas “realitātes” slānis – tās realitātes, kuru organizē dažādas valodas un kas atrodas hierarhiskās attiecībās ar tām. Kopā šie slāņi veido kultūras semiotiku. Ārpus kultūras semiotikas atrodas realitāte, kas iziet ārpus valodas sniedzamībai”²⁷⁶.

²⁷³ Te “toposs” lietots ar atsauci uz J. Lotmanu kā ietilpīga telpiska struktūra pasaules semiotikas ģeogrāfijā. Autora semiotiskajā metodē literārajai jeb mākslas telpai (*художественное пространство*) gan lokusam, gan toposam ir svarīga nozīme, analizējot gan literārā teksta “telpisko” raksturu, gan tā nošķirtību (*отграниченность*). Tiek analizēta telpas konfigurācija un manifestēšanās – punktveida, lineāra, plakana (divdimensionāla) vai telpiska (trīsdimensionāla). No grieķu valodas aizgūtais jēdziens “toposs” ir saturisks, dažkārt to uztver kā motīvu, piemēram, ceļa motīvu, baznīcas motīvu u. tml. Savukārt “vietas”, kurās nokļūst, piemēram, teikas varonis, ir funkcionālie lauki jeb lokusi. Lotman, Iu. M. (1988). *V shkole poeticheskogo slova: Pushkin, Lermontov, Gogol*. [В школе поэтического слова: Пушкин. Лермонтов. Гоголь]. Moskva: Prosvheshcheniie, 251–253.

²⁷⁴ Nošķirt Tartu-Maskavas skolu no Rietumeiropas semiotikas mūsdienās var šķist politiski nekorekti. Šajā gadījumā nav runa par ģeopolitisku nošķirumu, bet gan dažādām, semiotiski jēgpilnām lokācijām, kur Tartu-Maskavas semiotikas skola pati integrējusies un guvusi ievērojamu atzinību Rietumos. Turklāt pēdējā laikā tai pieder arī Helsinki; tāpat Tartu-Maskavas semiotikas skolas pārstāvji iekļāvušies semiotiķu apritē, piemēram, Ziemeļamerikā (Toronto Universitāte). Kurpretim U. Eko interpretatīvā semiotika, būdama nepārprotami un tieši izrietoša no Rietumu semiotiskās tradīcijas, aplūkojama atsevišķi.

²⁷⁵ Apzināti netiek lietota no valodas viedokļa pierastāka leksika – “krustošanās”. J. Lotmans runā par semiotisko telpu kā tādu telpisko konfigurāciju, kurā veidojas slāņi un teksti; nav taisnes, kas krustojas, bet gan plaknes, kas šķērso (*пересечение*) viena otru. Romāna “Rīga” analizē vairākkārt lietots līdzīgs apzīmējums “slāņi”.

²⁷⁶ Lotman, Iu. M. (2000) *Semanticheskoe peresecheniie kak smyslovoi vzryv. Vдохnoveniie*. [Семантическое пересечение как смысловой взрыв. Вдохновение]. Lotman, Iu. M. (2000) *Semiosfera*.

J. Lotmana izdevuma angļu valodā priekšvārdā²⁷⁷ U. Eko autora lomu Tartu-Maskavas semiotikas skolā dēvē kā vadošu un “koordinējošu”²⁷⁸: “Krievu-igauņu semiotikas pārstāvji aizguva no formālistiem tādus jēdzienus kā “paņēmiens” un “defamiliarizācija” [jeb “atsvešināšana”] un spēra soli uz priekšu, konceptualizējot literāra teksta radīšanu kā procesu, kurā individuālā kārtā tiek īstenots procedūru kopums, kurš organizē komunikācijas sociālo faktūru.”²⁷⁹

3.1. Pilsētas teksta semiotika kopējā mākslas tekstā

Pilsēta literārajā tekstā vai mākslas tekstā kopumā var parādīties kā atsevišķs simbols, topos, sarežģīta telpiska konfigurācija, kas atspoguļo un strukturē literāro tekstu un veido priekšnosacījumus šāda teksta pastāvēšanai. Piemēram, A. Deglava romānu triloģiju vienojošais nosaukums “Rīga” ir atsevišķs simbols vairākos līmeņos un norāda uz dažādiem referentiem, taču tā nav telpiska konfigurācija iepriekš minētajā nozīmē. Romānā Rīga pārvēršas toposā – organizējošā telpiskā struktūrā, kurā darbojas varonis un pārstaiģā no viena lokusa uz otru, saskaroties ar noteiktiem izaicinājumiem, pārvarot tos un mainoties. Aiz pirmatnējām apzīmējuma-apzīmējamā attiecībām un toposa burtiskās nozīmes veidojas Rīgas kā sarežģītas, daudzslāņainas telpiskas konfigurācijas projekcija. Tā gan strukturē literāro tekstu un romāna darbību, gan to ietekmē kā patstāvīga nozīmes producējoša sistēma.

Triloģijas autors nevar ignorēt izmaiņas “reālajā” pilsētā, kurā darbība notiek. Romāna laika ass ir saistīta (kaut gan nav precīzi samērota) ar Rīgas vēsturiskā jeb faktiskā laika asi. Pēteris ienāk Rīgā, kad “(n)ebija vēl cēlusies Jaunā Rīga, kas viņus [Pētera un Jāņa baznīcas augstos rumpjus] aizsedza un apēnoja”.²⁸⁰ Pētera gaitas Rīgā ir paralēlas pilsētas augšanai un attīstībai. Šāda attīstība patiešām notika reālajā Rīgā romānā minētajā laikā. Pilsētas attīstība, ko autors pārceļ romāna lappusēs, un romāniskās Rīgas izmaiņas ietekmē Pētera kā literārā varoņa lēmumus. Piemēram, Brikmaņa ciešās uzraudzīšanas aizvainots, viņš piedāvā vienoties par noteiktu summu, kas mēnesī nomaksājama. Brikmanis gan baidās, ka kaut ko palaidis garām savā kontrolē, tādēļ ar rezervi izsaka pret piedāvājumu, šo summu ievērojami palielinot. Tas savukārt liek Pēterim apdomāt savu lēmumu un konsultēties pie pieredzējušāka drauga – Fuchsinga, kurš iesaka Brikmaņa

---

Kul'tura i vzryv vnutri mysliaschih mirov. Stat'i. Issledovaniia. Zametki [Семiosфера: Культура и взрыв]. Sankt-Peterburg: Iskusstvo-SPB, 30.

²⁷⁷ Lotman, Yu. M. (1990) *Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture*. London & New York.

²⁷⁸ Eko, U. Predisloviie k angliiskomu izdaniuu. [Предисловие к английскому изданию]. *Lotman, Iu. M. (1996) Vnutri mysliaschix umov. Chelovek – tekst – semiosfera – istoriia. [Внутри мыслящих умов. Человек – текст – семiosфера – история]. Moskva: Iazyki russkoi kul'tury, 406.*

²⁷⁹ *Ibid.*, 406.

²⁸⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 68.

pieņēmumu pieņemt, jo Rīga tieši šajā (proti, Pētera pārdomu) laikā strauji augot: “.. kontraktu vajagot tomēr pieņemt, bet tad noslēgt to uz vairāk gadiem. “Katru gad’,” viņš sacīja, “Rīgai pieved arvien vairāk labības, ar katru gadu tiek vairāk aizvests uz ārzemēm un celtas jaunas fabrikas... Vajag prast kalkulēt! Rīgai vajag lieliski augt un līdz ar to celsies arī tavi apgrozījumi un tava peļņa. No sākuma varbūt ies knapāk, bet vēlāk var nopelnīt...”²⁸¹

Pēteris ar Fuchsingu dodas uz tādām izklaides vietām, kas tieši tobrīd ir cieņā (arī faktiskās) Rīgas firmu īpašnieku vidū. Pēteri un viņa laikabiedrus ietekmē Rīgas rātes lēmumi, kas ir dokumentāri un kuru tulkojumu A. Deglavs *fiktionalizē*, iekļaujot romāna tekstā. Viņu apziņā Latviešu biedrības nama vietu jo simboliskāku vērš piemiņas medaļas atrašana – vēl viens faktisks, vēsturisks notikums.

Ņemot vērā, cik plaši J. Lotmans skata pilsētas un literārā teksta mijiedarbību, jārunā ne tikai par kultūrvēsturisku notikumu atspoguļošanu literārajā tekstā, bet arī par to, kā, piemēram, Rīgas pilsētas telpas organizācija – augstās un zemās vietas, vāciskās un latviskās, liegtās un atļautās, vertikālās un horizontālās u. c. pilsētas telpas – atbalsojas un ietekmē literāro tekstu. Par koloniālo realizēšanu gan literārajā, gan pilsētas telpā romānā atrodams bagātīgs piemēru klāsts.

Kopumā J. Lotmans ir veltījis četras esejas par telpu mākslas tekstā, kas ir nozīmīgi semiotiskā aspektā. Galvenie principi, koncepti ir svarīgi koloniālo attiecību semiotikas identificēšanai un izpratnei romānā “Rīga”. Turpmāk secīgi tiks aplūkoti J. Lotmana koncepti, kas pārstāv “simbolisko telpu”. Vispirmām kārtām J. Lotmans piedāvā identificēt tekstā²⁸² ģeogrāfisko telpu un tās semiotisko jeb simbolisko nozīmi. Reliģiozie principi tiek attiecināti uz ģeogrāfisko telpu un gūst atainojumu tekstā. Analizējot koloniālo attiecību semiotiku, svarīgas ir “augstās” jeb privilīģētās, vāciskās, kolonizatora īpašo statusu pasvītrotā un zemās, kolonizējamā statusam atbilstošās, neprivilīģētās vietas. Šis augstā un zemā pretstatījums veido vertikālo asi, kur izvietotas citas telpiskās konfigurācijas. Likumsakarīgi, ka vertikālā ass ir raksturīga viduslaiku tekstiem, kur attēlotas zemes – debesu attiecības horizontālajā ģeogrāfiskajā telpā: “Kustība ģeogrāfiskajā telpā kļūst par pārvietošanos pa reliģiski tikumisko vērtību vertikālo asi, kuras augstākā pakāpe atrodas debesīs, bet zemākā – ellē.”²⁸³

²⁸¹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 264.

²⁸² Te runa ir par krievu viduslaiku tekstiem, kuros parādās laikmetam raksturīgais ģeogrāfiskās telpas dalījums atbilstoši laikmeta kristīgās domas organizējošajai opozīcijai “zeme – debesis”, “zemes dzīve – aizkapa dzīve”, “laicīgais – mūžīgais”, “tikumīgais – grēcīgais”.

²⁸³ Lotman, Iu. M. О понятии географического пространства в русских средневековых текстах. [О понятии географического пространства в русских средневековых текстах]. *Lotman, Iu. M. (1996) Vnutri mysliaschix umov. Chelovek – tekst – semiosfera – istoriia. [Внутри мыслящих умов. Человек – текст – семиосфера – история]*. Moskva: Iazyki russkoj kul'tury, 239.

J. Lotmans identificē atšķirības opozīcijas “zeme – debesis” telpiskuma raksturā, proti, zemei piemītošais telpiskums nepiemīt debesīm. Taču tas attiecas tikai uz misticisma uztveri, šādai atšķirībai nav nozīmes aplūkojamā romāna kontekstā, lai gan atsevišķos fragmentos zemākas šķiras cilvēku sarunās, privilēģētā vāciskā telpa, kā arī cariskā telpa parādās nevis kā reāla un aptverama telpa, bet gan stilizēta, mitoloģizēta telpa, kurā ne tikai nav iespējams ieiet, bet arī nebūtu iespējama dzīvošana. Kurpretim Pēterim, Ērgļu Kārlim un daudziem citiem romāna personāžiem, kas Rīgu izprot kā progresu vietu, kurā nepieciešams atrasties, viņu ieņemtā telpa, kurā tiek realizētas savstarpējās attiecības, mērķi un veidots pamats nākotnes redzējumam, ir gluži reāla. Tai piemīt visas reālās telpas telpiskuma īpašības, nav ikonām (kā debesu sfēru atveidojuma piemērs sakrālajā mākslā) raksturīgā statiskuma; telpā iespējams ieiet, realizēt sevi, izmantot izdevību un pat mainīt savu novietojumu attiecībā pret vertikālo – statusa asi.

3.2. “Ģeogrāfiskā” telpa un pārvietošanās tajā

A. Deglava romānā “Rīga” ir saskatāmas paralēles ar J. Lotmana Krievijas viduslaiku tekstiem un Dantes “Dievišķo komēdiju”. Pārvietošanās telpā viduslaiku tekstos “kļūst marķēta reliģiski tikumiskā ziņa”²⁸⁴; tā cilvēku tuvina vai attālina no dzīves augstākā reliģiskā mērķa. Tādējādi šāda jēgpilnā kustība ir indeksīvās zīmes novietojumam uz orientējošās vertikālās ass. Līdzīgi Pētera pārvietošanās telpā, pametot dzimto pagastu, ienākot Pārdaugavā, pēc tam pašā Rīgā, mērķtiecīgi mainot savu atrašanās vietu (Švarcenava iestāde, Laura Sutuma mājas, Brikmaņa vīnūzis, Mikentālu dzīvoklis, dzīvoklis Latviešu biedrības namā), atspoguļo, kur Pēteris nonācis attiecībā uz vertikālo asi, kas organizē telpu augstajā, vāciskajā un zemajā, latviskajā. Attiecībā pret šo asi Georgs Rābemanis novieto savu krustdēlu Pēteri jeb Persi, kad tas pēc incidenta Rābemaņa Jūrmalas villā, darba pamešanas pie Švarcenava un Laura Sutuma nonākšanas arestā ir pavadījis nakti zem klajas debess un dodas uz Rābemaņa kantori cerībā sastapt Fuchsiņu, kas varētu “dot labu padomu vai ieskapēt piemērotu robu”. Te viņu satiek konsuls Rābemanis un secina: “Jaunam cilvēkam tā noieties, – tas ir kauns! [...] Es gribēju, lai no tevis iznāktu cilvēks, – bet kas no tevis ir iznācis?!”²⁸⁵

Paralēles ar J. Lotmana pārvietošanās konceptu tekstā atrodamas sižetiskā paņēmienā (nonākšanu noteiktā ģeogrāfiskās telpas punktā vai apgabalā) – došanos aiz trejdeviņām jūrām (J. Lotmanam – trijām jūrām). Šādi romānā parādās gan Perlanta došanās prom, gan

²⁸⁴ Lotman, Iu. M. O poniatii geograficheskogo prostranstva v russkikh srednevekovykh tekstakh. [О понятии географического пространства в русских средневековых текстах]. *Lotman, Iu. M. (1996) Vnutri mysljashchix umov. Chelovek – tekst – semiosfera – istoriia. [Внутри мыслящих умов. Человек – текст – семиосфера – история]*. Moskva: Iazyki russkoj kul'tury, 240.

²⁸⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 228–229.

latviešu koloniālais sapnis. Romāna sākumā tā ir došanās uz Iekšķrieviju, lai saņemtu solīto zemi, romāna beigās – došanās uz “īstām” aizjūras kolonijām, Argentīnu vai Brazīliju. Šīm potenciālo koloniju zemēm sākotnēji tiek piedēvētas utopiju īpašības, neparasts ražīgums, dabas dāsnums.²⁸⁶ Tiesa, romānā vairs nav viduslaiku teksta statiskums; veidojas cita dinamika – vietas nevar būt labas vai sliktas absolūtā izteiksmē, tikai relatīvi.

Tālāk salīdzinājums ar ģeogrāfisko telpu krievu viduslaiku tekstā nav lietderīgs. Romāna “Rīga” telpa ir pilnvērtīga telpiska konfigurācija, kas atrodas sarežģītās un daudzpusīgās attiecībās ar romānu un tajā aprakstītajiem notikumiem, ar “faktoloģisko” jeb “reālo” kultūrvēsturisko telpu, taču tās organizācija nav tik strikti simboliska kā viduslaiku tekstam, darbojas atšķirīgs kods. Šī telpa mūsdienu lasītājam šķitīs salīdzinoši laikmetīgāka, saprotamāka un “īsta”, vieglāk nolasāma un sasaistāma ar paša Rīgas telpas piedzīvojumu. Analizējot romānu “Rīga” koloniālisma zīmju un to projekciju urbānajā kontekstā, uzmanīgi jāizsaka secinājumi par to, vai noteikts teksta fragments informāciju paūz uzsvērti tādēļ, ka nolūks ir pievērst uzmanību vai nolasīt kādu nozīmi, vai arī tādēļ, ka te izpaūzas rakstnieka trūkumi, kas nebija noslēpums nedz laikabiedriem, nedz attiecīgā laikmeta kritikai.^{287, 288}

3.3. Vertikālā ass un semantiskās universālijas

Svarīgs telpas semiotiskās analīzes elements ir vertikālā ass. J. Lotmana un Dantes darbu kontekstā runa ir par divām asīm – relatīvo, kas salīdzinošās attiecībās vienai pret otru izvietojumus “augša” un “apakša”, un absolūto, kas ir saistīta ar grēka un tikuma vai soda ellē un atalgojuma paradīzē simbolismu. A. Deglava darbā “Rīga” šī ass, kuru var uzskatīt par universālu, parādās, organizējot saistītu opozīciju pāri “augstā vieta – zemā

²⁸⁶ “Viduslaiku krievu utopija paredz īpašas ģeogrāfijas pastāvēšanu, īpašu klimatu, citu dzīvnieku un augu pasauli. Pārvietošanās ģeogrāfiskā telpā ved ceļinieku uz citu svētības pakāpi. Bet neparasta svētīguma pakāpe nozīmē arī neparastu ģeogrāfiju.” Lotman, Iu. M. О понятии географического пространства в русских средневековых текстах. [О понятии географического пространства в русских средневековых текстах]. *Lotman, Iu. M. (1996) Vnutri mysliaschix umov. Chelovek – tekst – semiosfera – istoriia. [Внутру мыслящих умов. Человек – текст – семиосфера – история].* Moskva: Iazyki russkoj kul'tury, 242–243.

²⁸⁷ Sal.: Andrejs Upītis par A. Deglavu (par darbu “Starp divām ugunīm”): “Paškritikas trūkums, kas Deglavu pavadījis visā viņa rakstnieka darbības gaitā, šē parādās visā pilnībā. Romāns ir tikai lasāmā viela, bet arī kā tāda mūsu dienās jau pavisam nebaudāma.” Upītis, A. (1922) Augusts Deglavs. *Ritums*, 01.04.1922 (4). Par romānu “Rīga”: “Bet arī kultūrvēsturisku pētījumu, novērojumu un piedzīvojumu materiāls ir pārkausējams mākslinieka radošās dabas ugunī, lai nevērtīgi sāpni atdalītos no mākslā veidojamās vielas. Bet šīs uguns Deglavam trūkst. [...] Galu galā viņa romāni pazaudē mākslas darbu seju un pārvēršas par beletrizētu arhivarisku materialu kopam, aiz kurām arī kultūrvēsturiskā laikmeta raksturīgā seja vairs nav saskatāma.” Ibid., 275.

²⁸⁸ Piem., Līgotņū Jēkabs par A. Deglavu: “Kā rakstnieks Deglavs palicis krustceļā starp veco romantismu un “jaunās strāvas” realismu. Deglava stāstu un romānu forma, viņa stāstīšanas veids rāda, ka Deglavs ne ar ko neatšķirās no deviņdesmito gadu romantiķiem: Tapat notikums romana vaj stāsta darbības centrā, varoņi nāk, iet, darbojas un pazūd ne tik daudz aiz savām iekšējām psiholoģiskajām dziņām, bet tamdēļ, ka tās virza autors.” Līgotņū J. (1922) Augusts Deglavs un viņa nozīme mūsu rakstniecībā. *Jaunības Tekas*, 01.04.1922 (4), 295.

vieta”, kas ir paralēla vāciskajai un latviskajai, kolonizatora un kolonizējamā pretstatījumam.

Jānorāda, ka Dantes teksta izpēte ir pielietojama arī citos gadījumos, tostarp par urbānās projekcijas semiotiku A. Deglava romānā “Rīga”. Tas tādēļ, ka šādi telpiskās organizācijas aspekti sasaucas ar “semantiskajām universālijām”.²⁸⁹ Tās U. Eko definē kā “elementārus konceptus, kas ir kopīgi visai cilvēku dzimtai un gūst atspoguļojumu jebkurā valodā,”²⁹⁰ un atmet tādas saprotamas konceptuālas formulas kā “ābols – sarkans”, secinot, ka kopīgas ir tās semantiskās universālijas, kas attiecas uz cilvēka novietojumu un pārvietošanos telpā. Runa ir par bioloģiski determinētām universālijām. Piemēram, normālstāvoklī cilvēks atrodas tādā pozā, kur galva ir augšā, kājas apakšā. Taču bez vertikālās ass ir arī horizontālā, un aina kļūst sarežģītāka, jo jēdzieni “kreisā” un “labā” puse nav pilnīgi universāli. Tas tādēļ, ka labā un kreisā puse ir relatīvas pret runātāju/vērotāju, turklāt var tikt aprakstītas nosacītās kategorijās. Interesanti, ka konkrētajā esejā²⁹¹ U. Eko aplūko semantisku universāliju, kas nav saistīta ar fizisko telpu, – “cits”. Tā ir kategorija, kas aptver jebkuru citādo, svešo, barbarisko, no āra nākošo. “Citādais” ir kategorija, kad cilvēkam kļūst iespējama pašidentifikācija; tā organizē morālētiskos orientierus, piemēram, kristīgai baznīcai, kuras pārstāvim eseja adresēta, ir svarīga kategorija grēka un atļautā izpratnei (jēdzieni “tuvs”, “savējais”, “kā sevi pašu”, kopienas izpratne utt.).

Dantes “Dievišķās komēdijas” piemērā pasaule ir kodēta, noslēpumaina struktūra, kuras atšifrēšanai pirmām kārtām nepieciešama struktūras pārrakstīšana, konstruējot to no jauna Dantes tekstā.²⁹² Tajā ir identificējama “augšas – apakšas” ass un rotācijas kustība jebkurā virzienā ap to. “Dievišķās komēdijas” ass atbilst Lucifera krišanas no debesīm trajektorijai, turklāt tā ir invertēta²⁹³ ass, kur Polārzvaigzne ir augšā, iziet cauri ellei –

²⁸⁹ Eko, U. (2003 [1997]) *Piat' esse na temy etiki. [Cinque scritti morali]*. Sankt-Peterburg: symposium, 11.

²⁹⁰ Ibid.

²⁹¹ Ibid.

²⁹² Lotman, Iu. M. O poniatii geograficheskogo prostranstva v russkikh srednevekovykh tekstax. [О понятии географического пространства в русских средневековых текстах]. Lotman, Iu. M. (1996) *Vnutri mysliaschix umov. Chelovek – tekst – semiosfera – istoriia. [Внутри мыслящих умов. Человек – текст – семиосфера – история]*. Moskva: Iazyki russkoi kul'tury, 249–250.

²⁹³ J. Lotmans, atsaucoties uz pareizticīgās baznīcas garīdznieku, filozofu un zinātnieku Pāvelu Florenski, piedāvā sarežģītāku skaidrojumu, runājot par divām plaknēm, kurās šādas ass trajektorija būtu pretēji apgriezta, tādējādi šķīstītavas un Cionas kalni ir diametrāli pretēji. P. Florenskis secina, ka Dantes telpa visvairāk atgādina eliptisko telpu. Eliptiskās telpas jēdziens saistīts ar Visuma uztveri. Astrofiziķis Kārlis Bērziņš savās lekcijās skaidro: “Vispārīgā gadījumā reālajai pasaules telpai nav noteikti jābūt plakanai, kā to saka mūsu ikdienas pieredze. [...] Ja Visums ir homogēns, kā liecina mūsu novērojumi, tad telpai jābūt ģeometriski simetriskai [...]. Ja tas ir globāli patiesi, tad spēkā ir tikai 3 simetriskas topoloģijas modeļu saimes – eliptiska, Eiklīda un hiperboliska telpa.” Bērziņš, K. (2007) *Dabas vēsture: Kosmiskā evolūcija 1. Astrolekcijas*. Pieejams: http://home.lu.lv/~kberzins/astrolekcijas/kberzins_dabas_vesture_1.pdf (skatīts 30.09.2020)

zemes centram – un zemākajā punktā atduras Jeruzalemē.²⁹⁴ “Saskaņā ar Aristoteļa priekšstatiem ziemeļu puslode kā mazāk pilnīga atrodas lejā, bet dienvidu – zemeslodes augšpusē. Tādēļ Dante un Vergīlijs, nolaižoties pa relatīvo zemes pretpolu skalu “augša – apakša”, proti, dodoties virzienā no Zemes virsmas uz tās centru, pret pasaules asi paceļas augšup. Šis paradokss tiek atrisināts dantiskajā semiotikā. Dantes priekšstatos telpai ir vērtības. Katrai Telpiskajai kategorijai piedēvēta noteikta nozīme.”²⁹⁵ Šādu arbitrāru nozīmju strukturēšana telpā, pēc F. de Sosīra iedalījuma, ir simbolisku zīmju kods.

A. Deglava romānā “Rīga” pārvietošanās telpā aplūkojama kā simbolisku zīmju un nozīmju piemērs, lai gan tā nav tik konsekventa un semantiski blīva kā pārvietošanās viduslaiku simbolisma caurstrāvotajā “Dievišķās komēdijas” telpā. A. Deglavam veidojas vairāki noturīgi lokusi un toposi, kas apskatīti šī darba empīriskās analīzes daļā. Gan urbānā, gan lauku telpa ir guvusi simbolisku atveidu – projekciju, kas rekonstruēta tekstā. Šajā projekcijā realizēta arī vertikālā “augšas – apakšas” ass, kas aplūkojama kā simboliskās nozīmes strukturējoša un semantiska universālija, bioloģiski determinēta.

Pēteris uzlūko Rīgas panorāmu no pretēja krasta, turklāt pat ne no Daugavas krasta malas, bet tālākas vietas: “Rīgā iebraucot, bija jāmet mazs līkums uz tā saucamo veco Bauskas ceļu. Lielā pļava starp Tilta galu, Āgenskalnu un Torņkalnu bija viss viens nesaraustīts līdzenums, aiz kura iešķērsis, atstājot Tilta galu mazliet sānis, pacēlās vecā Rīga.”²⁹⁶ Kurpretim autors, realizējot ainu caur Pētera redzējumu, saka, ka “pacēlās vecā Rīga (torņi)”, “savas galvas pacēluši vai līdz mākoņiem”, “it kā būtu jākrīt uz ceļiem, jānoliec sava galva priekš šīs varenās Rīgas, tā jāpielūdz, iekams viņš tajā var ieiet”²⁹⁷. Tādējādi šajā mirklī veidojas divas Rīgas “projekcijas”, kur katrai ir sava komunikatīvā jeb zīmju vērtība: viena vēsta par faktisku, fizisku realitāti; tajā Rīga ir kura katra pilsēta, tā nav īpaša, tās unikalitāti veido vien konkrēta ceļu un māju konfigurācija. Kurpretim otra projekcija ir augstā, varas apveltītā pilsēta, kas iedveš teju reliģisku bijāšanu svešiniekā. Producējot un pilsētas simbolā koncentrējot dažādas projekcijas, Rīga – pārstāj būt “kura katra” pilsēta un kļūst par “pilsētu-pasauli” – par telpu, kas nodalīta no apkārtējās realitātes ar tās relatīvo augstumu (ievērojami augstāka, tiecas debesīs), fiziskām barjerām (plata upe), sociālām barjerām un liegumiem, kas palikuši ļaužu prātos. Taču tad, kad Pēteris jau iegājis šajā jaunajā pasaulē, tās dimensijas izkārtojas relatīvi pret jauno stāvokli. Pētera

²⁹⁴ Bērziņš, K. (2007) Dabas vēsture: Kosmiskā evolūcija 1. *Astrolekcijas*. Pieejams: http://home.lu.lv/~kberzins/astrolekcijas/kberzins_dabas_vesture_1.pdf (skatīts 30.09.2020)

²⁹⁵ Lotman, Iu. M. О понятии географического пространства в русских средневековых текстах. [О понятии географического пространства в русских средневековых текстах]. *Lotman, Iu. M. (1996) Vnutri mysljaschich umov. Chelovek – tekst – semiosfera – istoriia. [Внутри мыслящих умов. Человек – текст – семиосфера – история]*. Moskva: Iazyki russskoj kul'tury, 253.

²⁹⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 43.

²⁹⁷ Ibid.

jaunais stāvoklis nolasāms tādējādi, ka, pat būdams starp pēdējiem cilvēkiem (vienā līmenī ar veco Mārtiņu), viņš ir augstākā statusā, piemēram, krogus ainā, kur kopā ar citiem ceļiniekiem Rīgu uzlūko kā apsolīto zemi. Piepulcēšanās rīdziniekiem ir salīdzināma ar kristību – sākas jauna atskaite jaunai dzīvei. Šī līdzība ir lielāka, ja atceras, ka Pētera Krauklīša tēvocim un viņa sievai, kā arī citiem ienācējiem pilsētā (arī uzņēmējam Kristapam Bergam, kas ir Pētera Krauklīša prototips A. Deglava romānā) parādās jauns vārds un pat jauna biogrāfija.

Rīga kā pilsēta-pasaule neseko apkārtējās pasaules likumsakarībām, bet nosaka savas. Tā ir pasaule pati par sevi, kurā ir atsevišķa ass: augstākie punkti baznīcu torņu smailēs un fabriku skursteņos, zemākais punkts – pazeme: “(g)runtīgi iela apakš zemes, bet botis tāpat, un cilvēki nāk un iet tāpat kā virs zemes. Šo brīnumu, par kuru viņš bija dzirdējis tik daudz stāstām, tas nu labi apskatījis.”²⁹⁸ Pētera ceļš aizsākas pašā Rīgas ass apakšā – pazemē, proti, Švarcenava pagrabā, kurā ar segvārdu Persis iegūst nepieciešamās sociālās un valodas prasmes. Šādā izpratnē Rīgas kā pilsētpasaules (*ville-monde*)²⁹⁹ atklājums parādās kā atsevišķas pasaules obligātu prasmju vai īpašību iegūšana vai pat identitātes pārrakstīšana. “Vietas”, kuras apgūst Pēteris Krauklītis, izņemot pagrabu pie Laura Sutuma, kas ir vienā laika nogrieznī ar darbu Švarcenava pagrabā (respektīvi, divas pilnīgi pretējas telpas ar vienādu telpisko orientāciju; sal. ar minēto Šķīstītavas un Cionas kalnu Dantes tekstā), izkārtotas augstāk. Savukārt augstākā vieta, kas tiek sasniegta, ir dzīvoklis un restorāns Latviešu biedrības namā.

Augstās vietas sasniegšanas indikators ir arī “mājelīte”: deminutīva lietojums kontrastu izcelšanā, pasvītrotšanai, ka pieminētā ir zemāka nekā līdzās esošā “villa”. Tas savukārt apzīmējums lepnam namam, kuram deminutīvu nevar piemērot. Taču runa ir par uztveres paradoksu un vienlaikus vairākām asīm. Paradoksālā kārtā “mājelīte”, kas atrodas “turpat blakus Rābemaņa villai”, sniedz pārsteidzošu skatu no augšas (!) uz vācu sabiedrībā situētiem kaimiņiem: “kurā no Pētera augšas balkona varēja taisni iekšā redzēt.”³⁰⁰ Protams, tas, ka būve, kas aprakstīta kā “mājelīte”, izrādās ar tādiem arhitektūras elementiem kā balkoniem un pietiekami plaša, lai sarīkotu rautu, kas ir līdzvērtīgs turīgajiem Rābemaņiem un fon Bimmelšteiniem, ir autora nekonsekvence. Taču pretrunas

²⁹⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 66.

²⁹⁹ Šajā gadījumā *ville-monde* ir atsauce uz G. Djamentu-Tranu, kuras rakstā apskatīta Roma kā visu Rietumu pilsētpasaļu prototips no konstruktīvistu skatpunkta. Atbildot uz jautājumu, kas padara Romu par *mūžīgo pilsētu*, autore norāda uz īpašo telpas un laika organizāciju. Sal.: hronotops Tartu-Maskavas semiotiķu tradīcijā. Jau no šīm īpašajām laiku un telpu organizējošām pozīcijām Roma atrodas komunikācijā ar pārējo pasauli. Djament-Tran, G. (2009) *Urbi et Orbi: La trajectoire urbaine de Rome et les jeux d'échelles. L'Espace Géographique*, 38 (4), 303–316.

³⁰⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 666.

izzūd, ja “mājelīti” uzlūko kā semiotisku telpu ar semiotiskām atšķirībām un relatīvu novietojumu tajā.

J. Lotmans veic būtisku novērojumu par to, kā mainās simbolisko un konvencionālo zīmju blīvums (*знаковость*). Šis novērojums ir spēkā arī citu darbu analīzē, lai gan Dantes “Dievišķā komēdija” ir piemērs sevišķi organizētam tekstam ar identificējamiem hierarhiskiem līmeņiem, kas “semantiskā ziņā [...] izomorfi cits citam un tādējādi starp dažādiem elementiem ar vienādu nozīmi veidojas ekvivalences attiecībās”.³⁰¹ Kurpretim Deglava “Rīga” ir konvencionāls romāns ar izteiktu dokumentālā, kultūrvēsturiskā slāņa prevalenci. Taču arī šis darbs nav homogēns, tajā izdalāms atsevišķs teksta līmenis, kurā uzsvērti dominē koloniālais diskurss. Šajā teksta līmenī lielāks ir simbolisko zīmju blīvums. Ja Dantes tekstā telpiski orientēti atrodas grēku smagums un grēcinieka atrašanās vieta, tad A. Deglavam, nepretendējot uz komplicētu un mērķtiecīgi veidotu hierarhisku un simbolisku struktūru, atrodas beztiesiskais latviešu cilvēks iepretim koloniālajai varai – vietējiem vāciešiem un ķeizarkajai administrācijai, kura romāna pirmajā daļā parādās kā ārpus sistēmiska, atrodas ārpus koloniālo attiecību sistēmas, kas valda Rīgā, latviešu pamatiedzīvotāju telpā.

Kā telpiski orientētas J. Lotmans skata Dantes tekstā atrodamās īpašības un tikumus ar relatīvu orientāciju. Piemēram, nodevība ir smags noziegums, taču tā parādās kā tikums tur, kur “rupjība ir pieklājība”³⁰². A. Deglava romāna piemērā ir zināma nekonsekvence. Lai gan sākumā koloniālās sistēmas pretējie elementi kolonizējama un kolonizators ar nelieliem izņēmumiem tiek parādīti kā nemainīgām īpašībām apveltīti, kad kolonizējama – vienkāršais zemnieks vai strādnieks – ir labestīgs, vientiesīgs, uz sadarbību vērsts un klausīgs, savukārt kolonizators – vācu muižnieks, ģildes amatnieks, turīgais pilsētnieks – ir aprēķina pilns, nepiekāpīgs, stingrs, despotisks. Taču romāna darbības gaitā šis pretstatījums no absolūta pakāpeniski pārvēršas relatīvā. Vāciskās īpašības izpaužas latviešu cilvēkā³⁰³ ar vācu valodas, uzvedības normu, apģērba un pat personvārdu pārņemšanu. Veikalnieciskais aprēķins sākumā raksturo vāciešus un parādās kā zemniekam (gan latviešu, gan leišu) ļauns un izmantojošs. Pēteris Krauklītis redz, kā tiek piekrāpti leišu zemnieki viņa krusttēva Rābemaņa labības uzpirkšanas uzņēmumā, turklāt leišu

---

³⁰¹ Lotman, Iu. M. O poniatii geograficheskogo prostranstva v russkikh srednevekovykh tekstakh. [О понятии географического пространства в русских средневековых текстах]. Lotman, Iu. M. (1996) *Vnutri mysljashchix umov. Chelovek – tekst – semiosfera – istoriia*. [Внутри мыслящих умов. Человек – текст – семиосфера – история]. Moskva: Iazyki russkoi kul'tury, 253.

³⁰² Ibid., 257.

³⁰³ Šajā gadījumā ir grūti izšķirt, vai tā izpaužas pakāpeniska vācisko, iepriekš negatīvi vērtēto, īpašību pārņemšana, kultūru hibridizācija vai arī autors labāk iepazīst latviešu dabu jaunā sociālekonomiskā un politiskā kontekstā. Otrajā gadījumā tas var nozīmēt gan to, ka vācisko īpašību internalizācija latviešu vidē notika jau agrāk, gan to, ka ir zināma konverģence starp kolonizējamo un kolonizatoru. Tas iziet ārpus šī darba, paverot jaunas iespējas koloniālisma pētniecībā.

zemniekam (par kuru Pēteris jau ceļā uz Rīgu saņēma atgādinājumu: ““Leiši, leiši!...” viņš aizskarts ieminējās. “A leitis nav cilvēks?””³⁰⁴) nav ļauts izteikt šaubas vai neapmierinātību ar to, ka, mērot graudu apjomu pūros, tas tiek piekrāpts. Tā vietā atskan komija draudi: ““Tagad mērosim visu cauri, un, cik būs, tik tev uz cedeles parakstīšu,” zellis izskaidro. “Lai tad pons dara ar tevi, kā viņš redz... Ja būtu mana darīšana, es tevi par krāpšanu nodotu policejai...”³⁰⁵

Pētera ideālisms nobružājas un piedzīvo būtisku transformāciju, sākumā izjūtot konfliktu starp tautisko un veikalniecisko pozīciju, taču vēlāk šāds pretnostatījums pazūd, priekšplānā izvirzoties pragmatiskam aprēķinam:

Pēterim tas ķērās pie dūšas. [...] “Jā, jā, ejat tik, ejat visi!... Tādi jūs man tautieši esat. Tad jums tāds veikals un tāds veikals. Bet pie joda ar jūsu veikaliem!” tas zvēla ar dūri pa galdu. “Tautība mums tā grunte būs un paliks; ja jums tāds veikals, kas pret viņu, tad tas neder.” Fuchsings sāpīgi iesmējās: “Tu esi naivs, Persi, naivs kā bērns. Ir pavisam otrādi! Veikals mums ir tā grunte, un ar šo grunti mums tā tautība jālūko saskaņot. [...] Tikai to gan es saku, tādi brēcēji kā Lauris, tie jādabū no biedrības laukā!”³⁰⁶

Vērtību pretrunas pazudīs līdz ar latviešu saimniecisko un politisko emancipāciju, ko romānā demonstrē jaunās paaudzes protagonistis Ērgļu Kārlis un viņa laikabiedri.

3.4. Māja un antimāja

Praktiska loma ir vēl citam J. Lotmana semiotiski jēgpilnam pretstatījumam. Nav runa par plašāku ģeogrāfisku telpu, kas konstruēta literārajā darbā, nedz par asīm un virzieniem, kas orientē gan nozīmi, gan darbību šādā telpiskā struktūrā. Opozīcija “mājas – antimājas” veido telpisku elementu sērijas, ar ko saistās noteikta semantiska vērtība. Tam ir svarīga loma, analizējot vācisko telpu un pretrunu starp latvisko un vācisko, privilēģēto un vienkāršo, beztiesisko telpu. J. Lotmana semantiskā opozīcija jāuzskata nevis par tieši identificējamu romānā “Rīga”, bet gan kā organizējošu modeli plašākam telpu un lokusu pretstatījumam lielajā ainaviskajā telpiskajā struktūrā, kas konstruēta aplūkojamajā darbā.

J. Lotmans “mājas – antimājas” opozīciju aplūko M. Bulgakova darbā “Meistars un Margarita”, norādot, ka šis pretnostatījums ir viena no universālajām tēmām pasaules folklorā.³⁰⁷ “Māja” ir telpa, kas saistās ar īpašībām savs, drošība, kultūras telpa; šo telpu sargā dievi – aizstāvji, kurpretim “antimāja” ir meža māja, sveša, velnišķīga telpa, laicīgās nāves vieta, kas līdzvērtīga ceļojumam aizkapa pasaulē.³⁰⁸ Ņemot vērā A. Deglava romāna “Rīga” laicīgo, racionālo un kultūrvēsturisko raksturojumu, tajā realizējas analogisks jeb izomorfs pretstatījums – telpa, kas veicina latviešu emancipāciju, kalpo viņu interesēm,

³⁰⁴ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 41.

³⁰⁵ Ibid., 51.

³⁰⁶ Ibid., 634.

³⁰⁷ Ibid., 264.

³⁰⁸ Ibid.

atgriež cilvēcisko cieņu, piešķir rīcībspēju pretstatā telpai, kas latviešiem ir nedraudzīga, kurā tiek kaldināti plāni apspiešanai vai brīvību ierobežošanai.

“Racionālajā” pasaulē, kas raksturīga romānam “Rīga” ar autora pausto mērķi panākt augsta līmeņa dokumentalitāti un kultūrvēsturiskumu, veidojas trešā telpu kategorija, kas “izkrīt” no pretstatījuma binārās opozīcijas, taču ir semantiski svarīga. Tā ir “starpelpa” – neitrāla telpa, kas ir vai nu draudzīga gan kolonizatoram, gan kolonizējamajam, vai nedraudzīga. Visspilgtāk trešā telpa parādās, aprakstot latviešu delegātu braucienu uz Sanktpēterburgu pie ķeizara. Romāna darbības gaitā šī trešādā telpa kļūst par patstāvīgu, latviešiem tālākai emancipācijai nedraudzīgu, tādējādi iekļaujoties vienkāršotajā koloniālo attiecību semiotiskajā modelī kolonizējamais-kolonizators.

Katrā konkrētā gadījumā “starpelpa” aplūkojama jeb semiotiski vērojama piesardzīgi. Piemēram, muiža kā fabrika – nelatviešu (triloģijas pirmās daļas sākumā vācieši jeb vācbalti kā latviešu antitēze) ekonomisko iespēju telpa realizē antimājas funkcijas. Turpretim fabrikas kā progresa elements, kas noārda Baltijas vāciešu tradicionālo kārtību un attiecības, vieta, kur latviešiem tiek piedāvāts ne tikai ar zemes darbiem nesaistīts ienākumu avots, bet izglītošanās un karjeras iespējas, atbilstu “mājas” semantikai. Pētniekam jāizšķiras, pieskaitīt fabriku vienai vai otrai opozīcijas pusei vai uzskatīt par indiferentām, amorfām, attiecinot uz “starpelpu”.

Interesants analīzes aspekts, kas daļēji saskaras ar koloniālo attiecību semiotiku romānā “Rīga” un plašākā apskatāmā perioda sadzīvē, kultūras tekstā, ir pretruna starp māju kā universālu tēmu pasaules folklorā, par kādu runā J. Lotmans³⁰⁹, un dzīvi bez piesaistes mājai, kāda raksturīga ienācējiem Rīgā. J. Lotmans pamatoti aizrāda, ka ar šo opozīciju “saistītie arhaiskie apziņas modeļi uzrāda augstu noturību un produktivitāti tālajā kultūras vēsturē”³¹⁰, un atzīmē, ka A. Puškina poēzijā mājas tēma “kļūst par idejisko fokusu, kas sakopo kultūras tradīcijas, vēstures, humānisma un cilvēka pašnoteikšanās idejas”³¹¹.

A. Deglava tekstā latviešu un vācu nelīdzvērtīguma attiecību traģēdija ir iespēju liegums, tostarp tikt pašam pie savām mājām. Paša mājas latvietim ir svešas, sevišķi romāna pirmajā daļā, kas aizsākas 19. gs. 60. gados. Turpmākā darbības gaitā, mainoties sociālpolitiskajam kontekstam, pārmaiņas skar arī šo varoņu dzīves. Jau pirmajā, pārblīvētajā krogus ainā lasītājs saskaras ar atšķirīgiem cilvēka un māju attiecību

³⁰⁹ Lotman, Ju. M. О понятии географического пространства в русских средневековых текстах. [О понятии географического пространства в русских средневековых текстах]. *Lotman, Ju. M. (1996) Vnutri mysljaschich umov. Chelovek – tekst – semiosfera – istoriia. [Внутри мыслящих умов. Человек – текст – семиосфера – история]*. Moskva: Iazyki russkoj kul'tury, 264.

³¹⁰ Ibid.

³¹¹ Ibid., 265.

modeļiem, kuriem raksturīgs tas, ka savas jeb pašu mājas nespēj dot pamatu dzīvei, drošību, aizsardzību.

Lauris Sutums un viņa ģimene, par kuriem Pēteris secina, ka “laikam aizgājēji”, pārstāv tos, kam jāmeklē labākas dzīves iespējas citur: “Rīgā esot tāds kungs, kas tās zemes Krievu zemē skapējot...”^{312, 313} Savukārt Mikentāli mājas ir zaudējuši muižkunga patvaļas un latviešiem liegto iespēju dēļ aizstāvēt savas tiesības, Anna Mikentāle to paskaidro: “Izkrimta mūs laukā! Mājas tagad pielaiž pie muižas.”³¹⁴ Šādi gadījumi bijuši bieži un saistīti ar 19. gs. notikušo dzimcilvēku un zemnieku statusu maiņu, agrāro reformu, kuras smagumu iznesa tiesiski neaizsargātākā sabiedrības daļa. Zemes nomu varēja nepagarināt, noteikumus mainīt, savukārt muižai piesaistīto zemnieku īpašumus ļaunprātīgi pievienoja muižai, pretim ierādot citus, ievērojami sliktākus nogabalus. Tas raksturots cenzora Mārtiņa Remiķa atmiņās:

*Pēc kolieras nāca mūsu mājai jauna nelaime: lielskungs manam tēvam lika pārcelties no iekoptām mājām uz laužņu – Kukaiņu kalnu, iesauktu tā daudzus čūsku dēļ, kuras tur saulainās vasaras dienās staipījās, tā ka ne cilvēks, ne lops nedrīkstēja viņu dēļ tur staigāt. Velti mans tēvs izlūdās lielkungu atstāt viņu mājās, kur senči dzīvojuši. Lielkungam gribējās palielināt muižas lauku platību, un tālam baman tēvam bija jāiebūvējās laužņā, jācērt lūdums. Remešu māju zemi, iestrādātu un labu, tēvam atņēma, dodot vietā tuksnesi. Mans tēvs no turīga zemnieka pārvērtās par lūdmnieku.*³¹⁵

Nenoliedzot reģionālās atšķirības, līdzīga aina paveras arī Latgalē (kopš zviedru-poļu kara atšķelta no Vidzemes, izveidota Inflantijas kņaziste), kur vietējā vara atrodas vācu muižnieku rokās: Borhu, Plāteru un Korfu dzimtām: “1810. gada 24. jūnij(a) grāfa Mihela Borha Līgums ar savu muižu zemniekiem, (kas) atklāj viņa centienus palielināt zemnieku kļaušas un paplašināt muižas laukus uz zemnieku saimniecību rēķina, par iegāsti izmantojot, t. s. galvas nodokļa palielināšanu Krievijā no 1,44 uz 2 rubļiem par personu. M. Borhs vis neprasiņa, lai zemnieki piemaksā viņam starpību – 0,56 rubļus, jo viņš maksāja šo nodokli par visu novadu, bet gan palielināja kļaušu apjomu. [...] Kļaušu apjoms palielinājās par 25 procentiem. Tas bija saistīts ar lūdumu līšanu jauniem muižas tīrumiem, kā arī zemnieku sētu iznīcināšanu un to zemes pievienošanu savu muižu zemei. Izliktajiem saimniekiem vajadzēja iekopt sev jaunus laukus un celt jaunas mājas. [...] No jauno saistību uzskaitījuma redzam, ka tās nebija samērojamas ar galvas naudas paaugstinājumu par dažiem desmitiem kapeiku uz t. s. revīzijas dvēseli.”³¹⁶

Pēteris pārstāv tos lauku iedzīvotājus, kas nezina mājas pat kā nomātu īpašumu. Nedz viņam, nedz viņa mātai, nedz mātei nav iespējas dzīvot vienās mājās. Atainotais modelis semiotiski līdzinās, piemēram, vergu dzīves tēlojumiem ASV dienvidu štatos.

³¹² Kungs, kas skapējot zemes krievu zemē, domāts Krišjānis Valdemārs.

³¹³ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 13.

³¹⁴ Ibid.

³¹⁵ Prūsas, E. (1925) Cenzors Mārtiņš Remiķis. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 01.01.1925 (1), 30–33.

³¹⁶ Počs, K. (2003) Kā dzīvoja šejienes zemnieki. *Latvijas Vēstnesis*, 23.05.2003, (77). Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/75229> (skatīts 12.12.2021)

“Bija nodots pie saimnieka “uz gadiem”, t. i., bez algas, audzināšanā. Arī māšele, kas par viņu vecāka, otrās mājās. Māte atraitne, par dienu kalpošanu dabūja pirts rūmi, gan liela vērpēja, bet bērnus ar saviem spēkiem nespēja izvilkt. Lai pelna paši sev vēderu!”³¹⁷

Krogus ainā pretstatīti rentnieki (Mikentāli), kas nespēj norēķināties ar kungu par savu īpašumu nomu (zemes nomu; tiek pavēstīts, ka Mikums savu māju un saimniecības ēkas uzcēlis uz muižas zemes), un “kroņinieki” – zemnieki, kuri savus īpašumus nomāja no valstij piederošajiem īpašumiem un kuru nomas maksa bija strikti reglamentēta, zemāka nekā rentniekiem: ““Kur tad nu varam pierēķināties pie kroņiniekiem?! Mikums aizbildinājās. “Tie jau dzīvo žēlastības saulītē!... Bet mums?””³¹⁸ Galu galā Mikumi kļūst par veikalniekiem, savukārt Sutums sākotnēji ir amatnieks, bet tiek apcietināts par politiskām idejām. Romāna darbībā viņš atgriežas, ārēji izmainījies, raksturā (savā iekšējā konfliktā) vēl vairāk nocietinājies. Kurpretim Mikumi demonstrē elastīgumu, pat konformismu, kas raksturo arī pašu Pēteri Krauklīti un vairumu ienācēju Rīgā.

Bez savām mājām (dzīvo pie saimnieka Georga Rābemaņa) ir pilsētas kučieris (vēlāk romānā kā Kreiļu ģimene), “kāds puisis ar resniem vaigiem”, kurš nāk no suitiem, Andrejs, viņa ceļabiedrs no ventiņiem Didžs, Starpings un Kurmings – vīnūža komija amata pretendenti, kurus Pēteris sastop uzgaidāmajā telpā pie Brikmaņa un kuri lielās ar savu radu mājām: “Māja kā muiža... Tas tur pa Lielupi uz augšu iekš Neu Bergfried... [...] manam brālim ir muiža netāl no Behr-Ziepelhofas.”³¹⁹ Šāda lielība un dzīvesveids kontrastē ar realitāti – izmisīgiem centieniem atrast darbu parastā vīnūzī pie tirgus. Respektīvi, māju neesamība saistīta ar slimīgu garīgu stāvokli, kas sasaucas ar F. Fanona vērojumiem par koloniālisma iedarbību uz cilvēku psihi.³²⁰ Nav noliedzams, ka tāda vai līdzīga iedarbība iespējama arī māju neesamībai ārpus koloniālo attiecību sistēmas, taču te tā redzama kā daļa no kopējās likumsakarības, nevis izņēmums.

Iemantojot mājas, Mikumu jeb Mikentālu piemērs parāda, cik tās ir svešādas. Tāds ir pilsētas dzīvoklis iepretim lauku mājām, kas zaudētas (sal. ar māju zaudējumu Ērgļu Kārlim un Perlantam, kad atteikšanās no saimniekošanas ir priekšnosacījums iecerētās dzīves iespējamībai pilsētā, nevis dziļāku vēlmju noteikta rīcība), turklāt šis dzīvoklis ir teatrāla telpa: viss, kas tajā atrodas, kalpo viesu pārsteigšanai un jaunā statusa apliecināšanai. Šāds dzīvoklis ir ārišķīgs – tā ir skatuve dziļākai psiholoģiskai drāmai, butaforisks ekrāns citādei, latviskai telpas iemītnieku iedabai: “Mikumi dzīvoja diezgan

³¹⁷ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 11.

³¹⁸ *Ibid.*, 19.

³¹⁹ *Ibid.*, 241.

³²⁰ “Koloniālajā pasaulē iedzimtā cilvēka emocionālais jutīgums tiek paturēts uz viņa ādas kā atklāta brūce, kas cēlusies no skābes iedarbības; un viņa psihe pagrimst, pazaudē pati sevi un izpaužas muskulīnās demonstrācijās, kas liek dažiem gudriem vīriem izteikties, ka iedzimtie ir histēriska tipa.” Fanon, F. (2002) *Les damnés de la terre*. Paris: La Découverte & Syros, 57.

smalki, kā vieni kungi. Apdzīvoja kādas piecas sešas istabas. Viņiem bija pat salons ar mīkstām grīdsegām un polstētām mēbelēm, visādām bildēm, “nipzachēm” un albumiem. Tur atradās arī Maris klavieres. Pēterim bija viņas smalki jāapskata. Maris uz tām parādīja savu mākslu, ko bija no vecās “freilenes” iemācījusies, uzspēlēja tekoši “šlumerpolku”, skaitīdama takti “viens un div’, un trīs un četr’ un...”, kā arī turpat tālāk: “Viņam vajadzēja apskatīt arī plašo ēdamistabu ar niedru pītiem krēsliem. Vecajiem bija sava guļamistaba, zēniem sava, Maris atkal sava. Tad vēl māte lika, lai Kārlis viņam izrāda savas grāmatas. To bija liela paka. Lai palasa viņam priekšā ko pa “franciskam””.³²¹

A. Deglava romānam ir raksturīgi, ka varoņa konflikts ar apkārtni ir paralēls varoņa konfliktam ar savām mājām, saviem ļaudīm. “Īstu” māju vietā dzīve notiek pagaidu nometinājumos, piemēram, pie Laura Sutuma, kur gan Laura sieva, gan vācu meistars, uz kura meistara dokumentu pamata notiek darbs, nepārprotami rāda, ka Pēteris te nav gaidīts.

Tāpat, lai gan krusttēvs slepus atzīst radniecību un cenšas palīdzēt Pēterim, nedz Georga Rābemaņa pilsētas māja, nedz Jūrmalas villa nav Pēterim draudzīga vide. Pat tad, kad, sekojot politiskām maiņām, Rābemaņi uzņem Pēteri, pamatojot to ar radniecību (skaidrojot saviem bērniem, ka tas ir Georga Rābemaņa brāļa un kādas latviešu sievietes ārļaulības bērns) un nepieciešamību tuvināties latviešu aprindām, uzņemšana ir samākslota. Trūkst sirsnības, kāda atrodama, piemēram, Latviešu biedrības nama saviesīgā vakara aprakstā.

“Īsto” māju semantika A. Deglavam nozīmē mājas – mājas, kas iegādātas par savu naudu vai saņemtas mantojumā. Mājas, ko saimnieks nevar atņemt, no kurām nevar izlikt (Laura Sutuma gadījums). Šajā nozīmē Ērgļu Kārļa tēva mājas ir konflikta lokuss: ekstrapersonāls konflikts, kurā notiek konservatīva, reliģiski tradicionāla dzīvesveida un lietu kārtības sadursme ar intrapersonālo, izpaužoties personiskiem motīviem, kas, analogiski Pētera Kraukliša tēlam, cieši savijas ar (latviešu) tautiskās emancipācijas dzinuļiem.

Mājas, kurām bija jābūt par “īstām mājām”, kas tiek raksturotas kā turīga saimniecība un piešķir latvietim augstāku statusu; mājas, kurās latvietis vairs nav kalps, bet gan kungs, kuram pašam ir kalpi, izrādās pārāk konservatīvas. Šis satvars un sociālā struktūra neveidojas kopsolī ar jaunu attīstības posmu latviešu pasaulē, bet imitē vācisko, tādējādi tas ir pārāk šaurs vēlmei (manifestētai Ērgļu Kārļa nacionāli jūsmīgajos sacerējumos) jaunā līmenī pacelt latviešu emancipāciju.

Brīvestības jeb brīvlaišanas svētku galda sarunās, kuru centrā ir Māteru Juris, izskan norādes, ka latvieši sāk sarast ar jauno stāvokli un baudīt priekšrocības, aizmirstot par

³²¹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 278.

tālāku cīņu par savām tiesībām būt vienlīdzīgiem vāciešiem. Iespēja ieņemt vācietim līdzīgu vietu vismaz savas saimniecības ietvaros kļūst paralizējoša tautiski jūsmīgiem ideāliem, kādus pauž Ērgļu Kārlis. Tādēļ viņa tēva mājas ar izteikti patriarhālu un tradicionālu sadzīves un darbu organizāciju kļūst par antimājām viņa ideālajai pasaulei: gan personiskajiem mērķiem ar rakstniecību virzīt visas tautas emancipāciju, gan attiecībā uz ārpus viņa personības pastāvošo, ārējo un faktisko realitāti, kurā muižkungam un baznīckungam vēl arvien svarīga nozīme. Turklāt šī nozīme ir tik liela, ka Ērgļu Kārlis tiek piespiests doties uz tikšanos ar mācītāju, pakļaujoties apkārtējo un baznīcas spiedienam. Baznīca šajā kontekstā ir vācu muižniecības varas izpausmes telpa.

4. Postkoloniālā teorija, koloniālisms un koloniālisma zīmes

Ievērojot darba mērķi – ar semiotiskās metodes palīdzību eksplīcēt koloniālo attiecību projekcijas un koloniālisma zīmes pilsētas tekstā A. Deglava triloģijā “Rīga” – šajā nodaļā tiek identificēti autori un koncepcijas, saistītas ar koloniālisma problemātikas tvērumu un pētniecību. Atsevišķa uzmanība veltāma jautājumam, kas ir postkoloniālā teorija un kādēļ tā ir attiecināma uz apstākļiem, kādos attīstās nacionālā telpa un latviešu kultūra Latvijā. Daļēji šis jautājums risināts darba pirmajā sadaļā. Būtiska ir koloniālo modeļu vai atsevišķu koloniālā stāvokļa zīmju identificēšana aplūkojamajos darbos un metodoloģiskais piegājiens jeb skatpunkts. Piemēram, koloniālisma un izmaiņas kolonizētā (arī kolonizatora) psihē, kolonizējamā jeb kolonizētā psiholoģija, kuru akcentē F. Fanons (*Frantz Fanon*), vai Rietumu koloniālo metropoļu pasaules vispārinošais skatījums uz Austrumiem E. Saīda (*Edward Said*) orientālismā kā Rietumus raksturojošā fenomenā. Kurpretim G. Čakravorti-Spivaka (*Gayatri Chakravorty Spivak*) pirmām kārtām maina skatpunktu no Rietumiem uz kolonizētajiem jeb subalterniem³²² un viņu heterogenitāti, “balsi”. Svarīgs aspekts ir koloniālisma kā temata (plašākā nozīmē – diskursa) novietojums Rietumu “domēnā”. Postkoloniālisma diskursa aktualizēšana un uzturēšana kļuvusi tikpat atkarīga no Rietumiem, cik savulaik no Rietumiem bija atkarīgi paši kolonizētie. Agrāko koloniju akadēmiskā telpa nespēj uzturēt šo tematu pasaules politiskajā, sociālajā un intelektuālajā aprītē. Iespējams, to var uzskatīt par koloniālisma sekām, jo nav noliedzams, ka koloniālais modelis nodrošināja Rietumu pārākumu svarīgākajās sabiedrības dzīves jomās un šī inerce turpinās arvien.

Jāpiebilst, ka jēdzienu “subalterni”, ar ko saistās postkoloniālā teorija, postulējis A. Gramši (*Antonio Gramsci*)³²³ nevis saistībā ar koloniālismu kā “attīstīto” Rietumu metropoļu ekspluatācijas politiku un subjekta objektivizēšanu pakļautajās teritorijās (ārējais koloniālisms), bet gan kā kapitālistiskās valsts kultūras hegemoniju (valdošās šķiras izmanto kultūru kā manipulācijas instrumentu un savu šķiriski marķēto skatpunktu pārvērš par vienīgo pareizo, dominējošo) pret strādnieku šķiru; respektīvi, tam ir izteikta kreisi politiskā komponente. Tādējādi A. Gramši tuvs iekšējā koloniālisma³²⁴ izpratnei. Lai

³²² Latviešu valodā arī kā “pakļautie”, kas atbilst pieminētajai dihotomijai kolonizators-kolonizējamais vai kolonizētais. Čakravorti-Spivaka, G. (2014) *Vai pakļautie spēj runāt?* S. Meškova (tulk.). Rīga: Mansards.

³²³ Gramsci, A. (1996 [1947]) *Prison Notebooks*. Vol. 2. Columbia University Press, 728.

³²⁴ Kopš 20. gs. 60. gadiem iekšējā koloniālisma jēdziens bieži lietots Latīņamerikas literatūrā, par minoritāšu stāvokli ASV. Šim jēdzienam ir daudzveidīgs traktējums, taču autori ir vienprātīgi, ka runa ir par tādu sociālu konstrukt, kur vienas grupas dominēšana un citu grupu ekspluatēšana notiek kultūras un citu pazīmju ziņā heterogēnām grupām. Ir autori, piemēram, Havens un Flinns, kuri norāda, ka iekšējā koloniālisma gadījumā kolonizatoram un kolonizējamajam nav jāpieder rasu vai kultūras atšķirīgām grupām, lai gan šāda situācija plaši sastopama Latīņamerikā. Chaloult, N. B. & Chaloult, Y. (1979) *The Internal Colonialism Concept: Methodological Considerations*. *Social and Economic Studies*, 28 (4), 85–86.

gan vēlāki autori, tostarp G. Čakravorti-Spivaka, radikāli polarizē asis “Rietumi – Austrumi”, “kolonizators – kolonizējama”, “attīstīts – neattīstīts”, A. Gramši subalternu jēdziena lietojums var būt lietderīgs arī Latvijas kontekstā, saskaroties ar revizionismu un vēlmi “normalizēt” apspiestību kā (adekvātu) sava laikmeta zīmi, kas vairs nebūtu uzskatāma par tiesību liegumu, kas realizēts pret latviešiem, un nav izmantojama apspiesto izpratnei.

Interesanti, ka viens no avotiem šādas interpretācijas apstiprināšanai ir laikraksta “Mājas Viesis” redaktora autobiogrāfija. A. Deglava romānā “Rīga” ir pieminēts gan laikraksts: “Grib savienot nesavienojamo... Aizstāvēt latviešu intereses, bet nesariebt pie tam vācu kungiem... Pie labākās gribas tas nav iespējams...”, gan tā redaktors Ansis Leitāns, kurš, būdams prominenta persona vietējā latviešu sabiedrībā, ir baiļu pilns, izdzirdot Pētera nodomu dibināt latviešu biedrību: ““Latvieši savu biedrību?!” viņš izbrīnījies pacēla acis. “Vai tas ir brīv?” Es negribu to, kas nav atļauts... Negribu no aizliegta koka augļiem baudīt... [...] Kad tikai jūsu pulkā nav kas pret kungiem un mācītājiem? ... tad diezin vai varēšu!... [...] Redziet, āre! Nebrāķēsim savus kungus, nekļiegsim vis katram neapdomim līdzī, ka viņi slikti... Vai tā vaina nav pie mums pašiem [...] Nē, nē, jaunais draugs, tie Rīgas kungi nav vien smādējami kungi...”³²⁵

Komparatīvās literatūras pētnieks profesors Daniels Elams (*Daniel J. Elam*) uzskata, ka “postkoloniālajai teorijai ir dažādas formas un izpausmes, bet tām visām ir kopīga viena pamatiezīme – pasauli, ko apdzīvojam, nav iespējams izskaidrot citādi kā vien attiecības ar imperiālisma vēsturi un koloniālo pārvaldi”.³²⁶ Jāpiebilst, ka Latvijas (Baltijas kopumā) pieminējumu trūkums koloniālo pētījumu kontekstā (vismaz ārpus padomju laika kā koloniālās pakļautības laika uzlūkošana) ne tikai nenoliedz koloniālo attiecību pastāvēšanu Latvijas teritorijā, bet apstiprina to. “Koloniālais kauns” kļūst par jaunu diskursa tendenci Rietumu pasaulē, turklāt kauns par savu koloniālo pagātņi vieno gan subalternus, gan kolonizatorus.

4.1. Džozefa Konrāda “Tumsas sirds”

Džozefu Konrādu (*Joseph Conrad*) nevar uzskatīt par postkoloniālisma teorētiķi vai agrīnu koloniālo kritiķi, taču viņa romāns, kur galvenā varoņa Čārlza Mārlova vārdiem tiek stāstīta rakstnieka personiskā pieredze, kļūva par realitātes interpretāciju mākslas teksta valodā, kas nodrošina nepieciešamo robežvērtību un tādējādi ļauj izšķirt būtisku fenomenu, respektīvi, humānismam pretēju, rasistiski motivētu ekspluatāciju un svešas teritorijas

³²⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 338–340.

³²⁶ Elam, J. D. (2019) *Postcolonial Theory. Literary and Critical Theory*. Oxford University Press. Pieejams: <https://doi.org/10.1093/obo/9780190221911-0069>

kolonizēšanu, ko nebūtu iespējams redzēt, ignorējot šo fenomenu tā ikdienišķuma un/vai “normāluma” dēļ attiecīgajā laikmetā.

Dž. Konrāds vēsta par notikumiem 19. gs. beigās, lai gan Eiropas koloniālisma vēsture, piemēram, Spānijas kolonijas Amerikas kontinentā, skaitāma no 16. gs. pirmās puses (sal. Kurzemes hercogistes kolonijas 17. gs. vidū un atsevišķi periodi 17. gs. otrajā pusē). Taču Kongo brīvā valsts, kas bija Beļģijas karaļa Leopolda II privātā kolonija (personālūnijā ar Beļģijas karalisti), un apstākļi, kādā šī kolonija izveidojās un nonāca Eiropas jaunās monarhijas īpašumā, kļuva par “galējās robežas stāvokli”, kas padara problēmas saskatīšanu iespējamu, nenovēršamu un nepieciešamu. Mūsdienu lasītājam Dž. Konrāda teksta nekritisks nolasījums nav pietiekams, lai atklātu dziļāku koloniālo attiecību problemātiku. Kontrastā ar savam laikmetam raksturīgajam uzskatam Eiropas metropolēs, kas koloniālās pārvaldes spaidus vērtē par pilnībā attaisnojamiem to civilizējošās (un kristianizējošās) misijas dēļ, Dž. Konrāds šādai nostājai oponē: “Viņš nepieņem kolonizēšanas procesu kā vienu no “uzlabojumiem” un gaismas nešanu, viņa stāsts ir “gaismas” un “tumsas” iedabas izmeklēšana konkrētajā kontekstā.”³²⁷

Dž. Konrāda “uzbrukums imperiālismam un Eiropas kolonizatoru amorālā apiešanās (ar iezemiešiem)”³²⁸ ir atšķirīgs no tā, kā šim tematam pievēršas citi 20. gs. autori. Koloniālismu viņš uzskata par relatīvu, nevis absolūtu ļaunumu, kas ir vadošā nostāja postkoloniālisma studijās. Lai arī rakstnieks reālistiski iezīmē izturēšanos pret pirmiedzīvotājiem, neslēpj, ka satikšanās ar “civilizāciju” padarījusi viņus par nežēlīgas ekspluatācijas upuriem, kuru dzīvības ir tik vērtas, cik darbs, ko tie konkrētajā brīdī dara. Stāsta galvenajam varonim sākotnēji svešas zemes un rases cilvēku ekspluatēšana nešķiet nedz nosodāma, nedz pret dabiska. Tāda tā paliek tikai empātijas, nevis skaidras un humānas pārlicības dēļ.

Dž. Konrāda stāsta varonis Mārlovs, nonākot Kongo, nokļūst telpā, kurā viņa Eiropas “kolēģi” darbojas bez jebkādiem sirdsapziņas aizspriedumiem. Ne tikai viņu morāle ārpus eiropeiskās telpas pilnīgi mainās; tajā nav kategoriskā imperatīva, toties ir gatavība un pat dedzīgums izmantot vietējos apstākļus kā pietiekamu ieganstu atmest visus aizspriedumus un pat “civilizētās” sabiedrības likumus, apmierinot savu peļņas, varas, pat ķermeniskās un juteklisko dziņu kāres. Tādējādi Dž. Konrāda koloniālisma ļaunuma jautājums nav par to, ko civilizētais cilvēks nodara “mežoniem” (“brutes”), bet gan tas, ko atrašanās šādos apstākļos nodara baltā cilvēka morālei, likuma varai (civilizētās sabiedrības sasnieguma zīme) un psihei. Kurpretim melnādaino afrikāņu psihe un totāla fiziska destrukcija nav pat

³²⁷ Sherry, N. (2005) *Conrad's Western world*. London, New York: Cambridge University Press, 121.

³²⁸ Güven, S. (2013) Post-Colonial Analysis of Joseph Conrad's Heart of Darkness. *Journal of History Culture and Art Research*, 2 (2), 79–87. Pieejams: <https://doi.org/10.7596/taksad.v2i2.233>

otrā plāna jautājums. Tas ir tikai fons, uz kura groteski izzīmējas baltā cilvēka – eiropieša – pārdzīvojumi, sevis meklējumi un sevis izprašana.

Kolonizējamam ir liegts būt par subjektu, viņš ir tāds pats objekts kā tehnoloģiska iekārta. Tā Mārlovs, dodoties pa kādu taku tūdaļ pēc ierašanās savā nometinājuma vietā, redz apgāztu dzelzceļa vagoneti, kas “gulēja uz sāna ar riteņiem gaisā. Viens bija pazudis. Šī lieta šķita tik beigta, kā kāda dzīvnieka līķis. Uzgāju vēl vairākas bojātas iekārtas un rūsējošu sliežu krāvumu”.³²⁹ Tieši šajā ainā, pēc tam, kad bija noskatījies, kā tiek detonēts sprādziens sliežu ierīkošanai, Mārlovs ierauga sešus melnos vīriešus, kas, būdami saķēdēti važās, pilnīgā spēku izsīkumā pārvietojas pa taku viens aiz otra. “Katram ap kaklu bija dzelzs riņķis un tie bija saslēgti kopā ar ķēdi, kura ritmiski šūpojās un šķindēja. Vēl viens sprādziens no klints puses man lika atcerēties kara kuģi, kuru redzēju raidām šāviņus kontinentā. Tā pati ļaunu vēstošā balss; tikai šos ļaudis ne ar kādu iztēles piepūli nebija iespējams nosaukt par ienaidniekiem.”³³⁰ Skatījies darba bezjēdzīgumu un izjūtot, ka ielūkojies ļaunumam acīs, Mārlovs vēlas no tā aiziet un dodas netālu esošo koku pavēnī. Taču tad atklāj, ka šo vietu piepilda “(m)elnas aprises, kas sarāvušās čokurā, gulošas, sēdošas starp kokiem, atbalstījušās pret stumbriem, ķeroties pie zemes, pa daļai iznākuši no tās, pa daļai ierāvušies krēslainajā gaismā, visās sāpju grimasēs un pozās, nolemtībā un izmisumā. Vēl viena klints daļa tika nospridzināta, sekoja viegls grūdiens zem manām kājām. Te turpinājās darbs. Darbs! Bet šī bija vieta, kur daži no tā darītājiem bija aizrāpojuši nomirt”.³³¹

Melnais, respektīvi, kolonizējamā un verga, ķermenis tiek uzlūkots atsvešināti, izteikti šķirot to no baltā cilvēka – kolonizatora – izjūtām, ciešanām un pārdzīvojumiem: “Viņu sejas bija kā groteskas maskas,”³³² vēl atrodoties turpceļā un vērojot kuģim klāt pieairējušos iezemiešus, secina Mārlovs. Lietderīgi to pretstatīt citai – koloniālajai maskai, ko sev uzliek un sevišķi saskarsmē ar melnās ādas (F. Fanons) cilvēku valkā pats baltais cilvēks. Tas ir vēl viens paņēmiens, kā distancēt sevi, atsvešināties no cilvēciskā, dehumanizēt attiecības ar vietējiem iedzīvotājiem: “Viņa āriene pilnīgi noteikti atgādināja frizētavas skatloga manekenu; kaut, piedaloties šīs zemes tikumiskā pagrimumā, viņš uztur savu ārieni. Tas ir viņa mugurkauls. Viņa iestīvinātā apkakle un ekscentriskā krekla krūteža – bija rakstura sasniegums. Viņš atradās kolonijās gandrīz trīs gadus, un vēlāk es nespēju atturēties nepavaicājis, kā viņš pamanījies tādā kārtībā uzturēt veļu.”³³³

³²⁹ Conrad, J. (1998 [1902]) *Heart of Darkness & Other Stories*. Wordsworth Editions Ltd. 43.

³³⁰ Ibid.

³³¹ Ibid., 44.

³³² Ibid., 41.

³³³ Ibid., 45–46.

A. Deglava romāna “Rīga” koloniālā teātra darbība sākas laikā, kad sastopami divi kolonizatoru tēlu tipoloģijas pārstāvji jeb tipi. Pirmo ironiskā kārtā (jo pats ir latvietis) pārstāv pārvāciskojuies Georgs Rābemanis. Šo tipu raksturo gatavība pārskatīt līdzšinējo koloniālo kārtību, cik lielā mērā šo pielaidīgumu nosaka apzināšanās, ka tikai ar tēlošanas palīdzību (F. Fanona baltā maska) apzināti nošķīris sevi no kolonizējamā, jo pats pieder kolonizējamo tautai un pat sociālajai šķirai. Otro tipu pārstāv vairāki romāna personāži, tostarp gan cunftīgie amatnieki, gan guvernante Faustīne; šis tips pārstāv vācbaltiešus (*Deutschbalten* un *Baltendeutsche*) un kultūras, izcelsmes valsts, sociālā stāvokļa ziņā atrodas atšķirīgās pozīcijās no kolonizējamajiem, proti, latviešiem. Tieši latviešus (pretstatā krieviem un poļiem, kas pieminēti romānā) Faustīne dēvē par bauriem, izceļot ārpus saprātīgā, cieņas vērtā cilvēku loka. Viņai kā raksturīgam tipa pārstāvim svarīgi uzturēt “kontinuitāti” – tādu attiecību modeli, kur vācbaltieši (romānā sevi apzīmē “baltī”) kā kolonizatori un civilizējošās misijas nesēji ir šķirti no kolonizējamā – baura: “Par to baltu patriotiem ir jābūt nomodā! [...] Ko viņam šī bauru valoda var līdzēt?! Tanī taču nekādas dziļākas domas nav iespējams izsacīt!”³³⁴

Lai būtu iespējama Pētera Krauklīša viesošanās Rābemaņu mājās kā lūgtam viesim, nevis puikam, ko patriec no ķēķa, notiek Hildegardes (Rābemaņa sievas) saruna, kurā tiek uzsvērts, ka šobrīd biedrošanās nerada lielus draudus, jo mežoņi pa daļai zuduši. Turklāt jāatceras, ka leģendā, kas tiek radīta par Pētera Krauklīša izcelsmi, viņa tēvs ir vācietis. Ar faktu, ka “īstie” mežoņi karu dēļ pa lielākajai daļai izmiruši, tas ļauj – lai arī nepilnīgi un saglabājot statusa un tiesisko nošķirumu – latviešus pieņemt vai uzņemt zem vācieša (kārķļu vācieša) jumta: “Kā papa saka, tad nav neviena absoluta latvieša, vācieša, zviedra vai krieva... Neraugot jau to, ka it visas indoģermaņu tautas cēlušās no vienas vienīgas saknes, arī tie latvieši, kas agrāk bija mežoņi, pa lielākai daļai izmiruši... [...] Sakši, kā zināms, ir vācieši, un poļi un zviedri nav latvieši... Starp latviešiem dzīvodami, viņi tikai par tādiem pārvērtušies...”³³⁵

Jāpiebilst, ka romāna vēlākā posmā, kad Kuniberts ir pieaudzis un duelējies ar Ērgļu Kārli un Perlantu, kuri simbolizē nākamās paaudzes, izglītotu un turīgu latviešu tautības ienācēju Rīgā, nepatika un nošķirums tiek saglabāti. Turklāt šī nepatika ir tik dziļa, ka neļauj pieņemt racionālu, vācbaltiem un Rābemaņu ģimenei izdevīgu sadarbības modeli: ““Līschena?” Kuniberts saltu vienlīdzību atbildēja. “Kas tā tāda? Ko lai es ar viņu runāju, muti?” [...] “Ach jā, jā,” viņš it kā atcerēdamies ar saltu laipnību to pieņēma.”³³⁶

³³⁴ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 101, 103.

³³⁵ *Ibid.*, 402.

³³⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 442.

Ar atšķirīgu intensitāti, respektējot, kāda bija sociālā un tiesiskā vide Latvijas teritorijā 19. gs. otrajā pusē, salīdzinot ar Beļģijas karaļa privātkoloniju Kongo brīvvalsti, privilēģēto vācbaltiešu vairums, kā parāda romāna “Rīga” teksta izpēte, turpina uzsvērt latviešu mežonīgumu: Pētera Krauklīša dēla kristību svinībās Rābemaņiem līdzās esošā vasarnīcā, ieskanoties dziesmai,³³⁷ Rābemaņa viesi tās vārdus neuztver kā vācbaltiešu politikas kritiku vai kā šķiru cīņas elementu, bet gan tieši kā mežonības elementu: ““Kas tās par mežonībām!” viņš beidzot, pieri saraucis, sacīja.”³³⁸ Šādā izpratnē parādās vācbaltiešu kā kolonizatoru statusa pamatota un dabiska uztvere. Tieši tāda rodama arī Mārlova pieredzē Kongo brīvvalstī, ieskaitot Kurcu, kas līdz pēdējam, pat agonijas murgos uzsver, ka viss – zilonkauls, upe, stacija utt. – pieder viņam, savukārt pamfletā, ko sarakstījis biedrībai, kas par savu mērķi uzskata “mežoņu paražu” izskaušanu, atklājis savu emocionāli spēcīgāko vēstījumu: “Izskaudiet visus mežonus!”³³⁹ Jāpiebilst, ka šim vēstījumam iespējamās divas interpretācijas. Pirmajā runa ir par mežoņu, proti, pamatiedzīvotāju, fizisku izskaušanu, nonāvēšanu. Otrajā – ne par fizisku nāvi, bet gan pamatiedzīvotāju kultūras un identitātes iznīcināšanu; cilvēks kā trauks, kura saturu piepilda augstākais un kultūras ziņā pārākais baltais kolonizators.

Pat mežoņu izskaušanas vēstījums simboliskā pārcēlumā identificējams Latvijas situācijā, piemēram, kā analfabētisma izskaušana vai radikāla cīņa ar noteiktām par mežonīgām un primitīvām uzskatītām latviešu iedabas pusēm vai kultūras izpausmēm. Tādējādi izpaužas koloniālā ambiguitāte. Tā sastopama arī citās koloniālajās situācijās un robežojas ar izmainītu psihes stāvokli. Kolonizatoram ir jātic koloniālisma naratīvam, kaut gan viņa rīcība, liedzot cilvēciskumu, vienlīdzīgumu, cieņu kolonizējamajam, izmantojot kolonizējamo tā, kā nekad netiktu izmantots kolonizatoru tautas pārstāvis, neradītu destruktīvas sekas. Šis stāvoklis nav sastopams koloniālajā metropolē, jo tā ir distancēta un birokrātiska. Taču konfrontācija ar “koloniālo kompleksu” – nepieciešamību preventīvi apkarot vainu, izslēgt kolonizējamā aprakstā īpašības, kas viņu padara līdzīgu kolonizatoram, – izpaužas tieši kolonizētajā zemē. Šādi koloniālais komplekss nošķir, piemēram, baltvāciešus no vāciešiem to vēsturiskajās zemēs, proti, tur, kur viņi ir pamatiedzīvotāji.

4.2. Edvards Saīds: orientālisms, kolonizatora prerogātīva, kolonizējamā portrets

Palestīnas mandātteritorijā dzimušais E. Saīds personīgās pieredzes līmenī izjūt robežu, kas šķir kolonizējamo no kolonizatora, metropoli no kolonijas. Etniskā piederība,

³³⁷ “Es vācieti dancinātu | Uz sarkana ķieģeliša. | Holdri, rio, rio, holdri rio, rio, | Holdri rio, rio, ha-ha-ha-ha!” Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 680.

³³⁸ Ibid.

³³⁹ Conrad, J. (1998 [1902]) *Heart of Darkness & Other Stories*. Wordsworth Editions Ltd., 78.

audzināšana un dzīves gaitas rada pretrunu līmeni, lai kolonizatora un kolonizējamā nošķirošā robeža kļūtu aprakstāma. Abu autoru apvienošana vienā nodaļā netiek veikta uzskatu sistēmas līdzības dēļ, bet gan pēc salīdzināmās personiskās pieredzes un vērojuma savietojamības.

Salīdzinot ar iepriekšējā nodaļā aprakstīto Dž. Konrāda manifestēto koloniālo attiecību uztveri, E. Saīda koncepcijā “orients” (te un turpmāk apzināti lietoti termini orients, orientālisms, nevis latviskais “Austrumi”) ir lokuss, kas leģitimē visu Rietumu attieksmi pret kolonizējamo, apjūsmojamo, pētāmo, eksotisko, svešādo orientu. Šāds piegājiens attaisno spēka lietošanu, nerēķināšanos ar vietējo kultūras īpatnībām, bet sniedz ietvaru jutekliskam Austrumu pasaules pārdzīvojumam, lai cik nekonkrēts ir šis apzīmējums. Orients neatbilst ģeogrāfiskajiem Austrumiem: tā tiklab ir Ziemeļāfrika, Centrālā Āzija, Tuvie Austrumi un Indijas subkontinents, vēl tālāk, pārspējot E. Saīda ģeogrāfiju. Vislabākais raksturojums tam, cik tālu sniedzas šo Austrumu ģeogrāfija, ir orientālais vilinājums, eksotika, citādums. Šādā izpratnē orientālisms tiek attiecināts arī uz Īriju un identificējams A. Deglava literārās pasaules koloniālajā modelī Latvijas teritorijā.

Komentārs jēdzienam “orientālisms”, ko E. Saīds skata kā postkoloniālā sasaisti ar ģeogrāfisko: “Galū galā “orientālisms” ir pētniecība, kas balstīta tā pārvērtēšanā, kas gadsimtiem uzskatīts par nepārvaramu plaisu, šķirot Austrumus no Rietumiem. Mans mērķis, kā teicu agrāk, nav tik daudz kā izkļaudēt šo atšķirību, jo kurš gan var noliegt nepārprotamo nacionālo un kultūras atšķirību lomu attiecībās starp cilvēciskām būtnēm, cik izaicināt uzskatu, ka atšķirības nozīmē naidīgumu, statisku pretrunīgu būtību klāstu un visu pretrunīgo zināšanu kopumu, kas ap to izbūvēts. Tas, ko es saucu par orientālismu, bija jauns veids, kā domāt par pretrunām un konfliktiem, kas veicinājušas naidīgumu, karu un imperiālo kontroli paaudzēs. Un, patiesi, viens no interesantākajiem sasniegumiem postkoloniālajā pētniecībā bija kanonisko kultūras darbu atkārtota nolasīšana, nevis atmešana.”³⁴⁰

Triloģijas “Rīga” kontekstā būtiska paralēle par nodarījumu kultūrai. Šis aspekts romānā atklājas kā pašu latviešu atbildība. Savukārt tāda rūpnieku iesaistīšanās kā, piemēram, bibliotēkas izveide fabrikā tiek uzskatīta par cildināmu fabrikas saimnieka īpašību un soli, kas draudzīgs latviešiem, nevis pašsaprotamu nodevu iepretim liegtajai iespējai attīstīties ne tikai saimnieciskā, bet arī kultūras plānā. Šāds motīvs atkārtoti parādās A. Deglava darbā, piemēram, Pēterim, Spundem un Fuchsingam pie Švarcenava sastopot Baltijas regulēšanas komisijas sekretāru Vidzemes guberņas kancelejā “titulherrātu” Ivanu Hīmilleru. Hīmillers ir pārsteigts par to, ka latvieši, “kuri taču, kā man

³⁴⁰ Said, E. (1977) *Orientalism*. London: Penguin, 353.

saka, zemē esot tas vairākums, ir tomēr tik grūti sastopami? Un kāpēc nekur nedzird latviešus savā valodā runājam?”,³⁴¹ un saņem tādu skaidrojumu, kuram nevēlas ticēt: (II 4.2.)

Netiešā veidā apliecinājumu par zemu kultūras dzīves attīstības līmeni atrodam norādē par teātra izrādēm. Latviešiem 1868. gadā arvien notiek brīvdabas izrādes ar ļoti triviālu, izklaidējošu un bieži arī didaktisku saturu. Šādas teātra izrādes vēl mūsdienās tiek rīkotas Āfrikas un Āzijas valstu tālākos lauku rajonos, lai tai sabiedrības daļai, kuru raksturo zema lasīt un rakstīt prasme, nodotu noteiktus vēstījumus. Tieši tāda veida “Žūpu Bērtuļa” izrādes aprakstu atrodam triloģijā: “Iznāk Žūpu Bērtulis vien, nopinkojies, savēlies, tev jāsmejas, vai gribi vai negribi. Un tāpat arī par citiem. Uz gada tirgiem arī dažreiz dabūja noskatīties kumēdiņus, bet tik jocīgus, nudien, ne! [...] Tikai viens cilvēks ar šo izrādi bija pavisam nemierā, tas bija pats teātra vadonis Richards Tomsons. Fuchsingam, kuram tas bija draugs, viņš bija izteicies, ka tūdaļ ķeršoties pie spalvas un pārceļot vai sarakstīšot latviešiem kādu piemērotāku lugu. Šo jau esot kauns izrādīt, cik zemu tā latviešus vērtējot. Tos nostādot par tādiem “s-bambuļiem”.”³⁴²

E. Saīda domai atbilst orientālisma attiecināšana arī uz citām koloniālajām pieredzēm (E. Saīds pārstāv Tuvo Austrumu kultūru – palestīniešus), tādējādi atzīstot to esamību. Protams, viņš nav pievērsies Baltijas valstīm, kas ietilpa Padomju Savienības sastāvā ar tai raksturīgu specifisku uztveri gan Eiropas kreisā politiskā spārna, gan daudzu agrāko koloniju intelektuālajās aprindās. Latvijas gadījumam vistuvākā ir Īrijas pieredze, kā arī citi piemēri, kas nav uzskaitīti Eiropas ģeogrāfiskajā telpā: “Es vēlējos, lai lasītāji izmanto manu darbu tādējādi, ka tie varētu radīt jaunus pašu pētījumus, kas produktīvi ļautu izgaismot gan arābu vēsturisko pieredzi, gan arī citu pieredzi. Tāda noteikti notika Eiropā, Savienotajās Valstīs, Austrālijā, Indijas subkontinentā, Karību salās, Īrijā, Latīņamerikā un citās Āfrikas daļās. Afrikānistu studiju un Indoloģisko diskursu pētījumu stiprināšana, subalternu (pakļauto) vēstures analīze, postkoloniālās antropoloģijas rekonfigurēšana, politiskās zinātnes, mākslas vēsture, literārā kritika, muzikoloģija, papildu plašai attīstībai feminisma un minoritāšu diskursos – par visiem šiem priecājos un jūtos glaimots, ka “Orientālisms” bieži izrādījās nozīmīgs.”³⁴³

Izceļot nesamērīgi lielo Rietumu koloniālo domātāju ietekmi, E. Saīds akcentē koloniālo pretrunu un ekstrapolē to uz lingvistisku pretnostatījumu starp indoeiropiešu valodām, kurās runā Rietumu koloniālajās metropolēs, un orientam raksturīgajām semītu

³⁴¹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 326.

³⁴² *Ibid.*, 354.

³⁴³ Said, E. (1979) *Orientalism*. Vintage Books, 339.

valodām.³⁴⁴ Latvijai līdzīga analogija būtu vienas – indoeiropiešu – saimes vidū starp vācu un latviešu valodu, ņemot vērā izteiktu statusa atšķirību tieši pēc lingvistiskās pazīmes, kas daudzkārt minēta A. Deglava darbos. Vācu valoda ir civilizēto Rietumu, bet latviešu – primitīvās, aborigenālās kultūras valoda. “Kā latvietis var būt inteligents? Kur ir latviešu vidējās un augstskolas? Kur ir latviešu zinātniskās grāmatas? Tādu nav, tādēļ ka latviešu valodā nepavisam nav iespējams izsacīt kādas augstākas un gudrākas domas,” saka konsula Rābemaņa saviesīgā rauta dalībnieks, kuru A. Deglavs min kā “kāds avīzes redaktors”.³⁴⁵ Paradoksālā veidā, piekrītot koloniālā spēka loģikai, arī A. Deglavam valoda ir viens no svarīgākajiem kritērijiem etniskai piederībai. Tas atbilst vācu nacionālisma idejām, kas bija plaši izplatītas.

Ja latvietis grib tikt pie izglītības, tad viņam tā jāiegūst pa vāciski... Bet tad viņš arī vairs nav latvietis, viņa iekšējais saturs jau ir vācisks... Tā ir redzams, ka, ja viņš grib būt “izglītots”, tad tam jāpiesienas vācu kultūrai, jātop par vācieti. Tādēļ arī latviešiem kā tautai nepavisam nav nākotnes, jo, tiklīdz tā izglītosies, tā arī pārvācosies....³⁴⁶

---

³⁴⁴ Piemēram, pievēršoties franču orientālista Ernsta Renāna darbam “*L’Avenir de la science*” (Zinātnes nākotne), E. Saīds akcentē, ka semītiskais “ir fenomens, kas parāda attīstībā apstājušās (valodas) iepretim briedušākām indoeiropiešu valodu un kultūru grupām”. Said, E. (1979) *Orientalism*. Vintage Books, 146.

³⁴⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 151.

³⁴⁶ Ibid.

III. KORPUSA SEMIOTISKAIS VĒROJUMS-ANALĪZE: KOLONIĀLĀ SITUĀCIJA UN POSTKOLONIĀLAIS 1. Koloniālās telpas struktūra, robežas, to šķērsošana. Centrs un perifērija. Tranzīts

Apdzīvotās kultūras telpas konceptualizācija lingvistiskā sistēmā ir cilvēka kognitīvā procesa raksturīga iezīme.³⁴⁷ Nav izšķirts jautājums par to, vai telpa un telpiskās kognīcijas principi nosaka telpisko struktūru atainojumu valodā vai, gluži otrādi, valoda ir tā, kas veido reālās konfigurācijas atveida telpisko kognīciju. Šajā nodaļā tiek apskatīta semiotiskā koloniālā telpa, proti, telpa, kuras “topogrāfiju” veido vārdos kodētie simboli un kas atrodas noteiktās attiecībās ar fizisko telpu, kas ir arī koloniālo attiecību realizācijas telpa.

Lingvistiskās relativitātes teorija (*Whorf, Sapfire*) pamato, ka latviešu un vācbaltu telpiskā uztvere (tās atspoguļojums jeb kodējums valodā) atšķirās lingvistisku determinantu līmenī.³⁴⁸ Piemēram, Mikumam krogus ainā muiža ir varas centrs, kuras saimnieks – lielskungs – pēc savas patikas, nevis likumos balstītiem apsvērumiem, pieņem lēmumu, kuram un kā būs dzīvot viņa apsaimniekotajā apvidū. Kurpretim kungam, no viņa skatpunkta raugoties, muiža ir māja un pasaules centrs, kurā viņš likumīgi ir visa noteicējs, turklāt paradoksālā kārtā tā tiek salīdzināta ar zemnieka māju. To, ka runa ir par latviešu vācbaltu (nevis, piemēram, poļu vai krievu) pretrunām, denotē specifiskās valodas īpatnības, kuras autors atveido dialogā:

“Nu, es domāju, jāsāk taču ar viņu drusciņ parunāt,” Mikums turpināja. “Es saku: “Lielskungs, kā jūs strādāji, tā nemaz nav likums. Kuntraktu jums man vajag izdot uz gadiem, un renti jūs man varat ņemt tikai tik lielu, cik tā zeme vērtā. Pēc likuma jums mums, zemniekiem, vajag zemi pārdot pavisam uz dzimtu...”

Tad vajadzēja redzēt, kādas acis tas ieplēta... “Vai tav negrib man ar to muiž nopērt?! Tav jau Mikumos ir lab iedzīvojās... Na, na, es tav vis nepārdoš!... Ja tav man nāk tā, tad es tev pasak to: tā māj ir uz muiž zem, un es tev viņu vairs ilgāk neatstāj... Sataisās, ka tav pa nākošiem Jorim var izkravāties!...”³⁴⁹

Aplūkojot, kā semiotiskā telpa uzslāņojas fiziskajai telpai, atsevišķas variācijas indivīdu līmenī nav būtiskas. Šādā izpratnē nav svarīgi, ka Pēterim Krauklītim Brinkmaņa vīnūzis kļūst par savu telpu un ienākuma avotu, savukārt Koškam tā ir telpa, ko viņš zaudējis konkurentam (uzskatot par konkurentiem visus, kas sapulcējās pie Brinkmaņa cerībā kļūt par vīnūža komiju). Kā vienam, tā otram šai telpai piemīt augstāka līmeņa semantika, kurā latvietim, par spīti tam, ka atsevišķi pretendi izliekas par vāciešiem, ir

³⁴⁷ Lakoff, G. & Johnson, M. (2003) *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.

³⁴⁸ “Linguistic knowledge entails understanding many different beautiful systems of logical analysis. Through it, the world as seen from the diverse viewpoints of other social groups, that we have thought of as alien, becomes intelligible in new terms. Alienness turns into a new and often clarifying way of looking at things.” Whorf, B. L. (1941) *Language, mind, and reality*. Carroll, J. B. (ed.) (1959). *Language, Thought and Reality*. New York, London: The Technology Press of Massachusetts Institute of Technology and John Wiley & Sons, Inc., 263.

³⁴⁹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 19–20.

iespēja mainīt savu sociālo statusu no zemnieka *bauer* uz pilsētas iedzīvotāju ar salīdzinoši lielu brīvību. Eventuāli tā var būt gan platforma tālākām tautiskām cīņām, gan vieta, kur uzlabot savu stāvokli līdz vācbaltiešu līmenim, neapstrīdot un neizaicinot pastāvošo kārtību, bet pielāgojoties tai, kā to jau bija paveicis Georgs Rābemanis un citi.

Turpetim atšķirības uztverē, kas saistītas ar tautību – latvieši vai vācbalti –, ir būtiskas. Kopumā secināms, ka koloniālās pretrunas ir tik nozīmīgas, ka veidojas atšķirīgas koloniālās telpas vai šo telpu projekcijas vienas fiziskās telpas ietvaros. Tādēļ galvenā pretruna starp latvisko un vācisko telpu attiecas uz darbības virzieniem jeb vektoriem. Proti, vācbaltu attieksme pret šo telpu un robežām tajā raksturojamas ar tādiem darbības vārdiem kā “noturēt”, “sargāt”, “nepieļaut”. Kurpetim latviešu semiotiskās telpas projekcijā robežas tiek interpretētas kā simbols, kas liek tām pārkāpt pāri, augstās un centrālās vietas, kurās ir jānokļūst un jāieņem vieta kā līdzvērtīgam vienā vai vienlīdzīgam otrā gadījumā.

Līdzvērtīguma pozīcija raksturo Pētera Krauklīša attieksmi – pēc savas nostājas maiņas un atteikšanās turpināt vāciskošanos, kas notikusi, strādājot pie Cipfelbrinka un pieņemot Perša identitāti. Kurpetim Georgs Rābemanis jeb Juris Krauklītis gājis vienlīdzīguma ceļu, kas šajā kontekstā nozīmē atteikšanos no savas nacionālās identitātes un sociālā statusa maiņu, pilnībā pārtopot par vācbaltu un noliedzot savu latvisko identitāti.

1.1. Koloniālā diskursa urbānā projekcija un semiotiskās telpas topogrāfija

Lasot autora tekstu un sekojot personāžiem, notiek mentāla kustība, pārvietošanās prātā, nevis reālā fiziskā telpā. Ne tādēļ, ka šāda telpa nemaz neeksistētu, kā, piemēram, Tommazo Kampanellas Saules pilsēta vai teiksmainas vietas Sindbada ceļojumos. Nepastāv faktiskā Rīga A. Deglava romāna lappusēs, par spīti tam, ka autors pretendē uz kultūrvēsturisku sava darba kvalitāti. No semiotikas skatpunkta jebkurš Rīgas atainojums – stāstījums, zīmējums vai fotogrāfisks attēls – ir tekstuāla konfigurācija, kas atrodas noteiktās attiecībās ar referentu – faktisko Rīgu, taču tāda (faktiska un “reāla”) nav. Visos gadījumos, neatkarīgi no tā, kuru Rīgu aplūko – romāna veidoto konfigurāciju vai faktisko telpu –, runa ir par zīmi vai zīmju kopu. Komunicējama ir tikai zīme, nevis tās referents. Romānā “fīkcionalizētā” Rīga nav “neīsta”, tā var saturēt visas norādes, kas ļauj pastarpināti, balstoties literārajā aprakstā, rekonstruēt shematiskas attiecības starp telpas elementiem – mājām, laukumiem, ielām, ūdensceļiem un ūdenstilpēm, vertikālajiem un horizontālajiem elementiem u. tml.

Ja mentālā projekcija – telpa kā iztēles auglis – veidojas, no jauna radot telpu atbilstoši simboliskiem orientieriem, kas nāk no citu cilvēku stāstītā, no dažādos avotos lasītā vai, piemēram, kā tas ir Pētera gadījumā, pat no pudeles etiķetes, tad tā uzskatāma par mentālu telpu. Turklāt faktiskās telpas iepazīšana, piemēram, pārvietojoties tajā un izmantojot visas maņas un izziņas iespējas, veido projekciju cilvēka prātā. Nav pamata uzskatīt, ka faktiskā telpa dzēš vai pārraksta mentālo projekciju. Vismaz kādu laiku tās var pastāvēt līdzās, liekot veikt salīdzināšanu starp vienu un otru. Tas parādās Pētera pirmajos iespaidos, ieraugot Rīgas panorāmu un salīdzinot tos ar tādu Rīgas konfigurāciju, ko viņa prātā veido nostāsti un jau pieminētā pudeles etiķete. Šāda etiķete, lai gan tās referents ir nepārprotams, atrodas nosacītās attiecībās ar faktisko Rīgu jeb, precīzāk, tās siluetu, raugoties no Pārdaugavas. No otras puses, salīdzinot ar citiem Rīgas atainojumiem (piemēram, sk. 1.1. att.), tā sniedz faktoloģiski precīzu informāciju par to, ka Rīga ir pilsēta pie upes; Rīga ir nepieejama tiem, kas nāk no Rietumu puses; piekļuvei nepieciešami kuģi,

1.1. att. Rīgas panorāma. 19. gs. 60. gadi, autors nezināms. Izdevējs: Bibliogrāfijas institūts (*Bibliographische Institut*) Hildburghausenā. Papīrs, tērauda gravūra, 11 x 15 cm. Rīgas Vēstures un Kuģniecības Muzejs (b.d.) *Rīgas skati muzeja grafikas kolekcijā* https://www.rigamuz.lv/rvkm/izstade_virtuala/virtuala-izstade-grafikas-kolekcija-muzeja-krajuma/ (6.10.2023)

laivas vai pontona tilts; Rīgas panorāmā ir sastopamas izteiktas vertikālas dominantes (torņi).

Par spīti reālās Rīgas (kas sākotnēji ir tikai pilsētas panorāma, ko Pēteris redz no pretējā krasta) atšķirībai no stilizētiem atveidiem etiķetēs, Pētera izjūtās “etiķešu Rīga” nav nepatiesība. Tā ir patiesa Rīga, turklāt minēta tieša atbilstība tam, ko viņš redz. Var runāt par to, ka etiķete, līdzās ļaužu runātajam par Rīgu, veido tādu mentālu projekciju, kurai Pēteris atrod atbilstību. Tikai vēlākā romāna darbības gaitā šo projekciju aizstās citas:

.. atstājot Tilta galu mazliet sānis, pacēlās vecā Rīga, lepna un šmauga kā jumprava! Vidū Pētera, Doma un Jēkaba torņi, stalti savas galvas pacēlušī vai līdz mākoņiem... Apkārt viņiem daudzi mazāki kā paklausīgi pavadoņi, garā Dagavmalas māju fronte, ar resno pili nobeidzot... Viss taisni tā, kā viņš uz pudeļu papīriem redzējis, tikai skats vēl daudz plašāks un lieliskāks, nekā uz pudeļu papīra bija

rūmes. Jo vienā malā to ierāmēja tumši zilais Ķeizara dārzs, otrā malā atliktā Maskavas Ārrīgas fronte nobeidzās ar tā saucamo Cūku dārzu, tikpat zilu, un ap to vairāki augsti fabrikas skursteņi...³⁵⁰

Autors savdabīgi apliecina divu tēlu šķirtību un reizē iespējamu tālāku konvergenci: “Torņkalna nameļi aizsedza viņa poezijas tēlu, kuram bija tapt par patiesību.”³⁵¹

Apskatot koloniālo attiecību semiotiku, tiek identificētas koloniālajam vienādojumam, proti, kolonizējamā un kolonizatora attiecību realizācijai, būtiskas telpas, robežas un iespējas tās šķērsot. Tiek piedāvāts apskatīt tās kā vietas jeb objektus, robežas un ceļus, kā vektorus un pārvietošanās līdzekļus. Papildus šim uzskaitījumam lietderīgi ieviest atsevišķu kategoriju – intersticiālā telpa. Mentālās projekcijas vai semiotiskās topogrāfijas objekti parādās gan kā augstā, varas un kolonizatora statusu raksturojošie, gan kā intersticiālā telpa. Kategoriju izklāsts, intersticiālās telpas pamatojums un apraksts turpinās tematiskajās apakšnodaļās.

1.2. Vietas un būves jeb telpiskie un zonālie topogrāfiskie objekti

Koloniālo attiecību semiozē urbānā projekcija “pārraksta” telpu, veidojot semiotisku ainavu, kurā augstā un centrālā vieta ir saistīta ar statusu, prestižu un varu, sadzīvisku komfortu, sociālpolitiskām un ekonomiskām priekšrocībām. Romāna pirmajā daļā ar atrašanos augstā un centrālā vietā marķēts vācbaltiešu stāvoklis. Darbība sākas laikā, kad vecā kārtība mainās. Viens no simboliem šiem pārkārtojumiem, kas notiek gan attiecībā uz sabiedrības dzīves organizācijas juridisko ietvaru, gan telpu, kuru šī sabiedrība apdzīvo, ir Rīgas (romānā – Iekšrīgas) vaļņu nojaukšana:

Priekš nedaudz gadiem bija noārdīti Iekšrīgas cietokšņa mūri un šis kalns³⁵², pamests kā daļa no Smilšu bastijona pagarinājuma. Viņā galā paviljons, tāpat kā tagad. Bet skats no viņa daudz plašāks nekā tagad. [...] Nebija ne pilsētas ģimnazijas, ne arī skolas, ne Teatra bulvara lielās māju rindas, ne arī Basteja bulvara, jo Rīgas neapbūvētā robeža nobeidzās pie lielās kazarmas Torņa ielā [...]. Pieliekot Rīgai tagadējo mērauklu, būtu bijis jāsaka: viņa bija neiztaisīta un tukša.³⁵³

Senākās gravīrās redzams, ka Rīgas robeža, raksturīgi pilsētām senatnē, sakrīt ar pilsētas valni un aizsarggrāvi. Taču šī fiziskā un simboliskā robeža šķir pilsētas likumu un administrācijas pārvaldīto urbāno telpu no citu likumu un principu pārvaldītas telpas ārpus pilsētas vaļņiem. Visa “civilizētā dzīve”, sākot no tirdzniecības un beidzot ar reliģiju, kultūru un zinātņi, notiek iekšpus pilsētas vaļņiem. Tie, kas ir otrpus vaļņiem, nepieder pilsētai, viņu ienākšanu reglamentē noteikta kārtība. Šo kārtību piemin leišu zēns Jozis, kura ratos brauc Pēteris, mērojot atlikušo ceļa posmu līdz Rīgai pēc nakts “B. krogā, apmēram pusceļā starp Kurzemes un Vidzemes galvaspilsētām”³⁵⁴ (Cit. III 1.2.).

³⁵⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 43.

³⁵¹ Ibid., 43.

³⁵² Runa ir par Bastejkalnu.

³⁵³ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 67.

³⁵⁴ Ibid., 8.

Ja Jozim Rīga ir aizliegtā pilsēta, kuras galvenais raksturojums viņa prātā tapušajā Rīgas kā simboliskas pilsētas projekcijā, ir tiesības ienākt (patiesībā Jozis sākotnēji paliek Pārdaugavā, tātad Rīgas kā augstās pilsētas statuss tiek vēl vairāk uzsvērts un Jozis tai tikai pietuvojas) izpildīt noteiktu funkciju, bet ne apmesties un dzīvot šajā pilsētā, tad Pēterim Rīga nav aizliegta. Nodrošinājies ar visu viņa stāvokļa cilvēkam pieejamo informāciju, Pēteris jau pareizi izprot, ka ir tiesīgs doties uz Rīgu un dzīvot tajā, ja vien atrod sev iztikas avotu, taču par pilsētu un tās raksturīgiem elementiem runā eksaltēti. Tādēļ viņu kaitina salīdzinājumi ar Žagoriem un Janišķeļiem, lai gan Jozis atzīst, ka mājas Rīgā ir lielākas. Joža pasaulē barjera, kas liedz tālāku virzību, atrodas horizontālā līmenī; tas ir liegums virzīties tālāk, šķērsot barjeru, ienākt Rīgā, pamēģināt to iepazīt un varbūt tālāk pārvērst par savu lietu. Kurpretim Pētera prātā Rīgas namiem, ielām, baznīcām un pat Lielā Kristapa tēlam ir elevēts statuss – tas prasa virzību augšup, horizontālā līmenī šķēršļu nav; par to viņš pārliecinās sarunā krogū un tiekšanos uz Rīgu pārvērš jautājumos: “Sveši, sveši, jā – bet kāda pate tā Rīga? Kādi nami, kādas ielas... Tu [Jozī] taču esi redzējis... Kādi tie Rīgas kungi?”³⁵⁵ Pēteris, it kā drudža sagrābts, stādīja viņam vienu jautājumu pēc otra.” Nerodot leišu zēnā atbalsi savām izjūtām, viņš pret Jozi kļūst zobgalīgs: “Viņš tur stāstīja un stāstīja, bet Pēteris netika īsti gudrs. Viņš tomēr no šī leiteļa bija turējis pārāk lielas lietas, un viņam uzmācās tādas zobgalīgas jūtas.”³⁵⁶

Triloģijas pirmajā daļā minētajai pilsētas vaļņu noārdīšanai ir dubulta nozīme. Tā ir viena no norādēm, kas ilustrē koloniālo skatpunktu vektorus. Pēterim, kas uzlūkojams kā pilsētā ienākošs un uz vācbaltu ieņemto vietu konkurējošs “aborigenālais”, proti, latviešu etnosa pārstāvis, tas ir vēsturisks fakts un reizē simbols tam, ka pavērušās vēl nebijušas izdevības virzīties gan virzienā uz centru, gan tādējādi augšup.

Kurpretim no vācbaltiešu un pilsētas saimnieku puses tā ir nepieciešamība apgūt, civilizēt, padarīt par savām jaunas teritorijas, nodrošināt mūsdienīgu vidi un tālāku attīstību. Turklāt tā ir nodeva laikmetam, kad jāpārskata līdzšinējās attiecības sabiedrībā. Šādā izpratnē vaļņi simbolizē rigīdu – līdz šim pastāvošo vācbaltiem labvēlīgo kārtību, kuru necentās pārskatīt kopsolī ar citām Eiropas tautām, bet atlikuši izmaiņas līdz pēdējam. Tas parādās Gustava Daniela Hernmarka uzrunā svinīgajā pieņemšanā pie konsula Rābemaņa rezidencē Dubultos: “Beidzot vēl es minēšu veco Rīgas vaļņu noārdīšanu, kas atvēra logu jaunam gaisam un padarīja galu lielai nospīestībai un šaurībai iekšpilsētā. Tāpat caur viņa³⁵⁷ laipno gādību svabadā zeme palika pilsētas īpašumā.”

³⁵⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 36.

³⁵⁶ Ibid.

³⁵⁷ Runa ir par grāfu Aleksandru Suvorovu Rimņikski.

Pretstatā vācu augstajai telpai nevāci ieņem zemo telpu. Tā ir vertikālā asī apzīmēta zema vieta, zemāka par vācisko. Šo statusu un zemāku novietojumu var izteikt attiecībā pret novietojumu horizontālā asī, proti, no centra tālāka vieta, perifērija, staignā vieta. Piemēram, krogus ainā šādi nodalīta vācu (un kungu) un nevācu daļa: “Krogiem pa lielākai daļai bija divas stedeles jeb stadulas – viena vācu, otra latviešu. Pirmā arvien bija ar sausiem salmiem piekaisīta, otra kā nu kuro reizi, dažreiz jābrien līdz auklu vietai. It sevišķi, ja krodziniekiem nebija lauku un tiem mēslu nevajadzēja. Ļautiņi tomēr ar šo parādību bija apradušu un ieskatīja to kā pilnīgi dabīgu un saprotamu. Kā tu, zemnieka cilvēks, vari to gribēt, ko kungs!”³⁵⁸

Augsto un zemo vietu raksturo atšķirīgs gaismas daudzums. Augstās vietas aprakstos runa ir par gaišām telpām, lielām logu rūtīm. Telpā var būt spoži balti elementi. Piemēram, pirmajā viesošānās reizē Rābemaņa mājā Pēteris pa sētas durvīm nonāk virtuvē, bet pat šeit viņa uzmanību saista lietas, kas nav raksturīgas zemajām vietām un telpām, kurās dzīvojis iepriekš: “Bet puiku viņa nemaz neievēro, rīkojas gar saviem spožajiem kastrolīem, likdama tos no pavarda plauktos, kuru malas aplīmētas ar izraibotiem papīriem. “Ak, kā te viss mirdz un laistās!” Pēteris savā kaktiņā nodomāja. “Un pie tam tik salda, kairinoša smarža pēc vircām un anisiem!”³⁵⁹ Norāde uz patīkamām smaržām nav nejauša. Augsto vietu un sociālo statusu raksturo patīkama smarža, kurpretim zemo vietu smaržas neraksturo vai arī tās būs nepatīkamas. Piemēram, Rābemaņa kundzes salons (patīkami) smaržo pēc odekolona, kamēr maizes sievas meitai Pētera pārvaldītajā Brinkmaņa vīnūzī ir ķermeņa smaka, ir “salaistījusies ar odekolonu”. Arī smaržu – smaku pretmets kā augsta un zema statusa pazīme atrodams jau romāna sākumā attēlotajā krogus ainā.

Turpmāka romāna darbība papildina augstā un zemā pretnostatījumu ar jaunām norādēm, gan sniedzot pretrunu nianšes, gan paspilgtinot dalījumu augstās un zemās, centrālās un perifērijas vietās un telpās, eventuāli pasakot, ka runa ir par divām dažādām pasaulēm (Cit. III 1.2.).

Rīgas atainojamos identificējamas četras simboliski izšķiramas objektu grupas: Rīgas pils (šaurākā nozīmē – konkrēta Rīgas pils, plašākā nozīmē – pilis un muižas), baznīcas (romānā minētās Pētera baznīcas, Doma baznīcas, Jēkaba baznīcas tornis, gan baznīcas kā tādas), pilsētas nami un fabrikas (aprakstot ainavu, ko redz Pēteris, fabrikas minētas metonīmiski, proti, kā veselumu apzīmējoša daļa – fabriku skursteņi). Savukārt tālāko objektu katalogu turpina rātsnams un Rātūža (jeb Rātsnama) laukums, tirgus, krogs (arī vīnūži, restorācijas, vīna pagrabi, viesnīcas), vasarnīcas un villas.

³⁵⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 7–8.

³⁵⁹ *Ibid.*, 73.

1.2.1. Rīgas pils, pilis, muiža, kungu nams

Pilis un muižas veido atšķirīgu objektu kopumu ar to iemītnieku turīguma un politiskās ietekmes līmeni – gan zīmes ārējais veidols, gan tiešais referents katreiz ir cits, taču pati zīmes funkcija realizēta noteiktā ekspresijas plānā. Pirmajā nozīmē apzīmē vācisko, latviešiem nelabvēlīgo, intereses, kultūras un saimnieciskās nepieciešamības ignorējošo varas līmeni. Tas var būt vietējais kunga nams vai muiža vai aptver plašāku reģionu, Jelgavas pils un Rīgas pils. Savukārt otrajā nozīmē runa ir par cariskās pārvaldes varas sēdekli. Šādi parādās gan Marijas pils Pēterpilī, gan citi cariskās pārvaldes centri, tostarp senatora Manaseina³⁶⁰ pagaidu apmešanās vieta. Koloniālo attiecību semiotikā, latviešu emancipācijā un vāciskās vietas ieņemšanā būtiska ir pirmā nozīme, taču ambivalence skar gan Rīgas pili, gan cariskās pārvaldes varas centrus. Tie var būt latviešiem labvēlīgi vai nelabvēlīgi – atkarībā no vācu ietekmes.

Muiža ir visplašākais apzīmējums un simbols senajam, latviešiem nelabvēlīgajam stāvoklim Kurzemē un Vidzemē, vietējās varas un tiesas vieta. Muižas pieminējums neparādās pozitīvā kontekstā. Negativitātes līmeņi atšķiras, muiža atklāta kā konstruktīvu sarunu, nepieciešamu konfrontāciju vieta; lielākoties tā ir nepatikšanu, netaisnības, senās kārtības, sociālas stagnācijas lauks. Muiža ir izteikta augstā vieta, to raksturo palielināts gaismas daudzums, tostarp kontekstā ar lauku iedzīvotāju vairumam vēl nepieejamām vai retām inovācijām (Cit. III 1.2.1-1). Uzskatāmi iezīmēts kontrasts starp vienkāršo ļaužu neizglītoto, primitīvo un bērnišķīgo apbrīnu un muižas tehnoloģisko pārkumu. Ekstravagants var būt pats kungs, piemēram, Brandenburģa³⁶¹ raksturojums: neordināra uzvedība, finansiāli plašs vēziens (Cit. III 1.2.1-2).

Šāda rotaļīga uzvedība, kurā pretstatā Mikumu netaisnībai neparādās norādes uz latviešiem nelabvēlību, ir izteikti dīka un neproduktīva. To uzklausa ļaudis, kam jāpamet mājas, nespējot nomaksāt nesamērīgi augstu renti pēc tam, kad, par spīti zemniekiem dotajām atpirkšanas tiesībām, Kurzemes un Vidzemes guberņās muižkungi šīs tiesības neļauj realizēt. Mikumu mērķis sākotnēji nav dzīve Rīgā, bet gan emigrācija dziļāk Krievijā. Darbu un ienākumu meklē krogus ainā pieminētie puīši. Apģērba, pārvietošanās

---

³⁶⁰ Senators Nikolajs Manaseins (1834–1895) no 1885. līdz 1894. gadam bija Krievijas tieslietu ministrs un valdības senāta ģenerālprokurors. Romāna “Rīga” II daļā vairākkārt pieminēts saistībā ar tiesu revīziju Kurzemes un Vidzemes guberņās. 1882.–1883. gadā notikušās revīzijas rezultātā tika samazināta šo guberņu autonomija, tostarp tuvinot Viskrievijas kārtībai. Romānā tas raksturots kā latviešu vēlamais stāvoklis, kas samazinātu vāciešu patvaļu. Šādi uzskati izraisīja kritiku par A. Deglava romānu vēl tā sākotnējās publicēšanas laikā. Tiesa, vēlākā romāna darbībā atrodama kritika par pārkrieviskošanas politiku Baltijā. Zemnieku pievilšana, pārejot pareizticībā, minēta romāna I daļā: “Tur [Vidzemē, bebreniešos].. tāds krievu kungs sarkanu brēmi un kokardi pie pieres... Izsūtīts kalpiem zemi izdalīt. Teicis: vai pieņemšot krievu ticību? Dabūšot zemi... Pieņēmuši ticību, ne zemes, nekā... Tikai pērienu dabūjuši... Par buntavniekiem notaisīti!” Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 22.

³⁶¹ Tirgotāju Brandenburģu dzimta par Bišummuižas īpašniekiem kļūst ap 1810. gadu. Pēc pirmā īpašnieka Jakoba Johana Brandenburģa nāves muižu mantoja Jakobs Brandenburģs jaunākais.

līdzekļu apraksts atklāj no Mikumiem atšķirīgu ienākuma līmeni, kurpretim Brandenburgis “tas taisa brīnumus... Nu jā, tāds liels kantoris... Stāsta, ka vienu dienu tas noīrējis it visus Rīgas fūrmaņus un liek tiem braukt visiem rindā. Neviens nevar dabūt fūrmani, viņš brauc viens vienīgs... Bijis saderējis uz 1000 rubļiem, ka neviens fūrmani nedabūs tai dienā, un nedabūjis arī neviens. Redz, kad tādi kungi, tad grozās nauda...”³⁶²

Muižas var būt iluzoras, to ideja – vilinoša iespēja tiesiski zemākā pakāpē esošajiem latviešiem iztēloties sevi kungu vietā. Šādā nozīmē tā ir latviešiem neiespējamās vietas ieņemšana, it sevišķi triloģijas pirmajā un otrajā daļā. Kā lielības elements muiža pieminēta Starpinga sarunā ar Kurmingu, kad tiek gaidīta tikšanās ar Brinkmani, cerot uz vīnūža komija vietu (Cit. III 1.2.1-3). Pēdējais citējuma teikums, kas pauž Pētera attieksmi pret viņam labi zināmu izdomājumu, ir būtisks, jo izlikšanās ir viena no metodēm, kā ieņemt vācbaltiešu vietu un paaugstināt savu statusu. Taču tas jāsamēro ar bravūru, kas pausta romāna pirmajā daļā citētajā dziesmā par vēlmi nopirkt Rīgas pili ar visiem vāciešiem. Te apvienojas koloniālās alkas uz muižas piederību, par kādu runā Starpings, ar pasaku naratīvam raksturīgu maģisku risinājumu.

Pat tad, kad muiža zaudē negatīvo iezīmi, tā arvien ir varas centrs, uz kurieni jādodas vienoties par jaunām attiecībām; tās nav pašsaprotamas, bet gan panākamas, sarunājamas. Tāda ir romānā minētā Šmita Kaugurmuiža, kurā “latvieši bieži sanāca kopā pie Šmita Kaugurmuižā aprunāties par visām lietām. Ar jauno pagasta kārtību bija radušās ļoti daudzas pārgrozības, un zemnieki pret muižniekiem nostājās citādās attiecībās”³⁶³. Kā citādās – konstruktīvās, simpatizējošās – attiecības nosaukta Priekuļmuiža (“rentes kungs Grosvalds”³⁶⁴), Brenguļu muiža. Plašāka diskursa un vārdu semantikas līmenī saglabājas norādes par nevienlīdzīgām attiecībām:

*Parādu dēļ šī muiža nāca zem kurateļa un bija Šmitam iznomāta jau klaušu gados. Par visu Kauguru izplatījumu, muižu, pusmuižām, sudmalām, krogiem un zemnieku mājām līdz ar klaušu pienākumu tas, kā teic, esot maksājis apmēram 6000 rubļus gadā. Tas neizklausās daudz. Kaugurmuižas īpašniekiem tāpat tais laikos klājās ne visai labi. Savā muižā tie dabūja dzīvot reti un savus saimniekus ne tuvu tā izsūkt [izcēlums mans – aut.] kā tas citur notika. Protams, kauguriešiem jau šis apstākļis nāca tikai par labu.*³⁶⁵

No historiogrāfiskā viedokļa Kaugurmuižas pieminējums ir būtisks 1802. gadā notikušo Kauguru nemieru dēļ. Eventuāli tas noved pie Zemnieku likuma, brīvvališanas un Zemes reformas, kas noslēdzas 1866. gadā. Netiešas atsauces uz šiem pārkārtojumiem Vidzemē, kā arī rusifikācijas politiku atrodamas kroga ainā romāna sākumā Laura Sutuma stāstījumā. Viņa teiktais izskan kontekstā ar zemnieku mēģinājumiem dot kukuļus, lai panāktu labvēlību:

³⁶² Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 30–31.

³⁶³ *Ibid.*, 560.

³⁶⁴ *Ibid.*

³⁶⁵ *Ibid.*

Nauda ir visiem mīļa, un arī krievu kungiem ar to acis var aizsmērēt!... Man, āre, kur radagabals Vidzemē, Bebreņiešos, dzīvoja. Tur arī izsūtīts no Pēterburgas tāds krievu kungs sarkanu brēmi un kokardi pie pieres... Izsūtīts kalpiem zemi izdalīt. Teicis: vai pieņemšot krievu ticību? Dabūšot zemi... Pieņēmuši ticību, no zemes, nekā... Tikai pērienu dabūjuši... Par buntavniekiem notaisīti!... Taisnību tu, zemnieka cilvēks, dabūsi, kur viss no kungiem nopirkts!... Mums tikai jālej sviedri, jālokās zem smagas darbu nastas un jākremt bada garoza.³⁶⁶

Īpaša nozīme ir Rīgas pilij: tā ir gan atsevišķs simbols paradigmātiskā aspektā, gan sintagmatiskā aspektā – kontekstā ar Jelgavas pili. Piemēram, autors izceļ ceļu, ko mēro Pēteris Krauklītis uz Rīgu un Ērgļu Kārlis vilcienā uz Jelgavu, kā posmu starp divām galvaspilsētām. Lai saglabātu Rīgas un Jelgavas relatīvo novietojumu pret citiem topogrāfiskajiem simboliem, citāts tiek sniegts pilnībā:

“Labi vajag atmest galvu, lai varētu saredzēt jumtu... Trīs un četru tāžu vien!” platbārdzis stāstīja tālāk. “Pētera baznīcas tornim, apakšā stāvēdams, galu gandrīz nemaz nevar saredzēt... Gailis viņa galā esot tik liels kā kumeļš, bet, no apakšas skatoties, izliekas tik liels kā laba dūre!... Mājas mums Rīgā tādas, kā Jums muižās nav pilis... Pate Rīgas pils gan nav tik liela kā Jelgavas pils, tas tiesa, bet toties atkal citi nami daudz lielāki nekā pate pils... Es saku, ir gan tā Rīga viena pilsēta... Nav vairs tādas otras...”³⁶⁷

Iespējams izteikt hipotēzi, ka A. Deglava attēlotajā laikmeta ainā Jelgavas pils un Rīgas pils kalpo nolūkam parādīt varas centra pārvietošanos no Jelgavas uz Rīgu. Šī pārbīde rada pārmaiņas, kuras latvieši var izmantot savā labā, uzlabojot ekonomisko un sociālo statusu un nostiprinot nacionālo identitāti. Rīgas pils romānā saistīta ar varu, kas latviešiem ir nepieejama, naidīga. Vāciska un vāciešu kārtības aizsargāta, ar orientāciju uz carisko pārvaldi un tās ēnas pusēm – romāna otrās daļas beigās, kad Ērgļu Kārļa literārās izteiksmes brīvība ir atkarīga no cenzora lēmuma. Turklāt cenzors neparādās kā principiāls, bet gan oportūnistisks – kukuļus pieņemošs varas pārstāvis. Tikšanos ar viņu Ērgļu Kārlis vēlas izkārtot ārpus pils: “Otrs jautājums: kur dot? Oficiālā birojā pilī to nevar, jo tur arī citi klāt, un tas būtu par daudz riskanti tur ar naudu plātīties. Citādi tas ir mājā, privatdzīvoklī, kur, ja iziet šķībi, var būt vēl arvien šāda vai tāda izruna.”³⁶⁸ Atbilstoši Rīgas pils un cariskās pārvaldes tēlam saruna ar cenzoru un valsts padomnieku:

Kaitīgu es nevaru atļaut ne avīzē, ne grāmatā... Kur jūs aizmīnāsit bez dieva? Valstiskas apziņas jums nemaz nav... Jūs nemaz neapzināties, ka dzīvojat Krievijā. Caru jūs nepiemīnājat ne ar vārdu, bet kaļiet diezin kādus tēlus par diez kādu Latviju. Es nepazīstu nekādas Latvijas, pazīstu tikai Baltijas guberņas. Es strīpošu... Strīpošu, cik varēšu, un, ja nevarēšu, tad ziņošu savai priekšniecībai. Sūdzat mani! Kādēļ jūs mani nesūdzat?³⁶⁹

Rīgas pils simbols atklājas romāna pirmās daļas epizodē par pagrīdes sanāksmēm pie Laura Sutuma viņa galdnieka darbnīcā. Neliela norāde par latviešu pilīm, kādas bijušas pirms vācu ienākšanas, paspilgtina Rīgas pils simbolismu kā naidīga antagonisma sēdekli, kas veidojas uz sagrautās vietējās kultūras fona: “Ak tad zobenu brāļi darīja labi, kad tie kā vilki uzkrita mūsu senčiem un nodedzināja viņu pilis?”³⁷⁰ Pieminējums jāskata kontekstā ar

³⁶⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 22.

³⁶⁷ *Ibid.*, 29.

³⁶⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. III. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 458.

³⁶⁹ *Ibid.*, 462.

³⁷⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 163.

Pētera izteikumiem, strādājot Klosters pagrabā, un Laura Sutuma atklātajiem politiskajiem priekšstatiem. Meistars Cipfelbrinks, satiekot oficieri Krampfu Rātslaukuma ainā un izdzirdot, ka uzdevums ir meklēt jaunlatviešus, sākotnēji brīnās, kas tie tādi, bet tad saņem skaidrojumu: “.. tos, kas grib spēlēt par kungiem, negrib dot godu rātei, kungiem un mācītājiem un vēl dibināt tādas latviešu biedrības, tos mēs ņemsim aiz krāgas...” Tas Cipfelbrinkam liek atcerēties izteikumus, kurus viņš, būdams vācu amatnieku ģildes pārstāvis, identificē kā naidīgus: ““Ahā!” nu arī Cipfelbrinkam uzausa gaismiņa. “Tad tādus, kāds bija Klosters pagraba Persi? Gatavais bandīts un razbainieks... No latviešu cunftēm vien tik runā...” [...] “Bet manu kaimiņu, to Lauri Sutumu, to, Krampf, vajag uzmanīt!” Jochems svarīgi iesaucās. “Tas dzied tādas savādas dziesmas... Vilks lai no tām tiek gudrs! Lielās pirkst Rīgas pili ar visiem vāciešiem un diezin ko...”³⁷¹ Pēc Laura Sutuma un Pētera Kraukliša arestēšanas slepenajā saietā pagrabā par šo dziesmas tekstu jāsniedz skaidrojums. Tiek pastiprināta pils kā vāciskas un antagonistiskas varas simbola nozīme. Izmantojot komisku un no faktiskās realitātes nošķirtu dziesmas tekstu, tiek pausta dziņa šādu pili, proti, varas sēdekli, ieņemt un izrīkoties ar vāciešiem ļauni un nesaudzīgi. Taču latviešu un vācbaltiešu skatpunktu atšķirība liek šādu ambīciju nevis uzskatīt par patiesu vēlmi izbeigt un atriebt pārestību, kā tas bija latviešiem, bet gan kā iluzoru un komisku iedomu (Cit. III 1.2.1.).

Jelgavas pils pretnostatījumu ar Rīgas pili papildina netiešs, metonīmisks Jelgavas pils pieminējums, runājot par pirmo Suvorovu, kas izskan gan svinīgā rauta laikā Rābemaņa Jūrmalas rezidencē, gan vēlākā romāna darbībā, kur turīgākie vācu un latviešu Rīgas sabiedrības pārstāvji vienojas par sadarbību iepretim cariskajai pārvaldei. Te jāpaskaidro, ka līdz pat 19. gs. beigām Baltijas provincēs, proti, Vidzemes un Kurzemes guberņās, valdīja cits, no Viskrievijas atšķirīgs juridiskais ietvars ar izteiktu vāciskās muižniecības privilēģētu dominanci. Turklāt likumiem, kas reglamentēja dažādus sabiedriskās, ekonomiskās un politiskās dzīves aspektus Krievijas impērijā, bija atruna, ka tie neattiecas uz Baltijas guberņām. Savukārt normatīvais regulējums Igaunijā, Vidzemē un Kurzemē veidoja atsevišķu pētījumu virzienu Krievijas impērijas jurisprudencē un valsts pārvaldē.³⁷²

Jelgavas nozīme rūk, un, atgriežoties pie autora jēdziena “divas galvaspilsētas”, jārunā par simbolisku transformāciju no vecās, tradicionālās kārtības, policentriskuma, normatīva varas centra izveidi uz jaunu kārtību, kur progress un ekonomiskā izaugsme kļūst par izmaiņu faktoru, liekot gan naudai, gan varai, gan politiskajām interesēm

³⁷¹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 179.

³⁷² Sal.: *Svod mestnyh zakonennii gubernii Ostzeiskih (1845–)*. Ch. 1, 2, 3. Sanktpeterburg: Tip. Vtorogo otd-niia Sobstv. e.i.v. kanceliarii. [*Свод местных узаконений губерний Остзейских*]. Pieejams: <https://www.prlib.ru/item/443321?> (skatīts 12.12.2020)

koncentrēties Rīgā. Šajā izpratnē Jelgavas pils kļūst par atsauci uz veco kārtību, kā Ērgļu Kārļa tēva mājas. Viņa dzīve un politiskās ambīcijas realizējas Rīgā, taču sentimentālā daba, iespēja uzmeklēt sava dzīves un tautiskās emancipācijas ceļa sākumpunktu, pamatkonflikti (baznīckungu ietekme, tradicionāla mantošanas kārtība, karaklausības saistības) izzīmējas, atgriežoties Jelgavā un dzimtajās vietās.

Pretstatā vācu muižai un vācu aristokrātijas ietekmei Rīgas un Jelgavas pilīs parādās Pēterpils kā pilsēta, Marijas pils un Senāta (romāna tekstā “sinata”) pils Maskavā. Senāta pils kontekstā ar K. Valdemāra triumfālu paglābšanos no vācu muižniecības atriebības simbolu ziņā paralēla romāna pirmajā daļā raksturīgajai pozitīvajai attieksmei pret carisko pārvaldi. Imperatora brālis Konstantīns pasargā K. Valdemāru no izsūtījuma, Senāta pils kāpnes kļūst par viņa izglābšanās un triumfa vietu, vācbaltu pārstāvju ietekme izrādās par mazu:

Vienreiz jau nekas vairs nav trūcis... Uz sinatu jau viss bija notaisīts gatavs... Valdemāru vajag izsūtīt uz Ledus zemi. Pastellēti jau melnie rati, ar ko viņu sūtīt projām, vēl tikai vajag pašam parakstīt. Valdemāram nu visu to kāds no kambarsulaiņiem, kas sarunu dzirdējis, pasvilpis... Šim arī drusciņ pazīšanās ar paša vecā brāli Konstantīnu, kam visa tā darīšana par jūru. [...] “Vai zini,” lielfirsts attrauc, “varbūt vēl var līdzēt. Parunāšu ar brāli. Un gaidi mani tai dienā, kad es izkāpšu pie Sinata pils no ratiem, uz sēdi iedams...”³⁷³

Tiesa, latviešu delegātiem, vedot “adresi” uz Pēterburgu, nedz audience pie Baltijas ģenerālgubernatora kņaza Bagrationa³⁷⁴, nedz vēlāk pie grāfa Šuvalova³⁷⁵ triumfu nesniedz. Pēteris, atgriežoties Latvijas delegātu Pēterburgas mitekli, pēc šīs tikšanās secina: ““Neko mums nevar līdzēt, neko!” Pēteris attrauca. “Mēs esam maziņi... Mazu visi stumda un grūsta... Bet kad mēs izaugsim lieli! [...] Un, lai tur kā, es ticu un ceru mūsu tautas nākotnei...”³⁷⁶ Pēc atgriešanās Rīgā Pēteris atskārst, ka pārāk maz laika veltījis sev un saviem uzņēmumiem. Tieši to viņš nolemj mainīt, transformējot savu tautisko centienus dzinuli no politiska par saimniecisku, no kopējā uz personisko un savas ģimenes labumu.

1.2.2. Baznīcas un baznīcu torņu smailes

Atceroties Pētera Krauklīša sajūsmu, aplūkojot Rīgas panorāmu no Torņkalna ielas gala pāri Daugavai, un salīdzinājumu ar pilsētas silueta grafisku atainojumu uz pudeles etiķetes, nākamā simbolu grupa ir prominentie vertikālie elementi – baznīcu torņi: “Vidū Pētera, Doma un Jēkaba torņi, stalti savas galvas pacēlušī vai līdz mākoņiem...”³⁷⁷ Jāpiebilst, ka aprakstītajā laika posmā minētās baznīcas ir luterāņu dievnamī.

³⁷³ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 366–367.

³⁷⁴ Kņazs Pjotrs Bagrationis no Romanovu dzimtas (1818–1876).

³⁷⁵ Grāfs Pjotrs Šuvalovs (1827–1889) ietekmes dēļ uz imperatoru Aleksandru II ir ieguvis iesauku Pēteris IV; Shuvalov Piotr Andreevich. A. M. Prohorov (gl. red.) (1969–1978) *Bol'shaia sovetskaia enciklopediia*. Moskva: Sovetskaia enciklopediia, (3).

³⁷⁶ Deglavs, A. (1983). I. 4. izd. Rīga: Zvaigzne, 561.

³⁷⁷ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 43.

A. Deglavs nepievērš lielu vērību konfesionālām atšķirībām, nav reliģiozs, arī romānā “Rīga” garīgums netiek akcentēts. Baznīca parādās kā viens no laicīgās varas realizācijas veidiem, piemēram, krogus ainā Laura piemērs no Vidzemes, kur “krievu kungs sarkanu brēmi un kokardi pie pieres” solījis piešķirt zemi pret pāriešu “krievu ticību”, proti, pareizticībā. Zemnieki patiešām ticību arī pieņēmuši, taču zemi nav dabūjuši: “Tikai pērienu dabūjuši!”³⁷⁸

Atsevišķi izcelta luteriskās baznīcas atkarība no vācu kungiem. Romāna gaitā luteriskās baznīcas un luterāņu garīdzniecības pieminējumi ir nesaistīti ar garīgumu; tie parādās kā korumpēti, patmīlīgi, augstākai laicīgai varai iztapīgi, vienkāršam cilvēkam, proti, latviešiem, nedraudzīgi vai aizgādnieciski. Pat “krievu ticība”, pareizticība, netiek minēta saistībā ar garīgumu un parādās kā organiska krievu sadzīves un politiskās kultūras koda daļa. Tieši luteriskā baznīca atklāta kā vācu muižniecības ietekmes veids. Šādā izpratnē baznīca ir izteikts koloniālās politikas instruments.

Jautājumu par kristīgo, sevišķi protestantisko, 19. gs. arī katolisko baznīcu iztirzā vācu koloniālisma pētnieki (ar to domājot galvenokārt kolonijas Āfrikā, Jaungvinejā un Ķīnā). S. Konrads secina, ka kristīgās misijas “bija koloniālā projekta daļa un reti kritizēja pašu koloniālismu. Ne tikai tās bija ieguvējas no koloniju izveides; tās nodrošināja ideoloģisko bāzi šai rīcībai. Vietējie iedzīvotāji bieži uzlūkoja kristiešu misijas un koloniālo valsti kā vienu un to pašu”³⁷⁹ (Cit. III 1.2.2.). Svinīgajās uzrunās Rābemaņa villā klātesošais “eminence ģenerālsuperintendents” lieto koloniālisma ēras apzīmējumu “iedzimtie”: “Mums iedzimtos ne vien no vācietības nevajadzētu atturēt, bet paveicināt viņu pārvācošanu. Tā tagad ir nokavēta, un latviešu tautiskā attīstība sāk parādīties pret mums kā naidīga pretvara. Latviešu vadība atradusies līdz šim mūsu – luterāņu garīdzniecības rokās.”³⁸⁰

A. Deglava romāna vācbaltu personāžu teiktais saskan ar citiem vācu koloniālisma vēstures un politikas pētnieka S. Konrada secinājumiem: “Baznīcas ieguldījums koloniālisma primāri realizēts caur misionārisma projektu. Tā palīdzēja nodot ilgas pēc taustāmiem un garīgiem ieguvumiem eksotiskos reģionos sociālajām klasēm, kas citādi varētu neuzskatīt šo ieceru atbalstīšanu savās interesēs.”³⁸¹ Ģenerālsuperintendenta minētā latviešu paturēšana vāciešu aizgādībā sasaucas ar “Vācijas morālo pienākumu civilizēt “atpalikušos”, kā arī tās uzdevumu sodīt “barbarisko””.³⁸² Aplūkojot viedokļu spektru par

³⁷⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 22.

³⁷⁹ Conrad, S. (2012) *German colonialism: A short history (English ed)*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 113.

³⁸⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 147.

³⁸¹ Conrad, S. (2012) *German colonialism: A short history (English ed)*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 31.

³⁸² *Ibid.*, 32.

koloniālo politiku, S. Konrāds identificē atklātu kritiku pret piedzīvojumu meklētājiem kolonijās un kapitālistisko ekspluatāciju no katoļu Centra partijas (*Zentrumspartei*), “taču arī viņi atbalstīja misionārā projekta ideju un ticēja eiropiešu “kristīgajam pienākumam” nodrošināt pakāpenisku “iezemiešu pacelšanu” kultūras ziņā”.³⁸³

Pēteris, kurš “dažas ziemas bija sūtīts ķesteru skolā un mācījies bez pātariem arī burtus un ciparus rakstīt”³⁸⁴, piedzīvo vācu koloniālās politikas raksturīgu iezīmi – “iezemiešiem” paredzēto skolu turēšanu garīdzniecības paspārnē. Acīmredzama šķirošana, kam pieklājas mācīties un zināt vācu valodu: “Šos eksperimentus bija noklausījis pats cienīgs mācītājs un izteicis par to vislielākā mērā savu nemieru, pateicis ķesterim kalpa bērņus pieturēt vairāk pie pātariem. Arklam pakaļ staigājot, taču nevajagot nekādas lielas gudrības un vācu mēles. Tas viņus tikai spiedīšot pārdomāt savu stāvokli un padarīšot nelaimīgus.”³⁸⁵

Skolas kā viens no koloniālās politikas instrumentiem bija raksturīgas Vācijas koloniālajā impērijā, kur līdz pat 95% gadījumu tās dibināja un uzturēja misionāri (*missionary societies*): “Skolas bija koloniālā projekta reprezentatīvā institūcija, tās iemiesoja filantropisko ideoloģiju civilizējošās misijas pamatā, taču ierobežoja afrikāņu saņemto izglītību līdz pamatapmācībai.”³⁸⁶ Kā izņēmums bija elite, kas postkoloniālajā posmā uztur vācu misionāru skolu atmiņu.

Baznīcas kā laicīgās intereses panākšanas rīks parādās saistībā ar brīvlaišanas svētkiem. Uztverot Latviešu biedrības kā draudus Baltijas muižniecības stāvoklim, “uz šādiem soļiem Baltijas muižniecība un viņai pakalpīgā luterāņu garīdzniecība nevarēja noskatīties vienaldzīgi”, tiek mēģināts “uzpirkt” labvēlību, rīkojot piecdesmitgades svinības kopš zemnieku brīvlaišanas: “Baroni tad arī patiešām ar mācītājiem noturēja brīvlaišanas svētkus it visās draudzēs, pirms ar dievkalpošanu baznīcās, tad ar ļaužu un nabagu ēdināšanu muižās. “Mājas Viesim” visu gadu bija ko drukāt šo svētku aprakstus. Kungi pie tam tika slavēti uz nebēdu. Tā baroni ar šādiem aplinkiem ceļiem sev cītīgi vien “bravo!” sauca. Dažam labam vajadzēja atmost, ka tas nemaz nebija zinājis, ka viņam tik labi kungi!”³⁸⁷

Evaņģēliski luteriskā baznīca vācbaltu interesēs ir gan kodola struktūra, gan pirmā “ugunslīnija” tās tiešās saskarsmes dēļ ar latviešiem. Parādās saistībā ar Valmieras pusē notikušajiem saietiem, kuros vācu muižniecība cenšas brīvlaišanas svinības nostiprināt

³⁸³ Conrad, S. (2012) *German colonialism: A short history (English ed)*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 33.

³⁸⁴ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 12.

³⁸⁵ Ibid.

³⁸⁶ Conrad, S. (2012) *German colonialism: A short history (English ed)*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 49.

³⁸⁷ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 200.

26. martā, savukārt latviešu sabiedrības pārstāvji uzstāj uz 19. februāri: “(M)uižniecības aģenti izplatīja baumas, ka ar 19. februāra svētīšanu un 26. marta noliegšanu ir vērsts uzbrukums ne vien pret Vidzemes muižniecību, bet arī vispār pret luterānismu. Latviešu biedrības vīru nodoms esot luterāņu svētdienu vietā ievest krievu svētdienas.”³⁸⁸ Seko “aizbēgušā baltu patriota”³⁸⁹ Jūlija Ekarda uzsaukums, kas latviešu kustības avangardā kā īpaši draudīgu vācu un luteriskās baznīcas interesēm identificē Rīgas Latviešu biedrību: “Ar šo signālu pietika, un it visa vācu sabiedrība tagad vienā balsī sāka kliegt, ka “no tiem jaunlatviešiem dibinātā biedrība ir vācietības un luterānisma ēdēja”. Īsā laikā Rīgas Latviešu biedrība bija vācu acīs riebeklis...”³⁹⁰

A. Deglava uzskati par reliģiju daļēji atklāti Augusta Gothilfa Gerles tēlā. Arī vārda izvēle “Gothilf” ‘dievpalīgs’ nav nejauša un norāda uz ironiju par reliģisko tematiku. Gerles funkcija ir ar savu meistara grāmatu leģitimēt Laura Sutuma darbnīcu. Šajā laikā latviešu amatniekiem nav tiesību uz savām darbnīcām. Gerle pārstāv rietumnieciskos pilsoniskās sabiedrības ideālus un tiesisko pamatu, kad stāsta, ka Saksijā virsnieki nevar demonstrēt savu varu tā, kā to dara Krampfs: “Pie mums ekš Sachsen ir cit rechte. Pie mums pats kōnigs nevar d(h)arit to, k(h)as pret t(h)aut...”³⁹¹ Gerle runā par barikādēm un revolūciju, kas sabalsojas ar Laura un Pētera nacionālās cīņas apjausmu. Gerle necienīgi izsakās par garīdzniecību, kas nav saistāma ar dievišķo, bet gan laicīgo varu un interesēm (Cit. III 1.2.2-1). Tiesa, uz Laura un Pētera retorisko izsaucienu “Vai visi vācieši nevarētu būt tādi!” tiks atbildēts, ka Gerle kā simbolisks tēls, caur kuru divi latvieši saskaras ar eiropēiskajām pilsoniskās sabiedrības un humānisma idejām, kļūst par liekulības iemiesojumu. Nevar ignorēt to, ka sākotnēji gan Pēteris, gan Lauris cenšas Gerlē saskatīt īpašu, latviešiem labvēlīgu vācieša tipu. Šāda tipa meklējums parādās arī citviet romānā; runa ir par koloniālo traumu un tās psiholoģisko izpausmi. Saistībā ar Gerles laicīgajiem uzskatiem un nicinošo attieksmi pret baznīcu un garīdzniecību atklājas svarīgs reliģijas aspekts, saistīts ar femīno, emocionālo, vārģo. Laura sieva Anna pārmet Gerlem pietātes trūkumu pret ticību, bet Lauris šo nostāju aizstāv (Cit.1.2.2.-2). Annas žēlošanos iespējams interpretēt divējādi: kā patiesu satraukumu par personu, kas negodā Dievu, turklāt izvēli neveica pats indivīds, bet gan piederība grupai.³⁹² Otrkārt, baznīcā iešana parādās kā

³⁸⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 386.

³⁸⁹ Ibid.

³⁹⁰ Ibid., 388.

³⁹¹ Ibid., 200.

³⁹² To, ka cilvēka piederību noteiktai reliģijai noteica izcelsme no konkrēta apvidus vai piederība noteiktai ļaužu grupai (respektīvi, kolektīva, nevis individuāla), uzskatāmi demonstrē kārtība, kādā personas varēja mainīt savu konfesionālo piederību. Lai to izdarītu, bija jāiegūst iekšlietu ministra atļauja. Turklāt šādam lūgumam (biežākais konversijas virziens Kurzemes guberņā, kā var secināt no Kristīnes Antes veiktā pētījuma, ir no katoļticības luteriskajā ticībā) bija “pievienots divu cilvēku apliecinājums, ka nedz konvertējamā persona, nedz tās vecāki nav pareizticīģie”. Nākamajā posmā tiek ziņots luteriskās baznīcas

obligāta iezīme, ka persona ir uzticības vērtā. Citiem vārdiem, tā nav brīva un patstāvīga izvēle.

A. Deglavs Gerles izaicinošo nostāju paskaidro, izmantojot apzīmējumu “dieva noliedzējs”: “Un, ka viņš nemīlēja baznīcu, tā jau bija taisnība. Viņš tai, kā sacīt, gāja ar lielu līkumu. Tikai divas reizes savā mūžā, kā viņš pats izteicās, tas esot bijis baznīcā – vienreiz iemucis, no negaisa glābjoties, otrreiz, ar suņiem kaujoties. Ļaudis viņu īsti neizprata, domāja, ka viņam ir kāda burvība, bet īstenībā viņš grieza baznīcai ceļu tādēļ, ka bija caur un cauri dieva noliedzējs.”³⁹³

Gan autora negatīvā attieksme pret baznīcu, gan uzskats, ka tās iespaids latviešu sabiedrībā ir kaitīgs un ka baznīca kalpo laicīgām interesēm, izpaužas Ērgļu Kārļa pieredzē. Viņa tēvs, vienkārša prāta zemnieku cilvēks, kas akli seko tradicionālajai kārtībai un neapšaubā reliģijas sakrālos pamatus un garīdzniecības lomu, paaudžu konflikta risināšanu pārvērš dziļākā konfliktā ar reliģisku dimensiju. Tiek apelēts pie vietējā mācītāja, lūdzot dēlu vest pie prāta. Šī darbība parādās kā tradicionāla un ierasta rīcība: “Aizbrauc pie cienīga mācītāja, izsūdz tam savas bēdas un lūdz, lai tas jele viņa pazudušo dēlu pamāca un pārmāca. Ļautiņi jau no veciem laikiem visos tādos nesaticības gadījumos radu un kaimiņu starpā bija raduši griezties pie cienīga mācītāja. Mācītājs par Kārli nemaz to ticēt, jo pazīst viņu no pagasta skolas gadiem kā gaišu galvu, kas pratis viņam uz visu atbildēt. Kā nu viņš tā būtu noklīdis?”³⁹⁴ Kārlis atsakās braukt pie mācītāja, tādēļ tiek vests piespiedu kārtā: “Tas (mācītājs) uzdod ar rakstu pērminderim Plausim, šī Plauša tēvam, kas gan vairs nav saimnieks, bet savu pērmindera amatu neatstāj, lai tas atved pie viņa Ērgļa dēlu. Ja pēdējais arī tam liegtos klausīt, tad lai iet pie pagasta vecākā, kurš lai dod cilvēkus palīgā un lai liek Kārli pat sasiet, ja tas būs vajadzīgs.”³⁹⁵ Kārlis vīpsnā par šādu rīkojumu: “Tagadējos brīvestības laikos?! Kur tad ir tāds likums, kad mācītājam atļautu tādu patvarību?”³⁹⁶ Ierodoties pērminderim, viņš saka vārdus, kas ir kā apsūdzība luterāņu mācītāju lomai: “Es ar melnsvārciem negribu nekādās darīšanās būt... Kāds labums mums no viņiem?! Mūsu cāļus, mūsu sviestu, mūsu rubļus; mūsu sviedrus, visu tie noēd. Lai tikai mēs, latvieši, netiktu pie gaismas un kā labāka, lai tikai mēs paliktu mūžam viņu piedurkņu

---

konsistorijai par atļauju konvertēt katoli luterticībā, savukārt konsistorija informēja “Telšu Romas katoļu konsistoriju, lūdzot izslēgt minēto katoli no Romas katoļu draudžu sarakstiem. Kad tas bija izdarīts, ministrs saņēma īsu apliecinājumu, ka konversija ir sekmīgi pabeigta”. Tādējādi redzams, ka pat lēmums par konversijas pieļaušanu primāri ir laicīgās pārvaldes ziņā. Ante, K. (2011) *Kurzemes guberņas kristīgās draudzes 19. gs. otrajā pusē: konfesionalisma iezīmes*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 11–12.

³⁹³ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 203–204.

³⁹⁴ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 34.

³⁹⁵ Ibid.

³⁹⁶ Ibid.

laizītāji! Tumsoņi tādi!... Viena kvarte, otra kvarte, bimbam!... Iebāž savā kabatā, paliek svētā amatā, bimbam!... Nevajag man... Negribu!...”³⁹⁷

Galū galā Kārlim tomēr nākas samierināties un doties uz mācītāja muižu. Apmeklētāji no vienkāršo baznīcēnu vidus (Plausis un Ērgļu saimnieks tiek aprakstīti kā ļoti turīgi un svarīgi saimnieki apvidū) tiek pieņemti pa sētas durvīm. Ienākšana namā caur sētas durvīm, gluži kā Pētera ierašanās Rābemaņu namā, simbolizē zemu nācēja statusu un namatēva un namamātes attieksmi. Atceroties par augsto un zemo vietu raksturojumu, vērts piebilst, ka apmeklētāji gaida telpā, kas “ierīkota tumšā koridorā”. Baznīcu kā morāli ļodzīgu, korumpētu institūciju parāda Kārļa tēva vestais kukulis: “Plausis apzinīgu vaigu, ka dara labu darbu, iestiep mācītāja ķēķī sviesta cibu, un viņa tēvs arī it kā sakaunējies seko tur ar pārsietu kurvi, kurā cipst dzīvi cāļi.”³⁹⁸ Šī aina vedina atbēties, izklāstot korespondencē “tautiskiem laikrakstiem” (Cit. III 1.2.2.-3).

Šis apsūdzību saraksts luterāņu garīdzniecībai tiek papildināts ar stāstītāja “objektīvo informāciju”. Kamēr Kārlis gaida savu kārtu, pie mācītāja tiek risināta miltu kupča lieta, kuram pārmet ārļaulības kopdzīvi “ar kādu pakļūdušu sievieti”. Šo lietu mācītāja priekšā ceļ Plaušu saimnieks, maksājot ar sviesta cibu un cerot uz labvēlīgu iznākumu, proti, ka Plaušos dzīvojošo kupci piespiedīs pārtraukt grēka stāvokli. Kurpretim kupcis sev labvēlīgu risinājumu panāk, samaksājot mācītājam kukuli sarokošanās laikā: “Tikai mīļš, pateicīgs smaids pamirdzēja pēdējam sejā, tik klusi un tik labi viņi sapratās...”³⁹⁹ Rezultātā vācu izcelsmes miltu kupča (par to liecina uzruna “mīļo Kreisler” un raksturīgā izruna latviešu valodā) lieta tiek atrisināta, piekrītot, ka sieviete, kas pie miltu kupča dzīvo, uzskatāma tikai par saimniecības vadītāju. Seko autora sarkasms, apspēlējot mācītāja runas veidu un dieva pieminējumu šajā acīmredzami liekulīgajā situācijā: ““Ejat, mīļo Kriesler, ar dieva mieru!... Lai tas kungs arī turpmāk pašķir jūsu ceļus un pagaismo jūsu prātu...” Šo sarkasmu paspilgtina atskanošais miltu kupča lūgums, samaksājot par to tūdaļ trīs rubļus, pieminēt no kanceles viņa nosprāgušo govī un “nolūgt dieve”, kam mācītājs labprāt piekrīt: “Labi! Pierakstīsim... Minēsim jūs savās lūgšanās un lūgsim tam kungam remdināt jūsu bēdas...”⁴⁰⁰

Pie atmiņām par baznīcas iesaistīšanu tēva un dēla attiecību risināšanā Ērgļu Kārli aizved aina Jelgavas Annas baznīcā – luterāņu dievnamā, kur kalpošanu “brīvestības svētku” sakarā veic “vecāis Konradijs”. Turklāt tiek izcelts, ka Ērgļu Kārlis nav “kāds dievbijīgs cilvēks, nē, taisni otrādi!”⁴⁰¹. Vecāis Konradijs ir patstāvīgs simbols sava laika

³⁹⁷ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 35.

³⁹⁸ Ibid., 37.

³⁹⁹ Ibid., 38.

⁴⁰⁰ Ibid., 39.

⁴⁰¹ Ibid., 29.

vācu garīdzniecības daļai, kuru uzdevums ir noturēt paklausībā latviešus, un nozīmē baznīcas kā simbola saturu. Tā nav vāciskās Rīgas sabiedrības baznīca, bet centrālais vertikālais elements vecajā galvaspilsētā un pilsētā, kurp ļaudis saplūst svinēt “brīvestības svētkus”. Vecais Konradijs sākotnēji bijis pagodināts par uzaicinājumu piedalīties “brīvestības svētku ceremonijā”, taču “tad viņš, kā jau vācu tautības mācītājs, sācis pret Jelgavas Latviešu biedrību gremzties. Par to biedrība turpmāk savu gājieni uz Annas baznīcu izpalikusi, izmetusi svētku sprediķi, tā sakot, no savas programmas, lai katrs personīgi dara, kā viņam tīk. Par to nu Konradijs bija ļoti noskaities un tad nu savā šīsdienas svētku sprediķī tos latviešu patriotus īsti ņēma grauzt”⁴⁰². Vēlākā romāna darbībā iezīmēta baznīcēnu mierīgā attieksme pret mācītāja pārmetumiem. Augot latviskajai pašapziņai, vācu iespaids parādās kā pagājušo laiku atavisms – nekaitīgs, drīzāk smieklīgs; galu galā vācbalti un latvieši meklē saskarsmes punktus kopīgā cīņā pret rusifikāciju.

Pilnīgai baznīcas simbola izpratnei jānorāda nozīmes nokrāsa, ko ievieš latviešu dievkalpojumu pieminējums. Romāna pirmajā daļā attēlotajam laikmetam ir raksturīgi, ka ir nodalītas baznīcas, kurās notiek dievkalpojumi latviešu valodā. Tās ir ievērojami zemāka statusa, uz zemniekiem un kalpu ļaudīm orientētas. Turklāt šīs baznīcas un mācītāji sludina muižkunga paspārnē, bet to darbību uztur apkārtnes iedzīvotāji.⁴⁰³ Latvieši, kas cenšas piepulcēties vācu sabiedrībai, apmeklē arī vācu dievkalpojumus. Nekaunēties no latviskās izcelsmes, to atklāt un izcelt – tas ir Pētera nacionālā saviļņojumā pausts pamudinājums Marei, kurā uzsver “iet latviešu dievkalpošanā”⁴⁰⁴, tostarp apmeklēt arī vācu dievkalpojumus, kas ir neaizsniedzami vācu valodas prasmju trūkuma dēļ. Tā savukārt ir apzināta politika, ko uzsver nedaudz kariķētais vecās vācietības simbols guvernantes Faustīnes personā. Faustīni kaitina ķēkšas Līschenas centieni runāt latviski, un viņa atmasko viltvārdi, uzsverot valodas lietojuma kļūdas.

1.2.3. *Fabrikas*

A. Deglava aprakstītajā Rīgas panorāmā, kas atklājas Pētera acīm, minēts cits vertikāles akcents: “vairāki augsti fabrikas skursteņi...”⁴⁰⁵ Tie ir novietoti pretēji horizontālajai asij, kas paralēla varas asij: “garā Daugavmalas māju ronte, ar resno pili nobeidzot” un “vienā malā to ierāmēja tumši zilais Ķeizara dārzs”, kurpretim “otrā malā

⁴⁰² Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 29.

⁴⁰³ Ērgļu Kārļa atmiņās no konflikta tēva mājās tas pateikts dūsmās izmestā frāzē: “Viņš ir draudzes samaksāts kalps, un vairāk nekā! Ja es vienam (mācītājam) maksāju, tad taču es gan varu viņam pavēlēt, bet nevis viņš man.” *Ibid.*, 34.

⁴⁰⁴ ““Jums, sievietēm, taisni liela loma!” Pēteris attrauca. “Jums vajag būt īstām latvietēm un gādāt, ka jūsu bērni uzaug par latviešiem. Tas ir nepareizi, ka mēs vietā un nevietā pļurkšķam pa vāciski... Pa latviski mums visur vajag runāt... Bodēs un magazinā prasīt pa latviski: dodat man to un to! Baznīcā iet latviešu dievkalpošanā. Atklātās vietās, viesnīcās runāt un prasīt tikai pa latviski...” Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 283.

⁴⁰⁵ *Ibid.*, 43.

atliektā Maskavas Ārīgas fronte nobeidzās ar tā saucamo Cūku dārzu, tikpat zilu, un ap to vairāki augsti fabrikas skursteņi...”.⁴⁰⁶ Šāds panorāmas apraksts veido būtisku paralēli ar brīnumpasaku sižetā atrodamo dihotomiju – ķēniņš un cūku gans. Tādā asī orientējama dihotomija pils un fabrika, baznīca un fabrika. Atainojot šīs asis grafiski, iegūstam pamatu matricai, kurā iespējams shematiski atveidot koloniālo attiecību projekciju orientācijā pret centru un augsto vietu, kur horizontālo un vertikālo asu krustpunkts orientē centra īpašības (varu, iespējas, svarīgumu utt.), kas atslābt virzienā uz perifēriju.

Fabrika ir pēdējais elements nošķīrumā pilsēta – lauki. Fabrikas izstieptais skurstenis⁴⁰⁷ kļūst par jaunu Rīgas simbolu. Fabriku kā sociālekonomisku faktoru nozīme strauji pieaug. Fabrikas skursteņa simbols iemieso gan progresu, gan jaunas iespējas un magnētu, kas liek pilsētai lūkoties lauku virzienā pēc darbarokām. Tādējādi tās kļūst par pārmaiņu dzinēju, fabrikas romānā parādās kā intersticiālā vieta. Pieprasījums pēc darbarokām liek atteikties no ierobežojumiem latviskā etniskā elementa netraucētai ieplūšanai pilsētā, latvieši parādās fabrikantu vidū, proti, starp jaunā laikmeta turīgākajiem jaunpienācējiem, tādējādi nonāk sabiedrības elitē.

Kļūstot par fabrikantiem un redzot, ka iemanto neizskaramas elites personas statusu laikmetā, kurā noslēdzas varas centra pārbīde no mantotās aristokrātijas uz kapitālistiem, turklāt reģionā, kurā vācu aristokrācija zaudē savu ietekmi iepretim strauji augošajai krievu sabiedriski politiskajai un ekonomiskajai elitei, daļa fabrikantu sāk apšaubīt nepieciešamību arī turpmāk valkāt vāciešu vai angļu maskas. Viņi kļūst par būtisku faktoru, finansējot latviešu biedrību darbu, izglītības iespējas un veicinot sabiedrisko audzināšanu fabrikas strādnieku vidē, kā arī ārpus tās.

Fabrikas kā iespēja atrast darbu Rīgā parādās jau kroga ainā romāna darbības sākumā, kur “kāds puisis ar resniem vaigiem griezās pie platbārzda kučiera”,⁴⁰⁸ prasot tam “pievest pie kād dižkung”(ibid.) un solot par to magaričas – samaksu par pakalpojumu. Kučieris noraida minējumu, ka vaicātais vai viņa draugs (“es no suitiem, šis no ventiņiem”(ibid.)) varētu dabūt kučiera darbu. Lielākas cerības tikt pie durvju sarga vietas, taču visdrošāk izskatās darbs “kādā koku fabrikā par nosčiku [...]. Varbūt norausi savus

⁴⁰⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 283.

⁴⁰⁷ Romānā veikts simbolisks baznīcas un fabrikas salīdzinājums: “Tagad jau Rīgā viss ar mašīnām, fabrikas ar tādiem skursteņiem, kas augstāki par jūsu baznīcas torņiem.” Ibid., 28. Te izpaužas jau nodaļā par baznīcām minētās sarežģītās gan paša autora, gan personāžu attiecības ar baznīcu. A. Deglavam tā ir tikai viena no vietām, kur realizēt latviskumu un nodrošināt latviešu kā līdzvērtīgu statusu. Kurpretim, salīdzinot baznīcas un fabrikas nozīmi latviešu emancipācijā, priekšroka tiek dota fabrikai, kas nodrošina latviešiem iespēju pacelt savu ekonomisko, sabiedrisko un tiesisko stāvokli.

⁴⁰⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 27.

rubļus pusotra par dienu”(ibid.). Dzirdot vaicātāja lielību ar savu fizisko spēku un izturību, kučieris secina: “tad tev nav ko baidīties.”⁴⁰⁹

Rīkojot “jaunās vasarnīcas iesvētīšanas Dubultos”, Rābemaņi iesaka iekļaut viesu sarakstā fabrikantus. Rābemanis ierosina “biržas komitejas priekšnieku manufakturrātu Ādolfu Tilo”, bet viņa kundze saka, ka “vēl mums vajag reprezentantu no tām aprindām, kas Rīgā jaunākā laikā pieplūdušas,” Hildegarde: “Lai redz, ka mūsu iespaids ir vispārējs! Man ir tādi cienīgi reprezentanti. Rihards Tomsons, vēl gluži jauns cilvēks, daiļrunātājs ar temperamentu un šiku, disponējošais direktors kādā eļļas fabrikā, pie kam kāda ģenerāļa māšasdēls.”⁴¹⁰ Šo uzskaitījumu papildina “fabrikanti – Vilhelms Tanks un Kārlis Kristjānis Šmits, Rīgas cementa rūpniecības nodibinātājs, tālāk izslavētais Brandenburgs” vasarnīcas ainā. Saviesīgā rauta laikā fabrikanti aizrāda tiem, kas ir nemierā ar jauno laiku kārtību un latviešu ienākšanu Rīgā. Ādolfs Tilo uzsver: “Mēs, izglītotie un labi pārtikušie, neesam tādi tādēļ, ka esam vāci, bet tādēļ, ka mums ir kapitāls. Kādus brīnumus kapitāls dara, to mēs, rūpnieki, vislabāk zinām.”⁴¹¹ (Cit. III 1.2.3.)

Fabrikants jeb manufaktūrnieks Ādols Tilo parāda, kā fabrikas fundamentāli izmaina priekšstatu par latviešu darbu, attieksmi pret strādniekiem: “Man ir taisni jācenšas šie latviešu strādnieki pie savas fabrikas saistīt. Ja viņam citur būs labāki nosacījumi, viņš aizies no manis. Atnākat paskataties manās fabrikās. Mums ir strādnieku dzīvokļi, mums ir fabrikas skola, mums ir dziedāšanas biedrība, mēs turam visus latviešu laikrakstus un grāmatas. [...] Izglītotie un turīgie nevāci mums jāuzņem kā līdztiesīgi vācieši, jo tie stiprina mūsu rindas. Bet lielajam pūlim mums jāpiepalīdz attīstīt pašam sava tautiska kultūra. Kāds zaudējums mums caur to, ja viņiem savas biedrības, tie lasa savas grāmatas un dzied savas dziesmas? Lai dzīvo mūsu pilsētas saimnieciskā attīstība!”⁴¹²

Fabriku nozīme latviešu sabiedriskajā un kultūras dzīvē pieminēta vairākkārt, tostarp kā apšikums pēc tam, kad miris Tilo fabrikas “kora vadonis skolotājs Caunītis [...] un arī pats fabrikas kungs pienācis, ka viņu bibliotēkā tomēr ievietotas visas tās grāmatas, kuras ģenerālsuperintendente bija apzīmējis par kaitīgām”.⁴¹³

Ņemot vērā, cik liela nozīme A. Deglava romāna pirmajā daļā ierādīta ģildei un liegumam latviešiem pilsētā nodarboties ar tradicionāli vācu aprindās turētiem amatniecības veidiem, tostarp Cipfelbrinka galdniecību, jāizceļ, ka fabrikas kā veco attiecību modeli graužošs sociālekonomisks fenomens parādās vācu amatnieku sarunā, savstarpējos pārmetumos par izstrādājumu dizainu (romānā – “fasons”) un cenām: “To

⁴⁰⁹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 27.

⁴¹⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 114.

⁴¹¹ Ibid.

⁴¹² Ibid.

⁴¹³ Ibid., 186–187.

noklausoties, meistars Cīpfelbrinks bija pavisam sasarcis. “Protams, ka ne, mīļo Štemeizen... Uz to mums pavisam nebūtu jāskatās... Bet kādēļ jūs savām izgatavojamām mēbelēm vairs neņemat apkalumus no manis, bet no fabrikas? Mēs arī protam rēķināt.” “Jā, bet fabrika man dod uz pusi lētāk, dieva vārds!” Johems piesarcis aizbildinājās. “Man tak jāērēķinās arī ar konkurenci, mīļo Cīpfelbrink...”⁴¹⁴

Ja vācu amatniekiem fabrika maina gan amata tradīcijas, gan izstrādājumu cenas, tad latviešiem fabriku veidošanās ļauj izvēlēties arvien riskantākas kapitāla uzkrāšanas stratēģijas, kļūt materiāli turīgiem un iegūto naudu izmantot, gan palīdzot saviem tautiešiem, gan pērkot juridiskos pakalpojumus (biedrības statūtus), savu kopīgo interešu pārstāvēšanā; spilgts piemērs ir “adreses vešana” ķeizaram, iegūt labāku izglītību Krievijā vai ārzemēs, kas paver jaunas iespējas mainīt stāvokli sabiedrībā (tostarp pārvācīties vai pārpoļoties). Konkrēts lēmums – pārņemt Brikmaņa vīnūzi patstāvīgā saimniekošanā: “Viņš aprunājās ar Fuchsingu, kurš domāja, ka kontraktu vajagot tomēr pieņemt, bet tad noslēgt to uz vairāk gadiem. “Katru gad’,” viņš sacīja, “Rīgai pieved arvien vairāk labības, ar katru gadu tiek vairāk izvests uz ārzemēm un celtas jaunas fabrikas... Vajag prast kalkulēt! Rīgai vajag lieliski augt, un līdz ar to celsies arī tavi apgrozījumi un tava peļņa. No sākuma varbūt ies knapāk, bet vēlāk var nopelnīt...”⁴¹⁵

Ņemot vērā, cik svarīga vieta fabrikas simbolam romānā, likumsakarīgi, ka tas, gluži tāpat kā reālajā dzīvē, saistījās ar skaudību, aizdomām, apsūdzībām kolaboracionismā. To veicināja strauja kapitāla uzkrāšana nelielas, avantūriskākas latviešu sabiedrības rokās, kas kļūst par triloģijas otrās daļas nosaukuma “Labākās ģimēļas” ierosmi. Fabrika ļauj piepildīt koloniāli apspiestā cilvēka svarīgu dziņu – ieņemt kolonizatora vietu. Taču līdz ar šādu stāvokļa maiņu tautības faktors atkāpjas otrā plānā, priekšplānā izvirzot ienākumu atšķirības. Ja sākotnēji Lauris ir avangardā konfliktā starp apspiesto latvisko un apspiedēju – vācisko elementu, vēlāk viņa pārmetumi pašlabuma meklēšanā uz citu darba rēķina skar jauno latviešu eliti, tostarp arī fabrikantus: ““Ak tad jūs, saimniecības vīri, esat labāki!” Lauris saslējies attrauca. “Ja jums nauda un vācu mēle, jūs tādi paši vācieši esat. Priekš kam Baumanis namus būvē? Priekš vāciešiem būvē... Viņam jādzīvo tā, lai vācieši tam dod būvēt... Tomsons ceļ tādu pat fabriku kā vācietis. Mēslus, ko viņš tur mals, tas mals priekš vācu baroniem. Un, ja viņš nāk uz biedrību, tad tikai tāpēc, ka te var satikt mužikus, kuriem savus mēslus iesmērēt.”⁴¹⁶

Monumentāli uz citu fabrikantu fona iezīmēts kokrūpnieka Jēkaba Dombrovska un viņa sievas Katrīnas tēls. Šie personāži, ar kuru prototipiem personiskās biogrāfijas līmenī

⁴¹⁴ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 173.

⁴¹⁵ *Ibid.*, 264.

⁴¹⁶ *Ibid.*, 631.

bija saistīts A. Deglava dzīvesstāsts, iemieso uzvedības paradigmu, kas vēlākā literatūras korpusā kļūst raksturojoša latviešu veiksmīgajiem kapitālistiem – lielas darba spējas, stingro grožu vadības modelis un kundziska izturēšanās, taču aizgādnieciska un dāsna izturēšanās pret lūdzējiem: “Katrīna atkal pārvaldīja fabriku uz to labāko, bija, tā sakot, visu “priekšā” un “pakaļā”... Viņa uzskatīja, lai malkas pārdevēji nedara blēdību, kantorī lai kasieris nezog, nosčiki lai neslamstās pa gaņģiem un savās īpašās vajadzībās netērē kunga laiku pārāk par nolikto normu. Dēļi un plankas lai būtu pareizi sanesti pēc garuma un zortēm. Tāfeles pareizi izpravītas reda uz redu un tā tālāk. [...] Bez viņas ziņas lai neviens nedomā i skriptatiņu iznest pa vārtiem! Bet, ja nabaga ļaudis tai palūdzta, pabučoja roku, viņa nebija slikta. “Ņem, cālīt, cik vari panest un ko gaņģos atrodi!””⁴¹⁷

Koku fabrikanta panākumi kontrastē ar Riharda Tomsona romantisko, ideālistisko, uzņēmīgo, taču finansiāli neveiksmīgo kaulu miltu fabrikas ieceri. Nāk atskārsme par kapitāla koncentrēšanās sekām: “Tas ir kapitālisms. Tikai kas kapitālisma cīņā var konkurēt, var pastāvēt. Lielais kapitāls apēd mazo, lielais tvaikonis – mazo zēģēlnieku, liela magazīna – mazo sīktirgotavu, liela fabrika – mazo darbnīcu. Kas šinī cīņā krīt, iet neglābjami bojā.”⁴¹⁸ Atšķirīgie fabrikantu tēli paplašina fabrikas kā zīmes semantiku. Autors atklāj dilemmu, vai kapitāla koncentrēšanos skatīt kā likumsakarīgu rezultātu iepriekšējam saimnieciskajam, politiskajam un sociālajam modelim vai atsaistīti no tā, uzskatot, ka saimnieciskos pasākumus nosaka tikai personiskās rakstura īpašības un noteiktu tirdzniecisku likumsakarīgu zināšanā vai iemaņu iegūšanā.

Fabrikas tematika saista A. Deglava romānu ar plašāku reģiona literatūras korpusu, kurā atspoguļots fabriku kapitālisma uzplaukums. Kā spilgts piemērs, kurā risināta zemes aristokrātijas un jaunlaiku kapitālistu, ārvalstu un vietējā kapitāla nozīme, minama poļu rakstnieka Vladislava Reimonta (*Wladyslaw St. Reymont*) “Apsolitā zeme”. Šajā darbā attēlots fabriku kapitālisma straujš uzplaukums Lodzā, kas sagrauj ne tikai tradicionālās dzīves pamatus, bet rada kapitālistus ar neizmērojamām bagātībām, iznīcinot citus, galvenokārt vecākas paaudzes, uzņēmējus un pašu jauno kapitālistu rūpnīcās nodarbināto strādnieku dzīves, kas romānā atspoguļots spilgtās metaforās.

1.2.4. Skola un politehnikums

Raksturīga koloniālās situācijas iezīme ir mācību iestāžu un izglītības satura pakļaušana koloniālās politikas mērķiem. Vācu kolonijās tās bija saistītas ar misionāru kustību un bija daļa no civilizējošās misijas. Jānorāda, ka 19. gs. otrajā pusē Rietumu pasaulē ir labi attīstīta laicīgo skolu sistēma, kurā reliģiskā audzināšana ir tikai daļa no mācību programmas, nevis izglītības kodols, kā tas bijis agrāk.

⁴¹⁷ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 700–701.

⁴¹⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 374.

Vidzemē un Kurzemē, proti, Baltijas provincēs, par kurām runāts romānā “Rīga”, latviešiem pieejama tieši draudzes skola ar reliģisko audzināšanu, paklausību un muižniecībai vēlamā sabiedrības modeļa uzturēšanu. Tieši tādēļ Pētera Krauklīša centieni apgūt saimnieku bērniem paredzēto vācu valodu izraisa neapmierinātību no “paša cienīga mācītāja”, kurš “pieteicis ķesterim kalpa bērnus pieturēt vairāk pie pātariem. Arklam pakal staigājot, taču nevajagot nekādas lielas gudrības un vācu mēles. Tas viņus tikai spiedīšot pārdomāt savu stāvokli un padarīšot nelaimīgus”.⁴¹⁹ Šādā aspektā vietējā draudzes skola A. Deglava romānā parādās kā vieta, kas ir pretēja latviešu zemniecības progresam, humānisma un apgaismības idejām. Jānorāda, ka romānā atspoguļotais stāvoklis ir ievērojams uzlabojums, salīdzinot ar agrākiem laikiem. Šo attieksmi – gan pret izglītību, gan zināšanām – pauž vecāka gadu gājuma un zemākas izglītības ļaudis, piemēram, vientiesīgi brīnoties par naftu vai akmeņoglēm: “Eļļu – viņu saucot peterjuliju – ielej tādā glāžu lodē. [...] No akmeņu oglēm velk ārā to spēku [...]. Ā, brāl, tev vajadzētu redzēt to ierikti – gāzenštalti.”⁴²⁰

Romāna otrajā daļā, kurā darbība noris aptuveni ceturtdaļgadsimtu vēlāk, Klostersa pagraba sarunās Ērgļu Kārlis kļūst par liecinieku pārspilējumam par izglītību, ko vāciskā pārvalde nodrošinājusi “mežonīgām ubagu un vergu tautām”⁴²¹:

*“.. un izglītības ziņā skolotais latvietis un igaunis noskatās kā no augšienes uz neizglītoto ieceļojošo Meklenburgas vai Pomeranijas zemnieku. Katrā provincē ir jau vairākas avīzes un žurnali. Latviešu grāmatniecība jau attīstījusies tiktāl, ka latviešu rakstniecība taisa labāku veikalus nekā vācu...” Kārlis piesarka. Patīkami jau nu gan dzirdēt, bet taisnība tā nebija.*⁴²²

Darbā atainota gan vācu skolu izmantošana, lai ieņemtu vācbaltiem paredzēto vietu sabiedrības organizācijā, gan nepieciešamība ieņemt skolu kā simbolisku bastionu – pārņemt kontroli pār izglītības iestādēm un izveidot savu mācību saturu, kas definēts pašu latviešu vidē. Draudzes skola ir iestāde, ko apmeklē bērni, latviešu sabiedrība, proti, kā apzināts kopums, kas atšķirīgs no vāciešiem savā kultūrā un iespējās; kopiena metaforiski salīdzināta ar bērnu. Romānā pieminēta sabiedrības audzināšana, piemēram, ar publikācijām latviešu presē par to, kā iekārtojams mitekļis, par jaunākām lauksaimniecības tendencēm, tehnoloģijām u. tml.⁴²³

⁴¹⁹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 12.

⁴²⁰ *Ibid.*, 14–15.

⁴²¹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 514.

⁴²² *Ibid.*, 515.

⁴²³ Tā, vērtējot sāncensību starp “Mājas Viesi” un “Baltijas Vēstnesi”, tiek pieminēta zinātnības komisijas izveide “par seno ierašu un tautas gara mantu krāšanu, izlaizdama uzaicinājumu, ka tautiešiem pieder uzrakstīt tautas augumu, apģērbus, mājas būšanu, ko ļaudis mēdz ēst, kā dzīvo svētdienās, kā darba dienās, kā ar ģimeni dzīvo, kā tur viesības, tas ir kristības, kāzas, bēres un citas dzīres, kādas tautas pasakas, kādi sakāmi vārdi, kādas tautas ziņģes un kas vēl pie tautas būšanas, īpašībām un ieradumiem pieder. Tad vēl, kādas ēkas tie būvē, kādas drēbes tie valkā un kāda tiem mode katrā apgabalā. Vai tauta mudīga vai kūtra pēc atzīšanas un mācības dzīties, un vai tā labprāt saderas ar citām tautām jeb tās ienīst. Latviešu biedrība caur šiem rakstiem klausina (uzaicina) pie latviešu pašu sirds durvīm...” Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 384.

Latviešiem pieejamajās skolās izglītības saturs salīdzināts ar to, kāds tika nodrošināts Vācijas kolonijās Āfrikā un Āzijā. Dominē praktiskās lauksaimniecības iemaņas, Bībeles pamati un ievads eiropēiskajā kultūrā. Maza uzmanība pievērsta vietējām kultūrām, lai gan dažkārt tika mācītas vietējās valodas.⁴²⁴ Citas koloniālās impērijas, sevišķi Francija Rietumāfrikā, Japāna Korejā un Taivānā, institucionalizēja publisko skolu sistēmu pēc laicīgo skolu parauga savās metropolēs, savukārt Vācijas koloniālo impēriju raksturo skolu reliģiozā padotība, atrašanās kristīgo organizāciju (misiju) paspārnē. Izņēmums ir nedaudzas valdības skolas, kuru uzdevums bija apmācīt iezemiešu eliti darbam koloniālās administrācijas zemākajos līmeņos.

Faustīne simbolizē veco, patriarhālo kārtību, sabiedrību vai atmiņas, kāda tā bija pirms zemnieku brīvīšanas, kur latviešiem nav nekādu tiesību un iespēju aizstāvēt sevi un savas kopienas intereses. Faustīne vērsas pie konsula Rābemaņa ar apsūdzību pret kučiera Kreiļa sievu, ķēkšu Grietu: “Smieklīgi patiešām!... Kādēļ viņi savu puiku nodevuši vācu skolā? Es domāju, zirgi taču it labi saprot pa latviski. Priekš sarunāšanās ar tiem šī valoda tiešām noderīga.”⁴²⁵ Faustīne ir sašutusi, ka Kreiļu ģimenes atvase kļuva līdzīga vāciešiem un pat neprot latviešu valodu. Vēl lielāku sašutumu rada bērnam dotais vārds – Edelberts: “Ja jūs savu bērnu saucat par Edelbertu, kā tad kungiem savus būs saukt?!”⁴²⁶ Turklāt mātes ieskatā viņas dēls vairs nebūs kučieris, proti, vienkārša darba darītājs, bet gan gleznotājs – “kunstmāleris”. Faustīne, kas šajā pašā ainā, kurā noris saruna ar konsulu Rābemani, uzsvērusi, cik svarīgi ir nodrošināt, “lai tiktu uzturēta kontinuitāte, lai zemes iekārtai paliktu viņas īpatnības un savādības, kuras līdz šim izrādījušās par noderīgām”,⁴²⁷ izjūt lielu apdraudējumu t. s. baltu stāvoklim, ja arī citi latvieši, apgūstot vācu skolu, pārvaldot valodu un pieņemot vāciskus personvārdus un amatus, kļūs līdzīgi vācbaltiem un tiks nojaukta pastāvošā, identificējamā robeža starp latviešiem un vāciem: “Kunstmāleris... Un, ja nu viņš vēl runā vāciski, kas tad lai vēlāk pasaka, ka viņš tikai bauris?!... Nevienš to nevar pateikt... [...] un tādēļ vajadzētu likuma, kas šo taisnības prasījumu apsargā...”⁴²⁸

Romānā “Rīga” latviešu skolas atbilst koloniālajam modelim, saskaņā ar kuru “Rietumu izglītībai bija jāiepazīstina tās guvējus ar eiropēisko/kristiešu civilizāciju, taču šī izglītība palika vien pašu pamatu līmenī”.⁴²⁹ S. Konrads piebilst, ka tas gan nenozīmē, ka šāda izglītība nekļuva par kolonizējamajiem pieejamu vērtīgu resursu: “Tā deva vergu

⁴²⁴ Conrad, S. (2012 [2008]) *German Colonialism: A short history*. Cambridge University Press, 115.

⁴²⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 103.

⁴²⁶ Ibid.

⁴²⁷ Ibid., 101.

⁴²⁸ Ibid., 104.

⁴²⁹ Conrad, S. (2012 [2008]) *German Colonialism: A short history*. Cambridge University Press, 116.

bērniem un citām atkarīgajām grupām piekļuvi izglītībai un tādējādi iespēju uzlabot savu sociālo stāvokli.”⁴³⁰

Redzot, kā izglītība izmaina cilvēkus un faktiski tos padara par vāciešiem, vācbaltu sabiedrība izjūt atklātu diskomfortu. Simbolisks pretrunas mirklis ir Pētera un Ortrūdes atkalsatikšanās Rābemaņu namā. Pēteris tiek stādīts priekšā kā vācieša un latvietes sakaru bērns; konsuls Rābemanis ir atradis veidu, kā daļēji pamatot Pētera vācietību, tomēr tas nav pietiekams, lai atzītu par līdzīgu⁴³¹: “Viņa pavisam apjuka, jo bija noticis citādi, kā domāja. Kā izglītota patriciete tā bija domājusi augstu pār viņu nostāties, pār šo bauri, kurš neprata ne pa vāciski runāt bez kļūdām. Un tomēr viņai bija jāsaprot, ka tas par viņu pārsvarā... Kas tad deva viņam tādu morālisku spēku? Vai viņa nesaudzīgā dzīšanās pēc mērķa?”⁴³²

Skolas identificētas kā svarīgs elements vācbaltiem līdzīga statusa sasniegšanā. Romānā aprakstīti vairāki piemēri par vācu skolās skolotiem latviešiem, kas tiktāl iesakņojušies vācu kultūrtelpā, ka nav pratuši latviešu valodu⁴³³; nacionālā emancipācija paredz savu skolu radīšanu. Citiem vārdiem, ir vēlme novilkt un apzināti uzturēt robežu starp latvisko un vācisko – analogiski vācbaltu vēlmei uzturēt robežu starp vācisko un latvisko.

Īpaša vieta romānā ierādīta Aleksandra skolai jeb Aleksandra ģimnāzijai, kas tika ierīkota Rīgas Latviešu biedrības nama telpās. Šajā izpausmē skola vairs nav “tikai” izglītības, iespēju, latviskās emancipācijas u. tml. simbols, bet gan parādās kā institūcija, kuras atvēršana, uzturēšana vai aizvēršana demonstrē varu, – pašnoteikšanās zīme⁴³⁴ un simbols. To emocionāli min Lauris, kritizējot sākotnējo Latviešu biedrības vadību un nepietiekamu progresu ceļā uz līdzvērtīguma vācbaltiem atzīšanās: “Nu jau biedrība strādā sesto gadu, bet mēs netiekam ne no vietas. Dīriķis par lēnu nevar neko apņemties,

⁴³⁰ Conrad, S. (2012 [2008]) *German Colonialism: A short history*. Cambridge University Press, 116.

⁴³¹ Sižetā ir apzināta ironija un paradokss, jo Kuniberts un Ortrūde, kas sevi uzskata par “īstiem patriciešiem”, patiesībā ir tieši tādas pašas izcelsmes kā Pēteris, lai gan paši to neapzinās. Tādējādi autors nodrošinājis lasītājiem nemitīgu atgādinājumu par to, ka Kuniberta un Ortrūdes pārākuma apziņa ir absolūti nedibināta, taču viņu ticība tam ir nesatricināma. Šādi simboliski izvērstā tēze par cilvēku vienlīdzīgumu neatkarīgi no tautības.

⁴³² Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 407.

⁴³³ Triloģijas otrajā daļā kučiera Kreiļa un viņa sievas – Grietas dēlu lasītājs sastop jau kā profesoru Kreili, kurš minēts kopā ar arhitekta Jāņa Baumaņa dēlu Arturu Baumanu sakarā ar gaidāmajām pilsētas domnieku vēlēšanām: “Viņa dēls Arturs Baumanis, kamēr tas vēl nebija atradis savas gleznotāja dāvanas, arī studēja politehnikā un piederēja “Selonijai”. Viņš palika tai mīļš biedrs vēlāk, kad iestājās Pēterpils Mākslas akadēmijā. Tikai dīvainā parādība: Arturs Baumanis, kas savās gleznās tik labi izjuta latviešu garu, pats, līdzīgi profesoram Kreilim, ne vārda nevarēja pateikt pa latviski. Saprast saprata, ko latvietis teic, bet atbildēt nevar. Bet tādēļ viņš nebija mazāks tautietis un sacīja līdz ar Kreili: “Lettisch verstehe ich wohl nicht, aber wo es darauf ankommt, da stelle ich mich auf Seite der Letten... [Lāga nesaprotu latviešu valodu, taču, kur tas ir svarīgi, stāvu latviešu pusē – aut.]” Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 498.

⁴³⁴ Runa ir par indeksīvu zīmi. Skolas atvēršana parāda noteiktu latviešu tiesību iemantošanas un šo tiesību realizēšanas līmeni.

Veinberģis tiepjas, Baumanis sauc mūs kopā ar vāciešiem. Tomsons – ļoti skaisti runā, kad tam vīna glāze rokā, bet tautas brāļiem tomēr pie skunstes mēsliem pieber smiltis. Ne mums Aleksandra skolas, ne teātra, ne savas drukātavas, ne mūsu adrese pieņemta Pēterburgā – nekas mums vēl nav no tautas laimīgās nākotnes! Vēl arvienu velna vācietis rāda mums pigu un sit mums knipjus uz deguna.”⁴³⁵

Skolas izveidi kā satraucošu, saviem pastāvēšanas pamatiem bīstamu pavērsienu uztver vācbaltu sabiedrība: “Mēs jau zinām, ka caur jauno Aleksandra skolu (kura gan vēl līdz šai dienai nav nodibināta) un caur demonstratīviem izbraukumiem uz Katlakalnu Latviešu biedrība bija lielā mērā uzbudinājusi baltiešu privileģētās aprindas. Tās šos savā ziņā vienkāršos faktus iztulkoja politiski.”⁴³⁶

Ievērojot iepriekš aprakstīto vācbaltu sabiedrības (konservatīvākās un politiski ietekmīgākās daļas) pārliecību par vienkāršu darbu piemērotību latvietim un to, ka latvietis nav atbilstošs augstām mākslām vai zinātnei, iespējas iegūt augstāko izglītību ir ļoti rudimentāras, ja netiek slēpta latvietība un nenotiek pilnīga saaugšana ar vācu masku un attiecīga dzīvesveida, profesijas, valodas pārņemšana.

No latviešu skatpunkta raugoties, studijas Rīgas politechnikā ir liels sasniegums un gandrīz paceļ līdz vāciešu līmenim. Kurpretim vācbaltieši latviešus – politehnikas studentus – par sev līdzīgiem neuzskata, kas atklājas vilciena kupejas konflikta ainā triloģijas otrajā daļā, Ērgļu Kārlim un Perlantam atgriežoties no brīvvalsts svētku svinībām Jelgavā. Studijas augstskolā formāli ļautu meklēt “satisfakciju” jeb gandarījumu pret vāciešiem studentu korporāciju garā. Kurpretim no vāciešu skatpunkta “Rīgas politehnika” nav pietiekami augsta līmeņa iestāde:

“Es esmu Rīgas politehnikas students!” Perlants pašapzinīgi iesaucās.

“Ā, tikai!” junkurs it kā atvieglots uzelpoja. “Mēs, akadēmiķi, neatzīstam šīs amatniecības skolēnus par pilntiesīgiem gandarījuma lietās...”⁴³⁷

Par studijām latviešiem vāciešu domas gan vairs nav svarīgas, mazvērtīguma kompleksa vietā būtiskāk ir izmantot jebkuru izdevību, līdzīgi kā jautājumā par biedrības veidošanu latviešiem. Pēteris Krauklītis, kura dēli nu paši sasnieguši studentu vecumu, parāda politehnikas izglītības augsto novērtējumu: “Kārlis Viesturs, kas jau ir nolemts, ies uz Tērbatu jurisprudenci studēt,” mājastēvs viesiem paskaidroja. “Tālivaldis turpretim paliks tepat politechnikā un mācīsies par arhitektu. Kamēr Baumanis pakritis, mums, latviešiem, Rīgā nav neviena arhitekta. Ar savām būvēm man kauna dēļ jāgriežas pie vāciešiem. Dzird, ka nu viens latvietis nāksot ārā no politehnikas; to tad gribu

⁴³⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 748.

⁴³⁶ Ibid., 424.

⁴³⁷ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 155.

uzmeklēt...”⁴³⁸ Krauklīša minētais kauns vērsties pie vāciešu arhitektiem, visticamāk, ir nodeva latviešu smalko aprindu (jeb labāko famīliju) diskursam, taču tas apliecina, ka izveidojusies sava latviskā sociālekonomiskā un kultūras telpa, kurā ir svarīgākie pakalpojumu sniedzēji, tostarp arhitekti. Runa ir arī par atšķirīgu “kauna” semantiku, uzsverot nozīmi “neklājas”, proti, latvietim neklājas iet pie vācu arhitekta. Savukārt arhitekta profesija ir nozīmīga tādēļ, ka saistīta ar normatīvo aktu izpildi, proti, varu, kā arī rada pārmaiņas pilsētas telpā. Aplūkojot to šādā aspektā, latviskā sociālekonomiskā un kultūrtelpa funkcionē kā paralēla struktūra vācbaltiešu, poļu un ar carisko administrāciju saistīto krievu telpai, tā arvien vairāk tuvojas stāvoklim, kad var pilnvērtīgi aizvietot vācisko telpu. No otras puses, veids, kā tās tiek aprakstītas un kā notiek šo telpu un latviskās vides salīdzināšana ar vācisko vidi, nozīmē, ka telpas veidojas, izmantojot ģeometrijas terminu, aksiālā simetrijā vienai pret otru.

1.2.5. Krogs, vīnūzis, restorāni

Analoģiski kara teātrim jeb “*theatrum bellum*”, Karla fon Klauzevica “*Kriegstheater*”^{439,440}, diskutējot par krogiem, vīna pagrabiem, restorāniem un viesnīcām kā būtisku vietu koloniālo attiecību semiotikā, lietderīgi izmantot jēdzienu “koloniālais teātris”. Lai gan šis jēdziens apraksta ievērojami plašāku mijiedarbības telpu, apakšnodaļā minētie objekti veido atsevišķu telpisku ietvaru ar zīmju struktūru. Kategorijā sastatītie zīmju objekti nav homogēni. To raksturojums un publika mainās, turklāt šīs atšķirības ir jēgpilnas. Piemēram, “B. krogs, apmēram pusceļā starp Kurzemes un Vidzemes galvaspilsētām”⁴⁴¹ priviligiētos no nepriviligiētajiem, tādējādi kolonizatorus no kolonizējamajiem, kungus no kalpiem nošķir, ierīkojot “gastcimeri” “kungiem un vāciešiem”, nodalīta “lielā kroga istaba ar prastiem ļaudīm”. Stedeles, zirgu novietnes, ir dalītas “viena vācu, otra latviešu”. Iepriekš vispārējā raksturojumā par augstās un vāciskās vietas atšķirību no zemās un latviskās citēti apraksta elementi, kas lielo telpu parāda kā tumšu un nemīlīgu, ļaudis veido nepriviligiēto ļaužu katalogu⁴⁴².

Turpretim pēc viesošānās Mikumu namā un pastaigājoties ar Maris, Pēteris pārdzīvo nacionālo jūtu pieplūdumu, rezumējot savus pārspriedumus uzsaukumā: “Ja es kādreiz

⁴³⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 309.

⁴³⁹ Vācu ‘kara teātris’.

⁴⁴⁰ “Šis jēdziens [kara teātris] apzīmē tādu telpas daļu, kurā primāri valda karš un kura robežas ir aizsargātas, tādējādi nodrošinot zināma veida autonomiju. Šo aizsardzību var veidot cietokšņi vai nopietni dabiski šķēršļi, kas atrodas konkrētā valstī, vai pat tā nošķirtība ar ievērojamu distanci no pārējās telpas, kurā notiek darbība. Šāda daļa nav tikai daļa veseluma, bet gan mazs veselums, kas ir pats sevī pilnīgs; tādējādi tas atrodas vairāk vai mazāk tādā stāvoklī, ka izmaiņām, kas notiek citos apvidus punktos, kuros notiek militārās operācijas, ir tikai netieša un nav tiešas ietekmes uz to.” Clausewitz, C. von. (1950 [1832]) *On War*. Vol. 1. Jazzybee Verlag, 162.

⁴⁴¹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 8.

⁴⁴² Te un citviet “saraksts” un “katalogs” lietoti kā jēdzieni. Sk.: Eko, U. (2010) *Sarakstu karuselī. [Vertigine della lista]*. D. Meiere (tulk.). Rīga: Jāņa Rozes apgāds.

nemšu sievu, es precēšu tikai īstu latvieti.” Maris apsolās vairs nekādi citādi nerunāt “kā tikai pa latviski un latviski”.⁴⁴³ Šajā noskaņojumā viņi dodas uz “Vērmaņa parku” un pieprasa apkalpošanu latviešu valodā lielajā paviljonā. Atšķirībā no Bluka jeb Bluķu kroga, kur nošķirums realizēts zem viena jumta, Vērmanes dārzā tautību šķiršana notiek citādi. Izveidots lielais paviljons, kas semiotiskā izpratnē ir augstā, privilīģētā vieta, un mazais paviljons vienkāršiem ļaudīm un latviešiem. Tādēļ Pētera veiktais pasūtījums latviešu valodā privilīģētajā vietā, kur tiek realizēts nošķirums, izraisa apstulbumu: “Bet sulainis palika stāvot kā stabs: “Wie mein’ Sie? Glas Bier und Wein?...” No viņa norautās galotnes vien jau varēja redzēt, ka tas ir skaidrs latviešu cilvēks, tikai negribēja saprast pa latviski.”⁴⁴⁴ Pēteris noskaišas: “Viņš sāka ālēties un kliegt lopa modē.” Tomēr rīcība neseko. Galu galā parādās sulainis, kura raksturojums vedina lasītāju uz nepatiku, simboliski parādot Pētera rīcību kā no sabiedrības normu viedokļa nepieņemamu (“lopa modē”), bet augstāku mērķu pamatotu, kurpretim sulainis kļūst par kolaboracionisma, iztapības vācu kārtībai simbolu: “.. vecs vecis ar sirmu bakanbārzdu un ļoti perfīdu seju iznāca no citu pulka un, jokaini smīnēdams, viņam tuvojās. “Jūs alu vēlaties, draugs?” tas sacīja skaidrā latviešu valodā. “Lūgtu, aizejat tur uz mazo paviljonu... Jums tur iedos...” Tepat seko autora piebilde: “Mazais paviljons bija priekš prastiem ļaudīm, bet arī tur nelabprāt runāja pa latviski.”⁴⁴⁵

Notikumu attīstība katalizē pretrunu: “Vairāki kungi bija ļoti uztraukti par tādu Pētera uzstāšanos. Te uz lielā paviljona viņš iedrošinājās runāt pa latviski un gribēja pat vēl godīgiem ķelneriem uzspiest šo bauru valodu. Kā latvietis te vēl vispār drīkstēja ierasties!”⁴⁴⁶ Vēl vairāk tiek eskalēts kolaboracionisma temats, parādot vietas saimnieku – Ertak kungu kā latvieti: “Bet jūs esat tāds pat latviešu cilvēks kā es, bet kaunaties no savas tautības un lienat vācu ādā.”⁴⁴⁷ Par atbildi dzird pamudinājumu, kas izteikts vāciski, doties turp, kur var saņemt apkalpošanu latviešu valodā.

Būtisks ir šīs ainas noslēgumā citādi neidentificētas un neportretētas notikumā klātesošas personas secinājums, kas satur gan nožēlu par to, ka beigušies dzimtbūšanas laiki, kad šāda situācija nebūtu iespējama, gan arī sašutums par pieņemto robežu pārkāpšanu: ““Tie bauri un latvieši jau traki palikuši!” kāds vecs kungs norūca bārzdā. “Pat uz lielā paviljona viņi grib sēsties mums līdzi. Tas nāk no tām lielām brīvībām, kas viņiem tiek dotas... Dzimtbūšanas laikos tādas lietas nepavisam nebūtu iespējamās...”⁴⁴⁸

⁴⁴³ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 284.

⁴⁴⁴ *Ibidem*

⁴⁴⁵ *Ibid.*, 285.

⁴⁴⁶ *Ibid.*, 286.

⁴⁴⁷ *Ibid.*, 287.

⁴⁴⁸ *Ibid.*, 287–288.

Līdzīgi Vērmanes dārza lielajam paviljonam iezīmējas trešais tips, kuru simbolizē Klosters pagrabs. Ja Bluka krogā parādās tautību daudzveidība un to sadalīts izkārtojums telpās, bet Vērmanes dārza lielajā paviljonā kā primāra izvirzīta valoda un ienākumu līmenis, tad Klosters pagraba aprakstā tautību daudzveidība tiek marķēti noklusēta, toties tas kļūst par lokusu izteikti vāciskam un pret latviešiem vērstam noskaņojumam. Tādējādi parādās, ka Klosters pagraba stāvoklis ir nemarkēts, proti, “noklusējuma” stāvoklis, laikmetam un konkrētajai vietai atbilstošs; marķēti (ar nosacītu inkluzivitāti) ir tieši tās iestādes (vietas), kas pieļauj tautību, valodu un sociālo slāņu daudzveidību, pat tad, ja uztur segregāciju starp tiem. Klosters pagrabam ekskluzivitāti nodrošina tas, ka tā ir “cunftīgo amata meistarū” pulcēšanās vieta, kur galda sarunu dienaskārtībā ir arī politika, tostarp attiecības ar latviešiem: “Tā viņi dažreiz nodzīvoja veselām dienām, dzēra, politizēja, spēlēja kārtis un sūdzējās par grūtiem laikiem, lādējās par latviešu bauriem, kuri saplūstot pilsētā un pārpludinot šejienes tirgu ar saviem fušiera darbiem. Caur šo neķītro konkurenci vienam cunftīgam vācu meistaram jānomocās un tas nekur vairs nevar tikt.”⁴⁴⁹

Klosters pagraba (arī “viesnīcas un kneipes”⁴⁵⁰) publiku satrauc redzeslokā nonākušais stāsts par Lauri Sutumu, kurš kategoriski atteicies mainīt savu vārdu un uzvārdu, pielāgojot to vāciskam skanējumam, lai kļūtu par “cunftīgo” meistarū. Vācu meistara un Laura ceļi šķīrušies, taču Lauris ierīkojis savu darbnīcu (kurā par meistarū algo vācieti – “kādu prūšu zelli”⁴⁵¹), un pie viņa nāk klienti, kas iepazinuši Laura darbu, vēl iepriekšējā – vācieša – darbnīcā strādājot.

Vācu meistarū zemo darba morāli visspilgtāk iemieso Cipfelbrinka personāžs: “Tas arī no visiem bija tas ģiftīgākais. Kad viņš dabūja zināt, ka Štemeizenam ar Lauri tā izgājis, tas gānījās tik nelabi par latviešu bēnhāzēm (amatnieki, kas strādā bez vajadzīgās cunftes atļaujas, necunftīgie), ka pat Pēterim, kas jau tā bija radis daudz pār galvu gaist, sirds aptecējās.”⁴⁵²

Pēc Pētera vaļsirdīgajiem un nacionāli kaismīgajiem izsaučieniem Rābemaņu saviesīgajā rautā Klosters pagrabs, kas iepriekš bija Perša (Pētera vāciskotā iesauka dienestam Klosters pagrabā) slavas zāle, tiek aprakstīts kā “īsta elle”.⁴⁵³ Šīs vietas izteikti vācisko un latviešiem naidīgo iezīmi izceļ Pētera dusmu saruna ar Švarcenu. Tādējādi Klosters pagrabs kļūst par tribīni, kurā Pēteris, kurš simbolizē kolonizējamo un iepriekš tēlojis vācu viesmīli jeb ķelneri, atkārtu tādu pašu lomu kā Richards Tomsons Rābemaņa rautā, šķietami pārstāvot angļu kopienu Rīgā: “Viņš nostājās pret tiem tāpat pozē kā viņreiz

⁴⁴⁹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 159–160.

⁴⁵⁰ Vācu *Die Kneipe* ‘krogs, bārs, taverna’.

⁴⁵¹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 159.

⁴⁵² *Ibid.*, 160.

⁴⁵³ *Ibid.*, 162.

Richards Tomsons. [...] Jūs, plukatas vācieši, ko jūs gan domājat?! Kā zagļi jūs mūsu zemē esat ielauzušies, to piesavinājušies un nu esat lieli vīri! Kas jūs par kultūras nesējiem esat? [...] Pavisam izčākstējuši cilvēki [...] Caur to, ka varat mūs, latviešus apspiest... [...] Ja esat vācieši, tad dzīvojat Vāczemē! [...] Ejat atpakaļ uz savu “fāterlandi”! [...] Mēs, latvieši, bez jums iztiksim..”⁴⁵⁴ Pētera runa ir svarīga kā reference, pazīme, kas ļauj identificēt jaunlatviešus. Tā, piemēram, Krampfa minētie jaunlatvieši amatniekam Cipfelbrinkam un citiem vācbaltu pārstāvjiem nav saprotams apzīmējums, līdz “Cipfelbrinkam uzausa gaismiņa. Tad tādus, kāds bija Klosters pagraba Persi? Gatavais bandīts un razbainieks... [...] Tādus vajag ņemt ciet, jā... Krampf, tu viņu uzmani!... Tādus neliešus vajag izravēt ar visām saknēm.”⁴⁵⁵

Klosters pagrabs, kas būtu jāuzskata kā antivieta (atsauce uz J. Lotmana dihotomiju “māja – antimāja”), vēlāk izmantots kā darbavietas pieredze, kas nodrošina Brikmaņa izvēli par labu Pēterim, uzticot viņam savu vīnūzi: “Un, tā kā tas Klosters pagrabā bija radis šiverēties, tad tādu apkalpošanu tie ļaudis te nebija redzējuši. Tie noskatījās uz viņu ar lielām acīm. Atkal jauns komijs, bet diezgan patīkams cilvēks!...”⁴⁵⁶ Pētera Krauklīša dzīvē piepildās mācītāja Konradija vārdi: “Mani mīļi jūs! Kur tad jūs to gudrību ņemāt? Kam jums jāpateicas par visu to, ka jums tik labi iet? [...] Visupirms, protams, dievam tam kungam, ka viņš savu svētību devis no augšienes. Bet kam vēl jums par to jāpateicas? Tam Luturu Mārtiņam, mani mīļie. Un kam vēl jums jāpateicas? Mani mīļie [...] tie Kurzemes kungi nav vieni smādējami kungi...”⁴⁵⁷

Nākamo krogu, vīnūžu, restorānu tipu veido tādas vietas, par kādām pārtop arī Brikmaņa vīnūzīs Pētera saimniekošanas rezultātā. Drīz vien tas kļūst par vietu, ko apmeklē pat tā vācu sabiedrības daļa, kas bija raksturīga Klosters pagrabam, tādējādi signalizējot par būtiskām pārmaiņām romānā attēlotajā sabiedrībā. Pirmais faktors ir Pētera darba pārmaiņas pašā vīnūzī, kas saistītas ar iepriekš gūto “vācisko” pieredzi. Šādā izpratnē viesus piesaista gan jaunā komija īpašības un izskats (“patīkams cilvēks”⁴⁵⁸), gan protestantiskajā kultūrā akcentētās iezīmes: “Un Pēteris jau bija arī cilvēks, kas prata kundes pievilkt. Taisns, godīgs, šņabi un alu turēja labu un deva pilnīgu mēru. Pats laipns apkalpotājs, uzmanīgs, smalks, bet neuzbāzīgs, neplijās nevienam virsū [...]. Pret katru vienādi smalks un pieklājīgs, ar katru labprāt pasmējās un jokoja, vienalga, vai tas nu būtu notērējis vairākus rubļus vai tikai dažas kapeikas.”⁴⁵⁹

⁴⁵⁴ Ibid., 168.

⁴⁵⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 179.

⁴⁵⁶ Ibid., 259.

⁴⁵⁷ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 30.

⁴⁵⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 259.

⁴⁵⁹ Ibid., 264.

Darbs Brikmaņa vīnūzī ievieš svarīgas atziņas par nepieciešamību pelnīt un nacionālā taisnīguma jūtām: “Saņemot naudu, Pēterim gan vēl viena lieta iešāvās prātā. Ir visādas izšķirības starp vāciešiem un latviešiem, cunftīgiem un necunftīgiem, bet, ja nauda nāk, tad tur nav nekādas izšķirības! Baura rublis tikpat labs kā vācieša, un zilberšeines nav ne cunftīgas, ne necunftīgas...”⁴⁶⁰

Otrs faktors ir laikmeta, sociālpolitiskās izmaiņas Rīgā: “Mainījusies arī pārvaldība. Vāciskā ģenerālgubernatora ģenerāļa barona Līvena vietā nāca īsi viens pēc otra vairāki krievi: Baranovs, Šuvalovs un pēdīgi Albedinskis. Tie tad arī uz vietējo tautību jautājumu skatījās citādi.”⁴⁶¹ Šīs pārmaiņas atspoguļojas Brikmaņa vīnūža klientūrā: “Tā kā arī pats Brikmanis **skaitījās** [izcēlums mans – *aut.*] par vācieti⁴⁶², tad jau agrāk viņam pienākuši viesi no vācu aprindām, bet ne tik lielā skaitā kā tagad. Un, neraugot uz visām principālām starpībām un tautību pretestībām, ļaudis, kuriem ar Pēteri bija bijušas lielas diferences. Gerle [...] tāpat arī – kas pavisam neticami – ieradās cunftīgie meistari.”⁴⁶³

Brikmaņa vīnūzis, līdzīgi kā romāna sākumā Bluka krogs, pārtop dažādu tautību un dzīves gājumu cilvēku satikšanās telpā, taču šoreiz pazudusi segregācija. Atšķirība ir marķēta. Segregācijas “gastcimerēs” un lielajā koptelpā, kā arī latviešu un kungu jeb vācu stadulās vairs nav. Lasītājam paveras demokrātiska telpa, kurā piekļuvi pakalpojumam nosaka tikai un vienīgi naudas esamība. Tiek atsevišķi izskaidrota pat cenu politika, tādējādi akcentējot tās nozīmi, piemēram, “.. ar ēdienu arī varēja iztikt, uzbrēc⁴⁶⁴ maizes sievai, un viņa tev iztaisa, kā vien vajag. Lētāk daudz nekā Pētera baznīcas krogā un galu galā labāk”.⁴⁶⁵ Tiek pieminēta biljarda galda lietošanas maksa – “trīs kapeikas no partijas”, kas esot īpaši svarīgs faktors cunftīgajiem meistariem, kam nepieciešams kaut kā aizvadīt dienas, bet nav iespējas segt dārgo viesnīcu pakalpojumus.

Viesnīcas minētas kā demokrātiskā principa vietu turpinājums, kur robeža starp augstu ienākumu un vācisko vai nevācu⁴⁶⁶ izcelsmi tiek pilnībā ignorēta – tā ir uzskatāma jauno apstākļu pazīme. Romānā atklātas vairākas šādas viesnīcas. Viena no tām ir Kudrē viesnīca (“Coudray”), kurp Fuchsings aizved Pēteri. Šīs vietas aprakstā marķēta tautību

⁴⁶⁰ Ibid., 259.

⁴⁶¹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 260.

⁴⁶² Romānā ir skaidrojums, ka Brikmanis patiesībā ir latvietis, viņa uzņēmējdarbības sākums neatšķiras no citiem vīnūžu komijiem, kas galu galā nodzērušies un iztērējuši drošības naudu vīnūža vadīšanai: “Uz pāra dienām atdabūjis savu brīvību, tas dzīvos uz nebēdu! Tāpat kā viņš citreiz, kad nebija vēl vairāku vīnūžu īpašnieks Brikmanis, kas skaitījās pie vāciešiem, bet nabaga latviešu puika un komijs Tiltiņš...” Ibid., 256.

⁴⁶³ Ibid., 266.

⁴⁶⁴ Šādi autors atklāj, ka aprakstītajā laikā atšķirību starp sociālo statusu pasvītro runas veids; šādas norādes ir kroga darbinieka un Laura sarunā zirgu stadulā, kučiera necienīgajā attieksmē pret ebreju (romānā – žīdu); arī Pētera runas veids ar apkalpojošo personālu Vērmanes dārza jeb parka lielajā paviljonā un maizes sievas meitu Matildi.

⁴⁶⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 266.

⁴⁶⁶ Romānā lietots apzīmējums *Unteutsche*.

neminēšana, aizstājot ar citu principu, kas A. Deglavam saistās ar progresu, proti, sociālo statusu un ienākumu līmeni; šajos apstākļos zūd tradicionālās patriarhālās sabiedrības dzimumu nošķirums: “Rīgas firmas”, “šefs ar visu veikala personālu”, “braucēju rindas [...] iekšāsēdētāji, pa daļai abēja dzimuma”.⁴⁶⁷

Demokrātiskums – vienlīdzīga pieejamība telpām un pakalpojumam – parādās vietas telpiskā iekārtojuma aprakstā: “Bija liela zāle, kurā spēlēja kamermuzika, un visi, kas vien vēlējās, varēja piedalīties pie dejas. Tāpat bija liels daudzums lielāku un mazāku atsevišķu istabu, kur visi tie varēja apmesties, kuri neapmierinājās ar vispārējo viesu istabu.”⁴⁶⁸

Kudrē viesnīca (“Šādas pastaigāšanās galamērķis agrāk bija Altonava, bet toreiz tai jau stipri konkurēja Kudrē viesnīca uz Pēterburgas šosejas, kura atradās aiz tagadējās “Feniksa” fabrikas”⁴⁶⁹) ir vieta, kur netiek uzturēti neviens no tradicionālajiem nošķirumiem, te izzūd robežas starp priekšnieku un padoto: “Pat šefi, kas ikdienējā dzīvē bija bargi un nepieietami, še iesilušā prātā bieži vien sadzēra ar savām pārdevējām un kasierenēm tubrālības...”⁴⁷⁰; šajās telpās ir gan prostitūcija (“.. ja atkal vīrieši vien brauca, tad šādām sabiedrībām drīz vien piesitās “ļaunas” sievietes, kas tos pavedina uz neceļiem”), gan likumīgās laulenes (“Tādēļ tad arī bieži brauca līdz pašu cienīgās un viņu meitas, kuras tad savukārt iemīlējās savu tēvu komijos un kantoristos.”). Vienā no viesnīcas privātajām istabām, “kuras ķelneris aiz pārskatīšanās nebija pieslēdzis”, Fuchsings un Pēteris sastop Kleinu, kas ir uzticību pievīlušais pirmais Latviešu biedrības statūtu rakstītājs, un Pētera vadītā vīnūža maizes sievas meitu Matildi.⁴⁷¹

Ņemot vērā triloģijas pozitīvo orientāciju uz Krievijas impērijas carisko administrāciju un tās pārstāvjiem, likumsakarīgi, ka, stāstot par restorāna apmeklējumu Pēterburgā⁴⁷², tas kā lokuss pārstāv demokrātisku iestāžu tipu, kurā latvieši laipni gaidīti un tiek uzņemti vienlīdzīgi ar vāciešiem. Restorānā latviešu delegācija ierodas zemnieku drēbēs, izraisot apmulsumu priekšā gaidošajos latviešu studentos: “Līgo nobāla, nezināja, kur likties, un labprāt nemaz nebūtu devies pazīstams. [...] Bet Kļaviņam viņš nevar aiztaupīt slepenu pārmetumu, kas jau tuvu sašutumam. “Abar, onkul, kas tās par iedomām!

⁴⁶⁷ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 316.

⁴⁶⁸ Ibidem

⁴⁶⁹ Ibid.

⁴⁷⁰ Ibid., 317.

⁴⁷¹ Matildi A. Deglavs iezīmē kā uz ķermeniskām kaislībām orientētu, sākotnēji pat nefērīgu, leišu un poļu jauktas izcelsmes, turklāt ārļaulības sakaru bērnu, pret kuru Pēteris ļoti slikti izturas: “Viņa godīga mātes meita, bet tu padauza. [...] Viņas māte, maizes sieva, bija pārlatvojusies leitiete. Kas tēvs bija, to viņa nezināja. Laikam katrā ziņā kāds no augstākas kārtas, kas kādā vājā brīdī bija sevi aizmirsies un noslēcis par dziļu savas kalponīties apkampienos.” Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 275. Tiek atzīta arī Matildes seksuālā pievilcība. Skatot kopsakarā ar leišu zēna Joža tēlu un citiem izteikumiem, kas veltīti katoļiem (izņēmums – suiti), leišiem un poļiem, jāsecina, ka tas raksturo A. Deglava attieksmi un protestantiskās apziņas nozīmi.

⁴⁷² “Viņi sasniedza Palkina restorānu, kas vēl tagad atrodas zem cita nosaukuma uz Ņevas un Vladimira prospektu stūra un toreiz, tāpat kā tagad, bija viens no smalkākajiem Pēterburgā.” Ibid., 601.

Vadāt viņus apkārt pa pilsētu mužiku drēbēs?! Vai tad viņiem nekā pieklājīgāka nebija, ko uzģērbt mugurā?!”⁴⁷³ Laikmetam raksturīgās pilsētnieku drēbes, kurās latviešu delegācija sastopama braucienā uz Pēterburgu, no vietējo krievu skatpunkta nemaz nav atšķirama no vāciešiem. Tādējādi tiek pieteikta gan politiska nepieciešamība konkrētajā situācijā atšķirties no vāciešiem, gan atkārtota interesanta vienlīdzīguma tēze, kas parādās arī citās situācijās.

Palkina restorānā, pateicoties publicētajām ziņām vietējā presē, latviešu delegācija tiek uzlūkota ar cieņu, tiesa, uz laiku un vēlāk to izmantojot savās interesēs, arī no klātesošo vāciešu puses. Tādējādi tiek pabeigts šī tipa vietu raksturojums pretrunā – mājās Rīgā un Kurzemes un Vidzemes provincēs:

*Līgo dzird pats ar savām ausīm, kā pie tuvākā galda viens kaimiņš atklāj otram lielo noslēpumu: “Saka, ka viņi no ļoti augstas cilts... Latviešu virsaiša Vitolda pēcnācēji...”
Otrs viņus vēl jo vairāk ar savādām acīm uzlūko. “Jā, jā... Latviešu kņazi un bajāri... Tikai savā tautas kostīmā... Bet viņu studenti, lūk, tādi pat kā mūsu...”⁴⁷⁴*

Pēterburgā ir atšķirīga varas vertikāle, un vāciešu – latviešu savstarpējās attiecības nonāk citā relatīvu koordinātu sistēmā. Latviešu un vāciešu studentu, latviešu delegātu un vācu žurnālistu (tostarp latviešu delegācijai kā naidīgu aprakstīto “Nordische Presse” līdzstrādnieku) atrašanās ne tikai vienā iestādē, bet arī pie viena galda, ir loģiska un saprotama: “Drīz vien gāja vaļā dzīvas valodas par vāciešu un latviešu savstarpējām attiecībām, bet nebūt naidīgas.”⁴⁷⁵ Pēterim pat ienāk prātā “velnišķīgs nodoms šo kungu [“Nordische Presse” līdzstrādnieku Heibelu] pataisīt no vācu drauga par vācu ienaidnieku. Ja viņš to pārlicina... [...] Tā viņi nodzīvoja jautru vakaru, un vācieši ar latviešiem izšķīrās kā labākie draugi.”⁴⁷⁶

Pastiprinoties latviešu nacionālajai emancipācijai un uzlabojoties sociālpolitiskajai un ekonomiskajai situācijai, romānā iezīmējas jauns vietu tips, kur, līdzīgi kā vācieši iepriekš Klosters pagrabā, atrodas tikai latvieši. Par tādu vietu kļūst vēl topošās Latviešu biedrības nama bufete, kuru sākotnēji vadījis “.. ekonomijas turētājs, pēc tautības vācietis”.⁴⁷⁷ Zīmīgi, ka Pēteri nemotivē iepriekš patētiski paustās nacionālās jūtas, bet gan ienākums: “Šī ilgošanās tagad bija vēl jo lielāka, kur bija pienācis kāds [dēls] klāt, kam arī savas vajadzības, un tādēļ viņam gan bija jādomā, kā savus ienākumus pavairot.”⁴⁷⁸

Latviešu valodā iznākošajā presē 19. gs. otrajā pusē tiek runāts par latvisko dzīvesziņu, tostarp saimniekošanu, estētiku, svētku svinēšanu un telpu iekārtošanu.

⁴⁷³ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 601

⁴⁷⁴ *Ibid.*, 602.

⁴⁷⁵ *Ibid.*, 603.

⁴⁷⁶ *Ibid.*, 608.

⁴⁷⁷ *Ibid.*, 630.

⁴⁷⁸ *Ibid.*, 635.

Latviešu biedrības nama viesmīlības funkciju atainojums skatāms kā šo ideālo mērķu sasniegšana. To var uzlūkot arī kā vāciskās telpas ieņemšanu un padarīšanu par latvisku:

*Viesu pirmā laikā ievērojami daudz. Dažu labu reizi garie galdi, kas klāti Maris spoži baltiem galdautiem, bija tā apsēsti, ka nevienas svabadas vietņas. Nesēdēja neviens par velti, čakli noprovēja jaunā ekonomā ēdienus un dzērienus. Pēteris bija saimnieks uzmanīgs, skatījās sulaiņiem pakal, ka tie lai uz mata izpildītu, ko viesi liek, un pēdējiem nebūtu ne mazākā iemesla būt nemierā ar apkalpošanu.*⁴⁷⁹

Kā latviskas atpūtas telpas romānā parādās lauku bufetes un zaļumballes. It sevišķi brīvlaišanas svētku pasākumā Jelgavā “Villa Medem” parkā ar “kareivju muziku”, estrādi, latviešu dziedātāju kvartetu un “dzīviem starpbrīžiem”: “Draugi un pazīstami, no attālākiem pagastiem satikušies, tukšo putojošas zeideles un jau paretam atskan: “Nu mēs bāliņi, sasatikušies!...”⁴⁸⁰ Vācu valoda šajā pasākumā vairs nav “ieejas biļete”, kā tas bija Mares un Pētera Vērmanes dārza apmeklējumā, bet gan personiskā statusa un ambīciju elements latviešu apmeklētāju vidū: “[par vidutājiem noderīgie brāļi un brālēni, realskolnieki vai ģimnazisti] runā pastāvīgi, iepīdami pa kādam vācu izteicienam, ja nav pie rokas piedienīga latviešu apzīmējuma. “Vai jūs gribiet ar mums uzsākt “endelus” (Händel) [strīdu] celt?” – “Mums ir tas gods būt jūsu “zelšaptē”[sabiedrībā] utt.”⁴⁸¹

Jelgavas “brīvestības svētku” atainojumā latviešu inteligences, pilsētnieku un lielsaimnieku ģimeņu izklaides ir ieņēmušas iepriekš nepieejamo augsto un privilģēto vietu. Kristaps ar Perlantu nolemj sagaidīt rītu “Villa Medem” parkā: “.. pie spožas rīta saulītes varētu iedzert pa tasei kafejas ar benediktineri un varbūt arī pa kausam miesta, kas to vēlas. Tur vēl varbūt var satikties un parunāties ar kādiem tautiešiem, kuri vēl nav aizbraukuši.”⁴⁸² To, cik augsts, salīdzinot ar citiem sabiedrības locekļiem, ir kļuvis latviešu saimnieku dēlu statuss, apliecina sastapto strādnieku reakcija ceļā uz nolūkoto brokastu vietu:

Viņi sastapa daudzus darba strādniekus, kuri steidzās uz savām darba vietām, jo nebija jau svētdiena. Bet šādu jautru baru rīta agrumā uz Jelgavas ielām tie nesastapa arvien, tādēļ šoreiz apstājās un noskatījās atpakaļ.

“Tie jau ir tie lauku barūnas,” viens strādnieks sacīja otram. “Sabraukuši Jelgavā svinēt tādus brīvestības svētkus. Nu uzdzīvo arī!...”⁴⁸³

Tā kā krogam, vīnūzim, bufetei, restorānam u. c. romānā “Rīga” piemīt intersticiālās telpas īpatnības, tie pieminēti arī nākamajā nodaļā. Vīnūzis un bufete Pēterim ir aroda telpa, kas salīdzināma ar veikalu Mikumam un galdnieka darbnīcu Laurim Sutumam. Šo telpu īpašības, normatīvais regulējums, sabiedrības uztvere un novietojums shematiskajā koordinātu asī ir atšķirīgs, tādēļ profesionālā telpa jānošķir kā atsevišķs apakštemats.

⁴⁷⁹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 636.

⁴⁸⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 74.

⁴⁸¹ Ibid., 75.

⁴⁸² Ibid., 96.

⁴⁸³ Ibid., 97.

1.3. Intersticiālā telpa

Koloniālo attiecību semiotikā, ciktāl tas attiecas uz šo attiecību izpausmēm telpas organizācijā un kopīgi apdzīvotajā telpā (plašāks apgabals, kur var tikt noteikts liegums ienākt nepriviliģētajai iedzīvotāju daļai, arī vietas, kur priviliģētajai sabiedrībai neklājas atrasties pārāk zema statusa dēļ), lietderīgi ieviest jēdzienu, kas pastāv citās zinātnes jomās, – intersticialitāte jeb intersticiālā telpa. Tā, piemēram, pilsētplānošanā intersticiālo urbāno telpu definē kā “aizmirstas” nepietiekami lietotas telpas, kurās nepieciešama rīcība un to atklāšana sabiedrībai jaunā kvalitātē”.⁴⁸⁴ Tās ir “tukšās starptelpas, kas nav neviena ziņā [...] tās ir centra patiesi neredzamās vietas – neizteiktas, nepabeigtas, neuzturētas – kļuvušas neesošas un aizmirstas”.⁴⁸⁵

Koloniālisma diskursam svarīgu intersticiālās telpas nozīmi sniedz M. Grīnas-Bartītas (*Miranda A. Green-Barteet*) verdzības naratīva analīze, par pamatu ņemot H. Džeikobsas (*Harriet Jacobs*) autobiogrāfisko darbu “Notikumi vergu meitenes dzīvē”.⁴⁸⁶ Intersticiālā telpa te ir šauri bēniņi nojumē, kas piebūvēta H. Džeikobsas vecmātes mājai. Par spīti likumam, H. Džeikobsa netiek atbrīvota no verdzības, piedzīvo seksuālu vardarbību vergtura mājā, tādēļ paslēpjas bēniņos, kas ir tik zemi un šauri, ka nav iespējams pat piecelties sēdus. Pašā augstākajā vietā jumts no improvizēto bēniņu grīdas ir vien trīs pēdas jeb nepilna metra atstatumā. Šajā telpā H. Džeikobsa pavada septiņus gadus, līdz paveras iespēja aizbēgt. Atrašanās bēniņos tik ilgu laiku radīja traumas, kas pasliktināja veselību vēlākos gados, taču apkārtējo (tostarp pat verdzenes bērnu) nemanītā – intersticiālā – telpa nodrošina dzīvību un iespēju kļūt brīvai, vēlāk apkopot pieredzi un publicēt savu dzīvesstāstu.

M. Grīna-Bartīta piedāvā jēdzienu intersticiālais apraksts (*an interstitial description of the garret space*).⁴⁸⁷ H. Džeikobsa savā darbā lieto dažādus apzīmējumus: atkāpšanās sprauga, paslēptuve, midzenis. “Ar savu sākotnējo aprakstu un to, kā viņa vēlāk sauc šos bēniņus, Džeikobsa tos apzināti pozicionē kā robežtelpu, tādu, kas nav ne šis ne tas citu daudz skaidrāk definētu telpu vidū.”⁴⁸⁸ M. Grīna-Bartīta pievērš uzmanību tam, kā šī telpa iekārtota: veidota steigā, dēļi, kas pārmeti sijām, nav nostiprināti ar naglām, tādēļ

⁴⁸⁴ Peng, C. & Park, A. (2013) Mapping Interstitial Urban Spaces through Performing the City. *Leonardo*, 46 (5), 490. Pieejams: https://doi.org/10.1162/LEON_a_00650 (skatīts 03.03.2021)

⁴⁸⁵ Boyer, M. C. (1996) *CyberCities: Visual perception in the age of electronic communication*. New York: Princeton Architectural Press.

⁴⁸⁶ Jacobs, H. A. (1860) *Incidents in the Life of a Slave Girl. Written by Herself*. Boston: Published for the Author. Pieejams: <https://docsouth.unc.edu/fpn/jacobs/jacobs.html> (skatīts 03.03.2021)

⁴⁸⁷ Green-Barteet, M. A. (2013) “The Loophole of Retreat”: Interstitial Spaces in Harriet Jacobs’s “Incidents in the Life of a Slave Girl.” *South Central Review*, 30 (2), 53.

⁴⁸⁸ Ibid.

pārvietojas, kustoties līdzī bēgles ķermeņa pozas izmaiņām, tādējādi runa ir par “steigā būvētu un nepermanentu struktūru; telpu, kurai nemaz nebija jābūt”.⁴⁸⁹

A. Deglava romānā “Rīga” kā intersticiālas parādās slēpto un slēgto sapulču telpas, it sevišķi Laura Sutuma pagrabs: “Te Lauris ar saviem biedriem mēdza sapulcēties, un, tā kā toreiz Rīgā latviešiem atklāti tas nebija brīvs, tad viņiem tas bija jādara slepeni.”⁴⁹⁰ Šī telpa atrodas blakus Laura darbnīcai, nodrošina “pa kādu tumšu gaņģi dibins stūrī” atkāpšanās ceļu uz blakus ielu. Galvenais sarunu temats ir vēlme mainīt savu stāvokli, ieņemt vāciešu vietu, no nepriviliģētās un zemās vietas uz augsto privilēģēto (H. Džeikobsai statusa maiņa nozīmē pamest intersticiālās telpas šaurību un briesmas un nonākt štatus, kur nav verdzības, paaugstinot savu statusu un iegūstot faktisku brīvību), turklāt šai transformācijai ir jābūt vismaz vienādā līmenī ar vāciešiem. Lauris runā par atrašanos vāciešu ēnā: ““Un tādēļ mums labuma nebūs,” viņš teica, [...] “kamēr mēs dzīvosim vāciešu ēnā. Mums jātieko no tās ārā!””⁴⁹¹

Romānā “Rīga” identificējamās divu veidu intersticiālās telpas. Iepriekš piemērā aprakstītā intersticiālā telpa pulcē sazvērniekus, saistīta ar briesmām un likumpārkāpumu: “Atkal mēms klusums. Visi, nervozi uztraukti, gaidīja uz pārējiem. Atkal pārreiz klauvieni, atkal: “Epata, atveries!...””⁴⁹² Pat likumsargiem, nonākot šajā telpā, rodas līdzīgas izjūtas (“.. ievēlās pirmais Krampfs, turēdams savu kailo zobenu Laurim pret krūtīm, aiz viņa vēl kādi trīs vachtmeistari”⁴⁹³); meklē izeju, taču tā tikusi nomaskēta un vieta grimst tumsā: “.. viņam [Krampfam] pašam bija bail līst tur tālāk.”⁴⁹⁴

Romānā parādās arī īslaicīgas šādu sanāksmju vietas, kurās tiek kaldināti nodomi izaicināt lietu ierasto kārtību, izmantot likumdošanas “baltos plankumus”, lai tiktu pie Latviešu biedrības u. tml. Šāda telpa ir Brikmaņa vīnūzis ar duālu pielietojumu. No vienas puses, tas ir “aiz letes atronošais kabinets aiz biezajiem drēbju priekšskariem”,⁴⁹⁵ kas paredzēts “smalkākai publikai”. Taču vēlāk tā kļūst par pulcēšanās vietu tiem, kas gatavi ieguldīt savus līdzekļus Latviešu biedrības veidošanā. Sākotnēji runa ir par statūtu nostiprināšanu, kas būtu bezprecedenta gadījums. Statūtu rakstīšanu uztic vācu izcelsmes ierēdnim Rīgas pilī, kas romānā parādās ar apzīmējumu “Kleins” un “Kleina jaunskungs”. cerības Kleins nepiepilda, piekrāpjot uzticību un izmantojot gan avansu, gan arī papildus aizņemoties. Noslēdzošā tikšanās, kurā Pēteris nevar ignorēt realitāti, notiek Kudrē

⁴⁸⁹ Green-Barteet, M. A. (2013) “The Loophole of Retreat”: Interstitial Spaces in Harriet Jacobs’s “Incidents in the Life of a Slave Girl.” *South Central Review*, 30 (2), 53.

⁴⁹⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 185.

⁴⁹¹ *Ibid.*, 188.

⁴⁹² *Ibid.*, 187.

⁴⁹³ *Ibid.*, 190.

⁴⁹⁴ *Ibid.*

⁴⁹⁵ *Ibid.*, 269.

viesnīcas kabinetā – citā izolētā telpā, kas pilda vairākas funkcijas. Kleinam tā bija vieta, kur patverties no citu acīm ar Pētera vadītā vīnūža maizes sievas meitu Matildi. Konfrontācijā starp Kleinu un Pēteri telpas raksturojums mainās – droša un slēpta patvēruma vietā tā kļūst par kauna vietu, kuru jāpamet, atkāpjoties Kleina draudu priekšā: ““Mans kungs! Kleins saslējās. “Esat tik laipni un atstājat mūs!... Jeb es saukšu ķelneri... Jūs esat pavisam neizglītots zemnieku klucis...””⁴⁹⁶

Romānā ir minētas arī otra veida intersticiālās telpas; tās vairs nav slēptas vietas, kurās patverties no pastāvošās kārtības, tostarp kaļot plānus šo kārtību mainīt. Runa ir par pirmo šīs nodaļas sākumā minēto intersticiālo vietu nozīmi – aizmirstas, ignorētas telpas. Telpa, kurai netiek pievērsta uzmanība, lai gan tā var atrasties pilsētas pašā centrā. Pateicoties tam, ka kaut kādu iemeslu dēļ tiek ignorēta, tā paver iespējas, kādas nav “regulārajā” telpā. Vārds “telpa” nenozīmē tikai ar sienām norobežotu būvobjektu, istabu vai ēku, tiek runāts plašākajā nozīmē – formāla institūcija, neformāls veidojums vai lokācija. Turklāt šajā telpā nav nepieciešama kolonizatora masku valkāšana, proti, nav uzvedībā un valodā jālīdzinās vāciešiem, kā tas bija redzams lielā un mazā Vērmanes dārza paviljonu gadījumā; tautības jautājums ir otršķirīgs, sociālā interakcija notiek atļautā un aizliegtā, privilēģētā un neprivilēģētā, augstā un zemā zonā. Šādā izpratnē tiks apskatīti vairāki romāna intersticiālo telpu veidi: tā var būt fiksēta (permanētā vai pagaidu lokācijā) telpa ar noteiktu funkciju, piemēram, profesionālā telpa (darbnīca), veikals, tirgus, vai tā saistīta ar funkciju; atrašanās vieta var tikt mainīta – teātris, koris.

Romānā Rīgas vācieši apzināti pieļāva latviešu ienākšanu pilsētā un sava statusa izmaiņšanu, ja vien tie palika un strādāja noteiktā profesionālajā jomā un sociālajā slānī. Tiek uzsvērts, ka tieši “lietderība”, proti, pragmatiskie apsvērumi, liek atkāpties no ciešas latviešu saistīšanas ar zemi profesionālajā, pašidentifikācijas un ģeogrāfiskajā izteiksmē. Tas izskan Rīgas rātes delegata Augusta Hollandera runā, dibinot Latviešu palīdzības biedrību igauņu un somu (“piņņu”) badacietējiem: “Visi piederīgi to tautu, kas še Rīgā dzīvo, tad nu ir cēlušas sev komisiones priekš lasīšanas to dāvanu... Tādēļ tad arī tā augstā rāte ir ieskatījusi par derīgu, ka arī tā latviešu tauta, kas cēlusies no tās arāju kārtas, bet še Rīgā bez tiem kalpotājiem lielā skaitā ieņem tos amatus to enkurnieku, fūrmaņu, meseru un liģeru, arī celtu savu komisioni, kas tās mīlestības dāvanas no saviem tautas brāļiem pretim ņem [...]”⁴⁹⁷

⁴⁹⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 319.

⁴⁹⁷ *Ibid.*, 342.

1.4. Profesionālā telpa: darbnīca, veikals, vīnūzis

Kā pirmā profesionālā telpa romānā minēta skrodera darbnīca. Vēsturiski šajā laikā skrodera pakalpojumi tiek sniegti ierīkotā telpā vai staigājot no mājas uz māju, uzturoties saimniecībā tik ilgi, kamēr veikti skroderim uzticētie darbi. Latviešu tautības skroderi ir atsevišķa šī aroda grupa, par ko ir norāde A. Deglava darbā: “Amatā dot? Viņš būtu varbūt labs skroderis, bet to viņš ne dzirdēt. Viņu apgabalā visi jaunie skroderi, kas bija cēlušies iz pašu ļaudīm, svieda šķēres un dzelzi ezerā un tapa par vēveriem un muzikantiem. Skrodera vārds nebija cieņā!”⁴⁹⁸

Skrodera arodu vienā rindā ar citiem amatiem, kas pozicionēti intersticiālajā telpā, min Zariņu Kārlis, pārmetot Māteru Jurim viņa kariķētos personāžus: “Pat Indriķi, kas ir mūsu draugs Laube un kuru esi gribējis labu tēlot, tu esi izķēmojis, bāzdams tam tādas mulķības mutē un uztiēpdams tam tādas rīcības, ka viņš bijis spiests tam visam protestēt. Un visi tie kučieri, skroderi un siļķu tirgotāji, kurus tu esi āzējis, – vai tie tāpat nav latvieši un mūsu tautasbrāļi?...”⁴⁹⁹ Šis skroderu pieminējums izteikts romāna daļā, kas vēsta par notikumiem “188... gadā”, proti, aptuveni 20 gadus vēlāk pēc pirmajā daļā aprakstītajiem notikumiem. Šajā laikā skrodera amata prestižs ir vēl vairāk krities: ja iepriekš tas bija smags darbs, līdzvērtīga alternatīva zemes darbiem, tad tagad brīvlaišanas svinību vietā sastaptos latviešus – saimniecību īpašniekus un saimnieku dēlus – vienkārša darba darītāji apzīmē ar vārdiem “lauku barūnas”⁵⁰⁰. Šādi sava dēla draugus liela “nabaga rūmē” dzīvojošā Trīna – “barūnas kas barūnas”.⁵⁰¹

Skrodera darbs ir kļuvis par zemākam sociālajam slānim jeb klasei piederīgu arodu, radniecīgs kurpnieka darbam. Aroda pārstāvjiem ir viegli noīrēt istabu studentiem no turīgajām latviešu lauku saimniecībām, jo kurpnieku un skroderu meitu laulības ar šo ģimeņu pārstāvjiem nozīmē sociālā statusa paaugstināšanu. Kurpretim korporeļiem tas draud ar augstākā statusa zaudēšanu; vismaz publiski attiecības ar zemāka sociālā slāņa cilvēkiem nav pieļaujamas. Šajā ziņā izpaužas koloniālo attiecību pārskatīšana pēc pretēji ejoša svārsta principa, proti, agrākais kolonizējamais alkst ieņemt kolonizatora vietu:

*Tie cilvēki, kas ar tevi stāv uz vienādas pakāpes, ar kuru meitām tu atklāti uz ielas varētu pastaigāties zem rokas, tie nepieņem studentus pansijā un neizīrē viņiem mēbelētas istabas. Tādas dabū tikai pie amatniekiem: kurpniekiem, skroderiem, ja daudz, tad pie maziem sīktirgotājiem, ar vārda sakot, pie sīkpilsoniņiem. Vienalga, cik patīkamas arī būtu viņu meitas, krāsnesis tomēr nedrīkst pie labākām ģimīlijām kompromitēties.*⁵⁰²

⁴⁹⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 11–12.

⁴⁹⁹ *Ibid.*, 114.

⁵⁰⁰ *Ibid.*, 97.

⁵⁰¹ *Ibid.*, 15.

⁵⁰² *Ibid.*, 228.

Šāds apraksts gan attiecas uz latviešu skroderiem, turklāt runa ir par laiku, kurā notiek strauji sociāli pārkārtojumi, kā arī izmaiņas latviešu un baltvācu attiecībās. A. Deglavs romāna otrajā daļā atkārtoti izceļ vairākus šķietami atrisinātus latviešu un baltvācu pretstatījuma elementus, tostarp amata prasmes līmeni. Konflikts, kas pirmajā daļā iezīmēts Laura Sutuma galdnieka darbnīcas un cunftei piederīgo (“cunfīgo”) vācu meistaru starpā, otrajā daļā atkārtojas, pretstatot latviešu un vācu skroderu amatu prasmes:

“Ko man tā tauta dod? Ja gribiet labu kafeju, to dabūsat tikai pie Angelbeka un Mencendorfa. Anštendīgu apģērbu un labu šniti dabūsat tikai pie cunfīga meistara. Papam te taisīja tāds latviešu skroderis, par lētu naudu apņēmās. Aber fasungas nepavisam, svied kaktā, kad gribi...”

“Ūja, mammā, kā tu runā!” arī Herta iejaucās. “Varbūt ka latviešiem tāpat cunfīgi meistari...”
“Latvietis paliek latvietis,” mamma attrauca, “viņš nekad nevar to, ko vācietis...”⁵⁰³

Piemērs interesants, jo to saka Latviešu biedrības runas vīra Starpiņa kundze, kas uzsver, ka uztur tikai “labākās ģimēļas” no latviešu aprindām savā paziņu lokā, kā arī baltvāciešus. Tādējādi saskatāms gan latviešu un vācu meistaru salīdzinājums, gan zināms latviskā elementa noliegums un vēlreiz uzsvērts koloniālo alku vektors – ieņemt vāciešu vietu. Tostarp saskarsme notiek tikai ar atlasītiem augstāko aprindu latviešiem (“Nu labi, man vīrs ir Latviešu biedrībā runas vīrs, – bet vai tādēļ jau man jādraudzējas ar katru prastu cilvēku, ja viņš ir latvietis?”⁵⁰⁴).

Savukārt, runājot par latviešu teātra “izfīrēšanu”, Starpiņš skroderus pretstata inteliģencei: “Zekšpīru un drammas tehniku! Alzo... To mums vajag pie mūsu tautas nākamības. Unt gruntīgi izglītotos aktierus, ne kaut kādus kurpniekus un skroderus, kas nezina, kur savas kājas un rokas likt... Alzo, inteliģentus cilvēkus...”⁵⁰⁵

Skrodera darbs kā cienījama alternatīva zemes darbam un iespēja iziet ārpus tradicionālās un specifiski latviskās zemes darbu jomas – Baltijas provinču koloniālajā sistēmas pamatā ir tieši piesaistīšana zemei un atturēšana no sociālās emancipācijas un integrēšanās urbānā sabiedrībā – kļūst par traucēkli nacionālai emancipācijai; tas patur parasto šī darba darītāju sociāli zemā stāvoklī, neļaujot iesaistīties sociālā un ekonomiskā progresā. Tādējādi šī darba darītāju (it sevišķi lauku skroderi) un profesionālās telpas nozīme degradējas, iegūstot negatīvu nokrāsu. Izņēmums ir pieprasīti pilsētas drēbnieki vai šuvējas, taču reti runa ir par latviešiem; drīzāk turīgie pilsētu latvieši paši pērk apģērba šūšanas pakalpojumu pie vācu, krievu un ebreju drēbniekiem.

Iespēja skrodera amatā atrast alternatīvu kalpa dzīvei zemes darbos, kā tas būtu Pēterim Krauklītim, ir svarīga nozīme, izprotot koloniālismu Baltijas provincēs 19. gs. vidū un otrajā pusē. Taču tā ir tikai viena no iespējām uz plašāku savu tiesību pārskatīšanu, mērķis ir iespēju un statusa vienlīdzība vāciešiem, proti, vāciešu vietas ieņemšana. Kad tas

⁵⁰³ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 298.

⁵⁰⁴ Ibid.

⁵⁰⁵ Ibid., 264–265.

ir noticis, izmantotās tranzīta un intersticiālās telpas var tikt “aizvērtas”, krītas arī to relatīvais novietojums statusa semiotisko koordinātu plaknē starp citām šādām telpām un iespējām. Tādējādi, īstenojot kolonizētā alkas ieņemt kolonizatora vietu, šī telpa pat var kļūt par antitelpu⁵⁰⁶ – atgādinājumu par apspiestību, iespēju liegšanu un kompromisiem, kurus nācās izvēlēties piespiedu kārtā. Vēl vairāk šo negatīvo semantiku pastiprina skrodera un skroderņīcas eventuāla sasaiste ar ebrejiem. Šīs tautības pārstāvji, pret kuriem A. Deglavs izjūt līdzjūtību, aprakstītajā laikā realizē savu sociālo emancipāciju. Viņi piesavinās statusa grupas – vāciešu jeb baltvācu – kultūras iezīmes. Grūti nodalīt, kādi faktori ir galvenie, kas nosaka ebreju savrupību un viņu uztveri gan autora personai, gan romāna tēliem. Kā sveša un nesaprotama parādās ebreju reliģija; nicināmi ir vienkāršo ebreju paradumi un higiēnas līmenis (it sevišķi apkārt klīstošo ebreju portretējumā krogus ainā romāna pirmajā daļā); iespējams, ka vēlākā posmā tieši pārņemtie vāciskās kultūras elementi daļēji izskaidro nepatiku.

Viens no Rīgā ienākošo latviešu labklājības avotiem ir veikals – tieši mūsdienā nozīmē, proti, tirdzniecības uzņēmums. Jāpiebilst, ka darbā “veikals” tiek lietots jebkuras uzņēmējdarbības izpratnē un, kur iespējami pārpratumi, tas tiks atsevišķi norādīts. Sava veikala (gan kā uzņēmējdarbības kopumā, gan tieši kā mazumtirdzniecības vietu) atvēršana A. Deglava ieskatā ir viena no latviešu iespējām iekļauties pilsētas dzīvē un iespējami īsā laikā tikt pie cienīga kapitāla, kas vēlāk var tikt izmantots ne tikai savai labklājībai, bet arī latviešu lietas panākumiem.

Salīdzinoši neilgā laikā, kurā Pēteris piedzīvo būtiskas sava statusa un apkārtējo uztveres pārmaiņas no “agrāk lauku ganelis, notinis kaklu biezu šalli un taku zābakiem” uz “tagad jauns kungs vīksētiem zābakiem, baltu krāgu un šlipsi, vesti izgrieztām krūtīm, pulksteni priekšā ar visādiem bimbūļiem [...]”⁵⁰⁷, Mikumi jeb Mikentāli, kurus Pēteris satika Bluka kroga koptelpā, nav vis devušies tālāk uz Iekškrīeviju, kā sākotnēji domājuši, bet gan radījuši veiksmīgu tirdzniecības uzņēmumu. Par veikala panākumiem liecina Perša tikšanās ar Mikumu Maris, kas no zemnieka meitas apzināti cenšas kļūt (vismaz vizuāli) par pilsētas vidusšķiras pārstāvi: “Varen kupla, bet kuplums cēlās no baļļas stīpas, kuru tā bija iešuvusi savās svārku stotēs. Ap kaklu balts krādziņš ar divām lapām uz krūtīm, oriņas ausīs, galvā lēzena cepure ar plīvura lentu, kura, mezglā saņemta, pārkarājās pār pakalējo malu. Rokā tā turēja uzsistu rūtainu saulesargu, lai gan saule bija jau aiz meža galotnēm un vairs nemaz nespieda.”⁵⁰⁸ Kaut arī runa ir par jaunas sievietes ietērpu, šis apraksts

⁵⁰⁶ Analogiski J. Lotmana mājai un antimājai.

⁵⁰⁷ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 117.

⁵⁰⁸ *Ibid.*, 124.

attiecas uz viņas tēva panākumiem uzņēmējdarbībā; interesanta piezīme, ka jaunais kaufmaņa jeb tirgotāja meitas statuss laupījis jebkādas bailes:

“Saules jau nemaz nav... Laikam bīsties, ka brūna nenodedzi.”

“Es?... Es nekā nebīstos... Bet tā ir mode... Visas dāmas tā... Un es tagad esmu kaufmaņa meita.”⁵⁰⁹

Kā Maris pastāsta Pēterim, viņas tēvs “uzņēma bodi Pēterburgas Ārrīgā”.⁵¹⁰ Savukārt viņa ar māti vasaru pavada Dubultos, kur nodarbojas ar tirdzniecību: “Te mums arī maza bodiņa... Vai, Pēter, mums iet pārlietu labi! Nauda mums nāk katru dienu, mēs tagad pavisam citādi dzīvojam... Tēju un kafeju dzeram ik rītus... Jāteic, mums tās vairāk nekā uz zemēm skābas putas. Māte saka: kur vienai lauku saimniecei var būt tā dzīve, kas viņai te Rīgā!”⁵¹¹

Mikumu ienākumam ir svarīga nozīme Latviešu biedrības dibināšanas procesā. Tirdzniecībā gūtie ienākumi ļauj dot ievērojamus ziedojumus organizācijas dibināšanas gaitā. Tas nodrošina arī līdzekļus Pētera uzņēmējdarbības attīstībai. Veidojas latviešu vidusšķira – tipiska mietpilsoņu vide, kas tomēr būtiska jauna tipa paradumu un dzīvesveida aizgūšanā no vāciešiem un citiem privilģētajiem un turīgajiem Rīgas iedzīvotājiem, kas spilgti iezīmētas Mikumu dzīvokļa iekārtojumā: ““Maris tagad mājās klavieres... Viņa tik smuki māk spēlēt: “Visi putni jau ir klāt, visi tuvi, tāli...”⁵¹² lielās Maris māte, aicinādama Pēteri, kurā viņa redz labu precinieku Marei, uz viņu mājām: “Mikumi dzīvoja diezgan smalki, kā vieni kungi. Apdzīvoja kādas piecas sešas istabas. Viņiem bija pat salons ar mīkstām grīdsegām un polstētām mēbelēm, visādām bildēm, “nipzachēm” un albumiem. Tur atradās arī Maris klavieres. [...] Viņam vajadzēja apskatīt arī plašo ēdamistabu ar niedru pītiem krēsliem. Vecajiem bija sava guļamistaba, zēniem sava, Maris atkal sava. Tad vēl māte lika, lai Kārlis viņam izrāda savas grāmatas. To bija liela paka. Lai palasa viņam priekšā ko pa “franciskam””.⁵¹³ Pieminēta raksturīga laikmeta iezīme – atmiņu albumi: “Maris parādīja viņam savu albumu, kurā visi viņas paziņas un draudzenes bija ierakstījuši pa pantiņam. Viņam arī vajadzēja ierakstīt savu [...]”⁵¹⁴

Labā ienākuma simbola apraksts un dāsni ziedojumi latviešu biedrošanās mērķu labad saskan ar naidīgi noskaņoto vāciešu personāžu vērojumiem, neapmierinātību, ka tiek pārkāpts aizliegums latviešiem ienākt tirdzniecībā:

“Ja tas ilgāk tā vēl iet uz priekšu,” Holcenbergs viņam piebalsoja, “tad godīgam vācu cilvēkam arī nav ilgāk dzīvot Rīgā iespējams... Ejat tagad paskataties mana kaimiņa Mikentāla skatlogā!... Agrāk nevāciešiem nemaz nebija brīv ar tirdzniecību nodarboties, bet viņš lepni ar zelta burtiem uz mālē uz

⁵⁰⁹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 125.

⁵¹⁰ Par Pēterburgas Ārrīgu jeb Pēterburgas priekšpilsētu, Pēterburgas forštati dēvēta viena no Rīgas administratīvajām daļām, ko mūsdienās pazīstam kā Vidzemes priekšpilsētu.

⁵¹¹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 125–126.

⁵¹² *Ibid.*, 272.

⁵¹³ *Ibid.*

⁵¹⁴ *Ibid.*, 279.

glāzes: “Pie tautieša!” Viņš atklāti atzīstas, ka ir latvietis, un danco mums uz deguna... “Pie tautieša”... Lieliski!... Un tad vēl mūsu ļaudis iet tur un pārķ tā nieka kapeika dēļ, kas tur lētāk...”⁵¹⁵

Tirdzniecība, tirdzniecības uzņēmums kā intersticiālā telpa sniedz iespēju nodrošināt izglītību, līdzīgi vāciešu bērniem (tajās pašās mācību iestādēs – Kreiļu pāra dēla Edelberta un Mikumu Kārļa piemērs) un veido citādu – lietišķu uzskatu sistēmu, kurā parādās pragmatiski apsvērumi par lielākiem ieguldījumiem uzņēmējdarbībā. Piemēram, Fuchsinga domas, mudinot Pēteri uzņemties tūlītēju risku nākotnes ieguvuma labā: ““Katru gad’,” viņš sacīja, “Rīgai pieved arvien vairāk labības, ar katru gadu tiek vairāk izvests uz ārzemēm un celtas jaunas fabrikas... Vajag prast kalkulēt! Rīgai vajag lieliski augt, un līdz ar to celsies arī tavi apgrozījumi un tava peļņa. No sākuma varbūt ies knapāk, bet vēlāk var nopelnīt...”⁵¹⁶Fuchsinga apsvērumi izrādās pamatoti un veido nozīmīgu Pētera saimnieciskās labklājības pamata daļu, simboliski atspoguļojot procesu, kurā, izmantojot intersticiālās profesionālās telpas iespējas, latvieši arvien vairāk ienāk vāciešu, mazāk poļu un krievu, iepriekš ekskluzīvi ieņemtajā privilēģētajā telpā (sk. apakšnodaļu “Krogs, vīnūzis, restorāni”). Tirdzniecība tirgū, ņemot vērā šīs vietas ietilpīgo semantiku, skatīta atsevišķi.

1.4.1. Kučiera darbs, fūrmaņšefte

Kučiera, ormaņa un fūrmaņa darbs nav saistīts ar konkrētu, permanentu lokāciju, tā ir profesionāla telpa, kuras dalībniekiem tiek sniegtas visas intersticiālās telpas priekšrocības, tostarp dzīvošana ārpus piesaistes zemei, konkrētam apvidum un tā muižkungam. Kučieris kopā ar zemniekiem sēž tumšajā un vienkāršajā koptelpā romāna sākumā attēlotajā krogus ainā, taču viņa uzvedībā, apģērbā un rocībā jūtamās būtiskas priekšrocības, sevišķi pret gājējiem, kalpiem (Pēteris Krauklītis) un ebrejiem. Tādēļ šī telpa ieņem būtisku vietu semiotisko koordinātu sistēmā, orientēta pēc augstā-zemā un centra-perifērijas principa.

Pirmo reizi ar kučiera pieminējumu sastopas Bluka kroga koptelpas tēlojumā, kur “kāds ekspeditora kučieris – liels vīrs platu, sarkanu bārzdu un ādas priekšautu”⁵¹⁷ tiek portretēts tā, ka izkrīt no kopējā tautību uzskaitījuma. Konfrontācijā ar Pēteri atsevišķi parādās norāde, ka kučieris ir vienas tautības. Šī norāde ir ar īpašu semantiku, un kučieris to pieņem nelabprāt; tāpat kā iepriekš nepieņēma klātesošā ebreja piebildi par dzelzceļu un vilcienu, kas uztverta kā kučiera autoritāti pazeminoša: “Zēns uzšāvās sēdus un viņu sibsnoši uzlūkoja. “Neesmu nekāds Janķelis! ... Esmu tāds pats latviešu cilvēks kā –” viņš gribēja sacīt “tu”, bet izteica “jūs”.”⁵¹⁸

⁵¹⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 357.

⁵¹⁶ Ibid., 264.

⁵¹⁷ Ibid., 15.

⁵¹⁸ Ibid., 16.

Apkārtējie kučieri uzlūko ar cieņu; ģimenes galva Kārlis Mikums piedāvā cienastu: “Kučieris gan pirms atraida, aizbildinādamies, ka ir pašam, bet vēlāk nosnāj arī gabalu un ēd to tencinādams. Bet viņš nepaliek parādā, izvelk no azotes plakanu pudelīti un sniedz to Mikumam.”⁵¹⁹ Kučiera augstāku sociālo statusu – atrašanos ārpus latviešu telpas – raksturo “suitu” un “ventiņu” strādniekpuišu lūgums, lai kučieris tos iekārto darbā, proti, izmanto savus sakarus ar “tād diž kungu”⁵²⁰, lai varētu viņiem “kād dārb paskapāt”, solot par to pateicību: “Ja tu man pievest pie kād dižkung, es tav izmaksāt lab’s magaričas”. Uzrunātais apšaubā, vai darba meklētāji ir piemēroti būt par kučieri, respektīvi, viņaprāt šis amats prasa kvalifikāciju un padara viņu ievērojami atšķirīgu no citiem: “Durvju sargu, jā, tas var būt, bet kučieriem Rīgā vajag prast grožus turēt citādi.”⁵²¹

Kučierim nav epizodiska loma. Tas ir konsula Georga Rābemaņa kučieris Kreilis, kura tēls kalpo par simbolu plašākam latviešu tipam. Piekrītot sievas Hilegardes lūgumam atbrīvot no darba gan kučieri Kreili, gan viņa sievu – kalpu un strādnieku ķēkšu Grietu, Georgs Rābemanis secina, ka jāpalīdz Kreilim “uzsākt fūrmaņa veikalu pašam uz savu roku”.⁵²² Romānā tālākā darbībā gan saglabājas kučiera Kreiļa pieminējums, taču tikai runājot par viņa dēlu – mākslinieku Edelbertu Kreili. Romāna pirmajā daļā Ortrūde ieinteresējas par blondo “jaunekli ar to samta vamzi”, bet “kad viņa dabūja zināt, ka tas viņu agrākā kučiera dēls, viņa saviebās. Ar to bij aizskartas viņas estētiskās jūtas...”.⁵²³

Triloģijas otrajā daļā “Labākās ģimēlījas” sastopams latviešu fūrmaņu pieminējums; kalpu sievai Trīnai, ar ko Plaušu saimnieks sarunājas vilcienā uz Jelgavu, tas šķiet pozitīvs un augsts sociālekonomisks stāvoklis, stāstot par sava dēla veiksmīgo dzīvi pilsētā (pati mitinās nabagu namā): “Viņš jau cilvēks šeptīgs. Ir sava fūrmaņšefīte, ir vīnūzis, ir sava mājele arī... Dzīvo...”⁵²⁴

Laikmeta ainu papildina “žīdu fūrmaņi”⁵²⁵, savukārt Starpiņa kundzes komentārs “ar kādiem fūrmāņiem un pačukiem [...] vai tādēļ jau man jādraudzējas ar katru prastu cilvēku, ja viņš latvietis?”⁵²⁶ uzskatāmi demonstrē, ka fūrmanis pārvēršas par pazeminošu arodu jauno latviešu sabiedrības elitē.

Kučiera un ķēkšas dēlam, kuru triloģijas otrajā daļā lasītājs sastop kā profesoru Kreili, vecāku rūpals ir nodrošinājis nonākšanu elitē. Amata pieminējums pazūd no vecāku biogrāfijas, ļaujot ģimenei piepulcēties “labākajām ģimēlījām”, un parādās eifēmisms:

⁵¹⁹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 25.

⁵²⁰ *Ibid.*, 27.

⁵²¹ *Ibidem*

⁵²² *Ibid.*, 111.

⁵²³ *Ibid.*, 436.

⁵²⁴ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 15.

⁵²⁵ *Ibid.*, 26.

⁵²⁶ *Ibid.*, 298.

“Profesora Kreiļa papa un mamma, pavisam vienkārši cilvēki.”⁵²⁷ Šādi izteikts, apzīmējums simboliski pagodina “vienkāršos cilvēkus”, atklāj kā pašreizējus un uzcītīgus, pateicoties kuriem latviešu sociālekonomiskais, politiskais un kultūras dzīves līmenis uzlabojas.

1.4.2. Saimniekmājas virtuve

Šķirti no viesmīļu, komiju, krogu saimnieku u. tml. aroda pārstāvjiem un to profesionālās telpas romānā iezīmēta saimniekmājas virtuve un ķēkšas darbs kā intersticiālā vieta jeb lokuss ar potenciālu pacelt sociālo statusu. Tieši šādā izpratnē šī telpa ir būtiska, romānā to pārstāv divi personāži – saimnieku virēja Līshena un visbiežāk bez vārda pieminētā kučiera Kreiļa sieva Grieta, kas gatavo ēdienu zemāka ranga darbiniekiem. Tādējādi Līshena un Grieta simboliski parāda šīs telpas dalījumu nosacīti augšējā un zemajā daļā.

Līshena un Grieta, kučieris Kreilis veido zīmīgus Rīgā ienākušo latviešu personāžus, kuriem marķēti trūkst sasaistes ar lauku telpu; atšķirībā no Pētera, no pretendentiem uz darbu Brikmaņa vīnūzī, no krogus ainā sastaptajiem cilvēkiem, kuru vidū ir kučieris Kreilis, Līshena un Grieta, strādājot vācbalta (Georgs Rābemanis ir latvietis Juris Krauklītis) un konsula namā, ir iesaistītas no vietējā konteksta. Rodas principiāls, nacionālā un sociālā piederībā balstīts konflikts starp Faustīni un Hildegardi Rābemani, no vienas, un Kreiļiem (kuru atklātība draud izpaust Hildegardes noslēpumu, ka arī viņa nav vāciete), no otras puses. Tieši konfliktā Kreiļiem “atgriežas” viņu latviskās saknes. Atklāta savdabīga simboliska konfigurācija, kurā latviskās izcelsmes ignorēšana un noklusēšana ir labas gribas žests.

Grietas un kučiera Kreiļa stratēģija, strādājot saimnieka namā, turklāt tādu saimnieku, kuri paši ir mainījuši savu etnisko piederību, jāuzlūko no sociālekonomiskās emancipācijas viedokļa un laika ziņā kā noturīgas metamorfozes, pat mimikrijas⁵²⁸ piemērs.⁵²⁹ Lai arī triloģijas otrajā daļā, kuras darbība notiek aptuveni 20 vai 25 gadus vēlāk par notikumiem, kas aprakstīti romāna pirmajā daļā, profesora Kreiļa vecāki nodēvēti par “pavisam vienkāršiem cilvēkiem”, Pētera Krauklīša pieredze liecina par

⁵²⁷ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 297.

⁵²⁸ Te ar metamorfozi domāta pārtapšana no latvieša par vācieti. Piemēram, Georgam Rābemaņim tas nozīmēja darbu Krievijā, kapitāla iekrāšanu, nonākšanu Vācijā un atgriešanos jau kā “īstam vācietim”. Savukārt mimikrija ir analogiski dzīvnieku pasaulē vērojamajam, kādas sugas, sevišķi bīstamas, atdarināšana. Nosacīti šādi var iedalīt latviešu piekoptos vāciskošanās paņēmienus. Sociālās mimikrijas teoriju postkoloniālisma aspektā plašāk izvērsis Homi Bābā: Bhabha, H. K. (1984) *Of mimicry and man: The ambivalence of colonial discourse*. October, 28, 125–133.

⁵²⁹ Iepriekš šis citēts saīsināti: “Tikai dīvaina parādība: Arturs Baumanis, kas savās gleznās tik labi izjuta latviešu garu, pats, līdzīgi profesoram Kreilim, ne vārda nevarēja pateikt pa latviski. Saprast saprata, ko latvietis teic, bet atbildēt nevar. Bet tādēļ viņš nebija mazāks tautietis un sacīja līdz ar Kreili: “Lettisch verstehe ich wohl nicht, aber wo es darauf ankommt, da stelle ich mich auf Seite der Letten...”” Deglavs, A. (1960 [1912]). *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 498.

pretēju. Sākot no kučiera Kreiļa nesavaldīgās dabas un sekošanas apkārtējo viedoklim, gana izveicīgas lavierēšanas starp tautībām, lai nekompromitētu sevi ar latvietību, u. c. Grieta šīs ģimenes kopīgās raksturiezīmes paceļ jaunā aprēķina līmenī. Savas tautības noliegšana īpatnējā konfigurācijā sadzīvo ar spilgtu izcelsmes apzināšanos, turklāt ne tikai savas, bet arī darba devējas Rābemaņa kundzes. Piemēram, Līshena patric Pēteri no Rābemaņu nama, papildinot to gan ar fizisku ietekmēšanu, gan verbāliem pazemojumiem (Cit. III 1.4.2.-1). Viņa spītīgi uztur sarunu ar Faustīni vācu valodā, lai gan pieļauj kļūdas, kuras Faustīne akcentē un izsmej; atzīst savu tautību, bet izveicības trūkumu vācu valodas prasmē kompensē ar profesionālajām iemaņām: “Tikpat kā citkārt Frine, apzinādamās savu skaistumu, nostājās priekš saviem tiesnešiem, tāpat tagad Līshena, apzinādamās savu vārīšanas mākslu, nostājās priekš saviem kungiem. “Lai nāk cita un rīkojas labāk!” tas bija sauciens, kas it visu namu nobiedēja, un tika darīts viss, lai Līshena paliktu atkal atpakaļ. Un tādēļ viņa vēl tikai no cienīgās atļāva sev ko teikt, bet ne zem kādiem apstākļiem no kaut kura cita.”⁵³⁰

Kurpretim kučiera Kreiļa sieva Grieta savu līdzvērtīgumu saimniecei apzinās Hildegardes patiesās izcelsmes dēļ. Tas ir radikāli atšķirīgs mehānisms, ar zināmu šantāžas elementu. Tieši viņa, kā atklājas Faustīnes sūdzībās Georgam Rābemanim, ir galvenais spēks, kas noteicis gan vācisko vārdu bērnam, gan Edelberta izglītību vācu skolā, mākslinieka karjeru. Faustīnes reakcija liecina, ka šādas ambīcijas ir nesavietojamas ar sociālpolitiskajiem apstākļiem un laikmeta realitāti: ““Bet, mīļā sieviņ,” es saku, “Viņš taču ir dzimis latvietis!...” – “Kas tad, ja viņš dzimis latvietis?” tā atbild. “Vai tādēļ viņš nevar būt vācu jaunkungs?... Āre, mūsu cienīgā, – tāda pat pastalu francūzis kā es... Muižas modernieka meita... Kopā augām... Bet tagad viņa ir lielmāte...”⁵³¹ Grietas intersticiālā telpa veidojas saskarsmē ar kungu jeb vācisko telpu. Tā ir precīzi situēta kungu grīdas, bet vienkāršajiem Rīgā ienākošajiem latviešiem neaizsniedzamu griestu līmenī. Grieta ir labi informēta par pilsētas dzīvi, un tas ļauj izstrādāt savu privāto stratēģiju ģimenes turpmākiem panākumiem.

⁵³⁰Deglavs, A. (1960 [1912]). *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 99.

⁵³¹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 103.

Taču tik atklāti izteikumi, atmaskojot saimnieces izcelsmi,^{532, 533} kļūst par pamatu Kreiļu pāra atlaišanai. Tiesa, tas notiek, saņemot pienācīgu kompensāciju un nodrošinot, ka var veidot savu veikalu, proti, uzņēmumu, turpinot dzīvi citā intersticiālajā telpā: ““Lieta nedrīkst dabūt tādu nokrāsu, ka viņu ķērusi tava atriebība un naids,” Rābemanis atbildēja. “Viņa atkāpjas tādēļ, ka viņu ķērusi tava labvēlība. Vai nu mēs Kreili pārceļam citā vietā, vai palīdzam tam uzsākt fūrmaņa veikalu pašam uz savu roku. Un tādēļ, ka mums ļaužu ķēķa saimnieces vairs nav vajadzīgs, mums arī viņa sievas pakalpojumi paliek nevajadzīgi...”⁵³⁴ Zīmīgi, ka Kreiļa Grietas pieminējumi parāda viņu kā apsviedīgu, aktīvas un oportunistiskas pozīcijas cilvēku, kurš savu nepatiku pret kungiem un neapmierinātību ar savu stāvokli slēpj tikai tiktāl, cik tas nepieciešams pragmatiska aprēķina labad. Turklāt šī aktīva nostāja tiek pausta, par spīti vienkāršotai domāšanai, kas izpaužas, piemēram, skeptiskā attieksmē pret Richarda Tomsona priekšlasījumiem par dabu: “Viss tas tomēr nekavēja viņus cītīgi apmeklēt nākošos, “jo brīvību, ka tādas lietas var, vajag izlietot kungiem par spīti,” kā Kreiļa sieva izsacījās.”⁵³⁵ Interesanti, ka Grieta Kreile izrādās līdzjūtīga pret igauņu un somu bērnu likteni, kad tiek iespiests emocionālais uzsaukuma teksts palīdzēt bada cietējiem, atsevišķi izceļot mātes un bērnus: “Apraudājās Mikumiete, apraudājās Maris, un pat Kreiļa sieva, kura no dabas bija ciets cilvēks, raudāja tikpat kā izkults bērns.”⁵³⁶

Grietai pašapziņu ceļ darbs, bērna iekārtošana vācu skolā, arī rēķināšanās ar paredzamu ienākumu, proti, materiālo nodrošinājumu, savukārt Līshenas pārliecība rodama profesionālajās amata prasmēs. Taču, ja Kreiļa Grietas pieminējumā nav nekādu erotisku motīvu⁵³⁷, tad Līshena tos jau iemieso. Šajā gadījumā tā nav uzskatāma tikai par divu atsevišķu personu atšķirīgām rakstura iezīmēm. Kolonizējamais lielākoties ir bezdzimuma (*sexless*); tas nozīmē, ka viņa seksuālās vajadzības netiek pieņemtas vai uzskatītas par būtiskām. Viņa dzīve ir normatīvi noteikta un tiek vienkāršoti skatīta tikumības vai netikumības kontekstā. To, ka šī ir marķēta un svarīga atšķirība, parāda,

⁵³² Hildegardē sarunā ar Georgu atkārtoti nostiprina savu vāciskās izcelsmes individuālo mītu, lai gan atzīst, ka šī laulība viņai bija nepieciešama, lai kļūdētu jebkādas šaubas par viņas izcelsmi: “Ar tevi es galīgi gribēju nodrošināt mūsu nama spožumu... Es pati, ja tai sievai būtu taisnība, būtu ne tikvien kā latviete, bet vēl leitieta...” Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 109. Plašāk par leišu kā zemākas tautības uztveri latviešu acīs sk. apakšnodāļu “Latvieši un lietuvieši – leiši, bandžoļi”.

⁵³³ “Viņa to kādu laiku mēmi uzlūkoja, tad rūgti iesmējās. “Ja nu tas viss iziet placī... Tiek nostādīta par nevācieti, kas iespiedusies vācu aprindās... Moraliski iznīcināta... Padarīta neiespējama... Oh, oh, manām draudzenēm nu būs tagad viela!... Un pie tam es rauju arī tevi līdzī bezdibenī, jo visa tā blamaža jau krīt arī uz tevi, mans mīlais...” Ibid., 105.

⁵³⁴ Ibid., 111.

⁵³⁵ Ibid., 353.

⁵³⁶ Ibid., 346.

⁵³⁷ Vēlākā romāna darbībā, kas sasaucas ar Kreiļu dzimtas finansiālu patstāvību, parādās Grietas meita Grietele, kas ne tikai vārdu spēles, bet arī rakstura līmenī tiek pretstatīta savai mātei, iezīmējot rotaļīgumu un sirsnīgumu.

Georga un Hildergardes Rābemaņu saruna, kurā viņi atzīst Kuniberta ieņemšanu ārļaulībā, taču šis apstāklis, viņuprāt, ir attaisnojams.⁵³⁸ Līshena ir izņēmums; viņas tēlam autors piešķir seksualitāti, piemēram, saskarsmē ar viesmīļiem, kurus viņa izrīko, gatavojot svinīgo rautu (Cit. III 1.4.2.-2). Līshenai ir izteiksmes brīvība, ja darbība noris viņas profesionālajā telpā – virtuvē. Gatavojoties Pētera iepazīstināšanai ar ģimeni kā vācieša un latvietes sakaru bērnu, tiek iezīmēta virtuves aina, kurā līdzdarbojas saimniece Hildegarde un Georga Rābemaņa meita Ortrūde. Konkrētā telpā Līshenai tiek pieļautas dusmas un to paušana saimniekiem aizvainojošā veidā (Cit. III 1.4.2.-3). Turklāt, ja Kreiļu atlaišanu pavada finansiāla kompensācija, kas ļauj uzsākt savu uzņēmējdarbību, tad Līschena tiek aprakstīta kā persona, kas pratusi uzkrāt finansiālos līdzekļus. Interesanti, ka šie uzkrājumi veidojušies, operējot ar ķēķa iepirkumiem piešķirtajiem līdzekļiem: “Ar Līschenu [Andrejs – “padrečīks” koku fabrikā, ar ko Līshena dejoj ballē – *aut.*] viņš tāpat jau bija uzsācis agrāk, zinādams smalki, ka, pie konsuļiem dzīvodama un pie tam vēl uz tirgu iepirkdama, tā iekrājusi labu grasi. Viņš pat bija redzējis tās “špārkases” grāmatiņu...”⁵³⁹

1.5. Tirgus

Piekrītot J. Lotmana uzskatam, ka “lokuss” apzīmē varoņa telpu (funkcionālo lauku), “nokļūšana kurā līdzvērtīga nokļūšanai konfliktsituācijā”⁵⁴⁰, savukārt plašāku telpu, kas ir vai potenciāli var būt dažādu varoņu (ne tikai viena mākslas darba ietvaros) saskares vieta vai atsauces punkts, lietderīgi dēvēt par toposu. Jānorāda, ka filoloģijā un semiotikā nav izveidojusies strikta šo jēdzienu lietojuma tradīcija, tādēļ svarīgi pievērst uzmanību autora definīcijai un lietojumam. Šajā pētījumā netiek konsekventi ievērota lokusa un toposa šķirtība pēc telpas raksturojuma, proti, lokuss attiecībā uz slēgtu, bet topos – atvērtu telpu.⁵⁴¹ Taču atvērtības un slēgtuma ideja tiek saglabāta, uzskatot lokusu par specifisku, konkrētu, indivīdam vai notikumam piesaistītu telpu, kurpretim topos ir telpa, kas var iekļaut daudzus lokusus, daļēji pārklājas arī ar jēdzienu “motīvs”. Šajā nozīmē, piemēram, Rīga kā pilsētā ienākošo latviešu ilgu mērķis ir topos, savukārt Rīgas pils vai Pētera vīnūzis – lokusi. Citā kontekstā, piemēram, no cariskās administrācijas skatpunkta raugoties, Rīga ir lokuss.

⁵³⁸ ““[...] Ja viņas zinātu, ka Kuniberts nav dzimis laulības gultā, viņas tevi nolādētu... Tu būtu netikumiska, nekrietna un diezīn kas vēl ne...” “Nē, nav!” viņa sacirtās. “Dievs ir mans liecinieks, ka tur nekā nebija zema un nešķīsta... Nekad savu roku neesmu pacēlusi pret sabiedrisko tikumību. [...] Taisni tie brīži, kad es ar tevi dzīvoju tanī spleņā grēkā, bija tie šķīstākie un cēlākie visā manā mūžā...” Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 107–108.

⁵³⁹ Deglavs, A. (1960 [1912]). *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 430, 431.

⁵⁴⁰ Prokof'eva, V. Iu. (2005, novembris) Kategoriiia prostranstvo v hudozhestvennom prelomenii: lokusy i toposy. *Vestnik OGU*, 87.

⁵⁴¹ *Ibid.*, 88.

Tirgus ir dažādu personāžu lokusu koncentrēšanās vieta, tas nepārprotami iezīmējas kā topos. Tā ir pasaule pati par sevi, sava veida mikrokosms, kurā apkārtējā, plašākā realitāte parādās nosacīti. Šī realitātes atspoguļošanās var būt tiklab indeksīva rakstura, piemēram, kaut kā lielāks daudzums signalizē par proporcionālu lielāku tā daudzumu arī plašākā realitātē, vai gluži arbitrārs. Toposa aptvertā pasaule var norādīt savus noteikumus, piemēram, cilvēku saskarsmei. Nonākšana tirgū ir nonākšana citā pasaulē, kurā ikdienas un ārpustirgus realitāte atklāta īpašā – izmainītā veidā. Tādējādi tirgus patiešām parādās nozīmē, kas vistuvāk dabaszinātņu izpratnei par telpas un laika vienotību: “Katra norise, kas notiek pasaulē, ir determinēta ar telpas koordinātām x , y , z un laika koordinātu t . [...] taču šis četrdimensionālais kontinuumš šķita nošķiramies trīsdimensionālā telpas un viendimensionālā laika kontinuumā. Šī acīmredzamā nošķiršanās savos pirmsākumos rodas no ilūzijas, ka koncepta “simultānitate” nozīme ir acīmredzama, šī ilūzija rodas no fakta, ka mēs uztveram ziņas par tuvām norisēm gandrīz acumirkļīgi gaismas faktora dēļ.”⁵⁴² Tirgus savrupība, proti, mikrokosma nosacīta autonomija, parādās arī īpašā telpas un laika konfigurācijā, kas atšķirīgs apkārtējai realitātei. Protams, tirgus nav augstāka vai privilēģēta vieta. Tā arvien ir intersticiālā telpa, turklāt ļoti demokrātiska, ko veido nepieciešamības un pieļāvuma apvienojums; nepieciešamība nodrošināt iespējami vieglu un ātru sadzīves darījumu kārtošānu, izklaidi, norobežotu tikšanās vietu dažādu pakalpojumu sniedzējiem un pat izklaidētājiem. Pieļāvums – nedaudz relaksēta attieksme pret citādi striktajām sabiedrības normām.

Interesanti, ka daļēji šādam raksturojumam atbilst arī teātris (brīvdabas teātris), teātrim ir izklaidējoša iezīme, kas tolaik valdīja tirgus plačos.⁵⁴³ Tirgus līdzība un opozīcija teātrim parādās Pētera sarunā ar Mārci, kurš ir kļuvis turīgs, pārdodot tirgū ar gaļu, un pauž neizpratni par nodomu Latviešu biedrībā rīkot teātra izrādes par maksu:

*“Koo?!” Mārcis izbrīnījies iesaucās. “Par teātriem vēl noudu moksāt!... Mēs uz tirg’š teātrus dabū redzēt diezgan bez noudas.” “Tas jau pavisam cits teātris, Mārci,” Pēteris ņēmās viņu pamācīt. “Ko tu uz tirgus redzi, tas ir tikai prastības un lamāšanās, no kurām tu nekā nemācies. bet te tu varēsi daudz ko mācīties...”*⁵⁴⁴

⁵⁴² “Every event that happens in the world is determined by the space-co-ordinates x , y , z , and the time-co-ordinate t . Thus the physical description was four-dimensional right from the beginning. But this four-dimensional continuum seemed to resolve itself into the three-dimensional continuum of space and the one-dimensional continuum of time. This apparent resolution owed its origin to the illusion that the meaning of the concept “simultaneity” is self-evident, and this illusion arises from the fact that we receive news of near events almost instantaneously owing to the agency of light.” Einstein, A. (2016, September 6). *Albert Einstein on space-time. Encyclopedia Britannica*. Pieejams: <https://www.britannica.com/topic/Albert-Einstein-on-Space-Time-1987141> (skatīts 05.03.2021)

⁵⁴³ “Bez tam vēl pa vidu jaucās visādi lieki ļaudis. Leijerkastnieki uz visiem ielu stūriem. Akrobati turpat uz ielas paklāj savus dēļus un iztaisa visādas “figuras” – stata rutkus, iet uz rokām, lien ar galvu caur kāju starpu, atliec kājas aiz pakauša, kamēr otrs rauj ar leijerkasti, ka spiedz vien, un trešais sit ar sietiņu. Netrūkst arī viņiem apbrīnotāju. “Iztaisi tu man tā! It kā viņam nemaz kaulu nebūtu...”” Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 44.

⁵⁴⁴ *Ibid.*, 293.

Tirgus atšķiras no citiem toposiem un lokusiem ar to, ka tas nenosaka prasības valodas lietojumam un izkrīt no binārās latviskās – vāciskās telpas opozīcijas. Vairums telpu tiek marķētas kā latviskas vai vāciskas. Doma un Pētera baznīcas ir vāciskas, tikai Jāņa baznīcā iespējams laulāties latviešu valodā. Kurpretim Laura pagrabs, kur sanāk slepenās sapulces dalībnieki, ir marķēti latviska telpa. Vilciena kupeja – pat otrajā klasē – ir vāciska telpa, kas nosaka konfliktu starp Kārli un Perlantu, pārējiem pasažieriem. Švarcenava Klosters pagrabs, kurā Pēteris iegūst izmainītu *piccolo Persi* identitāti, ir marķēti latviska telpa, tāpat arī Vērmanes dārza lielais paviljons. Taču tirgus marķētība ir citāda – tam nav noteiktas valodas, šī identitāte ir fluīda, tai piekrīt arī tirgus apmeklētāji (Cit. III 1.4.3.).

Tirgus piedāvā iespēju mainīt statusu galvenokārt materiālās labklājības līmenī, ko apliecina Mārcis. Ja citkārt tirdzniecībai tiek lietots apzīmējums veikals (arī bode) un peļņas gūšana tiek apzīmēta kā veikala vešana, tirgošanās, tad Mārča uzņēmējdarbība ir andele⁵⁴⁵; atkārtoti tiek uzsvērts, ka tā notiek tirgū. Savukārt Mārcis raksturots kā vienkāršs, valodā prasts, kurpretim viņa ročība, šķiet, ir ļoti laba, jo krāšņajām laulībām ar Kreiļu Grieteli seko kāzu ceļojums uz ārzemēm. Tādējādi tirgus ir lēta telpa, kurā nav augstās kultūras, tā ir marķēta ar sadzīvisku, piezeminātu kultūras (sadzīves) līmeni, tomēr ar labām peļņas iespējām apveltīta; peļņu un turīgumu A. Deglavs uzskata par galveno sviru latviešu progresam.

Interesanti, ka Brikmaņa atlaistais komijs zemos ienākumus cenšas attaisnot ar tirgus kontingentu: “Cik tad te to ļaužu ir, kas dzer glāzītēm? Nav jau te Vērmaņa parks, Klosters pagrabs, Švarcenavs... Tirgus bābas, mužiki un miesnieki, tie ir tie īstie šņabīša dzērāji, jā? “Tā tikai tāda sevis apkrāpšana,” tie teic, “bet ieliec riktīgu mēru ribās, tad zin, kas ir!...” Kur jūs te tādas ļaudis ņemsiet, kas izpirks brandavīnu un atstās savu glāzi neizdzertu?...”⁵⁴⁶ Gan Brikmaņa atteikšanās pieņemt šādus argumentus, gan turpmākie Pētera panākumi apliecina tirgus viltīgo, negodīgo raksturu (komijs melo) un to, ka reālās peļņas iespējas ir ļoti labas.

Par spīti negatīvās vietas iezīmēm, tirgus telpas semantikā tas ir nepieciešams. Ne velti, aprakstot iespaidus par ļaužu pilnajām Pēterburgas ielām, kādas tās ierauga latviešu delegāti, tirgus parādās salīdzinājumā ar baznīcu: “Drīz vien viņi atronās uz Pēterburgas ielām, un viņu priekšā paceļas māju jūra nosnigušiem jumtiem. Ielas taisnas un platas, ļaužu pilnas, it kā tie no tirgus vai baznīcas nāktu.”⁵⁴⁷ Baznīca šajā dihotomijā izpilda

⁵⁴⁵ Latviešu slenga vārdnīcā min šādas vārda “andeles” nozīmes: 1. Tirdzniecība; pārdošana. 2. Darījums; vienošanās. 3. Negodīgs bizness; (pus)nelegāla darbošanās ar lielu, ātru peļņu. Bušs, O.; Ernstone, V. (2006) *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga: Norden AB. Pieejams: <https://tezaurs.lv/andeles> (skatīts 14.03.2022)

⁵⁴⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]). *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 255.

⁵⁴⁷ *Ibid.*, 569.

noslēdzošo, bet tirgus – pamata, eksistenciālo daļu bibliskajā formulā “cilvēks nedzīvo no maizes vien, bet no ikkatra vārda, kas iziet no Dieva mutes” (Mt 4; 4). Jāatceras, ka romānā “Rīga” reliģija tiek saistīta ar sievišķo un nodevu tradīcijām, nevis patiesu reliģisku pārliecību un augstākiem kristietības ideāliem. Tādēļ tirgus kā baznīcas pretmets un papildinājums ir raksturīgs A. Deglava kritiskajai attieksmei pret kristīgo baznīcu.

Romānā “Rīga” minētas noteiktas tirgus toposa lokalizācijas, piemēram, gada tirgus Dobelē, Daugavas tirgus, Utu tirgus, zivju tirgus, gada tirgus Liepājā, taču tirgus jēdziens ir daudz plašāks; pat tāds tirgus, kas saistās ar preču un pakalpojumu darījumiem zem klajas debess vai noteiktam tirgus placim raksturīgām konstrukcijām. Ne velti romānā vārds “tirgus” tiek lietots arī mūsdienu ekonomikas jēdziena izpratnē, apzīmējot ne vairs “konkrētu tirgus vietu, kurā notiek pirkšana un pārdošana, bet jebkuru sfēru, kurā pārdevēji un tirgotāji ir brīvā mijiedarbībā viens ar otru tādējādi, ka šo preču cenas viegli un ātri tam pieskaņojas”.⁵⁴⁸ Šāda semantika paplašina tirgus izpratni ārpus tirgus kā fiziskas, norobežotas telpas, kas apveltīta ar noteiktu rīcības un uztveres stereotipu, toposa ietvariem, un apzināti parāda, ka tirgus kapitālisms var būt gan atbalstošs latviešu emancipācijas centieniem, gan izaicinošs: “Turpmāk konkurenci vislabāk izturēs tas, kas apmierinās vislabāk majoritates vajadzības un iegūs arī viņas simpatijas. Tur patriotisms un tautības atzīšana nešaubāmi no svara... Tirdzniecība un rūpniecība pastāvīgi meklē jaunus tirgus... Te mums tāds ir.”⁵⁴⁹

Spilgts *ad hoc* tirgus princips parādās strūgu poļu aprakstā: “Salasījies liels bars rīdzinieku, pa lielākai daļai gan strādnieku un amatnieku ļaudis, kuri atpērk no strūgu poļiem līdzī paņemtus produktus, par ko viņi, saprotams, strūgai frakts naudu nemaksāja. Katrs paņēmis sev līdzī, kas nu viņam ir, vai vistu, sviestu, olas vai atkal mērrutkus, saulespuķu sēklas vai pat lāču šķiņķus un pa reizei pat dzīvus lācēnus. Šīs ēdamās lietas nu rīdzinieki, sevišķi mazturīgākie, no viņiem atpērk, gan zinādami, ka tās ir mazāka labuma, bet viņas dabū pirt lēti, un tas ir tas galvenais.”⁵⁵⁰

Tirgu kā sabiedrības modeli – pēc noteiktiem principiem veidojušos mikrokosmu – raksturo te sastopamie personāži: tirgū satiekas amatnieki, zemnieki,⁵⁵¹ dažādi izklaidētāji,

⁵⁴⁸ Robinson, J. Violet (2017, February 10). Market. *Encyclopedia Britannica*. Pieejams: <https://www.britannica.com/topic/market> (skatīts 30.05.2021)

⁵⁴⁹ Deglavs, A. (1960 [1912]). *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 420.

⁵⁵⁰ *Ibid.*, 65.

⁵⁵¹ A. Deglavs iekļāvis romāna pirmajā daļā Augstās rātes noteikumu citātu, tostarp par tiesībām un ierobežojumiem, kas reglamentē zemnieku ienākšanu Rīgā ar nolūku tirgoties: “Arī nebūs kavēt nevienu zemnieku brīvi ieiet un iziet no pilsētas un ikvienam dot svabodu ceļu pie sava saimnieka, tomēr, ja rastos kāds zemnieciņš, kam nav saimnieka, tad vajag to laist mierīgi ar visām precēm uz tirgus, pie 20 markām soda.” *Ibid.*, 177.

teatrālu uzvedumu spēlētāji un akrobāti (“mākslinieki”), leijerkastnieki, kolportieri,⁵⁵² lūgumrakstu rakstītāji (A. Deglavs tos apraksta kā “zemnieku ķērājus”⁵⁵³). Turgus ainā parādās leiši, ebreji (“žīdi”), strūgu poļi, “uz turgus uzbraukošās roņsalietes vai atkal nīcietes”.⁵⁵⁴

Turgus pasaule ir nozīmīga un izteikta, tā izplatās plašākā apkārtnē un ietekmē apkārtējo pasauli (mikrokosms pret makrokosmu), ko spilgti redz Pēteris savā vīnūzī: “Viesi ienāca un izgāja tikai pa retam, jo pati lielākā drūzma te bija tikai priekšpusdienās pa turgus laiku. Kad turgus nošķīrās, tad palika maz ko darīt; atlika tikai tie viesi, kuri pie gadījuma ienāca.”⁵⁵⁵ Turgus uz tā darbības laiku atceļ vai izmaina cilvēka statusu, atsaistot no tautības un pārvēršot par preču un pakalpojumu aprites dalībnieku, tas var būtiski ietekmēt personisko labklājību, taču nespēj mainīt apkārtējo realitāti, tādēļ nav bīstams pastāvošajai iekārtai un nav “jācenzē” vai jāierobežo, kā, piemēram, Latviešu biedrības nama rīkotās teātra izrādes.

1.6. Kultūras telpas: teātris, bibliotēka, koris, mākslinieka darbnīca

Kultūras telpai vai atsevišķiem kultūras telpu topa lokusiem romānā “Rīga” ir īpatnēja konfigurācija. Šajā gadījumā vērojama vēlme ieņemt kultūras augstāko, privilģēto vietu un izveidot savu telpu – analogisku, bet alternatīvu, uz latviešu auditoriju orientētu. Veidojas telpa, kas atšķirībā no saimnieciskās telpas vai pilsētas telpas ieņemšanas padara lieku turpmāko nepieciešamību ieņemt vācbaltu kultūras telpu.

Pirmā procesa – vāciskās kultūras telpas ieņemšana, atzinības iemantošana tajā – parādās Kreiļu Grietas ambiciozajā plānā izaudzināt dēlu par vācieti. Rābemaņu guvernante un ekonomiste Faustīne Švīchelbein, kas romānā ir vācbaltu konservatīvās kultūras sargs, Kreiļu nodomu redz: ““Es viņam jautāju pa latviski, kā viņu sauc, viņš iepleš muti! Kuniberts mums nāca par tulku, un viņš man tad atbildēja pa vāciski “Edelberts!...” Nu, ko jūs domājat, – “Edelberts!””⁵⁵⁶ Lai gan Faustīne patiesi sašutusi par vāciska vārda izvēli latviešu bērnam un pauž neizpratni, “kā tad kungiem savus būs saukt?!”, viņa arī aizrāda uz šāda vārda komisko pusi, iedomājoties, kā Edelbertu, kad “brauks viņš par kučieri, kungs uzsauks: “Ē, Edelbert, panāc šurp!...”⁵⁵⁷. Taču uzzina kaut

⁵⁵² Vācu *kolportieren*, *Kolporteure* no franču *Porter à col* ‘grāmatu un dažādu iespaidmateriālu tirgotāji’. Vārda etimoloģija apraksta vienu no raksturīgākajām tirgotāju pazīmēm – pārnēsājamu tirdzniecības stendu, kas iekārts kaklā (latīņu “collum” ‘kakls’).

⁵⁵³ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 45.

⁵⁵⁴ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. III. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 112.

⁵⁵⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 252.

⁵⁵⁶ *Ibid.*, 103.

⁵⁵⁷ *Ibid.*

ko daudz satraucošāku, proti, ka Kreiļi audzina Edelbertu ne tikai “par vācieti”, bet arī par mākslinieku (“kunstmāleri”).

Pretruna starp tautību un izvirzīto ambīciju ieņemt vietu privilēģētajā un vāciskajā kultūras telpā Faustīnei ir pārāk liela, to saprot arī Georgs Rābemanis, uzklausot viņas sūdzību: “Un ziniet, šī persona man atcērt: “Lika drusku pagaidīt, ka mans Edelberts jums brauks par kučieri! Par ko tad viņam vācu mēle? Un, kad jūs redzētu, kādas bildes viņš taisa... No viņa iznāks kunstmāleris!...” – “Bet, mīļā sieviņ,” es saku, “viņš taču ir dzimis latvietis!...”⁵⁵⁸ Šajā citātā parādās tā laika vāciešu elites pārliecība, ka latvietis var sasniegt atzinības cienīgu līmeni tehniskās prasmēs un amata ziņā, taču viņa prāts nav piemērots kultūras radīšanai. Romāna gaitā Kreiļu stratēģija tiek realizēta pilnībā. Edelberts, kamēr pats nepretstata sevi vāciešiem un klaji nenostājas latviešu pusē, tiek uztverts par pilnvērtīgu vācieti. Tādēļ Rābemaņa dēlam Kunibertam Edelberta ignorēšana prasa īpašu apzinātu rīcību un pagātnes draudzības noliegšanu. Pilnībā tiek realizēti mātes un tēva mērķi par darbošanos kultūras laukā – Edelberts kļūst par pazīstamu mākslas profesoru Kreili.

Analoģiska metamorfoze un vāciskās telpas ieņemšana demonstrēta arhitekta Jāņa Baumaņa dēla Artura Baumaņa piemērā: “Arturs Baumanis, kas savās gleznās tik labi izjuta latviešu garu, pats, līdzīgi profesoram Kreilim, ne vārda nevarēja pateikt pa latviski. Saprast saprata, ko latvietis teic, bet atbildēt nevar.”⁵⁵⁹ Saimnieciskās un sociālās emancipācijas rezultātā latvietība vairs nav iemesls kaunam. Veidojas sava veida duāla identitāte, kas nodrošina simpātijas latviešu sabiedrības avangardā un piederību privilēģētajai vācbaltu sabiedrībai. Kā Kreiļi, sarunājoties ar Edelbertu vāciski, sūtot viņu vācu skolā, arī ģimenei esot Doma draudzē (dievkalpojumi notiek tikai vācu valodā), Arturu Baumani tēvs apzināti notur vāciskajā telpā savstarpēju sarunu līmenī, atbalstot dēla dalību latviešu studentu korporācijā:

Tēvs no sava dēla turēja lielas lietas un nekad nejutās tik laimīgs kā tad, kad redzēja to kopā ar sēloņiem dzeram pie viena galda un aizstāvam tautisko lietu.

“Artur, hast du Geld?” viņš tad iejautājās.

“Hab' einiges,” bija atbilde.

“Da hast du noch... Gib doch was zum Besten,” tas, izvilcis maku, pasniedz tam kādu desmitnieku.”⁵⁶⁰

Otrajā nozīmē kultūras telpa veidojas kā uz latviešu auditoriju orientēta telpa. Šīs telpas veidošanos pavada neticība, vai latviešiem tāda ir nepieciešama, bažas, vai tas neizraisīs tālejošas sekas, apdraudot pašu vācbaltu pozīcijas Baltijā, apzināšanās, ka, turpinot likt šķēršļus šādas telpas tapšanai, rodas riski, kas var apdraudēt pašu vācbaltiešu

⁵⁵⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 103.

⁵⁵⁹ *Ibidem*

⁵⁶⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 498.

stāvokli. Citiem vārdiem, šī telpa veidojas pēc noteiktiem sociāliem, ekonomiskiem un politiskiem apstākļiem, bez kuriem tas nebūtu iespējams. Šīs “negribētās” telpas veidošanos pavada cerība, ka latvieša prāta, kā tolaik uzskatīja, aprobežotība, uzraudzības, saimnieciskie un administratīvie žņaugi būs pietiekami, lai latviešu kultūras telpas veidošanās neradītu lielus un paliekošus draudus vāciskajai vai augstajai kultūrai.

1.7. Robežu, ceļu un tiltu zīmes

Runājot par robežām un to šķērsošanu, jāmin tiesības vai to liegums. Šajā apakšnodaļā apskatītās telpiskās konfigurācijas sasaucas un daļēji pārklājas ar apakšnodaļā “Pārvietošanās un lēmuma brīvība” minētajām. Taču tā nav atkārtošā, jo vienā gadījumā runa ir par konkrētiem topogrāfiskiem elementiem un to simbolisko vērtību, nonākot literārajā tekstā; otrajā gadījumā metadiskursa līmenī tiek konstatēta un analizēta koloniālā telpa kā reglamentējošs, normatīvs veidojums, kas nosaka rīcību personas apziņas līmenī. Abos gadījumos atspoguļojas koloniālā realitāte un tās transformācija.⁵⁶¹

Robeža un tās sniegtā “norobežošanās”, aizsardzība, šķērslis, kavēšana ir svarīga koloniālo attiecību komponente. Tā faktiski reglamentā attiecības gan sociālā slāņa piederības, gan etniskās piederības līmenī. Šis mehānisms dod iespēju atvieglot “kustību” pāri šai robežai vai apgrūtināt un pilnībā liegt, turot kolonizatoru un kolonizējamo katru savā robežas pusē. Tas ir viens no aspektiem, kuros izpaužas koloniālo attiecību totalitārā daba.

Koloniālās attiecības, ieņemot un pakļaujot kādu teritoriju un sociālekonomiski nošķirot pamatiedzīvotājus no ienācējiem, ir neaizbēgamas, tajās (ar atšķirīgu brīvību un iespēju līmeni) tiek iekļautas abas puses – gan kolonizatori, gan kolonizējamie. Lai regulētu šīs attiecības un nodrošinātu totālu kontroli pār kolonizējamo, telpa ir jākontrolē. Turklāt šīs kontroles totalitāte izpaužas gan fiziskā ikdienas līmenī, piemēram, ietve baltajiem, bet brauktuve – pakļautajiem ar citu ādas krāsu; robežu veidota segregācija izpaužas dalītās labierīcībās, piekļuvē transporta pakalpojumiem u. tml. Taču šāda segregācija un robežas ir visplašākajās izpausmēs, līdz pat personas un kolektīva psiholoģijai, piemēram, sadalot profesijas un nodarbošanās veidus, ko var veikt vietējie iedzīvotāji vai tikai kolonizatori vai viņu ievestie imigranti. Koloniālo attiecību totalitārisma realizācija, izmantojot robežas, skar arī intīmo telpu, piemēram, jaukto laulību aizliegums ir zīme, kuru var tekstuāli interpretēt kā (izmantojot bauslības parafrāzi) “tev

⁵⁶¹ Latviešu valodā apzīmējums “literārais teksts” denotatīvā līmenī piesaistīts noteiktai jomai – literatūrai. Kurpretim krievu valodā apzīmējums *художественный текст*, proti, mākslas teksts, pragmatikas līmenī saistās ar literatūru, paplašina apjomu, aptverot visus mākslas veidus, ļaujot arī gleznu vai skulptūru “lasīt” kā “tekstu”. Angļu valodā izmantotais apzīmējums *fictional text* uzsver vienu no literārā teksta īpatnībām – atsaistītību no tieša un tūlītēja ikdienas konteksta.

nebūs iemīlēties citas ādas krāsas cilvēkā”. Intīmās realizācijas telpa arīdzan var tikt pārdalīta ar robežu, vienā pusē atstājot laulāto attiecības (“cilvēku un Dieva priekšā”), otrā – ārtaulības sakarus, seksuālu izmantošanu un prostitūciju.⁵⁶²

Senās pamatiedzīvotāju tiesības netiek apstrīdētas, taču “civilizējošā misija” tās atmet kā nebūtiskas, salīdzinot ar ieguvumiem, ko nes kolonizators: īsteno ticību, civilizētu sadzīvi, tiesiskumu, infrastruktūru. Līdz ar to šīs tiesības tiek pārceltas uz mītisko laiku nedefinētā senatnē. Visbiežāk tas ir laiks līdz brīdim, kad telpu, ko pazīst kā savu, nākas dalīt ar kolonizējošo spēku. Šajos jaunajos apstākļos aborigēnais iedzīvotājs kautrīgi lūdz jebkādu teritoriju, lai veidotu tajā jaunu pasauli. Ja A. Deglava romāna “Rīga” Krauklīšu Pēterī saskatām reālu prototipu no latviešu pilsoņu vecākās paaudzes, tad A. Upītis rāda turpmāko attīstību vienu vai pat divas paaudzes vēlāk. Romānā “Pēdējais latvietis” (1912) būvuzņēmējs Alberts Kalve, gudrodams tautiskās cīņās metodes, kas aktualizētu latviešu tautas lietas tīrību un likvidētu šķiru pretrunas, kas arvien vairāk izpaudās zemākajos sabiedrības slāņos, lai tādējādi “visas šķiras sapulcināt ap augsti sprausto tautības karogu”, savās sakāpinātajās politiskajās vīzijās pārzīmē telpu, saglabājot robežas:

Elizabetes iela ir par robežu... te līdz Dinaburgas dzelzceļam un te līdz elevatoram. Kas otrā pusē, to lai viņi [vācieši] patur un pārvalda. Iekšpilsētu un Maskavas Ārrīgu lai viņi patur ar visiem žīdiem, vāciešiem un krieviem... Kas uz to pusi, tas mūsu! Viss – līdz Mīlgrāvim, Ķīšezeram, Juglai un Stopiņiem. Какоū процоръ! mums jāizsaucas līdz ar mūsu cienjamo dzejnieku. Un patiešām, šajā brīnišķīgajā plašumā mēs reiz kļūsim svabadi no mūsu kaimiņu, no mūsu dabīgo līdzcensoņu konkurences, skaudības un nenovīdības. Lai vāciešiem paliek sava Vec-Rīga, mums nav žēl. Redzēs, kas tad pirks viņu veikalos, ja visi latvieši pārcelsies uz Ķīšezermalu un Dreiliņmuižu Redzēs, kas tad ar viņiem kompromisus slēgs un strīdēsies par vēsturiskām tiesībām?⁵⁶³

Šī kariķētā 20. gs. pirmās desmitgades uz parāda saimniekojošā un vārdos “pilsonisko lietu” atbalstošā latvieša simboliskā tēla saimnieciskajā plānā atspoguļojas agrākā domāšanas paradigma, kas iegūst jaunu nozīmi 20. gs., kad Latvija arvien ir daļa no Krievijas impērijas un vāciešu uzņēmēji, aristokrāti ir ar ievērojami lielākiem līdzekļiem; izveidojusies latviešu buržuāzija, un tas ir spēks, ar kuru jārēķinās. Tas kļuvis iespējams pateicoties tam, ka latvieši, no vienas puses, “pārauga” tiem atvēlēto telpu, no otras puses, apgāja nospraustās robežas: “Tā patiesi īsā laikā cēlušās Rīgas nomalēs māja pie mājas, kur lētas zemes rajonos bij garantēts īrnieku skaits: tas nāca no rūpniecības proletariāta, kas arī kā jauna šķira auga Rīgā reizē ar pilsonību.”⁵⁶⁴

⁵⁶² A. Deglavs neprecizē, kādas tautības “jaunas sievietes” var “piesisties” Kudrē viesnīcā Rīgas firmu pārstāvjiem. Pēteris un Fuchsings te sastop Kleinu ar Matildi, kuras izcelsme aprakstīta kā poļu pana un leišu tautības maizes sievas meita.

⁵⁶³ Upītis, A. (1912) Pēdējais latvietis. Patriotisks stāsts ar bēdīgām beigām. *Domas*, 10 (01.10.1912), 1023–1024.

⁵⁶⁴ Dziļleja, K. (1932) Rīga Literatūrā. I. Rīga latviešu literatūras spoguļi. 3. Rīga aug. *Līventāls, T.; Sadovskis, V. (red.) (1932) Rīga kā Latvijas galvas pilsēta: Rakstu krājums Latvijas republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*. Rīga: Rīgas pilsētas valdes izdevums, 77.

Šaurākā izpratnē robežas romānā parādās kā fiziski veidojami, piemēram, aizsarggrāvis, valnis, konventa sēta vai baznīcas mūris. Taču tiek paredzēta to šķērsošanas iespēja, jo vietējie latvieši ir nošķirami un nepieciešami kā darbaspēks, kontakti uzturami tirdzniecisku un politisku mērķu labad.⁵⁶⁵ Ņemot vērā, ka, nostiprinoties ordeņa un bīskapu zemēm un to pārvaldei, attīstoties muižniecībai, vietējo iedzīvotāju statuss turpina pasliktināties, arvien svarīgāka kļūst robežu nocietināšana. Gan fiziskā plānā, gan arī kā robeža cilvēku prātos, uztverē. Jāatceras par pilsētas tiesībām, kas aizbēgušajiem no lauku apvidiem dod iespēju meklēt patvērumu Rīgā: “Tā “Rīmju chronika” nodod liecību, ka jau pašos pirmajos pastāvēšanas gados Rīgas pilsētas notikumos darbojas līdzīgi latvieši un lībieši. Chronists šīs zemes tautas arī sauc vārdā, kurpretī vēlāk tie ilgu gadu simteņus chronistu un vēsturnieku mutē ir tikai – “nevāci”⁵⁶⁶.”⁵⁶⁷ Tiesa, Ditlepa Alnpekes “Rīmju chronika” (1246) norāda uz latviešu un lībiešu merkantīlajām interesēm, tādējādi apliecinot, ka tās ir ievērotas vismaz šajā laikmetā:

*Der bischof Bertold der began
Die Rige buwen als ein man,
Der gerne wolde bliben.
Die letten vnde liwen
Vmme zins sie satzten sich:
Das was den cristen helflich.*⁵⁶⁸

Vēlākos gadsimtos pēc vāciešu ienākšanas Baltijā kļūst arvien svarīgāka telpas fiziska šķiršana, sākotnēji norobežojot Rīgu, veidojot sakrāli, administratīvi un funkcionāli norobežotas zonas tās teritorijā u. tml. Top telpiska konfigurācija, kas atspoguļoja vāciešu un citu ienācēju priekšstatus par savstarpējo attiecību realizāciju telpā, tostarp ar vietējiem iedzīvotājiem, kā arī dažādu šķiru vai sociālo grupu starpā. Visticamāk, arhaiskais modelis pakāpeniski kļūva par ideālo modeli, tas zaudēja piesaisti reālajām izmaiņām sabiedrības dzīvē, kā tas notika citviet Rietumeiropā. Tādējādi viduslaikos radušās telpiskās konfigurācijas un tajā realizēto simbolisko robežu “fiziskums” saglabājas ilgi. Tikai 19. gs. otrajā pusē vēlma kļūst gan fizisko, gan simbolisko robežu pārskatīšana, lai mazinātu Rīgas atpalcību un celtu konkurētspēju. Visspilgtākais piemērs ir Rīgas vēsturiskā vaļņa

⁵⁶⁵ Ērgļu Kārļa sarakstītajā dzejā parādās robežas mītiskajā, senatnes Latvijā (“Latavā”), kas sākotnēji sargājušas no vāciešu ienākšanas; šīm pašnoteikšanās robežām vardarbīgi sagrūstot (“Bendējat, nomāciet, kamēr ir laiks! | Sītat ar aklību, varoņus laužat, | Verdzība Latavas ārēs lai mīt!”), latvieši no aktīviem sava likteņa noteicējiem un subjektiem pārvēršas pasīvos vergos, objektos: “Ko?! Viņš guļ?!” Jods priecīgi rēca | Un, kā viesuls riņķodams, lēca | Pāri pār upēm dziļām un platām, | Pāri pār prūšu un Vāczemes gatvām.” Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 152.

⁵⁶⁶ A. Deglavs izmanto apzīmējumu *undeutscher* nevācu nozīmē. Šī jēdziena gramatiski normatīvo formu *undeutscher* un no tās atvasinātos vārdus Vācijā nelieto kopš Otrā pasaules kara beigām, saistība ar jēdziena izmantošanu nacistiskajā propagandā un rasu teorijā.

⁵⁶⁷ Dziļleja, K. (1932) *Rīga Literatūrā*. I. Rīga latviešu literatūras spoguļi. 3. Rīga aug. *Līventāls, T.; Sadovskis, V. (red.) (1932) Rīga kā Latvijas galvas pilsēta: Rakstu krājums Latvijas republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*. Rīga: Rīgas pilsētas valdes izdevums, 91.

⁵⁶⁸ M. Siliņa tulkojumā: “Bīskaps Bertolds sāka celt Rīgas pilsētu, kā vīrs, kas labprāt grib savā vietā palikt. Meslu dēļ latvieši un lībieši apmierinājās; tas bija kristītiem par labu.” Ibid.

noārdīšana. Tā apskatā par Rīgu vācu literatūrā tiek minēts Augusts Rīke, kas “veltījis dzeju Rīgas apcietinājuma vaļņu noārdīšanai”⁵⁶⁹. Šo gadījumu viņš uzskata par simbolisku pavērsienu Rīgas turpmākai attīstībai, autoram izteikta Rīgas kā attīstītās “labākas pasaules” daļas redzēšana, tādējādi viņš pārstāv arvien pieaugošo vāciešu sabiedrības daļu, kas vairs nav apmierināti ar Rīgas atpalikšanu no sociālajiem, politiskajiem un ekonomiskajiem procesiem Vācijā un citviet Rietumeiropā; turp devās mācību nolūkos, ceļojumos, darījumu veikšanai:

*Möchte so doch jede Schranke fallen,
Die dem Fortschritt sich entgegenstellt,
Daß ein bess'rer Morgen aufgeh' allen,
Allen Landen unser schönen Welt!*⁵⁷⁰

Minot citu šim notikumam veltītu dzejoli, rakstnieks un literatūrkritiķis Kārlis Dziļleja saka: “Jaunus laikus Rīgai pareģo arī Jūlijs Meijers. Līdz ar veco apcietinājumu krišanu, viņš redz kritušas arī kārtu robežas Rīgas iedzīvotājos (protams – tikai vāciešu starpā) un nākam jaunus laikus:

*Neue, niegeahnte Zeiten
Glänzen fern in ros'gem Licht...*⁵⁷¹

Pēteris Krauklītis ierodas nozīmīgā laiku, pat laikmeta maiņas brīdī un pats nostājas uz šīs simboliskās robežšķautnes – nesen sagrautā mūra. Turklāt šo brīdi paspilgtina simboliska norāde – telpa, kas pavērās, sagraujot pilsētas aizsargmūri, bija daudz brīvāka nekā tā, kas strauji veidosies jau pirmajos gados, kad Pēteris jau dzīvos Rīgā: “Kāpsim Pēterim līdzī Basteja kalnā un no turienes palūkosimies viņa apkārtni. Priekš nedaudz gadiem bija noārdīti Iekšrīgas cietokšņa mūri tin šis kalns pamest kā daļa no Smilšu bastijona pagarinājuma. Viņā galā paviljons, tāpat kā tagad. Bet skats no viņa daudz plašāks nekā tagad. [...] Pieliekot Rīgai tagadējo mērauklu, būtu bijis jāsaka: viņa bija neiztaisīta un tukša.”⁵⁷² Pēteris ir pilsētā ienākošo latviešu jaunākās paaudzes simbols. Taču sākotnēji šī jaunā telpa veidosies pēc vāciešu diktētiem principiem. Latviešiem būs jāpaceļas vietās, kuras viņi būs ieņēmuši. Šo procesu demonstrē Latviešu biedrības nama simbols.

Mūru noārdīšana parādās svinīgajās uzrunās Rābemaņa villā, tostarp rātskunga Gustava Daniela Hernmarka⁵⁷³ teiktajā: “Beidzot vēl es minēšu veco Rīgas vaļņu

⁵⁶⁹ Līventāls, T.; Sadovskis, V. (red.) (1932) *Rīga kā Latvijas galvas pilsēta: Rakstu krājums Latvijas republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*. Rīga: Rīgas pilsētas valdes izdevums, 96–97.

⁵⁷⁰ “Lai tā kristu visi šķēršļi, Progresam kas ceļā stājas, Labāks rīts lai ataut visiem, Visām zemēm mūsu skaistā pasaulē.” Dziļleja, K. (1932) *Rīga Literatūrā*. I. Rīga latviešu literatūras spoguļi. 3. Rīga aug. Līventāls, T.; Sadovskis, V. (red.) (1932) *Rīga kā Latvijas galvas pilsēta: Rakstu krājums Latvijas republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*. Rīga: Rīgas pilsētas valdes izdevums, 96–97.

⁵⁷¹ “Jauni, neredzēti laiki, Mirdzēs tālē rožu gaismā.” *Ibid.*, 97.

⁵⁷² Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 67.

⁵⁷³ Gustavs Daniels Hernmarks (*Gustav Daniel Hernmarck*) – Rīgas rātes loceklis, kura vārds saistāms ar Rīgas Politehnikuma izveidi, 1861. gadā tika ievēlēts tā padomē.

noārdīšanu, kas atvēra logu jaunam gaisam un padarīja galu lielai nospiesībai un šaurībai iekšpilsētā. Tāpat caur viņa [grāfs “Suvorov Rimņikski, firstu Itaļski” – *aut.*] laipno gādību svabadā zeme palika pilsētas īpašumā.”⁵⁷⁴

Tiesa, vaļņu sagraušana nenozīmēja statusa izmaiņas latviešiem. Pilsētas pārvaldības modelis saglabājas, arī pilsētas tiesības noteikt savas robežas un latviešu tiesības tajās. A. Deglavs plaši citē rātes lēmumus, tostarp ierobežojumus un aizliegumus būvēt ārpus pilsētas vai tās ielām, neievērojot noteiktu kārtību: “Tālāk to grib tā Augstā rāte, lai neviens ārpus pilsētas pa ielām vai ceļiem nebūvē un nemūrē, pirms nav piesaucis ķemereru vai zemes soģi, pie 30 markām soda.”⁵⁷⁵ Protams, šis temats sasaucas ar plašāku, kas nav šī darba interešu objekts, proti, civilizētā telpa kā pretmets haosam, antitelpai; pilsētas un pasaules jeb *urbi et orbi* pretstatījums. Rīgas piemērā “kulturizētais”, civilizētais un kultivētais saistās ar vācisko, haotiskais, primitīvais, mežonīgais, nekulturālais – ar latvisko vai “aborigēno”, nevācu (*unteutsche*), zemnieku telpu.

Vienā laikā ar A. Deglava romāna pirmo daļu dienas ierauga A. Upīša romāns turpinājumos “Pēdējais latvietis”. Kalve sarunā ar rentnieka meitu Olgu sāk liekuļoti uzsvērt jūtu nozīmi, nevis racionālu aprēķinu. Būdams merkantils oportūnists, sevi iedomājas uzstājamies kādā sapulcē un runājam latviešu pilsoniskās sabiedrības tiesību aizstāvībai, Kalve uzsver nepieciešamību latviešiem sasniegt to statusu, kas ir citiem, bet palikt likuma ierādītajās robežās: “Kāpēc mums nedod tās tiesības, uz kurām tauta jau tik sen gaida? Pilsētu pašvaldībā, draudžu, baznīcu un pagastu pārvaldībā – visur mums jāpieturas pie brīvprātīga virziena un jāaizstāv reformu vajadzīga. Bet tikai atļautiem līdzekļiem! Tajās robežās, ko ierāda likums un... obligatoriskie noteikumi. Ar darbu, izturību un pazemību visu panāksim!”⁵⁷⁶

Svarīgākā telpas tranzītu organizējošā struktūra ir ceļš. Ne velti tieši šis simbols un diskursu organizējošais elements parādās romāna sākumā.⁵⁷⁷ Turklāt vairs nav svarīgi, vai A. Deglavs kā autors pats to apzinās un piešķir ceļam tādu nozīmi, kādu var identificēt semiotiskā vērojuma gaitā. Runa ir par koloniālās telpas konstruēšanu romānā un sakarībām starp tās atsevišķiem elementiem, kā arī zīmju “vērtību”. Ceļš pats par sevi veido realitātes “sablīvējumu” – dinamisku telpu, kurā gan horizontālā, gan vertikālā līmenī krustojas visdažādāko slāņu un likteņu cilvēku gaitas, ir pastiprināts konfliktu potenciāls, nepieciešama sadarbība telpas dalībnieku vidū, piemēram, Pēterim nepieciešama Joža atsaucība, uzņemt savos ratos: “Nemitīgi čirkst pogas, dimd ilkšu

⁵⁷⁴ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 138.

⁵⁷⁵ *Ibid.*, 159.

⁵⁷⁶ Upīts, A. (1912) Pēdējais latvietis. Patriotisks stāsts ar bēdīgām beigām. *Domas*, 3 (01.03.1912), 230.

⁵⁷⁷ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 7.

pulksteņi, zirgi sprauslo, rati rīb, kamanas un ragavas griezīgi šņāc, jo ceļš ir tāds, ka labi nevar pabraukt ne ar ratiem, ne ar ragavām. Toreiz vēl neskrēja suta kumeļš starp Jelgavu un Rīgu.”⁵⁷⁸

Salīdzinot romāna 1. un 2. daļas sākumu, redzams, ka minētais “suta kumeļš” jeb vilciens ir latviešiem labvēlīgā progresa simbols. Tas ir tas pats progresa un modernizācijas mehānisms, kas lika sagraut pilsētas vaļņus un atvērt plašai attīstībai. Tātad dodot iespēju darbaspēkam – laukiem iepriekš piesaistītajiem latviešiem – likumīgi ienākt pilsētā un pārskatīt savu sociālo, politisko un ekonomisko stāvokli. “Dzelzceļa vilciens drāzās caur Lipstu-Falcgrāves līdzenumiem no rietumiem uz austrumiem. Tas bija 188... gadā un taisni 30. augustā, kad Jelgavā svinēja Kurzemes brīvvaldības svētkus, un tādēļ daudzi laucinieki ar šo dzelzceļa vilcienu devās turp.”⁵⁷⁹ Tiesa, līdzīgi kā piemērā ar vaļņa sagraušanu, viena robeža tiek aizstāta ar citu. Ainā vilciena vagonā sastopam daudzus latviešus, taču tie, lai arī brauc 3. klasē, nav kalpi kā Čipa un nepieņem Čipas aizvainojumu par strauji ekonomisko labklājību uzlabojušo latviešu saimnieku slāni un netaisnību pret tiem, kam zemes nav, gājniekiem jeb kalpiem lauku saimniecībās. Šajā gadījumā 3. klase parāda, ka it kā vienam, horizontālam tranzīta ceļam – dzelzceļam – izveidojas vertikāls dalījums, kurā vāciskais un elitārais nodalīts no latviskās telpas:

*Viņš sāka, kā jau parasts, saimniekus grauzt. Bet, izņemot viņu un veco sieviņu, te vagonā vairāk kalpu sugas nebija. Viņam tikai smīnošas sejas lūkojās pretim. “Jā, jā, smejiaties tikai, smejiaties, jūs visi tādi esiet!” viņš cīnījās viens pret visiem. “Jūs, saimnieki, izsūciet kalpam pēdējo asins pili. Jūs, mūsu sviedru rijēji! Un tad jūs runājiet: “Brīvestība, brīvestība! Nav vairs vergu laiki!” Kas tagad ir par brīvestību? Cik tagad vienam cilvēkam nav jāpadara?”*⁵⁸⁰

Jāievēro, ka citētā minētais Čipa ļoti atšķiras no Pētera Krauklīša vai Ērgļu Kārļa. Tie ir citi latviešu tipi. Atšķirībā no Pētera Krauklīša Čipam nav izdevies “izsisties uz augšu”, nav Ērgļu Kārļa kā izglītota saimniekdēla priekšrocību. Autora attieksme pret Čipu paliek noslēpums, jo adresāts jeb parauglasītājs seko citiem varoņiem.

Ceļa motīvs autoram ir svarīgs. Par to signalizē teiktais vēstulē Rainim un Aspazijai, izmantojot latvisko frāzi “jau ir ceļā”, kas var nozīmēt gan atrašanos uz ceļa kā fiziskas struktūras, gan tranzīta procesu. Jāatceras, ka Pēteris Krauklītis⁵⁸¹ un, vēl lielākā mērā, Ērgļu Kārlis iemieso arī paša autora dzīves biogrāfiskos elementus. Protams, gan Pēteris Krauklītis, gan Ērgļu Kārlis literārajā tekstā, gan A. Deglavs savā dzīvē piedzīvo sociālā statusa maiņu, latviešu tautas emancipāciju, kas saistīta ar telpas tranzītu: “Pirmajā daļā latviešu zēns **ienāk** [izcēlums mans – *aut.*] ar to, kas mugurā un vēderā, Rīgā un iedzīvojas

⁵⁷⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 7.

⁵⁷⁹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 7.

⁵⁸⁰ *Ibid.*, 11.

⁵⁸¹ Pirmām kārtām Pēteris Krauklītis saistās ar latviešu uzņēmēju Kristapu Bergu no Bēzrmuižas pagasta, kurš ir viens no Rīgas Latviešu biedrības pamatlicējiem. Tomēr mātes tēlā, kokrūpniecības pieminējumos un rūpēs par biedrības finansiālu stāvokli ir izteiktas atsauces uz A. Deglava personisko biogrāfiju.

mantā. Tā ir sīkpilsonība un buržuāzija. Bet man ir jāaptēlo tā laika apstākļi un revolucionāri, kas bija citādi, jo augstai valdīšanai par patikšanu uzstājas pret vāciešiem un kungiem. Pirmo nekādi nedrīkstēja apkaitināt, ar pārējiem varēja darīt kā tīk. Šis zēns man jau ir ceļā.”⁵⁸²

Ceļu kā telpisku struktūru, kas parādās literatūras teksta radītajā – literārajā (mākslas) – struktūrā, min J. Lotmans, literārā teksta struktūras telpiskumu un “taustāmību” ilustrējot ar M. Bulgakova “Teatrālo romānu”.⁵⁸³ Šīm telpiskajām struktūrām J. Lotmans izmantoja jēdzienu “lokuss”, kas saistās ar retorikā izmantoto toposa jēdzienu. Literārā telpa var būt “punktveida, lineāra, plakana vai apjomīga”, savukārt “lineārā telpa var sevī iekļaut vai neiekļaut virziena nojēgumu”.⁵⁸⁴ Iepriekš pieminētajā ceļā starp Jelgavu un Rīgu redzama divvirzienu kustība, saglabājot vienu vektoru (virzienu uz Rīgu) kā vēlamu, svarīgu un privilēģēto. Tas ir virziens no perifērijas uz centru, no zemāka stāvokļa uz augstāku, no apspiestības un kalpības uz iespēju noteikt savu likteni: “Te tomēr nebija iespējams nogremdēties dziļāk šādos dabas aplūkojumos, ja negribēja, ka kāds tev ieskrien krūtīs vai uzbrauc virsū. Jo kustība uz šoseja bija dzīva. Garas vezumnieku rindas, pa gabaliņam viena no otras, atsevišķi braucēji ar gaļu, labību un visādām mantām tikpat kā ūdens lija uz Rīgas pusi. No Rīgas puses atkal brauca pretim labības uzpircēji un slakteru zeļļi..”⁵⁸⁵

Ceļa lokuss ir gan satvaru veidojošs un literārā darba struktūru organizējošs, ļaujot Pēterim no vienkārša kalpu puikas veikt tranzītu uz vietu, kur notiks galīga transformācija par latviešu interešu aizstāvi un uzņēmēju, gan darbojas kā pastāvīgs un ietilpīgs simbols. Ja romāna otrās daļas (“Labākās ģimējas”) sākumā brauciens ar vilcienu uz brīvvalsts svētkiem Jelgavā kļūst par jauno latvisko tēlu katalogu, kas radikāli atšķiras no krogus telpas romāna sākumā, tad, piemēram, romāna pirmajā daļā (“Patrioti”) tam ir vēl divas nozīmes, kuras grūti pārvērtēt romāna literārās pasaules struktūrā. Pirmajā nozīmē tas ir savienojums ar ķeizara gribu, vācu muižniecības ietekmes apiešana; otrajā nozīmē tas ir simbols progresam, kā latviešiem palīdzošam procesam. Progress pats par sevi izaicina “veco” kārtību, sagrauj vācu ekonomisko dominanci, sniedz latviešiem politisku

⁵⁸² Līdaka, S. (2013) Ieskats Rakstniecības un mūzikas muzeja krātuves materiālos par A. Deglavu. Deglava un Raiņa sarakste. *Cimdiņa, A. (sast.) (2013) Rīgas teksts: Augusta Deglava romānam ‘Rīga’ – 100*. Rīga: Zinātne, 139–140.

⁵⁸³ “Teatrālajā romānā” M. Bulgakovs parādījis romāna pārvēršanos lugā kā pārslēgšanos no telpas, kuras robežas nav iezīmētas, skatuves telpā. J. Lotmans atzīmē, ka šī “kārbiņa” (kas parādās M. Bulgakova grāmatas lappusē) kļūst par izomorfu skatuvei, tādējādi demonstrējot tās “topoloģiskās īpašības”. J. Lotmans atzīmē, ka literārajā pasaules modelī “telpa” var metaforiski projicēt tādas modelējošās (“reālās”) pasaules struktūras, kas nemaz nav telpiskas savā raksturā. Lotman, Iu. M. (1988) *V shkole poeticheskogo slova: Pushkin, Lermontov, Gogol’ [В школе поэтического слова: Пушкин, Лермонтов, Гоголь]*. Moskva: Prosvheshchenie, 252.

⁵⁸⁴ Ibid., 253.

⁵⁸⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 33.

emancipāciju. Romāna darbības gaitā tas pārvērtīsies par ceļu uz aizjūras kolonijām, noslēdzot tiesību iemantošanu ar simbolisku elementu, kas parāda iespējas realizēt kolonizējamā alkas – ieņemt kolonizatora vietu vai saplūst ar to.

A. Deglavs parāda, ka to pašu ceļu (ne kā fizisku ceļu, bet gan maršruta nogriezni) var mērot atkārtoti, jau izmainītā vai pārvērstā statusā. Nabadzīgais Pēteris Krauklītis dodas uz Rīgu kājām, visai nicīgi aprakstītos lietuviešu ratos. Toties jau emancipētais Ērgļu Kārlis brauc vilcienā. Tāpat vilcienā vāciešiem nākas pieņemt duelēšanos ar latviešu studentiem, kaut gan iepriekš tas tiktu uzskatīts par kaut ko, kas atrodas zem vāciešu goda. Vilciens izmaina Jūrmalu, atverot to visām tautībām un sabiedrības slāņiem. Kontrasts starp vācisko Jūrmalu – “jo jūrmalas priekus sev varēja atļauties tikai paši pirmie un labākie” – un vēlāku laiku (“Tagad no agrākās Dubultu godības vairs ne pēdas!”) paspilgtina komiskā piebilde, ka augsti kariķētais vācu guvernantes tēls Faustīne šo jauno, demokrātisko realitāti nespētu pieņemt: “Ja tad zem tādiem apstākļiem katrs sušķis amatnieciņš un pie tam vēl latvietis būtu nodomājis vasaru pavadīt jūrmalā, Faustīnas jaunkundze būtu dabūjusi trieku.”⁵⁸⁶

Ceļa lokusā ietilpst krogs, kas ir praktiska nepieciešamība apstākļos, kur pārvietošanās notiek kājām vai ar smagiem, tātad lēni braucošiem, pārkrautiem ratiem (radikāls pretmets slaktera jeb miesnieka zeļļiem ātri braucošajos ratos, ignorējot pārējos satiksmes dalībniekus). Mērojot ceļu, nepieciešams atpūsties, atpūtināt zirgus, sasildīties un ieturēties. Uz ceļa lielākā statusa atšķirība izpaužas ratu esamībā vai neesamībā, to veidā, ar ratiem ved labību pārdošanai vai arī iedzīvi, ja pamestas mājas, nolūks lielā ātrumā vizināt uzpircējus vai kungus. Iespējama apkārtējo solidarizēšanās, ignorējot pastāvošās normas un attiecības. Citiem vārdiem, ceļš ir salīdzinoši demokrātisks, tranzīta lokuss, kurpretim krogs tāds nav. Tas ir statisks, polarizējošs objekts; tas var būt svarīgāks par naudas esamību vai neesamību pirkumam. Zirgu novietošana pie kroga un ļaužu izvietošana krogū akcentē nevienlīdzību un statusa atšķirības.

Latviešu zemnieks tiek atraidīts no salmiem kaisītās stadulas pie kroga. Turklāt tas notiek apzināti aizvainojoši, pārsniedz informācijas sniegšanu par vietas rezervēšanu kungu zirgiem.⁵⁸⁷ Savukārt leišu zemniekiem nākas apvienoties (pasvītrotot atsevišķa

⁵⁸⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 117.

⁵⁸⁷ “Bet krogus puisis tam stājās ceļā un skarbi uzsauc: “Ej, vīrs, kur tu brauc. Laikam priekš tevim pakaisīju ar sausām streijām? Neredzi, kur tavs gals?” “Priekš cepešu ēdējiem izskaisīji, tiem kas ar gumijas kalašiņām staigā!” otrs vīrs, ar paunu pienācis, īgni nospļāvās. “Mūs' kārtas cilvēki lai brien līdz acīm!” “Kas tev par daļu?!” krogus puisis atcirta. “Saturi savas žaunas. Tu ne vienas pudeles ruma un nulšņapša vis neizsauksi... Sabrien, ko domā!... Are kur leiši leiši brauc, nopērc vezumu garkūļu un izkaisi.” “Nu nebaries jau ciema brāl,” zirga īpašnieks grieza pajūgu atpakaļ, “gan jau iztiksim! Va' tad nu īsti noslīksim...” Deglavs, A. (1912) *Rīga. Kulturwesturisku romanu triloģija no Augusta Deglava*. 1. Rīga: D. Zeltiņa apgādībā, 7.

zemnieka nespēju aizstāvēt savas tiesības), lai cīnītos ar miesnieka zeļļiem, kas, visticamāk, būdami latvieši, simbolizē kundzisko, vācisko patvaļu.

Vērts vēlreiz aplūkot iepriekš pieminēto (sk. zemsvītras komentāru) fragmentu par atraidījumu novietot zirgu salmiem kaisītajā stadulā. Atraidījuma iemesls, kā pirmajā brīdī liekas (jo tā apgalvo krogus puisis), ir tas, ka zemnieks netērēsies ar pirkumiem krogū tā, kā to darīs kungi. Patiesi, gan vienkāršo ļaužu telpas iekārtojums, gan līdzpaņemtais ēdiens un dalīšanās tajā liecina, ka izdevumu struktūra ir radikāli atšķirīga, taču nav iespējams runāt par krogus puīša minēto “Tu ne vienas pudeles ruma un nulšņapša vis neizsauksi”. Kad sākotnējās diskusijas nomaina mielošanās, parādās norāde, ka kučieris braukā apkārt ar savu alkoholu: “Tādu tu te krogā nedabū.” Maizes, gaļas izstrādājumu un alkohola iegāde notiek intensīvi: “Arī citi ēdēji iekārdināti iet viens pēc otra šenķa istabā un iznes no turienes savu kočiņu vai pa vairākiem kopā pusstopu. Galdā tiek celtas arī alus pudeles. Arī Mikums, negribēdams palikt ciemiņam parādā, izsauc lielo korteli.”⁵⁸⁸

Tādējādi primāra kroga apmeklētāju sadalīšana divās telpās notiek pēc to šķiriskās piederības, nevis pēc to iespējām samaksāt par ēdienu un dzērienu. Lielā kroga istaba ir tiem, kas pieder sabiedrības elitei pretstatītai, identificējamai zema statusa ļaužu grupai; ļaužu pilno telpu apgaismo, kā liecina apraksts, vien sveču gali, kurus iesprauž pudeļu kaklos. Sanākušie paši apkalpo sevi, pēc pirkuma dodoties uz blakus telpu. Kurpretim tad, kad paveras durvis uz kungu galu, tas ir gaismas pielietis, publikai tiek veltīta visa viesmīļu un krodzinieka uzmanība. Sprotams, ka šīs telpas uzturēšana, apgaismošana, viesmīļu darba apmaksāšana, apkurināšana un papildu pakalpojumu nodrošināšana (salmi stadulā, auzas zirgiem) ir dārgāka. Nenoliedzot, ka ieņēmumi, visticamāk, ar uzviju sedza izdevumus, redzams, ka telpām ir tranzītu aizliedzošs raksturs. Svecēs – vienkāršajiem ļaudīm, eļļas lampas – kungiem. Uzmanība, cieņpilna izturēšanās, vieta stadulā zirgam ir saistīta ar šķiru, piederība etniskai grupai – vāciešiem. Gaisma, apgaismojuma intensitāte ir būtisks un romānā akcentēts simbols.⁵⁸⁹

Atsevišķi skatāms savienojošā objekta – tilta telpiskās struktūras simbols. A. Deglavs izceļ “plostu tiltu”, laiku pirms “dzelzu tilta” vai dzelzceļa dambja. Rīga paveras ganu zēna acīm kā iekāres objekts un ceļa mērķis, bet nav pieejama, līdz pilnībā noies ledus un tiks uzlikts tilts:

⁵⁸⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 26.

⁵⁸⁹ Piem.: “Mūsu kungam, ačeku, muižā ir (“zemes eļļa, tīra kā ūdens, bet deg kā tauki”),” kāds cits iejaucās valodā. “Ir pavisam tāda savāda ierikte, pavisam citāda nekā tās vecmodes lampas. Eļļu – viņu saucot peterjūliju – ielej tādā glāžu lodē, uz kuras tas dedzināmais, ieskrūvēta misiņos tāda balta, pīta lente, bet vaļējais gals mirkst tanī peterjūlijā, bet tas sausais gals ārā deg ar liesmu... Tad apliek tam apkārt tādu glāžu trubu un tai vēl uzsprauž virsū tādu purčuļa jumtiņu, es saku, tāds balts spožums, ka tīri vai acis apžib...” Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 14.

Ūdens plūdi noskrēja, ledus aizpeldēja uz jūru, varēja ielikt atkal plosta tiltu un savienot abus Daugavas krastus. [...] Ej un ej, un nemaz otru malu saiet! Kas pret to Bērze viņa dzimtenē! Taisi labu lēcieni un esi jau arī pāri otrā malā... [...] Plosta tilts raustās un līgojas vien, nosiets ar tādiem resniem pāļiem, kas četri, pieci un vēl vairāki sadzīti kopā. Kur straume rauj garām, tur mirgas vien noiet!... Bet ļaužu straume, braucēji un kājnieki, plūst no vienas malas uz otru, neliekas gar visu to ne zinīs, ne arī to apbrīno... Visi tikai steidzas, lai tiktu viens otram priekšā...⁵⁹⁰

Tiltam ir mazāka nozīme nekā ceļam, tas nav tik ietilpīgs, daudzviet (romāna “Rīga” pirmajā daļā tilts minēts 34 reizes) parādās kā topogrāfiska atsauce – references punkts vietai, piemēram, tilta gals⁵⁹¹ vai “Ministrija ir uz Fontankas pie Černiševa tilta, bet paša ministra kanceleja uz Morskajas...”.⁵⁹²

Metaforiska ir tilta nozīme, proti, Pētera vājo vācu valodas prasmju salīdzinājums ar žagaru tiltu.⁵⁹³ Tieši šī metafora pretējā situācijā parādās romāna pirmās daļas beigās, kur tieši neveikla vācu valoda ir kā pozitīvas marķētības stāvoklis – tautiskuma apliecinājums. Šajā ziņā interesanti salīdzināt izmaiņas, kuras piedzīvo, piemēram, angļu valoda agrākajās britu kolonijās. Faktiski veidojas jauni valodas varianti – slengi, pārslēgšanās starp vai pat uz tiem ir mērķtiecīga, distancējot sevi no koloniālās varas. Tādējādi pat ļoti izglītots cilvēks ar labām britu vai amerikāņu angļu valodas zināšanām savējo vidū, piemēram, Nigērijā vai Indijā, izmantos lokālu angļu valodas variantu:

“Mani kungī!” Lapa jautri iesaucās. “Es arī māku pa vāciskam... Vai zināt, kas tas ir: “Dieser gelähmter Mann, der hier liegt, ist ein Kandidat des Todes.” Es jums to pārtulkošu vārdu pa vārdam. Tas ir: šis līmēts vīrs, kas še melo, ēd vienu nāves kandavnieku...”

“Ha-ha-ha!” citi tuvumā, kas pa vāciski prata, garšīgi nosmējās. “Tas ir gan smalki tulkots!...” Un citi vēl piebilda: “Tā jau dažam labam iet pa to vāciski!... Tikpat kā pa žagaru tiltu...”

Vācieši manīja, ka par viņiem tiek vilkts vaļā, un tādēļ aplūsa. Bet nelikās nekā zināt. Tikai Hartmanis ar mazcienīgu skatienu noskatījās sāņus... Ar tādu vaigu, ka viņam tas labāk zināms...⁵⁹⁴

Citkārt tilts parādās kā iespēja vai tās zudums, kas atbilst metaforas lietojumam latviešu valodā.⁵⁹⁵ Arī šādā nozīmē minētais pontona tilts pāri Daugavai – tā ir ilgi gaidītā iespēja Pēterim beidzot ienākt pilsētā.

1.8. Perifērija un centrs

Visbiežāk atsauce uz centru un perifēriju tiek veidota, pirmajā vietā liekot centru, bet otrajā – perifēriju. Tādējādi tiek parādīts, ka primārā vieta un nemarkētais stāvoklis ir centram, kura pretmets, uzsverot šo opozīciju, ir perifērija. Romānā “Rīga” kustības vektors ir tieši pretējs. Kustība sākas perifērijā un iet virzienā uz centru – Rīgu. Citā

⁵⁹⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 63–64.

⁵⁹¹ “Te diezgan apskatījies, Pēteris devās atpakaļ uz tā saucamo Iekšrīgu. Vajakis, ir gan daudz vairāk par Tiltu galu!” Ibid., 66.

⁵⁹² Ibid., 595.

⁵⁹³ “Tev vajag mācīties arī domāt pa vāciski... Nē, dēls, ar tavu vācu valodu iet tikpat kā pa žagaru tiltu. It sevišķi, kur smalki ļaudis dzird, tu sargies runāt pa vāciski.” Ibid., 88.

⁵⁹⁴ Patiesībā vācu valodas teikumā, par kuru runa citātā, teikts: “Šis paralizētais vīrs, kas še guļ, ir nāves kandidāts.” Ibid., 757.

⁵⁹⁵ Piemēram, attiecību sarežģījuma brīdī Maris iespējamā zaudēšana parādās kā tilta nolaušana: “Pēterim nezin kāpēc tā: viņam izlikās, ka Maris tikai izgudrēm tā, – skaidrā prātā lietu apsverot, viņam tā vien likās, un viņš pats ir nolauzis to tiltu aiz sevis un zaudējis viņu uz visiem laikiem.” Ibid., 450.

situācijā parādīts, ka Rīga var būt centrs kā perifērija, atkarībā no skatpunkta. Centra un perifērijas dihotomiju var uzskatīt par universālās jeb neesošās sistēmas (*la struttura assente*) elementu. Tā ir bināra opozīcija, saprotama visiem vai vienas kultūras pārstāvjiem. Hipotētiski ir iespējams iedomāties tādu psihoemocionālu stāvokli vai pat kultūru, kas nav orientēta, izmantojot centru un perifēriju, praktiski tas būtu grūti vai neiespējami tādēļ, ka pietiktu apkārtējā telpā ierīkot mitekli vai pagaidu apmešanās vietu, lai tā kļūtu par centrālu konkrētam cilvēkam un noteiktā laika ietvarā. Rietumu vai judeokristīgā kultūra paredz centra un perifērijas, augšas un apakšas, labās un kreisās puses pastāvēšanu kā universālu; šīs binārās opozīcijas atspoguļotas reliģisko uzskatu sistēmā, sakrālās (arī laicīgās) telpas iekārtojumā un jebkuras sistēmas organizācijā, kas ir tekstuāla, proti, tāda, kuru var aprakstīt vai interpretēt, izmantojot valodu vai līdzīgu zīmju sistēmu.

Apskatot telpas konfigurāciju romānā “Rīga”, jēdzienu pāri “centrs un perifērija” tiek iekļauti “augstais un zemais”, “privilģētais un neprivilģētais”, “civilizētais un nekulturālais, primitīvais, mežonīgais, zemnieciskais”, “pilsēta un lauki”. Līdzīgi J. Lotmana opozīcijai “māja – antimāja”, iespējams identificēt binārajām opozīcijām paralēlu un vispārinātu struktūru “vieta – anti vieta”.

Tieši koloniālais administrators – metropoles pārstāvis ar ārkārtējām pilnvarām izšķirt kolonizējamā likteni – ieņem centrālo vietu. Ap to izvietojas visa koloniālās pārvaldes struktūra – no svarīgākā uz mazāk svarīgo. Šī shēma tiek replicēta, īpaši 19. gs. beigās. Līdz nosacītajam laikam, kad ceļā uz Rīgu dodas Pēteris Krauklītis, vietējais kungs – “barona muiža”⁵⁹⁶ – ir gan administratīvais, gan garīgais centrs⁵⁹⁷ (nodrošinot baznīcas un draudzes skolu darbu, lai gan par to maksā vietējie iedzīvotāji).⁵⁹⁸

⁵⁹⁶ Te apzināti tiek lietots stereotipizētais “barona muiža”, jo šāds apzīmējums pats par sevi pārvērties potentā simbolā. Protams, tas neraksturo reālo situāciju, kur īpašumi varēja piederēt dažādu titulu īpašniekiem vai tikpat labi “kroņa zemes” un agrākā laikā arī baznīcai. Tomēr tas ir izplatīts apzīmējums, kurā fiksēts zemnieka skatpunkts uz varas organizāciju. Piemērs tam ir Mikuma teiktais krogū, žēlojoties par to, ka nav iespējams nomaksāt nomu: “Bet, kad tev barūna kuntraktu neizdod un katru gadu pieliek pa divdesmit pieci, tad apšķiebjas dūša arī.” Ibid., 19. Paralēli pastāv apzīmējums “kungs”, kas attiecas uz finansiāli un tiesiski pārākiem subjektiem, un “lielskungs” kā apzīmējums tam, kurš radikāli izšķir tam pakļauta zemnieka likteni.

⁵⁹⁷ Sal. A. Deglava darbu “Vecais pilskungs”: “Maizes zemītē Kurzemē, D. aprīņķī, bija par pilskungu Z., muižnieks iz vecu vecās Kurzemes muižnieku cilts. Tā ka toreiz visas tiesas un valdības iestādes atradās tikai vietējo muižnieku rokās, tad saprotams no kontroles nevienam nebija daudz ko baidīties, varēja jau ierēdnis padarīt kādreiz lielāko nepareizību, bet ka viņam bija jābīstas, ka par to tiks saukts pie atbildības. Katrs valdīja un tiesāja pēc savas vislabākās sirdsapziņas. Bija arī vīri, kas negrozāma rakstura būdami, tas ir, kas, kaut gan viņiem rokā liela vara, tomēr prata savi valdīt un arī iespēja turēties taisnības robežās. Bet Z. diemžēl nepiederēja pie šiem. Par katru mazāko nieku viņu varēja aizņemt dusmas, un šādā brīdī viņš dažreiz nepareizi izlietoja savu varu, kaut gan dažā vietā viņa spriedums bija pareizs un pēriens aizsniedza arī vainīgo.” Deglavs, A. Vecais pilskungs. (1890) *Augusts Deglavs. (1928) Kopoti raksti*. II. Rīga: J. Rozes grāmatu spiestuve, 8.

⁵⁹⁸ Proti, muižas saimnieciskā pārvalde, tiesa (ar noteiktām atrunām, jo tiesu jautājums Latvijas teritorijā tiek risināts atšķirīgi, atkarībā no tā, vai zemes pieder kronim vai vietējai aristokrātijai) un garīgais centrs, sk. arī iepriekšējo zemsvītras piezīmi.

Gan perifērija, gan centrs veido ietilpīgas struktūras, kuru iekšienā tiek replicēta dihotomija. Piemēram, Rīgai kā centram ir savs centrālais sakopojums – kodols ar nosaukumu “Iekšrīga”, atbilst teritorijai, kas atradās vaļņa iekšpusē. Tādējādi Georgs Rābemanis nonāk ārpus šī kodola tā vecajā, seno dzimtu, “patriciešu” izpratnē, kas atbilst viņa statusam sabiedrībā. Apveltīts ar konsula goda titulu, viņš nepieder varas centra elitārākajai daļai. Lai tajā iekļūtu, nepieciešams spert pēdējo soli transformācijā par “īstu vācieti” un “patricieti”⁵⁹⁹.

No Daugavas puses šo “Iekšrīgas” kodolu vēl vairāk izceļ tā vieta, kurā apmetas Pēteris, ierodoties Rīgā. Tā vēl nav pati Rīga, bet gan cita perifērijas daļa, kas vizuāli kontrastēta ar Pētera ilgu objektu. Ilgu objekts – tā ir Rīga, kas atrodas otrpus Daugavai, pār kuru šajā gadalaikā vēl nav atjaunots plostu tilts, ir gan ikoniskā zīme (autors to salīdzina ar Rīgas panorāmu uz pudeļu papīriem: “Viss taisni tā, kā viņš uz pudeļu papīriem redzējis, tikai skats vēl daudz plašāks un lieliskāks, nekā uz pudeļu papīra bija rūmes”⁶⁰⁰), gan svētnīca, kuras priekšā “it kā būtu jākrīt uz ceļiem, jānoliec sava galva priekš šīs varenās Rīgas, tā jāpielūdz, iekams viņš tajā var iet...”⁶⁰¹; Rīgas apkaime, kurā Pēteris pirmo laiku atradīsies, ir šīs svētās vietas profanācija: “Tad nelīdzena bruģis sāka viņu purināt, atgādinādams pelēko ikdienu. Torņkalna nameļi aizsedza viņa poēzijas tēlu, kuram bija tapt par patiesību.”⁶⁰² Ne velti šo mītisko, svēto vietu, kas var mainīt cilvēka likteni, šķiru piederību un realizēšanās iespējas, mainīt visas tautas likteni, no laicīgā, vienkāršā, pat profānā šķir ūdens un akmens barjera (valnis un Daugava), liekot leišu kalpu puisim Jozim (kurš vēlāk pats veic sociālu transformāciju, mainot lietuvieša identitāti uz poļu) bijīgi vaicāt Pēterim: “A, vaj tad katram ir brīv iekš Rīgo dzīvoti?!”⁶⁰³

“Centrs” kā pretmets “perifērijai” nav homogēns sakopojums vienā Rīgas daļā – Iekšrīgā. Tāds tas ir, tikai raugoties no Ārrīgas. Tuvojoties centram un ieņemot savu vietu tajā, parādās jauna konfigurācija; var runāt par punktveida struktūru, kur par mikrocentru kļūst jebkurš “patriciešu” nams. Tie ir bagātie nami, Jūrmalas vasarnīcas, valsts institūcijas un elites iecienītie krogi. Piemēram, Švarcenava Klosters pagrabs tiek kontrastēts ar Birkmaņa vīnūzi, pirmajā apgrozās vācu publika, otrajā – ikviens. Uzskatāma centra un perifērijas realizācija redzama ainā, kur Pēteris un Maris latviešu valodā pieprasa

⁵⁹⁹Romānā tiek lietoti dažādi apzīmējumi: “Rīgas patricieši”, “Rīgas vācu patricieši”, “vācu patricieši”, “šeļjenes patricieši”, “baltu patricieši” un pat “izglītota patriciete”.

⁶⁰⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 43.

⁶⁰¹ Ibid.

⁶⁰² Ibidem

⁶⁰³ Deglavs, A. (1927 [1911]) *Rīga*. Kulturvesturisku romanu triloģija. Pirmā daļa. Patrioti. 2. *Augusts Deglavs. (1927) Kopoti raksti*. V. Rīga: J. Rozes apgādībā, 33.

apkalpošanu Vērmanes dārza lielajā paviljonā, izraisot apkārtējo nosodījumu un apkalpotāju nievas.⁶⁰⁴

Tas, ka centrs veido punktveida struktūru, parādās vairāku “galvaspilsētu” esamībā. Šādā nozīmē romāna pirmajās lappusēs atklātas divas “galvaspilsētas”: “Necik tālu B. krogs, apmēram pusceļa starp Kurzemes un Vidzemes galvaspilsētām.”⁶⁰⁵ Iepriekš autors jau paskaidro, ka ar šiem nosaukumiem saprot Jelgavu un Rīgu. Citā vietā kā svarīgs vilciena pieturas punkts minēta Dinaburga; diskusijā par to, ka vilciena maršruts varēja apiet Rīgu, elevēts statuss parādās Liepājai, brīdinot, ka tā pat varēja izkonkurēt Rīgu.⁶⁰⁶

Tiesa, šīs ģeogrāfiski dažādos punktos novietotās, ar Rīgu savienotās “galvaspilsētas” ir ļoti atšķirīgas. Dinaburga ir “citādā telpa”, pretmets Jelgavai, Rīgai, Liepājai. Tai nav vācu raksturojuma un nepieciešamības latviešiem to “ieņemt” un latviskot. Savukārt Liepāja pirmajā romāna daļā ir minēta tikai norādē par dzelzceļa savienojumu no Dinaburgas uz Liepāju, otrajā romāna daļā nav minēta, bet vēlāk parādās kā pretmets rusifikācijai un būtisks atskaites punkts “rusifikatoriem”, tostarp iezīmējot noteiktu Krievijas kronim nomināli piederošas telpu ar galējiem punktiem “no Liepājas līdz Narvai”.

Romāna gaitā paralēli nacionālo ideju emancipācijai mainās Rīgas pieejamība. Visa saimnieciskā rosība, kas paredz kontaktu ar zemākas kārtas ļaudīm, koncentrējusies ārpus tās. Piemērs ir konsula Rābemaņa veikals vai Kudrē viesnīca, kuras slēgtajos kabinetos vācu un augstākās šķiras ļaudīm ir iespējams izklaidēties ar tādām meitām, kādu simbolizē Matilde – dzimušām ārlaulības sakaros un nevācietēm.

Pētera pirmā satikšanās ar Rābemaņiem notiek virtuvē. Ieiešana namā pa sētas ieeju un satikšanās viesiem paredzētās telpās viņa kārtas cilvēkam nav iedomājama. Tādējādi aristokrātiskais ar varas izpausmi un kultūru saistītais ir šķirts no saimnieciskā un primitīvā: “Beidzoti viņi sasniedza Tilta galu un iegriezās Lielā Akmeņu ielā. Tur toreizi bija daudz lielāka rosība nekā tagad un jo sevišķi pa ķīļu laiku, kur neviens pār Daugavu

---

⁶⁰⁴ “Beidzot kāds vecs vecis ar sirmu bakanbārdzu un ļoti perfīdu seju iznāca no citu pulka un, jokaini smīnēdams viņiem tuvojās. “Jūs alu vēlaties, draugs?” tas sacīja skaidrā latviešu valodā. “Lūgtu, aizejat tur uz mazo paviljonu... Jums tur iedos...” Mazais paviljons bija priekš prastiem ļaudīm, bet arī tur nelabprāt runāja latviski. [...] “Jā, jā, bet šī vieta ir tikai priekš kungiem, draugs,” sulainis aizņādīja.” Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 285.

⁶⁰⁵ *Ibid.*, 8.

⁶⁰⁶ No Gustava Daniela Hernmarka uzrunas Rābemaņa rautā: “Ārzemju rēderi labprāt atturējās sūtīt uz Rīgas ostu, un nodibinājās uzskati, ka Rīga kā ostas pilsēta nekam neder, un valsts centrālā valdība Pēterburgā vairs neturēja pat par vērtu vilkt dzelzceļu no Dinaburgas uz Rīgu, bet projektēja pirmējo savienot ar Liepāju. No šīs līnijas tad Rīgai tuvākā vietā bija atļauts savienoties ar zaru līniju. Tās bija lielas briesmas priekš mūsu tēvu pilsētas, kas apdraudēja viņas nākotni.” *Ibid.*, 285.

nevarēja pāri tikt un visiem, kas bija iebraukuši no Kurzemes puses, vajadzēja pārdot savus produktus un iepirkt savas vajadzības tepat.”⁶⁰⁷

Perifērijas un centra problēmas kontekstā A. Deglava romānā izceļama īpaša telpiska struktūra – Rīgas Latviešu biedrības nams. Sākotnēji tā ir tikai iecere, turklāt mazticama. Pretestība tam ir pašos pamatos – biedrības kā pulcēšanās formālas realizācijas liegums latviešiem. Tādējādi gan pulcēšanās biedrībā, gan idejas kondensēšana līdz iemiesošanai konkrētā telpiskā objektā – ēkā – biedrības namā ir pretēja kolonizatora interesēm. Simboliski tā ir perifērijas (kolonizēto) telpiskas struktūras pārbīdīšana uz centru, centrīce – ienākšana kolonizatora teritorijā, padarot šo vācisko, centrālo, ar autoritāti apveltīto telpu par jaunu kodolu saturiski izmainītai perifērijai. Tas ir konsensus risinājums. Vācbaltiešu, cariskās administrācijas un latviešu skatījums par telpu un centru pārklājas. Iespējams, tādējādi tiek mazināts konflikta potenciāls. Jāpiebilst, ka koloniālo centru kā galvaspilsētu saglabāša emancipētajam un suverēnajam agrākajam kolonizējamajam nav universāla prakse. Nereti tiek veidotas jaunas galvaspilsētas, simboliski atņemot varas funkcijas iepriekšējam centram.

Latviešiem ir nepieciešams pārveidot telpu, latviskojot to. Gluži kā to dara Pēteris un Maris, cenšoties tikt apkalpoti Vērmanes dārza lielajā paviljonā, kas ir telpa, kurā runā tikai vācu, iespējams, arī krievu, bet ne latviešu valodā. Pēteris un Maris naivi cenšas salauzt un pārrakstīt vietas vācisko raksturu. Šajā ziņā latviešu koloniālā situācija ir atšķirīga no, piemēram, Zairas un citām agrākajām kolonijām, kur sākās plašs revizionisms, kas skāra arī publisko telpu un arhitektūru. Pieļāvuma formā var minēt, ka latvieši atzina vācu kultūras pārkumu un caur to jutās piederīgi Eiropas kultūrai, kas, protams, bija vēlamā, elitārā, augstā kultūra latviešiem, krieviem, poļiem un citām tautām; šī iezīme saglabājusies līdz mūsdienām.

Nav šaubu par to, ka Latviešu biedrības namam ir jāslejas pašā Rīgas centrā. Turklāt ar centru domāta centrālā ass, uz kuras notiek visstraujākā attīstība, kas savieno veco, sargājamo un bruņniecisko Iekšrīgu ar tās jauno un lepnāko daļu, kas atspoguļo Rīgas bagātības. Sniedzot Pēterim enciklopēdisku uzziņu par Rīgas ikgadējo tirdzniecības apgrozījumu, iedzīvotāju skaitu 1867. gadā, Fuchsings ar Pēteri brauc pa Pauluči ielu (mūsdienu Merķeļa iela) garām Vērmaņa parkam: “Fuchsings aplūkoja otrpus ielas tukšos, neapbūvētos gruntsgabalus, kuri izstiepās līdz politechnikai, kuru patlaban cēla. “Redzi, Persi, ja mums kādreiz būs latviešu biedrība, te mums viņu vajadzētu celt. Te mums būtu pašā vidū. Visiem vienādā attālumā, Aleksandra vārtiem, Jāņa vārtiem, Smilšu kalniem,

---

⁶⁰⁷ Deglavs, A. (1927 [1911]) Rīga. Kulturvesturisku romanu triloģija. Pirmā daļa. Patrioti. 2. *Augusts Deglavs. (1927) Kopoti raksti.* V. Rīga: J. Rozes apgādībā, 42.

Sarkandaugavai, Pārdaugavai... Kur tad latvieši citur ir kā pilsētas malienās... Centrā jau viņu nav...”⁶⁰⁸ Romāna iznākšanas brīdī reālais nams jau bija nostāvējis četrus gadu desmitus (1869–1908.), nodedzis ugunsgrēkā un uzcelts no jauna (iesvētīts 1909. gadā), pārbūvēts iespaidīgā apjomā, salīdzinot ar pirmo. To, ka šis nams ir īpaša, simboliska telpiska struktūra, akcentē atradums pamatos. Nav būtiska notikuma atbilstība vēsturiskam faktam, bet gan šī elementa atspoguļojums noteiktā kontekstā romāna telpiskajā struktūrā. Galvaskausi, saule un varavīksne ir mirstīgā un mūžīgā (*memento mori*), Dieva un debesu, zemes derības simboli.⁶⁰⁹ Interesanti, ka 19. gs. prese apliecina, cik simboliski tika uztverts šis atradums: ““Gott giebt Sonne und Regen” – “Dievs dod sauli un lietu.” Šie vārdi ir nozīmēdami priekš mūsu pašu dzīves, priekš visas sadzīves un pat arī priekš vienas biedrības. Tāpēc atļaujiet man šodien un īpaši šai priecīgā brīdīnā, – kur mēs patlaban sapulcējušies savas biedrības 7tos gada svētkus svinēt, šos vārdus vēl reizi atgādināt, ka: “Dievs dod sauli un lietu.” Esmu pārliecināts, ka īpaši šam teikumam šodien te ir sava vieta.”⁶¹⁰

---

⁶⁰⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 315.

⁶⁰⁹ “Roku pa rokai arī pie viņiem nonāca piemiņas medālis, kas, grūti rokot, bija atrasts līdz ar trim cilvēku galvaskausiem, smalki izstrādātām šķērēm un dunci ar raga spalvu. Uz medaļas vienas puses bija redzama saule pilnā spožumā un no viņas stariem radīta varavīksne. Drusciņ zemāk – abās pusēs viņa dārzi, vidū – tīrumi un pļavas. Pašā apakšā vārdi “Apo 14., 17”, augšā – “Gott giebt Sonne und Regen”. Un medaļa otrā pusē: 1772|Das 3 VIRTEL|J A H R|Der Segensreiche|Und angenehme|Sommer und Erndte|In Feldfrüchlen|Und gestrnde Luftt.|Das: (Brod kos 6. KR.|In Saxen. 8. Pfen.|Joh. Chr. Reich. F.|Fein. Zinn.” Ibid., 390–391.

⁶¹⁰ Tomsons, R. (1875) Svētku runa, tureta no R. Tomsona Rīgas Latviešu biedrības gadaspētkos tai 19. februārī 1875. *Mājas Viesis*, 12 (22.03.1875), 92.

2. Opozīcija “kungi, saimnieki – vergi, dzimtcilvēki, kalpi”

A. Deglava romānā “Rīga” atklāti laikmeta aktuālie naratīvi: migrācija no laukiem uz pilsētu, sociālekonomiskā stāvokļa izmaiņas, šķiru piederības pārskatīšana, dzimtcilvēka ikdienas dzīves pieredze, dzīve pēc dzimtbūšanas atcelšanas un dzimtcilvēka pieredze kolektīvajā atmiņā. Minētie naratīvi šajā darbā netiek izdalīti un apskatīti atsevišķi, kontekstuāli kopsavilkti kā koloniālā diskursa sastāvdaļas konkrēta korpusa piemērā.

A. Deglava romāna koloniālajā diskursā iezīmējas noteikta jēdzienu sistēma, kas gan ietilpina, gan konstruē vienu no svarīgākajām koloniālās atkarības vai apspiestības izpausmēm – pašas organizējošās ass pastāvēšana, kuras vienā galā ir kolonizators, bet otrā – kolonizējamais. Šāds pretnostatījums ir loģisks, aplūkojot, cik radikāli ir latviešu sociālekonomiskie apstākļi, ka nav tiesību efektīvi aizstāvēt savas tiesības objektīvā tiesā. Taču tas ignorē situācijas, kad pretnostatījums nav radikāls. Piemēram, leģenda, kas ļauj Pēterim Krauklītīm jau kā ģimenes loceklim apmeklēt Rābemaņu namu, proti, attiecības starp vācieti un latviešu sievieti. Starp abiem ekstrēmiem pastāv arī cita veida attiecības, robežstāvokļi. Tiesa, robežstāvokļi, piemēram, jauktās laulības vai vācu–nevācu nošķiruma pārkāpums, ir saistīti ar konkrētu situāciju, varbūt pat izņēmumu vai lokālu kontekstu. Tādējādi tie var pastāvēt vien ierobežotā laika nogrieznī – tik ilgi, kamēr tos pieņem apkārtējie vai vara vērsas pret šādu izņēmuma pastāvēšanu. Tāpat iespējams, ka vara nodrošina formālu, varbūt pat tieši vienam gadījumam piemērotu kārtību, kā “leģitimēt izņēmumu un, tādējādi, būtībā pārtraukt izņēmuma stāvokļa turpmāku pastāvēšanu”.⁶¹¹

Cits robežstāvokļu un to reglamentēšanas mēģinājumu piemērs ir pasākumi, kas tika īstenoti Vācijas kolonijās, lai nepieļautu “jauktās laulības”, proti, laulības starp dažādu rasu pārstāvjiem.⁶¹² Te jāatgādina, ka viena no svarīgākajām koloniālisma iezīmēm postkoloniālā diskursa pētījumos ir koloniālo attiecību pastāvēšana starp baltās rases pārstāvi un koloniālajām metropolēm Rietumeiropā un citas rases pārstāvi vai tautām, kas, kā tika uzskatīts, atrodas uz ievērojami zemāka attīstības pakāpiena nekā Rietumu metropoļu iedzīvotāji. Turklāt zīmīgi, ka pat vācu zemnieks (jo šķiru pretrunas apskatāmajā laikā valdīja gan Krievijā, gan Vācijā un citviet) koloniālajā procesā varēja iesaistīties kā aktīva puse – kolonizators, kamēr latviešu zemnieks (sevišķi līdz

⁶¹¹ Piemēram, Laura Sutuma pielaišana galdnieku cunftei, ja viņš piekrīt mainīt uzvārdu un uzdoties par vācieša un latvietes bērnu.

⁶¹²Faktiski iespējams izšķirt vismaz divus aizlieguma/atļāvuma stāvokļus Rietumvalstu kolonijās, kas salīdzināmas situācijai Baltijas provincēs. Piemēram, Francijas kolonijās līdz pat 20. gs. sākumam jauktas laulības (un/vai attiecības) tika pieļautas un pat uzskatītas par akulturācijas procesa daļu. Vācijas kolonijās Āfrikā jauktās laulības nav bijušas biežas. Tieši tādēļ pētnieki norāda, cik zīmīgs ir vēlāk ieviestais aizliegums vāciešiem stāties jauktajās laulībās. Par spīti fenomena mazskaitlīgumam, tas raisījis asas diskusijas un nokaitētas emocijas. Svihranova, J. (2014) The Fight For Mixed Marriages. *Asian and African Studies*, 23 (2), 288–289.

brīvlaišanai) netiek uzlūkots par līdzvērtīgu vācu zemniekam. Šādu uzskatu vadītā koloniālā politika attiecās uz valstīm, kur kolonizējamajiem bija balta ādas krāsa, piemēram, Īriju un Latviju.

To, ka jauktās laulības bija problēma, proti, sociāli marķēts stāvoklis, izņēmums, tostarp nosodāms, apliecina diskusijas par to, vai šī prakse ir pieņemama, izšķirošs lēmums un rīcība šajā jautājumā. 1905. gadā vācu pārvaldītajā Dienvidrietumu Āfrikā tiek pieņemts administratīvais dekrēts, kas aizliedz laulības starp vācu vīriešiem un afrikāņu sievietēm.⁶¹³ Šāds formulējums skaidri parāda, ka pretējais, proti, laulība starp vācu sievieti un afrikāņu vīrieti, ne tikai nav notikusi, bet tiek uzskatīta par neiespējamu. Līdzīga normatīvo aktu prakse sekoja vācu Austrumāfrikā un Samoā. Tiesa, Samoā šī dekrēta ievērošana bijusi mazāk strikta. Interesanti, ka jauktajās laulībās dzimušie bērni varēja tikt atzīti par vāciešiem. Lai tas notiktu, bija jāpierāda valodas prasmju un noteiktas izglītības līmenis. Vācijas Klusā okeāna koloniālajos valdījumos kopdzīve (nav līdzvērtīga juridiskajā regulējumā laulībām) ar vietējām sievietēm tika pieņemta, vācu koloniālajam administratoram (*Landeshauptmann*) Albertam Hālam (*Albert Hahl*) bija bērns no jaungvinejiešu sievas.^{614, 615} Jaukto attiecību pastāvēšana svarīga A. Deglava "Rīgas" koloniālo zīmju analīzē, jo tieši šāda izcelsme kļūst par Hildergardes skaidrojumu, kā Pēteris Krauklītis var būt vācietis un latvietis.⁶¹⁶

Ap kolonizatora-kolonizējamā asi orientējas svarīgi jēdzieni, kas raksturo varas un tiesību esamību vai to neesamību, būtiskus ierobežojumus, nevienlīdzību uzsverošas atšķirības. Piemēram, nozīmīgu jēdzienu grupu veido jēdzieni "kungi, saimnieki, muižnieki" un "vergi, dzimtcilvēki, kalpi".

Jēdzienu grupas elementi koloniālajā asī nav skaidri nodalīti un polarizēti, pretēji tam, kāda mēdz būt to uztvere vai interpretācija koloniālajā tekstā. Turklāt te parādās saistīta problēma – vai vienmēr liekama vienlīdzības zīme starp vergu un vergturi, kolonizatoru un kolonizējamo.

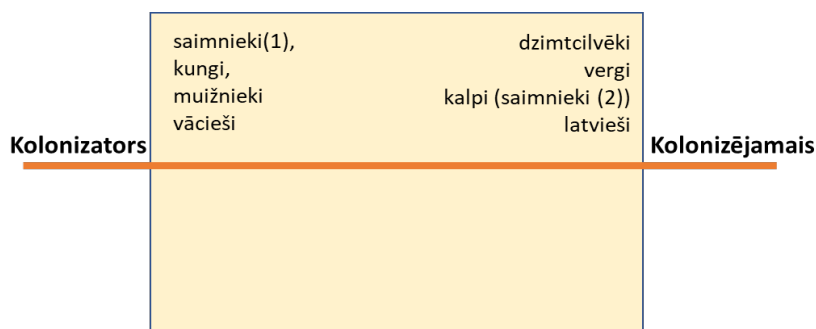
⁶¹³ Conrad, S. (2012 [2008]) *German Colonialism: A short history*. Cambridge University Press.

⁶¹⁴ Ibid., 118–119.

⁶¹⁵ Par spīti ziņām par vietējo – jaungvinejiešu – sievu, zināms, ka Alberts Hāls bija precējies ar vācu aristokrātisko aprindu pārstāvi Luīzi Bartu Mariju von Zekendorfu (*Luise Bartha Marie von Seckendorff*).

⁶¹⁶ Hildergarde Rābemane skaidro Ortrudei Pētera izcelsmi: "Redzi, bērns, tā ir tāda ļoti sarežģīta būšana... Kāds no papa brāļiem jau agrāk atceļojis uz Kurzemi, bijis tur par muižas pārvaldnieku un apprecējis latvieteni... Tā kā viņš miris, tad atraitne palikusi viena un uzaudzinajusi savu dēlu par latvieti. Caur to mēs ar šo jauno radnieku esam nonākuši dīvainās attiecībās... Pēc asinsradniecības viņš stāv mums ļoti tuvu, pēc tautības turpretim ar mums pat naidīgā stāvoklī..." Deglavs, A. (1960 [1912]). *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 402.

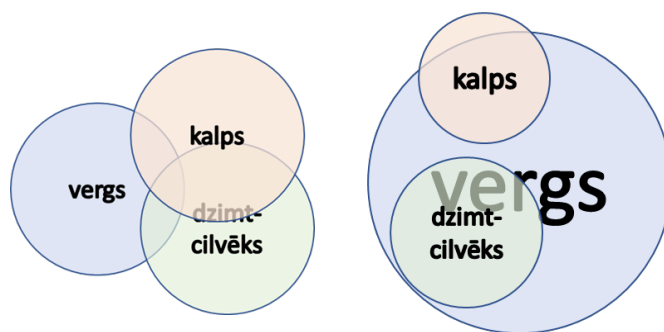

2.1. att. Opozīcijā organizēto kolonizatora un kolonizējamā naratīvu un ar to saistīto jēdzienu shematisks atainojums. Saimnieki (1) – vācbaltieši, kam pieder dzimtcilvēki, kuru labā strādā apvidus zemnieki; saimnieki (2) – latviešu saimnieki, proti, tie, kam lietošanā vai īpašumā ir lauku saimniecība un kas atrodas pretstatā kalpiem gājniekiem vai pilsētu iedzīvotājiem.

Noteiktās situācijās šīs opozīcijas iekļaujas koloniālajā asī, taču ir svarīgas atšķirības, kuru nozīme gan mazinās, ja cīņā ar kolonizatoru un koloniālo pārvaldi tiek piesaukta verdzība un strādnieku kā vergu darba darītāju ekspluatācija. Lai gan kalps atšķirībā no verga, ievērojot noteiktu kārtību, var mainīt saimnieku un iesaistīties diskusijās par saviem sadzīves un darba apstākļiem, algu, vergam šādu brīvību nav. Tiesa, vēsturē zināmi piemēri, kad vergi ir ieguvuši ļoti augstu statusu un labu nodrošinājumu, taču pašu galveno – pašnoteikšanās brīvību – tie saņem retos gadījumos. Masveidā šāda brīvība tiek iegūta tikai brīvlaišanas, abolicionisma apstākļos. Savukārt lielākas grupas vai tikai atsevišķa indivīda gadījumā to nodrošina saimnieka, vergtura, īpašnieka brīva griba.⁶¹⁷ Vergs gan var censties izpelnīties atlaišanu, taču šie centieni paliks neievēroti vai arī niecīgi ietekmēs sadzīves apstākļus. Vergs primāri ir ražošanas līdzeklis un objekts, gluži tāds pats kā iekārtas, kas tos ar laiku nomainīja. Kalps savukārt ir strādnieks – darba rokas.

Nav šaubu, ka A. Deglavs, būdams autodidakts un lasot dažādus autorus, bija informēts par verdzības jautājumiem. Savukārt viņa darba pretenzija uz kultūrvēsturiskumu, ģimenes personiskās atmiņas, laikmeta liecinieku nostāsti un juridiskā materiāla studijas nozīmē, ka A. Deglavs izprata atšķirības starp jēdzieniem “vergs”, “kalps”, “dzimtcilvēks”, “muižnieks”, “kungs”, saimnieks.

⁶¹⁷ Spilgts piemērs ir viens no mūsdienu ASV dibinātājiem (*founding fathers*) vergturis Džordžs Vašingtons. Savā testamentā viņš iekļāva punktu, kas paredzēja īpašumā esošo vergu brīvlaišanu; ar atrunu, ka tas darāms pēc viņa sievas nāves. Šī atruna tādēļ, ka starp viņa vergiem un sievas “pūra vergiem” bija slēgtas laulības un izveidojušās ģimenes. Brīvlaišana nevis uzreiz, bet pēc sievas nāves ļautu neizjaukt šīs ģimenes. Tiesa, ir saglabājušās ziņas, ka dzīves laikā Dž. Vašingtons, raidot vergus darbos dažādās vietās izvietotās fermās un plantācijās, nerēķinājās ar vergu ģimenes saitēm, tādēļ ļoti bieži precētie vergi tāpat dzīvoja šķirti. Uzskatu maiņa sākotnēji tiek saistīta ar ekonomiskiem apsvērumiem, nevis verdzības amoralitāti. Viens no spilgtiem pierādījumiem tam, ka Dž. Vašingtona lielai neiecietībai pret vergu pārkāpumiem un centieniem aizbēgt bija bēgļu sodīšana, pārdodot darbam britu un franču Karību salu kolonijām, kas smago darba apstākļu dēļ nozīmēja nāves spriedumu. Wiencek, H. (2003) *An imperfect god: George Washington, his slaves, and the creation of America*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 132.

2.2. att. Jēdzienu “vergs”, “kalps” un “dzimtcilvēks” nozīmju un loģiskā apjoma savstarpējā konfigurācija: a. vispārīgā lietojumā Rietumu koloniālisma kontekstā (pa kreisi), b. koloniālajā situācijā Latvijas teritorijā (pa labi).

Vārda “verdžība” lietošanai par latviešu stāvokli kopš vāciešu ienākšanas un līdz 19. gs. beigām, kā arī 20. gs. sākumā ir visai sena vēsture. Turklāt to nevar saistīt tikai ar latviešu cīņu par sava stāvokļa pārskatīšanu un politiskajām tiesībām, jo, piemēram, tieši šo apzīmējumu lieto G. Merķelis darbā “Latvieši, sevišķi Vidzemē filozofiskā gadsimta beigās” (1796): “Sešus gadsimtus, kopš latvieši nospiesti verdžībā, šo ievērojamo laika sprīdi, kad Eiropas visas pārējās tautas spērušas tādus apbrīnojamus milzu soļus uz pilnību, latvieši un igauņi ir palikuši uz vietas. Uz vietas? Nē, viņi ir atkāpušies atpakaļ.”⁶¹⁸ Citviet, oponējot tēzei “latvietis vēl nav nobriedis brīvībai”, G. Merķelis raksta: “Ja zināmā stāvoklī būt laimīgam nozīmē būt šim stāvoklim nobriedušam, tad latvietis ir nobriedis brīvībai, nevis verdžībai. Ja viņš brīvību nejauši ieguvis, tad viņš sevi uzskata par apskaužamu, bet verdžībā viņš ir nelaimīgs līdz izmisumam.”⁶¹⁹

Acīmredzot, lai atšķirtu verdžības veidu, kur nav runa par aizjūru kolonijām, kā klasiski tiek saprasta verdžība un koloniālisms, G. Merķelis lieto jēdzienu “dzimtbūtnieciskā verdžība” un atsaucas uz apgaismības laikmeta franču autora Gijoma Tomā Renāla tēzi, ka tas, kurš vēlas būt nebrīvs, ir nelietis, bet “kas savas važas ar varu nespēj saraut, ir nevainīgs, ja viņš tās nomet bēgot, un viņa kungs ir varmāka, ja viņš soda rīcību, uz kuru daba dod tiesību”.⁶²⁰ G. Merķeļa darbā par latviešiem skaidrots jēdziens “verdžība” un “dzimtbūtnieciskā verdžība”, tostarp salīdzinot latviešu un igauņu atpalcību no citām Eiropas tautām. Tas paskaidro konkrēto opozīcijas mehānismu starp muižnieku, saimnieku, kungu, no vienas, un vergu – no otras puses. G. Merķeļa darbā precīzi fiksēts sava laika muižniecībā valdošais noskaņojums – nedot vairāk brīvības dzimtbūtnieciskās attiecībās esošajiem latviešu un igauņu zemniekiem: “Tāpat kā Janavs pirms viņa, Merķelis

⁶¹⁸ Citēts pēc: Merķelis, G. (1999 [1796]) *Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimtena beigās*. Rīga: Zvaigzne ABC, 26.

⁶¹⁹ *Ibid.*, 33.

⁶²⁰ *Celui qui ne peut le briser par la force, est innocent, s'il s'en délivre par la fuite et son prétendu maître est un tyran, s'il punit une action autorisée par la nature*. *Ibid.* Oriģinālā: Raynal, G.-Th. (1780) *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes*. Chez Jean Léonard Pellet, 27.

slavē Karla Frīdriha barona fon Šoulza-Ašeradena centienus uzlabot latviešu dzimtcilvēku (*serf*) likteni viņa muižu īpašumos “Asheraden” un “Riemannshof” Livonijā. 18. gs. 60. gadi – bija periods, kad vairums Baltijas vāciešu muižniecības bija ļoti negatīvi noskaņotas attiecībā uz jebkādiem ierosinājumiem uzlabot latviešu stāvokli. Šis noskaņojums bija pat līdz tādai pakāpei, ka vairums sapulcēto Baltijas vācu muižnieku “man erklarte sich mit Heftigkeit gegen alle gefährliche und chimarische Neuerungen (deklarēja dedzīgu pretestību visiem bīstamajiem un himēriskajiem jauninājumiem)”.⁶²¹

G. Merķelis nerunā par dižciltīgo mežoni (*noble savage*⁶²²), bet gan prognozē, ka, neveicot reformas, kas dotu zemniekiem interesi par savu darbu un tā augļiem, “pieslēgtu” caur personisko ieinteresētību, pienāks laiks, kad vācieši tiks noslepkavoti, latvieši piedzīvos regresu uz primitīvu pirmatnējo stāvokli un galu galā paši ies bojā mežos, kuros mitināsies, viņu nāves iemesls būs zobens, ko tie pacels viens pret otru.

Protams, nevar ignorēt kritiku, sevišķi mūsdienu, kas saistās ar G. Merķeļa darbu. Pirms tai pieskarties, vēlreiz jāatskatās uz jēdzienu “vergi” un jāizprot tā attiecināšana uz latviešiem. Jāatgādina par vergu zemo stāvokli iepretim saimniekam juridiskā ziņā, proti, neaizsargātību. Pastāv noteiktas kārtības un tiesības, tostarp par piemērojamajiem miesas sodiem. Šī darba uzdevums nav fiksēt līdzības vai atšķirības par konkrētu tiesību apjomu vai sodu bardzību attiecībā pret vergiem vai dzimtcilvēkiem. Svarīgi ir konstatēt, ka personas ķermenis pilnībā ir pakļauts kungam, kurš lielākoties ir tiesas spriedējs. Vācu aristokrātijas pārliecība par savas rīcības pareizību (morāles kategorijās) un apmierinātība ar esošo stāvokli (pretošanās reformām, kas nozīmētu jauna stāvokļa veidošanos) saistās ar rūpīgi sargātajām tiesībām un privilēģijām.⁶²³

Par šīm tiesībām un privilēģijām ir runa romāna “Rīga” pirmajā daļā un otrās daļas sākumā. Vāciešu nevēlēšanās pārskatīt lietu stāvokli, pielīdzinot to citu Eiropas valstu izpratnei, parāda, ka G. Merķeļa kritizētais stāvoklis nav (pietiekami) mainījies līdz romānā aptvertajam laikam; tā uz to raugās autors, kurš dzīvo un raksta “savā”, proti, autora laikā – aptuveni piecdesmit gadus vēlāk.

⁶²¹ Blumbergs, A. J. (2008) *The Nationalization of Latvians and the Issue of Serfdom: the Baltic German Literary Contribution in the 1780s and 1790s*. Cambria Press, 184–185.

⁶²² “Dižciltīgais mežonis” ir apzīmējums tādām tēlam literatūrā, kas, lai arī autors, pārstāv svešu, iespējams, primitīvu kultūru, ir civilizācijas ļaunuma neskarts, sniedz kultivētajai auditorijai vērtīgu morālētisku atgādinājumu par pamatvērtībām un simbolizē labo sākumu cilvēka raksturā. Raksturīgs piemērs ir Džeimsa Fenimora Kūpera 1757. gada vēsturiskais romāns “Pēdējais mohikānis”, kurā divi iezemiešu tēli Čingačguks un viņa dēls Unkas ir acīmredzamā un nesamierināmā kontrastā ar citiem romānā attēlotajiem naidīgajiem indiāņiem. Tādējādi radīts visai unikāls personāžs, kurš, būdams iezemietis, ir morālētiskas kvintesences piemērs kolonizatoram.

⁶²³ Blumbergs, A. J. (2008) *The Nationalization of Latvians and the Issue of Serfdom: the Baltic German Literary Contribution in the 1780s and 1790s*. Aherst, N.Y: Cambria Press, 186.

Interesanti, ka ievadlekcijā, kas nolasīta 200 gadus pēc pieminētās grāmatas publicēšanas, akadēmiķis prof. J. Stradiņš, kurš citviet⁶²⁴ ir centies “samierināt” tradicionālo verdzības diskursu ar mūsdienu Latvijas politisko nepieciešamību pozicionēt sevi kā vēsturiski cieši un nedalāmi saistītai ar Eiropu,⁶²⁵ lieto vārdu “verdzība”: “Tā pirmoreiz parādīja izglītotajai Eiropai latviešus kā tautu, pavēstīja par to vēsturi, par nelaimīgo likteni, par necilvēcīgo dzimtbūšanas, par verdzības jūgu, kurā tā atradās.”⁶²⁶

Svarīgi saprast, ka G. Merķelis savos uzskatos nebija viens. Uz ideju rakstīt politisku pamfletu par latviešiem viņu pamudina saruna “ar Zaubē (Jaunpilī) dzīvojošo kolēģi – franču mājskolotāju”⁶²⁷, kurš spējis pārliecinoši ieskicēt dzimtcilvēku stāvokli, turklāt tā, ka tas sabalsojās ar G. Merķeļa vērojumiem.⁶²⁸ Akadēmiķis J. Stradiņš secina, ka nevietā G. Merķelim pārmet neobjektivitāti vai nepietiekamu informētību: “Latviešu vēsturnieku pētījumi (prāvu aktu oriģināli u. tml.) tomēr liecina, ka Merķelis savu vērojumu par zemnieku stāvokli 18. gs. beigās veidojis uz plaša, autentiska materiāla pamata, uz vērojumiem, atstāstiem un literatūras studijām, ka viņš ir bijis pietiekami objektīvs un dziļš, kaut arī, kā izteicies Karls Zontāgs – “daudz deklamācijas, bet tam tā arī jābūt”.”⁶²⁹

Pirms apskatīt ar kalpību un kundzību saistītos jēdzienus un to grupas analizējamajā tekstā, lietderīgi pieminēt Georga Vilhelma Frīdriha Hēgeļa filozofiju, ciktāl tā atklājas darbā “Gara fenomenoloģija” (*Phänomenologie des Geistes*, 1807). A. Deglavs ir bijis autodidakts, iepazīnās ar noteiktu filozofu darbiem, rakstīja publikācijas par dažādiem, tostarp filozofiskiem, tematiem.⁶³⁰

⁶²⁴ Stradiņš, J. (1990). Vācbaltieši Latvijas kultūras kopībā. *Literatūra un Māksla*, 13.01.1990., Nr. 2, 1.-2.

⁶²⁵ “Mēs esam sākuši vērtēt Baltijas vāciešus vai vācbaltiešus (kā būtu pareizāk sacīt) ne tikai kā latviešu tautas apspiedējus un nīdējus, bet arī kā svarīgu saistības elementu ar Eiropas kristiānisma tradīcijām, kā kultūras un civilizācijas nesējus šī vārda īstajā nozīmē, turklāt jo daudzus un jo dažādos aspektos. Svarīgi apzināties, ka vācu klātbūtne ir būtiski ietekmējusi vispārējo kultūras situāciju Latvijā un visā Ziemeļaustrumu reģionā. Līdz pat 20. g.s. vācbaltieši – muižnieki, birģeļi, mācītāji, ārsti, aptiekāri, skolotāji, ierēdņi, amatnieki, tirgotāji – veidoja noteiktu kultūras vidi Baltijā, kuru vēroja latvieši, kurā daudzi no tiem centās integrēties.” Ibid.

⁶²⁶ Stradiņš, J. (1996) Garlība Merķeļa “Latvieši” un mēs [ievadlekcija Latvijas Universitātes Žurnālistikas katedras un Gētes institūta organizētajā konferencē “Garlībs Merķelis un masu mediji'96” (Garlieb Merkel Medienkonferenz'96) Reiterna namā 1996. gada 25. oktobrī]. *Latvijas Vēstnesis*. 31.10.1996 (183). Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id> (skatīts 01.06.2021)

⁶²⁷ Ibidem

⁶²⁸ Stepermanis G. Merķeļa rokrakstu piezīmēs atradis šādu norādi: “Kādā gaišā, zvaigžņotā naktī es atgriezos mājās no drauga, kas dzīvoja gandrīz vienu jūdzi no manis. Mūsu sarunu priekšmets visu vakaru bija dzimtcilvēku nelaimīgais stāvoklis un visu līdzšinējo uzlabošanas mēģinājumu neveiksme. Kvēlojot līdzjūtībā un nepatīkā, atceļš man likās ļoti īss. Vienmēr vēl aizņemts ar šo jautājumu, es biju apgūlies, pats gandrīz to neapzinādamies. Guļot es arvien ļoti skaidri un dzīvi turpinu domāt. Arī šoreiz es tikko kādu ceturtdaļstundu atrados gultā, kad no sajūtu mežonīgā jucekļa noteikti parādījās mana darba ideja. Es izlēcu no gultas, piegāju pie rakstāmgalda un uzrakstīju titulu: “Latvieši filozofiskā gadsimta beigās”.” Ibid.

⁶²⁹ Ibidem

⁶³⁰ A. Deglava interesi par filozofiju apliecina 1908. gadā laikrakstā “Liepājas Atbalss” publikācija: “Priekšlasījumu vakars [...]. Viņa galvenais saturs: Deglava referāts par tikumību, kuram šāds plāns: 1) tikumība kā nosaukums un jēdziens; 2) morāle, etika un ieražas; 3) labā un ļaunā principi; 4) antropomorfisms jeb cilvēks kā visu lietu mērs; 5) dziņa pēc pilnības un ideāliem; 6) indivīds un sabiedrība; 7) metafiziska morāle; 8) dabiska morāle; 9) sabiedriska morāle; 10) iedzimtība un audzināšana; 11)

G. Hēgeļa “kungu un vergu” dialektikā notiek apziņas sadursme, rezultātā katra opozīcijas puse ierauga sevi it kā no malas. Šī distance no savas apziņas un paštēla ir nepieciešama, lai būtu iespējama jēgpilna sevis uzlūkošana apziņu sadursmē. Tās var izvēlēties ignorēt otras esamību. Tādā gadījumā nekāda jēgpilna sevis un otras puses apjēgšana nenotiek. Pretējais paliek kā nedzīvs objekts bez iespējām saskatīt abu subjektu vienvērtīgumu. Otra iespēja – saskatīt šajā apziņu sadursmē savu spoguļattēlu, kas nozīmē, ka “sevis apzināšanās ir saskārusies ar citu sevis apzināšanos; tā ir izgājusi *ārā pati no sevis*. Un tam ir dubulta nozīme: pirmkārt, notiek sevis pazaudēšana, jo tā atrod sevi *citā* būtņē; otrkārt, to darot, tā izspiež otru, proti, tā neredz otru kā (svešu) būtņi, bet gan otrā redz pati sevi”.⁶³¹ Vergam tas būtu kungu apziņas “spoguļattēls”, aizstāšana ar savu apziņu, nepieciešama, lai apliecinātu savu esamību. Notiek savas apziņas aizstāšana ar otrā apziņu. Līdz ar to abu pušu apziņu līmenī nodibinās cieša dialektiskā saikne. Turklāt tā ir atkarības saikne, kur pastāvēšana un pašrealizācija iespējama tikai caur otru. Tā saimnieka vēlme nav pietiekama, lai notiktu vēlmes realizācija. Tas iespējams tikai ar vergu palīdzību. Līdz ar to, kļūstot par visu vēlmju fizisku realizētāju, vergs būtībā savās rokās tur atslēgas arī saimnieka brīvībai.

Šī dialektiski saistīto opozīciju eksistence manifestējas kā dzīves un nāves cīņa, kurā nepieciešams iesaistīties, lai apliecinātu paša pastāvēšanu: “Indivīds, kas nav riskējis ar savu dzīvību, gan var tikt atzīts par *personu*, bet viņš nav sasniedzis šīs atzīšanas patiesumu. Līdzīgi kā katrs liek uz spēles savu dzīvību, tāpat arī katram jācenšas pēc otra nāves, jo tas nevērtē otru vairāk nekā pats sevi; tā būtības esamība ir tam klātesoša “otra” formā, ārpus sevis un tam jāatbrīvo sevi no šīs paša eksternalizācijas.”⁶³²

Interesanti, ka A. Deglavs apliecina šo dialektiku savā darbā un apzināti aiziet no tās, ļauj interpretēt šīs norādes kā negatīvu, neatbalstāmu parādību. No visas tēlu sistēmas tikai viens tēls – Lauris Sutums – zīmē nākotnes ainas, kurās parādās otras puses (kungu un saimnieku) fiziska iznīcināšana: ““Ha-ha-ha!” Lauris it savādi un skaļi iesmējās, ka vai kroga sienas nodrebēja. “Nāks laiks, nāks laiks, draugi, tad ķeizars pateiks: “Ņemiet viņus, dariet ar tiem, kā tīk!” Un tad mēs viņus ņemsim, mēs viņus svilināsim, karstā piķī vārīsim,

tikumības nozīme vispār.” b.a. Vietējās ziņas. Priekšlasījumu vakars. *Liepājas Atbalss*, 03.04.1908 (40).

⁶³¹ Hegel, G. W. F. (1977 [1807]) *Phenomenology of Spirit*. (J. N. Findlay, ed.; A. V. Miller, trans.). Oxford: Clarendon Press, 111.

⁶³² “(t)hus the relation of the two self-conscious individuals is such that they prove themselves and each other through a life-and-death struggle. They must engage in this struggle, for they must raise their certainty of being for themselves to truth, both in the case of the other and in their own case. And it is only through staking one’s life that freedom is won; [...] The individual who has not risked his life may well be recognized as a person, but he has not attained to the truth of this recognition as an independent self-consciousness. Similarly, just as each stakes his own life, so each must seek the other’s death, for it values the other no more than itself; its essential being is present to it in the form of an ‘other’, it is outside of itself and must rid itself of its self-externality.” Ibid., 114.

ar karstām stangām viņu miesas kniebsim, viņu kaulus dragāsim, ka lai asins un sārņi šķīst! ... Ha-ha-ha-ha!... Nāks laiks!... Nāks laiks...”⁶³³ Teiktais skan krogus koptelpā, kurā atrodas visdažādākie dzīves ceļa gājuma cilvēki, tostarp vismaz divas ģimenes, kas zaudējuši mājas vācu kungu nostājas dēļ. Taču pat no vācu muižnieku patvaļas cietusī klātesošo daļa sajūtas neveikli, faktiski savā apziņā norobežojas no Laura: “Pēdējos vārdus viņš iekaucās kā ārprātā, acis tam neomulīgi liesmoja un vaigi ap lūpām raustījās... Visi it kā izbijušies palika, kā uz mutēs sisti.”⁶³⁴

Turpmākā romāna gaitā Lauris paliek teju vienīgais, kurš iznes šo radikāli izvērsto saimnieka un verga attiecību totālas iznīcināšanas modeli. Tiesa, te ir svarīga atruna: Lauris nepieļauj savas dzīvības riskēšanu, lai gan tā ir nepieciešama šādu attiecību radikālai iznīcināšanai. Viņa uzskatos taisnību panāk nevis vakardienas verga strauja emancipācija, sasniedzot savas apziņas brīvību un meklējot otras puses – kunga – nāvi (tādējādi iznīcinot arī savu – verga – apziņas spoguļattēlu kunga apziņā), bet gan augstāka spēka – ķeizara – iesaistīšanās, ļaujot vergiem izbaudīt revanšismu visnežēlīgākajā veidā. Jāsecina, ka Laura apziņa nav sasniegusi savu brīvību; tā meklē cita, taisnīgāka kunga. Tas notiek, pieprasot *Fanonisko* vardarbību, lai atbrīvotos no kolonizējamā apziņu graužošā vājprāta. Tas satur tādas zīmes, kas ir diagnostiskas, proti, kalpo par pazīmi vājprāta stāvoklim: “acis tam neomulīgi liesmoja [...] vaigi ap lūpām raustījās”.

Rodas jautājums, vai, beidzoties formālai verdzībai, kļūs brīvi arī pārējie ainas dalībnieki, Pēteri ieskaitot, kas otras puses fizisku iznīcināšanu neaplūko kā iespēju, neizdzīvo pat prātā. Šāda jautājuma formulēšana ir būtiska koloniālisma atspoguļojuma psiholoģijas atklāšanai mākslas tekstā un apliecina kunga un verga dialektikas pastāvēšanu. Proti, tiek uzlūkoti personāži, to dinamika, aktualizējas jautājums, kāda būs viņu brīvība, kāda būs viņu psihe, neizaicinot kunga un kalpa, kolonizatora un kolonizējamā, verga un vergturu attiecību asi? Atbilde ir svarīga gan no teorētiska, gan praktiska skatpunkta un ietiecas citā izpētes jautājumā – vai kolonizējamais vispār var (kādreiz) kļūst pavisam brīvs no kolonizatora un tā iespaida.

Jēdzienu grupa “vergs”, “kalps”, “dzimtcilvēks”

A. Deglavs līdz galam neatrisina jautājumu par to, kā vērtēt atkarību no kolonizatora un kolonizējamā eksistenci, kuras aprakstam izmanto dažādus emocionāli ietilpīgus jēdzienus, piemēram, “verdzība”, “vācu kungi” u. tml. Tādēļ jēdzieni “vergs”, “kalps” un “dzimtcilvēks” dažkārt ir sinonīmi, citkārt starp tiem veidojas svarīgas nozīmes atšķirības. Kopumā romānā iespējams saskatīt divas dažādas semantiskās konfigurācijas, shematiski

⁶³³ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 24.

⁶³⁴ Ibid.

attēlojot šo jēdzienu apjomus un nozīmju laukus, kā arī semantisko atšķirību savstarpējās attiecības (sk. 2.2. attēlu).

Ilustrācijas kreisajā pusē redzamajā shēmā atšķirības jēdzienu “vergs”, “kalps” un “dzimtcilvēks” nodalāmas. Šī shēma raksturīga, runājot par Eiropas aizjūras kolonijām, proti “klasisku” koloniālo ekspluatāciju, piemēram, Dž. Konrada “Tumsas sirds” izpratnē. Interesanti, ka A. Deglavs runā par to, ka latviešu stāvoklis ir verdzības stāvoklis, proti, salīdzināms ar tādu verdzību, kāda vēsturiski vērojama, piemēram, ASV dienvidu štatos, taču šī semantiskā konfigurācija lielākoties saistīta ar tiem apraksta elementiem, kuros runa ir par aizjūru kolonijām. Piemēram, tā parādās Ērgļa Kārļa sarunā ar mācītāju Kārli Balodi, apspriežot viņa ideju – nodrošināt latviešu tautai labvēlīgus attīstības apstākļus tur, kur to neapdraud vācu muižniecība, bet cariskās administrācijas pārkrievošanas politika.⁶³⁵

Stāstot savu ideju par Brazīlijas Paranas provinces piemērotību latviešu kolonijām, mācītājs Balodis aktualizē verdzību kā ar ādas krāsu un izcelsmi Āfrikas kontinentā saistītu ekspluatāciju un beztiesiskumu. Līdz tam A. Deglavs šo nozīmi vārdā “verdzība” ir aktualizējis, taču retoriskā nozīmē, parādot, ka vācu muižnieku patvaļa latviešus faktiski novedusi līdz tādām stāvoklim. Tomēr šajā fragmentā no Baltijas provincēm atšķirīgi parādās verdzības un tās atcelšanas jautājums: ““Ja mēs to gribam un izlietojam izdevīgo gadījumu,” Balodis atbildēja, “tad mēs to varam. Brazīlijas valdība tagad pati ieceļošanu ne vien veicina, bet to tieši pabalsta. Jums būs zināms, ka Brazīlijā pēdējā laikā atcelta verdzība, kura tur pastāvēja pie nēģeriem. Šie nēģeri brīvprātīgi nestrādā un aiziet. Lai zemi neatstātu tukšu, bez kopējiem, valdība rūpējas par kolonistu ieceļošanu.””⁶³⁶

Raksturīgi, ka “verdzība, kura tur pastāvēja pie nēģeriem”, ir saistīta ar paverdzināto morāli, respektīvi, tās trūkumiem: “šie nēģeri brīvprātīgi nestrādā”. Tādējādi tiek atkārtots koloniālais stereotips un Eiropas koloniālo politiku attaisnojošais retoriskais arguments, ka negroīdās rases pārstāvjiem (plašākā nozīmē – tautām, kas nepieder Eiropas koloniālajām nācijām) nav eiropiešu darba tikuma, tādēļ paverdzināšana ir likumsakarīgs un attaisnojams veids, kā piespiest darbam. Tas saistīts ar civilizējošo elementu un kristīgo tikumu.⁶³⁷ Attiecībā uz latviešiem A. Deglavs šādu apsvērumu – piespiest darbam, kā tas

⁶³⁵ Dīriķis: “Jūs taču ziniet, Ērgļa kungs, ka mums, latviešiem, te Baltijā beigas. [...] Ja pārkrievošanas periods paliek arī uz priekšu un nav paredzams, ka tas grozīsies, tad drīz vien no mums, latviešiem, nevarēs sameklēt ir pēdas. Tātad, ja mēs savu tautību un kulturu gribam glābt, mums ir jāredz, kur mēs paliekam.” Kārlis Balodis šajā pašā sarunā: “Skolās mēs vairs nedzirdēsim ne vārdu pa latviski, un, ja mums vēl aizliedz biedrības un laikrakstus, tad, – kur mēs tad rakstīsim? Jūs ziniet, ka leišiem vairs ne zilbes nav brīv drukāt savā valodā, pat pātaru grāmatas ne...” Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. III. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 153.

⁶³⁶ *Ibid.*, 155.

⁶³⁷ Tas jāskata kopsakarā ar kariķēto vācu mācītāju tēlu, kas romānā atainots kā mācītājs Konradijs Jelgavas Svētās Annas baznīcā. Savā sprediķī viņš tieši pasaka, ka latviešu darba tikums nāk no vācu kungiem un evaņģēliski luteriskās kristietības. Kontrastam min krievus: “Tas krievs jau ir tik slinks, ka viņš nevīžo ne savu juntu izlāpīt, ne savai akai to grodu ielikt. [...] Bet kam vēl [izņemot Dievu – *aut.*] jums par to

minēts par nēģeriem, kas brīvprātīgi nestrādājot, – nepieļauj, tādēļ te parādās rasistisks arguments, kāds bija raksturīgs vēl lielā daļā 19. gs. arī Latvijas teritorijā.

Saistot verdzību ar ādas krāsu (tātad arī rasi), iespējams novērot to, ka 19. gs. otrajā pusē un gadsimtu mijā latviešu stāvokļa aprakstīšana ar vārdu “verdzība”, ir retoriska, jo pastāv arī citas verdzības izpausmes. Tādējādi tā nepauž tik daudz sava stāvokļa objektīvu raksturojumu, cik saasinātas izjūtas par to, cik šis stāvoklis atšķirīgs no attieksmes pret citām Latvijā dzīvojošajām tautām. Tajā pašā laikā, atsaucoties uz augšminēto rasistisko komponenti, ir pamats vaicāt, vai A. Deglava romānā ietvertu latviešu tēlu izpratnē ir iespējams salīdzināt ar nēģeriem Brazīlijā vai Amerikas Savienotajās Valstīs. Romānā atrodamas nepārprotamas norādes, ka pat valodas, ne tikai ādas krāsas un reģiona piederības ziņā tuvi radniecīgie leiši uzlūkoti kā nedaudz zemāki, vēl jo vairāk tas attiecas uz ebrejiem. Te gan jāpiebilst, ka sevis un apkārtējo uztveri apskatāmajā periodā ietekmē arī piederība sociālai šķirai. Šajā izpratnē A. Deglava “Rīga” primāri ir lauku iedzīvotāju, pilsētā ienākušo lauku latviešu balss.

Atšķirībā no muižas kalpiem, ar kādiem Pēteris Krauklītis vai citi laukos dzīvojošie latvieši saskārušies savos dzimtajos novados, pilsētā jēdziena “kalpi” apjoms iziet ārpus plašā, aprakstošā jēdziena “vergs”. Lai gan redzams, ka saimnieki seko līdz tam, kurš no algotajiem kalpu un tam pielīdzināmu funkciju veicējiem ir latvietis, taču tie nav piesaistīti saimniekam. Viņu statuss ir ievērojami augstāks, salīdzinot ar kalpiem lauku apvidos, nemaz nerunājot par kalpiem lauku sētā. Augstāka statusa un brīvības piemērs ir Kreiļu pāris Rābemaņu namā. Kučieri Kreili, pats to nezinot, Pēteris Krauklītis jau ir saticis un pieredzējis visai nicīgu izturēšanos. Līdzīgu nodemonstrē arī viņa sieva, kas ir strādnieku, proti, zemākā līmeņa, ķēkša konsula Rābemaņa namā: “Ko?! Ratsher Rābemanim, mūsu kungam? Puika, tu neesi gudrs!...”⁶³⁸

Interesanti, ka Georgs Rābemanis, balstoties ziņās, ko sniedz Faustīne, ņems ļaunā Kreiļu (šajā gadījumā Kreiļa sievas) “mutes palaišanu” par to, ka nama saimniece Hildegardē Rābemane nav vāciete, bet gan “ka viņa tāds pats “pastalu sprancuzis””.⁶³⁹ Mutes palaišana Kreilim maksās vietu pie Rābemaņa, kas citos apstākļos būtu liela traģēdija un varbūt pat liktu pamest pilsētu vai strādāt kā sētas puisim Mārīnam par sētnieku, taču Kreilis tiek atalgots par līdzšinējo sadarbību ar pienācīgu kompensāciju. Turklāt tas notiek ārpus koloniālās ass attiecībām. Georgs Rābemanis, vārdos atrunājoties

---

jāpateicas? Tam Luturu Mārīnam, mani mīļie. Un kam vēl jums jāpateicas? Mani mīļie – tie Kurzemes kungi nav vieni smādējami kungi...” Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 30.

⁶³⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 76.

⁶³⁹ *Ibid.*, 87.

ar bailēm no aprunāšanas un potenciālas neslavas, ko izpelnītos Rābemaņi, palīdz Kreiļiem paša slēpto nacionālās solidaritātes jūtu un ar to saistītu taisnības sajūtu vadīts.

Ja Kreiļiem viņu kalpu darbs dod retu iespēju nokļūt ārpus “verga” situācijas, Pēteris Krauklītis atrodas jaunu iespēju laikā. Viņš dzimis jau pēc brīvlaišanas (pēc dzimtbūšanas atcelšanas Kurzemes un Vidzemes guberņā) un zemnieku pastiprinātai turēšanai pie muižas ar ekonomisko ietekmes sviru un muižniekiem labvēlīgā tiesiskā regulējuma palīdzību. Pēteris, kurš iepriekš pats atteicies no tā, lai kļūtu par skrodera mācekli, formāli ir brīvs veidot savu dzīvi ārpus verdzības, dzimtbūšanas un pat kalpu lomas. Taču viņu pavada sajūta, ka veids, kā nonākt no jauna pieejamajās sociālajās lomās, nozīmē verdzību simbolu nozīmē, turklāt atgriež uz koloniālās ass, kurā vienā galā ir latvieši, otrā – Baltijas vācieši. Tas vērojams Pētera Krauklīša sarunā ar tēvoci Georgu Rābemaņi pēc tam, kad tas ar savu nacionālās jūsmas pilno izsaucienu, būdams ķelnera Perša ampluā, iejaucies saviesīgajās uzrunās Rābemaņu Jūrmalas villā un nevilšus atmaskojis savu tēvoci kā latviešu pārstāvi, kas uzdodas par vācieti. Zaudējis darbu pēc konflikta ar vācu klientiem Klosters pagrabā, Pēteris dodas pie Rābemaņa pēc palīdzības. Taču viņš raida Pēteri atpakaļ pie Švarcena: “Tu iesi pie Švarcena, nolūgsies viņu un iestāsies atpakaļ savā vietā!” Pēteris protestē un kategoriski atsakās pieņemt kompromisu starp saviem iekšējiem motīviem un latvieša stāvokļa uztveri (vergs), laikmeta diktētiem pragmatiskiem argumentiem: “Pēteris sacirtās. “Pie Švarcena atpakaļ neiešu. No darba nebīstos... Lieciet man akmeņus skaldīt, ja gribiet, bet vācietim par vergu – nemūžam!””⁶⁴⁰ Tālāk šo jauno verdzības nozīmi iztīrā Georgs Rābemanis, pārmetot Pēterim viņa neracionālos uzskatus un uzsverot, ka tā nav verdzība, jo runa ir par brīvu nodarbošanās veida izvēli un naudas pelnīšanu, kas neatšķirtos, vai saimnieks ir latvietis vai vācietis. Iespējams, šādi A. Deglavs meklē robežvērtību pilnīgai jebkādu liegumu un uzspiestā stāvokļa noraidīšanai, no vienas, un racionāliem apsvērumiem, ka zināmus ierobežojumus rada darba devēja un darba ņēmēja attiecības kā tādas, no otras puses (Cit. III 2.1.-1).

No radikālās pozīcijas, kāda raksturīga Laurim Sutumam un Pēterim Krauklītim viņa sākuma posmā, dzīvojot Rīgā, šādi Rābemaņa vārdi vērtējami kā pamudinājums ne tikai uz kompromisu vai racionālas, pragmatiskas pozīcijas ieņemšanu, bet konformismu un kolaboracionismu. Vēl jo vairāk, ka to saka kāds, kurš savu augsto stāvokli sabiedrībā panācis, izliekoties par vācieti, proti, parādot, ka, esot latvietim, šādu iespēju nav. Turklāt Rābemaņa šķietami racionālās pozīcijas uzturēšana, ievērojot iepriekšējā nodaļā apskatīto, padara neiespējamu radikālu koloniālās atkarības modeļa pārskatīšanu un noārdīšanu. Ja Pēteris Krauklītis konkrētajā brīdī ieņemtu šo pozīciju, tālāka nacionāla emancipācija kļūtu

⁶⁴⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 229.

neiespējama. Tādēļ šis konflikts pagaidām paliek bez risinājuma, ļaujot katalizēt latviešu beztiesiskā stāvokļa jautājumu un nepieciešamību reģistrēt pirmo Latviešu biedrību.

Atgriežoties pie labās puses shēmas, jānorāda, ka “verdzība” ir tik cieši saaugusi ar dzimtcilvēka jēdzienu, ka šo naratīvu var salīdzināt, piemēram, ar verdzības naratīvu ASV; pat apzinoties, cik šāds salīdzinājums ir politiski nekorekts. Kļūšana par dzimtcilvēku nozīmē verdzību; tā to izjūt arī vēlākas paaudzes, tam, kā šķiet, piekrīt arī tā latviešu daļa, kas nebija dzimtcilvēki. Tiesa, ņemot vērā, ka A. Deglavs verdzību saista ar latviešu pakļautību vāciešiem, tā beidzas tad, kad kalps vairs nestrādā vācu kungam, bet gan latviešu kungam. To, ka verdzība tieši saistīta ar vāciešu ienākšanu un tas ir brīdis, kurā tā nodibinās absolūti un bez izņēmuma, runā Rihards Tomsons Rābemaņa saviesīgajā pasākumā Jūrmalas villā: “Lai palasāmies Garlība Merķeļa “Latviešus”. Tur Līgo vakarā vairsaitis saņem ziņu: “Dzelzu vīri ir nākuši... Viņi izmin mūsu druvas, viņi noposta mūsu ciematus, viņi apsmej mūsu dievus un apgāna mūsu svētumus!...” Vācu priesteri nāca ticību sludināt, bet viņiem sekoja dzelzu bruņinieki, kas paņēma šo zemi ar varu un padarīja viņas īstos kungus par vergiem... Vāci izlietoja viesmīlību nelietīgi... Viņi bija viltnieki.”⁶⁴¹

Jānorāda, ka jēdziens “vergs” netiek izmantots tikai saistībā ar koloniālo attiecību asi, kas ir šī darba galvenais pētījuma priekšmets. Tā ir arī emocionāla metafora ar sadzīvisku lietojumu. Tā, piemēram, Mikumietes sarīkotajā Pētera liktenīgās atkalsatikšanās ainā ar Maris, kur tiek pārrunāta Ortrude (iespēja, ka Pēteris precētos ar Ortrudi), Maris kā ieinteresētā puse pauž dedzīgu atbalstu Pētera atziņai, ka vāciete viņam nemaz nederētu.⁶⁴² “Bet nu Maris viņam pilnīgi šinī ziņā piebalsoja, teica, ka dzirdot no viņa prātīgu vārdu. Vācietes vēl pie tam ļoti ķildīgas un niķīgas. Esi tu precējies viņas naudu, esi tu arī pilnīgi viņas vergs. Viņa tad tev to katru dienu met priekšā.”⁶⁴³ Šis piemērs uzrāda vēl kādu semantisku komponenti, kas saistās ar verga, pasīvo, receptīvo stāvokli: “katru dienu met priekšā”. Ir arī cita nozīmīga šī jēdziena komponente, ko Pēteris izkļiedz emocionālā brīdī, kad diskusijas par delegāciju uz Sanktpēterburgu, lai atgādinātu par 1864. gada reformu reālu īstenošanu dzīvē⁶⁴⁴, atduras pret bailēm zaudēt 40 tūkstošus rubļu, kas ieguldīti biedrības namā un darbā. Šajā brīdī Pēteris izmanto jēdzienu “vergs”, lai runātu ne vairs tikai par saimnieka pretmetu, bet gan verdzisku domāšanu. Tātad, atgriežoties pie Hēgeļa “kunga un verga” dialektikas, vergs vairs neapzinās pats sevi un neredz kungā savas apziņas spoguļattēlu, tikai savas bailes un baidās pat uzlūkot kungu.

⁶⁴¹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 149.

⁶⁴² “Ko tu ar tādu vācieti lai iesāc? Viāni tad vajag meitu priekšā un meitu pakaļā, un saprasties tu arī lāga ar viņu nevari. Tai citi mērķi, citi ideāli... Tur nav nekāda dzīve...” Ibid., 460.

⁶⁴³ Ibid.

⁶⁴⁴ Baltijā tam pretojās vācu muižniecība.

Kad es iegādājos pārdzīvotos laikus, tad man, brāļi, kauns par jums! Nu, redziet Lauri, - vai viņš tāpat nedzīvo? Viņam ne uz pusi tik daudz nav pie rokas kā mums dažam labam, bet viņš tādēļ nenoskumst. Ja vispārējais labums prasa, viņš ir ar mieru atdot pēdējo kreklu no muguras. Bet jūs?! Kā tārpī jūs lienat pie zemes, kā vergi labāk rāpjas uz vēdera priekš kungiem un vāciešiem un tikai par to drebiet: ka tikai man kāds kapeiks nav jāzaudē!... Fui, kauns man par jums: jūs patiešām pelnāt, ka ived atpakaļ pāršanas laikus un ģērē jums jūsu muguras...⁶⁴⁵

Salīdzinājumam jēdziens “kalps” lielākoties ir bez tik spēcīgas emocionālas nokrāsas, tas ir lietišķs darba attiecību un īpašumtiesisko attiecības atspoguļojošs jēdziens. Tādā nozīmē to lieto, piemēram, Rihards Tomsons. Šajā sarunā ieskanas Māteru Jura pārliecība, ka latviešiem jāveido sava sabiedrība, par paraugu ņemot šķiru dalījuma principu, kas nozīmē latvieša ievērojamu beztiesiskumu iepretim vāciešu muižniecībai un pat pilsētu amatniekiem un pilsētniekiem kopumā:

“Kā?... Vai tad mēs neesam visi vieni un tie paši tautasbrāļi?!” Pēteris, vēl jo vairāk aizskarts, iesaucās. “Vai tad starp mums notiek arī kāda šķirošana?”

“Protams, ka esam visi vienas tautas brāļi,” Tomsons atbildēja, “bet tur vēl kas jāizšķir. Latviešu lauku kalps nav tas, kas latviešu gruntnieks. Un, lai paceltu zemkopību, tad latviešu lauku gruntniekam vajadzēs vienoties ar vācu lielgruntniekiem. Jo vairāk tie vieni otriem tuvojas, jo labāk...”⁶⁴⁶

Pēteris Krauklītis nonāk šāda latviskā “saimnieka” lomā, kā to apliecina dalīšanās divās pretējās nometnēs Latviešu biedrībā un mudinājums Pēterim turēties ar citiem – viņam līdzīgajiem “saimniecības vīriem”: ““Tu, Krauklīt,” Šiliņš sacīja, “arī neesi viens no tiem, kas tās kungu gudrības karotēm strēbis! Pats ar saviem spēkiem esi ticis par to, kas tu esi... Vīrs uz kājām”.”⁶⁴⁷ Ierodoties gubernatora mitekļī, redzams, cik augsts var būt administratora parastu kalpu statuss iepretim pašslavinošajiem “saimniecības vīriem”: “Viņi taisīja zemu paklaņu mājās kalpam, taisīja zemu paklaņu ķēkšai un kambarsulainim. Viņi gribot runāt ar augsto ekselenci vicegubernatora lielkungu.”⁶⁴⁸

Jāatzīmē, ka turīgie “saimniecības vīri”, kas “taisīja zemu paklaņu mājas kalpam”, tiek pretstatīti zemniekiem, kuri, no vienas puses, parādās kā ekonomikas pamats, turklāt ar brīvo gribu (viņu musināšana tiek izjusta kā bīstama pašiem kungiem), taču atrodas zem nosacīti emancipētajiem tautiešiem pilsētā: ““Nekādu “lūdzu”, vai saprotat!” Kube piecirta ar kāju pie zemes. “Jūs, latvieši, esat dumpinieki, vai saprotat! Ah...” viņš tiem naidīgi skatījās ģīmī. “Zemniekus musināt pret kungiem un mācītājiem... Parakstus lasīt, melu rakstus sūtīt uz Pēterburgu!””⁶⁴⁹

Romāna attiecību trīsstūrī kalpi – dzimtilcivēki (vergi) – saimnieki notiek būtiskas pārmaiņas; kalpa jēdziens vairs nenozīmē darbu vācieša, krieva vai poļu izcelsmes muižnieku vai ierēdņu pakļautībā, bet latviešu saimniekam, “paverdzināšanas” naratīvs

⁶⁴⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 615.

⁶⁴⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 488.

⁶⁴⁷ Ibid., 542.

⁶⁴⁸ Ibid., 544.

⁶⁴⁹ Ibid., 545.

maina fokusu, uzmanības lokā nonāk latviešu attieksme pret saviem strādniekiem. Sarīkojot improvizētu “Zelta rūķīša” (albums, kurā ierakstīt, cik kurš no noslēpumainās svētku maltītes dalībniekiem novēl naudas biedrībai) kristību pasākumu, tiek vākti līdzekļi biedrības uzturēšanai, mielasta dalībnieki jeb “kristībnieki” ieslīgst sarunās par aktualitātēm presē, apspriežot tā laika ietekmīgāko izdevumu latviešu valodā (“Baltijas Vēstnesis”, “Mājas Viesis” un “Latviešu Avīzes”) pozīcijas latvietības jautājumā. Sarunās aktualizējas latviešu strādnieku un saimnieku pretējas pozīcijas par darba apstākļiem un atalgojumu. Dobeles puses laucinieks nav mierā ar “Baltijas Vēstnesī” teikto, ka “.. mēs, bīdelmaņi, Dobeles apgabalā lietojam pārāk lielus miltu maisus... Tos cilājot, puīši dabūjot bruku... Tad jau ikurāt viņš uzstājas pret riktīgu puīša darbu. Ja man puisim jādod gadā savu 80 līdz 90 rubļu un vēl mazās drānas, tad es gan varu prasīt, lai viņš arī maisu nes...”⁶⁵⁰ Saimnieku pārspriedumos iejaucas Koška, arī Lauris Sutums, kuri pārstāv strādnieku šķiru, kas ir lojāla “latviešu lietai”, taču pārdzīvo arvien pieaugošo plaisu turīgo latviešu un zemes īpašnieku, no vienas, un parasto strādnieku un lauku kalpu, no otras puses, vidū. Šajā argumentācijā vergošana atsaistīta no koloniālās ass, lai gan parāda, kā agrākās koloniālās attiecības ir transformējušās 19. gs. otrajai pusei raksturīgām sociālo slāņu un šķiru pretrunām (Cit. III 2.1.-2).

2.3. att. Jēdzienu pārklāšanās invarianta konfigurācija.

Jāpievēršas “dzimtcilvēku” jēdzienam, kas romāna “Rīga” pirmajā daļā minēts tikai trīs reizes (salīdzinājumam sakne “verg” pirmajā romāna daļā minēta 35 reizes, lielākoties darbības vārdā “jāvergo”), divas reizes kontekstā ar G. Merķeļa darbību: “Bet, dari, ko gribi, no visa tā latviešiem ne kāds labums bijis, ne arī vēl tagad ir. Kā viņi kalpi, tā kalpi... Dzimtcilvēki... Un vācieši tie kungi! Tiem visas muižas, visas pilsētas...”⁶⁵¹ Jāievēro, ka šis ir tas gadījums, kurā jēdziens “kalpi” pārklājas ar jēdzienu “dzimtcilvēki”, izraisot iepriekš sniegto semantiskās konfigurācijas sablīvēšanu, ko varētu atveidot, pārzīmējot minētās shēmas (2.3. att.). Tiesa, vienā gadījumā jēdziena “dzimtcilvēks”, “dzimtļaudis” atsauce uz G. Merķeli ir sarkastiska – ainā, kurā notiek kristību svinības Krauklišu Jūrmalas mājā un saviesīgs rauts Rābemaņa rezidencē. Sarkasmu pauž vācieši vai otrās paaudzes t. s.

⁶⁵⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 736.

⁶⁵¹ *Ibid.*, 163.

kaunīgo latviešu pēcnācēji, proti, latvieši, kas pilnībā mainījuši identitāti, kļūstot par vāciešiem (Cit. III 2.1.-3).

Divas reizes “dzimtcilvēki” minēti romāna otrajā daļā “Labākās famīlijas”: Mātera Jura teiktajā, parādot, ka jēdziens lietots vairāk kā juridisks termins, pielīdzināts “kalpiem”. Turklāt kalpi nav augstāka stāvokļa un lielāku iespēju apzīmējums, kā minēts iepriekš:

Visi iedzēra. Pēc tam Māters turpināja: “Mēs, latviešu tauta, esam jauna, mums daudz vēl kas jāmacās. Tāpat saimniekiem un grutniekiem ir jāprot iznesties, kā tas brīvai un turīgai kārtai pienākas. Ne vairs kā dzimtcilvēkiem, kas ar kalpiem bija vienā stāvoklī. Ne vairs kungu priekšā līst un viņiem piedurknes laizīt! Tādēļ jums, jaunie grutnieku dēli, jums galvu augstu būs turēt!”⁶⁵²

Romāna trešajā – nepabeigtajā – daļā netiek lietoti jēdzieni “dzimtļaudis” un “dzimtcilvēks”. Saglabājas verdzība jeb verga stāvoklis un kalpība kā pretmets ne tikai tiesas, bet arī sabiedrības, proti, sociāli emancipētam stāvoklim. Raksturīgi, ka tas parādās Brazīlijas koloniju kontekstā, novietojot jaunus ieceļotājus salīdzinājumā ar iepriekš viņu vietā strādājošajiem vergiem; “verdzība” lietota kā sinonīms “klausām” – klausībnieku gaitām: “Ceļu gan aģenti aizgājējiem izgādā par brīvu, bet aģenti paši ņem diezgan augstu dvēseļu naudu, kā dzird, astoņpadsmit rubļu un vairāk no galvas. Nonākuši, nabadziņi, jaunajā zemē, neko citu nevar uzsākt kā pieņemt vietu par kalpotājiem pie turienes “kungiem”, kuri caur to iegūst agrāko vergu vietā uzcītīgus klausībniekus.”⁶⁵³

⁶⁵² Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 103.

⁶⁵³ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. III. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 255.

3. Baltās maskas un valodas kauns, atdarināšana un atmaskošanas bailes

“Tuvā” kolonizācija atšķirībā no kolonizācijas, kas paredz aizjūru valdījumus Rietumeiropā esošai metropolei, satur būtisku iezīmi – piederību vienai rasei, vienu ādas krāsu un nereti vienu fenotipu, kas izpaužas sejas vaibstos, siluetā, garumā, acu un matu krāsā, ādas pigmentācijā. Šādas vizuāli viegli nolasāmas atšķirības kļuva par šķietami neatņemamu koloniālā diskursa daļu līdz tādai pakāpei, ka to neesamība vedina uz pārsteidzīgu slēdzienu: ja koloniālās attiecības pastāv starp vienas rases pārstāvjiem, tās nav uzskatāmas par koloniālām attiecībām.⁶⁵⁴

Šajā nodaļā tiks pierādīts ne tikai tas, ka ādas krāsa nav pietiekams faktors, lai noraidītu koloniālo attiecību pastāvēšanu, par spīti tam, ka atšķirīga ādas krāsa noteiktā Rietumu vēstures posmā vienmēr bija pietiekams pamats koloniālu attiecību modelim, ja vien tā nodibināšana bija iespējama pēc ekonomiskiem, politiskiem un militāriem apsvērumiem. Nenoliedzami, sava loma te bija savulaik Rietumu pasaulē izplatītām rasistiskām teorijām, kas rezultējās eigēnikā “zinātniskā” disciplīnā, kas diskreditēta kā viltus zinātne tikai 20. gs.

E. Saīds, pievēršoties R. Kiplinga poēmai “Baltā cilvēka nasta”⁶⁵⁵, norāda, ka baltā cilvēka ādas krāsa viņu uzkrītoši un pašam sevi apstiprinoši (*dramatically and reassuringly*) nošķīra no iezemiešu jūras, “bet britam, kas cirkulēja starp indiešiem, afrikāņiem vai arābiem, bija arī īpaša apzināšanās par piederību senai pārvaldnieka atbildības tradīcijai pret citas ādas krāsas cilvēkiem un iespējai smelt no šīs tradīcijas empīriskajām un garīgajām rezervēm. Par šo tradīciju, tās slavas oreolu un grūtībām Kiplings rakstīja, apdziedot “ceļu”, ko Baltais Cilvēks iet kolonijās”.⁶⁵⁶ E. Saīds “koloniālās misijas” sakarā min “baltā cilvēka” maskas jēdzienu. Jānorāda, ka tā izpratne ir radikāli atšķirīga no F. Fanona izpratnes, pēc kuras melnais cilvēks cenšas sevi paslēpt zem baltā cilvēka nastas, izjūtot kolonizatora radītu kauna sajūtu no savas piederības cilvēkiem

⁶⁵⁴ Un otrādi – tumša jeb melna ādas krāsa “automātiski” atjauno koloniālo asi, it kā citā laikā un ģeogrāfiskā telpā tiktu pārnestas tālajām aizjūru kolonijām raksturīgās attiecības. Šajā izpratnē koloniālisms parādās saistībā ar pēdējos gados ASV aktualitāti guvušo cilvēku ar tumšu ādas krāsu cīņu pret t. s. balto pārākumu (*white supremacy*): “Baltais pārākums, kas aktivizēts caur individuālu un institucionalizētu rasismu, ir kā kolonizācija tajā ziņā, ka tas rada visaptverošu opresīvu kolonialitātes stāvokli, kas ietekmē vienas rases kolonizatoru un (citas) rases kolonizēto attiecības un sociālo stāvokli.” Matias, C. E. (2016) *Decolonizing the Colonial White Mind*, 163. Brill. https://doi.org/10.1007/9789463004503_012

⁶⁵⁵ Poēmas iezīmi labi atklāj pirmais pants: “TAKE up the White Man's burden - Send forth the best ye breed - | Go bind your sons to exile | To serve your captives' need; | To wait in heavy harness | On fluttered folk and wild - | Your new-caught sullen peoples, | Half devil and half child.”: “Uzņemies Baltā cilvēka nastu, | raidi labākos no sava dzimuma - | Nolem savus dēlus trimdai | Lai tie kalpotu gūstekņu vajadzībām | Gaidot grūtā jūgā | uz bezrūpīgiem un mežonīgiem | Taviem jauniegūtajiem ļaudīm | pa pusei nelabajiem un pa pusei bērniem.” Kipling, R. (1897) *The White Man's Burden*. [Poem] *The Kipling Society website*. Pieejams: http://www.kiplingsociety.co.uk/poems_burden.htm (skatīts 01.06.2020)

⁶⁵⁶ Said, Ed. (1977) *Orientalism*. London: Penguin, 227.

ar tumšu ādas krāsu. Kurpretim E. Saīda “baltā cilvēka” maska ir “draudzīgās līderības” izkārtne, ar kuru realizē savas koloniālās intereses un klātbūtni kolonijās. Aiz šīs maskas “vienmēr ir nepārprotama vēlme lietot spēku, nogalināt un tikt nogalinātam”.⁶⁵⁷ Kopīgais ir tas, ka maska neatkarīgi no tā, kura puse – kolonizators vai kolonizējamais – to velk, ir nošķirums, barjera. Tikai vienā gadījumā tā sargā kolonizatoru no kolonizējamajiem un kolonizatora īstenību – patiesos motīvus un alkas – nošķir no paša sludinātajiem motīviem – no tā, kā viņš vēlas tikt redzēts no vietējo puses. Savukārt F. Fanona “baltā maska” nošķir tās “valkātajū” no pārējiem tautiešiem.

A. Deglava “Rīgā” sastopamas šīs nozīmes. E. Saīda “baltā cilvēka” maska, piemēram, parādās Pētera (Alter ego – vāciskais Persis) un Ortrudes sarunā. Pēterim, no vienas puses, ir iespēja valkāt “fanonisko” balto masko un aizstāt savu patieso būtību – Pēteri ar vācisko Persi. Turklāt sākumā viņš šo iespēju labprāt izmanto un gūst panākumus, bet tad, piedzīvojis sporādisku nacionālu jūsmu, par kuru nekas daudz iepriekš neliecināja, viņš to aizmet un atsakās no tās valkāšanas. Šajā jaunajā stāvoklī Pēteri, kurš atraidījis iespēju piepulcēties vāciešiem, sāk mocīt baltā cilvēka maska, ko valkā otrs cilvēks, šajā gadījumā Ortrude:

“Jūs man devāt uz tam spīdošu paraugu, Ortrūdes jaunkundz... Jūs mani, ar vārdu sakot, spīdzinājāt... Tas jums, vāciešiem, guļ dabā... Es tikai sacēlos un nokratīju jūsu jūgu, pēc kam mēs itin labi sapratāmies. Un tā tas ar mums, latviešiem un vāciešiem, vispār,” viņa acis piepeši uzliesmoja. “Jūs mūs spīdzināt un apspiežat kā vien mācēdami. Un mēs tāpat sacelsimies, nokratīsim savu jūgu un jūs pārspēsīm... Pēc tam jūs mūs sapratīsāt...”⁶⁵⁸

Minētā sacelšanās, jūga nokratīšana un pārspēšana ir vardarbīgas nepaklausības un emancipācijas simbols. Par vardarbību kā nepieciešamību pārdzīvot koloniālo mantojumu un iznākt no tā ar citādu, izmainītu un dziedinātu psihi, runā F. Fanons. Viņaprāt, tikai pēc šādas vardarbības revolūcijas iespējams radīt jaunu humānismu. Tiesa, izpētes vērtā ir jēdziena “vardarbība” nozīme F. Fanona domāšanā; tajā ietilpst visdažādākie politiskā spiediena veidi, tostarp fizisks spēks, psiholoģiski uzbrukumi, agresija u. tml. Iespējams, F. Fanonam vardarbība ir ciešā sasaistē ar radošo psiholoģisko elementu cilvēkā (sevis radīšanu un pārradīšanu), ar atbrīvošanās un brīvības ideju. Tādējādi, ja G. Hēgelim cilvēks ir viņa domāšanas produkts, K. Marksam (F. Fanona uzskatus mēdz apskatīt kopsakarā ar viņa laikmetam raksturīgajām marksistiski sociālistiskajām politiskajām kustībām) cilvēks ir darba augļu rezultāts; kurpretim “Fanons saka, ka cilvēks rada sevi pats ar vardarbības palīdzību”⁶⁵⁹. Tiesa, A. Deglavs tikai vienu varoni – Lauri – apvelta ar pastāvīgas, vardarbīgas emancipācijas dzinuli; Lauris atrodas izņēmuma pozīcijā; pat Čipa, pārdzīvojot

⁶⁵⁷ Said, Ed. (1977) *Orientalism*. London: Penguin, 227.

⁶⁵⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 406–407.

⁶⁵⁹ Jha, B. K. (1988) Fanon's Theory of Violence: a Critique. *The Indian Journal of Political Science*, 49 (3), 361. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/41855881>

netaisnības asi un par tām izteikti gaužas, ir tāls no Laura sajūtas rīkoties ar spēku, vardarbīgi. Pārējiem, līdzīgi kā Pēterim, statusa emancipācija, jūga nokratīšana un vāciešu pārspēšana nozīmē pakāpenisku tiesiskā, sociālā un politiskā stāvokļa uzlabošanu un tālāku ekonomisku sacensību ar vāciešiem, paliekot strikti likumīgā ietvarā vai nedaudz šo ietvaru paplašinot atbilstoši latviskajai parunai – apiet likumu ar likumu.

Turpmāk par “balto masku” F. Fanona izpratnē. F. Fanons dzimis Francijai piederošajās Antiļu salās – Martinikā; ir melnādainis, tādēļ “balto masku” apzīmējums, kas kļuva par grāmatas nosaukumu “Melnā āda, baltās maskas” (*Peau Noire, Masques Blancs*, 1952), atspoguļo gan fizisko realitāti, gan ar to saistīto uztveres realitāti. Tiesa, koloniālajā telpā romānā “Rīga”, kur melnādainu cilvēku – “nēģeri”, “mori”, “Āfrikas pagāni” – pieminējumi ir reti, attiecas uz eksotisku vai iedomātu realitāti; tikai trešajā romāna daļā tie veido jēgpilnu uztveres realitāti, kļūstot par references jeb atskaites vērtību. Turklāt šī references vērtība salīdzināta divās situācijās – latviešu stāvoklis Krievijas cariskās pārvaldes administrētajās Baltijas provincēs un jaunajās latviešu kolonijās Brazīlijā.

F. Fanona aprakstītais neirotikais stāvoklis Latvijas koloniālajā situācijā ir konkrēts un personas iespējas, rīcību ierobežojošs (nepretendējot uz pilnīgi salīdzināmu kontekstu vai koloniālā modeļa “smagumu”). Būtiska atšķirība – latviešiem ir iespējas, uzvelkot “balto masku” un izmantojot atsevišķas vai no jauna radušās iespējas, pilnībā saplūst ar kolonizatoru, nonākt vienvērtīguma izteiksmē. Protams, Antiļu salu melnādainajiem iedzīvotājiem šādu iespēju nebija – pat iemācoties runāt, uzvesties un ģērbties kā baltais kolonizators, viņu ādas krāsa atgādina par “iedzimtu” piederību kolonizējamajam.

F. Fanona jēdziens “baltā maska” galvenokārt attiecas uz valodu un uzvedību, Francijas (Parīzes izglītoto aprindu) franču izrunu un valodas prasmi. Šajā balto masku simbolā lokalizētas ilgas “atbrīvoties pašam no savas krāsas”.⁶⁶⁰ Runa ir par atbrīvošanos pašam no sevis vai par (tumšādaino Antiļu salu iedzīvotāju) atsvešināšanos. Tās ir sekas kolonizatora uzskatu un attieksmes pret vietējiem internalizēšanu, kolonizatora baudītajām privilēģijām, viņa permanentajam novietojumam “augstajā” vietā.

Publikācijā Žustīne Kanona⁶⁶¹ (*Justine Canonne*) citē politologu Fransuāzu Veržu (*Françoise Vergès*), kura F. Fanona atsvešināšanos raksturo: “Koloniālisms īsteno psihisku vardarbību, kuras diskurss vēsta, ka kolonizējamais ir pretīgs, dzīvniecisks, slinks, tam piemīt neveselīga seksualitāte. Fanonam kolonizējamais galu galā šo apsūdzējo (stigmatizējošo) retoriku un mazvērtīguma sajūtu pieņem [integrē savā uzskatu sistēmā –

⁶⁶⁰ Canonne, J. (Janvier 2012) Frantz Fanon: Contre le colonialisme. Consulté 14 décembre 2016. *Sciences Humaines*. Pieejams: https://www.scienceshumaines.com/frantz-fanon-contre-le-colonialisme_fr_28199.html

⁶⁶¹ Ibid.

aut.], galu galā ienīstot savu kultūru, savu valodu, savus ļaudis (tautu); viņš nevēlas vairs nekā cita kā vien atdarināt un līdzināties kolonizatoram.”⁶⁶²

3.1. Vācu valodas, uzvedības un ārējā izskata apguve, atdarināšana un internalizācija

Latvietim vācu valodas prasme ir marķētības stāvoklis. A. Deglavs pastāvīgi kariķē latvieša vācu valodu. Tiesa, ir izņēmumi, tostarp Rābemanis vai jaunā latviešu inteliģence, kas uzaudzināta kā vācieši. Šos piemērus pārstāv, piemēram, profesors Edelberts Kreilis un arhitekts Baumanis. Redzama pretēji vērsta, izteikti labvēlīga ironija par jaunās, vāciskotās latviešu inteliģences centieniem apgūt latviešu valodu, tādējādi parādās kā viena procesa divi izpausmes aspekti: ““Tā ir ganz recht, kā arhitekt Bauman grib,” Ēberhards Kreilis tam piebalsoja, “vajag ar ving notaisīt vien kompromiss!... Kādēļ mums to Wahlkampf tik gauž vajag? Ving tok ir erfahren iekš vis to štadtamt būšan, lait ving virtšaftē... Un kad mums uznāk tā rusifikacion?””⁶⁶³

“Piesavinoties” vācu valodu kā savu, internalizējot to, paveras iespējas, kādas nav, turpinot sociāli un politiski zemāku eksistenci “latvieša ādā”. Pat tad, kad tiesiskais ietvars vairs neizšķir starp latviešu zemnieku, kas ar dzimtcilvēka saistībām vai vēlākā posmā renti un citiem finansiāliem pienākumiem piesaistīts konkrēta muižkunga pārvaldītai teritorijai, zemākās vietas stāvoklis saglabājas. Tādējādi “pārvāciskošanās” burtiski nozīmē izlīšanu no savas ādas un ielīšanu svešā, pieņemot to kā savu. Marķēti uzsverot, ka šis stāvoklis ir svešs, tas 19. gs. iegūst “sprancuzības” apzīmējumu. Jānorāda, ka tas nav saistīts tikai ar A. Deglava romānu vai literāro darbību kopumā, tas ir plašāks laikmeta fenomēns, atspoguļojot realitāti, kāda pastāvēja autora laikā Latvijas teritorijā.

Marķētiem stāvokļiem raksturīgs, ka tie piesaista uzmanību. Viens no veidiem, kā šāda uzmanība var simboliski izpausties literatūrā, folklorā, sadzīves kultūrā, ir zobgalība. Ne velti 19. gs. vidū latviešu zemnieku pretenzijas uz paaugstinātu statusu, izlīšanu no “savas ādas”, piepulcēšanos (vāciskajai) elitei kļūst tik acīmredzamas, ka izraisa Rīgas pilsoņa zobgalību par savādo latvieti. Romānā tiek izmantots nicīgais apzīmējums “baueris”.⁶⁶⁴ Par spīti tam, ka tas ir vāciešu izvēlēts nicīgs apzīmējums latviešu zemniekiem vai jebkuram latvietim, tas ienāk arī latviešu valodā. Tādos gadījumos nav iespējams runāt par “bauer” kā nodarbošanās veida (zemnieks) apzīmējumu, bet gan nicīgu apzīmējumu

---

⁶⁶² *Le colonialisme exerce une violence psychique, son discours : le colonisé est “laid”, “bête”, “paresseux”, a une sexualité “maladive”. Et pour Fanon, le colonisé finit par intégrer ces discours de stigmatisation, le sentiment d’être inférieur, il finit par mépriser sa culture, sa langue, son peuple, il ne veut plus alors qu’imiter, ressembler au colonisateur.* Canonne, J. (Janvier 2012) Frantz Fanon: Contre le colonialisme. Consulté 14 décembre 2016. *Sciences Humaines*. Pieejams: https://www.scienceshumaines.com/frantz-fanon-contre-le-colonialisme_fr_28199.html

⁶⁶³ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 428.

⁶⁶⁴ No vācu *bauer* ‘zemnieks, kalps’.

zemākas kārtas cilvēkam. Tā 1852. gada žurnālā “Die Biene” atrodams joks par latvieti, tiek ironizēts par vāciskošanos un “sprancuzību” (Cit. III 3.1.).

A. Deglava radītais tēlojums, kur Pēteris ierodas Georga Rābemaņa namā uzmeklēt savu tēvoci, patiesībā līdzīgs groteskajam jokam. Raksturīgi “pastalu sprancūzība” saistās ar izsmieklu,⁶⁶⁵ kas tiek apskatīts nākamajā apakšnodaļā par atmaskošanas bailēm.

Par valodas un ārējo (uzvedības un apģērba) atdarināšanu, lai piepulcētos vāciešiem, asi izsakās K. Valdemārs: “Daži no latviešiem, kas ir ko mācījušies, un daži, kas turīgi vai bagāti tapuši, un arīdzan daži, kas nedz ko mācījušies, nedz arī bagāti vai turīgi – daži no šiem kaunas, ka tie ir latvieši; tie labprāt apslēpj savu latvietību, ja to var izdarīt un ja nav jābīstas, ka zobugaļi par to smiesies.”⁶⁶⁶ Šo rindu autoram gan nenākas izmantot kaunīgā latvieša jeb kārklu vācieša marķēto stāvokli. Viņa gadījumā to nodrošina cits, ne mazāk marķēts stāvoklis – atzinība Krievijas cara administrācijā un augsts valdības ierēdņa amats. K. Valdemārs apprecas ar vācieti no augstākām aprindām, kas vēl vairāk pasvītro atrašanos izņēmuma stāvoklī.⁶⁶⁷ Kritikā pret “kārklu vācietību” (sinonīmiska “pastalu sprancuzim”, lai gan var raksturot orientāciju uz franču valodu un kultūru, kas tolaik bija raksturīga izglītoto un turīgo krievu vidū) K. Valdemārs uzskaita būtiskākos maskēšanās un atdarināšanas veidus. Faktiski tas ir formālu paņēmienu, kas ir noteiktu vāciskuma pazīmju simboli, katalogs. Vārds “simboli” lietojams ar atrunu, jo šajā katalogā atrodami visi klasiskajā shēmā minētie zīmju veidi: gan ikonisko – līdzībā balstīto, piemēram, vācu valodas skaņu imitēšana, gan simbolisko – arbitrāro, piemēram, pats “pārvāciskošanās” komplekss (pretstatā, piemēram, angliskošanai, kurai gan atrodami izolēti piemēri A. Deglava romānā; spilgtākais no tiem – Richarda Tomsona tēls no “vietējās angļu kolonijas”), kas saistās ar paaugstinātu statusu (interesanti piebilst, ka krievu valoda izkrīt no balto masku kompleksa vispār. Tā ir cariskās administrācijas valoda, un 19. gs. beigās sākas tās apmācība Baltijas skolu gubernās, taču krievu valoda nesniedz nepieciešamo statusu), kā arī indeksīvo – imitācijas vai iekļaušanās noteiktās aprindās raksturojošu. Piemēram, ķēkšas Līschenas runa satur vācu valodas elementus, tie nav pietiekami, lai kvalificētos “kļūšanai par vācieti”, bet lai paceltu savu statusu, tātad daļēji nošķirtos. K. Valdemārs min raksturīgas izrunas iezīmes, kuras, pārņemot savā latviešu valodā, runātājs

⁶⁶⁵ “Pastalu sprancūzis!” ķēkša cieti noteica. “Jā, jā, Kreil, tā tava sieva palaiž to muti!... Viņa ar mūs' lielmāti esot kopā augusi... Tur jau sunim jāsmejas!... Lielmāte esot modernieka meita... Neesot nekāda vāciete, bet tāda pat pastalu sprancūzis kā viņa... Kreil, Kreil, vai tā vajag, vai tā vajag!...” Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 75.

⁶⁶⁶ Valdemārs, K. (1862) Kaunīgie latvieši. *Valdemārs, K.; Baumanis, A.; Grotiņš, M.; Ābele, V.; Kiploks, E. (1936) Kr: Valdemāra Raksti*. I. Rīga: Latvijas Universitātes Studentu padomes apgāds, 282.

⁶⁶⁷ Koloniālajā modelī kolonizators-vīrietis apprec kolonizējamo-sievieti. Pretējs ceļš ir neiespējams. Conrad, S. (2010) *Globalisation And The Nation in Imperial Germany*. Cambridge University Press, 118. K. Valdemāra piemērs vēl vairāk izceļ viņa īpašo statusu un robežu izplūšanu noteiktos gadījumos.

cer radīt vāciskuma iespaidu. Atsevišķos gadījumos tas darbojas kā dubulta maska. Pats komplekss nevar piemist vāciešiem, tikai latviešiem jeb to daļai. Mainoties sociolingvistiskajai situācijai, šo personu “vāciskuma” īstums vairāk izcelts ar tēloti kļūmīgiem mēģinājumiem “nolaisties” pie latviešiem, apgūt viņu valodu (kas jau ir personas dzimtā valoda)⁶⁶⁸: “Daži tīšām izsauca latviešu *ie* jeb *o* neriktīgi, tāpēc ka vāciešiem daudzreiz pie šām skaņām pūliņš liels. Daži caur drēbēm grib savu latviešu tautību apslēpt. Visvairāk daudzi cerē caur to citai tautībai piešķirties, ka sāk šķendēt un lamāt latviešus, cik galviņa saprot.”⁶⁶⁹

K. Valdemārs sniedz izskaidrojumu un savdabīgu ironisku attaisnojumu šim procesam. Ironisku tādēļ, ka aizrāda uz nepietiekamu nacionālu pašlepnumu:

*Vispirmāk jūs aizstāvēdams pieminēšu, ka jūsu suga nav nebūt latviešu starpā vien atrodama. Gandrīz visās tautās ir atrodami tādi kaunīgie, kas kaunas savas tautības dēļ. Tikai tais tautās, kas pasaulē īpaši varenas un īpašā godā vai slavā stāv – tikai tur retus tādus kaunīgus atrod. Francūzīs, angļīs un krievīs jau it reti aizlieds savu tautību. Vācieši, kas dzīvo Parīzē, Pēterburgā vai starp angļiem Ziemeļamerikā un Anglijā – tie ir daudzreiz atstāj savu tautību un piestājas pie tām trim citām tautām.*⁶⁷⁰

Interesanti, ka K. Valdemāra kritika skar arī vāciešus, viņš tos piemin kā tautu, kas pati izmanto savu maskēšanās paņēmienu: “Tie daudzreiz atstāj savu tautību un piestājas pie tām trim citām tautām.”⁶⁷¹ Padziļināti pētot koloniālisma kultūras⁶⁷² avotus latviešu kultūrā, varētu hipotētiski identificēt, vai maskēšanās aizgūta no vāciešiem (vai citām koloniālajām varām Latvijas teritorijā: poļiem, zviedriem, krieviem), vai atdarināšanu latvieši pārņēmuši no vāciešiem, vai tā ir kultūrspecifiska vai universāla rakstura fenomēns. No otras puses, K. Valdemārs, parādot, ka vācieši izmanto tādu pašu mehānismu, sniedz papildu argumentu, kādēļ latviešiem tā nevajadzētu rīkoties, izceļ vācu rakstura vājās īpašības, tādējādi “pazeminot” viņu statusu līdz latviešu statusam un atņemot īpašu oreolu, ar kādu tos uzlūkoja vienkāršie latvieši. Šādā izpratnē iespējams runāt par koloniālā mīta par kolonizatora morālu pārākumu apzinātu dekonstrukciju.

⁶⁶⁸ Vērojama paralēle ar trimdas latviešu fenomēnu, kurus vienmēr raksturo izteikts angļu valodas akcents, runājot latviešu valodā. Turklāt, par spīti dzīvei Latvijā un ikdienas komunikācijai latviešu valodā, akcents nemazinājās, dažkārt kļuva pat vēl vairāk izteikts. Atsevišķos gadījumos Latvijā dzimušas un augušas, bet ārzemēs studējušas vai strādājošas personas “piesavinājās” šo akcentu. Vēlāk, pastiprinoties nacionālisma tendencēm un aktualizējot latviešu rakstniekus un dzejniekus, kuru lasīšana nesaistījās ar paaugstinātu statusu, daļa sāka pastiprināti izkopt savu latviešu valodu, demonstrējot, ka tas ir piepūli prasošs process; tātad iepriekšējā imitācija bijusi patiesa angļiskošanās, nevis baltās maskas valkāšana.

⁶⁶⁹ Valdemārs, K. (1862) Kaunīgie latvieši. *Valdemārs, K.; Baumanis, A.; Grotiņš, M.; Ābele, V.; Ķiploks, E. (1936) Kr. Valdemāra Raksti*. I. Rīga: Latvijas Universitātes Studentu padomes apgāds, 282.

⁶⁷⁰ *Ibid.*, 283.

⁶⁷¹ *Ibidem*

⁶⁷² Te apzināti lietots apzīmējums “koloniālisma kultūra” iepretim “koloniālisms” vai “koloniālā apspiešana”. Šajā nozīmē koloniālisma kultūra ir plašāks komplekss, kas vairs nekoncentrējas tikai uz apspiešanas motīvu vai tās iespaidu, atzīstot, ka ir iespējama tādas kultūras veidošanās (tostarp pat kādu priekšrocību vai labumu gūšanai vai emocionālam komfortam), kuras centrālais elements ir koloniālisms un tā psiholoģiska piedzīvošana.

Ņemot vērā, ka īri ir raksturīgs piemērs baltā cilvēka koloniālismam pret etnosiem ar gaišu ādas krāsu, nozīmīga ir K. Valdemāra paralēle: “Īru tautai nemaz labi neklājas apakš angļu valdīšanas; īru zeme nebūt nevar lepoties tā, kā angļu zeme – un taču viņu tautas dzejnieks Tomass Mors tā apdzied savu tēva zemi [seko dzejas citējums vācu un tulkojums latviešu valodā – *aut.*].”⁶⁷³

Ar šo procesu sasaucas kāds senāks vēsturnieka un izglītības darbinieka Aberberga (arī Āberberga) rakstītais 1932. gadā iznākušajā rakstu krājumā, kas veltīts Rīgai. Te kristietības pārņemšana raksturota kā process ar simbolisku elementu pārņemšanu pragmatisku vēlmju realizēšanai, proti, atdarināšana ar ļoti racionālu aprēķinu:

*Latviešu un lībju labieši sāka gērbties Rīgā pirktos vadmalas uzvalkos, greznojās Rīgā kaldinātām rotām, lietāja Rīgā iegādātus ieročus un darba rīkus, piesavinājās Rīgā novērotās parašas. Var teikt, ka pat kristīgās ticības pieņemšana un kristīgo pasaules uzskata iesakņošanās latviešu tautā vairāk bij atkarīga no Rīgas tirgotāju piemēra, nekā no garīdznieku mācībām. Rīga bij bagātības, neatkarīgas un brīvības ideāls. Rīgas spožums apstulbināja vienkāršos latviešu tautības lauku iedzīvotājus, Rīgas varu un spēku, Rīgas namus un baznīcas, Rīgas kungus apdzied latviešu tautas dziesmas.*⁶⁷⁴

Pēc Ziemeļu kara, nostiprinoties Krievijas tronim, kas nozīmēja dzimtcilvēku statusa pasliktināšanos ne tikai Vidzemē, bet arī Zemgalē un Kurzemē, sākās jauns vietējo Latvijas lauku iedzīvotāju imigrācijas spiediens uz pilsētas aprindām, cenšoties paglābties no vācu muižniecības tiesām, kuru dominance turpinājās 19. gs. otrajā pusē⁶⁷⁵: “Kad atdzīvojās tirdzniecība, sākās jauns iedzīvotāju pieplūdums. Bet tie bij latvieši no Rīgas pilsētas patrimoniālā apgabala, dzimtļaudis, kam izdevās izbēgt no muižnieku varas, un krievi no dažādiem Krievijas apgabaliem. Tie spiedās iekšā arī privilēģētu pilsoņu rindās: amatniekos un tirgotājos. Cīņa ar tiem aizņēma visu Rīga privilēģēto pilsoņu laiku. Latvieši bij bīstami tai ziņā, ka viņi ātri iedzīvojās pilsētas apstākļos, piesavinājās pilsoņu kultūru un vācu valodu, neatlaidīgā darbā sasniedza zināmu turību un neatkarību. Viņus bij ļoti grūti noraidīt. Tāpēc 1752. gadā nolēma, ka latvieši vispār Rīgā nevar iegūt pilsoņu tiesības. Bet latvieši bij jau toreiz Rīgas pilsētas iedzīvotāju vairākums.”⁶⁷⁶

⁶⁷³ Valdemārs, K. (1862) Kaunīgie latvieši. *Valdemārs, K.; Baumanis, A.; Grotiņš, M.; Ābele, V.; Ķiploks, E. (1936) Kr. Valdemāra Raksti*. I. Rīga: Latvijas Universitātes Studentu padomes apgāds, 283.

⁶⁷⁴ Aberbergs, J. (1932) Rīgas pilsētas vēsture. *Līventāls, T.; Sadovskis, V. (red.) (1932) Rīga kā Latvijas galvas pilsēta: Rakstu krājums Latvijas republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*. Rīga: Rīgas pilsētas valdes izdevums, 7.

⁶⁷⁵ Senatora Manseina revīzija, zemnieku u. c. latviešu sabiedrības pārstāvju sūdzību vākšana un vešana, reformas plaši aprakstītas A. Deglava romāna “Rīga” otrajā daļā “Labākās famīlijas”. Tostarp viens no varoņiem Stērste, kuru Perlands un Ērgļu Kārlis satiek Vērmanes dārzā, ir strādājis pie senatora Manseina: “Pēc senatora revīzijas nu baltiem galīgi jāatsakās no autonomiskas Baltijas ar vācu valsts valodu,” Stērste sacīja. “Vācu muižniecība nu ar izbīlēm nomana, ka tradicionālie pamati viņai zem kājām sāk šķobīties. Tas ir Manseina darbs. Un traģiskākais pie tam, ka viņi revīziju paši izsaukuši. Gribēdami vēl labāki, nekā tiem ir, tie sūtījuši pie mūsu jaunā Kunga un Ķeizara Aleksandra III. Delegāciju un sūrojušies par savu nopiesto stāvokli [...]” Deglavs, A. (1926) *Rīga: Kultūrvēsturisku romanu triloģija*. II. Rīga: J. Rozes apgādībā, 182.

⁶⁷⁶ Aberbergs, J. (1932) Rīgas pilsētas vēsture. *Līventāls, T.; Sadovskis, V. (red.) (1932) Rīga kā Latvijas galvas pilsēta: Rakstu krājums Latvijas republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*. Rīga: Rīgas pilsētas valdes izdevums, 42.

Par valodas prasmju līmeni, kas bija nepieciešams, lai līdzinātos vācietim apkārtējo ļaužu uztverē vai sociālajā lokā, A. Deglavs sniedz izvērstu informāciju. Pētera Krauklīša tēvocis Georgs Rābemanis, kurš mājniece priekšā gan kategoriski noliedza, ka starp abiem būtu kāda radniecība, slepus radniecību atzīst un nolemj palīdzēt Pēterim Krauklītim iedzīvoties pilsētā. Rābemaņa ceļš no Jura Krauklīša par Georgu Rābemani nozīmē likt uzsvāru uz māsasdēla vāciskošanu. Lai noteiktu Pētera valodas prasmju līmeni, sarunā zem četrām acīm notiek pārbaude. Lai gan Pēteris bija pārliecināts par savām valodas prasmēm (“Pēteris buldurēja saimnieku zēniem līdzī, un pa vāciskam gan neviens saimnieks viņu nevarētu iebāzt gluži maisā”), konsuls Rābemanis, kurš ir pilnīgas atdarināšanas un saplūšanas ar vācisko piemērs, tūdaļ saprot, ka Pētera pašreizējais prasmju līmenis nekam neder. Tam trūkst dzimtās valodas skanējuma un izveicības. Citiem vārdiem, būs tūdaļ skaidrs, ka latviešu puisis cenšas tēlot vācieti. Nedz tā brīža ambiciozajiem Pētera Krauklīša mērķiem, nedz Rābemaņa redzējumam par Pētera nākotni ar to nepietiek. Pēteris apzinās savas vācu valodas trūkumus: “Protams, ar to izrunu jau nu gan grūti gāja, it sevišķi, kur vārda priekšgalā nācās izsaukt “h”, piemēram, “Hund”, “haben”. Šķieb žokļus, cik gribi, kā sprūk, tā sprūk laukā “Unt”, “aben”.”⁶⁷⁷ Taču Georga Rābemaņa secinājumi ir vēl plašāki, konkrētāki, tie aptver gan leksiku, gan stilistiku un pat runas uzbūves loģiku (Cit. III 3.1.).

Galū galā notiek transformācija no Pētera par “piccolo Persi”, kuru raksturo gan ārējā tēla (“jaunskungs viksetiem zābakiem, baltu krāgu un šlipsi, vesti izgrieztām krūtīm, pulksteni priekšā ar visādiem bimbūļiem, zilganu fraku ar spožām, platierētām kņopēm!”), gan valodas kā iekšējās pasaules atspulga atbilstība vāciskajam (“Un vāciski runā, kā bērtin ber!...”). Interesanti, ka autors saglabā iezīmi tieši ādas krāsas līmenī, kas patur saistību ar latviešiem: “.. vaigs arī ēkā un pilsētas maizē izvērties gluži citāds, sārts un tukls, tikai mazliet pabrūns, kā jau zemniekiem.”⁶⁷⁸

Pētera – piccolo Persi – tēls ir tik atbilstošs vāciskajam, ka to pilnībā pieņem Faustīne, kurai romānā atvēlēts cerbera simbolisks tēls, sargājot vācietību konservatīvākajā, aizgājušo laiku izpratnē: ““Jā, jā, es redzu,” Faustīne labvēlīgi piebalsoja. “Spriežot pēc tava vārda, gan laikam esi vācu bērns?...”⁶⁷⁹ Kurpretim Fuchsings šo “pārbaudi” neiztur un tiek atmaskots, viņam ļauj paturēt “balto masku” gan Faustīne, gan Rābemanis (pārmaiņas rodas tikai, Rābemaņa uzņēmumā ienākot Ortrūdes vīram fon Bimmelšteinam, kurš šādu “vāciskuma kredītu” vairs nepiešķir): “Gan, protams, Fuchsings jau bija vācu cilvēks un par tādu izdevās, bet tik valoda, kā izturēšanās viņu šai mācītai

⁶⁷⁷ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 12.

⁶⁷⁸ *Ibid.*, 117–118.

⁶⁷⁹ *Ibid.*, 129.

mamzelei nodeva, ka tas nav īsts vācietis. Tur nekā nevarēja darīt! Jau šis vārds “Fuchsings” ar neparastu galotni vien it skaidri norādīja, no kurienes cēlies pats celms.”⁶⁸⁰

3.2. Atmaskošanas bailes

A. Deglava attēlotajā koloniālajā situācijā saskatāma tieša paralēle ar F. Fanona aprakstīto balto masku fenomenu. Papildus A. Deglava sniegtajiem “sprancuzibas” un kaunīgās latvietības norādēm to labi paskaidro K. Valdemāra rakstūtais: “Kāpēc es lai neizliekos par vācieti, krievu, francūzi u. t. jpr., ja man tas ko labu ienes? Vai man tas nav brīv? Es esmu brīvs cilvēks un man jāgādā par sevi un par savēju labklāšanos, cik vien iespēju. Skroderis, kurpnieks, modes lietu kompanis, jā, pat sulainis vai pavārs būdams, es vieglāk varu tapt par izslavētu un turīgu cilvēku, ja man izdodas pilsētā uzdoties par francūzi, kas nesen no Parīzes pārnācis. Tā runā un domā dažs labs latvietis un vācietis; jo pie abām šām tautām ir tā savādā vājība nereti redzama izdevīgā laikā atgriezt savai tautai muguru. Zināms, daudz vairāk būs tādu kaunīgo, kas tā domā vien, bet nemaz nerunā, lai dienastnieki vai pazīstami to dzirdēt nedabū un nesāk smiedamies teikt: Vai, brīnums! Tāds vien ir mūsu cienījamais? [...] Negribam un nevaram liegt modes skroderim jeb andelmanim savu vārdu pārfranciskot jeb pārvērst par francisku, ja viņa amata darbs caur to daudz labāku vērtību dabū, – it kā daudz viņa audzinātāji pie Vācijas Reinupes izdod un nosauc savu reinvīnu no sen senajiem gadiem par francūžu šampaņera vīnu, neapdomādami, ka tie savu tēvu zemi caur to zaimo.”⁶⁸¹

Vāciešu maskas valkāšanu pavada atmaskošanas bailes, turklāt nav paskaidrots, kādas negatīvas saimnieciskas vai juridiskas sekas šāda atmaskošana nes. Georgs Rābemanis brīdina, kamēr vācu valoda nebūs apgūta labā līmenī, neizlikties par vācieti vācbaltiešu priekšā: “Nē, dēls, ar tavu vācu valodu iet tikpat kā pa žagaru tiltu. It sevišķi, kur smalki ļaudis dzird, tu sargies runāt pa vāciski, jo tie tūdaļ redzēs, ka esi bauris un gribi izlikties par vācieti. Un, ja to mana, tad ir vēl sliktāk... Starp vienkāršiem ļaudīm jau nu tu, protams, vari mēģināties... Bet jāmacās tev vēl daudz, daudz jāmacās...”⁶⁸²

Interesanti, ka uzņēmējs Tomsons, par kuru uzskatīts, ka viņš pieder angļu kolonijai (jeb kopienai) Rīgā, atzīmē, ka vislielāko nicinājumu saņem no citiem t. s. kaunīgajiem latviešiem, nevis “īstiem” ārzemniekiem, kas dzīvo Baltijas provincēs: “Un, kas mūs, latviešus, visvairāk nicina, tie nav angļi un ārzemnieki, kas saprot cienīt cilvēka vērtību... Mūs nicina tie paši kaunīgie latvieši, ieslēpušies vācu ādā... Šai reptiļu sugai vajag iznīkt, tikai tad starp vietējām tautībām var nodibināties laba satiecība. Kas ir vēl īsts latvietis, šinī

⁶⁸⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 92.

⁶⁸¹ Valdemārs, K. (1862) Kaunīgie latvieši. *Valdemārs, K.; Baumanis, A.; Grotiņš, M.; Ābele, V.; Kiploks, E. (1936) Kr. Valdemāra Raksti*. I. Rīga: Latvijas Universitātes Studentu padomes apgāds, 284–285.

⁶⁸² Ibid.

pulkā īsts latviešu draugs, lai piesit līdz ar mums uz latviešu tautas veselību!...”⁶⁸³ Šo paziņojumu Rihards Tomsons saka konsula Rābemaņa saviesīgajā pasākumā Jūrmalas villā. AINU raksturo straujš patoss, tas atspoguļo emocionālo kāpumu, ko pārdzīvo Tomsons un vairāki citi viesību dalībnieki, kuri, būdami emocionāli saspringti, paziņo par savu piederību latviešiem. Tas parādīts kā radikāls solis, tāds, ko vēsu prātu, bez citiem līdzīgā noskaņojumā esošiem tautiešiem un iekšēja protesta pret nule izskanējušajiem vāciešu pārspriedumiem, kas ir pazemojoši latviešiem un reducē tos līdz zemā stāvoklī un mūžīgā aizgādībā paturamam darbaspēkam, neviens neveiks: “Viņš centās ieturēt mierīgu un apdomīgu toni, izsacīdams to visu īsi un ikdienēji, tomēr, kā rādījās, bija mazliet uzbudināts, jo zināja it labi, **cik daudz viņš riskē, tā runādams** [izcēlums mans – aut.].”⁶⁸⁴ Var pamatoti runāt par izteiktu stresu, ko rada etniskās piederības atklāšana sabiedrībā. Sekojot Bernharda Dīriča paziņojumam, ka viņš nav Dīrihs, bet gan Dīriķis, ironija skan no cita pasākuma dalībnieka: ““Ādu maucējs!” kāds, kas latviski prata, ironiski iemeta.” Vēl kāds aprauts jautājums no līdzās stāvošiem liek Dīriķim formulēt maskas atmešanu kā izešanu no t. s. kaunīgo latviešu vidus, savas pašcieņas atgūšanu: “Bet pašiem savā starpā, savā ģimenes un mājas dzīvē mums, latviešiem, vajag sarunāties pa latviski. Kas to nedara, bet kādu ārēju labumu dēļ lien vācu ādā, tas ir nicināms spaļu un kadiķu vācietis...”⁶⁸⁵ Acīmredzot šis paziņojums ir izšķirošais arguments Tomsonam pārvarēt atmaskošanas bailes un noraut savu masku: “Bet Richards Tomsons no viņa vārdiem tika tā aizrauts, ka gluži aizmirsās un visas sabiedrības priekšā viņu apkampa un noskūpstīja. “Sveiks, tautiet, sveiks, latvju dēls! Būsim turpmāk pazīstami!... es arī vairs turpmāk neslēpšos vācu ādā... To atstāju “kārklū” un “kadiķū” vāciešiem...”⁶⁸⁶

Pēc uzsaukuma “Dibināsim latviešu biedrību!... Lai dzīvo Latvija!... Kas ir vēl latvietis līdz ar mums?!...”⁶⁸⁷ par savu latvietību paziņo viesmīlis piccolo Persi jeb Pēteris Krauklītis. Atmetot savu masku, to norauj arī savam krusttēvam – konsulam Georgam Rābemanim. Tas kļūst par izšķirošo konfliktu varoņa nacionālās emancipācijas ziņā. Pēteris Krauklītis iegūst skaidrību par savu etnisko piederību. Turpmāk viņa virzošais spēks ir Latviešu biedrības dibināšana un latvietības atbalstīšana tā, kā viņš to saprot (romānā iezīmējas atšķirīgi uzskatu strāvājumi), kā arī personiskā saimnieciskā labklājība.

Pētera kontekstā parādās norāde par negatīvām sekām, no kā baidās latvieši, valkājot cittautiešu maskas. Sekas atkarīgas no personas sociālā stāvokļa. Tā Pēterim Krauklītim notikums Jūrmalas villā tiek piedots. Svarīgi atcerēties, ka darbā Klosters pagrabā viņu

⁶⁸³ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 152–153.

⁶⁸⁴ Ibid., 152.

⁶⁸⁵ Ibid.

⁶⁸⁶ Ibid.

⁶⁸⁷ Ibid.

iekārto konsuls Rābemanis, turklāt ar nolūku, lai Pētera valoda kļūtu “īsti vāciska”, lai viņš apgūtu nepieciešamās sociālās prasmes ienākšanai augstākās aprindās. Tātad sākotnēji Klosters pagrabā visiem ir zināms, kas ir Pēteris. Iespējams, tas netiek pateikts vārdos un kļūst par kopienas noklusētā daļu. To apliecina aina, Pēterim un Marei apmeklējot Vērmanes dārza lielo paviljonu: viesmīļi tēlo vāciešus un izliekas nesaprotam, taču viņi ir latvieši un labi zina dzimto valodu. Kreiļi uzaudzina savu dēlu, nerunājot ar viņu latviešu valodā, savukārt viesmīļu latviešu valodas prasme liecina par viņu izcelsmi no parastām latviešu ģimenēm, kur savstarpējai saziņai izmanto latviešu valodu.

Pēterim ir liktenīgs nākamais konflikts ar vācu meistarū – pastāvīgo klientu; tas bija neizbēgami, ņemot vērā, ka Rābemaņa villā viņš izšķiroši demaskējies un piepulcējies latviešiem: “Šis Cipfelbrinks tad arī galu galā palika par to piedauzības akmeni, pār kuru Pēteris klupa un savu vietu zaudēja. Gadījums ar to kompota bļodu pie mielasta jau bija pagājis garām nepamanīts. Tie, kas caur viņu būtu varējuši justies aizskarti, to sen jau bija aizmirsuši.”⁶⁸⁸

A. Deglavs sniedz atsauci uz juridisku tekstu – Rīgas Augstās rātes noteikumiem, kurus, stāvot uz balkona, nolasa viens no birģeriem, “ornatos un zelta ķēdēm”. Atsevišķa sadaļa veltīta “nevācīem, itēm mājas kalpiem un meitām”, cita starpā nosakot, ka “nevienam nevācīm nebūs pirkt un pārdot tirdzniecības preces, nedz arī ar to nodarboties, jeb tas zaudē preces un 30 markas. [...] (n)evienam nebūs ar nevācī biedroties, nedz turēt ar tiem kopā kādas saviesības vai saiešanas pie soda”.⁶⁸⁹ Augstās rātes noteikumu pasludināšanu pārtrauc kāda apsūdzētā vešana. Tas ir Kaspars Biezbārdis,⁶⁹⁰ kuru arestējuši par musināšanu uz dumpi. Tas ir simbols ļaunākajam iznākumam, ko nozīmē būt par latvieti, turklāt ar aktīvu politisku pozīciju. Paralēli šai darbībai Pēteris dzird, kā no rātes balkona tiek paziņots jaunievēlētā rātes locekļa vārds. Pretēji tam, kas šķita jau izšķirts un zināms, ka konsuls Rābemanis tiks ievēlēts rātē, tas tomēr nenotiek – cena par šaubām, ko izraisīja saviesīgajā rautā izskanējušās galda runas un paziņojumi.

Tādai latvieša rīcībai, kas vēlas pamest “baura” dzīvi, proti, piesaisti zemes apstrādei un lauku darbiem, dzīvi laukos kā tādu, ir ļoti ierobežots iespēju klāsts (jāpiebilst, ka ilgais

⁶⁸⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 161.

⁶⁸⁹ Vēl cits ierobežojums, ko atskārst Pēteris Krauklītis: “Bet viņš ir latvietis... Kas viņu ņems pretim? Pēc cunfetes likumiem nevācūs nav brīv pieņemt par mācekļiem. Te viņam uz līdzenas vietas jānoliedz sava tautība. Un to viņš nespēj...” Ibid., 231.

⁶⁹⁰ Kaspars Biezbārdis (1806–1886) bija viens no pirmajiem jaunlatviešu kustības dalībniekiem. Viņa tēvs bija turīgs saimnieks, kas kādu laiku bija arī zemnieku tiensis, mūža nogalē Belles muižas muižkungs. T. Zeiferts norāda: “Ļoti svarīgs Biezbārža mūža bija 1863. g a d s. Izceļoties poļu dumpim, Baltijas muižnieki pasniedza ķeizaram padevības adresi. Rīgas latviešu inteliģence nolēma pasniegt adresi arī no latviešu puses. To sastādīja Biezbārdis un pirmais parakstīja. Viņš pārrakstīja arī Mežamuižas zemnieku sūdzību par muižas īpašnieku uz visaugstāko vārdu. Biezbārdi nu uzlūkoja un sodīja par musinātāju uz dumpi.” Zeiferts, T. (1922) *Latviešu rakstniecības vēsture*. Rīga: A. Gulbja apgādībā. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Zeiferts/9.%20dala/3cina/5biezb.htm> (skatīts 06.04.2021)

dienests armijā, kas varēja rezultēties ar nāvi vai smagiem sakropļojumiem, romānā netiek izskatīta kā reāla alternatīva, bet gan liktenis, no kura nepieciešams “atpirkties”). Vācu maskas uzvilksana pēc analogijas ar F. Fanona baltajām maskām, proti, valodu un kultūru, ievērojami paplašina pieejamās iespējas. Secināms, ka ir gatavība pievērt acis uz personas izcelsmi. Parastam strādniekam vai māceklim, kas labi prot valodu, nejautā par izcelsmi. Rābemaņa un viņa kundzes Hildegardes piemērā atrodams minējums par juridisku šādas “pārejas” sakārtošanu. Georgs Rābemanis tiek pie dokumentiem Vācijā, bet Hildegarde apprec vācieti.

Iespējai mainīt sociālu piederību, no latvieša kļūstot par vācieti, nav tikai apgaismības un tā laika ideju ietekme; šajā ziņā Baltijas provinces šķiet konservatīvas, saimnieciski diktēta nepieciešamība. To uzrunās Rābemaņa villā vaļsirdīgi atklāj fabrikants Tilo⁶⁹¹ (Tilo, *Thilo*): “Mums, vāciem, ir kapitāls, bet nevāciem ir darbaspēks. Tā ir tā noslēpuma atslēga, ka Rīgā rūpniecība varēja uzplaukt tikai pēc tam, kad tika uz laukiem atcelta dzimtbūšana un klauši. Ievedat atpakaļ klaušus, saistāt cilvēkus pie zemes, ka viņi nevar aiziet, kur tie grib un kur tiem labāk, un es tūdaļ slēdzu visas savas fabrikas. Doktora kungs saka, lai mēs neņemam nevācu mācekļus... Varbūt mazākas darbnīcas bez tiem var iztikt, bet mūs’ fabrikas ne. Fabrikants taisni pastāv no saviem strādniekiem, un, jo viņam to vairāk, jo labāk.”⁶⁹²

Minētajā ainā izskan norāde, ka “baltā maska” bija viens no veidiem, kā latvieši centās apiet liegumus ne tikai sava personiskā labuma pēc, bet ar nolūku mainīt stāvokli Baltijas provincēs. To savā runā min ģenerālsuperintendents, paužot nepatiku pret K. Valdemāra taktiku, “kurš musina latviešus pulkiem aiziet uz Iekšķrieviju, nodibināt tur kolonijas, piesolīdams tiem tur nedzirdētus labumus un brīvības...” Runājot par “Pēterburgas Avīzēm”, tās minētas kā drauds vāciešiem, jo “sadrupina mūsu autoritāti un cienību, satricina vecos ieskatus un paražas”, toties “šis Valdemārs pat tā pielīdis krievu valdības iestādēm, ka ir licies sevi iecelt par cenzoru, kam šī lapa jāuzrauga”. Visbeidzot izskan arī Jura Alunāna vārds, identificējot viņā izlikšanos par vācieti, taču saistot to ar ģimenes dievbijību, proti, orientāciju uz luterisko ticību, kas tobrīd bija uzskatāma par tiešu vācu muižnieku politikas turpinātāju un tradicionālās iekārtas balstu: “(t)urpretim

---

⁶⁹¹ Vadmalas un drāšu fabrikas īpašnieks Karls Ādolfs Tilo (*Carl Adolph Thilo*, 1817–1887) bija ievērojams 19. gs. vācbaltiešu uzņēmējs, kas īpašu uzmanību pievērsis izglītības, zinātniskā un tehnoloģiskā progresa jautājumiem. Bijis “Börsenbank” direktors, Rīgas Politehnikas dibināšanas komisijas biedrs, prezidents Rīgas–Mītavas (mūsdienu Jelgava) dzelzceļa līnijas ierīkošanai, izdevuma “Baltische Monatsschrift” līdzdibinātājs. BBLD: Thilo, Carl Adolph (1817–1887). (o. J.). Abgerufen 6. April 2022. Pieejams: <https://bbld.de/GND1195404697>

⁶⁹² Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 146.

redaktors [“Pēterburgas Avīzēm”] ir kāds students Juris Alunāns, gan citādi dievbijīga tēva dēls, kas liekas būt vācietis...”⁶⁹³

25 gadus vēlāk pēc notikumiem Rābemaņa villā valodas jautājums nav zaudējis aktualitāti. Demaskēšana vairs nenes reālus draudus vai ierobežojumus. Piemēram, vilciena otrās kupejas pasažieri var paust savu neapmierinātību un izbrīnu, ka latviešiem ļauts braukt šajā klasē, taču viņi nekā nevar padarīt. Tomēr sadzīvē vācu valodas lietojums ir līdzeklis, piemēram, saņemt labāku apkalpošanu vai kvalitātīvu precī.⁶⁹⁴

Vācbaltiešu raksturojumā A. Deglavs ataino divas šķietami pretrunīgas iezīmes. No vienas puses, tiek ironizēts par latviešiem, kas runā vācu valodā, ģērbjas attiecīgā apģērbā, bet nepatika tiek pausta par latviešu sabiedrības un latviskās kultūras attīstības tendencēm (Cit. III. 3.2.).

Romāna trešajā daļā “Labākās ģimilijas: otrā puse”, kas rāda sabiedrību, kuras eliti veido emancipētu, izglītotu un turīgu latviešu slānis, pēc maskēšanās par vācieti nepieciešamības nav. Parādās ironija pret citām tautām. Tā, piemēram, Rīgas Latviešu biedrības jautājumu vakarā Ernests Sutums, kas pārstāv jaunstrāvniekus, proti, galēji kreisi orientētu, galvenokārt jaunu cilvēku daļu, ironizē par nule skanējušo Ernesta Birzmaņa⁶⁹⁵ uzrunu, kurā uzsvērtā nepieciešamība pētīt latviešu mitoloģiju, krāt tautasdziesmas, teikas un pat “senie tautas apģērbi, kamēr tie vēl atronami”⁶⁹⁶. Birzmanis saka savu runu kā repliku Ērgļu Kārļa jūsmīgajai recenzijai par Zudermaņa lugas “Gods” (*Hermann Sudermann, “Die Ehre”*) iestudējumu. Sutums pilnībā noraida Birzmaņa teikto: “Ernests Sutums prasīja un dabūja vārdu un ņēma ironizēt “ozoldēlus” un “liepumeitas”, kumeliņus, bāleliņus, vecos brunčus, tautiskās vīzes un pastalas. “Kāds labums mums, latviešiem,” tas jautāja, “ja kādreiz kāds ārzemju filologs lasa, ka mums bijuši tādi un tādi audumi un apģērbi? Vai tas padara mūsu dzīvi labāku, es prasu.””⁶⁹⁷ Lai gan pasākums tiek pasludināts

⁶⁹³ Deglavs, A. (1980 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: “Zvaigzne”, 133.-134.

⁶⁹⁴ “Runādami, viņi devās tālāk uz paviljonu, kur dabūja tūri labu kaktu. Kārlis, gribēdams draugus pacienāt, sauca tūdaļ: “eh, sulain, šurpu!...” Bet Perlans viņu pavilka pie rokas. “Ne latviski! Tad viņi slikti apkalpos... Kelner, hierher!” tas atkārtoja... [...] Perlanta sauciens bija līdzējis, jo, nelūkojot uz viņa pašautām drēbēm, sulainis bija klāt kā ripa un izturējās pret viņu tik vērīgi kā prte baronu...” Deglavs, A. (1926) *Rīga: Kultūrvēsturisku romanu triloģija*. II. Rīga: J. Rozes apgādībā, 182.

⁶⁹⁵ Ernests Birzmanis (1860–1900) – farmakologs, Rīgas Latviešu biedrības nama Zinību un teātra komisijas loceklis. Pieminēts Aspazijas piezīmēs: “Par Onkuli mēs toreiz saucām maģistri un droģistu Birzmani. Viņš bij arī teātru komisijas loceklis un man ļoti labvēlīgi noskaņots. Viņš pirmais man atrakstīja uz Vidzemi un aicināja mani pārnākt uz Rīgu pie Latviešu Biedrības teātra. Tāpat viņš daudz darīja, lai dabūtu uz skatuves manas lugas, ziedodams tam nolūkam arī daudz savu materiālo līdzekļu. Bet, tā kā viņš bija toreiz daudz vecāks par mums (apm. 45 gadi), tad mēs viņu saucām par Onkuli. Par viņu esmu rakstījis savā romānā “Rudens lakstīgala”, to apzīmēdama ar vārdu Bērmanis. Romānā par viņu rakstūtais viss saskan ar īstenību.” Aspazijas piezīmes RuA (34.–35. lpp.). *Raiņa vēstule Aspazijai Rīgā, 1894. gada 18. maijā: Teksts un komentāri – Rainis un Aspazija*. (b.g.). Iegūts 2022. gada 6. aprīlī. Pieejams: <https://runa.lnb.lv/en/objects/61771/>

⁶⁹⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. III. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 434.

⁶⁹⁷ *Ibid.*, 434–435.

par slēgtu, Viķildu Kristaps tomēr tiek pie vārda: “Atraidītie runātāji, kas jau bija piecēlušies, žēliem vaigiem noskatījās, tikai laucinieks stingri uzstājās: “Kā, jūs arī man, lauciniekam, negribiet ļaut izteikties?! Tā būtu kauna reiza! Es esmu mērītājs vairāk nekā desmit jūdzes pa zemes ceļu taisni uz šo vakaru, un nu jūs man pasāt: “Nākošu reizi!” Vai es nākošu reizi vairs varu iebraukt?!...”⁶⁹⁸ Šis arguments izrādās spēcīgs, lai par šo vienu runātāju izdarītu izņēmumu.

Tādējādi redzams, ka vajadzība pēc vācu maskas ir ciešā sasaistē ar latviešu stāvokli, cenšoties ieņemt augsto vietu, uzlabot savu tiesisko, sociālo un saimniecisko stāvokli laikā, kad latviešu tiesības iepretim vāciešiem ir ļoti ierobežotas vai iluzoras, jo vēl 19. gs. piedzīvo liegumu iesniegt sūdzību kronim. Vēlākā periodā šī maska sniedz priekšrocības, signalizē par piederību augstākām aprindām, ja runātājs ir latvietis un to neslēpj. Nepieciešamība pēc maskas zūd, kad latviešu sabiedrībā ir izveidojusies sava elite – t. s. labākās famīlijas, politiskajā dienaskārtībā svarīgāks ir jautājums par saimniecisko stāvokli, strādnieku un kalpu tiesībām (atsevišķi izceltas sieviešu tiesības).

---

⁶⁹⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. III. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 436.

4. Labais kolonizators – revizionisms kā koloniālisma zīme

Koloniālisma apoloģētika – aizstāvēšana līdz dažkārt absurda pakāpei, pamatojot ar argumentiem, kas nebūtu pieņemami par zemāko sociālo slāni koloniālajās metropolēs, – un revizionisms – atgriešanās pie koloniālās pagātnes aizstāvēšanas mūsdienās pēc īsāka vai garāka koloniālisma kritikas posma, uzskatot to par vērtīgu ieguvumu avotu, morāles un tikumības skolu, izglītības un apgaismības avotu, – kļūst par iezīmēm, kas raksturo koloniālo stāvokli un koloniālo pagātni. Veidojas kontroversija, turklāt ne ar agrāko kolonizatoru, bet agrāko kolonizējamo vidū. Starp apstākļiem, kas veicina šādu polemiku, atsakoties no konsensus viedokļa par koloniālisma totalitāro un negatīvo dabu par labu niansētam skatījumam, kurā pievēršas šķietamu saimniecisku u. c. ieguvumu izcelšanai, var būt sociāli konflikti, plašāks sociālekonomisks vai politiskais konteksts. Piemēram, Latvijas gadījumā nereti notiek koloniālo lielvaru (V. Kelertas skatījums, interpretējot atrašanos Padomju Savienības saimē un politisko pārvaldi kā koloniālo impēriju⁶⁹⁹) “pozitīvās” un “negatīvās” ietekmes salīdzinājums. Jāpiebilst, ka grūti nodalīt kultūras aizguvumus, piemēram, krievu – latviešu līdzaspastāvēšanā ārpus koloniālā konteksta, no tādām iezīmēm, kas veidojas koloniālās situācijas apstākļos.

Kolonizatora atdarināšana kļūst par postkoloniālās sabiedrības raksturojošu zīmi. Vismaz hipotētiski var runāt par to, ka kolonizatora atdarināšana kļūst par uzvedības zīmi, kas kļūst raksturīga kolonizējamo sabiedrībai. Nesenais kolonizējamais nonāk neirotikā stāvoklī, kuras references punktus veido viņa koloniālā pieredze, kas bieži ir vienīgā politiskā un saimnieciskā pieredze, kas veidojusies pārskatāmā pagātnē, proti, laikā, kad sniedzas viņa un viņa ģimenes atmiņa, rakstiskie avoti u. tml. Kolonizējamais var censties pārrakstīt agrāko apspiestības vēsturi, pat sistemātiski to likvidējot, piemēram, veidojot jaunu galvaspilsētu – varas un administratīvo centru, kas neatgādina par koloniālo administrāciju, sarauj saites “ar koloniālo pagātni, iedrošina nācijas veidošanos un veicina (valsts) teritoriju attīstību”.⁷⁰⁰ Šādas jaunās galvaspilsētas veidotas Nigērijā, Tanzānijā, Maurītijā un Botsvanā līdzīgu iemeslu dēļ; izceļot izmaiņas politiskajā kursā, šo ceļu iet Mjanma, Malavī, Ziloņkaula krasts, Malaizija un Pakistāna. Šādos gadījumos koloniālā pagātne ir reference tam, kā nevajadzētu būt postkoloniālajā situācijā. Kurpretim citas valstis un sabiedrības labprāt izvēlas “racionālo” ceļu, izmantojot koloniālās pārvaldes laikā izveidoto pārvaldes sistēmu, infrastruktūru u. tml.

⁶⁹⁹ Kelertas, V. (2006) *Baltic postcolonialism*. Amsterdam: Rodopi.

⁷⁰⁰ Rego, R. L. (2020) Palmas, the last capital city planned in twentieth-century Brazil. *Urbe. Revista Brasileira de Gestão Urbana*, 12, e20190168. <https://doi.org/10.1590/2175-3369.012.e20190168>

Mūsdienu Latvijā atjaunojusies interese par t. s. vācu laika vēsturi, tās gaitā tapušām būvēm, laikmeta paražām. Koloniālā stāvokļa izmaiņas latvieša dabā tiek uzskatītas par pozitīvām, starp tām izceļot darba tikumu, “vācisko” rūpību. Aktualizējoties diskusijām par mūsdienu liberālajām sabiedrībām raksturīgu tiesisko regulējumu (piemēram, viendzimumu attiecības, iekļaujošā politika personām ar īpašām vajadzībām, sociāli atstumtajām grupām, valodu minoritātēm u. tml.), kā pozitīvs koloniālās situācijas mantojums tiek izcelta piederība Rietumu kristīgajai kultūrai, īpaši tās “Rietumu spārnam”.⁷⁰¹ Tas ir pretrunā ar daļas sabiedrības uzskatiem ne tikai sociālistiskās ievirzes, jaunstrāvnietu kustībā, kas atainota romānā “Rīga” ar atsauci uz laiku, sākot ar 19. gs. pēdējo desmitgadi; kā svešu, vāciešu ieviestu un uzspiestu ticību to uzlūko Pēteris Krauklītis, savukārt baznīcas apmeklēšana un laulāšanās tajā (izņēmums ir Ērgļu Kārļa un Plaušu Lūces tēli) romānā kalpo sociālās komunikācijas mērķiem. Baznīcas garīgā dimensija tiek saistīta ar sievišķīgu (Laura Sutuma sieva) vai vecišķu, pasīvu, uz sadarbību ar kungu orientētu domāšanu (Ērgļu Kārļa tēvs, vecais Plausis). Kristīgā ticība – mērķtiecīgi uzspiesta, pretdabiska un sveša – parādās eposā “Lāčplēsis”. Mūsdienu sociālpolitiskajā diskusijā radikāla pārvērtēšana ir koloniālā mantojuma revizionisma zīme.

Dažkārt sastopami piemēri tam, ka ne tikai koloniālajā situācijā gūtais kultūras mantojums tiek uzskatīts par labu un tālākam valsts un sabiedrības progresam labvēlīgu, bet tādu, kas varētu būt lielāks vai mērķtiecīgi izkopjams. Piemēram, akadēmiskajā lekcijā, kas nolasīta pēc Latvijas Zinātņu akadēmijas Lielās medaļas saņemšanas, Rundāles pils direktors, mākslinieks un vēsturnieks Imants Lancmanis izvirza pieņēmumu, ka “Kurzemes-Zemgales hercogiste Latvijas Republikai varēja sniegt arī zināmu republikānisko tradīciju mantojumu, jo tās sastāvā ietilpstošais autonomais Piltenes apgabals tika pārvaldīts parlamentāri, ar landrātu kolēģiju, kuras priekšgalā bija prezidents”.⁷⁰² Tiek izcelts, ka “Kurzemes-Zemgales hercogiste pirmskara Latvijā tika uzskatīta par “jaunās republikas valstiskuma protoformu”. Īpaši Kārļa Ulmaņa prezidentūras laikā tika uzsvērtas Valsts prezidenta kā valsts galvas varas nosacīta pārmantojamība no Kurzemes hercogiem. Tikusi pat atrasta jauna latviskoti hercogu titulātūra – lielkungi. Rīgas pilī prezidenta reprezentācijas telpās tika sakopoti visi saglabājušies Kurzemes hercogu portreti. Vēl vairāk – Valsts prezidents un Ministru kabinets Rīgas pilī tā sauktajā Seno valdnieku istabā sēdēja greznos krēslos, ko rotāja Kurzemes hercogu ģerbonis, bet pie sienām karājās fantāzijas portreti – senlatviešu

⁷⁰¹ Sal.: Lauciņš, V. (2021, maijā 14) *Divas Latvijas luterānisma sejas*. Pieejams: <https://telos.lv/divas-latvijas-luteranisma-sejas/> (skatīts 08.04.2022)

⁷⁰² Lancmanis, I. (2004) Kurzemes hercogiste – mūžīgais un efemērais [lekcija nolasīta 24.09.2004. Rundāles pilī]. *Latvijas Zinātņu akadēmija*. Pieejams: http://ww3.lza.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=166&Itemid=62 (skatīts 4.11.2012)

virsaīšu romantiski tēli, ko bija gleznojis Ludolfs Liberts”.⁷⁰³ I. Lancmanis trāpīgi norāda, ka “tajā pašā ideoloģiskajā līnijā” ietilpst arī Dānijas karalienes vizīte Rundāles pilī 1992. gadā, Valsts prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas inaugurācijas balle 1999. un 2003. gadā.

“Arī Kurzemes hercogu kapeņu restaurācija un atvēršana apskatei 1934. gadā piederēja pie Latvijas Republikas politiski ideoloģiskās ievirzes K. Ulmaņa prezidentūras laikā. Sajūsma par senajām Kurzemes kolonijām Tobago un Gambiju sasniedza pat zināmu groteskumu, iezīmējot Latvijas Republikas pēctecību no Kurzemes hercogvalsts bija Atzinības krusta atjaunošana 1938. gadā. Šis jaunā Kurzemes hercoga Frīdriha Vilhelma dibinātais ordenis bija dibināts 1710. gadā, hercogam atgriežoties Kurzemē, par paraugu ņemot Prūsijas melnā Ērgļa laicīgo bruņinieku ordeni, kurā Frīdrihu Vilhelmu kā piekto bruņinieku bija uzņēmis viņa tēvocis, Prūsijas karalis Frīdrihs I. Līdz hercoga nāvei 1711. gadā Frīdrihs Vilhelms bija paspējis ordenī uzņemt tikai 18 locekļus. Pēc Kurzemes provinces muzejā Jelgavā saglabātā vienīgā oriģināleksemplāra ordenis tika rūpīgi nokopēts, paturot arī franču devīzi “pour les honnêtes gens” un Kurzemes hercoga ģerboni. Hercoga monogrammas vietā tika likts Latvijas valsts ģerbonis un gadskaitlis “1938”. Ordenis 2004. gadā ir atjaunots”.⁷⁰⁴

Vācu aristokrātija (pretēji, piemēram, krievu, poļu, zviedru un lietuviešu aristokrātijai savās etniskajās zemēs) pārstāv svešu kultūru; mūsdienu sociālā tīkla “Twitter” lietotāji pauž domas, kas sabalsojas ar I. Lancmaņa novērojumiem un kopumā labvēlīgo attieksmi pret vācu muižniecības kultūras uzskatīšanu par savas kultūras dabisku daļu. Tādējādi mūsdienu naratīvs, kas skar vēsturisko pieredzi vai tajā balstītos mūsdienu piedāvājumus, veidojas ar svešās kultūras referencēm: “Ja atjaunotu Kurzemes hercogistes statusu, no karaļnama dabūtu hercogu ar simboliskām tiesībām, to varētu realizēt gan finanšu, gan Eiropas politiskajā kapitālā.”⁷⁰⁵ Šāda nostāja būtu nepieņemama Pēterim Krauklītim (īpaši viņa agrīnajā pilsētas posmā), Ērgļu Kārlim un daudziem viņu domubiedriem tādēļ, ka tā ir asā pretrunā ar nepieciešamību nokratīt t. s. jūgu vai važas. Salīdzinājumam citāts no Riharda Tomsona uzrunas Rābemaņa villā: “”Lūdzu, lūdzu, neuztraucieties!” runātājs apsauca. “Septiņus gadu simteņus latviešu tauta līdz ar visiem saviem virsaišiem ieģrūsta smagā verdzībā... Nepelnītā... Viņiem nodarītās pārestības gaiši

⁷⁰³ Lancmanis, I. (2004) Kurzemes hercogiste – mūžīgais un efemērais [lekcija nolasīta 24.09.2004. Rundāles pilī]. *Latvijas Zinātņu akadēmija*. Pieejams: http://ww3.lza.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=166&Itemid=62 (skatīts 4.11.2012)

⁷⁰⁴ Ibid.

⁷⁰⁵ MārtiņšŠ [@heremit]. (2018, maijā 19). Ja atjaunotu [...] .kapitālā. [Tweet]. *Twitter*. Pieejams: <https://twitter.com/heremit/status/997882388897202176> (skatīts 30.05.2020)

un spilgti attēlo Garlībs Merķelis un Otons Rūtenbergs-Orgiss, kura vēsture patlaban iznākusi... Tas ir kauna traips šejienes vācietībai un muižniecībai.”⁷⁰⁶

“Kliedēt mītu par 700 verdzības gadiem” – vēsta virsraksts 2016. gadā iznākušajā laikrakstā “Diena”.⁷⁰⁷ Runa ir par izstādi Latvijas Nacionālās vēstures muzejā. Intervija ar muzeja direktora vietnieci zinātniskajā darbā Irinu Zeibārti, kas informē, ka “rudeni muzejā būs konference un iznāks grāmata par Latvijas sentautu tapšanu par latviešu tautu, kas, ceram, palīdzēs kaut nedaudz kliedēt 700 verdzības gadu mītu. Nu nav tā! Mūsu izstāde to nepierāda un neaplicina. Nevar būt vergi ar tādām rotām un tik augsti attīstītu kultūru. Neviena nesaka, ka viņi dzīvoja viegli un laimīgi, bet verdzības laiks neatbilst apzīmējumam, ka visi staigāja tikai nokārtām galvām. Kādi depozīti nāk laukā no zemes! Kādas krāšņas rotas ir valkājušas meitas un sievas! Materiālā kultūra liek mums domāt citādi. Un folklorā? Tā liecina par nabadziņiem, kuri neko neredzēja? Ir tautasdziesmas, kas apliecina kaut ko pavisam pretēju – rāda pašapziņu, lepnumu. Uz rudeni gatavojam izstādi, grāmatu un konferenci par ārkārtīgi interesantu, bet nepelnīti piemirstu notikumu Latvijas vēsturē.” Šajā gadījumā citēto apgalvojumu var interpretēt dažādi. Tostarp arī tā, ka latvieši dzīvojuši ar minēto pašapziņu un lepnumu, par spīti reālajiem apstākļiem. Vai dažādos vēstures posmos “pārrakstījuši” vēsturi, proti, mainījuši tās interpretāciju, lai pasīva objekta vietā stātos aktīvs subjekts, bez kā nav iespējama, piemēram, politiski un sociāli aktīva rīcība. Tomēr raksta virsraksts un tēze par 700 gadu verdzības mīta kliedēšanu sniedz atbildi pozīcijai, kas pēdējā laikā ir vērojama. To varētu dēvēt par pozitīvu revizionismu – vienprātīgs nosodījums pret “padomju koloniālismu”, no vienas puses, un pozitīvo prakšu un simbolu, mītu kliedēšanu tā dēvētajā “koloniālisma situācijā nr. 1”⁷⁰⁸, no otras.

Maincas Universitātes emeritētā profesora Ervīna Oberlendera (*Erwin Oberländer*) publikācijā rodamās tēzes. Raksts veltīts agro jauno laiku konceptam Igaunijas, Vidzemes un Kurzemes vēsturē. Šī koncepta saturā ietilpst “jaunās formas, īpaši ekonomiskajā un sociālajā jomā”. Līdz 18. gs. beigām tās jau iesakņojas Rietumeiropā, “tikpat kā nemaz Eiropas austrumu daļā, respektīvi uz austrumiem no līnijas, ko iezīmē tādas upes kā Elba, Zāle un Leita. Tieši pretēji – Austrumeiropas un Rietumeiropas attīstības ceļi kopš

⁷⁰⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 149.

⁷⁰⁷ Meļņiks, R. (2016) Kliedēt mītu par 700 verdzības gadiem. *Diena*, 07.06.2016. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/viedokli/dienaskomentars/kliedet-mitu-par-700-verdzibas-gadiem-14143455> (skatīts 06.08.2016)

⁷⁰⁸ Mintauris, M. (2016) Koloniālā Latvija? Postkoloniālisms šodien. *Punctum*. Pieejams: <https://www.punctummagazine.lv/2016/01/26/koloniala-latvija-postkolonialisms-sodien/> (skatīts 19.02.2017). Autors runā par “postkoloniālo situācija Nr. 1”, attiecinot to uz starpkaru republikas laiku, sevišķi posmu no Latvijas Republikas proklamēšanas 1918. gadā līdz apvērsumam 1934. gadā. Šajā publikācijā autors izmanto jēdzienu “padomju koloniālisms”.

16. gadsimta aizvien vairāk viens no otra attālinājās, tā ka, runājot par Austrumeiropu, pat tiek runāts par “atdalīšanos no Rietumeiropas attīstības virziena” (*Abbiegung vom westeuropäischen Entwicklungsgang*).⁷⁰⁹ Atšķirības kļuva spilgtākas, kam par pamatu bija varas koncentrēšanas veids zemes īpašnieku rokās, zemes apstrādes darba saistību saglabāšana, kļaušu paaugstināšana: “Šeit zemniekam aizvien vēl pretim stājās muižas īpašnieks, kas sevī iemiesoja zemes īpašnieku, dzimtkungu un tiesas kungu, kā arī kārtības un soda varas pārstāvi. Šāds varas koncentrēšanas veids zemes īpašniekiem uz rietumiem no Elbas – ar retiēm izņēmumiem – bija svešs.”⁷¹⁰

Protams, koloniālisma zīmju semiotikas pētījumā nav nepieciešams izšķirt historiogrāfisku kontroversiju, nedz arī vienoties par kopīgās divu tautu sociālās vēstures vienotu interpretāciju. Tomēr vācu profesora Oberlendera publikācija ar tās bagātīgo avotu un atsauču materiālu dod vērtīgu pretsvaru pašu kolonizēto un to pēcteču īstenotajam revizionismam, kas kā patstāvīga koloniālisma zīme tiek apskatīta šajā nodaļā. Lietderīgi šo revizionismu apskatīt citā – “nepārprotamas” koloniālās situācijās gaismā. Līdzīgi kā Latvijas koloniālās vēstures izvērtējumā, arī Indijā ir autori, kuri pauž uzskatu, ka šis ir tāda koloniālisma piemērs, kam bijis gan tālejošs, gan labvēlīgs iespaids uz mūsdienu Indijas Republikas attīstību.

Piemēram, ASV iznākošais “The Atlantic” ievietojis publikāciju, kas retoriski vaicā, vai britu koloniālisms bija labs vai slikts Indijai?⁷¹¹ Apakšvirsrakstā secinājums, ka tas bijis labāks nekā franču koloniālisms. Tālāk tiek uzskaitītas pēdējās desmitgadēs iznākušās grāmatas un koloniālisma aspekti, starp kuriem netrūkst tādu, kurus autori (tostarp no agrāko kolonizatoru kultūrām) uzskata par labvēlīgiem. Starp tiem tiek daudzmināta Indijas politiskā tradīcija (kā britu mantojums) un angļu valoda (kas, arī beidzoties koloniālai atkarībai no Apvienotās Karalistes) paturēta kā dažādas Indijas tautības vienojoša oficiālā valoda.⁷¹²

Svarīgi piebilst, ka “The Atlantic” ir respektējams avots, tā pozīcija Indijas koloniālisma dilemmas gadījumā ir noteiktu politisku kopienu raksturojoša un būtiska. Dibināts 1857. gadā Bostonā, Masačūsetsas štatā kā literārs un kultūrkomentējošs žurnāls. Tajā publicēti vadošo autoru komentāri abolicionisma, izglītības u. c. jautājumos: Ralfs Valdo Emersons (*Ralph Waldo Emerson*), Henrijs Vodsvorts Longfelovs (*Henry Wadsworth Longfellow*) un Džeims Rasels Lovels (*James Russell Lowell*). R. Emersons ir

⁷⁰⁹ Oberlenders, E. (2012) Agro jauno laiku koncepts un Igaunijas, Vidzemes un Kurzemes vēsture (1561–1795). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 84 (3), 23.

⁷¹⁰ Ibid., 24.

⁷¹¹ Fisher, M. (2010, November 17) Was British Colonialism Good or Bad for India? *The Atlantic website*. Pieejams: <https://www.theatlantic.com/national/archive/2010/11/was-british-colonialism-good-or-bad-for-india/343366/> (skatīts 16.06.2016)

⁷¹² Ibid.

zināms ar saviem pret verdzību vērstajiem uzskatiem, formāli neiesaistījās abolicionistu kustībā atšķirīgu uzskatu dēļ par to, kā tieši panākama vergu brīvlaišana. Viņam pieder vārdi: “Verdzība saindē un samaitā visu, kam pieskaras.” H. V. Longfelos zināms kā zinātnieks un dzejnieks, abolicionisma kustības dalībnieks un izmantoja savu dzeju un finansiālos līdzekļus vergu atbrīvošanas kustības mērķu labad. 1842. gadā publicē 10 dzejoļu krājumu “Dzejoļi par verdzību”. Izdevuma mērķis ir pievērst uzmanību verdzības nevēlīgajam un antihumānajam raksturam. D. R. Lovels pārņēma H. Longfelova profesora vietu Hārvardā, bija izdevuma “The Atlantic” līdzredaktors. Sievas ietekmē kļuvis par liberālreformatoru, abolicionistu, sieviešu vēlēšanu tiesību un bērnu darba ekspluatācijas aizlieguma cīnītāju. Kaut arī starp abolicionismu un, piemēram, sieviešu sufrāžistu kustību nav liekama vienādības zīme, tās ir svarīgas koloniālisma apspiestības apzināšanās komponentes. Politiskas, sociālas un apgaismības tendences, kas katra savā laikā palīdz nonākt līdz mūsdienu apziņai par koloniālisma komplekso raksturu, daudzveidīgo un dziļo iespaidu.

“The Atlantic” (pār)publicē rakstu, kas, no vienas puses, secina, ka tur, kur visvairāk bija izteikta britu pārvaldes tieša kontrole, postkoloniālisma periodā vērojama ievērojami zemāka skolu (vispārējās) izglītības, veselības aprūpes pieejamība un (transporta) ceļi. “Atrodu pierādījumus tam, ka koloniālā perioda pārvaldes raksturam (*quality*) ir nozīmīgs, noturīgs (un bieži negatīvs) iespaids postkoloniālo seku ziņā.” Taču raksts satur atsauci uz paradoksālu secinājumu no Hārvardas Universitātes profesora un Rietumu universitātēs strādājoša antropologa, tirdzniecības un neformālās ekonomikas Rietumāfrikā pētnieka Dr. Olumida Abimbola puses: “Protams, ideāli nebūt kolonizētam vispār. Tomēr, to sakot, atļaujiet piebilst šo: nav iespējams pārvērtēt priekšrocības, ko sniedz angļu un nevis franču valoda kā nacionālā valoda (Indijā). Tas paver ļoti plašas iespējas. Ar to es domāju migrācijas jomā, studiju iespējās ārvalstīs, ārpakalpojumu (sniegšanas) jomā utt.” Šādi secinājumi ir spilgts koloniālisma seku revizionisma piemērs, līdzinās argumentiem par labvēlīgo vācu faktora ietekmi Latvijā.

Šāda skatpunkta izvēles kļūda un plašu pētījumu trūkums par sekām, ko radījusi latviešu ilgstoša atrašanās vācu u. c. tautu pakļautībā savās vēsturiskajās zemēs, visticamāk, liek pētniekiem un komentētājiem reducēt šo ietekmi līdz mūsdienu cilvēka politiskās izvēles dilemmai starp prorietumniecisku un prokrievisku orientāciju. Svarīgi saprast, ka koloniālisma seku pētīšana un atzīšana nav pretrunā ar prorietumniecisku politiku vai pasaules skatījumu. Taču postkoloniālisms kā noteikts kritiskās domas fenomens vai kritiskās domas skola paredz izprašanu. Tas ir līdzīgi psihoanalīzes dibinātāja Z. Freida postulātam par apzināšanās mainošo, terapeitisko raksturu. Atzīstot koloniālās

traumas esamību un izprotot to, iespējams atbrīvoties no tās klātbūtnes. Protams, A. Deglava romānā apzināšanās netiek piedāvāta kā risinājums, svarīgāka ir politiska, sociāla un ekonomiska emancipācija, sasniedzot līdzvērtības vai pat vienvērtības stāvokli vāciešiem. Skatpunktu sadursme par vācu faktora (labvēlīgo) raksturu romānā ir klātesoša. Tā parādās, latviešu pārstāvjiem ierodoties Pēterburgā ar sūdzību pie cariskās administrācijas – ģenerālgubernatora Pjotra Romanoviča Bagrationa (Cit. III 4.-1). Kņazs Bagrations ir tas, kurš pauž pārliecību, ka latviešiem jābūt apmierinātiem ar to “līmeni”, ko devusi “vācijas muižniecības aizgādniecība”.

Gadsimtu vēlāk par romānā “Rīga” aprakstītajiem notikumiem – 1990. gada janvārī iznāk žurnāls “Literatūra un Māksla” ar akadēmiķa Jāņa Stradiņa ievadrakstu “Vācbaltieši Latvijas kultūras kopībā”. Šo rakstu var uzskatīt par pagrieziena punktu vāciešu izvērtējumā. Ne tādēļ, ka revizionisma noskaņas nav bijušas pirms tam; tādas ir atrodamas analizējamajā korpusā – nepabeigtajā romāna “Rīga” triloģijā, tās bija klātesošas laikā, kad dzīvo un strādā A. Deglavs. Tomēr J. Stradiņa raksts ir nepārprotams aicinājums pārskatīt un mainīt nostāju pret laiku, kas nebija labvēlīgs latviešu tautas attīstībai. To, cik šī publikācija ir simboliska, parāda cita raksta iznākšana Latvijas simtgades kontekstā, atgriešanās pie J. Stradiņa raksta⁷¹³: “1990. gada 13. janvārī. Jānis Stradiņš “reabilitē” vācbaltiešus”. Vispirms izceļams tas, ka izdevīgā vēstures brīdī, kad latvieši meklē kritiskās atšķirības no padomiskā, padomju cilvēka identitātes, tās sniedz nevis latviskais, bet vāciskais elements, proti, kultūras atmiņa par šiem laikiem.

*Šodien mums te, Latvijā, nav vairs ne vāciešu, ne tīras jūras, ne naudiņas, ar ko veikt neatliekamo rekonstrukciju Rīgas pilij, bet, galvenais, tautas apziņā naida, šaursirdības un atriebības jūtas pret vāciešiem pagaisušas kā nebijušas. Un latviešus pašus daudzviet Padomju Savienībā dēvē par “ņemciem” un “gansiem”. Vai noslēdzies visai savdabīgs vēstures loks, vai notikusi inversija?*⁷¹⁴

Citētajā fragmentā manāms būtisks motīvs – latviešu nostāšanās vāciešu vietā, līdzināšanās vāciešiem. Nākamajā fragmentā vācieši ir būtisko ieguvumu avots latviešiem (Cit. III. 4.-2).

⁷¹³ Laikrakstā “Latvija Avīze” ievietota publikācija, kas tapusi projektā “Pie nācijas šūpuļa. 1920–1990”. Šis projekts tiek īstenots ar Valsts kultūrkapitāla fonda mērķprogrammas “Latvijai – 100” atbalstu. Autors Viesturs Sprūde, pieminot akadēmiķa Jāņa Stradiņa publikāciju, raksta: “Pēc daudzu gadu desmitu ilga pārtraukuma faktiski tas bija pirmais vērā ņemamais, autoritatīvais raksts, kas mudināja no jauna paskatīties uz vācbaltiešu lomu Latvijas kultūrvēsturē. Atmodas apstākļos tas bija ļoti svarīgs, nepārprotams atgādinājums, ka vēsturiski Baltija pieder Rietumiem, nevis Austrumiem. Stradiņš mudināja vācbaltu jautājumu neuzvert tikai tā, kā, nemaz nerunājot par pēckara padomju gadiem, jo bieži bija klāstīts arī 20.–30. gados – vācbaltieši nozīmē tikai jēdzienus “melns bruņinieks”, “septiņi kraukļi”, “gadsimtu vācu jūgs”, “verdžība”. [...] Pavadvārdos tai akadēmiķis Stradiņš atzina, ka šis ir pirmais gadījums, kad esejas virsrakstā paustā ideja “virzīta tik konsekventi”. Proti, pagātnes izvērtēšanā jāatceras, ka kunga – kalpa attiecības noteica ne jau tautība, bet piederība attiecīgajam sociālajam un politiskajam slānim. Citējot Daugmali: “Jūgs – jā, bet tas vēl ir jautājums, kur zemniekam klājās grūtāk – Maskavijā, Saksijā vai Vidzemē.”” Sprūde, V. (2020) 1990. gada 13. janvārī. Jānis Stradiņš “reabilitē” vācbaltiešus. *Latvijas Avīze*, 13.01.2020. Pieejams: <https://www.la.lv/si-diena-vesture-115> (skatīts 14.06.2020)

⁷¹⁴ Stradiņš, J. (1990) Vācbaltieši Latvijas kultūras kopībā. *Literatūra un Māksla*, 13.01.1990 (2).

Citētie divi fragmenti satur spilgtas revizionisma liecības. Nav lietderīgi vērtēt pausto tēžu pragmatisko saturu, proti, konteksta un politiskās situācijas nepieciešamību, kā arī citus motīvus, kas varēja paspilgtināt vienu vai otru akcentu, tādēļ minētais tiek interpretēts tikai semantiskā līmenī. Jāpiemin vēl kāda tēze, kas parādās šajā ievadraksta fragmentā, – likteņu kopība (Cit. III. 4.-3). Taisnības labad jāpiebilst, ka akadēmiķis J. Stradiņš norāda, ka “arī idillei nav vietas, un arī pretrunas nav jānogludina – vācbaltieši veselus laikmetus tiešām ir bremsējuši latviešu nacionālo un kulturālo augšupeju, vērsušies pret mūsu pirmajām tautiskajām atmodām. Vēsturiskajā saskarē ir bijusi gan cīņa, gan pretstatu vienība”⁷¹⁵. Autora piebilde satur eifēmismus “pretrunas” un “bremzējusi” tur, kur A. Deglava romānā tēlotie vācieši runā par totālu latviešu paturēšanu informācijas trūkumā, sociālā, politiskā un ekonomiskā atkarībā. Citējums no ģenerālsuperintendenta uzrunas Rābemaņa vasarnīcā:

Nedodat rokā nevienu latviešu laikrakstu vai grāmatu ne savam kučierim, ne savam namiķim, ne kādam citam savam saimes loceklim, pirms neesat aprunājušies par to ar kādu Rīgas mācītāju.. Mēs cenšimies vācu laikrakstos izsludināt visus tos izdevumus, ko ikviens bez liekas apdomas var savai saimei rokās dot. Tikai tā mēs paturēsim latviešu tautu savā dabiskā aizgādībā un viņa būs apmierināta savā tagadējā pieticībā. Bet, ja mums tas neizdodas vai arī ja mēs palaidīsim vaļīgāku roku, tad vai mums...⁷¹⁶

1990. gadā iznākušā laikraksta “Literatūra un Māksla” numura ar J. Stradiņa ievadrakstu noslēgumā ir spilgta žurnālista, tulkotāja un literatūrkritiķa Viktora Daugmaļa eseja ar ne mazāk simbolisku nosaukumu “Mīts par “septiņiem verdzības gadsimtiem””. Tā ir tēze par to, ka galvenie noteicēji ir vietējie iedzīvotāji; šādi izpaužas koloniālā posma revizionisms – retoriski uzdodot pasīvo pusi, kolonizējamo, objektu par aktīvu subjektu koloniālajā laikā (Cit. III. 4.-4). Salīdzinājumam var minēt patosa pilno Ērgļu Kārļa dzejojumu, ko viņš, par nepatiku klātesošajiem vāciešiem, sekojot Perlanta pamudinājumam, skaļi nolasa, atgriežoties Rīgā vilciena otrās klases kupejā (Cit. III. 4.-5).

V. Daugmalis min, ka “arī Rīgas pilsoņa tiesības nevienam netika liegtas. Starp citu, 1269. gada parādu grāmatā ir ap 70 tādu vārdu kā Vadonis, Mežavarde, Darbaslava, Lielvārdes Jānis, Ropažu Kaģe ar dēlu Imaku...”⁷¹⁷ Šajā gadījumā lietderīgi atgādināt, ka “verdzība” automātiski nenozīmē “koloniālismu” (arī nesakritība ar jēdzienu “dzimtbūšana”), un otrādi. Tādējādi nav pamata runāt par latviešu verdzību (tostarp smagu dzimtbūšanu), taču tas nenozīmē, ka nav bijis koloniālisma, kura iznākums noteiktās izpausmēs ir līdzīgs vai pat vienāds, arī atšķirīgs no “verdzības”. Revizionistiskā pozīcija ļauj atrast pierādījumu tam, ka latvieši bija vienlīdzīgi citiem Eiropā, ka noteiktā ziņā

⁷¹⁵ Stradiņš, J. (1990) Vācbaltieši Latvijas kultūras kopībā. *Literatūra un Māksla*, 13.01.1990 (2).

⁷¹⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 148.

⁷¹⁷ Ibid.

latviešu situācija esot vērtējama kā labāka, kas gan ir pretrunā ar E. Oberlendera secinājumiem (Cit. III. 4.-6).

Šādā kontekstā veikta Baltijas provinces (Latvijas) pārākuma izcelšana pār pārējo Krieviju, tādējādi arī koloniālisma attaisnojums kā labvēlīga iedarbība uz latviešu tautu, tās izglītības līmeni, sadzīvi un darba kultūru bija izplatīts gan laikā, par kuru vēsta A. Deglavs, gan laikā, kurā tas raksta savu romānu. Atgriežoties pie mācītāja Konrādija sprediķa, A. Deglavs ataino Ērgļu Kārļa izsmieklus, šos vārdus klausoties. Zālē ir cilvēki, par kuriem Ērgļu Kārlis brīnās, kādēļ tie nesmejas? Kontekstā ar romāna trešo daļu, kur par vāciešu un latviešu kopīgu ienaidnieku noteikta rusifikācijas politika (A. Deglavs cenšas nevainot caru, bet tieši pārkrievošanu, kas tādējādi tiek it kā personificēta), nav iespējams pilnībā izšķirt, vai A. Deglavs kā autors (proti, skatīts atsaistīti no romāna) vaino vāciešus latviešu paverdzināšanā vai arī atzīst to pozitīvo pienesumu, kas sniedz priekšrocības, labvēlīgus tiesiskus, sociālus un ekonomiskus apstākļus.⁷¹⁸

---

⁷¹⁸ (Cit. III 4.-7)

5. Brīvība – nebrīvība koloniālajā diskursā

Brīvības temats ir daudzšķautņains, jo runa ir par dažādām brīvības izpausmēm un aspektiem, tostarp psiholoģiskiem un ar uzvedību saistītiem, juridiskiem, politiskiem, sociāliem, iespējām realizēties profesionālajā jomā un brīvības to izvēlē. Ne velti mūsdienās cilvēktiesību kontekstā tiek izmantots daudzskaitlinieks “brīvības” (*freedoms*). Apvienoto Nāciju Cilvēktiesību deklarācijā minētas šādas brīvības: reliģiskās pārliecības brīvība (tostarp tiesības mainīt reliģisko pārliecību un uzskatus, kā arī paust savu reliģisko pārliecību vai uzskatus), pārliecības brīvība un tiesības brīvi paust savus uzskatus, miermīlīgas pulcēšanās un biedrošanās brīvība.⁷¹⁹

Jāapzinās, ka romāna darbība sākas un noris laikā, kas par pusgadsimtu apsteidz notikumus, kas noved pie Tautu Savienības un Apvienoto Nāciju Organizāciju dibināšanas. No otras puses, ASV, Francijas un Apvienotās Karalistes izpratne par cilvēku vienlīdzību un tiesībām ir noticis fakts. Viens no pamata konfliktiem, kas virza romāna darbību un tirda tā varoņus, ir atšķirīgu tiesību apjoms (latvieši – beztiesiski), brīvības vai to liegums, sociālekonomiskā stāvokļa ietekme uz tautu kopumā un indivīdiem. Citiem vārdiem sakot, izmantojot Cilvēktiesību deklarācijas 1. panta vārdus, konfliktu provocē tas, ka ne “visi cilvēki piedzimst brīvi un vienlīdzīgi savā cieņā un tiesībās. Viņiem ir saprāts un sirdsapziņa un viņiem citam pret citu jāizturas brālības garā”.⁷²⁰

Ņemot vērā, ka brīvību garantēšana vai ierobežošana tieši saistās ar varas realizāciju un justīcijas sfēru, jāpieskaras vēsturiskās izpētes jautājumiem aplūkojamajā tekstā. Tomēr nedrīkst zaudēt pamata orientāciju uz koloniālās situācijas percepciju, tās zīmēm un fenomenu kompleksa atspoguļojumu ekscerpētajā literārajā korpusā. Jāpiebilst, ka A. Deglavs labi pārzināja brīvības un tās antitēzes – nebrīvības jautājumu. Nav runa par kādu autora apziņas vai uzskatu daļu, kas kā simbols vai sižets parādās romānā. A. Deglava autobiogrāfijā atrodama norāde uz despotisma kā otra cilvēka brīvības apkarošanas jēdzienu, proti, brīvības pretmetu – nebrīvību. A. Deglavs to piedzīvo arī personiskās pieredzes līmenī – no sava tēva puses, kurš savukārt šādu pieredzi esot guvis no vācu muizkunga: “Vācu valodu viņš runāja pilnīgi tekoši, kā izglītots cilvēks. Bet, diemžēl, viņš arī bija nelabojams alkoholiķis, kā arī bija noskatījies no sava kunga citas ļaunas īpašības, it sevišķi despotismu. Ar visiem spēkiem tas raudzīja apkarot otra cilvēka brīvību un

⁷¹⁹ Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. (b.d.) *Ārlietu ministrijas mājaslapa*. Pieejams: <https://www.mfa.gov.lv/ministrija/latvijas-parstavis-starptautiskajas-cilvektiesibu-institucijas/individam-tiesi-pieejamas-apvienoto-naciju-organizācijas-cilvektiesību-aizsardzības-proceduras/vispareja-cilvektiesību-deklarācija> (skatīts 14.06.2020)

⁷²⁰ Ibid.

piekāpās tikai tad, ja atrada pretsparu. Ar kalpiem tas tādēļ pastāvīgi atradās naidā un prāvojas.”⁷²¹

Tālāk tiks apskatīti atsevišķi brīvību veidi, kas atklāj brīvības izpratnes struktūru apstākļos, kuros norisinās romāna darbība. Pamatu pamatā saglabājas nošķīrums “brīvība – nebrīvība”, kas ekstrapolē plašu parādību kopumu, sākot no konkrētām pārvietošanās brīvībām (liegumiem vai ierobežojumiem) līdz brīvības realizācijai sabiedriskajā telpā (piemēram, Dziesmu svētku rīkošana) un pat indivīda personiskās apziņas līmenī. Redzama tendence, ka romāna pirmajā daļā visbiežāk runa ir par fiziskām brīvības izpausmēm, sevišķi tās antitēze – nebrīvība, kurpretim otrajā, trešajā daļā dominē brīvības realizācija sociālajā aspektā un individuālā, tostarp personas apziņas plānā.

Nošķīrums “brīvība – nebrīvība” atkārtojas dažādās tematiski saistītās izpausmēs, piemēram, pārvietošanās brīvība, runas brīvība, pulcēšanās brīvība utt. Taču atsevišķos gadījumos tie ir sporādiski un izolēti, iespējams, sadzīviski, kā, piemēram, Faustīnes paustais aizrādījums Mikumu Marei par auduma izvēli. Lai gan virspusēji tas var šķist kā liegums latviešiem valkāt noteikta tipa, šajā gadījumā krinolīna svārkus (kupli, gari svārki 19. gs.) vai audumu, tomēr tā nav, netiek aktualizēts jēdziens “brīvība” vai tā antitēze – liegums. Runa ir par to, kas piedien vai nepiedien atkarībā no sociālā stāvokļa un šāda stāvokļa atribūtu uztveres apkārtējo ieskatā. Drīzāk šāds piemērs parāda jēgpilnu, taču ar brīvībām un nebrīvībām nesaistītu sadursmi starp “vecu kārtību” un jaunajiem sociālekonomiskajiem un politiskajiem apstākļiem. Atbilstoši tradicionālajai kārtībai naudas esamība vien nedod tiesības izvēlēties fasonu vai pat materiālu sievietes tērpiem pēc pašas patikas: “Kas tev, vienam prastam ļaužu bērnam, jāzin par modi? Krinolīnes lai valkā augstas kārtas dāmas, jums, bauru cilvēkiem, kad tikai putra un maize...”⁷²²

Ar brīvībām cieši saistīta cita opozīcija – “savējie un svešie”. “Baltieši”, proti, vāci jeb vācbaltieši, veido “savējo” loku un izslēdz no tās “svešos” – latviešus. Tādējādi brīvības un liegumi transformējas aizliegumos un atļāvumos, kas uztur šo grupu robežas, izolē vācbaltiešu kodolu no latviešu perifērijas. S. Konrāds pētījumā par vācu koloniālismu norāda, ka (visas) koloniālās politikas mērķis bija radīt un uzturēt nošķirtību koloniālajā sabiedrībā. Starp lielo vietējo iedzīvotāju populāciju jeb majoritāti, kas turklāt var būt heterogēna, kā tas vēsturiski ir Latvijas un Baltijas provinču gadījumā, un nelielo eiropiešu minoritāti.⁷²³

⁷²¹ Deglavs, A. (1906) Augusta Deglava autobiogrāfija iespiesta Līgotņu Jēkaba “Latviešu literatūra”. *Augusts Deglavs. (1928) Kopoti raksti*. I. Rīga: J. Rozes apgādībā, III–IV.

⁷²² Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 130.

⁷²³ *...the colonies were made up of a number of different societies. A large local population, itself often extremely heterogenous, can be contrasted with a small minority of European (or American, or Japanese) inhabitants. These two groups were clearly delineated and separated, in theory and often in practice. Colonial policy was devised largely to produce and maintain this difference, although this does not*

Pat tur, kur koloniālā pārvalde uzskatīja, ka pakļautie subjekti nākotnē sasniegs tādu līmeni, lai kļūtu par līdzvērtīgiem pilsoņiem pašiem kolonizatoriem, tika uzturēts princips, ko koloniālisma pētnieks, indiešu politiskais zinātnieks Partha Čaterdži (*Partha Chatterjee*) nodēvējis par koloniālā nošķiruma pārvaldi. Proti, tiek uzskatīts, ka ir fundamentāla dihotomija starp koloniālajiem “saimniekiem” un vietējo sabiedrību, kas uzlūkota kā attīstībā zemāka.⁷²⁴

Šai politikai raksturīgs paternālisms un uzsvars uz izglītību; mērķis – pacelt koloniālo cilvēku līmeni (ne vienmēr ar nolūku sasniegt līdzvērtīgu tiesisko stāvokli kolonizatoram). Raksturīgs ir Pētera, Ērgļu Kārļa piemērs un A. Deglava autobiogrāfijā minētais, ka “skolas izglītību esmu baudījis vienīgi Arenieku pagasta skolā no 1870. līdz 1876. g. – veselus septiņus gadus”. Uzrādot “čaklību” un interesi par lauku darbiem, tēvs pieņem lēmumu izglītošanos pārtraukt, lai gan apdāvinātā skolēna mācības vēlas gan muižkungs, gan mācītājs: “Par manu “studierēšanu” gan agrāk tika runāts, pat mana tēva agrākie kungi bija piesolījuši savu pabalsti un arī Dobeles mācītājs Bocks, kurš mani pazina skolu pārraudzīdams, tēvu pastāvīgi mudināja, dot man tālāku izglītību.”⁷²⁵

Izglītošanās piemērs liecina par to, ka, neskaitot individuālus gadījumus, kā Pēteris Krauklītis, Ērgļu Kārlis, kura prototips, šķiet, ir autors pats, latviešiem nav tiesību pašiem lemt par savai attīstībai nepieciešamo izglītības līmeni. Turklāt tas notiek laikā, kad par izglītību t. s. plašākām ļaužu masām jau ilgstoši runā Eiropā. Būtībā tā izriet no apgaismības idejām, kas turpina attīstīties un sazaroties arī 19. gs. Piemēram, Prūsijā saskaņā ar 1810. gada dekrētu izglītība kļūst laicīga, trīs gadu izglītība ir obligāta. Tādējādi jau 1826. gadā izglītība bija nodrošināta visiem bērniem vecumā no 7 līdz 11 gadiem. Pamatskolām bija jādarbojas katrā draudzē, turklāt skolotājiem bija jāsaņem atbilstoša apmācība.⁷²⁶ Rietumeiropas pilsētās šis process bija aizsācies agrāk. Piemēram, Austrijā dekrēts par obligātu pamatizglītību pieņemts 1774. gadā. Izglītība bija obligāta visiem bērniem vecumā no 6 līdz 12 gadiem, tika noteikts aizliegums pieņemt par mācekli vai kalpu tādus, kam nav apliecinājuma par skolas pabeigšanu. Par pamatizglītības pieejamību pienākums bija rūpēties katrai pilsētai vai draudzei pašai.⁷²⁷

---

necessarily mean that colonialism excluded the possibility of any kind of integration. In fact, the French policy of assimilation, practised most commonly in Northern Africa, aimed to achieve cultural homogenization [izcēlums mans – aut.]. Conrad, S. (2012 [2008]) *German Colonialism: A short history*. Cambridge University Press, 100.

⁷²⁴ Ibid., 104.

⁷²⁵ Deglavs, A. (1906) Augusta Deglava autobiogrāfija iespiesta Līgotņu Jēkaba “Latviešu literatūra”. *Augusts Deglavs. (1928) Kopoti raksti*. I. Rīga: J. Rozes apgādībā, III.

⁷²⁶ Green, A. (2013) *Education and state formation: Europe, East Asia and the USA*. (2nd ed.). New York: Palgrave Macmillan, 14.

⁷²⁷ Melton, J. V. H. (1988) *Absolutism and the eighteenth-century origins of compulsory schooling in Prussia and Austria*. Cambridge [England]; New York: Cambridge University Press, 212.

Latvijā nav iespējams runāt par obligātu pamatskolas izglītību līdz pat 20. gs. otrajai desmitgadei, kad tiek pieņemts likums.⁷²⁸ Tādējādi pagastskolas, kuras administratīvi atradās muižkunga pakļautībā, bet finansiāli tās uzturēja pagasta iedzīvotāji, ietilpa koloniālajā sistēmā kā patriarhālā aizgādība par kolonizējamo, neļaujot viņam pašam iesaistīties izglītības politikā. No mūsdienu skatpunkta raugoties, salīdzinoši augstā lasītprasme Latvijas teritorijā veicināja sociālekonomisko un tiesisko emancipāciju, taču tika saglabāts koloniālās nebrīvības aspekts.

Jāpiebilst, ka izglītības atrašanās faktiskās koloniālās varas rokās (vācu muižniecības) noteica reliģijas dominējošo lomu, piemēram, Prūsijā vai Austrijā, kur obligātos izglītības pamatus ieviesa gadsimtu agrāk, izglītība bija atsaistīta no baznīcas, kurpretim Latvijas teritorijā šī piesaiste saglabājas līdz pat Pirmajam pasaules karam. Vērts pieminēt, ka romānā “Rīga” atrodama norāde par to, ka ķesteris “bija ieņēmis galvā, ka saimniekiem vācu valoda esot ļoti laba, lai savā starpā varētu sarunāties tā, ka kalpi nesaprot”,⁷²⁹ savukārt mācītājs, izdzirdot Pētera “eksperimentus [...] izteicis par to vislielākā mērā savu nemieru, pieteicis ķesterim kalpa bērnus pieturēt vairāk pie pātariem. Arklam pakaļ staigājot, taču nevajagot [...] vācu mēles”. Šāds uzskats nebija vairs vērojams Rietumeiropas valstīs, taču “normalizējās” Latvijā un bija sastopams vēl starpkaru Latvijā. Vēstures doktore Irēna Saleniece kādā intervijā atceras, ka vienā no viņas vadītā Mutvārdu vēstures centra ekspedīcijām Preiļos iznācis runāt ar sievieti, kas bijusi analfabēte un paraksta vietā vilka krustiņus. 20. gs. 30. gados tēvs nav laidis viņu skolā. Šajā gadījumā iemesls nav bijusi nabadzība, bet tēva pārliecība, ka “skuķiem skola nav vajadzīga”, kas ir vēl viens koloniāli izolētās sabiedrības attīstības trūkums. 20. gs. 30. gadu Rietumeiropā šāds uzskats būtu izteikts anahronisms. I. Saleniece min dokumentus par sodanaudas iekasēšanu, ja bērni nav sūtīti skolā (tobrīd likums jau noteica pamatizglītību kā obligātu ar sodanaudu vecākiem vai aizbildņiem, ja tas nav ticis nodrošināts); šis gadījums bijis saistīts ar lielu nabadzību ģimenē.⁷³⁰

⁷²⁸ Salīdzinot ar stāvokli Krievijas impērijā kopumā, Baltija ar lasīt, rakstīt un rēķināšanas prasmes apgūšanu draudzes skolās tomēr atrodas priekšā t. s. Iekškrēvijai. Likumu par obligāto izglītību Krievijas impērijā nepieņēma līdz pat 1917. gadam. Iespējams, tas, ka latvieši bija izglītotāki par zemniekiem lielākajā daļā Krievijas, ir viens no aspektiem, uz ko zīmējas kņaza Bagrationa atbilde Valmieras delegātiem Pēterburgā, kaut gan primāri viņa atbilde attiecas uz vietējās pašpārvaldes principiem un vācu aristokrātu lomu tajā: “Vai jūs esat pārdomājuši, ko jūs lūdziet?... Jūs prasiet to pašu, kas Iekškrēvijā, kura par Baltiju stāv uz daudz zemāka līmeņa. Es pats tagad strādāju līdz Rītjūras guberņu komisijā, kas izstrādā Baltijai pavisam sevišķu tiesu un administrācijas kārtību. Baltija pie tam domāta kā gluži atsevišķa un patstāvīga valsts daļa, tāpat kā Somija, un jūs nāciet un lūdziet ko gluži pretēju...” Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 586.

⁷²⁹ Ibid., 12.

⁷³⁰ Vessele, L. (2019, 23. decembris) Bez maksas un dzimtajā valodā. Kā Latvija pirms 100 gadiem izveidoja unikālu skolu sistēmu. *Latvijas Sabiedrisko mediju portāls lsm.lv*. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/vesture/bez-maksas-un-dzimtaja-valoda-ka-latvija-pirms-100-gadiem-izveidoja-unikalu-skolu-sistemu.a342682/> (skatīts 12.04.2021)

Līdzīgi kā iepriekš minētajā piemērā par koloniālo revizionismu Indijā, jāatceras, ka zīmes sintagmātiskais aspekts izpaužas kombinācijā, savukārt tās nozīme saistīta ar kontekstu un ko-tekstu, proti, tieši pavadošo tekstu. Lai gan skatīta izolēti, izglītība draudzes skolā ir pietiekams pamats, piemēram, Pēterim Krauklītīm doties uz Rīgu un sasniegt pārticību, veicinot latviešu emancipāciju kā tādu (neaižmirstot par palīdzību, ko sniedzis krusttēvs Rābemanis, Rābemaņa darbinieks un Pētera draugs Fuchsings). Taču prestiža augstskolu izglītība uz vienlīdzīgiem nosacījumiem ar vāciešiem nav pieejama nākamajā romāna laika periodā – 188... gads, kura galvenais protagonistis ir Ērgļu Kārlis. Nepieciešamība doties uz Krieviju, galvenokārt Sanktpēterburgu, lai gūtu izglītību, veicina politisku ideju koncentrēšanos. Ar zemāku ienākuma līmeni veidojas cieša piesaiste Krievijas sociālajai un kultūras telpai, kam būs traģiska loma tālākā valsts attīstības gaitā 20. gs. Tas ievērojami pāraug romāna laika robežas, tomēr priekšnoteikumi šiem konfliktiem iezīmējas romāna trešajā daļā.

Jānorāda, ka vairumam latviešu pieejamā izglītība (runa ir par Kurzemi, kas aptver Zemgali, un Vidzemi) netiek sniegta ar nolūku nodrošināt iespējami augstu intelektuālās attīstības līmeni, veicināt progresu un patstāvību, potenciāli ekonomisko labklājību. Tās nolūks ir nodrošināt darbaspēku jaunajos apstākļos, kad attīstību virza fabrikas un arvien masveidīgāka ražošana. Netiek slēpts, ka, kontrolējot izglītību, pieejamās lasāmvielas klāstu latviešu valodā, nolūks ir nodrošināt, ka “(l)atviešu vadība atradusies līdz šim mūsu – luterāņu garīdzniecības rokās. Mēs esam radījuši viņai garīgu un laicīgu literatūru, viņas stāvoklim piemērotu avīžniecību.” Savā uzrunā Rābemaņa villā ģeneralsuperintendents atzīst, ka “(l)īdz šim arī šī arāju un kalpotāju tauta ir uzticējusies pilnīgi mums, paļāvusies mūsu vadībai...”⁷³¹

Apstiprinājums izglītības liegumam ir arī G. Merķeļa darbā “Latvieši”.⁷³² Tas uzlūkojams kā tipiska sava laikmeta publikācija, kas tieši saistīta ar apgaismības ideju uzplaukumu 18. gs. sabiedrībā, ko vēl vairāk veicina sabalsošanās ar šajā laikmetā gan mūsdienu Latvijas teritorijā, gan citviet Rietumeiropā pieaugoši spēcīgo Brīvmūrnieku kustību.⁷³³ Brīvmūrnieku kustības piesaukšana kļūst saprotama, paskaidrojot laikmeta

⁷³¹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 147.

⁷³² G. Merķelim skolas gaitas nācās pārtraukt ģimenes trūcīgā stāvokļa dēļ pēc tēva Daniela Merķeļa nāves. Romāna “Rīga” pirmajā daļā parādās norādes par to, ka nevis nauda, bet gan piederība kalpu vai saimnieku, latviešu vai vācbaltiešu stratai ir galvenie kritēriji, nosakot, kāds izglītības līmenis ir jānodrošina konkrētajam bērnam.

⁷³³ Interesantu pašrefleksiju, lasot G. Merķeļa darbu, veic žurnāliste Sanita Upleja: šauboties, vai piesaukt G. Merķeļa darbu kā ticamu avotu alkoholisma izplatībai latviešu vidū, visticamāk, autorei to nenojaušot, parādās kontrasts starp brīvību un nebrīvību, iespējām un to liegumu: “Un kur tad tiem dzērājiem, slinķiem un dvēselē vergiem radās gudrība saviem bērniem ieaudzināt darba tikumu, alkas pēc izglītības un brīvības, lai jau dažas paaudzes vēlāk pie pirmās izdevības to arī liktu lietā, nostiprinoties ekonomiski, kulturāli un vēlāk arī politiski līdz ar sapni par savu valsti.” Upleja, S. (2013) Par Merķeli un mācību. *Ir*. Pieejams: <https://ir.lv/2013/01/15/par-merkeli-un-macibu/> (skatīts 14.06.2020)

kontekstu. Proti, šai kustībai kļūstot par vienu no vadošajām elites organizācijām vācu valodā runājošajā pasaulē, nozīmīga ir tās ideju iedarbība. Tieši izglītības līmeņa celšana un izglītības pieejamība visiem sabiedrības slāņiem, uzskats, ka cilvēces progresam nepieciešams palielināt izglītības līmeni, identificēt intelektuāli augstā līmeņa cilvēkus un nodrošināt, ka tie atrodas vadošās lomās sabiedrībā, lielā mērā raksturo šo kustību. Turklāt, kā šķiet, gan finansiāli, gan politiskiem līdzekļiem brīvmūrnieki atbalstījuši laicīgu skolu veidošanos, tādējādi ierobežojot baznīcas skolu lomu.⁷³⁴ Gan G. Merķelis, gan daudzi tā laika ietekmīgākie inteliģences pārstāvji piederēja brīvmūrniekiem.

Veikti zinātniski pētījumi par brīvmūrniecības un koloniālisma saistību. Brīvmūrnieku jeb masonu organizācijas uzplaukuma laikā impēriju ekspansija nodrošināja ātru un efektīvu informācijas apmaiņu, strauji palielināja sektotāju loku un veicināja brālības ideju izplatīšanos, tostarp vienam no tās pamata postulātiem “visu nāciju, mēļu, radniecības un valodu”. Veidojās “simbiotiskas” attiecības, kur jauno koloniju apguve, proti, impēriju ekspansija, veicināja straujāku brīvmūrniecības izplatību, nodrošināja brīvmūrnieku rindu papildināšanos ar ietekmīgām un turīgām personām, sniedza labumu arī impērijām, atvieglojot kolonizatoru sociālo mobilitāti un iekļaušanos koloniālajās sabiedrībās.⁷³⁵

5.1. Pārvietošanās un lēmuma brīvība

Šīs divas brīvības iekļaujas vienā kategorijā, jo pārvietošanās brīvība telpā atspoguļo tiesības realizēt personas pieņemtu lēmumu un demonstrē pārvietošanās brīvību telpā, proti, vai telpa ir brīva no ierobežojumiem, ļaujot izvēlēties, kā un kad tajā atrasties vai to šķērsot, vai ir liegumi, barjeras u. c. šķēršļi. A. Deglava romāns “Rīga” sākas ar zīmīgu gadskaitļa norādi: “Nemīlīga pievakare, martam izejot 186... gadā.” Tā nav nejaušība. Šis pats piegājiens tiek atkārtots vēlreiz, sākot romāna otrās daļas tēlojumu “Labākās ģimēļas”, tikai šoreiz laika norāde ir divas desmitgades vēlāk: “Tas bija 188... gadā un taisni 30. augustā, kad Jelgavā svinēja Kurzemes brīvlaišanas svētkus..”⁷³⁶ Visticamāk, nejauši nav tas, ka A. Deglavs atturas minēt konkrētu gadu. Pētera Krauklīša un pārējo ceļinieku atrašanās ceļā uz Rīgu sakrīt ar laiku, kad latviešiem jau ir pārvietošanās brīvības, mainoties piesaistei mājām, draudzei un muižai. Taču 19. gs. 60. gados pastāv nopietnas pretrunas starp Krievijas impērijas administrāciju un vietējo vācu muižniecību par to, kādas brīvības un kā tās realizējamas: “Līdz 1863. gadam Baltijā jautājumu par zemnieku pārceļšanos uz citām guberņām, viņu pārskaitīšanu no vienas biedrības otrā tās

⁷³⁴ Shepherd, S. H. R. L. (2015) *Pharos IV: Travelers*. Wisconsin Masonic Research Lodge.

⁷³⁵ Harland-Jacobs, J. (2014) *Freemasonry and Colonialism*, 439. Brill. https://doi.org/10.1163/9789004273122_025

⁷³⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 7.

pašas guberņas ietvaros, kā arī par atļaujām pagaidu aiziešanai pamatvilcienos regulēja ārkārtīgi stingrie noteikumi, kas bija fiksēti 1816.–1819. gada likumos par zemnieku brīvībai. Zemniekiem praktiski nebija tikpat kā nekādu iespēju izvēlēties sev dzīves un darba vietu.⁷³⁷ Tādējādi veidojas tāda kā pārejas laiktelpa jeb robežstāvoklis – no aizlieguma uz atļāvumu, tas ir izplūdis laikā un telpā. Romāna darbība apzināti pozicionēta šajā laikā, kad juridiski izveidojusies jauna situācija, bet reformu iniciatīva no cariskās administrācijas puses saskaras ar reakcionārismu Baltijas provincēs. Šī sadursme paralēla citai – starp tiesiski un saimnieciski privilēģēto Baltijas iedzīvotāju mazākumu un jaunās tiesības iemantojušo vietējo iedzīvotāju vairākumu. Jaunieģūto brīvību neapzināšanās parādās leišu zēna Joža piemērā. Viņš tēlots kā mazāk izglītots un naivs, salīdzinot ar latviešiem. Jozis savas nezināšanas dēļ pauž šaubas, vai Pēterim ir tiesības brīvi doties ceļā uz Rīgu (Cit. III 1.2.).

Citiem vārdiem, Pēteris Krauklītis ir simbols jauna tipa uzvedībai un sociālai mobilitātei latviešu vidū, sācis izmēģināt jaunās iespējas un pretojas psiholoģiskiem kavēkļiem (atmiņas par māti un tās grūtajām dienām), sociāliem apsvērumiem (paradumi, piesaiste noteiktam apvidum, draudzei). Kurpretim antagonistiskie spēki romānā saistās ar vēlmi mazināt latviešu mobilitāti, mudinot uz samierināšanos ar pastāvošo lokālo situāciju un muižkungu. Viens no agrākajiem piemēriem ir dažādi vēstījumi krogus ainā. Plašajā portretu galerijā ir atrodams pērminderis, kas iebilst savu rentēto saimniecību strīdu dēļ ar muižkungu zaudējušā Mikuma domai “būs jāpamēģina ar to pašu Krievu zemi”⁷³⁸ un strādnieku šķiru simbolizējošā personāža Laura replikai: “Uz Krievu zemi, jā! [...] Te mēs vairs nekādu labumu nesagaidīsim.”⁷³⁹ Pērminderis acīmredzot ir viens no tēliem, kas simbolizē ciešu sadarbību – kolaboracionismu ar vācu pārvaldi.⁷⁴⁰ Viņš oponē klātesošo tēzēm, ka ir iespējama labāka dzīve citur (Krievzeme kā piemērs), un mudina lasīt “Latviešu Ceitungas”, proti, “Latviešu Avīzes”⁷⁴¹:

Kāds vīrs, kuram bija baznīcas pērmindera izskats, piepeši ieklepojās. “Tur jau blēdība ar to Krievu zemi vien esot! Mums mācītājs no kanceles sacīja. Lai neejot, lai neejot, lai neklausot vilstījumiem! Lai palasoties taīs “Latviešu Ceitungās”, cik grūti ejot... Es pats lasīju... Driķētas Jelgavā pie Stefenhagena un dēla. Tiem ļautiņiem, kas tur aizgājuši, jau neesot ne maizes, nekā. Miltus ūdenī kuļot un ēdot... Dieva vārds!” [...] Viņš īgni norija savu rūgtumu. Kāds no bandžoliem, kurš uzmanīgi viņu valodās bija noklausījies, domīgi piebilda: “Aļi mums, šamaišiem, arī katram sava birze zemes, no kurzemniekiem gan baltāka maize kā mums.”

⁷³⁷ Duhanovs, M. (b.d.) Baltvācu muižniecība un 1863. gada 9. jūlija likums. *Krupņikovs, P. (sast.) (1990). Vācija un Baltija. Rakstu krājums.* Rīga: Avots, 16.

⁷³⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 20.

⁷³⁹ *Ibid.*

⁷⁴⁰ “Livonijā jau kopš XV–XVI gs. mijas lauku draudzēs pārvaldē puse bija arī zemnieku pērminderi.” Valters, P. (sast.) (2001) *Valsts un tiesību vēsture jēdzienos un terminos.* Rīga: Divergens, 177.

⁷⁴¹ Iznāk Jelgavā no 1822. līdz 1915. gadam; pirmais izdevējs – Lestenes mācītājs Kārlis Vatsons, izdevniecība “J. F. Štefenhagens un dēls”.

*Tas pērminderim bija runāts kā iz sirds. "Jā, jā, to pašu es arī saku, jo, kad tur tās zemes nav, cik vajag, tad tas ir tikpat kā nemaz. Āre, tāpēc jau viņi nāk šurp no Krievu zemes par lāčeniekiem... Nav ko ēst! Nekur jau tik skaidra dzīve nav kā pie mums."*⁷⁴²

Jāpiebilst, ka zemniekiem bija jābūt nodrošinātām lielākām pārvietošanās brīvībām. Tieši tādēļ 19. gs. 50.–60. gadu mijā jautājums par Baltijas novada zemnieku pārvietošanās brīvībām (faktiski – šķēršļiem) atkārtoti "saistīja Pēterburgas augstāko aprindu uzmanību. Aleksandrs II, iepazīnies ar Vidzemes gubernatora ziņojumu (1860. gada oktobris), uzdeva "… ziņot, vai neuzskatāt par lietderīgu dot rīkojumu, lai **atkārtoti** apstiprina noteikumus, pamatojoties uz kuriem Vidzemes guberņas zemniekiem tiek pieļauta pārceļšanās" [izcēlums mans – aut.]"⁷⁴³

Pārvietošanās brīvībā, tātad arī brīvībā noteikt, kur apmesties, redzama pretruna starp carisko administrāciju Pēterburgā un vācu muižniecības rīcību uz vietas Baltijā. Šis svarīgais apstāklis izceļ tieši vācu muižniecības vislielāko lomu koloniālajā situācijā un tās negatīvo pušu veicināšanā Latvijā un Igaunijā. Zemnieki šajā laikā aktīvi vērsās (kolīdz tas kļūst iespējams, jo 1826. gadā cars Nikolajs I bija aizliedzis zemniekiem iesniegt viņam sūdzības⁷⁴⁴) ar lūgumiem pie troņa, adresējot savus lūgumrakstus cara brālim lielkņazam Konstantīnam: "Pārsūtot saņemtos iesniegumus iekšlietu ministram S. Lanskojam, Konstantīns rakstīja: "No iekšlietu ministrijas lietām Jūs visai labi zināt, ka nosaukto zemnieku lūgumos ir dažas taisnīgas sūdzības un prasības, kas pelna ievērību."⁷⁴⁵ Tāpat "cara tuvākais domubiedrs valdības politikas jautājumos Baltijas guberņās" iekšlietu ministrs Valujevs ir apņēmības pilns pilnībā realizēt reformu. Šī apņēmība nobriest, redzot Baltijas novada zemnieku intensīvu pārceļšanos uz Samaras guberņu: "Priekšrakstā Baltijas ģenerālgubernatoram Suvorovam Valujevs atgādināja par cara ierosināto ierobežojumu atceļšanu tiem, kas vēlas pārcelties uz citām guberņām, un uzdeva "izmainīt arī dažus citus pastāvošos vietējos likuma noteikumus, kas kavēja Baltijas zemniekiem brīvi pārvietoties, tiem pārceļoties uz citām vietām, kā arī saņemot pases pagaidu aiziešanai no savām biedrībām".⁷⁴⁶

Atšķirīgas izpratnes un tiesību nezināšana (leišu puisis Jozis vezumā, kuram klāt piesēžas Pēteris ceļā uz Rīgu), formālu tiesību pastāvēšana un centieni tās izmantot sev par labu (Pētera Krauklīša gadījumā), tas redzams neizpratnē, ar kādu Jozis brīnās, ka Pēteris dodas uz Rīgu: "Rīgo, a tev jau nav ņeko pārdot?" Un abu tālākajā sarunā.⁷⁴⁷ Nav

⁷⁴² Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 20.

⁷⁴³ Duhanovs, M. (b.d.) Baltvācu muižniecība un 1863. gada 9. jūlija likums. *Krupņikovs, P. (sast.) (1990) Vācija un Baltija. Rakstu krājums*. Rīga: Avots, 16.

⁷⁴⁴ Počs, K. (2003) Kā dzīvoja šejienes zemnieki. *Latvijas Vēstnesis*, 23.05.2003 (77). Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/75229> (skatīts 12.12.2021)

⁷⁴⁵ Duhanovs, M. (b.d.) Baltvācu muižniecība un 1863. gada 9. jūlija likums. *Krupņikovs, P. (sast.) (1990) Vācija un Baltija. Rakstu krājums*. Rīga: Avots, 16.

⁷⁴⁶ Ibid., 56.

⁷⁴⁷ (Cit. III 1.2.)

pārsteigums, ka starp Pēteri un Jozi ir tāda pretruna. Pētot tiesību aktus, kas reglamentēja zemnieku dzīvi, tiek atzīmēts, ka vietējiem likumiem un noteikumiem ir raksturīgs sarežģīts formulējums, “neskaidrība un nenoteiktība, kas veicināja jautājumu patvarīgu izlemšanu par labu tiem, kas bija ieinteresēti piesaistīt kalpus pagastam”⁷⁴⁸. Jānorāda, ka 19. gs. tam ir sabiedrības šķiru pretrunu aspekts.

Taču normatīvo aktu nezināšana un nespēja sevi aizstāvēt – tās nav visas grūtības, jo zemniekiem, kas vēlas pārcelties, jānokārto finansiāli grūts pārceļotāju pienākums, “iepriekš pilnīgi norēķināties ar agrāko biedrību un muižnieku par visiem valsts un privātiem maksājumiem, parādiem, nodokļu parādiem, kā arī nodrošināt līdzekļus to savas ģimenes nevarīgo un bezpalīdzīgo locekļu eksistencei, kas palika tajā pašā biedrībā”. Kā secina iekšlietu ministrs Valujevs savā vēstulē, nodevas prasīts nomaksāt gadu uz priekšu. Tas radīja finansiāli smagu slogu, kas ierobežo pārvietošanās brīvību. Kritizēta papildu prasība, ka par nodomu pārvākties jābrīdina līdz kārtēja gada 10. novembrim. Taču šajā laikā (Jurģi ir tikai 23. aprīlī) zemniekam nav nekādu garantiju par iespējām apmesties jaunā vietā. Turklāt līdz šim laikam noregulējamas arī visas saistības ar pagastu un privātpersonām, iesniedzamas ziņas, kā arī jāanulē rentes un darba kontrakti. Savukārt pati pārskaitīšana ir iespējama tikai Jurģos.⁷⁴⁹ Šajā laikā, kad latvieši sāk pakāpeniski iekrāt savu kapitālu, daudziem tas vēl ilgi nebūs iespējams, jo viņi ir dieninieki, nevis saimnieki vai rentnieki, tādi nosacījumi daudziem nav pa spēkam. Vairāku gadu garumā turpinās diskusijas starp Krievijas carisko pārvaldi Pēterburgā, Baltijas ģenerālgubernatoru (Aleksandru Suvorovu nomaina vācu muižniecībai īpaši lojālais Vilhelms Līvens) un vācu muižniecību, kas nekavējās izmantot savu ietekmi galvaspilsētā (Pēterburgā): “Baltijas muižniecības reakcija, kā jau to varēja sagaidīt, [...] bija acumirklīga. Galvaspilsētā nekavējoties ieradās visu triju guberņu muižniecības vadītāji un līdz ar viņiem arī ģenerālgubernators V. Līvens. Rīkojoties pēc daudzkārt pārbaudītas metodes un, proti, izmantojot kontaktus ar ietekmīgām personām Pēterburgā, viņi centās pierādīt, ka Valsts padomes⁷⁵⁰ apvienoto departamentu lēmums ir nepieņemams.”⁷⁵¹ V. Līvens publikācijā pēc galīgā lēmuma pieņemšanas paziņo: “Spīdoša uzvara Valsts padomē.”⁷⁵² Turpinājās

⁷⁴⁸ Duhanovs, M. (b.d.) Baltvācu muižniecība un 1863. gada 9. jūlija likums. *Krupņikovs, P. (sast.) (1990) Vācija un Baltija. Rakstu krājums*. Rīga: Avots, 17.

⁷⁴⁹ *Ibid.*, 16.

⁷⁵⁰ Tostarp, ka nav pamata ierobežot zemnieku skaitu, pamatojoties neskaidros un patvarīgos muižkungu apsvērumos: “Baltijas zemnieki ir jāuzskata par brīviem lauku iedzīvotājiem un viņiem jābūt tādām pašām tiesībām, kādas ir visiem lauku iedzīvotājiem.” Duhanovs, M. (b.d.) Baltvācu muižniecība un 1863. gada 9. jūlija likums. *Krupņikovs, P. (sast.) (1990) Vācija un Baltija. Rakstu krājums*. Rīga: Avots, 20. Tas saskan ar romānā “Rīga” aprakstīto delegācijas prasību piešķirt tādas pašas tiesības kā jebkurai citam cariskās Krievijas pavalstniekam, bez izņēmuma statusa.

⁷⁵¹ *Ibid.*, 21.

⁷⁵² *Ibid.*, ar atsauci uz P. Līvena sarunu ar Valsts padomes priekšsēdētāju P. Gagarinu: Latvijas Valsts vēstures arhīva fondi.

diskusija par citiem ierobežojumiem. Piemēram, tiek minēts Kurzemes landtāgā izskanējis ierosinājums papildināt likuma tekstu ar norādījumiem, ka pārvietošanās brīvības realizēšanai 30 verstu joslā nepieciešams saņemt pagasta tiesas izsniegtu personības apliecību.⁷⁵³

Romāna "Rīga" darbības laika sākumā pastāv paradoksāla situācija, ko labi izprot Pēteris un pārējie ceļinieki. Aizceļot ir iespējams, taču, ja Pētera piemērā ir jānomaksā tikai galvas nauda⁷⁵⁴, tad Mikumiem tas ir sods par uzstāšanu par savām tiesībām un atgādināšanu muižkungam, ka saskaņā ar likumu pienāktos tiesības iegādāties "zemi .. pavisam uz dzimtu..."⁷⁵⁵ Sarunas iznākums ir izlikšana no mājām, turklāt Mikums piebilst, ka tas nozīmē arī izlikšanu no paša celtām ēkām. Zemnieks cenšas aizstāvēt savas tiesības tiesā, bet muižkungam ir brīvas rokas rīkoties, vēl pirms lieta sasniedz augstākas instances:

"To jau nu gan ne," es saku, "es tās ēkas esmu cēlis un tos laukus uzkopis, ne jūs. Lai tad arī iet līdz oberaupgeriktei (Oberhofgericht)."

*Sākām prāvoties. Nebijām labi vēl līdz aprīņa tiesai, kad jau barūns ar muižas ļaudīm izlika manu mantu uz lielceļa. Ko darīt – bija viss jāpārdod!*⁷⁵⁶

Jāpiebilst, ka Mikuma izlikšana no mājām šķietami ir pretrunā ar tēzi par zemnieku turēšanu ģeogrāfiskā piesaistē noteiktam apvidum. Tomēr te jāsaprot, ka pat vienota – koloniālisma – ietvara pierādīšana nenozīmē, ka nav būtisku atšķirību reālajā interpretācijā noteiktā vietā. Turklāt šajā gadījumā tas demonstrē patvaļu un ir smags sods zemniekam laikā, kad miesassodu piemērošana jau atrodas valsts, nevis muižkunga ziņā. Juridiskais ietvars, šajā gadījumā Krievijas impērijas administrācijas un vietējās muižniecības savstarpējās attiecības, sociālekonomiskā situācija, kari (karaklausība starp kariem) u. tml. – ietekmē reālo situāciju. Atsevišķi faktori var skart visas iesaistītās puses no tiesību ziņā visneaizsargātajiem līdz pat augstākajam pārvaldes institūtam un amatpersonai. Netaisnība, kas noris koloniālajā situācijā, visbiežāk nozīmē, ka mazākās iespējas noteikt savu rīcību un izvēles šādā situācijā ir tieši kolonizējamajiem, kuru statuss daudz vairāk atbilst ražošanas līdzeklim vai dabiskam resursam kolonizatora rokās. Jāpiebilst, ka šajā darbā netiek salīdzināts zemnieku Latvijas teritorijā un, piemēram, zemnieku Iekškrīvijā stāvoklis un statuss. Ņemot vērā romānā atspoguļoto Vidzemes zemnieku delegāciju

⁷⁵³ Duhanovs, M. (b.d.) Baltvācu muižniecība un 1863. gada 9. jūlija likums. *Krupņikovs, P. (sast.) (1990) Vācija un Baltija. Rakstu krājums*. Rīga: Avots, 23, ar atsauci uz Kurzemes Landtāga aktiem par 1865/1866. gadu.

⁷⁵⁴ "Galvas nauda – sens personiskā nodokļa veids, ko tikai 19. g. s., attīstoties modernai finanču zinātnei, sāka atmet kā netaisnu. 19. g. s. sākumā to atcēla Prūsijā, tad Austrijā, Itālijā un ar 1.1.1887 arī Eiropas Krievijā. [...] Par revīziju starplaikā mirušām, aizbēgušām, izrakstītām personām galvas naudu maksāja atlikušie sabiedrības locekļi. [...] Pagasta pašvaldības galvenais ienākuma avots bij galvas nauda, ko ņēma no visiem darba spējīgiem pagasta locekļiem. [...] Galvas naudas nemieri Vidzemē 1784. bij viena no plašākām zemnieku kustībām. [...] Vidzemes zemnieki [...] aprēķināšanas veidu nebija pareizi izpratuši. *Latviešu konversācijas vārdnīca* (1930) A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlērs (red.). V sēj. Rīga: A. Gulbja Apgādībā, 9678–9681.

⁷⁵⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 19.

⁷⁵⁶ *Ibid.*, 20.

Pēterburgā, kas pieprasa atcelt izņēmuma stāvokli, šāds salīdzinājums būtu interesants. Tomēr tas novērš uzmanību no koloniālisma kā savrupas parādības, kur kolonizējamais un kolonizatori pieder dažādām tautībām.

Vācbaltiešu muižnieku un latviešu zemnieku attiecību atainojumā ir vērojams koloniālo attiecību modelis, Krievijas impērijas jeb t. s. cariskā pārvalde saistās ar humānisma centieniem, objekta statusa likvidēšanu, uzlūkojot zemnieku kā subjektu, kas varbūt tikai izglītības līmenī un turīgumā krasi atšķirīgs no kunga. Likumsakarīgi, ka šī iemesla dēļ, piemēram, romāna pirmās daļas kroga ainā ķeizara tēls ir uzsvērti pozitīvs. Viņu uztver kā vēlamu un gaidītu pārmaiņu vektoru un – latviešu zemnieka aizstāvi. Kurpretim ķeizariskās pārvaldes patieso motīvu izpētei romāna autors, sevišķi pirmajā daļā, nepievēršas (Cit. III 5.1.).

Sarunas dalībnieki demonstrē atšķirīgu attieksmi pret kungu (uzlūkots kā ļauna un mantkārīga aprēķina vadīts) un ķeizaru, kura motīvi uzrāda teju mesiāniskas kvalitātes. Tādēļ klātesošie sacenšas piedāvājumos, kā būtu jāsoda tie, kas veic atentātu pret Krievijas imperatoru: “tādiem sprandu apgriezt, kapāt pātāgām, kamēr gaļa no kauliem lec”, “viņus vajadzētu pakārt pie koka ar kājām uz augšu [...] un tad ņemt sloksnēt ar kančukām”, “mucās viņus vajadzētu iebāzt, kuras no iekšpuses izsistas ar spicām naglām”, “dzīviem ādu noraut, iekšas izgāzt... [...] izgriezt degunu ar visām saknēm!” Redzams, ka imperatora uztverē parādās reliģiski motīvi, kas tuvina baznīcas svēto statusam, sods par ļauno spēku vērsanos pret to izraisa likumsakarīgu reliģisku fanātismu.

5.2. Brīvība strādāt vai nestrādāt, nodarbošanās izvēles brīvība

Jautājums par brīvību strādāt vai nestrādāt ir paradokss tādā izpratnē, ka darbu arī mūsdienās uzskata par ienākuma pamatu. No tā daļēji vai pilnīgi var būt atbrīvotas tikai noteikta vecuma, fiziska vai garīga stāvokļa personas. Turklāt koloniālajā situācijā raksturīgi uzskatīt, ka darba tikumu pārstāv kolonizators. Kurpretim kolonizējamais līdz kolonizatora civilizējošās misijas uzsākšanai praktiski nav strādājis nemaz vai arī darījis to ar nepietiekamu rūpību un prasmi. Iepriekš tika minēts, ka kolonizators uzlūko kolonizējamo kā darbaspēku, tādēļ jautājums par brīvību nestrādāt varētu šķist lieks. Taču runa ir par izvēles sekām: kādas konsekvences ir tam, ja nestrādā kolonizators, un kādas, ja to dara kolonizējamais. Sadzīviski šī pretruna, sekas par pausto kritiku parādās Švarcena Klostera pagraba ainā, kurā viesmīlis Persis (Pēteris Krauklītis) dūsmās pārmet vācbaltiešu meistaram Cipfelbrinkam viņa izlaidīgo dzīvesveidu, nestrādāšanu, latviešu gānīšanu: ““Ko tad jūs īsti gribiet no tiem bauriem un latviešiem?” viņš uzstājās. “Kas vēl tādu darbu

prot kā Lauris?! Kamēr jūs dzīvojaties te pa krogu, viņš strādā vaiga sviedros darbnīcā...”⁷⁵⁷

Modelējot, kādas konsekvences sekotu, realizējot brīvību nestrādāt, likumsakarīgi būtu runāt par ienākuma neesamību, nabadzību. Ņemot vērā latviešu nabadzību laukos, sevišķi salīdzinot latviešu stāvokli romāna pirmajā posmā, proti, ap 186... gadu, un otrajā posmā – ap 188... gadu, likumsakarīgi, ka nestrādājošajam latvietim drīz apsīktos iztikas līdzekļi. Tam piemērs ir Pēteris Krauklītis, kurš, zaudējot darbu Švarcenavā, pāris dienu laikā nonāk neapskaužamā stāvoklī un spiests nakšņot Vērmanes dārza krūmos. Dīks dzīvesveids, ko uzskatāmi demonstrē, Rābemaņa sieva Hildegarde, vācu meistari, Kleins (persona, kas apņemas sarakstīt Latviešu biedrības statūtus, panākt tās reģistrāciju), latvietim ir neiespējams. Zemnieka vērtība ir darba spēka resurss un finansiāls ieguvums saimniekam, ko sniedz šāda resursa izmantošana.

Latviešiem laukos un pilsētā bezdarbs nozīmē eksistenciālu strupceļu. Strādnieku un kalpu kārtas pārstāvis Čīpa romāna otrās daļas sākuma ainā vilcienā, kas ved braucējus uz brīvlaišanas svētkiem Jelgavā, nonāk viedokļu sadursmē ar turīgo Plaušu saimnieku, kurš Čīpas iebildumus rezumē, ka, ja kāds nevēlas dzīvot laukos, lai iet uz Rīgu, taču “to es gan saku: kas jau te uz zemēm nav dzīvotājs, tas arī Rīgā nebūs dzīvotājs! [...] Āre, te jau mēs redzam, kur katru gadu pārsūta atpakaļ uz pagastu caurām biksēm un ar plikiem papēžiem... Galvas naudu gadiem nav maksājuši...”⁷⁵⁸ Citējumā teikto var uztvert kā sekas finansiālam stāvoklim, proti, bezdarba vai pārāk zemu ienākumu izraisītam trūkumam; romānā ietvertie Rīgas rātes noteikumi parāda, ka nevāciem nav iespējama lēmuma autonomija jautājumā par strādāšanu vai nestrādāšanu. Pat mitekļa esamību nosaka darba attiecības, sava dzīvokļa tiem nedrīkst būt: “79. Arī dienestniekiem nebūs būt kambariem un pagrabiem ārpus savu kungu mājām. 80. Tālāk tad nebūs svabadām sievietēm un meitām dzīvot pašām savos dzīvokļos un savā saimniecībā, bet salīgt algā, pie cieša soda...”⁷⁵⁹

Tādējādi brīvības nestrādāt kolonizējamajam nav, tāda ir kolonizatoram. Kolonizējamajam ir skaidri iezīmētas pieejamās nodarbošanās jomas un veidi. To, ka tas nav saistīts ar sociālo stāvokli, redzams kroga ainā, kad kučieris pārmet ebrejam izvairīšanos no karaklausības, saskatot tajā rektes jeb tiesību vispārīgu esamību vai neesamību (vācu *das Recht* ‘tiesība, tiesības, taisnīgums’):

“Maskavas ‘forstatē, jā, tur jums brīv... Kā jums var dot kādas rektes, kad jūs negribat iet krievos... Mums ir jāiet katram krievos, bet žīds iet tikai tad, ja viņu noķer...”

⁷⁵⁷ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 160.

⁷⁵⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 15.

⁷⁵⁹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 184.

“Uī, tas mums nekad nav bijis!” zīds raudzīja atspēkot. “No vecum vecem laikem zīdem nav bijes jāiet eks krevem. Ikkatres tok paliek eks sava štande... Latvese ar zeme, kungs dzīvo eks muizem, un zīds – tos ir preks andele!”⁷⁶⁰

Tiesa, romānā “Rīga” ebreju tautības cilvēki parādās neglaimojoši, lai gan attieksmē ir izmaiņas, proti, tā nav monolīta. Var secināt, ka A. Deglavam ebreju kopienas dzīve, valoda un reliģija bija sveša, tādēļ tajā dominē stereotipi. Formula “latvieši ar zemi, kungs – dzīvo muižā”, visticamāk, neparāda ebreju uzskatus, bet A. Deglava uzskatu projekciju.

Citos piemēros, kā tiek ierobežota nodarbošanās izvēles brīvība, minami liegumi ieņemt noteikta veida amatus tikai tautiskās piederības dēļ (romānā nav tautības mūsdienu izpratnē, bet pretnostatījums “vāci – nevāci”), noteiktu amatu liegums ārvalstīs sakaros dzimušajiem. Noteiktā aspektā tas rada starpstāvokli jeb intersticiālo telpu. Piemēram, konsula Rābemaņa sieva Hildegarde ar šādu sakaru starp vācieti un latvieti pamato, kādēļ Pēteris ir latvietis (rīcībā un uzskatos) un vācietis (asiņu ziņā). Redzams, ka nevācu ārvalstīs bērni piedzīvo lielākas grūtības, kurpretim ārvalstīs bērns attiecībās ar vācieti (tas vienmēr būs vācu vīrietis un nevācu sieviete) var sniegt sociālas izdevības.

Saviesīgā rauta ainā jaunā konsula Georga Rābemaņa Jūrmalas rezidencē pielaidīgums tiesībās vietējiem tiek raksturots kā piekāpšanās laikmeta gara vārdā, turklāt runāts par noteiktu statusa saglabāšanu (Cit. III 5.2.).

Nepieciešamība būt par vācieti, lai pārkāptu nodarbinātības ierobežojumus, parādās Laura Sutuma centienos kļūt par cunftes locekli. Izmantojot izplūdušo tautību robežu – ārēju atšķirību neesamība, protestantisma un apgaismības laikmeta izmaiņas izglītības līmenī –, šādas iespējas Latvijas teritorijā pastāv un ir apskatītas iepriekš. Tas nozīmē atdarināšanu un eventuālu maskas valkāšanu, Laura gadījumā tāda tēlošana rada personisku konfliktu.⁷⁶¹

Romānā latviešu tēli pauž samierināšanos ar tiem atvēlēto lomu vertikāli konstruētajā tautību un tiesību dalījumā (sk. nodaļu “Starpetnisko attiecību sistēma”). Spilgts piemērs ir aina, gaidot sapulces dalībniekus pēc Kaspara Biezbārža aizturēšanas, kur Rābemaņa bijušais kučieris, tagad smago fūrmaņu uzņēmuma vadītājs, apšaubā jēgu kaut ko darīt pret pastāvošo kārtību: “Kreilis apklusā, bet tad atkal ieminējās. “Blēņas vien no visa tā ir!... Vācieši ir kungi un latvieši vienkārši ļautiņi... Mēs viņus nekad nepārspēsim...”⁷⁶² Kreiļa izteikumā vērojama tautības un sociālās klases saplūšana. Latvijas situācijā izpratni par darbu kā obligātu cilvēka eksistences priekšnoteikumu sabiedrībā noteica plašāks idejiskais

⁷⁶⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 30.

⁷⁶¹ “Kad Lauris ar to nebija mierā un ierunājās par līdzīgu algu ar citiem zeļļiem, meistars sacīja, ka viņam tad vajadzētu palikt par cunftīgu. Lauris pastāvēja, lai viņu ieraksta cunftē, no kā atkal meistars atsacījās, kamēr viņš nav izdevies par vācieti. Vārds “Sutums” pārāk atgādinot latviešu muziku. Viņš varot izdoties par kādu vācu vagares dēlu no laukiem, “Sutumu” likt pavisam pie malas un savu kristāmo vārdu “Lauris” pārtaisīt par “Lauer”, tad jau varbūt cunftes amats nešaubīšoties par viņa vācu dzimumu.” Ibid., 159.

⁷⁶² Ibid., 186.

ietvars, kas attīstījās Vācijā un izpaudās tieši 19. gs. gan koloniālajā metropolē, gan tās valdījumos. Veidojas noteikts koloniālo attiecību satvars, kurā nozīme ir gan Vācijā tolaik valdošai attieksmei pret strādnieku šķiru un nabadzību, gan specifiskajam vācu koloniālisma modelim – civilizējošajai, kultūras misijai. Abos gadījumos izpaužas protestantiskās kultūras ietekme. Tas ne tikai netiek noliegts, bet tiek pastiprināts:

Šī "kultūras [jeb kultūriskošanas – aut.] misija darbojās kā pamata pieņēmums, vispārināts diskurss kas ierosināja un likumiski attaisnoja tādas rīcības un iedarbību, ko veica [koloniālie] administratori, koloniālo noņemšanas iedzīvotāji, plantāciju īpašnieki un militārpersonas. Mērķis – "pacelt" paredzēja dažādu pasākumu loku, no kuriem daudzi tika ieviesti, par spīti vietējo pretestībai. Tas sevī ietvēra Vācu kultūras, lasīšanas un rakstīšanas apmācību jaunizveidotajās skolās [latviešu gadījumā salīdzināms ar apmācību procesa nodrošināšanu draudžu skolās – aut.], rietumu parauga medicīnas pakalpojumus, kā arī sanitārhygiēniskā režīma ieviešanu un uzturēšanu; nemitīgus pasākumus "iedzimto izglītošanā uz darbu" un rietumu jurisprudences standartu ieviešanu. Bet tā sevī ietvēra arī atsauces uz sekundāriem tikumiem – "gods", "cieņa", "čaklums", "godīgums" un "disciplīna" – kas šķita nepieciešami, ja "slinkos iezemiešus" [gribēja] pārvērst personās, kas varētu uzņemties atbildību pašas par savām dzīvēm".⁷⁶³

Otrs svarīgs elements nāca no Vācijā valdošās attieksmes pret neprivilģētajām iedzīvotāju grupām pašā Vācijā. S. Konrāds runā par civilizējošās misijas politikas pielietošanu arī vāciešu dzimtenē: "Vācijā bezdarbnieki, dīkdieņi, klaidoņi un slaisti kļuva par sociālās izglītošanas pasākuma mērķi. It sevišķi no 1870. gadu vidus "slaistus" un dīkdieņus arvien vairāk uztvēra kā sociālu problēmu. 1880. gadā aptuveni 1% Vācijas iedzīvotāju, proti, kādi 400 000 cilvēku dzīvoja uz ielas. Dažādas institūcijas "iekšējā misijā" – misionārā projektā, kas fokusējās uz kristiešu iedzīvotājiem Eiropā un, galvenokārt meklēja, filantropiskus risinājumus 19. gs. vidus sociālajām problēmām –, gādāja par viņu vajadzībām un centās "pacelt" un integrēt tos sabiedrībā. Lietotā valoda maz atšķīrās no tās, ko lietoja aizjūru civilizējošajās misijās. "Svešinieki" un "mežoņi" – bija jēdzieni, kurus bieži lietoja gan, lai apzīmētu klaidoņus Vācijā, gan "iedzimtos" Āfrikā. Bieži tie arī tika pieminēti kā "bērni", kam nepieciešama aizsardzība."⁷⁶⁴

Raugoties uz pasauli no šāda skatupunkta, kolonizatoram tikai dabiski piespiest kolonizējamo strādāt savā labā, turklāt maksājot par to noteiktu algu. Šāda sistēma šķiet taisnīgāka nekā "mežonīgs", pirmskoloniālais dzīvesveids, bez strukturēta darba. Turklāt "strukturēts darbs" nozīmē noteiktas darba stundas, noteiktus darba apstākļus, strikti noteiktu atalgojumu un statusu. Doties medībās vai nodrošināt sevi ar naturālās saimniecības modeli, no šāda viedokļa raugoties, nav darbs, bet gan primitīva, neapgaismota eksistence. Darbs un kolonizatora zināšanas, kas tiek iemācītas kolonizējamajam un tad liktas lietā, veidojot būves, transporta tīklu u. tml. Tas padara medības vai dabas velšu vākšanu, naturālo saimniecību par lieku nodarbi. Pārtiku

⁷⁶³ Conrad, S. (2012) *German colonialism: A short history [Deutsche Kolonialgeschichte]* (English ed). Cambridge; New York: Cambridge University Press, 112.

⁷⁶⁴ Ibid., 150.

kolonizējamais var nopelnīt “godīgā” darbā, iekļaujoties kolonizatora noteiktā sociālajā hierarhijā, paliekot tās perifērijā.

Atrodoties šādā satvarā, kolonizējamajam tiek laupīta izvēles brīvība, likti šķēršļi tam, lai šāds *status quo* mainītos. Kurpretim, no kolonizatora skatpunkta raugoties, viņa īpašās zināšanas, iekarojot, pārvaldot, “civilizējot” teritoriju, nodrošinot tajā koloniālo iestāžu darbu, ir vairāk vērtas par primitīvo darbu, ko veic kolonizējamais, vācot kaučuku, zilonkaulu, koksni vai apstrādājot zemi, kā tas notiek Latvijas piemērā. Kolonizējamajam laupīta ne tikai iespēja dzīvot savu dzīvi (precīzāk, izvēlēties tādu dzīves modeli, kādu tas uzskata par nepieciešamu), bet arī tiesības nestrādāt kolonizatora izpratnē un realizēt savu dzīvi ārpus viņam noteiktā satvara. Tā vietā ir jānopūlas, cenšoties attaisnot uz viņu šķietami liktās cerības (civilizēties), jāatalgo kolonizatora pūliņi, jāvairo bagātība.

Nebūdamas finansiāli neatkarīgs, savu piederību ar īpašām tiesībām apveltītam mazākumam lieliski apzinās arī Gerle, kura meistara grāmata ļauj Laurim Sutumam uzturēt savu darbnīcu. Viņš pārmet Pēterim: ““(h)u tikai zin k(h)ā ēsīt un slink(h)um lāpit!” Gerle viņam uzmācās. “Noch einmal, ein einziges Mal, du, dummer Bengel!” (Vēl tikai vienu reizi, vienu vienīgu reizi, tu, muļķa puika!)”⁷⁶⁵ Pēteris Laurim min antitēzi tiesībām nestrādāt, taču būtībā runa ir par iepriekš apskatīto satvaru, kurā latvietim pieejamas tikai noteikti nodarbošanās veidi: ““(T)as tādēļ, ka mums nav nekādas tiesības,” Pēteris atbildēja. “Mums nav pat tiesības strādāt, vācietim ir tiesība slinkot. Latvietis var prast savu darbu kā, viņš nevar būt meistars... Atnāk kaut kāds prūsis, kas nekā nejēdz, kam pat nav acumēra, tas te tas lielais meistars. Te mums uzstājas par pavēlētāju un kaklakungu.””⁷⁶⁶

Atšķirīgos kultūras, politiskos un ekonomiskos apstākļos brīvības un to liegumi vieno Baltijas iedzīvotājus ar citām koloniālajām situācijām, kādas veidojās daudzviet Āfrikā, Tālajos Austrumos, Dienvidaustrumāzijā, Amerikas kontinentā. Koloniālajos apstākļos pamattautas zaudē tiesības dzīvot savu (“agrāko”) dzīvi kopienā, naturālajā saimniecībā, mednieku/vācēju dzīvesveidā vai atbilstoši savai civilizācijai (ar izņēmumiem attiecībā uz Indiju, Ķīnu, Japānu, Dienvidaustrumāzijas civilizācijām). Netiek piešķirtas tiesības strādāt, taču teju vienmēr nav tiesību nestrādāt un ir ierobežotas iespējas noteikt savas izvēles. Uzskatot kolonizējamo par nenobriedušu, nedisciplinētu, būtiskāko lēmumu pieņemšana ir kolonizatora ziņā. Kaut romāna “Rīga” sižets risinās citā laikmetā un kolonizācijas modelī, noteiktas paralēles kļūst saprotamas, atceroties postkoloniālo studiju iezīmi, kas liek konfrontēt dekodēto, dekonstruēto koloniālisma realitāti ar to, kas uzskatīta par normālu gan kolonizatora, gan paša kolonizējamā skatījumā.

⁷⁶⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 207.

⁷⁶⁶ *Ibid.*, 208.

6. Starpetnisko attiecību sistēma

Romāna “Rīga” pirmās daļas pamatkonflikts norisinās vācu un latviešu attiecību līmenī, Pētera Krauklīša ideālu un realitātes, pragmatisko un racionālo vajadzību un jūtu pasaules sadursmē. Konflikts starp cildenu, bet naivu ideālu pārņemtu zēnu un visnotaļ pragmatisku vajadzību vadītu pieaugušo maz attiecas uz koloniālisma tematu. Taču tas kalpo par satvaru, kurā realizējas pielāgošanās stratēģijas reālajai dzīvei, reakcija uz vāciskā elementa dominanci, asi izjusta netaisnība izcelsmes dēļ, nepieciešamība realizēties sabiedriskajā darbā – biedrības veidošanā un darbībā, kam savukārt ir nozīme koloniālisma diskursā un tiek apskatīts tematiskajās sadaļās. Pamatkonflikta līmenī Pēteris Krauklītis ir viens no latviešiem, kas, rīkojoties savu iespēju robežās, cenšas realizēt savas vajadzības, vēlmes sev un savai etniskajai kopienai iespējami labvēlīgāk.

Romāns “Rīga”, sevišķi tā pirmā un otrā daļa, atklāj etniskās pašidentificēšanās līmeni kā svarīgu sociālās šķiras piederību. Parādās “mēs – latvieši” iepretim “viņi – leiši, vācieši, poļi, ebreji” (romānā – žīdi). Vienas tautības gadījumā tiek pieļauta zīmīga atkāpe, proti, attiecībā uz krieviem. Par spīti sarežģītai sadzīvīgo attiecību pieredzei (krievu zaldāti tiek izmitināti latviešu saimniecībās, A. Deglavs min, ka krievi saistījušies ar kreklu zādzībām, “tādēļ ļautiņi, tiklīdz redzēja zaldātiņu nākam, vāca tūdaļ kopā izžauto veļu”⁷⁶⁷), kontrastā ar citām tautībām, krievi tiek saukti par brāļiem: “Tagad viņš nācis pie atziņas, ka jēdziens “krievs” ir pavisam cits, aptver visu tautu, tādus pat cilvēkus kā mēs... Mūsu radu tautu un brāļus. Ai, kā varētu ar viņiem izrunāties un iztriekties!”⁷⁶⁸

Attiecības starp tautībām, kas iesaistītas koloniālajā situācijā, ar svešzemniekiem ir viens no koloniālās sistēmas elementiem, respektīvi, attiecībās projicējas koloniālais stāvoklis. Tas attiecas ne tikai uz kolonizējamā un kolonizatora tautību. Koloniālisma loma etnisko attiecību ziņā, etniskas spriedzes un konfliktu izskaidrošanā nav jauna. Tas dažkārt identificēts kā centrālais faktors vāju un etniski sašķeltu Āfrikas valstu attīstības modelī. Tiesa, katalizators, kam ir provocējoša loma un kas arvien tiek pētīts no dažādu disciplīnu skatpunkta, ir koloniālo metropoļu nospraustās pakļauto valstu un teritoriju (autonomo un etnisko apgabalu) robežas Āfrikas kontinentā.⁷⁶⁹ Atskaitot Latgales jautājumu, kas nav A. Deglava uzmanības lokā, tā nav bijusi būtiska problēma Latvijas koloniālisma vēsturē. Līdz mūsdienām atsaucas romānā minēto trīs tautību attiecības – vācu, krievu un latviešu.

⁷⁶⁷ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 568.

⁷⁶⁸ *Ibid.*, 569.

⁷⁶⁹ Blanton, R.; Mason, T. D.; Athow, B. (2001) Colonial Style and Post-Colonial Ethnic Conflict in Africa. *Journal of Peace Research*, 38 (4), 473–474. <https://doi.org/10.1177/0022343301038004005>

Veidojas trīsstūra modelis, kur laika gaitā mainās stūru novietojums. Shematiskā trīsstūra pamatnes un virsotnes samainīšanās vietām atspoguļo romāna pamatkonfliktu.

Ja mūsdienu starpetnisko konfliktu koloniālo sakņu pētījumos vērojama vēlme atiet no pārestības modeļiem (*grievance-based models*) etnisko konfliktu analīzē par labu etnisko grupu strukturālai konfigurācijai⁷⁷⁰, tad lietderīgs tieši pārestības modelis. Iemesls, kādēļ autori (Blanton, Mason, Athow (2001)) neizmanto pārestību modeli, bet gan lūkojas pēc etnisko grupu strukturālās konfigurācijas, nav saistīts ar pārestības modeļu neefektivitāti. Tie ir pierādījuši sevi kā vērtīgu metodi, analizējot etnisko grupu izjūtas, izprotot mūsdienās esošā etniskā aizvainojuma pagātnes saknes. Tomēr kolektīvās rīcības un sociālo kustību teorijas liek domāt, ka pat ļoti plaša un dziļi izjusta aizvainojuma sajūta etniskajās kopienās pati par sevi neizraisa kolektīvu vardarbību. Autori ievērojuši strukturālas saistības ar koloniju atšķirīgu organizāciju britu un franču kolonijās. Britu kolonijās veicināts tāds kolonizējamās sabiedrības stratifikācijas modelis, kur nav dalījuma kārtās, jeb horizontāli integrēts modelis, kurpretim franču kolonijās notiek sociālo lomu un nodarbošanās dalīšana pēc vertikāli integrētā modeļa; citiem vārdiem, noteiktas kultūras pārstāvji veic noteiktus darbus. Veidojas konkurence starp etniskajām kopienām ar augstu konflikta potenciālu⁷⁷¹.

Latvijas piemērā, kā to ilustrē ebrejs ar savu apgalvojumu krogus ainā, var runāt par vertikālās integrācijas modeli, kur latvieši ir saistīti ar zemi un tās apstrādi, ar citām saistītām funkcijām, ebreji – ar tirdzniecību (jārunā par pārvietojamo tirdzniecību, staigājot apkārt, jo apmesties Rīgā tiem šajā periodā nebija ļauts), bet pilsētu dzīve, kā arī administratīvā pārvalde gan lauku apvidos, gan pilsētās – vāciešu ziņā, savukārt Baltijas līmenī – krievu, precīzāk, cariskās administrācijas ziņā.

Vērtējot etnisko attiecību sistēmu, kāda tā iezīmējas A. Deglava romānā, primāri aplūkota tieši pārestību izjūta. Vienlīdzība likuma priekšā nenodrošina vienlīdzīgas iespējas reālajā sadzīvē. Par vienlīdzību likuma priekšā ir grūti runāt, jo latviešiem laukos ļoti svarīgs ir Nikolaja I aizliegums zemniekiem vērsties ar sūdzībām pie imperatora. Lai gan savā būtībā aizliegums nav piemērots konkrētai tautībai, tas faktiski neskar vāciešus, jo viņi neatrodas “kungs – zemnieks” attiecībās.

Starpetnisko attiecību sistēma tiks apskatīta, atsevišķi vērtējot tautību tēlojumu romānā un savstarpējo attiecību problēmu. Kopumā starpetniskā problemātika izdalāma trīs līmeņos. Latviešu attiecības ar vāciešiem un krievu (varas) eliti, kas ir pamatkonflikta pamats. Līdzīgas attiecības ar lietuviešiem, krieviem, igauņiem. Trešajā grupā vai līmenī

⁷⁷⁰ Blanton, R.; Mason, T. D.; Athow, B. (2001) Colonial Style and Post-Colonial Ethnic Conflict in Africa. *Journal of Peace Research*, 38 (4), 475. <https://doi.org/10.1177/0022343301038004005>

⁷⁷¹ Ibid.

aplūkojamas attiecības, kurās latvieši sevi izjūt kā privilēģētu tautību, statusā augstāku. Galvenokārt runa ir par attiecībām ar ebrejiem, kas romāna valodā konsekventi tiek dēvēti par žīdiem.

Jāpaskaidro, ka romānā lietotais apzīmējums “žīds” ir semiotiski nozīmīgs. Tas ir semantiski marķēts, jo šīs leksēmas izvēle nav neitrāla. Jau 19. gs. otrajā pusē juridiskos kontekstos un oficiālajā presē priekšroka dota apzīmējumam “ebrejs”. Tomēr A. Deglavs, kā arī daudzi viņa laikabiedri konsekventi izmanto apzīmējumu “žīds”. Daļēji to iespējams izskaidrot ar A. Deglava centieniem izmantot laikmetam raksturīgo valodu, tostarp sadzīviskus apzīmējumus, vienkāršrunu un žargonu. Kontekstuālās norādes un ko-teksts jeb saistītais teksts parāda, ka vārda “žīds” semantika ietver negatīvu attieksmi. Tas plašāk iztirzāts attiecīgajā apakšnodaļā.

6.1. Latviešu attiecības ar vāciešiem un vācbaltiešiem, skalu vācietība, kolaboracionisms, labais ķeizars un sliktie barūnas

Analizējot latviešu un vāciešu attiecības, runa ir par starpetniskām attiecībām, nevis sociāliem slāņiem vai šķirām. Galvenais vāciešus un vācbaltiešus identificējošais kritērijs ir valoda. Augstprātība, neiecietība pret latviešiem, viņu ierobežošana un izspiešana, ar nelieliem, atsevišķiem izņēmumiem attiecas uz visiem romānos minētajiem personāžiem, sākot no guvernantes līdz konsulam un dažādiem aristokrātijas pārstāvjiem.

Kurpretim attiecībā pret krieviem (R. Jakobsona minimālo pāru teorija kā nozīmīgs pretmetu paņēmieni) A. Deglavs ir niansētāks, sirsnīgs, kad runa ir par zemākas kārtas cilvēkiem, taču labvēlīgs arī pret cariskās pārvaldes pārstāvjiem. Tikai vēlāk vācbaltiešu portretējumā parādās niansētība, tostarp latviešiem labvēlīga, bet krievu atainojums kļūst kritiskāks. Te jāatceras, ka triloģijā ietilpstošie romāni sākotnēji rakstīti un iznāk turpinājumos. Tātad darba sākumā, vidū un beigās autora nostāja varēja piedzīvot nopietnas pārmaiņas. Romāna trešajā sējumā “Labākās ģimilijas. Otra puse” nav izteikta tautību pretnostatījuma, etniskajās pretrunās arvien biežāk izpaužas šķiru konflikts.

Dilemma – apskatīt latviešu attiecības ar vāciešiem un krieviem kā vienu loģisku kategoriju, sadalot pēc apakškategorijām, vai skatīt atsevišķi attiecības ar vāciešiem un attiecības ar krieviem – tika izšķirta par labu šī temata analīzei zem kopīga virsraksta. Tas saistīts ar to, ka Latvijas kontekstā šīs trīs tautas veido cieši saistītu sistēmu, kas aptver visus sabiedrības slāņus. Šajā konkrētajā sistēmā neiekļaujas neviena t. s. vietējā tauta, starp kurām romānā minēti ebreji, strūgu poļi⁷⁷², lietuvieši jeb leiši, igauņi un čigāni.

⁷⁷² Uchenaia Komissiiia po issledovaniiu istorii truda v Rossii. (1921) *Arhiv istorii truda v rossii. Kniga vtoraiia*. Petrograd: Petrogradskii Gubernskii Sovet Professional'nyx Soizov, 25.

Atsevišķos piemēros latvieši pret krieviem izturas kā pret saviem tautiešiem, citos – kā pret vāciešiem.

Īpašs psiholoģisks un starpetnisko attiecību komplekss veidojas, kad latvietis demonstrē vēlmi sadarboties ar vāciešiem, tādējādi gūstot sev kādu labumu, uzlabojot savu stāvokli. Šāds “oportūnisms” vai “kolaboracionisms” tiek ievērots no apkārtējiem. No otras puses, atsauces par Georga Rābemaņa un viņa sievas pārtapšanu no latvieša un lietuvietes par “vāciešiem”, Pētera Krauklīša (ķelneris Persis), Fuchsinga un pat neveiklā vāciskuma imitāciju Rābemaņa ķēkšas piemēru parāda, cik izplatīts šis komplekss bija. Ja arī daļa latviešu to nosodīja, daudzi pret to izturējās ar sapratni un centās uzlabot savu stāvokli. Šī kompleksa psihoemocionālo pusi raksturo konflikts, kas veidojas Pēterī un izlaužas situatīvi nepiemērotā brīdī Rābemaņa rīkotā saviesīgajā rautā Jūrmalas villā:

Pēterim sirds pukstēja tā, ka draudēja vai pušu sprāgt. Viss, ko tas pie sevis bija neskaidri jutis un domājis, viss tas tik skaidri un gaiši tika izsacīts [...] tad Pēteris vairs ilgāk nevarēja turēties, neievēroja nāvīgo sastingumu visapkārt un priekā spulgām acīm pilnā krūtī iesaucās: “Es, es!... Es arī latvietis!... Un mans krusttēvs konsuls!... Dibināsim biedrību, latviešu biedrību.”⁷⁷³

Tieši pirms izteikuma ir cits, kas piedēvēts rūpniekam Richardam Tomsonam, kurš šajā pasākumā paziņo, ka ir latvietis. Viņa citātā ir starpetniskajām attiecībām būtiska norāde par to, ka tautu savstarpējai sadzīvošanai visvairāk traucē tieši tā latviešu daļa, kas ir vāciskojušies – “ieslēpusies vācu ādā”: “Mūs nicina tie paši kaunīgie latvieši, ieslēpušies vācu ādā... Šai reptiļu sugai vajag iznīkt, tikai tad starp vietējām tautībām var nodibināties laba saticība.”⁷⁷⁴

Jānorāda, ka nav viegli atrast precīzu terminu sadarbībai ar vāciešiem tādā izpausmē, kā tā parādīta romānā – negatīva, vāciešiem iztapīga, latviešu interesēm neatbilstoša. Šādā nozīmē tiks lietots plašāks jēdziens, kas parādās postkoloniālisma studijās, – “kolaboracionisms”. Tas neizslēdz, ka iespējami arī pozitīvi sadarbības piemēri, proti, tādi, kas neparedz kompromisu ar paša tautību vai nošķiršanos no saviem tautiešiem, realizējot (kā tas ir Rābemaņa piemērā) pilnīgu iekļaušanos vācbaltiešu sabiedrībā. Tomēr tieši negatīvās sadarbības – kolaboracionisma – piemēri jau sākotnēji tiek uzsvērti.

Zemnieku un aizceļotāju sarunas par netaisnībām, kas tiek piedzīvotas no vācu muižniecības un viņu ietekmē esošās tiesu varas un garīdzniecības puses, sasniedz ļoti emocionālu līmeni, nonākot līdz naivām, bet vardarbīgām pārdomām par to, kā būtu mokāmi un sodāmi tie, kas centušies pastrādāt atentātu pret caru.⁷⁷⁵ Tas tādēļ, ka caram (ķeizaram, imperatoram) piedēvē latviešiem labvēlīgu, vācu baronus un bruņiecību ierobežojošu iespaidu. Kroga koptelpas sarunu dalībnieki uzskata, ka ķeizara atentāta

⁷⁷³ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 153.

⁷⁷⁴ Ibid.

⁷⁷⁵ (Cit. III 6.1.1.-1)

rīkotāji ir saistīti ar baroniem, pastiprinot vācbaltiešu uztveri kā maksimālo ļaunumu. Tikai Lauris Sutums, kurā jau sākotnēji parādās ne tikai etnisku, bet šķiru konflikta elementi, kurš jūt aizvainojumu pret latviešu saimniekiem, kam iedalītas zemes, saka “visi viņi”.⁷⁷⁶ Tieši tobrīd paveras durvis uz saimnieku apdzīvoto “gastcimmeri”, uzskatāmi demonstrējot attieksmes atšķirības, apgaismojuma, rotājumu u. c. atšķirības par sliktu vienkāršajiem ļaudīm. Šī aina ir tik spilgta, Laura Sutuma paustās dusmas un biedinājums par to, ka “nāks laiks”, tik drūms, ka klātesošais kučieris nostājas samiernieciskās, vāciem labvēlīgās pozīcijās un aizstāv tiesiski privilēģēto iedzīvotāju slāni (Cit. III 6.1.1.-2).

Šo sarunas fragmentu autors rezumē: “Tam piebalsoja ceļa vīru lielākā daļa un pat neitrālie piebilda: Jā, ko darīsi?! Kungs paliek kungs, kaut ir ellē!”⁷⁷⁷ Šajā ainā klātesošs ir pērminderis,⁷⁷⁸ kuram Mikuma un Laura saruna, vainojot muižkungus latviešu zemnieku sliktajā stāvoklī un būtībā liekot abiem ar ģimenēm pamest dzimto pusi, domāt par laimes meklēšanu Krievzemē, izraisa acīmredzamu nepatiku, vēlmi oponent un nepieciešamību pārliecināt, ka stāvoklis nav nemaz tik ļauns un negatīvā situācijas uztvere saistīta ar Pēterburgā iznākošo latviešu laikrakstu lasīšanu iepretim vāciešu muižniecības atbalstītām un par drošām uzskatītām “Latviešu Ceitungām”.⁷⁷⁹ Tielējoties par to, kurš avots uzticamāks, pērminderis atklāj savu vāciešiem labvēlīgo nostāju: “‘Mūs’ mācītājs atkal saka, ka tās ir tikai tādas študentu gudrības!” pērminderis viņu pārtrauca. – “Jūs’ mācītājs?!” Lauris iekaisa. “Vārna vārnai acīs neknābj... Nav taisnības mums zemē, mīļie draugi. Kam ir, tam ir par daudz, kam nav, tam nav nekā.”⁷⁸⁰

Iespējams, rēķinoties ar sava lasītāja – 20. gs. sākumā dzīvojoša cilvēka – neizpratni par tik emocionāli sakāpinātu vācbaltiešu iezīmējumu un dusmu līmeni, kas Laura personā iegūst apzīmējumu “ārprātīgās dusmas”⁷⁸¹, A. Deglavs piedāvā daiļrunīgu vizuālo metaforu. Plašai un tumšai koptelpai kontrastam sniegta otra – ideāla, gaiša, augsta telpa, ko lasītājs ierauga, piepeši atveroties “gastcimmeres durvīm [...] jo krodzinieks nesa tur visiem tēju un rumu. Tur dedza gaišas stearina sveces robotiem papīriem pušķotos lukturos. Pie galdiem sēdēja kungi šķeltām bārdām, pietvīkušām, sārtām un jautrām sejām, jokoja un trieca. Ar vālu gaišums un smieklī gāžas lielajā istabā. “Ha-ha-ha, Schock

⁷⁷⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 22.

⁷⁷⁷ Ibid.

⁷⁷⁸ Pērminderis – draudzes vecākais, kas veic garīdznieka palīga pienākumus. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 1972–1996.

⁷⁷⁹ Ainas tēlojumā tiek lietots vāciskais apzīmējums “Latviešu Ceitungas”, domātas “Latviešu Avīzes” jeb “Latweeschu Awises” vecajā ortogrāfijā; laikraksts iznāca no 1822. līdz 1915. gadam.

⁷⁸⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 20.

⁷⁸¹ (Cit. III 6.1.1.-2)

schwerenoth! Ach die Kerl's, die dummen Bauerkerl's!... [Ak tie tēviņi, dumie zemnieku tēviņi! – aut.]”^{782, 783}

Ar šāda kontrasta un pazemojošo vārdu par dumjajiem zemnieku tēviņiem palīdzību A. Deglavs ir pamatojis Laura un apkārtējo dusmas. Tomēr pašnoteikšanās trūkums nāk arī ar bailēm no varas, kuru vairuma cilvēku acīs ikdienā pārstāv tuvējā apvidus muižkungs. Pretsvaram sāk skanēt samiernieciskas atziņas par kungiem kā vienkāršo ļaužu eksistences pamatu. Lauri apsauc kučieris, kurš iepriekš demonstrēja pārākuma jūtas pār vienkāršajiem zemniekiem, kas atradās telpā, kā arī norāva no krāsns ebreju un centās no tās nodzīt arī Pēteri, lai tur žāvētu savus cimodus: ““Ko nu ērmojies!” platbārzdis kučieris pirmais atjēdzās un nospļāvās. “Nāks... Kas tev nāks?!... Vai mēs visi varam kungi būt?! Apsītis kungus, kas tad būs? Ko tad bez kungiem iesāks?! Jums uz laukiem ir zeme, bet ko mēs darīsim, pilsētnieki?... Uz akmeņiem. Kas mums dos loni, maizi, dzeramnaudas? Ē!” viņš beidzot, muti ieplētis, to mēdīja.””⁷⁸⁴ Viņam piebalso otrs, vēl vairāk aktualizējot domu par kungiem kā dabisko lietu kārtību un viņiem – pilsētā strādājošajiem latviešiem – par izdevīgu pretmetu lauku saimniekiem.

Šajā situācijā redzama etnisko attiecību vertikāla integrācija, kur noteiktas lomas un funkcijas nosaka personas etniskā piederība. Šāda situācija pastiprina nevienlīdzības un diskriminācijas potenciālu. Vertikālo integrāciju parāda arī cits ainas dalībnieks – ebrejs, kuram velta pārmetumus, ka viņa tautības cilvēki bēg no karaklausības. Ebrejs šos pārmetumus noraida: “Ikkatres tok paliek eks save štande... Latvесе ar zeme, kungs dzīvo eks muizem, un zīds – tos ir preks andele!”⁷⁸⁵

Šis motīvs parādās ainā, kur Fuchsings ar Pēteri ir devušies uz Kudrē viesnīcu. No vienas puses, tiek secināts, ka ienākumu atšķirība nav tik būtiska un komunikācija starp strādniekiem un “veikala turētājiem” (īpašniekiem, vadītājiem) ir nepastarpinātāka. Piemērs tam ir pirmā sniega izbraukums: “Šādiem izbraukumiem piemita ļoti romantiska nokrāsa. Pat šefi, kas ikdienējā dzīvē bija bargi un nepieietami, še iesilušā prātā bieži vien sadzēra ar savām pārdevējām un kasierenēm tubrālības.”⁷⁸⁶ Taču, no otras puses, šāds “horizontālums” pastāv tikai viena (!) etnosa robežās: “Caurmērā dzīve toreiz, ja arī ne bagātāka, tad tomēr bija daudz vieglāka un drošāka nekā tagad. Konkurence vēl nespieda

⁷⁸² Šajā kontekstā *Der Kerl* tulkot kā “tēviņš” autors piedāvā pats romāna otrajā daļā Kārļa un Perlanta konflikta tēlojumā vilcienā. Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 155.

⁷⁸³ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 24.

⁷⁸⁴ *Ibid.*, 155.

⁷⁸⁵ *Ibid.*, 30.

⁷⁸⁶ Deglavs, A. (1980 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: “Zvaigzne”, 285.

tik smagi, un ļaudis arī nebija norobežojušies tik cieši mantīgos un proletariešos, **ja tikai tie vienas tautības** [izcēlums mans – *aut.*].”⁷⁸⁷

Latviešu zemāka un tiesiski ierobežota statusa pretruna iepretim vāciešiem parādās, Fuchsingam un Pēterim ierodoties viesnīcā un sastopot te Kleinu – vācu ierēdni, kurš uzņēmies biedrības statūtu sarakstīšanu un iesniegšanu apstiprināšanai, taču viņš pievil latviešu uz viņu liktās cerības. Kopā ar Kleinu ir Matilde – Pētera vadītā vīnūža maizes sievas meita, kuras tēls atgādina par A. Deglava romānā attēloto tautību salīdzinošā novietojuma asi ar vāciešiem tās virsotnē, savukārt laviešiem apakšējā daļā. Matilde, no Kleina skatpunkta raugoties, ir tādā pašā novietojumā šajā asī kā latvieši, kurpretim no Pētera skatpunkta viņa ir pat zemāka, nicīgi par viņu izsakoties kā par lietuviešu un poļu asins sajaukumu ārļaulības sakaros (Cit. III 6.1.1.-3).

Konteksts pasaka priekšā, ka Fuchsinga brīdinājums netaisīt dumjības attiektos uz fizisku saķeršanos starp nelīdzvērtīgām pusēm tieši un tikai tautības dēļ. Pat nākamajā desmitgadē, kas attēlotas romāna otrajā daļā, Kārlis un Perlants nonāk situācijā, kurā tiek prasīts gandarījums, taču sākotnēji vācieši vēlas izvairīties no duelēšanās. Tas nav bailu dēļ, bet gan tādēļ, ka latvieši ir zemāki, nelīdzvērtīgi vāciešiem. Proti, duelēšanās būtu pazemojums vāciešiem, viņu augstā statusa aptraipīšana: “Junkurs nobāla. Ne tādēļ, ka viņam bail no gandarījuma”⁷⁸⁸ došanas, bet tādēļ, ka šādi subjekti viņam varēja piesieties un piespiest tos atzīt par sevis līdzīgiem.”⁷⁸⁹ Likumsakarīgi, ka sadarbība ar vāciešiem, konformisms, pieņemot viņu uzskatus kā normālus un pamatotus, īpaši aktīva izpatikšana ar nolūku paaugstināt savu statusu, iegūt atalgojumu vai saņemt citus labumus, tiek vērtēta negatīvi.

Romānā ir norāde, ka latviešu elites kontrolēšana notiek ar luteriskās baznīcas palīdzību; tai romāna pirmajā daļā ir izteikti dominējošas pozīcijas Kurzemē un Zemgalē. Tiek finansiāli uzturēta īpaša latviešu daļa, kuru uzdevums, piemēram, ir nodrošināt vāciešu muižniecības ieskatos par derīgiem vērtētus laikrakstus. Uz šī kvantitatīvi nedefinētā ļaužu kopuma kā izteikti antagonisti tiek iezīmēti jaunlatvieši. Turpmākais citāts no ģenerālsuperintendenta uzrunas Rābemaņa saviesīgajā vakarā (Cit. III 6.1.1.-4).

Citātā iespējams nolasīt divas svarīgas komponentes kolaboracionisma fenomenam: latviešu elites kontrolēta attīstība (“Latviešu vadība atradusies līdz šim mūsu – luterāņu garīdzniecības rokās”); mērķtiecīga attieksmes un uzvedības kultivēšana attiecībā pret vāciešiem latviešu tautības cilvēkos kopumā (“Lapas, kas ieaudzināja ļaudīm pieteicību, paklausību pret saviem kungiem un lielu dzimtenes mīlestību”). Jo īpaši, kad runa ir par

⁷⁸⁷ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 317.

⁷⁸⁸ Gandarījums jeb satisfakcija – aizskartās personas goda aizstāvēšana divkaujā.

⁷⁸⁹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 155.

uzskatu brīvības liegšanu (manipulēšanu, ietekmēšanu, vadīšanu šaurā, sev izdevīgā gultnē), kas iztirzāta attiecīgā šī darba nodaļā.

Romānā atrodams paradokssāls piemērs sadarbībai ar latviešiem, taču ne ar nolūku atbalstīt latviešus, atzīt viņus par līdzvērtīgiem vāciešiem. Runa ir par savtīgu interešu apmierināšanu. Pirmais šāds piemērs ir vācietis, kuru Lauris pilnībā uztur, lai tādējādi apietu liegumu latviešiem pašiem turēt savas aroda darbnīcas. Tam nepieciešama atrašanās cunftē. Tās savukārt pārvērtušās par baltvāciešu savrupo un elevēto tiesību bastionu, kas aptur latviešu virzību tālāk pilsētā un augšup pa sociālekonomiskajām un politiskās emancipācijas kāpnēm.⁷⁹⁰ “Lai neceltos grūtības, tad veikals bija uzvests uz kāda prūšu zeļļa vārda, bet faktiskais meistars bija Lauris.”⁷⁹¹ Tātad Lauris ir kļuvis par “bēnhāzi”, kā skaidro A. Deglavs, tie ir “amatnieki, kas strādā bez vajadzīgās cunftes atļaujas, necunftīgie”. Taču Laura rūpals nenestu peļņu, ja, par spīti nepatikai pret latviešu ienākumu amatniecībā, viņu izstrādājumus nepirktu vācieši. Tas izskan sarunā “Rātūža laukumā”, adresējot vācu meistara kundzei, ka tā pasūtījusi “ausšteieru”⁷⁹² pie Laura, nevis pie vācu meistara Jochema Štemeizena. Par šiem pārmetumiem viņa taisnojas, ka sanāk būtiska cenas starpība, turklāt Laurim ir labāks izstrādājuma “fasons”.

Gerle, ko Lauris uztur, lai nodrošinātu juridisku pamatu darbnīcas darbam, nenostājas latviešu pusē, kaut arī viņš realizē savā dzimtenē (Gerle ir vācietis, kurš vēlākā savas dzīves gaitā ieceļo un apmetas uz dzīvi Latvijas teritorijā) redzēto taisnīguma izpratni pilsoniski aktīvā sabiedrībā. Vēlāk no šīs nostājas viņš atteiksies pavisam, pat kļūs par pamatu Laura apcietināšanai un izsūtījumam. Sākotnēji “vecākais zellis, uz kura vārda veikals bija norakstīts”, labprāt sadarbojas ar Lauri Sutumu. Šāda fluīda attieksme parāda būtisku atšķirību – Gerle var rīkoties pēc savas pārliecības, būtībā sabotējot vāciešu kārtību, kuru vēlas saglabāt viņa tautieši: “Viss iekš k(h)ārtīb!... Iekš man firm viss iekš k(h)ārtīb... K(h)atar laik!” tas lielīgi piebilda, kamēr Krampfs pārbaudīja papīrus”⁷⁹³ Gerle pat izjūt prieku šajā sadarbībā un varas pārstāvju mānīšanā (Cit. III 6.1.1.-6).

Brīvība rīkoties pēc saviem uzskatiem patīk gan Pēterim, gan Laurim. Ar šīm iezīmēm viņu psiholoģiskajā portretā Pēteris un Lauris atšķiras no citiem tēliem latviešu tēlu katalogā. Tas veido pamatu Laura simpātijām pret Gerli, neatskāršot, ka šī īpašība nekalpo latviešu, bet gan vāciski runājošās pilsoniskās sabiedrības tā laika ideāliem: “Vispār – Laurim Gerles uzskati ļoti patika un Pēterim vēl vairāk.”⁷⁹⁴ Turpretim Gerle

⁷⁹⁰ Rābemaņa Jūrmalas rauta svarīgāko runu katalogā vieta ierādīta “Sv. Jāņa ģildes eltermanim Viļumam Taubem” (Cit. III 6.1.1.-5).

⁷⁹¹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 159.

⁷⁹² Vācu *die Aussteuer* ‘pūrs’; acīmredzot, runa ir par kādu mēbeli, skapi, kur atrodas pūrs.

⁷⁹³ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 201.

⁷⁹⁴ *Ibid.*, 202.

uzskata, ka latviešu stāvoklis saistīts ar nespēju aizstāvēt savas tiesības: “Mēs stājas visi uz p(b)arikad...” Vienlaikus šāds uzskats raksturīgs koloniālisma domai, uzskatot kolonizējamos par pasīviem, neapveltītiem ar kolonizatora īpašībām.

Pēteris un Lauris patiesi sākotnēji uzrāda zināmu spriedumu infantilitāti: ““Vai visi vācieši nevarētu būt tādi!” tā Pēteris ar Lauri dažreiz pārrunāja.”⁷⁹⁵ Taču drīz pretrunas ideālisma virzīto latviešu tēlu un savam laikam mūsdienīgus pilsoniskos uzskatus paudošo vāciešu iecerotāju kļūst neignorējamas: “Nesaprotamā kārtā viņš pēdējā laikā bija tapis pavisam cits cilvēks, gluži nepanesams un pie tam vēl pastāvīgi lamājās – “latvės bauerfolk” kā īsts Rīgas vācu cunftes meistars.”⁷⁹⁶

Liktenīgais pavērsiens notiek, kad Pēterim neizdodas atrast, kur paslēpt Biezbārža ģimenes, kas par naudu tiek realizētas latviešu vidū, lai ar šiem ieņēmumiem finansiāli palīdzētu Biezbārdim un viņa ģimenei. Attēlus viņš paslēpj aiz spāres bēniņos. Gerle to redz un, izceļoties kārtējam strīdam, būdams patriekts no Laura darbnīcas, ziņo varasiestādēm un atkal parādās jau kopā ar tiesībsargu Krampfu un citu vācu meistarū – Jochemu Štemeizenu:

Abu vaigi laistījās skaudīgā priekā. Jochems it kā smieties vien gribētu, bet kaunējās, Gerle kā Jūdass iecirtis galvu krūtīs un negribēja lāga rādīt acu. “Herr Komissarius,” Gerle pa vāciskam griezās pie Krampfa, dziļi jo dziļi locīdamies, “man jums jāziņo, ka es par šo firmu vairs neesmu atbildīgs. Es negalvoju vairs par to, ka tiek izvests labs cunftīgs darbs...”⁷⁹⁷

Gerle vedina veikt pārbaudi bēniņu telpā, kur atrod aizliegto literatūru, “revolucionāra” bildes. Pēteris atzīstas, ka tas ir viņa roku darbs un Lauris par to atrašanos savās telpās nemaz nav zinājis.

Cits sadarbības piemērs ar latviešiem, pretējs pašu latviešu interesēm, parādīts latviešu sadarbībā ar Kleinu – ierēdni, kurš apņemas izstrādāt Latviešu biedrības statūtus. Tas ir pretrunā ar vāciešu vēlmēm paturēt ierasto lietu kārtību un nepieļaut latviešu organizēšanos biedrībās. Sākotnēji dibināšanas sapulces dalībnieki, tiekoties Brikmaņa vīnūzī, kurā tobrīd saimnieko Pēteris, nevēlas uzticēt šo darbu vācietim: ““Es tam protestierēju!” Šiliņš iesaucās. “Vācietim neparko! Jā, krievam, tas citādi...”⁷⁹⁸ Kā pretargumentu divi no klātesošajiem min vācu grāfa Kellera dēlu⁷⁹⁹, kurš ir pat glābis no Krampfa citus aktīvistus: “Man šķiet, ka šis tāds pats kā grāfa dēls. Tāds vācietis, kas

⁷⁹⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 202.

⁷⁹⁶ Ibid., 208.

⁷⁹⁷ Ibid., 201.

⁷⁹⁸ Ibid., 294.

⁷⁹⁹ Iespējams, runa ir par Teodoru jeb Fjodoru Kellera no prūšu aristokrātu dzimtas, kas grāfa titulu ieguva 1789. gadā no Prūsijas karaļa, Nikolaja I laikā bija Krievijas impērijas dienestā un pārgāja pareizticībā. Akunov, B. (b.d.) Pervaia shashka Imperii. Povest' o Fiodore Kellere. Retrieved April 15, 2022. *Fond razvitiia i vozrozhdeniia istoricheskix tradicii "Imperskoie naslediiie"*. Pieejams: <http://www.imperskiy-fund.com/page-229.html>

mums labu nevēlēs, tāds mums nemaz tuvumā nerādīsies...”⁸⁰⁰ Pēdējais arguments nostrādā.

Kleins izturas vēsi, paužot, ka labprāt atsakās no šī uzdevuma par labu kādam citam. Ievērojamajam avansam, ko viņš saņem sākotnēji, seko naudas aizņemšanās no Pētera un ēdiens, dzēriens uz viņa rēķina vīnūzī. Pēteris pārliecinās, ka taisnība bija tiem, kas nevēlējās sadarbību ar vācieti. Pēteris uzduras Kleinam Kudrē viesnīcas privātā istabā, kur tas izklaidējas ar Pētera vadītā vīnūža maizes sievas meitu Matildi: “Pēteris pārmet, ka vēl pirmīt tas jau atkal aizņēmieš naudu un solījies, ka statūti būs. Bet no vaiga tam varēja nolasīt, ka tas tikai mānījās un nekā nebija darījis. “Taā!” Pēteris uztraukts drebēja. “Un ko jūs visu laiku apgalvojāt?! Ko jūs man vēl priekš dažām stundām teicāt?... Un kādēļ jūs naudu ņemāt, kad jums tas nebija iespējams? Atbildat man to!...”” Ainas kulminācijā personāžu idealizēto lomu maskas krīt. Pēteris pārvēršas par “zemnieku kluci”, bet Kleins – negatīvo, pret latviešiem vērsto vācieti:

“Mans kungs!” Kleins saslējās. “Esat tik laipni un atstājiet mūs!... Jeb es saukšu ķelneri... Jūs esat pavisam neizglītots zemnieku klucis...”

“Tu vācu plukata!... Žuliks!” Pēteris smēla, bet Kleins veikli izvairījās sānis. Viņš nostājās grasošā pozīcijā, jo Pēteris mēģināja otrreiz.”⁸⁰¹

Līdz ar šo notikumu Kleins atgriežas savā pasaulē – šķirtajā vācu telpā, kas tiek droši sargāta no latviskā elementa, kurā Pēteris ir centies ieiet ar latviešu valodu, naudu (Pēteris maksā vairāk par visiem) un apelēšanu pie jaunākajiem tā laika likumiem. Kleina vāciskā pasaule vēl arvien ir aizliegtā telpa latviešiem, un par šo robežu pārkāpšanu gaidāms sods: ““To mēs vēl redzēsīm!” Kleins attrauca. “Lūdzu tikai nelietot nepiedienīgus izteicienus... Es neko no jums neesmu izkrāpis... To nieka kapeiku dēļ – Vai ziniet, man vajag tikai teikt Kubem vienu vārdu, un jūs šīs saules vairs neredzēsāt...”⁸⁰²

Šādi šķietamas sadarbības piemēri ar latviešiem, kuros ir savtīgs pašlabums vai pat pievilšana un izmantošana, paskaidro daudzviet darbā sastopamās norādes par vāciešiem kā neuzticamiem, latviešiem izteikti naidīgiem. Lauris to dēvē arī par “vāciešu intrigām”⁸⁰³. Savukārt Grāfa fon Kellera dēls kā latviešiem lojāls, iespējams, pateicoties ciešai saistībai ar imperatora troni, kuru A. Deglavs romāna pirmajā daļā atspoguļo kā latviešiem labvēlīgu, ir izņēmums, ka šo uzskatu pat pastiprina.

Koloniālajam diskursam raksturīga iezīme ir tāda psiholoģiskās attieksmes kompleksa manifestēšanās literārajā tekstā, kurā atrodama gan bijāšanās un bailes no kolonizatora, gan ņirgāšanās par viņu – izsmiekls, nievas.⁸⁰⁴ Šie stāvokļi var pastāvēt

⁸⁰⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 294.

⁸⁰¹ *Ibid.*, 319.

⁸⁰² *Ibid.*, 294.

⁸⁰³ *Ibid.*, 221.

⁸⁰⁴ Ņemot vērā, ka koloniālās attiecības ir patriarhālas, baiļu, sacensības, nepatikas un nievu apvienojumu var izskaidrot no psiholoģiska skatpunkta. Šādas “eidipālo tēvu” un dēlu attiecības novērojuši antropologi, pētot

paralēli, var mīties teju acumirkli, reaģējot uz mainīgo situāciju. F. Fanons to novērojis koloniālo karu laikā Alžīrijā. Šādam procesam ir daudzveidīgas izpausmes, tostarp konkrētos psihozes gadījumos; savukārt šeit tiks citēts F. Fanons par to, kā pretēji vērstie motīvi ietekmē pašu nacionālo kustību: “Esam to redzējuši nacionālistu partijās – vēlme salauzt koloniālismu ir saistīta ar citu, visai atšķirīgu vēlmi – nonākt draudzīgā saskaņā ar to. Šajās partijās abi procesi dažkārt var turpināties vienlaikus.”⁸⁰⁵ Kurpretim kolonizatoram, kā arī jebkuram vērotājam no malas straujās izmaiņas latviešu reakcijā un pretrunīgums var saistīties ar rakstura trūkumiem, kolonizējamo morāles trūkumiem.

Aplūkosim teksta fragmentu, kurā noris Perša (Pētera vārds laikā, kad apzināti notika vāciskošanās centieni) konflikts ar vācbaltiešu meistarū Cipfelbrinku. Būtiski, ka konfliktā viņš ir tieši Persis, kura pašpasludināto vācisko izcelsmi pieņem arī viņa darbavietā (Cit. III 6.1.2.-1). Taču tieši šajā laikā – hronoloģiski pēc Rābemaņu rauta Jūrmalas villā – notiek Perša un Pētera Krauklīša veidola mijmaiņa. Tas ir neilgs posms, kurā turpināts darbs pie Švarcēna, pie Laura Sutuma tiek aktualizēts uz latviešu tiesībām un emancipāciju vērsti noskaņojums. Atrazdamies šajā duālajā stāvoklī, kādu dienu viņš iesaistās asā vārdu pārmaiņā ar Klostersa pagraba pastāvīgajiem apmeklētājiem. Uzmanību piesaista vācu un latviešu valodas apvienojums savstarpējā vārdu apmaiņā; tajā saskatāmi izsmiekla elementi (Cit. III 6.1.2.-2).

Gan Cipfelbrinks, gan Persis runā pa daļai latviski, pa daļai – vāciski. Turklāt autors pats nodrošina vāciskā teksta daļēju tulkojumu vai pārstāstu latviski. Iespējamais racionālais motīvs šādiem tulkojumiem – sniegt laikmetam raksturīgu vācisku skanējumu, uzturēt šo runas fragmentu saprotamu plašākam lasītāju lokam. Jāievēro, ka vācieša Cipfelbrinka runas latviskā daļa tiek kariķēta. Tādējādi Persis, par kuru jau iepriekš tika teikts, ka tas ieguvis viesmīlim atbilstošu iznesību un runā vācu valodā tā, ka pat Faustīne to uzskata par vācu dzimuma, iestādē, kurā apkalpošana notiek tikai vācu valodā, runā latviski, vien iestarpinot vācu valodas vārdus “innungas” (amatnieku profesionālās organizācijas jeb ģildes) un “deutsch innung” runā, izmantojot vācu vārdus. Kurpretim vācietis, kurš ir kategoriski pret latviešu pielaišanu profesionālajām aprindām, atbild daļēji latviski. Izmantojot šādu autora piegājienu, Cipfelbrinka runa iegūst komisku nokrāsu un atbilst stabilam vācu valodas kariķēšanas paņēmienam latviešu literatūrā. Vārdi “Latvės cunft!... Oho, puišing!... Latvės cunft!... Ho-ho-ho-ho! Du, Esel einer! Ta cunft ir tok vėn deutsch innung!...” it kā atņem Cipfelbrinka tēlam bīstamību, kaut gan viņa personā ir tieši

---

Papua-Jaungvinejas pamattautu kultūru. Silverman, E. K. (2001) *Masculinity, motherhood, and mockery: Psychoanalyzing culture and the Iatmul Naven rite in New Guinea*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 90.

⁸⁰⁵ Fanon, F. (1963) *The wretched of the earth*. C. Farrington, trans. Grove Press, 124.

fiziskas ietekmēšanas draudi (“Viņš sāka tā gānīties, ka Pēterim vajadzēja bēgt, tik viņš neizrāva no tā kāvienu, ja nebūtu pratis izbēgt”⁸⁰⁶), gan iespēja panākt tūlītēju atlaišanu.

Romānā “Rīga” atrodama vāciešu komiskas neiederības alegorija sabiedrībā, kas ir strauji mainījusies šīs sabiedrības latviešu projekcijā. Darba trešajā sējumā “Labākās ģimīnijas. Otrā puse” kāda “vecā madamiņa, kuru Kārlis vakar bija redzējis pie dziedāšanas svētku ēkas”, atnesusi uz lombardu melnu kleitu no “tā saucamiem priekškrinolinu laikiem”; tās stāvokli taksators apraksta vārdiem “das ist ja ganz abelegtes Zeug!” (tas jau pavisam nonēsāts!)⁸⁰⁷. Seko tālāka saruna, kurā lasītājs var izjust tikai nožēlu par šo “vecu madamiņu”. Autors pats gan atklāj šī notikuma ironisko aspektu – zaudējot jebkādu pašcieņu, sieviete cenšas izlūgties iespējami lielāku samaksu par šo kleitu, kuru, kā noprotams, nemaz negrasās vēlāk izpirkt. Nauda viņai vajadzīga latviešu dziedāšanas svētku apmeklēšanai. Ironija tā ir tādēļ, ka lasītājs atkal sastop guvernanti Faustīni, kas iepriekš aktīvi pauda gan noliegumu, gan nepatiku pret latviešu kultūru un mudināja aizstāvēt veco kārtību un baltiešu (proti, vāciešu iedzīvotāju daļas Baltijā) tiesības un veco kārtību. Vecā novalkātā kleita, kas pieder pat idejiski citai ērai (“pirmskrinolinu laikiem”), ir alegorijai izmantots simbols; anahronisms, kādi jaunos apstākļos kļuvuši paši vācbaltieši un viņu iedomīgums. Jāpiebilst, ka pirms Faustīnes brālēnam nozagtos zābakus nodot atnesis “blazētais baronelis Egons fon Bimmelštejn-Cappels”.

Ainā pie “policijmeistara” vairs netiek kariķēts runas veids, toties parādās ironija par pārgudriem pārsapņiem. Ļaunais spēks tiek sakauts, vērsot pasakās dažkārt sastopamo labā muļķa tēla naivo, bet dzelzaino loģiku pret to. Proti, antagonists kļūst par upuri pats savai būtībai. Šajā gadījumā labdabīgais muļķis nav naivs pasaku tēls, bet gan šķiru naida pilnais Lauris, kurš apzināti pielieto šo stratēģiju. Pārgudrus pret sevi vērstos pārsapņiem, kurus simbolizē latīņu juridiskās valodas izmantošana sarunai ar latvieti, kam vācbaltiešu ieskatā nemaz nav nepieciešamo prasmju un darba tikuma, lai būtu par galdnieku, izmanto vācbaltietis – likumsargs Krampfs. Sadursmē ar labā varoņa (*noble savage*) vienkāršumu, viņa argumenti zaudē spēku un kļūst komiski (Cit. III 6.1.2.-3).

Vācu valodas kariķēšana var būt gan labdabīga, gan ļaundabīga, tādējādi signalizējot par autora pragmatiku apzināti raidīt vēsti ar šādu simbolu. Tā Gerles piemērā, kad tam ir labas attiecības ar Lauri un Pēteri un viņš cenšas apgūt latviešu valodu, viņa izruna raksturota kā vāja, taču to uztver sirsnībā: “Lai nu gan ar to izrunu dažreiz gāja šā tā, taču neviens to viņam ļaunā neņēma, bet saprata viņu it labi.”⁸⁰⁸ Šī izruna kļūst izteikti naidīga

⁸⁰⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 160.

⁸⁰⁷ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. III. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 108.

⁸⁰⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 202.

un kariķēta, kad Gerle atgriežas Laura darbnīcā ar policiju, tādējādi pārvēršoties ļauna un nepārprotami naidīga vācbaltieša simbolā (Cit. III 6.1.2.-4).

Aptuveni divu desmitgažu laikā, rēķinot no brīža, kad Pēteris Krauklītis dodas uz Rīgu (“Nemīlīga pievakare, martam izejot 186... gadā.”⁸⁰⁹), līdz Ērgļu Kārļa braucienam uz mājām (“Tas bija 188.. gadā un taisni 30. augustā, kad Jelgavā svinēja Kurzemes brīvīšanas svētkus.”⁸¹⁰), notikušas būtiskas pārmaiņas latviešu attieksmē pret vāciešiem. Lai gan vēl arvien ir saglabājusies bijība pret vāciešiem, sevišķi garīdzniecību vecākajā paaudzē, tomēr pat plašo svinību iegansts romāna otrās daļas sākumā – Kurzemes brīvīšanas svētki, to mērogs un svinēšanas veids – demonstrē nozīmīgu emancipāciju latviešu politiskajā apziņā. Tādēļ latviešu uzvedībai pievēršas romānā kariķētais mācītājs Konradijs. Tam liecinieks ir Ērgļu Kārlis, kas triloģijas otrajā daļā turpina sākotnēji Pētera Krauklīša tēlā simbolizētos latviskās emancipācijas centienus: “Viņam gribas tur iet iekšā. Nevis, ka tas būtu kāds dievbijīgs cilvēks, nē, taisno otrādi! Bet viņš dzirdējis ļoti daudz par veco Konradiju un tādēļ gribēja redzēt viņu pats ar savām acīm un dzirdēt ar savām ausīm.”⁸¹¹

Sākotnēji starp Jelgavas latviešiem un Konradiju valdījušas labas attiecības, “brīvestības svētku ceremonija bija sākusies ar to, ka svētku dalībnieki pirms noklausījušies svētku sprediķi un biedrība ieradusies *in corpore* ar karogu baznīcā. Konradijs par to juties ļoti glaimots un teicis tad par tiem “mīļiem latviešiem” labu.”⁸¹² Taču, kad Konradijs, būdams vācu mācītājs un aizstāvot vācu intereses, pretojoties vācu un latviešu tradicionālā attiecību modeļa pārskatīšanai, sāk vērties pret Jelgavas Latviešu biedrību (A. Deglavs saka “gremzties”), gājiens uz baznīcu izmests no svētku programmas vispār. A. Deglava informācija par šo “izmešanu” sniedz vērtīgu norādi par būtisku emancipācijas līmeni latviešu sabiedrībā; lēmumu vairs nepieņem garīdznieks vai muižkungs, neiekļaujoties jaunajā un latviskajā lietu kārtībā, no vāciskā var ikkatrā laikā atteikties.” Interesanti, ka viņš pats retorisku mērķu labad, it kā parodējot latviešu nicīgo domu gājienu, sevi sauc par Kunradiņu: “Ko mēs tur iesim puņķoties pie tā Kunradiņa?”⁸¹³ Sprediķī uzsver, ka latvieši zaudējuši bijāšanos no vāciešiem kungu un garīgā personāla (Cit. III 6.1.2.-5).

Konradijs piedraud, ka šai uzvedībai varbūt arī nebūs tūlītēja Dieva soda (“Pagaidi, pagaidi, mīļais patarjot, viņš nāk palēnām!”), taču galu galā sods būs neizbēgams. Necieņa pret kungu tiek nepārprotami minēta kā grēks, ar kuru latvieši izsauks uz sevi Dieva sodu:

⁸⁰⁹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 7.

⁸¹⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 7.

⁸¹¹ *Ibid.*, 29.

⁸¹² *Ibid.*

⁸¹³ *Ibid.*, 30.

Reiz arī tev tavs Dievs rādīs tavu grēku reģistru: "Āre, vai tas bija labi?! Ko tu savam kungam un mācītājam esi darījis, to tu man darījis!... Ja tu viņam esi vaigā splāvis, tad tu esi man vaigā splāvis!... Ja tu esi viņa sirdi skumdinājis, tad tu esi mani skumdinājis. Tu neesi nekāds patarjots, jo neesi mīlējis, kas bija manā zemē un kas bija man mīļš un dārgs... Tu esi tikai tāds velna cepetis un tītara gabals!..."⁸¹⁴

Citējums ne tikai parāda īsā laika nogrieznī notikušas būtiskas latviešu tautas rakstura izmaiņas, apliecinot izteiktas bailes un paklausību, kas vēl pavisam nesen valdījusi. Tas ir spilgts piemērs reliģijas izmantošanai kolonizējošajā vai civilizējošajā misijā.

Līdzināšanās vācietim un kļūšana par vācieti

Līdzināšanās vācietim (situatīva, atsevišķās darbībās, piemēram, apģērbā vai valodā) un kļūšana par vācieti (pilnīga metamorfoze kā Rābemaņu gadījumā) tieši saistīta ar baltās maskas tematu un t. s. sociālo mimikriju. Tas maina attiecību dinamiku starp latviešiem un vācbaltiešiem un paver latviešiem piekļuvi vienam no diviem statusiem: līdzīgs vācietim un nevāciskais (*unteutsche* jeb *undeutsche*) vācietis. A. Deglavs mērķtiecīgi konfrontē atšķirīgos tēlus. Piemēram, ainā pie Rābemaņu Jūrmalas villas dārza vienlaikus tiekas Pēteris Krauklītis (šajā ainā kā *piccolo Persi*), kurš situatīvi līdzinās vācietim, Ortrūde, kas ir pārliecināta par savu vācbaltiešu izcelsmi, lai gan dzimusi Rābemaņu pārim, kas kļuvuši par vāciešiem, izmantojot mērķtiecīgas stratēģijas. Šajā ainā ir arī guvernante Faustīne – tīra, vecā kaluma vācbaltieša tēls, un Mikumu Mare, kas tikai nelielā aspektā līdzinās vācietei, valkājot krinolina drēbes.

Šīs iespējas apzināšanās, proti, pārvarot ierobežojumus, apkārtējo nosodījumu, sociālo šķiru pretrunas u. tml., "pārvēršanās" par vācieti vismaz hipotētiski nodrošina latviešiem šajā vāciešu dominētajā koloniālajā sistēmā atšķirīgu situāciju no tās, kurās nonāk t. s. aizjūras koloniju iedzīvotājs, kas ārēji būtiski atšķiras no kolonizatora.

Cits personāžs, kas kļūst līdzīgs vācietim un tādējādi tiek atalgots ar pienācīgu cieņu, ir Fuchsings. Georga Rābemaņa dēla Kuniberta audzinātāja un ekonomiste Faustīne Švīchelbein jaunkundze, kuras tēlā kariķē jau tolaik izzūdošo konservatīvo vācbaltiešu sabiedrību, ir izteikti neiecietīga pret latviešiem, kas uzdodas par vācbaltiešiem: "Tādēļ, lai arī latvietis bija "viens parasts kuža" un aizskāra viņas estētiskās jūtas, viņa tomēr vēl tādu labāk pacieta nekā tādu, kas gribēja šmaukt vācu ādā, prasts zemnieks būdams, izlikās par vācieti un tā, pēc viņas domām, apkrāpa dievu un cilvēkus."⁸¹⁵ Taču Faustīne, līdzīgi daudziem triloģijā rādītajiem vācbaltiešu tēliem, romantisku, erotisku jūtu vadīta, būtu gatava viņu atzīt par "īstu": "Gan, protams, Fuchsings jau bija vācu cilvēks un par tādu izdevās, bet tik valoda, kā izturēšanās viņu šai mācītai mamzelei nodeva, ka tas nav īsts

⁸¹⁴ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 30.

⁸¹⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 90.

vācietis. Tur nekā nevarēja darīt! Jau šis vārds “Fuchsings” ar neparastu galotni vien it skaidri norādīja, no kurienes cēlies pats celms.”⁸¹⁶

Fuchsingam kritizējot sadzīves apstākļus, Faustīne to ņem ļaunā, atgādinot, ka slēptā latviskā izcelsme nosaka viņa uzvedību: “Mamzele pietvīka. Tad tik vien viņam bija ko teikt... Viņa biezā āda no vispārējās apkopšanas tātad vēl nemaz nejuta, cik mīksta viņas rokas... “Rupjš klucis,” viņa pie sevis sirdījās.”⁸¹⁷

Cita rakstura motīvi, privātas intereses liek meistaram, pie kura strādāja Lauris Sutums, rosināt kļūt par vācieti: “Viņam tad vajadzētu palikt par cunfīgu”.⁸¹⁸ Vienīgais, kas tam nepieciešams, ir “izdoties par vācieti”, pārmainot vārdu un visai brīvi izveidot versiju par savu izcelsmi: “Vārds “Sutums” pārāk atgādinot latviešu muziku. Viņš varot izdoties par kādu vācu vagares dēlu no laukiem, “Sutumu” likt pavisam pie malas un savu kristāmo vārdu “Lauris” pārtaisīt par “Lauer”, tad jau varbūt cunfetes amats nešaubīšoties par viņa vācu dzimumu.”⁸¹⁹ Tikai paša Laura principi liedz viņam iet šo ceļu. Eventuāli viņš būs principu paraugs, taču atšķirībā no Pētera Krauklīša tiks sodīts par savu principialitāti.

Otrajai nozīmīgajai līdzināšanās kategorijai dots apzīmējums “nevācu vācietis”. Par pamatu izmantots vācbaltiešu savulaik lietotais apzīmējums *unteutsche*, kas varēja apzīmēt aroda, uzvedības un pat dokumentu un sociālo loku ziņā pilnvērtīgus “vāciešus”, lai gan patiesībā bija runa par senāku vai nesenāku izcelsmi no latviešiem. Tas noteikti attiecas uz Hildergardi Rābemani. Atšķirībā no viņas vīra – konsula Georga Rābemaņa, kura vācietība neraisa nedz šaubas, nedz diskusijas, tikai Pēteris Krauklītis ir atgādinājums par saistību ar latviešiem, par Hildegardi tiek baumots. Kā noprotams, tas saistīts ar viņas raksturu un augstprātīgu izturēšanos. Tas parāda, ka no šāda “nevācu vācieša” tiek gaidīta pietāte pret saviem īstajiem tautiešiem: ““Vai tad krustmāte arī auslenderis?” Pēteris ieminējās. Krusttēvs apjuka. “Kā tu to domā?!” “Nu jā, tā kučiera sieva jau teikusi, ka viņa tāds pats pastalu sprancuzis,” Pēteris paskaidroja.”⁸²⁰

Rābemaņi ir noticējuši tam, ka ir vācieši vai ārzemnieki un augstāka dzimuma nekā pārējie latvieši un lietuvieši (Hildegarde ir lietuviešu izcelsmes), un turpina viens otru atbalstīt šajā pārliecībā. Savā stāstā par to, ko Georgs Rābemanis jeb “krusttēvs Jurka” darījis daudzajos prombūtnes gados un kā piedzīvojis pārsteidzošo tautības un statusa metamorfozi, viņš, skaidrojot reālos faktus, nonāk pie secinājuma, ka patiesi ir “auslanders”:

⁸¹⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 92.

⁸¹⁷ Ibid., 94.

⁸¹⁸ Ibid., 159.

⁸¹⁹ Ibidem

⁸²⁰ Ibid., 87.

*Biju ilgus gadus projām pie prūšu robežām... Bija man preces jāsūta šurpu un turpu... Diezgan grūts amats, bet nopelnīt jau nopelnīju. Dažus gadus sabiju Vācēmē... Pašā Berlinē... Nobraucu arī uz Parizi, tad vēl tālāk... Francijā. Ai, Pēterīt, tev vajadzētu redzēt, kas tur par dzīvi... Parizē!... Kas mūsu Rīga, pavisam nieks... [..] Tātad tu redzi, ka es nemeloju... **Esmu arī auslenderis** [izcēlums mans – aut.]⁸²¹*

Koloniālā sabiedrībā nepieciešamība sekmīgi izdzīvot tiesību, varas un pašnoteikšanās lieguma apstākļos izraisa dažādus uzvedības un uztveres paradoksus. Nepārtraukti jāizšķir dilemma par to, kā saglabāt kopību vienā tautībā. Līdz ar to, no vienas puses, tautieši, kas ir pārvāciskojušies, tiek pieņemti. Apkārtējie publiski netraucē viņiem realizēties šajās pašu izvēlētajās lomās. Tomēr vienlaikus ir nosodījums pret tā dēvētajiem “skalū vāciešiem”, ja stratēģijas, kuras tie izvēlējušies, aizvairo pašu tautas pārstāvjus. Tādējādi vēlme līdzināties vācietim var tikt akceptēta, taču nostāšanās pret savējiem un savu sakņu pilnīga noliegšana – nav. Pēteris šo stāvokli raksturo sarunā ar Fuchsiņu, kad tas neslēpj savu skeptisko noskaņojumu par skrīvera Kleina algošanu biedrības statūtu rakstīšanai: “Pēteris pavisam saviebās. “Ja es tevi tik tuvu nepazītu, tad man būtu jādomā, ka tu nemaz neesi latvietis no sirds, ka tu nespēj latviešiem līdzī priecāties... Bet ko mēs runāsim, gan jau tas izrādīsies...”⁸²²

Labais ķeizars un sliktie “kungu un barūnas”

Atkārtoti romāna “Rīga” pirmajā daļā parādās latviešu uztveres pretnostatījums starp ķeizaru kā labā un taisnīguma avotu un vietējiem muižniekiem, kurus uzskata par latviešiem un zemniekiem naidīgiem, labu nevēlošiem, ķeizara labvēlīgos nolūkus un rīkojumus kropļojošiem. Tikai daļēji tas atbilst vēsturiskā fakta uztverei 19. gs. otrajā pusē, ko A. Deglavs iztirzā atsevišķā, 1893. gadā iznākušajā izdevumā “Latviešu attīstības solis: no 1848. līdz 1875. g.”⁸²³

Romāna pirmajā daļā “Patrioti” un otrajā daļā “Labākās ģimēlijas. Pirmā puse” paustie Krievijas imperatoram un viņa administrācijai izteikti labvēlīgie uzskati kļūst saprotami, aplūkojot tos kopsakarā ar A. Deglava publicistisko atskatu latviešu tautas vēsturē un šī apjomā nelielā darba noskaņojumu: “Lielā Krievijas cara, Aleksandra Pirmā, dāvētā brīvība ieskatāma Latviešu tautai it kā gaismiņas svīšana. Līdz tam laikam viņu vīstīja tikai tumsa un tumsa, kurā viņa nedz varēja ņemt saknes, nedz uzplaukt, – nu ausa gaisma, kura bija priekštece uzlecošai saulei.”⁸²⁴

Jāpiebilst, ka izdevumā “Latviešu attīstības solis” A. Deglavs iekļauj dažas vāciešu muižniecībai labvēlīgas tēzes, kas gan nemaina kopīgo nostāju pret vāciešiem kā

⁸²¹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 87.

⁸²² *Ibid.*, 299.

⁸²³ Deglavs, A. (1893) *Latviešu attīstības solis: no 1848. līdz 1875. g.* Rīga: J. Brigadera un F. Geliņa ģeneralkomisijā.

⁸²⁴ *Ibid.*, 20.

bremzējošu, pagātnē turošu, bet Krievijas imperatoru – kā brīvības un progresa vektoru (Cit. III 6.1.4.-1).

Romānā, kuru A. Deglavs sāk rakstīt teju 15 gadus pēc “Latviešu attīstības soļa”, sastopami atsevišķi latviešiem labvēlīgi vāciešu tēli. Rakstnieks parāda centienus iegūt latviešus par saviem klientiem un sadarbības partneriem, apmeklēt latviešu pasākumus u. tml. Šajā 15 gadu nogrieznī ievērojami pastiprinājušās rusifikācijas tendences; kā noprotams (zināma norāde atrodamā romānā), citādāk saturu vērtē cenzūra; protams, A. Deglava paša uzskati, zināšanas par 19. gs. vēsturi varēja ievērojami pilnveidoties un mainīties. Šo faktoru subjektīvo un objektīvo ietekmi grūti izšķirt. Piemēram, ja “Latviešu attīstības soli” skolu, Latviešu literāriskās biedrības (Latviešu draugu biedrība), laikrakstu izdošanu A. Deglavs min kā vāciešu labvēlības latviešiem zīmi un rūpes par to garīgo attīstību, romānā tie parādās kā divkosīgi pasākumi, kuru jēga ir pastiprināt vāciešu ietekmi pār informāciju, ko latvieši saņem, lai tādējādi kontrolētu latviešus. Rakstnieka paustais atbilst padomju laika vēstures izpētes secinājumiem, ka “zemniekiem praktiski nebija tikpat kā nekādu iespēju izvēlēties sev dzīves un darba vietu”.⁸²⁵ Tomēr 19. gs. 50. un 60. gadu mijā spriedze sabiedrībā pastiprinās. Baltijas novada zemniekiem arvien izteiktāka tendence pārcelties uz citām guberņām, tostarp dziļāk Krievijā, kā to sākotnēji iecerējis Lauris un Mikums. Taču arī tam tiek likti šķēršļi no lielo zemes īpašnieku puses. Kurzemē un Zemgalē tā ir tieši vācu muižniecība. Šī problēma ir arī Vidzemē,⁸²⁶ un A. Deglavs minēto problēmu paskaidro, apstiprina citi avoti: “Aleksandrs II, iepazīties ar Vidzemes gubernatora ziņojumu (1860. gada oktobris), uzdeva “.. ziņot, vai neuzskatāt par lietderīgu dot rīkojumu, lai atkārtoti apstiprina noteikumus, pamatojoties uz kuriem Vidzemes guberņas zemniekiem tiek pieļauta pārcelšanās”.⁸²⁷ Daudz zemnieku lūgumu saņem lielkņazs Konstantīns. Viņš pārsūta lūgumus iekšlietu ministram (grāfs Sergejs Lanskojs), zemniecības reformas autoram Krievijā⁸²⁸, kurš arī pats bijis līdzīgos uzskatos.

Galū galā, ievērojot jaunā iekšlietu ministra un cara tuvākā domubiedra Pjotra Valujeva rīkojumu, Baltijas ģenerālgubernators Aleksandrs Suvorovs, būdams vietējās muižniecības interešu aizstāvis, sagatavo “Nolikumu par jauno kārtību pasu izdošanai

⁸²⁵ Duhanovs, M. (b.d.) Baltvācu muižniecība un 1863. gada 9. jūlija likums. *Krupņikovs, P. (sast.) (1990) Vācija un Baltija. Rakstu krājums*. Rīga: Avots, 16.

⁸²⁶ Romānā “Rīga” vērojams, ka A. Deglavs nošķir notikumus, zemnieku stāvokli utt. Kurzemē un Zemgalē (darbs sākas ar Jelgavas kā Kurzemes un Rīgas kā Vidzemes galvaspilsētas pieminējumu) no stāvokļa Vidzemē. Jāpiebilst, ka rakstniekam labāk zināmi vēsturiskie apstākļi Zemgalē, no kurienes pats ir cēlies.

⁸²⁷ Duhanovs, M. (b.d.) Baltvācu muižniecība un 1863. gada 9. jūlija likums. *Krupņikovs, P. (sast.) (1990) Vācija un Baltija. Rakstu krājums*. Rīga: Avots, 16.

⁸²⁸ Jānorāda, ka zemniecības reforma Krievijā neskar Baltijas guberņas, kuras šajā ziņā ir ļoti autonomas. Lai gan romāna “Rīga” pirmajā daļā latviešu delegācija dodas uz Pēterburgu, lai lūgtu sev tādas pašas tiesības, kādas pēc reformas iegūst zemnieki Krievijas guberņās. Tas izraisa pārsteigumu cariskās administrācijas pārstāvjiem, kuru ieskatā Baltijas guberņās zemniekiem ir labāks stāvoklis.

Baltijas guberņu zemniekiem prombūtnei un pārskaitīšanai citās biedrībās”. Tieši Kurzemes muižniecībā nostājās “visasākā opozīcijā pret Valujeva-Suvorova projektu”⁸²⁹. Sākotnēji Kurzemes landtāgs balsojumā ģenerālgubernatora projektu noraida, “arī pēc ministrija jaunās iejaukšanās Kurzemes muižnieki savu piekrišanu tūlīt nedeva. Nācās sasaukt draudžu instrukciju sanāksmes (1862. gada rudenī) un pēc tam vēl vienu landtāgu (1862./63. gadā), kamēr biedzot noteikumu projektu pieņēma”⁸³⁰. Līdz ar to tikai gadu vēlāk projekta pieņemšanas mehānisms tiek iedarbināts. Vispirms būtiskas korektīvas veic Baltijas komiteja. Abos Valsts padomes departamentos – likumu un ekonomijas – apvienotajās sēdēs izskanēja kritika par acīmredzamiem nolūkiem “ar pātagas metožu palīdzību iznīdēt zemnieku tieksmes pārcelties”^{831, 832}.

Galū galā rodas bīstamība, ka likumu izstrādās uz tādu noteikumu pamatiem, kas kopējs visai Krievijai. “Šī situācija Baltijas muižniekiem vienmēr šķita visnepieņemamākā, jo apdraudēta līdz ar to bija visa Baltijas guberņu sevišķā kārtība, kas nodrošināja muižniecības īpašas privilēģijas, kādu cariskajā Krievijā nebija pat krievu guberņu muižniekiem.”⁸³³ Galīgais risinājums ir kompromiss, kuru Baltijas muižnieki gan panāk, taču ar ievērojamu piekāpšanos: “Pie tam Baltijas muižnieku pārstāvji piekrita šīm pārmaiņām bez pretošanās.” To, ka muižniecība visai kategoriski pretojas zemnieku pārvietošanās brīvībai pat pieļautajā 30 verstu attālumā – līdz šim rādiusam nebija nepieciešama pase, “vēlreiz apliecināja viņu galējo naidīgu pret zemnieku tiesību paplašināšanu”⁸³⁴.

Grūti novērtēt, cik izplatīts latviešu vidū bija uzskats, ka vācu muižniecība mērķtiecīgi pretojas (latviešiem labvēlīgu – atkal attiecībā uz uzskatiem, nevis objektīvu realitāti) reformu tendencēm no cara administrācijas puses. Tomēr var pieņemt, ka bija pietiekami liels pilsētās dzīvojošo latviešu slānis, kas saskārās ar šādu informāciju vai nostāstu; turklāt atšķirīgā rakursā tas varēja parādīties tiklab vācu kā krievu valodā iznākošajā presē Latvijas teritorijā, kā arī citos iespiedmateriālos. Papildu informācijas avots ir neformāla “noklausīšanās” iespēja. A. Deglava romānā tā parādās kā informācija, kuru var noklausīties viesmīlis restorānā, taču tas var būt arī kučiera vai ķēkšas dzirdētais.

⁸²⁹ Duhanovs, M. (b.d.) Baltvācu muižniecība un 1863. gada 9. jūlija likums. *Krupņikovs, P. (sast.) (1990) Vācija un Baltija. Rakstu krājums*. Rīga: Avots, 19.

⁸³⁰ Ibid.

⁸³¹ Ibid., 20.

⁸³² “Sevišķu neapmierinātību radīja projekta 19. paragrāfs “Par pagaidu pasākumiem gadījumā, ja Baltijas guberņu zemnieku vidū radīsies centieni masveidīgi pārcelties uz valsts zemēm citās guberņās”. Šī paragrāfa jēga ir acīm redzama. To iecerēja nolūkā ar pātagas metožu palīdzību iznīdēt zemnieku tieksmes pārcelties. Visai nenoteiktais definējums “veselām masām” pilnībā atbilda šādiem mērķiem. To saprata arī apspriedes dalībnieki. Savās piezīmēs viņi rakstīja: “Nenoteiktība 19. paragrāfa definējumā, aplūkojot gadījumu, kad šos pagaidu pasākumus varēs lietot, var novest pie tā, ka tie gūs visai plašu pielietojumu.” Ibid.

⁸³³ Ibid., 21.

⁸³⁴ Ibid., 23.

Apziņa par šo informācijas kanālu ir, jo rautā, kas notiek Rābemaņa villā, viens no galda runas teicējiem uzsver, ka vāciešu valoda ir paturama vāciešiem, lai ierobežotu informāciju, ko saņem apkalpotāji u. c. latvieši. Turklāt, līdzīgi kā romānā minētais Bernhards Dīriķis, ir citi izglītoti latvieši gan draudzes mācītāju, gan skrīveru amatos, kas informēti par šādiem procesiem.

A. Deglava uzskatos par vāciešu ietekmi latviešu tautas attīstībā, kas pausti trioloģijas “Rīga” pirmajā un daļēji otrajā daļā, ir ass un izteikti asimetrisks varas līmenis (zīmīgi, ka citējumā latviešu zemnieku stāvoklis atainots kā verdzības stāvoklis) (Cit. III 6.1.4.-2).

Romānā apzīmējums “vācu kungi” tiek lietots kā brīvs termins. Tas nenozīmē vienmēr muižkungu, kas ir saimnieciskās un administratīvās varas centrs muižas pārvaldītajām zemēm, bet attiecas uz visiem tiesību ziņā privilēģētiem un finansiālā ziņā labāk situētajiem vāciešiem. Tas apzīmē vācu muižnieku politisko varu izslēdzošajā jeb binārajā opozīcijā “vācu kungi” – “augstā valdība”, kas skar attieksmi pret latviešiem (zemāki par vāciešiem – vienlīdzīgi krieviem). Aplūkojot šīs zīmes shematiski, jāsecina, ka taisnīgums iestātos tad, ja starp augsto valdību un latviešiem neatrastos antagonists – vācieši. Tā tas atklājas sarunās starp Latviešu biedrības dibinātājiem: “Kad nu beidzot visi bija sanākuši, Spunde arī tagad kā vecākais un saprātīgākais piedzīvojumos sarunas atklāja. “Kādēļ mēs, tautieši, esam kopā, tas mums visiem zināms. Apstākļi tiktāl grozījušies, ka mums, latviešiem, ir cerība dabūt no valdības atļauju dibināt savu biedrību. Bet vēl starp augsto valdīšanu un mums stāv vācu policija, kura mūs vēl arvien ieskata par šaubīgiem cilvēkiem.””⁸³⁵

Daļa latviešu zemnieku apzinās, ka muižnieki manipulē ar informāciju, ko zemnieki vispār saņem: “Kas tās par ceitungām!⁸³⁶” Lauris iesaucās. “No kam tās rakstītas? No kungiem un mācītājiem tās rakstītas, lai mums, zemnieka cilvēkiem, miglu acīs laistu. Kas kungiem patīk, to viņas teic! Tu no viņām domā taisnību dzirdēt? Tās riktīgās avīzes tiek driķētas Pēterburgā... Redzi, tās teic taisnību... Tās nav no kungiem nopirkas!”⁸³⁷

Attieksme ir tik negatīva pret vācu muižniecību un idealizēta pret krievu administratīvajiem ierēdņiem, ka pat gadījumos, ja krievu pārstāvis pieņem latviešu zemniekam nelabvēlīgu lēmumu, tas tiek skaidrots ar vāciešu ietekmi. Turklāt kukuļa došana – “krievu kungam iesmērēt” – parādās kā normāls, pamatots, faktiski leģitīms veids, kā šādas netaisnības apstākļos panākt taisnību konkrētajam cilvēkam viņa situācijā

⁸³⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 291.

⁸³⁶ Runa ir par pirmo laikrakstu latviešu valodā “Latviešu Avīzes” (1822–1915).

⁸³⁷ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 20.

(Cit. III 6.1.3.). Tādējādi pat neveiksmīgais lūgumraksta iesniegšanas mēģinājums beidzas ar secinājumu, ka “man šķiet, tur klāt ir vācu pirksts...” (Struņķis)⁸³⁸

Kaut gan A. Deglava paša un viņa radīto personāžu izjūtas par labajiem krievu un sliktajiem vācu kungiem šķiet sakņotas un ideoloģiskas pārliecības pilnas, tomēr jāpiebilst, ka romāns iznāk laikā, kad neatkarīga Latvija vēl nav proklamēta; tā ir etnisko latviešu un vēlāk ienākošo baltvāciešu apdzīvota teritorija Krievijas impērijas Baltijas provinces sastāvā. Savukārt t. s. Iekškrievijā notiek aktīvi politiskie procesi, kur dažādi spēki aicina pārskatīt imperatora pilnvaras vai pat pilnībā likvidēt monarhiju.

A. Deglavs šajā laikā sarakstās ar trimdā dzīvojošo Raini un Aspaziju, kas baidās no iespējamajām vajāšanām Latvijā, kārtu viņu darījumus. Līdz ar to var pieņemt, ka viņam ir dzīva apziņa par kritikas sekām. No otras puses, tas neizslēdz, ka šāds ķeizara tēla atspoguļojums atbilst viņa personiskajiem uzskatiem. To, kāda bija cariskās cenzūras un drošības politikas loma, ietekmējot šī un citu latviešu literārajā mantojumā svarīgu darbu tapšanu un saturu, būtu nepieciešams vērtēt atsevišķā zinātniskā pētījumā.

6.2. Latviešu attiecības ar krieviem un lietuviešiem kā brāļu tautām

Te vairs netiek aplūkota jēdziena “krievi” nozīme, kurā tas lietots attiecībā uz t. s. augsto valdīšanu, proti, ķeizariskās pārvaldes pārstāvjiem. Šajā gadījumā runa ir par krieviem un lietuviešiem kā radniecīgām, pat brāļu tautām. Romānā lietotā jēdzienā “krievi” elites daļa, proti, krievs kā tāds, kas realizē varas pārvaldi, saistīts ar ķeizara administrāciju. Tā vietā tiek runāts par krieviem un lietuviešiem kā šķirā, finansiālajā un tiesiskajā stāvoklī radniecīgām tautām.

Krievi romānā tiek parādīti īpatnā gaismā, tie ir teju tuvākā tauta un kalpo par zināmu atskaites punktu latviešiem. Pretēji lietuviešiem, par krievu ārējo izskatu netiek ironizēts. Ironija netiek veltīta viņu valodai vai uzvedībai. Pat situācijā, kur runa ir par nožēlojama paskata strūdziniekiem, tie drīzāk izpelnās līdzjūtību. Gadījumā, kad krievi runā latviešu valodā, tā tiek raksturota vien kā īpatnēja. Autors ir centies nodot tipiskas izrunas kļūdas. Taču tie nav kariķēti apraksti, kā vāciešu gadījumā, savukārt kļūdas valodas vai īpatnības latviešu valodā netiek uzskatītas par augstprātības vai nicinājuma pazīmi. Nav nedz nožēlas, nedz pielaides par neizglītotību vai vientiesību, kā tas ir lietuviešu jeb bandžoļu⁸³⁹ gadījumā.

Ārējā izskata aprakstā vērojams uzsvars uz apgērba praktiskumu, bet ne izkoptību, aksesuāriem (latviešiem bieži parādās pulksteņi, ķēdes, gredzeni, spožas pogas, cepure ar

⁸³⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 589.

⁸³⁹ Bandžolis ‘nekārtīgi ģērbies, satuntuļojies cilvēks; arī lamuvārds dusmīgam, ietiepīgam cilvēkam’. Kagaine, E. (2005) *Latviešu izlokšņu vārdnīca: Prospekts*. Rīga: Latvijas Universitāte. Tēzauris. Pieejams: <https://tezauris.lv/bandzolis:1> (skatīts 20.03.2022)

nagu). Pētera apģērbs ir detalizēts, minot tumši pelēku vadmalas mētelīti ar raga “kņopēm”, plata dibena cepuri “ar siksnīnām uz spīdīgā širmja”, kā arī ietaukoti garstulma zābaki; krievs iezīmēts kā izteikti robusts tēls: “Aiz viņiem atkal kāds unguris krievs, platu sarkanu bārzdu, pinkainu jērenīcu galvā, melnu ādas somu siksnā pār pleciem piekārtu un lielu bozi rokās. Tad kūņojās vesela rindā bandžoļu (leišu)...”⁸⁴⁰

Autors, rakstot latviešu alfabēta burtiem, cenšas nodot gan krievu valodas fonētiku, gan runas īpatnības, runājot latviešu valodā. Retos gadījumos tiek lietoti iestarpinājumi kirilicā, turklāt vienmēr ar cieņu pret runātāju. Šāds piemērs atrodams romāna otrajā daļā, stāstot par Baltijas vāciešu centieniem nodrošināt savam politiskajam kursam draudzīgā “Rigasche Zeitung” iznākšanu. Šī izdevuma intereses, izmantojot radniecību (“piena brālis” dāņu princesei, Krievijas imperatora Aleksandra III sievai Marijai Feodorovnai), pārstāv Knuts Hornemanis. Atkārtoti uzstājot uz savu lūgumu, Marija Feodorovna saņem atbildi “Da, da, budet” [romānā “Да, да, будет”]. Kā jau bija minēts iepriekš, A. Deglavam impēriskā administrācija atainota kā labvēlīga latviešiem; nelabvēlīgi lēmumi ir manipulācijas rezultāts, kā tas parādīts arī šajā gadījumā, sakot: “Aleksandrs III it labi zināja, uz ko lieta attiecas, un, tumši pieri saraucis, koda skābā ābolī...”⁸⁴¹

Pats fakts, ka latviešu valodā tiek runāts, apliecina, ka tai bijis noteikts statuss un tā bijusi nepieciešama paralēli privilēģētajai un saimnieciskajā, administratīvajā jomā dominējošajai vācu valodai: ““Es jūsu būšanu nisaprot,” ungurs⁸⁴² iesaucās valodā. “Kam ir, tam ir, kam nav, tam nav neka. A pie Krievu zemē v'našu guberniju, ikkatrai dušai savs zemes gabals. Izdala visiem cik iznāk pēc šņorēm... Katram savu štuku... visiem vienādi. Ir vairāk zemes obšķinai, iznāk katram lielāks gabals, ir zemes mazāk, ir tev mazāks gabals. Nāk jaunas dušas klāt, pārdala zemi atkal par jaunu...”⁸⁴³

Acīmredzot par tipisku autors uzskatījis dievošanos, respektīvi, dieva vārda pieminēšanu. Tas parādās Mikuma un Laura sarunā par netaisnību laukos. Tā ir iespēja ievietot iestarpinājumu krievu valodā tā, ka tas netraucē satura uztverei – gadījumos, kad autors nodod vāciešu teikto, viņš izmantojis citu stratēģiju. Jau iepriekš pieminētais

⁸⁴⁰ Deglavs, A. (1912) *Rīga. Kulturwesturisku romanu triloģija no Augusta Deglava*. 1. Rīga: D. Zeltiņa apgādībā, 6–7.

⁸⁴¹ Deglavs, A. (1960 [1912]). *Rīga*. III. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 151.

⁸⁴² Ungurs ‘ērzeļu, arī citu dzīvnieku tēviņu kastrētājs’. Nevar piekrist D. Nītiņas apgalvojumam, ka romānā “Rīga” minētais personāžs “Unguris” ir ungārs. Autore atsaucas uz 1872. gadā izdotās K. Valdemāra sastādīto “Krievu-latviešu-vācu vārdnīcu”. Unguris min Sanktpēterburgu un Maskavu, runā krievu valodā: “v’našu guberniju, ikkatrai dušai savs zemes gabals”, proti “mūsu gubernijā katram cilvēkam savs zemes gabals”. Protams, cariskās Krievijas teritorija bija ļoti liela, piemēram, Besarābijas daļā vai mūsdienu Ukrainas teritorijā, visticamāk, dzīvoja ungāri, tomēr kopumā ungāri piederēja citai – Austroungārijas impērijai, to atrašanās Latvijā būtu drīzāk izņēmums, nevis pašsaprotama parādība. Nītiņa, D. (2013) Augusts Deglavs un “Rīgas” valoda. *Cimdiņa, A. (sast.) (2013) Augusta Deglava romānam “Rīga” 100*. Rīga: Zinātne, 101.

⁸⁴³ Deglavs, A. (1912) *Rīga. Kulturwesturisku romanu triloģija no Augusta Deglava*. 1. Rīga: D. Zeltiņa apgādībā, 18.

unguris – krievs – piedāvā savu versiju par to, kādas mokas sagādājamas personām, kas rīkoja atentātu pret caru. ““Viņiem dzīviem ādu noraut, iekšas izgāzt... viņiem izgriezt degunu, ar visām saknēm!” unguis savukārt piebilda. “Viņiem, viņiem -- jej, bogu --”.”⁸⁴⁴

Lai gan no ieinteresētās personas, proti, pērmindera, kurš vēlas pierādīt, ka Krievijā valda sliktāka situācija nekā latviešu zemēs (pērmindera saruna krogus koptelpā ar zemniekiem, kas pamet laukus – Mikumu, Lauri Sutumu), tomēr sniegta norāde par iecerotajiem no Krievijas. Laikā, kad daļa latviešu zemnieku meklē labākas dzīves un darba iespējas Krievijā, viņi pārceļas uz latviešu zemēm: “Ja, ja, to pašu arī es saku, jo kad tur tās zemes nav cik vajag, tad tas ir tikpat kā nemaz. Āre tāpēc jau viņi nāk šurp no Krievuzemes par lātšeniekiem⁸⁴⁵ ... nav ko ēst. Nekur jau tik skaidra dzīve nav, kā pie mums.”⁸⁴⁶

Saskarsme ar cariskās pārvaldes ierēdniecību. Romāna “Rīga” darbības sākumā zīmīgi, ka saskarsme ar krievu varu tiek pretstatā vācu aristokrātijas nihilismam. Raksturīgi, ka vācu vietējā pārvalde, kas iezīmēta kā sadarbības tīkls starp vietējam tiesām, garīdzniecību un muižniecību, ir antagonists cara “augstās valdīšanas” pārstāvjiem. No otras puses, zemāku krievu ierēdniecību daļu raksturo kukuļi. Taču tie (piemēram, Ērgļu Kārļa vešana pie mācītāja) nav saistīti tikai ar lingvistiski etniskām atšķirībām.

No otras puses, valsts (cariskās pārvaldes) administrācija neparādās kā homogēna ne savā attieksmē pret vietējiem, ne morāli ētiskās īpašībās. Tomēr lielākā atšķirība, ka attieksme starp vācu muižniecību un latviešu zemniecību tiek raksturota kā naidīga un izmantojoša, savukārt cariskās pārvaldes ierēdniecība parādās kopumā kā tāda, kas dara savu uzdevumu; iespējams, pat labāk saprot vietējo cilvēku. Tās labāko iespējamo iznākumu un darba izpildes kvalitāti traucē sasniegt vien cilvēciskas vājības (piemēram, tendence korumpēties), kas tiek atainotas kā saprotamas, tādējādi attaisnojamas. Ņemot vērā korupcijas mūsdienu izpratni, zīmīgi, ka A. Deglavs to šādi minējis nacionālas valsts apziņas tapšanas posmā.

Lauris Sutums sūkstās, ka cariskā administrācija ir atsūtījusi savus pārstāvjus zemju iemērīšanai vietējiem iedzīvotājiem, turklāt tieši tiem, kam savu zemju vēl nav: “No augstas valdīšanas jau bija izsūtīti levizeri, cik no muižu laukiem atmērot priekš kalpiem”.⁸⁴⁷ Tomēr konkrētās muižas zemes nomājis vācu muižnieks: “šis un lielais tiesas vīrs, abi aizgājuši priekšā: šiem neesot, kam to zemi dot. Kalpu tikai tikdaudz esot, cik

⁸⁴⁴ Deglavs, A. (1912) *Rīga. Kulturwesturisku romanu triloģija no Augusta Deglava*. 1. Rīga: D. Zeltiņa apgādībā, 21.

⁸⁴⁵ Visticamāk, te domāts “lācinieks”, proti, lāču vadātājs, lāču dresētājs. Līdzīgi kā strūdzinieku aprakstā, ienācēji no Krievijas (aptuvena ģeogrāfiska norāde par lielāko daļu Krievijas impērijas) saistīti ar lāčiem.

⁸⁴⁶ Deglavs, A. (1912) *Rīga. Kulturwesturisku romanu triloģija no Augusta Deglava*. 1. Rīga: D. Zeltiņa apgādībā, 19.

⁸⁴⁷ Ibid.

muižai un saimniekiem vajadzīgs un vairāk neviena neesot...”. Dzirdot šādu stāsta attīstītu, cits sarunas dalībnieks – Mikums – piedāvā risinājumu, kas, ņemot vērā pašsaprotamību, ar kādu tiek izteikts jautājuma formā, liecina par to kā par normalizētu praksi: “Skaties ektes! Mikums nogrozīja galvu. “Bet kad tas no augstas valdīšanas, vaj tad neprātāt tur kādam krievu kungam iesmērēt?”⁸⁴⁸ Sarunas biedra Laura atbilde liecina par to, ka šāds risinājums bija labi zināms un tika mēģināts, un to, lai neuzskatītu par nosodāmu. Drīzāk kā piederīgu apstākļiem. Netaisnība nav kukulis, kas jādod, bet gan tas, ka “barūna.. un lielais tiesas vīrs” izmantojot savas iespējas, netaisnīgi apgājuši muižas kalpus savā piedāvājumā.⁸⁴⁹

Tomēr tieši konkrētajā sarunā ir vēl kāds cariskās administrācijas morāli ētisko trūkumu atainojums – doto solījumu neturēšanu. Šajā gadījumā runa ir par solījumu “kalpiem zemi izdalīt”,⁸⁵⁰ taču no pretendenta prasīta pareizticības (romānā – “krievu ticības”) pieņemšana. Galu galā piedzīvota vilšanās: “Pieņemuši ticību, ne zemes nekā... tikai pērienu dabūjuši... par buntavniekiem notaisīti!... Taisnību tu zemnieka cilvēks dabūsi, kur viss no kungiem nopirkts!”⁸⁵¹ Aplūkotais fragments parāda laikmetam raksturīgu pragmatisku pieeju ticībai – piederība luterāņiem vai pareizticībai – nav personas identitāti veidojoša, bet gan saistīta ar to, ko vēlas vara, kas izdevīgāks cilvēkam. Tas parādās arī vēlākā romāna darbībā.

Trešajā sējumā “Labākās ģimējas. Otrā puse” Ninas diskusija ar Ērgļu Kārli un Lūci par viņu attiecību sakārtošanu. Jāpiebilst, ka abu bērni dzimuši ārļaulībā. Ērgļu Kārlis, kā raksturīgs lielajam vairumam romānā attēloto vīriešu tēlu, nav reliģiozs, turklāt atrodas zināmā opozīcijā ar sabiedrības normām (apzināti ieņem marķētu stāvokli, sākot no tēva māju pamešanas; attiecībā uz laulībām vēlētos civillaulības – “Rietumeiropas valstīs ir civillaulības, kas nodrošina sievietes tiesības daudz labāk nekā baznīcas laulība.”⁸⁵²), taču Lūce (līdzīgi kā, piemēram, Laura Sutuma sieva) ir reliģioza, vēlas nokristīt bērnus un pievērs lielu nozīmi apkārtējo viedoklim. Ninas ieteikums – attiecībās ar baznīcu izmantot šantāžu: “(K)as attiecas uz to bērnu kristīšanu, tad tā lieta nemaz tik traka nav! Ja mācītājs negrib tā kā tu, tad tikai saki, ka pāriesi krievu ticībā. Man viens stāstīja, ka tad ar mūsu melnsvārciem itin labi varot iztikt... Ja pasakot to, tad viņi tik mīksti kā izsmērēti!...”⁸⁵³

⁸⁴⁸ Deglavs, A. (1912) *Rīga. Kulturwesturisku romanu triloģija no Augusta Deglava*. 1. Rīga: D. Zeltiņa apgādībā, 19.

⁸⁴⁹ “Noliekam tos desmit rubļus tā pabailīgi uz galda, domājam, ja ņems, tad būs labi! Paņem... ar tādu lielu līkumu pavelk zem papīriem. Ja, ja! Šis to rakstu būšot nodot - -”. Ne Laurim, ne Mikum nav arī šaubu par to, kādēļ lieta tomēr nav ieguvusi virzību: “Ah, nu es zinu,” Mikums sūkstījās. “Šie dabūjuši ost! Aizbāzuši acis...” “Nu, protams!” Lauris attrauca. “Mēs varam dot desmit, viņi var dot simtus...” Ibid., 20.

⁸⁵⁰ Ibid.

⁸⁵¹ Ibid.

⁸⁵² Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. III. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 421.

⁸⁵³ Ibid., 421–422.

Patiesi, konversijas no evaņģēliski luteriskās uz pareizticīgo baznīcu, sevišķi 19. gs. 80. gados kļūst skaitliski nozīmīgas. Ja posmā no 1852. līdz 1882. gadam “mazākais konversiju skaits bija 1859. gadā – 142, lielākais 1853. gadā – 453, tad, sākot ar 1883. gadu un līdz 19. gs. beigām, notiek būtisks kāpums ar vairāk nekā trīsarpus un pat piecarpus tūkstošiem konversiju (1886) viena gada laikā.⁸⁵⁴ Minētie skaitļi attiecas uz Rīgas eparhiju, bet līdzīgs process arī Kurzemes guberņā. Konversija uz pareizticību visbiežāk notiek aprēķina dēļ. Tā vēsturniece A. Mieriņa, pētot zemnieku stāvokli Kurzemē, secina, ka 1868. un 1869. gadā “luteriscie zemnieki izteikuši pareizticīgo garīdzniekiem vēlēšanos pāriet viņu ticībā ar noteikumu, ja pēc tam tos pārvietos uz Krievijas dienvidu guberņām, kur viņiem būs iespēja dabūt zemi”.⁸⁵⁵ Turklāt savās iecerēs ciešot neveiksmes, vismaz daļa atgriezies atpakaļ luteriskajā ticībā. Izveidojās pat atsevišķa – formālo pareizticīgo konvertītu grupa, kas, cerot uz zemes piešķiršanu, bija pārgājuši pareizticībā, taču turpināja apmeklēt luterisko baznīcu, paturot konversijas faktu noslēpumā.⁸⁵⁶ Līdzīgi kā cerības iegūt t. s. kroņa zemi mudināja konvertēties pareizticīgajā ticībā, arī laulības un ar tām saistītie jautājumi ir iemesls ticības maiņai, kas turklāt varēja izraisīt konfesionālus konfliktus un sūdzības. Šādus gadījumus K. Ante atzīmē, piemēram, attiecībās starp luterisko un katoļu baznīcu.

Saskaņā ar Nikolaja II rīkojumu luterāņi ir citticībnieki; par citticībnieku konversijas pareizticībā kavēšanu draudēja cietumsods no 2 līdz 4 mēnešiem. Draudēja bargi sodi par sprediķiem vai publiskiem izteikumiem, kuros citticībnieku garīdznieki izteiktos par pareizticību ar nolūku ietekmēt savas draudzes rīcību. Atkārtoti konstatējot, ka sprediķī iekļauti mudinājumi no pareizticības pāriet citā ticībā, varēja draudēt visu garīdznieka tiesību atņemšana un izsūtījums uz Sibīriju. Taču tas, ka tiesās šādas lietas izskatītas un sodi tikuši piemēroti, apliecina šādu centienu faktu. Turklāt mainīt konfesionālo piederību varēja visai brīvi. Atrunāšana neformālās sarunās, pielaidīgāka attieksme, kādu ar šantāžai pielīdzināmu draudēšanos pāriet pareizticībā ierosina Nina, bija salīdzinoši drošs veids pretoties draudzes locekļa zaudēšanai par labu pareizticībai, kuras klātbūtne kļuva arvien jūtāmāka. 19. gs. 80. gados jau atzīmēti visai asi konflikti pareizticīgo un luteriskās baznīcas draudžu ganu vidū. Piemēram, Ventspilī “savstarpējo apvainojumu, denunciāciju un izmeklēšanas rezultātā pret trim luterāņu mācītājiem [...] tika ierosinātas krimināllietas par to, ka minētie garīdznieki ar savu rīcību kavējuši konversijas pareizticībā”.⁸⁵⁷

⁸⁵⁴ Ante, K. (2011) *Kurzemes guberņas kristīgās draudzes 19. gs. otrajā pusē: Konfesionālisma iezīmes*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 114.

⁸⁵⁵ Ibid., 123, ar atsauci uz: Mieriņa, A. *Agrārās attiecības un zemnieku stāvoklis Kurzemē 19. gs. II pusē*. Rīga, 1968, 245.

⁸⁵⁶ Ante, K. (2011) *Kurzemes guberņas kristīgās draudzes 19. gs. otrajā pusē: Konfesionālisma iezīmes*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 124.

⁸⁵⁷ Ibid.

Neapmierinātība ar muižnieku varu, savu salīdzinošo beztiesiskumu tuvina izglītota latviešu zemnieka-gājēja Mikuma un bērnišķīgi naivo krieva-ungura attieksmi pret caru kā labo un gādīgo saimnieku, kuram traucē ne tikai iepriekš minētie muižnieki, bet tuvākā loka cilvēki. Mikuma ierosinājums “sataisīt kopā vienu lūguma rakstu pe paša Ķeizara”, proti, tikt pie ķeizara, lai apietu nelabvēļus viņa apkārtnē un sastaptu labvēlīgo dabu, izraisa ungura sajūsmu. Tās atainojumā gan A. Deglavs iekļauj apzinātu hiperbolu, jo vērojama neiecietība pret neizglītota cilvēka naivumu, taču to ataino emocionāli, iespējams, ar nolūku parādīt, ka arī šādi naivi un pārspīlēti spriedumi ir tiešas sekas vācbaltu elites aizbildnieciskumam, kura nolūks gan nebija latviešiem labvēlīgs, bet aprēķinā balstīts: “Ķeizara, ja!” unguris sajūsmināts piekrita. “Ķeizars grib, ka visiem būtu labi, ka tev būtu zeme, ir man būtu zeme. Bet ministri, vot svoloči!... To žēlastību, ko ķeizars dod mums, maziem ļautiņiem, tie atdod kungiem. Vaj Ķeizars to zin, kā mums, nabaga cilvēkiem iet? Kas viņam to teiks?!... Kad Ķeizars dabūtu zināt patiesību, tad viņus visus aiztriektu pie velna.”⁸⁵⁸

Rīgas panorāmā, kuru redz Pēteris, ierodoties pilsētā, parādās arī strūgu poļi. Viņu valodu A. Deglavs transkribē kirilicā: “Pirmais ir strūgas kapteinis, tas nesaka neko, bet otrs ir enkurnieks, kas izpilda loča vietu, un tas kliez un brēc uz strūgu poļiem kā nelabais. Tie, dabūjuši lādiņu, nobijušies saķeras arī klāt pie airēm tikpat kā skudras, lokās un šiverējas, sauc uzsaukdami: “Ходи бери, ходи бери!”⁸⁵⁹ un turpat tālāk: “Pēteris aplūkoja šos ļaudis no galvas līdz kājām, bet lielu cienību pret viņiem nesajuta. “Tādi pat ķēmi kā tie leiši,” viņš nodomāja. “Saraini, savēlušies... Kājas notinuši...” Bet nav viņi ar bez savas piekrišanas.”⁸⁶⁰ Šī ļaužu kategorija parādās kā visnotaļ eksotiska, tēlota ar simboliem, kas raksturīgi, piemēram, mūsdienu Ukrainas un Polijas Karpatu daļai: “Salasījies liels bars rīdzinieku, pa lielākai daļai gan strādnieku un amatnieku ļaudis, kuri atpērk no strūgu poļiem līdzīgi paņemtos produktus, par ko viņi, saprotams, strūgai frakts naudu nemaksāja. Katrs paņēmis sev līdzīgi, kas nu viņam ir, vai vistu, sviestu, olas vai atkal mērrutkus, saulespuķu sēklas vai pat lāču šķiņķus un pa reizei pat dzīvus lācēnus. Šīs ēdamās lietas rīdzinieki, sevišķi mazturīgākie, no viņiem atpērk, gan zinādami, ka tās ir mazāka labuma, bet viņas dabū pirt lēti, un tas ir tas galvenais.”⁸⁶¹

A. Deglavs pievērš uzmanību mazcienīgai strūgas personāla attieksmei pret strūgu poļiem: “Retumis tikai tirgotājs kuģa ļaudīm dod atvadīšanās mielastu, bet pa lielākai daļai izmaksā tiem viņu algas, salādē tos lopu vāģos un atsūta atpakaļ uz dzimteni, ja tie negrib

⁸⁵⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 23.

⁸⁵⁹ *Ibid.*, 65.

⁸⁶⁰ *Ibid.*

⁸⁶¹ *Ibid.*, 65.

palikt Rīgā un meklēt kādu darbu.”⁸⁶² Tie, kas veido pastāvīgo strūgu ekipāžu, apzīmēti kā “galma ļaudis”. Aprakstīts viņu vienkāršais dzīvesveids: “koka trauki un bļodas”, kā arī pati maltīte: “Tā pastāv pa lielākai daļai no zirņu zupas, kas vārīta ar sālītu gaļu, un griķu biežputru uzēdam. Nekādi sevišķi gardumi, tomēr barības labums, kaut arī gaļa sīksta un sāļa, pārsniedz labuma ziņā stipri ikdienas ēdienu, ko viņi bauda dzimtenē. Tādēļ viņi ļoti apzinīgi izsakās: “Mums ēdiens labs!” – un ēzdamī arī apskata visgarām pilsētu, lepni nodomādami: “Mūsu cars iekaroja Rīgu...” – “Bet kādēļ šie ļaudis nav pareizticīgi?” citi ieminas. “Tādēļ, ka viņi duraki!” citi atbild.”⁸⁶³

Vislielākā saskarsme ar krieviem – gan eliti, gan vienkāršiem ļaudīm – ir ainās, kur latviešu delegācija dodas iesniegt lūgumrakstu. Galvenā īpatnība attieksmei pret krieviem šajā stāstījuma vietā ir delegātu centieni pašiem atstāt kungu iespaidu, apzināti izvairīties no verdziskuma. Ir zināmi apbrīnas elementi pret Sanktpēterburgas dzīvi, bet kopumā cieņpilna izturēšanās no krieviem. Galu galā latviešus uztver par vāciešiem. Šis pārpratums ir zināmā mērā glaimojošs, tomēr liek delegātiem izjust pretrunu starp viņu “adreses” imperatoram motīviem un šādu uztveri no apkārtējiem:

Toreiz par krieviem nemaz tik labi nedomāja. Bija nodibinājies, diemžēl, ļoti dibināts aizspriedums, ka krievs zog kreklus, un tādēļ ļautiņi, tiklīdz redzēja zaldātiņu nākam, vāca tūdaļ kopā izžauto veļu. Tagad viņš nācis pie atziņas, ka jēdziens “krievs” ir pavisam cits, aptver visu tautu, tādus pat cilvēkus kā mēs... Mūsu radu tautu un brāļus. Ai, kā varētu ar viņiem izrunāties un iztriekties!
Bet no visiem delegācijas locekļiem nebija neviena, kas to būtu pratis. Pat Vītols, kurš pa vāciski smalki mācēja, laid viņu priekšā, viņš tev izrunāsies ar katru lielukungu, kā tūk, bet pa krieviski arī viņš vairāk nemāk pateikt, kā “da” un “nem” un tas arī viss! Pie tam viņi bija jo lielā mērā modinājuši savu līdzbraucēju interesi, kuri tā gribēja ar viņiem triekties un tuvāk iepazīties. Bet, ko nu ar zīmēm vien sarādāsi, kad mēle neklausa. Līdzbraucēji tikai nogroza galvas un labsirdīgi smaida: “Hемеу!” Jo krieviem visi, ko tie nesaprot, ir vācieši. Delegātiem, to dzirdot, tā pavisam modīgi ap dūšu, jo viņi taču taisni ir pret vāciešiem. Bet kā to ieskaidrosi?!⁸⁶⁴

Pirms un pēc tikšanās ar kņazu Bagrationu latvieši labprāt izbauda apbrīnu, ko saņem asociāciju dēļ ar gruzīnu kņaziem. Tas ir savrups un vairākkārt romānā aktualizēts motīvs par latviešu aristokrātiju. Gan to, kuras nav vāciešu ierašanās dēļ, gan to, kāda tā varētu būt bijusi, ja latviešu vieta nebūtu tikai “baura” vieta laukos:

Koridoros un uz trepēm viņi sastapa daudz vairāk ļaužu nekā pirmīt, no kuriem gan citi izlikās tā, ka tie būtu te tikai nejauši, bet citi neliekuļoti un klaji izrādīja savu ziņkārtību. “Истинные латышские бояре,” viens otram čukstēja, “князья своего рода!” (Īsti latviešu bajāri, sava veida kņazi.) “Молодцы - против немцев стараются...” (Malači – pret vāciešiem cīnās...) Un sulaiņi it visi lokās pret viņiem līdz pat zemei... Viņi atstāja “Eiropas” viesnīcu kā uzvarētāji un tomēr slēpa sirdī rūgtumu.⁸⁶⁵

Romāna gaitā A. Deglavam raksturīga nelīdzsvarota attieksme pret krieviem – no izteikti atvērtas un sirsnīgas līdz apsūdzībām rusifikācijā un faktiski arī šovinismā. Tomēr romāna pirmajā sējumā tiek pasvītrots, ka tā ir brāļu tauta: “Tagad viņš nācis pie atziņas, ka

⁸⁶² Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 66.

⁸⁶³ Ibid.

⁸⁶⁴ Ibid., 569.

⁸⁶⁵ Ibid., 589.

jēdziens “krievs” ir pavisam cits, aptver visu tautu, tādus pat cilvēkus kā mēs... Mūsu radu tautu un brāļus. Ai, kā varētu ar viņiem izrunāties un iztriekties!”⁸⁶⁶ Krievs ir uzspiests slogs, stāstot par zaldātu noņemšanu dzīvei pie zemniekiem.⁸⁶⁷ Turklāt zaldātu iedzēršanas un ālēšanās rada īstus draudus mājiniekiem: “Reiz tanīs mājās, kur viņš kalpoja savus ganus, pie viņa zaldātiņa bija atnākuši draugi ciemā. Dzēra un dziedāja, palika arvien jautrāki un beidzot sāka taisīt dumpi. Spārdīja beņķus un solus, bārstīja karotes no aizspriesta karošu koka, daudzīja lielo saimes galdu, gāza apkārt lākturi, svaidīja skalkokus un citus priekšmetus, īsi sakot, uzvedās kā īstie mežoņi. Nu jā, saimnieks ar vīriem aizbraucis uz mežā “trīs dienas reizu”, saimniece nobraukusi uz Dobeles tirgu, no kam tad šiem gan kāda bailība būs. Dzīvībiņas, kas vēl mājā, sievas, gani un bērni, salīduši pa kaktiem un nedrīkstī ir pīkstēt.”⁸⁶⁸

Tādējādi, ja krievu aristokrātija un varas pārstāvji ir iezīmēti kā neaizsniedzami un tāli reālajam cilvēkam, tad vienkāršas kārtas krievi – kā ļoti vienkārši un savējie. Krievu tēlu portretā sastopami daudzi stereotipi, atstāstu informācija. Visticamāk, A. Deglavs ar krieviem tomēr saskāries maz, tādēļ to raksturojumā prevalē grupas stereotipi, nevis individuāla, niansēta pieredze. Ņemot vērā lielo pietāti, ko A. Deglavs pauž pret impērisko administrāciju savā nelielajā grāmatiņā “Latviešu attīstības solis no 1848. līdz 1875. g.”, orientācija uz cenzūru, izpatikšana konjunktūrai varēja nopietni ietekmēt krievu atspoguļojumu romānā. Citādi ar lietuviešiem, kuru raksturojumā A. Deglavs pieļauj daudz neglaimojoša. Savukārt lietuviešu valodas uztverē, apgērba aprakstā, kā arī informācijā par to, kā un kādu apgērbu kalpi saņem par darbu pie saimnieka, redzama personiskās pieredzes ietekme. Pretstatā iepriekš minētajai zaldātu ārdīšanās epizodei, kur tas zīmēts kā komisks, sadzīvīvisks un cilvēciski tādēļ saprotams notikums, leiši šādu aizstāvību nesaņem. Viņu aprakstiem nav ironiska satvara. Drīzāk to, ka latvieši un leiši ir tuvā radniecībā, A. Deglavs atgādina kā pienākumu.

6.3. Latvieši un lietuvieši – leiši, bandžoli⁸⁶⁹

Lietuvieši romānā “Rīga” pieminēti vairākkārt. Visbiežāk izceļot noteiktas latviešu raksturierzīmes vai plašāku tautību uztveres kontekstu, kur vācbalti ir virs, bet leiši jeb

⁸⁶⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 568.

⁸⁶⁷ “Nevarēja sacīt, ka ar krieviem toreiz nebūtu bijis nekādu darīšanu. Lauku mājās, piemēram, pa ziemām iekortelēja zaldātus. Un, tā kā tie runāja krieviski, tad nodibinājās jēdziens, ka “zaldāts” un “krievs” ir viens un tas pats. Saprasties ar viņiem kaut kā sapratās. Zaldātiņi runāja vienu vārdu pa krieviski, otru – pa latviski; pašu ļaudis – vienu krieviski un trīs pa latviski. Un tad nu arī iznāca: “Što tvoi krievs pa manām pupām bradā!” Ibid.

⁸⁶⁸ Ibid.

⁸⁶⁹ Pēc prof. Pāvila Zariņa lamu vārdnīcas, “bandžolis” nozīmē ‘iedomīgs’. Kagaine, E. (red.) (2005) *Latviešu izlokšņu vārdnīca: prospekts*. Rīga: Latvijas Universitāte. Pieejams: <https://tezaurs.lv/bandzolis> (skatīts 26.04.2019)

lietuvieši nedaudz zem relatīvā latviešu novietojuma vai pašidentifikācijas. Lietuviešu uztvere tiek apskatīta plašāk un mērķtiecīgi, novietojot uzmanības fokusā tieši lietuviešus. Koloniālisma semiotikas kontekstā interesanti, ka, analizējot A. Deglava tekstu, leiši, no vienas puses, parādās kā neuzticami, mazizglītoti un attīstības ziņā zemāka tauta. No otras puses, viņiem ir tieši tāda pati nepieciešamība kā latviešiem uzvilkt “balto masku”, panākt sava stāvokļa emancipāciju, izmantojot faktiski tādu pašu “kārķu” mehānismu (romānā aprakstītajā gadījumā tas būtu “kārķu poļu”), kādu pielieto daudzi latvieši.

Attiecībā uz koloniālisma kontekstu, lūkošanās pēc “augstumu” atšķirībām, salīdzinot tautības, nozīmīgas, jo kā galvenā “references vērtība” ir kolonizators. Taču šai asij ir vismaz vēl divi punkti – kolonizējamais un vēl viens punkts, kam iespējamas trīs atšķirīgi novietojumi: vienā līmenī ar kolonizējamo, zemāk par kolonizējamo, augstāk par kolonizējamo (nesasniedzot kolonizatoru). Paradoksālā kārtā veidojas sistēma, kurā vāciskais gan tiek kritizēts, taču netiek apšaubīta tā vērtība. Faktiski tiek secināts, ka latvieši ir īpaši tuvi vāciešiem, organizējot lietuviešus (arī krievus) tālāk un zemāk par latviešiem telpiskā interpretācijā.

J. Lotmans “savējo” un “svešo”, proti, savas un svešās kultūras opozīciju, aplūko kā egocentriski orientētu. To var iztēloties kā subjektu ieskaujošu viņa paša kultūras lauku ar svešo – anti-, jeb nekultūras lauku tam apkārt (perifērijā). Turklāt “sava kultūra” tiek uzlūkota kā vienīgā, bet tās pretmets ir citu kopienu “nekultūra” jeb antikulturna⁸⁷⁰. A. Deglavs sauc krievus par brāļu tautu, lietuviešu tautu par radu latviešu tautai. Atšķirība ir neliela, tomēr parāda, ka īstu brālību ar leišiem latviešu neizjūt. Te gan jāpiebilst, ka, ņemot vērā krogus ainas aprakstā redzamo nošķirumu starp novadu latviešiem un suitiem, kas, gluži tāpat kā lietuvieši, ir katoļi, secināms, ka daļēji A. Deglavs svarīgas abu tautu atšķirības saista ar piederību luteriskajai vai katoļu ticībai. To vēl vairāk pastiprina reliģiskie motīvi Joža izteikumos. Niansētais pretstatījums starp latviešiem, leišiem un krieviem ir noturīgs un saglabājas visā romāna gaitā, turklāt tajā nemainīgi manifestējas binārā opozīcija “savējie – svešie”: ““Sava kultūra” tiek uzlūkota kā vienīgā. Tai pretnostatīta citu kolektīvo kopienu “ne-kultūra”. Tā grieķis izturēsies pret barbaru; gluži tāpat kā visos citos “izredzētā” kolektīva pretnostatījumos profānajam. Turklāt “sava” kultūra pretnostatīta svešajai tieši pazīmē “organizētība” <--> “neorganizētība”. No tās kultūras, kura tiek uztverta par normu un tās valodas, kura kļūst par konkrētās kultūru tipoloģijas metavalodu, skatpunkta tai pretišķīgās sistēmas – nav citi organizācijas tipi, bet

---

⁸⁷⁰ Lotman, Ju. (n.d.) O metaiazyke tipologicheskikh opisaniu kul'tury [O metazykye tipologicheskikh opisaniu kul'tury]. *Izbrannyie stat'i*. Tom 1. 386.

ne-organizācija. Tās tiek raksturotas nevis ar kādām citām pazīmēm, bet gan struktūras pazīmju neesamību.”⁸⁷¹

To, cik lielai jābūt atšķirībai jeb robežai starp “savējo” un “svešo” kultūru, var secināt, atsaucoties uz semiotisko kodu teorijām par minimālajiem funkcionālajiem vienumiem (*minimal functional units*)⁸⁷². Tādi minimālie funkcionālie vienumi valodniecībā, piemēram, ir fonēmas. Pašām par sevi tām nav savrupas nozīmes, taču tās atšķiras viena no otras, to atšķirību esamība nosaka morfēmu semantiskās atšķirības⁸⁷³. Citiem vārdiem, pat minimālas, taču identificējamās(!) un diferencējamās (no savējo kultūras) atšķirības ir pietiekamas, lai veidotu lielāku kultūru atšķirību vienumus, ja vien ir nepieciešamais konteksts, lai šīs atšķirības būtu fiksējamās un kontekstualizējamās no subjekta skatpunkta.

A. Deglava romānā pat lietuvieša stāvs, apģērbs⁸⁷⁴, runas veids, ratu stāvoklis, sarunu vešanas kultūra un pat biklums (proti, psiholoģiskā profila iezīmes), kas parādās graudu tirgošanas ainā pie darījuma noslēgšanas, tie visi ir būtiski (turklāt gan Pētera Krauklīša, gan parauglasītāja vērojumā) atšķirības konstituējošie minimālie elementi. Savukārt attiecībā uz pretstatījumu reliģiju (kaut patiesībā tas būtu tikai konfesionālā līmenī), jāatgriežas pie minimālo funkcionālo vienumu teorijas. Jozis gan neapstrīd, ka arī latvieši ir kristieši, taču “Aļe, jūs, kurzemieki, atkal esat bezbožņi. (Bezdievji.) Pa gavenu gaļu ēdat, krustu nevalkājat... I krīžu jums uz laukiem nav...”⁸⁷⁵ Tādējādi gavēnis, krusta valkāšana un ceļmalās uzstādīti krucifiksi vai Jaunavas Marijas tēli kļūst par minimāli nepieciešamajiem elementiem, kas atšķir ticīgo (katoli) no bezdievja. Jāpiebilst, ka luterānismam ir raksturīgi gan ārēji apliecinājumi kopienas līmenī – dievnama esamība, gan arī individuālā līmenī – attiecīgs apģērbs un izturēšanās veids, sevišķi apmeklējot baznīcu. Taču šādi elementi ir pārāk svešādi, neizteikti (nepietiekami manifestēti, artikulēti) vai nesaistās ar vērotāja sagaidītu sakrāluma līmeni atšķirīgajā sakrālās – profānās pretnostatījuma struktūrā.

⁸⁷¹ Mākslas valodā šo pretstatījumu spilgti ilustrējusi krievu prozaiķe un dzejniece Teffi, īstajā vārdā Nadežda Lohvickaja. Darbā “Savējie un svešie” [“Свои и чужие”] (1913) viņa norāda: “Visus ļaudis attiecībā pret mums iedalām “savējos” un “svešajos”. Savējie ir tie, par kuriem mēs laikam zinām, cik tiem gadu un cik viņiem naudas. Svešo gadī un nauda no mums pilnībā un mūžam slēptas, un, ja kāda iemesla dēļ šis noslēpums mums tiek pavērts, svešie tūdaļ pārvēršas savējos, bet šis apstāklis mums ārkārtīgi neizdevīgs.” Teffi veiksmīgi orientē bināro opozīciju “savējie – svešie” pret vērojošo subjektu. Teffi [Тэффи]. (1913) *Svoi i chuzhiie [Свои и чужие]*. Pieejams: <http://www.ntvphoto.narod.ru/lit6.html> (skatīts 23.04.2019)

⁸⁷² Chandler, D. (2002) *Semiotics: The basics*. London, New York: Routledge, 249.

⁸⁷³ Jakobson, R. (1980) *The framework of language*. Ann Arbor: University of Michigan, 20, 83, 96–97.

⁸⁷⁴ Apģērbs kā semiotiska sistēma, sk.: Barthes, R. (1990) *The fashion system*. Berkeley: University of California Press.

⁸⁷⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 38.

Rakstnieks turpat paskaidro, ka krīži “ir lieli, zemē ieraksti stabi ar aizsargjuntņiem, zem kuriem piestiprināti no koka izgriezti svēto tēli, kuriem jāapsargā druvas, strauti un pļavas, kur stabi uzstādīti. Šādi krīži sastopami vēl tagad it visās katoļu zemēs un tā arī Lietuvā.”

A. Deglava veidotajā tautību un attiecību starp tām katalogā leišu un latviešu nošķiršanai rodas nepieciešamība pēc niansēm. Tās veido nošķiruma robežu lietuviskajam no svešā, kam pieder arī radniecīgā tauta (abi spēj sarunāties savā starpā) – latvieši. Aizgūstot piemēru no Terensa Houka, tieši te kontrastaini izpaužas “angliskuma robeža.”⁸⁷⁶ Nav gan sniegtas norādes tam, vai Joža ieskatā latvieši ir radniecīga tauta lietuviešiem, kā to redz Pēteris. Turklāt iespējams diskutēt gan par to, ka latvieši šajā posmā jau apzinās tautību kā atsevišķu indivīda un kopienas raksturlielumu, kurpretim lietuvieši, iespējams, vēl ne (vismaz ne parastais laiku iedzīvotājs, bet saruna ratos notiek tieši starp vienkāršu ļaužu pusaudžiem); tādā gadījumā bezdievju apzīmējums var tikt izmantots pret jebkuru sadzīves kultūras ziņā svešādu kopienu, neidentificējot šo kopienu savstarpējās atšķirības. Iespējams, ka Jozim pretrunas būtiskas tikai attiecībā uz sakrālais – profānais asi, proti, “bezdievji” latvieši un kristieši – lietuvieši; šādā gadījumā, iespējams, lauku vide Latvijā šķiet pragmatiskāka un laicīgāka. Balstoties aplūkojamajos fragmentos, ir iespējams identificēt šādas hipotētiskas iespējas, taču nav iespējams pārliecinoši tās izšķirt bez plašākām kultūrvēsturiskām atsaucēm.

Atsaucoties uz citiem elementiem – sadzīves kultūras un etniskajām atšķirībām (bet ne reliģiozitāte kā Jozim), latviskuma robežu identificē Pēteris. Lai gan izmantotie elementi šķiet laicīgāka rakstura, tomēr šī telpa ir faktiski tikpat norobežota un aizliedzoša pret citiem – svešajiem. Jāatgādina, ka tas attiecas uz lauku vidi, kuru pārstāv abi. Turpretim pilsētas vide parādās kā pretnostatīta laukiem arī tādējādi, ka tās ierobežojumi ir dinamiski, tie ir apejami, tādēļ nav kategorisks noliegums kā vietā, kur koncentrēta tradicionāla un agrāra vide. Interesanti, ka vismaz daļa no atšķirībām, kas konstituē latviskuma robežu attiecībā pret lietuviešiem, atrodama arī pie latgaliešiem; jāatgādina, ka aplūkojamajā posmā Baltijas guberņas ir trīs: Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas guberņas, savukārt Latgale ietilpst Vitebskas guberņā, tādēļ tās iedzīvotāji Pēterim varētu būt pat svešāki (vai “leitiskāki”) par Jozi.⁸⁷⁷

---

⁸⁷⁶ *It is often necessary to explain to non-British readers – and this is still lamentably so in the case of a number of British readers – that Cardiff is not in England. Of course, it lies close to the English border and manifests at first sight what appears to be a standard provincial Englishness. Nonetheless, during the latter part of the twentieth century, the city gradually revealed itself to be interestingly, even disturbingly, non-English, with the result that it increasingly became an excellent vantage-point from which to observe what might be termed the ‘edge’ of Englishness.* Hawkes, T. (2003 [1977]) *Structuralism and semiotics*. (2. ed., reprinted). London: Routledge, 138.

⁸⁷⁷ Tikai romāna “Rīga” 3. sējuma parādās pilnīgāks latgalieša pieminējums: tas ir palīgs, ko saņēmis Ērgļu Kārļa sāncensis un Lūces pirmais vīrs Kristaps. Interesanti, ka vienā no diviem pieminējumiem atklājas seksualitātes motīvs: “Kādā jaukā dienā pienesa baronesei atkal vēstuli kāds milzis latgalietis. Viņa to tūdaļ pieņēma par namiņi ar to norunu, ka viņam jāpalīdz Kristapam stallī. To viņš it labi prata, jo bija jau agrāk bijis par kučieri. Par Kvederu viņu sauca, un baronese Ortrūde atrada pie viņa labpatikšanu un vairāk reižu dienā aicināja viņu pie sevis. Un, kad viņa izbrauca, tad uz bukas pavēlēja sēdēt Kvederam.” Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. III. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 501.

Pēteris Krauklītis pārmet leišu zēnam Jozim pat viņa runas veidu: “Un kas man netīk: jūs runājat tik mīksti un jēli, žokļus pārstiepuši: “žļebu, žļebu...” Jūs neizsakāt vārdus stingri un citi tā kā mēs, kurzemnieki...”⁸⁷⁸ Taču kaut arī šis pārmetums tiek izteikts lietuviešiem, to nevelta, piemēram, suitiem, kuru īpatno runas veidu A. Deglavs (Pēteris Krauklītis) ievēro un fiksē grafiskā atveidē. Turpmāk tiks apskatītas būtiskākās leišu iezīmes, kas atspoguļotas romānā, nevairoties arī no atkārtota citējuma, ja tas nepieciešams atšķirīgu iezīmju izcelšanai.

Vispirms uzmanību piesaista A. Deglava izmantotais apzīmējums “bandžoli”. Turklāt rakstnieks pats iekavās paskaidro, ka ar šo apzīmējumu domāti leiši: “Tad kūņojās vesela rinda bandžoļu (leišu), kuri ved uz Rīgu pārdot: citi garkūļus, citi labību”. Jāievēro loģiskā sakarība, ko šādā sintaksē izteicis A. Deglavs – ja “kūņojās”, tad “bandžoli”. Tas atbilst tālākam aprakstam par leišu uzvedību un ārējo izskatu. Ārējam tēlam tiek atkārtoti pievērsta uzmanība (A. Deglavs vispār pastiprinātu uzmanību vērš apģērba un ārējā izskata aprakstam). Lai cik nabadzīgs jutās Pēteris Krauklītis, paša apģērbs tam ir pašcieņas avots, jo īpaši, salīdzinot ar to, kā izskatās lietuvieši. Viņš redz “sarainos vaigus, neradnieciskās nepiemīlīgās sejas, glūnošos nedrošos skatienus un neveiklos, lempīgos kroku svārkos tērptos stāvus”.⁸⁷⁹

Nicīgo apzīmējumu “bandžolis” A. Deglavs, šķiet, cenšas attaisnot ar lietuviešu neizglītotību. Būdams autodidakts un sasniedzis zināmu labklājību saviem spēkiem, A. Deglavs neiecietīgs pret tiem, kas nepietiekami cenšas uzlabot savu materiālo stāvokli. Šī iemesla dēļ viņa romānā nabadzība nav tikums; labākajā gadījumā tā ir sekas saprašanās trūkumam starp pusēm, taču visbiežāk tā ceļas no neapķērības, neizglītotības, netiekšanās sasniegt vairāk. Lietuviešu inertums kaitina Pēteri Krauklīti, tādēļ pieļaujams, ka A. Deglavs pats lietuviešus vaino nepietiekamā centībā, kā arī izdabāšanā esošajai situācijai un autoritātei. Arī Jozis ir izteikts pretmets Pēterim Krauklītim. Kaut arī abi ir vienaudži, tomēr Jozis it kā peld pa straumi, kurpretim Pēteris Krauklītis pieņem izaicinājumu, pamet dzimto pusi un dodas ceļā. Šajā procesā viņš izaicina pastāvošos sociālos ierobežojumus, izmanto zināšanas, tostarp to, ka zemniekiem nu ir tiesības apmesties uz dzīvi Rīgā, lai uzlabotu savu stāvokli. Joža tumsonību un neuzņēmību parāda vienlīdz neinformētība kā šaubas, vai Pēterim Krauklītim ir legītīms pamats doties uz Rīgu (Cit. III 1.2.).

Interesanti, ka, par spīti Pētera Krauklīša nabadzībai un saimnieka novalkātiem zābakiem kājās (tos, ar viņa izmēram atbilstošu jaunu pazoli viņš saņem kā daļu savas kalpa algas pie saimnieka), lietuviešu apģērbs un rati tiek attēloti kā uzsvērti nabadzīgi,

⁸⁷⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 38.

⁸⁷⁹ Deglavs, A. (1912) *Rīga. Kulturwesturisku romanu triloģija no Augusta Deglava*. 1. Rīga: D. Zeltiņa apgādībā, 31.

turklāt nevīžīgi. Pēteris Krauklītis neslēpj savu izbrīnu un nepatiku, turklāt dara to nesmalkjūtīgi, taču tā, it kā leišiem nav pamata to ņemt ļaunā. Līdzīgi kā ebrejs nedrīkst apvainoties par izturēšanos, ko saņem. Atsevišķi tiek izcelts lietuviešu atriebīgums:

*Jozis par tādu "atzinumu" jutās ļoti aizskarts, un acis viņam gandrīz ļauni iemirdzējās. Tikai tas, ka Pēteris to visu bija teicis draudzīgi un ne ar kādu ļaunu nolūku, viņam nedeva iemesla pārtraukt ar kurzemnieku sakarus un sviest viņu nost no sava vezuma. Pēteris nezināja, ka leitis necieš to, ka otrs grib būt par viņu pārāks. Vismaz tajos gados dažam labam latviešu zemkopim, kurš iegāja Kauņas guberņā, leišu kaimiņi pielika "sarkano gaili" par to vien, ka tas kopa savus laukus pa kurzemiski un tam viss labāk padēvās nekā leišiem... Un tā arī Jozim šādi vārdi, kā rādījās, sirdī ļoti kremta. Bet ko darīsi... Svešā zemē iebraucis.... Tikai pēc ilgas klusēšanas tas beidzot iesāka: [...]*⁸⁸⁰

Lietuviešu aprakstā vērojamas interesantas pretrunas sižeta līmenī un romāna autora uzskatos. Par spīti gan ietvertā autora it kā objektivizētajam vērojumam, gan Pētera Krauklīša vērstajai uzmanībai uz apgērba un ratu stāvokli (kā apliecinājumu nevīžībai), kā arī viņa viedoklim par lietuviešiem, aina risinās tā, ka apstiprina labo un godājamo lietuviešu raksturā, nevis to, ko autors tiem cenšas piedēvēt. Tā, piemēram, citi neuzņem savos ratos vienatnē ceļojošo zēnu. Turklāt autors to attaisno ar tirgošanās kņadu visriņķī. Taču lietuvieši, kas atrodas uz tā paša ceļa un ap kuriem norisinās tieši tāda pati komiju tirgošanās, viņu uzņem. Bet pretrunu starp Pētera aizspriedumiem un ārējām zīmēm, kas to varētu apliecināt, un realitāti autors konstatē, taču it kā negribīgi. Piemēram, Pēteris emocionāli uztver Mikumietes labo sirdi, kad tā viņu pacienā ar gaļas gabalu, taču lietuvieši neizpelnās tik augstu vērtējumu "labi cilvēki" un apņemšanos, ka viņš viņiem to "atmaksās"⁸⁸¹:

*Viņš uzlūkoja sarainos vaigus, neradnieciskās nepiemīlīgās sejas, glūnošos nedrošos skatienus un neveiklos, lempīgos kroku svārkos tērptos stāvus, ka viņam nebija ne mazākā patikšana tādiem blakus sēdēt, nemaz jau nerunājot par to, vaj viņi to maz pieņemtu. Te tas tomēr starp viņiem ievēroja kādu apmēram deviņpadsmit gadus vecu puiku, kurš vēl bija gluži bez bārzdas, bet pārāk gariem linu baltiem matiem, kurus sedza bieža vatēta ziemas cepure ar jēra ādas apkantētām malām. Viņa ģimja panti bija gluži sievietīgi un bez viltus. Sēdēdams uz sava vezuma viņš snauda un bugojās.*⁸⁸²

Interesanti, ka autors tomēr parāda ieinteresētību starp abām pusēm saprasties, proti, latviešu zēns Pēteris Krauklītis un leitis Jozis kooperējas jeb sadarbojas, lai atšķirīgās valodu prasmes netraucētu saprasties. Šeit "kooperācija" minēta kā viena no valodas pamatfunkcijām.⁸⁸³ Lai gan valodas ir radniecīgas, A. Deglavs tās ataino kā īpaši tuvas – faktiski tuvu dialektu vai pat izlokšņu atšķirības līmenī, abām pusēm jāvēlas saprasties, lai dialogs varētu notikt. Rezultāts ir latviešu valodā balstīts dialogs. Tas A. Deglavam

⁸⁸⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 38.

⁸⁸¹ Runa ir par patosa pilnu aprakstu, kurā latviešiem tiek piedēvētas cēlas rakstura iezīmes, sevišķi uz citu tautību fona. Šķiet, laucinieki tiek rādīti sirsnīgāki un dāsnāki par pilsētniekiem: "“Mari, aiznes viņam to!” Mikumiete, nogriezusi gabalu gaļas, sniedza savam skuķēnam, kurš to pienesa Pēterim. Puika piesarcis pateicās, bet pūlējās savu iekšējo aizkustinājumu savaldīt. "Labi cilvēki," viņš nodomāja. "Kad es viņiem to atmaksāšu?"" Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 26.

⁸⁸² Deglavs, A. (1912) *Rīga. Kulturwesturisku romanu triloģija no Augusta Deglava*. 1. Rīga: D. Zeltiņa apgādībā, 31.

⁸⁸³ Grice, P. H. (1975) *Syntax and Semantics*. Vol. 3, Speech Acts; P. Cole & J. L. Morgan, eds. New York: Academic Press, 41.

raksturīgi, izņemot nedaudzas atkāpes, kad parādās liels vācu teksta īpatsvars, tādējādi demonstrējot vēlmi izolēties no latviešu vides, netapt saprastam, pasvītrot atšķirību (Cit. III 6.3.-1).

Leišu un latviešu salīdzinājumā parādās atsauce uz Lielā Kristapa statuju un Pētera iepriekšējās nakts krogus sarunās izdzirdētu informāciju, ka ienācējam Rīgā ir jābučo Lielajam Kristapam roka. Turklāt šajā gadījumā tieši “bandžolis” ir tas, kas saprot, ka latvieši tiek āzēti, bet nekā nesaka.⁸⁸⁴ Lietuviešu portretam tiek pievienota arī apbrīna pret kurzemnieku labākiem panākumiem lauksaimniecībā: “Kāds no bandžoļiem, kurš uzmanīgi viņu valodās bija noklausījies domīgi piebilda: “Aļi mums žamaišiem arī katram sava birze zemes, no kurzemniekiem gan baltāka maize kā mums.”⁸⁸⁵ Tiesa, autors nepaskaidro, kā interpretējams šis fragments – vai tas apliecina paškritiku, vai skaudību kā piemērā ar uguns pielaišanu kurzemnieku, kas apmetušies Kauņas guberņā, sētām.

Kaut arī autors ir centies hiperbolizēt latviešu un lietuviešu zemnieku atšķirības, aina ir pretrunīga. Tā, piemēram, latviešu zemnieks “ventinieks” ir vismaz tikpat naivs kā Jozis, ko nākamajā rītā satiek Pēteris Krauklītis. Taču Jozim tas ir kā pārmetums, bet ventiniekam – ne. Vismaz hipotētiski iespējams runāt par romāna tekstā iekļautu nicinājumu pret lietuviešiem, taču nevar noteikt, vai šādi atspoguļojas A. Deglava paša uzskati vai arī tas raksturo attiecīgā laikmeta latviešu etniskos aizspriedumus plašākā mērā.

Pēteris pārsteigts, ka Jozis jau trīs reizes ir bijis Rīgā, bet neko nevar par to pastāstīt. Kur Pētera vērojami ir dziļāki, “filozofiskāki”, tur Jozis savā pasaules tvērumā ir pasvītroti taisnvirziena un uz uztilitāru skatījumu tendēts ar mazizglītota cilvēka emocijām un iespaidiem. Atbildot uz Pētera jautājumiem, viņš atzīst, ka mājas ir lielākas (salīdzinot tās ar mājām pilsētās Žagori un Janišķeļi), uz ielām briesmīga kratīšanās, bet kungi (pani) dodot kāpostus un gaļus un, ja nav gavēņa laiks, “tad labi var noēsties”.⁸⁸⁶ Dzirdot šādu stāstījumu, Pēteris leiti nekavējoties pārsauc ar (vēl) nicīgāku apzīmējumu par “leiteli”. Bet, uzzinot, ka lietuvietis nav bijis arī pie Lielā Kristapa, Pēteris kļūst ļoti atklāts savā vērtējumā: “Tu esi liels muļķis!” Pēteris noteica, “Nav vērts, ka tevi uz Rīgu sūta...”⁸⁸⁷

Uzdodot jautājumu “Vai pie Lielā Kristapa arī jau esi bijis”, autors piebilst “pie sevis nodomādams, ka viņš Jozi ar to grib uzzobot, bet tomēr vēl kāda dziļāka un apslēpta balss viņam sacīja, ka arī viņš pats labprāt gribētu zināt, kā ar šo lietu īsti ir”.⁸⁸⁸ Jo īpaši šajā fragmentā A. Deglavs parāda, cik niecīga, bet tomēr klātesoša ir subjektīvi uztvertā un

⁸⁸⁴ (Cit. III 6.3.-2)

⁸⁸⁵ Deglavs, A. (1912) *Rīga. Kulturwesturisku romanu triloģija no Augusta Deglava*. 1. Rīga: D. Zeltiņa apgādībā, 19.

⁸⁸⁶ Ibid., 33.

⁸⁸⁷ Ibid.

⁸⁸⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 36.

konstruētā atšķirība – robeža starp latvieti un lietuvieti. Turklāt zobgalība kontekstā ar lietuviešiem atkārtoti parādās kā labāk attīstīta prāta pazīme. Lietuvietim atstājot dīvaini runājoša, nevīžīga un savu spriedumu noklusējoša, turklāt kopumā pasīva un femīna subjekta lomu. Ir pietiekams pats uzdot jautājumu, vai nepieciešamība salīdzināties pati par sevi nav koloniālās traumas sekas, turklāt, salīdzinoties visai ikdienišķos jautājumos, tiek pieļauta pamata atributācijas kļūda, proti, pārlieku tik izceltas salīdzinoši sīkas un ārišķīgas iezīmes, tām piedēvē dziļākas, personu un personas morāli, psiholoģiju un dziļākus motīvus raksturojošas īpašības.⁸⁸⁹

Sakāpinātā lietuviešu vērtēšana liek pilnībā aizmirst to, ka lietuvietis viņam izrādījis laipnību, ļaujot braukt viņa pajūgā. Tā vietā Pēteris kritiski aplūko pajūgu un salīdzina ar daudzveidīgi izrotātiem aizjūgiem, kādus redzējis savā pusē. Pēteris nepārprotami ignorē, ka tas varētu būt saistīts ar vērā ņemamām ienākumu atšķirībām latviešu un lietuviešu apdzīvotajos apgabalos, kā arī citādu muižniecības un zemnieku attiecību modeli Kauņas guberņā. Tā vietā visas redzētās atšķirības viņš izskaidro tieši ar lietuviešu dziļākām – ar raksturu un attieksmi pret sevi un darbu – saistītām psiholoģiskām iezīmēm.

Interesanti, ka savā salīdzinājumā Pēteris attieksmi pret cilvēku liek kā otršķirīgu iepretim attieksmei pret zirgu: “(v)īņa paša pagastā par pašiem ļaudīm lai kā, par zirgiem tika gādāts diezgan labi. Pie tāda saimnieka dzīvot, kam labi zirgi, puisis turēja par godu.”⁸⁹⁰ Vērtējošais salīdzinājums turpinās, uzskaitot aizjūga atsevišķus elementus, kā arī rotāšanas paņēmienus. Zirgu stāvoklis liecina par ļoti labu uzturu: “(l)ai zirgi izskatītos labi, tos baroja un sukāja, lai izskatītos treknāki nekā kaimiņiem. Pat māju puīši centās viens par otru, lai viņu rokās zirgs būtu tas pārākais, un nereti tie zaga saimniekiem auzas un saimniecei maizi, lai uzbarotu savu Blesi vai Pāto. It sevišķi tādos laikos kā tagad, kur ziemas braukšanas bija nobeigtas un lauku darbi vēl nebija uzsākti, zirgi kādu laiku atpūtušies, tiem bija uz ribām gaļas kārtas. Kad tos tad veda no staļļa laukā, tie noēdušies kukstēja vien.”⁸⁹¹

Izvēloties šādu uzskaitījumu, A. Deglavs uzkrītoši ignorē sociālekonomiskās atšķirības. Turklāt tā ir nozīmīga ignorance, jo citkārt – pat opozīcijā “lauki – pilsēta” – sociālekonomiskām atšķirībām un to izskaidrošanai veltīta liela vērība. Pat romānu atverošajā krogus ainā var vērot dažādus latviešu zemnieku stāstus ar dažādu pārdzīvojumu līmeni un vēl informāciju par citu zemnieku pieredzi (tostarp Vidzemē). Un, pat atceroties

⁸⁸⁹ Ross, L. (1977) *The Intuitive Psychologist And His Shortcomings: Distortions in the Attribution Process*. Berkowitz, L. (ed.) *Advances in Experimental Social Psychology*. Vol. 10. 174. Academic Press. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60357-3](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60357-3)

⁸⁹⁰ Deglavs, A. (1912) *Rīga. Kulturwesturisku romanu triloģija no Augusta Deglava*. 1. Rīga: D. Zeltiņa apgādībā, 33.

⁸⁹¹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 36.

savas skolas gaitas vai mātes grūto dzīvi, iztiku un mitekli pelnot, A. Deglavs būtībā uzsver nozīmīgas atšķirības ienākumos, dzīvesveidā un iespējās; spilgti ilustrē trūcīgāko ļaužu realitāti: “Ar to pašu vēderu bija kā bija! Vai gan tā uzpasē kā lielu, un vai viņš kādu lielu pavalgu var prasīt? Dažreiz ir siļķes astīti nedabūja nosūkāt.”⁸⁹² Tādēļ nerēķināšanās ar šīm atšķirībām latviešu (kurzemnieku) un leišu starpā norāda uz “savējo – svešo” opozīciju un apzināti pieļautu neobjektivitāti. Turklāt teksta stratēģija, kādā tas realizēts, pilnībā attaisno Pēteri Krauklīti no jebkādas atbildības par netaisniem secinājumiem – tie ir spontāni vērojumi un patiesas emocijas: “Viņš nevarēja noturēties nicinoši neiesaucies: “Vaj, Jozi, kāda tava kumeļa?! (Kēve) Kā tev nav kauns ar tādu braukt! Labas aitas lielumā un tad vēl vēders resnis, mugura līka, lēpes gar sāniem, aste nobrista, spalva gaisā un tomēr var saskatīt visas ribas. Pie mums Kurzemē tādi zirgi, ka tu nemaz nevari ribas atrast un gludi sukāti... kad sēdies iekšā, tad turi tikai grožus...” un “Mums, kurzemniekiem, ādu dzenaukstes un stingri uzsietas sedulkas... Ak tu, leitis tāds!”⁸⁹³

Marķētība ir acīmredzama un nozīmīga, jo citos teksta fragmentos A. Deglavs ir ļoti jutīgs pret to, kā baltvācieši izmanto tautības nosaukumu vai arī apzīmējumu “zemnieks” (“bauer”) kā nicīgu un aizskarošu. Taču tas pat nesasniedz tādu semantisku līmeni, kādu tautības apzīmējums iegūst Pētera Krauklīša formulētajā “Ak tu, leitis tāds!”. Lietuviešu vērtējums uzlabojas tikai pēc epizodes, kas tiek piedzīvota uz ceļa, kad miesnieku zeļļi, abbraucot leišu ratus, izraisa negadījumu. Zeļļu izturēšanās, epitēti un vācu valodas lietojums, nicinoši izaicinot leišus, nepārprotami raksturo attieksmi kā pret ievērojami zemākas kārtas ļaudīm. Tomēr leišu zemnieki demonstrē izteiktu solidaritāti, atbalstot cietušo leišu zemnieku, kura ratu asi aizķēra pārgalvīgi braucošo miesnieku zeļļu pajūga pakaļējais ritenis.

Galū galā bravūrīgajiem incidenta izraisītājiem – miesnieku zeļļiem nākas atkāpties, piesaucot tukšus draudus. Savukārt Pēteris ar atzinību, pat zināmu skaudību uzlūko redzēto solidaritātes demonstrāciju vienas tautas pārstāvju starpā. Tādējādi tā parādās arī kā marķēta atšķirība: “Pēteris to visu noskatījās un nodomāja: “Redz, kā leiši turas kopā, viņi neatstāj vis viens otru... Bet mūsu latviešu cilvēki: kad vienam iet slikti, citi vēl pagrūž... Leitis, lai viņš kāds, viņš savēju neatstāj...”

Īstenībā tā nebija viņa paša gudrība – tā viņš bija dzirdējis runājam...”⁸⁹⁴

Taču pat šajā šķietami pilnībā pozitīvajā vērtējumā ir iekļauts lietuviešiem neglaimojošs iestarpinājums – “lai viņš kāds”, šoreiz akcentējot bailes, glēvumu.

⁸⁹² Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 11.

⁸⁹³ Deglavs, A. (1912) *Rīga. Kulturwesturisku romanu triloģija no Augusta Deglava*. 1. Rīga: D. Zeltiņa apgādībā, 34, 35.

⁸⁹⁴ *Ibid.*, 38.

Tuvojoties Rīgai, “tiem dūša sāka plakt. Viņi nevarēja aizmirst miesnieka draudus, un – kas var zināt... svešā tiesā iebraucis! Ja kurzemnieki pret viņiem tā būtu izdarījušies Kauņas gubernā, kā viņi te pret Rīgas kungiem, tad viņi tos droši vien būtu ielikuši klucī. [...] Un ja nu rīdzinieki ar viņiem tāpat rīkojas... Dažs labs jau baiļojas, ka sievu un bērnus vairs neredzēs...”⁸⁹⁵

Stāstot par to, kā lietuvieši vienojas par atvesto graudu nodošanu ar uzpircējiem, A. Deglavs īpaši akcentē lietuviešu neizglītotību un lētticību. Daļēji tas tiek izskaidrots ar formālas – skolas izglītības trūkumu. Pēteris dusmīgi skaidro, ka lietuvieši pilnīgi lieki slavē uzpircējus par dāsnumu, neaptverot, ka tiek muļķoti: “Vai jūs domājat, ka kungi jums par savu to dod? Par jūsu pašu. Paši jūs ēdat un dzerat par savu labumu, paši savu pīpojat, un tad vēl kungam paliek atliku likām.” Jozis, to dzirdot, ir neizpratnē, kā tas ir iespējams: “Tas iespējams caur to, ka mums nav skolu. Ja mums būtu tā skrīve un vācu mēle, kas viņiem, mēs tādi pat kungi būtu...”⁸⁹⁶ Lai gan aplūkojamajā fragmentā akcentēts izglītības trūkuma iespaids, turklāt iepriekš minēta arī zemnieku muļķošana kā tāda, proti, mazizglītoti ļaudis ir vieglāk apkrāpjami, tomēr atkal parādās nozīmes komponents, kas izceļ trūkumus tieši lietuviešu etnopsiholoģiskajā portretējumā: “Bet Jozim nekā nevarēja iestāstīt. Tas streipuļoja un meimuroja un piepeši iesāka savu meldiju: ļēļēļēļē...”⁸⁹⁷ Jāpiebilst, ka alkohola lietošana minēta romānā vairākkārt, tostarp arī saistībā ar t. s. žūpības apkaršanu, taču tieši lietuviešu dzēruma stāvoklis parādīts tik groteski.

Arī leiši A. Deglava romānā uzliek balto masku savai “melnajai ādai”. Rīgas Latviešu biedrības atklāšanas ballē Pēteris atkal sastop Jozi, kurš nu ir “ģērbies pēc jaunākās modes, glīti un gludi frizēts un iznesās pa pusei kā gigerlis”⁸⁹⁸.⁸⁹⁹ Svešinieks no zeltītas etvijas izņem vizītkarti, uz kuras rakstīts “Jozef Brozunoffski”, taču Pēteris viņā atpazīst leišu puisī Jozi. “Svešais cilvēks sāka sarkt... Varēja redzēt, ka viņš atminas gan, bet negrib atzīties...” Neatbilstoši pasākuma svinīgajam raksturam (piedalās arī Kurzemes gubernators, Kurzemes muižniecības maršals fon der Reke u. c. augsti viesi), Pēteris atgādina abu pazīšanos ļoti sadzīviski un uzsvērti vienkāršā valodā: “Pirmoreiz uz Rīgu nākdams, iebraucu ar jums, leišiem kopā. Labību, atceraties, kur izbērām pie “Baltā auna”... Kungu kāpostus vēl strēbām...”⁹⁰⁰

⁸⁹⁵ Deglavs, A. (1912) *Rīga. Kulturwesturisku romanu trilogija no Augusta Deglava*. 1. Rīga: D. Zeltiņa apgādībā, 38.

⁸⁹⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 53.

⁸⁹⁷ Ibid.

⁸⁹⁸ “Vīnes žargonā modes āksts, švīts” Gigerls (1930/31.). *Latviešu konversācijas vārdnīca*. A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlērs. (red.) 12. sēj. Rīga: Ansis Gulbis. Pieejams: <https://tezaurs.lv/gigerls:1>

⁸⁹⁹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 431.

⁹⁰⁰ Ibid.

Galu galā Jozis atzīstas, ka patiešām ir tā pati persona, kaut gan dara to negribīgi un paskaidro, ka “Es neesmu vairs leitis... Esmu polis... Mani vairs nešauc Brošunas, bet Brozunoffski.”⁹⁰¹ Turklāt šoreiz tieši no Joža mutes atskan tie uztveres stereotipi, ko gan Pēteris, gan romānā ietvertais autors piedēvē lietuviešiem:

“Agrāk jā... Bet leiši prasti un glupi, man viņi netīk!”

“Bet viņiem ir pagātne, jums, leišiem... Kāda dižena pagātne, Brozunoffski kungs!” Pēteris iesaucās. [...] Kādi jums, leišiem, bijuši vadoņi un kunigaikšti! Mintauts, Jagails, Vītauts, Oļģerts, Ķeistuts... [...] Ne Krievija, ne Polija nav varējusi stāvēt pretīm Lietavas valstij, kura stiepusies no Baltijas jūras līdz Melnai jūrai...”

Jozis klausījās, bet, kā rādījās, no visa tā nekā nesaprata. Viņa iekšējā izglītība nebija nekādā samērā ar ārieni...⁹⁰²

Mērķtiecīgi pētot plašāku teksta korpusu un laikmeta kontekstu, būtu iespējams precīzāk nošķirt, cik lielā mērā A. Deglava romānā vērojamais lietuviešu raksturojums saistīts ar autora paša pieredzi, bet cik tas atspoguļo tā laika sabiedrībā valdošos stereotipus un aizspriedumus. Tomēr ap romāna iznākšanas laiku sastādītajā latviešu konversācijas vārdnīcā atrodamas šādas piezīmes šķirklī “leiši”: “Tautas raksturs vispār viesmīlīgs, vienkāršs, pieklājīgs un godīgs. Par rakstura trūkumu jāuzskata leišu tautas samērā vieglā pakļaušanās citu tautu ietekmei. Tās sekas bija leišu tautas pārtautošanās pagājušos gadsimtos un leišu apdzīvotā areāla stipra redukcija dienvidaustrumu un dienvidu pusē.”⁹⁰³ Tādējādi secināms, ka vismaz daļēji A. Deglavs leišu tēlojumā ir atspoguļojis plašākus latviešu starpetniskus un etnopsiholoģiskus stereotipus par leišiem, papildinot to ar personisko attieksmi un aizspriedumiem attiecībā uz apģērbu, higiēnu un rakstura iezīmēm. Ļoti līdzīgi aizspriedumi pausti pret ebrejiem, neslēpjot uzskatu, ka runa ir par attīstībā zemākām tautām. Lai gan lietuviešu gadījumā – radniecīgu tautu. Pašreizējā izpētes apjomā nav iespējams izšķirt, vai šeit parādās 19. gs. zinātnē raksturīgie uzskati, kādus A. Deglavs, būdams autodidakts, varēja aizgūt, lasot attiecīgu literatūru, vai arī tieši latvieši atspoguļo vācbaltiešu uzskatus, nekritiski tos pieņemot kā savējos un pārāpliecinot ar saviem vērojumiem.

6.4. Ebreju (romānā “žīdu”) un latviešu attiecību atainojums

Apskatot ebreju atainojumu romānā “Rīga”, neizbēgami jārunā par A. Deglava izvēlēto apzīmējumu “žīds, žīdi”. Mūsdienā izpratnē šāds apzīmējums ir izteikti antisemitisks, taču 19. gs. un pat 20. gs. presē un literatūrā lietotais apzīmējums neattiecas uz antisemitismu; proti, tas uzskatāms par neitrālu tautības jeb etniskās (romānā “Rīga” parādās arī reliģiskās) piederības apzīmējumu. Diskusijas par vārda “žīds” lietojumu

⁹⁰¹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 432.

⁹⁰² Ibid.

⁹⁰³ Leiši (1935). *Latviešu konversācijas vārdnīca*. A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlērs. (red.) 12. sēj. Rīga: Ansis Gulbis, 22863.

aktualizējās pēc 2000. gadā iznākušā žurnālā “Kapitāls” publikācijas, kuras virsraksts vēstīja – “Žīdi valda pār pasauli”. Sekoja skaļa rezonanse, tostarp gan Latvijas, gan Izraēlas medijos.⁹⁰⁴ Tas izraisīja likumsakarīgu jautājumu par vārda “žīds” lietojumu oriģinālliteratūrā, tostarp tādā, kas iznākusi līdz Otrajam pasaules karam. Diskusijas turpinās vēl arvien. Tā 2020. gadā Latvijas Nacionālais teātris sadarbībā ar Latvijas Televīziju radīja miniseriālu, veltītu Rūdolfa Blaumaņa lugai “Skroderdienas Silmačos”, saņemot Latvijas Televīzijas redaktora kritiku par tādu saturu, kas aizskar “kādas noteiktas sabiedrības grupas. Diemžēl “Skroderdienas Silmačos” 4 olekšu distancē tiek lietota leksika, kura mūsu skatījumā nav atbilstoša 2020. gada sociālpolitiskajam kontekstam. Aicinām to novērst, lai būtu iespējams sagatavoto materiālu demonstrēt Latvijas Televīzijas ēterā”.⁹⁰⁵ Tālāk seko konkrēti ieteikumi, atsakoties no tautības apzīmējuma vispār vai aizstāt vārdu “žīdi” ar “ebreji”. Savukārt 2022. gadā diskusija aktualizējās vēlreiz kontekstā ar Valsts valodas centra ekspertu komisijas atzinumu par vārdu “nēģeris”, secinot, ka tas ir neitrāls apzīmējums latviešu valodā. Taču jautājums ar to netika pārliecinoši izšķirts, un tālākas diskusijas jau parādījās parlamenta (Saeimas Pilsonības, migrācijas un sabiedrības saliedētības komisija) darba kartībā. Kontekstā ar šīm, turpmākajām diskusijām, atgriežoties pie jautājuma par apzīmējumu “žīds”, muzeja “Ebreji Latvijā” vadītājs Ilja Ļenskis norādīja, ka vārds “ebrejs” jeb “hebrejs” pastāvēja agrāk (sastopams jau 16. un 17. gs. tekstos) nekā “žīds”, kas, iespējams, aizgūts no baltkrievu valodas. Latvijas Ebreju kopienas ieskatā negatīvā semantika cieši saistīta ar Otrā pasaules kara laiku un attiecīgu antisemitisku propagandu.⁹⁰⁶

Savukārt, runājot par reālo tulkošanas praksi, tulkotāja Silvija Brice uzskata, ka vārdam “žīds” joprojām vieta latviešu valodā: “Vajag taču, velns parāvis, kaut kādu izjūtu par kontekstu, kurā tu lieto to vai citu vārdu, turklāt vēsturiski noteiktā konkrētā situācijā. Tāpēc man Dēblīnā (A. Dēblīns “Berlīne, Aleksandra laukums”) ir žīdi, kurus es neuztveru kā kaut kādu zākājošu vārdu. Tāpat kā Blaumanim ir žīdi, tāpat kā Jaunsudrabiņam ir žīdi. Un tāpat kā viens otrs ebrejs uzsver, ka viņš nav nekāds ebrejs, bet gan žīds.”⁹⁰⁷

Respektējot gan laika, kurā top pētījums, gan romāna laika īpatnības, visbiežāk tiks lietots dubults apzīmējums “ebreji (romānā – “žīdi”)”. Jāuzsver, ka tā nav jāuzskata par

⁹⁰⁴ Lamberts, B. (augusts, 2008) Latvijas žurnāls: “Ebreji valda pār pasauli” [pirmpublicēts angļu valodā laikrakstā “The Jerusalem Post”]. *Latvijas Vēstnesis*, 22.08.2000 (296/297).

⁹⁰⁵ Matvejeva, I. (februāris, 2021) Neērtais mantrojums – jūds, žīds vai ebrejs? Par Blaumaņa pārrakstīšanu un jēdzienu izpratni. *Teātra Vēstnesis*, 02.2021 (142).

⁹⁰⁶ Kultūršoks (februāris, 2022). Starp politikorektumu un pieradumu – kādiem vārdiem ir vieta mūsdienu saziņā? *Latvijas Sabiedrisko mediju portāls lsm.lv*. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/kulturtelpa/starp-politikorektumu-un-pieradumu--kadiem-vardiem-ir-vieta-musdienu-sazina.a444588/> (skatīts 27.02.2022); pareizi – Deblins (aut. piez.)

⁹⁰⁷ Ibid.

nodevu mūsdienu politikorektuma konjunktūrai, bet gan pamatots solis, kas ļauj nepārprotami nosaukt denotātu, taču patur fokusā A. Deglava izmantoto formu. Tas nepieciešams arī tādēļ, ka A. Deglava lietojumā vārds “žīds” nav semantiski neitrāls. Laikā, ko rakstnieks savā autobiogrāfijā norāda par publicista karjeras sākumu, 19. gs. 80. gadu sākumā presē atrodami abi apzīmējumi “ebrejs” un “žīds”. Taču konteksts tomēr parāda, ka lietojums “žīds” ir biežāk saistīts ar etniskiem aizspriedumiem, kurpretim apzīmējums “ebreji” ir neitrāls, oficiozs.

desmitgades	apzīmējums “žīds” (tikai latviešu valodā; nediferencējot starp žīds un žīdi), reizes	apzīmējums “jūds” (latviešu un vācu valodā; nediferencējot “jūd?” attiecībā uz “jūds” un “jūdze”), reizes	apzīmējums “ebrejs”, reizes
1870 – 1880	3	503	14
1880 – 1890	52	1490	109
1890 – 1900	110	1414	326
1900 – 1910	246	2573	669
1910 – 1920	1143	2299	4801
1920 – 1930	14 127	5850	10 219
1930 – 1940	34 219	10640	5477

6.1. tab. Tautības un reliģiskās piederības “žīds” un “ebrejs” sastopamības salīdzinājums, izmantojot automatizēto meklētāju Latvijas Nacionālās Bibliotēkas digitālajā resursā “periodika.lv”

Tabulā atspoguļotie dati uztverami kā nepilnīgi un tikai nosacīti indikatīvi. Tomēr tie parāda cariskajā Krievijā izmantoto reliģiskās piederības apzīmējumu “jūds” kā dominējošo līdz pat 20. gs. otrajai desmitgadei, kad notiek Pirmais pasaules karš un eventuāli tiek likvidēta Krievijas impērija. Ap šo pašu laiku statistiski biežāks parādās saknes “žīd-” lietojums. Jāņem vērā, ka meklēšanas sistēma nediferencē starp “žīds”, “žīdi” u. tml. un vārdiem “zīds”, “zīda”, lai gan šajā laikā ne tikai aug zīda patēriņš, bet vēlāk tiek ieviestas arī mākslīgā zīda ražošanas tehnoloģijas un 20. gs. 30. gados tas kļūst par pieprasītu materiālu gan apģērbam, gan mājas tekstilijām. Ar nepārprotamu antisemitismu iezīmētajā ceturtajā desmitgadē (1930–1940) saknes “žīd-” un “jūd-” lietojums strauji pieaug, kurpretim saknes “ebrejs-” lietojums piedzīvo strauju kritumu. Gan vārdi “žīds”, gan “jūds” šajā laikā satur antisemitiskas konotācijas; tie nav neitrāli apzīmējumi. Statistika neļauj vārdu “žīds” uzskatīt nedz par bieži lietotu, nedz neitrālu 19. gs. otrajā pusē; vismaz ne attiecīgā laikmeta presē.

Lietderīgi aplūkot arī vārdu sakņu “žīd-”, “ebrejs-” un “jūd-” lietojuma biežumu A. Deglava romāna “Rīga” visu trīs sējumu korpusā.

meklējamais parametrs	1. sējums "Patrioti", pieminējuma reizes	2. sējums "Labākās ģimilijas. Pirmā puse", pieminējuma reizes	3. sējums "Labākās ģimilijas. Otrā puse", pieminējuma reizes
sakne "žīd-" (atskaitot "zīd-" kā vārdā "zīds", ja apzīmē tekstilu; ļodzīdamies u.tml.)	84	32	23
sakne "jūd-" (atskaitot lietojumos "jūdze" u.tml., ieskaitot "Jūdass")	2	0	6
sakne "ebrej-"	0	0	0

6.2. tab. Saknes "žīd-", "jūd-" un "ebrej-" leksikā, kas denotē piederību vai saistību ar ebrejiem vai jūdaismu romāna "Rīga" trijos sējumos.

Papildu uzmanība pievēršama kontekstam, kas parāda, kādu nozīmes nokrāsu aktualizējis A. Deglavs. Ņemot vērā ievērojamo skaitlisko prevalenci, vislielākā nozīmju daudzveidība saistās ar sakni "žīd-". Tomēr kopumā vērojama tendence ebreju kā statusa ziņā zemāko, uzvedības, kultūras un nodarbošanās ziņā visai savrupo sabiedrības locekļu aprakstīšana. Turklāt apraksti parāda, ka ebrejiem nav tiesību apmesties pašā Rīgā. Tā saucamā Maskavas forštate, kas mūsdienās ir Rīgas daļa, netika šajā izpratnē uzskatīta par Rīgu: "“Iekš Maskavas forštates mums žīdu, ka vai biezs, diegan viņu mums,” kučieris turpināja. "Tikai čigānu mums Rīgā pa lāgu nav, citādi mums vis kas! Mums ir žīdi, mums ir poļi, mums ir krievi un staroveri, latviešu cilvēki un bagāti vācu kungi! ... Žīds, ja reiz dabūjis naudu rokā, to no sauļas vairs laukā nelaiž, bet vācu kungi, tie uzdzīvo..”"⁹⁰⁸

Tāpat kā latvieši iepretim vāciešiem, ebreji iepretim latviešiem parādās kā efemizēti un infantilizēti, tas, protams, nenozīmē, ka viņiem ir gluži femīnas vai bērnišķīgas īpašības. Runa par lomu sabiedrības un uztveres struktūrā. Piemēram, raksturīgi, ka Pēteris Krauklītis cenšas ieņemt vietu uz krāsnsaugšas. Mitrūmam un vēsumam bija pakļauti visi gājēji, nonāk krogus koptelpā, taču tikai Pēteris un ebrejs atainoti sacensībā uz šo vietu⁹⁰⁹: "Novelk manteli, novelk kamzoļus un izklāj tos uz karsto krāsni, pats uzgulstas virsū, ceļa kulīte pagalvī, – izlaižas tikpat kā kungs! Tikai kaimiņš viņam tāds nepatīkams, jo pastāvīgi medī pa savu bārzdu, un, ko dabū, to zobos – krauks! Tas Pēterim šķebina dūšu un spieda drošības dēļ mazliet no viņa atvilkties nostāk." Arī norāde uz nepatīkamu uzvedību, higiēnas trūkumu parādās darbā vairākkārt. Pat ebreju aprakstā zirgu skriešanās sacīkstēs, kur tie sākotnēji minēti kā "Mozus dēli" un raksturoti kā "eleganti ģērbusies"⁹¹⁰,

⁹⁰⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 30.

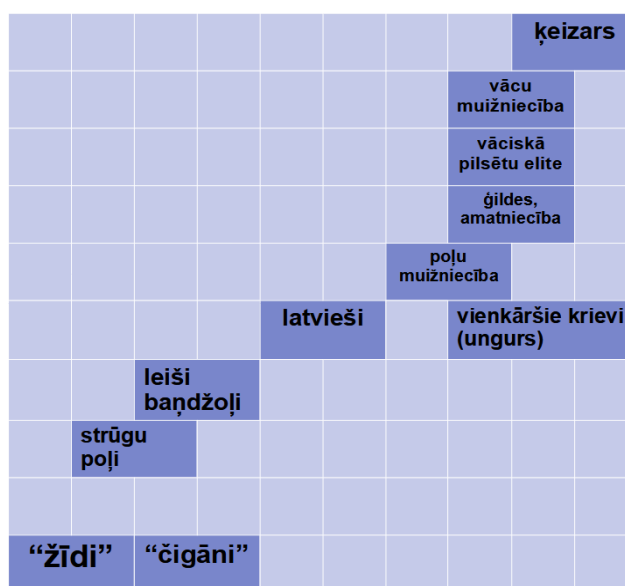
⁹⁰⁹ "Te viņam iekrīt acīs nokurinātā podu krāsns, kura viņam jāiekaro. Jau kāds tumšs ķermenis lūko rāpties pa vienu pusi augšā. Kā kaķēns viņš garām sievām, kuras taisās sēsties uz mūrīša, un augšām! Kamēr viņa konkurents, žīds ar iesirmu bārzdu, pa otru pusi uzrāpjas, viņš jau savu pusi uz krāsnsaugšas ieņēmis." Ibid., 10.

⁹¹⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. III. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 372.

minot Kuniberta Rābemaņa dusmas par sacīkšu laikā izskanošajiem komentāriem, parādās apzīmējums “ķiploku bruņinieki” un viņu “grašu operācijas”.⁹¹¹

Infantilizāciju pastiprina deminutīva izmantojums, turklāt “židiņu” ienākšana ir kļiedējusi “agrāko Dubultu godību”, stāstot par Jūrmalu laikā, kad uz to vēl neved vilciens. Te, viņa Jūrmalas villā, tiek rīkots Rābemaņa rauts (Cit. III 6.4.).

Vairākkārt ebreji raksturoti ar izteiktu grupas uzvedību, kopā turēšanos un savstarpēju atbalstu. Tā malēnietis, kas atvedis savu dēlu pie Brikmaņa, cerībā to iekārtot komija vietā saka: “Mums, latviešiem, gon vajdzētu voirok turēties kopā... Āre, kā žīds, čigāns, krievs, vācietis... Tie visi krīt viens par otru... Bet latvietis nekā!”⁹¹² Jāpiebilst, ka minētais citējums interesants, ebrejus piepulcējot citām tautībām Latvijā un kontrastējot tās ar latviešiem attiecībā uz solidaritāti. Tas ir izņēmums, jo kopumā tieši ebreji tiek kontrastēti ar visām pārējām tautībām (atsevišķos gadījumos tiek apvienoti ar čigāniem), tostarp latviešus. Šajā ziņā ebreji veido tādu kā zemāko atskaites punktu, pret kuru pozicionētas pārējās tautības. Šo simbolu vērtības iespējams atainot grafiski:

6.2. att. Shematisks tautību simbolisko “vērtību” atainojums grafiski – semiograma, kur zemākā pret pārējiem novietojumā ir “žīdi un čigāni”, savukārt augstākā “vērtība” saistās ar “vāciešiem”; virsotnē atrodas cars jeb ķeizars un viņa administrācija.

Citā piemērā, kur ebreji uzlūkoti kā grupa, aprakstā signalizējot par daudzumu, parādās pātagas izmantošana. Aprakstā attēlotā situācija parādīta tā, ka iebilst pret pātagas izmantošanu, sacelties pret to būtu neiedomājami, proti, tā ir normāla, izraisa klausītājos smieklus, nevis neizpratni. Savukārt semiotiski tas saistās ar tādu uzvedības modeli, kas bija raksturīgs dzimtkungu un dzimtcilvēku attieksmē: “Tā, ačeku, reiz Bikstu Andersonā – no Švārdes ar baļķiem braucām – žīdu piekāpusi pilna krāsnsaugša. Mums nav kur zeķes

⁹¹¹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. III. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 380.

⁹¹² Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 246.

žaut. Dzenam šos nost... Šie ne! Tā tikai mēs ar pātagām... Šie mums sviež pretim skalkokiem. Nosviež šie visus skalkokus zemē, kas tiem uz krāsni... Noperam mēs šos kā nabagus zemē!...”⁹¹³

Ebreju apraksti parādās saistībā ar kontrabandu, kas tiek minēta kā iemesls nelaist viņus pilsētā, kā arī izvairīšanos no dienesta. Turklāt izvairīšanās no dienesta šajā laikā raksturīga arī latviešu vidū. Šis temats vietumis piesaukts romānā, taču tieši ebrejam (romānā “žīdam”) nākas taisnoties par to.⁹¹⁴ Vēlākā romāna darbības gaitā, kur galvenokārt tiek tēlota darījumu pilsēta, ebreja tēls mainās. Tas vairs nav klīstošā ebreja – sīktirgotāja tēls, bet augļotājs un baņķieris (romānā tiek izšķirti abi apzīmējumi). Arī šajā gadījumā izteikts kariķējums⁹¹⁵ un mazcienīga attieksme pret ebreju ticību. Papildus jāmin saknes “žīd-” izmantošana darbības vārda darināšanā, kas tiek izmantota negatīvi marķētas uzvedības denotēšanai: “Tu esi ienācis savā ķīlu kasē un vari žīdoties kā ar veciem krāmiem?”⁹¹⁶

Kā redzams tabulā, sakne “jūd-“ parādās triloģijas trešajā sējumā. Būtībā šāds atspoguļojums raksturīgs tā laika administratīvajai pārvaldei, kas par personas būtisku identifikatoru uzskatīja reliģisko piederību. Visos gadījumos lietojumā trūkst spilgtu un sadzīvisku emociju. Piemēram, runājot par rusifikācijas politiku, tiek minēts Leonīds Vitvickis, kura piederību “Jūda ciltij” apliecinot “skaidri viņa tipiskais līkais deguns, ar ko bija norādīts, ka šis sirdīgais rusifikators cēlies no Jūda ciltis”.⁹¹⁷ Citā piemērā tiek atgādināts, ka visiem cilvēkiem ir kopīga izcelsme, proti, Kristus bērni: “Kristīgie jau pēc Kristus mācībām nešķēlās pēc tautībām; tur nebija jūds, ne grieķeris, bet visi bija “dieva bērni”, resp., tādas aprindas, kuras sabiedriskās dzīves priekšgalā utt. kurām visām vienādas saimnieciskās intereses.”⁹¹⁸ Tāpat tieši apzīmējums ar sakni “jūd-” tiek izmantots, ārzemju misionāra priekšlasījumā, stāstot, ka “Jēzus atnākšana notiks tad, kad [...] Palestīna būs atdota jūdiem”.⁹¹⁹

⁹¹³ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 17.

⁹¹⁴ “Jūs, žīdus, Rīgā daudz nevar laist, jūs vedat iekšā konterbandi... [...] Kā jums var dot kādas rektas, kad jūs negribat iet krievos... Mums ir jāiet katram krievos, bet žīds iet tikai tad, ja viņu noķer...” “Ui, tas mums nekad nav bijis!” žīds rauzīja atspēkot. “No vecum veciem laikem žīdem nav bijes jāiet eks krevem. Ikkatres tok paliek eks sava štande... Latvесе ar zeme, kungs dzīvo eks muizem, un žīds – tos ir preks andele!” Ibid., 29–30.

⁹¹⁵ “Par nelaimi par rīkojumu bija dabūjis zināt arī Aizeks Johumsons. Tam tas jau uz papīra parakstīts, ka pirmie ienākumi no benefīces viņam. Un žīds nav muļķis! Tas klāt ar savu vekseli pie kases. “Ui, kas te ir, kas te ir?! Tā toks ir tā benefīce, kas te eks manem papīrem? Te ir to parakste no direktorem... Man vajag save naude. Kur ir tā direktore Adolfe? Zohlt aus mir mein Geld!... (Izmaksājat man manu naudu!)” Ibid., 692.

⁹¹⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 553.

⁹¹⁷ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. III. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 141.

⁹¹⁸ Ibid., 512. Runa ir par “sociālisma vējiem”, kas “zem jaunās strāvas segas pūš latviešu sabiedrībā” un “ļoti daudz tādu bija vācu sabiedrībā, bet arī latviešiem netrūka savu”.

⁹¹⁹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. III. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 528.

Ebreju atainojums romānā, saistība ar tipiski antisemītiskiem raksturojumiem skopuma, naudas kāres, ārišķības, iztapības ziņā, komiskums u. tml. elementi nav A. Deglavam unikāli. Tie uzkrītoši saistās ar R. Blaumaņa daiļradi, kas A. Deglavam noteikti bija labi zināms. Pat paņēmienu, kā lasītājam tiek nodotas valodas īpatnības, kuras (romāna autora tēlojumā) piemitušas ebrejiem, ir tieši paralēlas R. Blaumaņa daiļradē atrodamajam. Taču zināms arī tas, ka šāds atainojums nav viennozīmīgi uztverams pat 20. gs. sākumā. 1923. gadā iznākušajos Latvijas Universitātes Rakstos atrodamajā R. Blaumaņa kritikā lasāms: “Seklie joki ar žīdiem, kas gandrīz visās Blaumaņa joku lugās, var smīdināt tik pārāk neizglītotos skatītājus. – Žīdi ir pārāk traģisks elements mūsu dzīvē, lai ar sekliem jokiem viņu pietiekoši raksturotu un ar viņu tiktu galā. Kur jāraud, tur sekli joki neder.”⁹²⁰ Jāpiebilst, ka paustā “žīdi ir pārāk traģisks elements mūsu dzīvē” un “ar viņu tiktu galā” satur antisemītisku elementu, kas šeit plašāk netiks iztirzāts, ņemot vērā piederību citam laikmetam un politiskajai situācijai. Savukārt lēto joku dzīšana bija pamanīta arī kontekstā ar citiem, šajā gadījumā, R. Blaumaņa laikabiedra A. Alunāna darbos. No R. Kļaušņa “Latviešu rakstniecības vēstures skolām: “dzīdamies pēc lētiem efektiem un tīsi skatītāju kudinādams, liek lugā žīdam Abraamam dzīt sekus jokus, kā tas savā laikā bija parasts Ad. Allunāna lugās.”⁹²¹

Taču A. Deglavs nav tikai citu autoru daiļrades dēļ populāru štampu atkārtotājs, bet gan aktīvi konstruē savu “žīdu”. To pašu dara arī Pēteris Krauklītis pat divās paaudzēs. No vienas puses, ebreji palīdz finansiāli, pat iekārto darbā Pētera Krauklīša draugu Fuchsiņu. No otras puses, ebreji atgādina par Pētera Krauklīša pasākumu traušlumu. Pētera Krauklīša iecerētā kvartāla apbūve un latviešu tirdzniecība piedzīvo grūtības:

Mūsu sašutušie draugi, caur bazāra kolonādi iedami, neievēroja, ka gandrīz no katras pārdotavas, kas izīrēta, žīds, pabāzis bārzdu, garāmgājējus aicināja:

“Brauchen Se was?! Kaufen Se was?! Gute Waare! Bilike Preise!” (Vai jums ko nevajag? Vai ko nepirksat? Laba prece! Lētas cenas!)

Tikai žīdiņiem un žīdiņiem tas varēja ko izīrēt, latviešu tirgotāji neradās. Un viņš taču bija iztēlojies, ka viņa bazārs būs latviešu tirdzniecības nams, kurā tirgosies latviešu tirgotāji un sekmīgi sacentīsies ar cittautiešiem! Ne vests no tam! Kāds retāks latviešu amatnieciņš ar savu darbnīcu ielīda tālākās rindās, kur kādā stūrītī nost no ielas, citādi – pāris latviešu drēbnieku, kāds grāmatu tirgotājs, kāds kurpnieks ar zābaku bodi – un tas viss!⁹²²

Romānā ir ebreju centienu apraksts iekļauties latviskuma tendencē, kas koncentrēti atainota saistībā ar Trešajiem dziedāšanas svētkiem. Šie centieni tiek ievēroti, bet nesaņem pozitīvu vērtējumu, pat tiek kontrastēti ar vāciešu resignēto attieksmi. Ja vācieši “atturas”, tad ebreji cenšas “ar varu”: “Vācieši stingri atturējās no kādām ārējām goda parādīšanām. Žīdi turpretim ar varu gribēja būt tautieši un patrioti. Tie nopušķoja savus veikala logus ar

⁹²⁰ Zālīte, P. (1923) Blaumanis kā dramatisks rakstnieks. *Latvijas Universitātes Raksti*. Rīga, 1923, VI, 7.

⁹²¹ Kļaušņš, R. (1907) *Latweeschu rakstneezibas wehsture skolam*. Rīgā: K. J. Sichmaņa apgādībā, 297.

⁹²² Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. III. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 77.

karodziņiem un izlika rakstītus plakātus, ka še var dabūt tautiskus cigārus, siļķes un pastalu ādas.”⁹²³

Šī semiotiskā vērojuma uzdevums nav identificēt antisemitismu A. Deglava domāšanā vai darbos, bet gan atklāt specifisko simbolisko vērtību koloniālo attiecību un simbolu struktūrā. Taču antisemitisms ir daļa no references vērtībām, kas ļauj identificēt ebreja (romānā “Žīda”) novietojumu attiecībā pret latviešiem. Lai gan atainotie latvieši sevi (it sevišķi pirmajā daļā “Patrioti”, kā arī “Labākās ģimīnijas. Pirmā puse”) identificē kā apspiestības upuri, bet Pēteris Krauklītis savā ideālismā dažkārt izsauca, ka visiem sār neatkarīgi no tautības, tomēr būtībā latviešu emancipācija ir citus izslēdzoša. Attiecībā pret vāciešiem tas paredz vienvērtīguma sasniegšanu un eventuāli vācu vietas ieņemšanu. Taču ebrejiem šajā procesā ir svarīga loma, kas salīdzināma ar to, ko P. Sartrs redz (franču) antisemīta tēlā: “.. viņu apdraud sociālās pārmaiņas, (viņš ir) bezgalīgi baiļu un nožēlas pilns. Viņam “nepieder nekā”, taču identificējot ebrejus kā svešos, viņš pasludina savas tiesības uz visu Franciju.”⁹²⁴

A. Deglava attieksme pret ebrejiem precīzi iekļaujas P. Sartra aprakstā: “Viņam var patikt makšķerēšana un mīlas prieki, viņš var būt iecietīgs reliģijas jomā, pilns labsirdības attiecībā pret Centrālās Āfrikas vietējo iedzīvotāju stāvokli *un* papildus tam izjust nepatiku pret ebrejiem.”⁹²⁵ Šajā ziņā A. Deglavs ir dehumanizējis ebrejus (romānā “Žīdus”), kaut gan pats pretojas šim pārmetumam, atkārtoti romāna gaitā atgādinot vārdus: “Ir žīds ir cilvēks, ir čigāns cilvēks, tāpat kā kungi un mēs, latvieši.”⁹²⁶ Turklāt šajā apgalvojumā ebrejs ir pretstatīts čigānam, savukārt gan ebrejs, gan čigāns ar runātāja gribu tiek iekļauti jēdziena apjomā “cilvēks”, veidojot tādus kā divus pretējus galējos cilvēka vērtības punktus, savukārt kungs un “latvietis” veido pretējo šo ekstrēmu nogriezni. Shematiski (uzsverot, ka shēmas ģeometriskumus nav nekādā – nedz ikoniskā, nedz indeksīvā – sakarā ar aplūkojamo semiotisko konfigurāciju) to iespējams attēlot šādi:

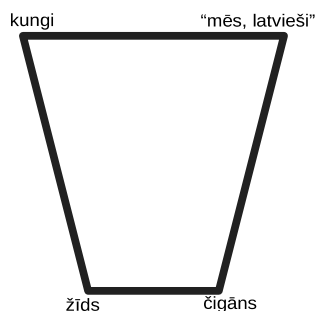
(6.3. attēls *nāk.lappusē*)

⁹²³ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. III. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 113.

⁹²⁴ Walzer, M. (1995, January) Preface. *Sartre, J.-P. (1995) Anti-Semite and Jew*. New York: Schocken Books: distributed by Pantheon Books, ix.

⁹²⁵ Sartre, J.-P. (1982) *Réflexions sur la question juive*. Paris: Gallimard, 8.

⁹²⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 41.

6.3. att. *Shematisks semiotiskās konfigurācijas atainojums, ekstrapolējot A. Deglava romānā sastopamos “žīds – čigāns” un “kungi – mēs latvieši” jēdzienu pārus.*

Ebreju iznešana ārpus latviešu – kungu attiecībām ir ar noteiktu nozīmi. Tādējādi politiskā, kultūras un sociālekonomiskā cīņā, par kuru deg Pēteris Krauklītis un viņa biedri, kurā vēlāk iesaistīsies Ērgļu Kārlis ar saviem biedriem un galu galā pārdefinēs kā šķiru pretrunas jaunie sociāldemokrātu cīnītāji, kurus spilgti pārstāv, piemēram, Nina, – ebrejiem vietas būtībā nav. Viņu lomu un intereses A. Deglavs skata saimnieciskā kontekstā, tostarp kā veikalniekus, augļotājus un baņķierus, kuru vietās citos apstākļos varēja būt latvieši. Šajā ziņā latviešu pusē redzama augsta pašapziņa un ekskluzivitāte, burtiski izslēdzot no diskusijas par to, kādai jābūt latviešu telpai. Latviešu apdzīvotā telpa ir telpa, kurā latvieši ir kļuvuši par kungiem, pilnībā pielīdzinājušies vāciešiem vai arī tos aizstājuši. Pārējo cīņa par savām tiesībām ir konkurējošs process. Tā, atrodoties Pēterburgā, latviešu delegāti ar nepatiku dzird par publikāciju Baltijas “Golosa”, kas nav pa prātam Varaidošu Zanderim⁹²⁷: “Tur bija ziņots, ka Baltijā tagad tāda kustība, ka visi iesniedz adreses, lai ieved zemē krievu reformas. Vispirmie adresi valdībai nodomājuši iesniegt Jelgavas žīdi. Pareizticīgie latvieši arī sastādījuši, bet ņēmuši to atpakaļ, tādēļ ka negribot iejaukties lietās, kas neattiecas taisni uz viņiem.”⁹²⁸

Aplūkojot latviešu un ebreju attiecību atspoguļojumu un vietu koloniālās telpas semiotikā, aktuāla ir P. Sartra tēze, kas rezumē neatbildamu jautājumu – vai ebreju situācija Polijā bija tiešām labāka par poļu stāvokli, vai ebreji tika mērķtiecīgi izmantoti no cariskās administrācijas puses pretrunu kultivēšanai poļu starpā un šie faktori kļuva par pamatu vēlākam antisemitiskajam noskaņojumam Polijā, vai arī tā ir “tikai” interpretācija, kurai nav pienācīga faktoloģiska pamata. “Kritiski svarīgs šajā nav tas, vai runa par “vēsturisku faktu”, bet gan idejai, ko vēstures aģenti paši sevī formēja par ebrejiem.”⁹²⁹ P. Sartrs šo tēzi

⁹²⁷ Vācbaltiešu izcelsmes žurnālists, jurists, sabiedriskais darbinieks, grāmatu spiestuves īpašnieks Aleksandrs Vēbers (1848–1910); Varaidošu Zanderis bija viens no psiedonīmiem, publicējoties laikrakstos. Bijis Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas vadītājs.

⁹²⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]). *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 609.

⁹²⁹ *Autrement dit, ce qui est ici essentiel, ce n'est pas la “donnée historique” mais l'idée que les agents de l'histoire se faisaient du Juif.* Sartre, J.-P. (1982) *Réflexions sur la question juive*. Paris: Gallimard, 17.

izvērš, aplūkojot arī to, kādēļ 1940. gadā pret ebrejiem izturējās kā pret grupu, nevis indivīdiem, un secina, ka runa ir par ļoti primitīvu atbildības koncepciju; citādi būtu neiespējami, piemēram, “sodīt mazus bērnus par viņu vectēvu grēkiem”. Būtu nepieciešams pārliecināt pašiem sevi, ka ebreju raksturs ir iedzimts (*hérité*). Tādējādi 1940. gadā poļi izrīkojās ar izraēliešiem kā žīdiem, jo viņu 1848. gada priekšteči bija tieši tāpat rīkojušies ar saviem (ebreju) laikabiedriem.”⁹³⁰

Ebreju (romānā “žīdu”) atainojums signalizē par ietvertā autora diviem, savstarpēji nesavietojamiem skatījumiem. No tiem vienā ir tieši tādas mantotas attieksmes, kādas apraksta P. Sartrs. Šīs attieksmes pret ebreju neprasa nekādu pamatojumu. Tās it kā pierāda pašas sevi, gluži kā vairākkārt romāna gaitā sastopamā frāze: “Kā jau žīds, – zin un prasa!”⁹³¹ un “nozudis tikpat kā žīds pa Miķeļiem.”⁹³² Tomēr kontrastā ar šo uzskatu ir cits, kas liek konkrēto ebreju (romānā “žīdu”) uzlūkot nevis kā vienu no grupas, kuru raksturo vienādas, mantotas pazīmes, bet gan kā atsevišķu cilvēku, ar savām sāpēm, pārdzīvojumiem, savu morāli un tikumiem. Ebreja tēls iegūst vairāk nianšu. Spilgts piemērs ir stereotipizētais ebrejs (romānā “žīds”), kuru satiek Pēteris Krauklītis ceļā uz Rīgu, vēlākā posmā – Aizeks Johumsons. Turklāt jau vārda parādīšanās viņu pamata līmenī izrauj no stereotipizētās grupas “kā jau žīds”. Tēls kļūst vēl pilnīgāks, kad Aizeks apņemas iekārtot darbā Pētera draugu Fuchsiņu, kurš savas darbošanās dēļ Latviešu biedrībā ir zaudējis darbu pie Rābemaņa. Iepriekš netīkamais “stāvs”, kā tas minēts pirmajā saskarsmes reizē, pārvērties par “mīlo Aizek”.

Taču pat šīs izmaiņas, kas ir kalkulēta aprēķina un izdevīguma motivētas, nav pastāvīgas. Autors turpina svārstīties starp abiem attieksmes veidiem, no kuriem pārsvarā tomēr ir stereotipiskais grupas “žīds” ar raksturīgām šīs attieksmes komponentēm: veikalnieks, skopulis, alkatīgs, auglētājs, baņķieris u. tml. Protams, A. Deglava darbs apsteidz Otro pasaules karu ar tā antisemitiskajām izpausmēm un holokausta traģēdiju Eiropas ebrejiem, taču raksturīgā retorika, ko P. Sartrs min antisemīta aprakstā, jau parādās A. Deglava romānā par “sociālajiem faktiem”: “Mēs ieraugām to pašu apburto loku. Kāds saka, ka ir pārāk daudz ebreju advokātu. Bet, vai ir sūdzības par to, ka būtu pārāk daudz normāņu advokātu? Pat, ja visi bretoņi būtu ārsti, vai mēs teiktu kaut ko citu kā vien to, ka “Britānija nodrošina ārstus visai Francijai?”” Tādējādi P. Sartrs pierāda atšķirīgo attieksmi ebreja koncepcijā, kurā “mēs uzskatām normāņus par normāņiem un ebrejus par ebrejiem”.

⁹³⁰ *Ainsi les Polonais de 1940 traitaient les Israélites en Juifs, parce que leurs ancêtres de 1848 en avaient usé de même avec leurs contemporains.* Sartre, J.-P. (1982) *Réflexions sur la question juive*. Paris: Gallimard, 17–18.

⁹³¹ Deglavs, A. (1960 [1912]). *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 10.

⁹³² *Ibid.*, 527.

Jāpiebilst, ka P. Satra darbā lietotais apzīmējums *juif* latviešu valodā var būt gan neitrālais “ebrejs”, gan ar antisemitiskām u. c. vēsturiskām konotācijām marķētais “žīds”.⁹³³

P. Sartra argumentācija balstās hēgeliskajā “kunga un kalpa” jeb, kā to mēdz tulkot citās valodās, “saimnieka un verga” vai pat “dzimtkunga un dzimtcilvēka” dihotomijā. Šis nošķīrums ir nosacīts, dialektisks, jo satur arī noliegumu. Dzimtcilvēks rodas savā un sevis nolieguma kungā sintēzē; tieši tāpat arī kungs rodas savā esībā, kuras noliegumu redz dzimtcilvēkā. “Paša-apzināšanās (*Selbstbewußtsein*) eksistē pati par sevi un pati sev, tādējādi, pateicoties tam, ka tā eksistē citai paša-apziņai, tā sakot, tā ir, tikai pateicoties tam, ka tiek “atzīta”. ”⁹³⁴

Antisemīts ir neizbēgami saistīts ar ebreju, kuru noliedz: “Ja ebreja nebūtu, antisemitam viņš būtu jāizgudro.”⁹³⁵ Arī A. Deglavam ebrejs veido references punktu ne-ebrejam, savukārt principiālie šīs koloniālās telpas ne-ebreji ir latvieši (zemnieki) un vācieši (kungi). Turklāt latvieši tiek atsaistīti no zemes, ieņem savu vietu pilsētā, maina novietojumu telpā no zemā uz augsto, tātad arī no nepriviligiētā stāvokļa uz priviligiēto, taču ebrejs (romānā “žīds”) saglabājas kā references robežvērtība pat delegātu ceļā uz Pēterburgu: “Pie Skrīveriem konduktors noķēris žīdu pabeņķē [...]”⁹³⁶ Šo paturēšanu zemajā vietā A. Deglavs ievēro visā romāna gaitā, faktiski pat pasakot, ka vietas statuss pazeminās, ebrejam nonākot tajā. Tam piemērs ir gan Jūrmalas pārmaiņas, gan Krauklīša iecerētā kvartāla (faktiskajā Rīgas tekstā – Berga bazāra) grūtības attīstīt latviešu veikalniecības prestižu: “Ka viņa iztēlotā lepnā latviešu tirdzniecības pils, kam bija vairojot latviešu turību un atbalstīt latviešu kultūru, izvēršas par žīdu rebinieku midzeni, tas latviešu patriotam Pēterim Krauklītim ķērās vairāk pie sirds nekā visas saimnieciskās nesekmes un zaudējumi.”⁹³⁷ Pat Vidzemes gubernatora ģenerālleitnanta Zinovjeva likteni izšķir tas, ka viņš “nelaimīgā kārtā bija sapinies ar žīdiem, proti, devis uzturēšanās tiesības arī tādiem, kuriem tās nepienācās. Viņš par to tika saukts pie atbildības un ceļā no Pēterpils “nobeidzās ātrā, piepešā nāvē”. ”⁹³⁸

⁹³³ Sal.: Fromentāla Halevī opera “La Juive” latviski tulkota kā “Žīdiete”, kurpretim mūsdienu tekstos latviešu valodā nosaukums tulkotos kā “Ebrejiete”, “Ebrejs” (*le Juif*).

⁹³⁴ Hegel, G. W. F. (1967 [1807]) §178. *Phenomenology [Phänomenologie des Geistes]*. J. B. Baillie, trans. Haper & Row. Pieejams: <https://www.marxists.org/reference/archive/hegel/works/ph/phba.htm> (skatīts 21.05.2021)

⁹³⁵ .. *si le Juif n'existait pas, l'antisémite l'inventerait*. Sartre, J.-P. (1982) *Réflexions sur la question juive*. Paris: Gallimard, 14.

⁹³⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 567.

⁹³⁷ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. III. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 77.

⁹³⁸ *Ibid.*, 152.

7. Seksualitātes, romantikas, erotikas un seksuālās izlaidības apraksti koloniālo attiecību kontekstā

Izvēlētais literārais korpuss satur daudzas norādes, pievēršoties seksualitātei, dzimumtieksmei, erotizācijai, seksuālai izlaidībai, prostitūcijai (“ļaunas sievietes”, “sirenas vilinājumi”, “Zodomu un Gomoru”, “nāra”, “kokote”, “kurtizāne”, “prostituētā” u. c.). Tomēr, kad runa ir par seksualitāti koloniālajā situācijā, prostitūcijas kultūras apraksti aplūkojami nevis kā izolēts kultūras fenomens, bet gan koloniālo attiecību kopsakarā. Koloniālais ietvars būtiski maina arī prostitūcijas iezīmi, sevišķi ja runa ir par institucionalizēto prostitūciju, piemēram, bordeļiem. Atšķirībā no koloniālās metropoles kolonijās grūti iedomājama kolonizatora tautībai piederošu personu prostitūcija. A. Deglava aprakstos tautība netiek minēta vai arī runa ir par citas tautības pārstāvi vai jauktajām asinīm. Matildes piemērā – par poļu panu un lietuviešu tautības maizes sievu.

Prostitūcija, aplūkojot to kā patstāvīgu zīmi un semiotisko struktūru, priekšplānā izceļ ķermenisko aspektu kolonizatora un kolonizējamā starpā, seksuālo vilinājumu, retāk ar to sasaucas jaukto laulību vai ārlaulības sakaru un tajos dzimušo bērnu temats. Jāatgādina, ka kolonizatoram kolonizējamais nav subjekts, bet gan objekts, turklāt kolonizējamo raksturo feminitāte un pasivitāte; viņa morāles trūkumi paredz uzraudzību un korekciju, bieži – fizisku. Kolonizatora piedēvēto femīno īpašību kompleksu šajā izpratnē izceļ nepieciešamība būt aizbilstamajam, nekonsekvence savos spriedumos, ārišķība, emocionalitāte.

Koloniālo attiecību raksturojums ir visaptverošs. Koloniālā atkarība atstāj tik dziļas izmaiņas, ka neaprobežojas vien ar virspusēju, administratīvās pārvaldes un sabiedriskās dzīves līmenī, bet kontrolē visintīmākās cilvēka dzīves jomas. Simboliskā līmenī tas izpaužas kā kolonizējamā ķermeņa pakļaušana. Atšķirībā no kolonizatora kolonizējamajam nav pašnoteikšanās tiesību attiecībā uz savu ķermeni. Spilgta šī fenomena izpausme ir miesassodi, kas bija izplatīti Latvijas teritorijā pret vietējiem iedzīvotājiem, taču netika izmantoti pret baltvāciešiem⁹³⁹.

Kolonizators kolonizējamo ķermeņa kultūru, seksualitātes, romantikas izpausmi un pat ģimenes dzīvi uzskata kā ļoti primitīvu. Tādu, kurā nepieciešams iejaukties, “civilizēt”

⁹³⁹ Ar miesassoda aprakstu A. Deglavs papildina konflikta ainu uz ceļa starp miesnieka zeļļiem un labību vedošajiem leišiem. Lai gan ar savu solidaritāti viņi liek zeļļiem atkāpties, tomēr atlikušajā ceļa posmā nomoka bailes no soda: “Ja kurzemnieki pret viņiem tā būtu izdarījušies Kauņas guberņā kā viņi te pret Rīgas kungiem, tad viņi tos droši vien būtu ielikuši klucī. (Liels, garš baļķis ar izkaltiem caurumiem, kur iebāzt kāju, apmēram kā sile ar vāku. Stilba vietā vākam robs. Pēc tam kad vaņģiniekam viena kāja ielikta klucī, vāku nolaiž un pieslēdz, tā ka tas nu ir ar vienu kāju piesiets.) Un ja nu rīdzinieki ar viņiem tāpat rīkojas... Dažs labs jau baiļojās, ka sievu un bērnus vairs neredzēs...” Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 42.

to. Taču nepiedāvā tādu pašu respekta un neaizskaramības līmeni kā attiecībām sev līdzīgo starpā. Turklāt seksuālo vēlmju piepildīšana ar kolonizējamo sievietēm var tikt uzskatīta kā pieļaujama vai pat laulību sargājoša. Šādu attiecību modelis ar vācu sievietēm, tiesa, tikai koloniālajā kontekstā, ir neiedomājams.

Vācbaltiešu dzīvesveida atdarināšana, ar kuras palīdzību kolonizējamais cenšas pāraugt sev atvēlēto vietu, pielīdzināties kolonizatoram vai pat pilnīgi saplūst ar tā tēlu un iekļauties sociālajā, ekonomiskajā un varas telpā, kuru kolonizators ieņēmis, izpaužas arī dzimumu attiecību un seksualitātes jomā.

7.1. Seksualitāte un civilizējošā misija

Līdzās tirdznieciskajām interesēm par koloniālisma centrālo dimensiju kļūst vietējo iedzīvotāju prātu un ķermeņu reformēšana. “No 19. gs. sākuma koloniālie pārvaldnieki un misionāri arvien vairāk centās transformēt savu koloniālo subjektu dzīves tādējādi, lai tie vēlētos “civilizācijas” morālos un materiālos labumus, preču patēriņu un kristietību.”⁹⁴⁰ Brutāli romānā “Rīga” to pasaka vācu meistars Gerle kādā no iedzeršanas reizēm Brinkmaņa vīnūzī, kurā šajā laikā jau visai patstāvīgi saimnieko Pēteris: “Kad neb(h)ūt to auslender, jūs visi ekš Rußland stāvēt kā Ochesen am Berge!” viņš, ļauni smiedamies, iesaucās. “Jūs vis te ir vēn dum b(h)and!... Mēs, auslenderi, sachši, mēs jums to kultur nesī... Ko jūs no mums noskatī, t(h)as jums (h)ir!... Jūs visi esat gerade tikpat dum kā prūši... To kunst jūs nozog no mums, sachšem... Jūs vis te ekš Rußland esat tikai dummes Vieh...”⁹⁴¹

Gerle ir ne tikai kolonizējošā spēka pārstāvis, vācu tautietis, bet atrodas īpatnās attiecībās ar Rīgas vācbaltiešiem. No vienas puses, visi vācieši ir “auslenderi” jeb cittaunieši. No otras puses, Gerle ir “auslenderis” ne tikai latviešiem, bet arī vācbaltiešiem. Lai gan vācbaltieši saglabā saikni ar vācu zemēm, tomēr veidojas sava, savrupa koloniālā identitāte. Tādēļ Cipfelbrinks vīnūža sarunu ainā izraisa Gerles aso komentāru, sūdzēdamies, ka vietējie (rīdzinieki, proti, baltvācieši) nevar gūt tādus amatus, ienākumus un privilēģijas kā iebraucēji (“auslenderi”): “Andreass Cipfelbrinks īgni iesmējās. “Viņiem pašiem tur nav ko rīt, tādēļ viņi klīst te šurpi pie mums! No kartupeļiem un augu ievārījumiem vien viņi dzīvo. Ja tāds “auslenderis” ēd speķi, tad tie viņam ir augsti svētki! Vai viņi gaļu tur var nopirkt, savā bada zemē? Bet mums, paldies dievam, vēl arvien ir savs kumoss gaļas, atliek vēl priekš māģenbitere un glāzes alus... Vai ne, nachbar? Bet nelīstu tie “auslenderu” lupatas mums uz kakla, mums ietu vēl daudz labāk...”⁹⁴²

⁹⁴⁰ Meiu, G. P. (2015, April) Colonialism and sexuality. A. Bolin & P. Whelehan (eds.). *The International Encyclopedia of Human Sexuality*. Wiley Online Library. <https://doi.org/10.1002/9781118896877.wbiehs093>

⁹⁴¹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 268.

⁹⁴² Ibid.

Citātam ir arī trešā nozīmes komponente – tradicionālais sociālekonomiskais un politiskais ietvars, kurā organizēta dzīve Rīgā, atturot vietējos iedzīvotājus no daudzām jomām, kuras uzskata par piemērotām tikai vietējiem vācbaltiešiem vai citiem ārvalstniekiem, piemēram, vācu “auslenderiem”, sabremzējis ekonomisko izaugsmi. Romānā minēts, ka sākotnēji pat nebija paredzēts izvilkt dzelzceļa līniju līdz Rīgai, signalizējot, cik ļoti šis tradicionālais, vietējos iedzīvotājus un viņu intelektuālā, saimnieciskā potenciāla ignorējošais saimniecības modelis negatīvi ietekmējis pilsētas attīstību.

Izskanējušās tēzes par jauniem ieceļotājiem un to faktiski priviligrēto stāvokli. Šāda īpatnība raksturīga kolonijām un turpinājās līdz pat koloniālās ēras beigām; atsevišķos gadījumos tās iespaids saglabājies pēc koloniālās pārvaldes beigām. Jaunu ārvalstnieku ierašanās, kuru stāvoklis automātiski ir priviligrēts iepretim kolonizējamajiem, faktiski nodrošina kolonizatora rindu atjaunošanos. Citādi tas nav iespējams, jo jauktās laulības un pilnīga asimilācija (ne kolonizatora iekļaušanās kolonizējamā kultūrā, nedz otrādi) netiek pieļauta. Kā norāda A. Memmī savā darbā “Kolonizētājs un kolonizētais”: “Šodien māju pamešana, lai dotos uz koloniju, nav izvēle, ko veic nezināmo briesmu dēļ, nedz arī tā ir piedzīvojumu vilinātas personas dziņa. Tas vienkārši ir ceļojums pretim vieglākai dzīvei. Pietiek pavaicāt kolonijās dzīvojošam eiropietim, kādi vadošie iemesli izraisīja ekspatriāciju un kādi spēki liek viņam turēties trimdā. Viņš varētu pieminēt piedzīvojumu, ainavisku apkārti vai apstākļu pārmaiņas. Tad kādēļ gan viņš to parasti meklē tur, kur runā viņa paša valodā [...] Pārmaiņām, kas saistītas ar pārceļšanos uz koloniju, ja kāds tās var saukt par pārmaiņām, visupirms jānes ievērojams izdevīgums. Gluži spontāni, labāk par mūsu valodniekiem, mūsu ceļotāji nonāks pie labākās iespējamās kolonijas definīcijas – vieta, kur pelna daudz un tērē maz. Jūs dodaties uz koloniju tādēļ, ka darbavietas ir garantētas, algas ir lielas, karjeras straujas un bizness – daudz ienesīgāks.”⁹⁴³

Savukārt apgaismības idejas un vēlāk humānisma attīstība Rietumu pasaulē noteica straujas pārmaiņas par cilvēka tiesību un indivīda vērtības, pašnoteikšanās izpratni, izraisot likumsakarīgu konfliktu koloniālajā teātrī – ja cilvēki ir vienlīdzīgi un visiem vienlīdz pieder noteiktas tiesības un brīvības, kas izriet tikai no paša cilvēka pastāvēšanas fakta, tad kolonizatoru klātbūtnei nepieciešams jauns pamatojums. Civilizējošā misija, proti, pacelšana līdz cilvēka līmenim, pasargāšana no kļūdām cilvēka tapšanas procesā, kļuva par absurdu un politiski pieņemamu pamatojumu. Turklāt vietējo iedzīvotāju seksuālā dzīve varēja kalpot par pierādījumu vai pamatojumu. Attiecībā tieši uz vācu koloniālisma modeli Āfrikā, kas lielā mērā ir turpinājums kristianizējošajām jeb kristīgo ticību nesošām

⁹⁴³ Memmi, A. (2003 [1957]) *The Colonizer and the Colonized*. Earthscan, 47–48.

misijām, kas iepriekš tika realizētas pie pagānu tautām Eiropas perifērijā, S. Konrāds novēro koloniālismam kopumā raksturīgu uzskatu sistēmu. “Dusmīgas piezīmes par “absolūti fenomenāli zemo morāles un garīguma līmeni nēģeru sievietēm” satur kaisles un riebuma izjūtu nokrāsas, kas bija raksturīgas koloniālajai retorikai. Attiecībā uz sociālo vēsturi, kontekstu tam veidoja dedzīgas debates ķeizarskajā pārvaldē (“Kaiserreich”) par “jauktajām laulībām”. Šādas debates, sākot ar 1905. gadu pakāpeniski noveda pie aizlieguma vācu vīriešiem precēties ar afrikāņu sievietēm.”⁹⁴⁴

Tiesa, precību aizliegums nenozīmē seksuālo attiecību aizliegumu. Lai gan ir saglabājušās atsevišķas liecības par to, kā muižniecība rīkojās ārļaulības sakaros ar latviešu sievietēm dzimušo bērnu gadījumā (izprecināšana pie vīra, saimniecības iedalīšana, iespējams, arī finansiāls atbalsts), aplūkojot šo tematu, neizdevās atrast plašākus pētījumus, kas uzrādītu noteiktas tendences. Attiecībā uz pieminējumiem kultūras tekstā tie var liecināt par reti, bet ļoti asu reakciju izraisošiem gadījumiem. Tomēr, kā jau ticis norādīts, šī darba mērķis nav pretenzijas uz vēsturiska fakta identificēšanu, bet gan koloniālisma atklāšanu literatūrā un tā uztveres izprašanu ar semiotiskās metodes palīdzību. Šajā ziņā literatūra satur pietiekamas norādes attiecībā uz dzimumsakariem un ārļaulībā dzimušiem bērniem (bastardiem). Jāuzsver, ka runa ir ne tikai par izteiktām atšķirībām vīriešu un sieviešu tiesībās un dzimumu lomas uztverē, kas bija raksturīga arī pašai vācu (arī baltvāciešu) sabiedrībai, bet gan priviligrētās tautības un bieži arī priviligrētas šķiras pārstāvja attiecībām ar faktiski beztiesisku vietējo sievieti, kuras vārds nenozīmētu nekā, bet kurai ārļaulības bērns, ja savu labvēlību neizrāda tēvs, vai pat ārļaulības sakaru fakts kā tāds, ievērojami pasliktinātu stāvokli arī attiecībā pret viņas tautiešiem. Šāda nevienlīdzības izpausme minēta A. Grīna “Nameja gredzenā”, kas neietilpst šajā darbā analizējamā korpusā un sarakstīts citos politiskos apstākļos (Cit. III. 7.1.-1).

Zemāk (sk. “Seksualitāte, tautība un šķira”) tiek minēts G. Merķeļa piemērs par ārļaulības sakariem starp vāciešiem un latviešu zemniekiem. Interesanti, ka citātā minēto spriedumu paraksta vairākas personas, kuru starpā ir arī Joahima tēvs, proti, būtībā nepārprotami ieinteresētā puse spriež sev nepieciešamo tiesu. Līdz ar to tas ir “taisnās” jeb taisnīgās un visiem vienlīdzīgās tiesas liegums kolonizētajiem. To, ka šāds netaisnīgums patiešām raksturīgs un par to sūdzas, redzams krogus ainā A. Deglava romānā. Tiesa, konkrētajā ainā nav runa par ārļaulības sakariem, bet saimnieciskiem jautājumiem par māju renti un izpirkumu.

Seksualitātes izpausmju spektra vienā galā ir vardarbība. Līdzīgi kā citviet, kur A. Deglavs izvairās no tiešām apsūdzībām, šajā jautājumā ievērota liela piesardzība.

⁹⁴⁴ Conrad, S. (2010) *Globalisation And The Nation in Imperial Germany*. Cambridge University Press, 37.

Seksuālās vardarbības temats nolasāms tikai pastarpināti un kontekstuāli. Pats šī temata izlaidums ir nozīmīgs. Gan vispārējā attiecību loģika, gan atsevišķu pieminējumu līmenī (tostarp vācu kupča piemērs, kurš dzīvo ārļaulības sakaros ar meitu, proti, kalponi, taču ar kukuļa palīdzību izvairās no tālākiem mācītāja pārmetumiem un var turpināt esošo *status quo*; tāds ir arī Pētera Krauklīša vāciskās izcelsmes mīts – ārļaulības sakari starp vācu tautības vīrieti un latviešu sievieti) ir liecības vardarbībai tieši koloniālā kontekstā, kur vācu tautības pārstāvji izmanto savu privilēģēto stāvokli attiecībā pret tiesiski neaizsargātajiem latviešu tautības pārstāvjiem. Šāds vardarbības vektors atkārtō paralēlu vektoru, kas balstās patriarhālās sabiedrības modelī kā tādā. To Grizeldas jaunkundze, kas iepriekš bija pazīstama kā Brikmaņa vīnūža maizes sievas meita Matilde, piemin sarunā ar Pēteri Krauklīti viņa vēlākajos gados – sabiedrība tiesās tikai sievieti:

Atkal viņas smaidis kļuva dēmonisks un sarkastisks. “Vai tu pietiec vienīgi ar savu laulības laimi? Man tīri labi zināms, kā tu uzvedies, mans mīlulī! Tev bijušas jau vairākas mīļākās... Jūs, ģimenes tēvi, jau mīliet arī drusciņ pārkamās...” [..]

*“Apžēlojies, man ir savs ģimenes gods!” viņš lūdzās. “Tas man pasaules priekšā jāaizstāv...”
 “Tas viss pieder pie laba toņa!” viņa to sarkastiski uzlūkoja. “Tevi neviens par to netiesās, pat sieva tev piedos, ja pratīsi tikai nostāties tā, ka esi kritis par upuri mazai “nerātņibiņai”... Nu, sadzēries... Gājis cauri ar atklātu sievieti... Un viss tas noticis bez sirds ietrēcēšanās...”⁹⁴⁵*

Seksualitātei pilsētas vidē A. Deglavs izvēlas eifēmismus, kas izceļ akceptējamā un neakceptējamā pretstatījumu. Tā Perlants, vērojot Grizeldes un Pētera Krauklīša saskarsmi, secina, ka “radu būšana ar šansoneti bija drusciņ dziļāka. [..] (j)o vecākiem vīriem pagadās tā, ka māju maize tiem apnīk”.⁹⁴⁶ Savukārt Pētera Krauklīša sievas brālis Alberts Mikentāls savu reakciju uz šo komunikāciju pauž fiziski: “(P)ret svešo sievieti viņš sajūt naidu. Tādēļ viņš to aiztiek ar visādām divdomīgām piezīmēm un, lai atgādinātu viņai tās stāvokli, apsvaidīja viņu pat korķiem. Krauklītim acis par to savādi iezibējās, bet viņš valdījās.”⁹⁴⁷ Agrākā romāna darbības posmā, stāstot par Pētera Krauklīša iepazīšanos ar prostitūciju, tiek lietoti apzīmējumi “ļaunas” sievietes (“kas tos pavedina uz neceļiem”⁹⁴⁸), sirenas, “atklātības nāras”. Klients tiek morāli pretstatīts, stāstot par Pētera sākotnējiem braucieniem uz “tām lielpilsētas vietām, kuras sauc par Zodomu un Gomoru”.⁹⁴⁹ “Daža laba nāra” izmisīgi cenšoties “novilkt viņu savos apkampienos”, taču Pēteris “tā ne... Un tādēļ miesīgi neaptraipīts viņš tādās mājās iegāja un miesīgi neaptraipīts no tām izgāja...”⁹⁵⁰

E. Saīda pieeja “orientālismam” (jāuztver kā sinonīms “koloniālismam”) rosinājusi arī citus pētniekus meklēt koloniālās vardarbības (*colonial violence*) izpratni plašākā

⁹⁴⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 201.

⁹⁴⁶ *Ibid.*, 203.

⁹⁴⁷ *Ibid.*

⁹⁴⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]). *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 317.

⁹⁴⁹ *Ibid.*, 276.

⁹⁵⁰ *Ibid.*

kolonizēto ļaužu kultūru, ideju un vērtību kontekstā.⁹⁵¹ Un tieši šeit kolonizatora kultūras hegemonija izpaužas ne tikai kā transnacionālas koloniālas attiecības, bet gan kā iekšējā jeb internā kolonizācija, atveidojot tās koloniālās struktūras un diskursus, pret kurām šķietami vērsas⁹⁵².

Izņemot Ērgļu saimniecības puisi viesošanos naktī pie Plaušu meitām un romantizēto “meitu skrējieni”, seksualitāte saistīta ar pilsētas dzīvi, turklāt seksualitāte ģimenē vispār netiek skarta. Tās vietā sporādiski minēti bērni un greizsirdība. Greizsirdība galvenokārt raksturo sievieti. Aktīva seksuālo vajadzību realizācija parādās ārpusģimenes situācijā – prostitūcija vai ārlaulības sakari. Lauku vidē dzīvojošais latvietis atrodas vienā no diviem stāvokļiem – baznīcas morāles un tikumības priekšstatus ievērojošs vai instinktīvas dziņas realizējošs, kas atbilst kolonizatora priekšstatiem par primitīvu kultūru, pat dzīvniecisku modeli; katrā ziņā tādu, ko nepieciešams “civilizēt”.

Ar Ērgļu puisi došanos pie Plaušu meitām sasaucas kāzu paražu apraksts, ko G. Merķelis min savā darbā kā latviešiem raksturīgu: “Lielkungs vai kāda viņa sūtīta persona, vai arī līgavas māte otrā dienā pēc laulībām jaunajai sievai uzliek mici un iesit pliķi, laikam lai to sodītu par visiem pārkāpumiem, meitās dzīvojot, varbūt arī – lai ar šo pēdējo varas aktu atteiktos no varas un nodotu to vīru.” Piezīmēs G. Merķelis šo paražu komentē, atzīstot, ka nezina tās pirmavotu, taču saista to tieši ar kungiem: “Man nav izdevies izzināt, vai šo paražu izgudrojuši kungi vai latvieši; jādomā, ka pirmie. Tā ir ļoti zīmīga. Šos pliķus, kas ir laipnības izrādīšana, nabaga latvieši saņem ar katru tā saucamo labdarību, – lai gan ne vienmēr ar roku.”⁹⁵³ Aprakstos parādās arī cita lauku iedzīvotāju intīmo dzīvi reglamentējoša paraža, kas seksualitāti piesaista administratīvam lēmumam. Runa ir par t. s. piegulēšanu: “No šā brīža (bildinājuma pie kunga) līgavainis drīkst apmeklēt savu līgavu, kad vien grib, un arī naktis pavadīt ar viņu kopā, tikai, kā apgalvo, neizmantojot vīra tiesības. Viņa vienīgais nolūks ir izzināt, kā meita izturas naktī un kāds ir tās augums.”⁹⁵⁴

Ņemot vērā G. Merķeļa kritikas adresātu, tiek minēti divi piemēri seksuālai izlaidībai tieši “vāciešu” vidū. Šajā gadījumā vārds “vācieši” apzīmē latviešiem ierastu apzīmējumu visiem kungiem, neatkarīgi no tautiskās piederības. Turklāt abos gadījumos iekāres mērķis bija latviešu sieviete. Atteikšanās ielaisties seksuāli vaļīgos sakaros, proti, ievērot

⁹⁵¹ Yen, W.-C. (2015) *Governing sex, building the nation: The politics of prostitution in postcolonial Taiwan (1945–1979)*. Cambridge Scholars Publishing, 29–30.

⁹⁵² Ibid., 30.

⁹⁵³ Merķelis, G. (1999 [1796]) *Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimtena beigās*. Rīga: Zvaigzne ABC, 39.

⁹⁵⁴ Ibid., 40.

civilizējošās misijas mērķi ieaudzināt kristīgo morāli, kaunu par ķermeni u. tml., izraisīja smagas sekas vardarbības upurim (Cit. III 7.1.-2).

G. Merķeļa aprakstā sadzīvo divi latviešu dzimtcilvēku tipi. Pirmo tipu pārstāv sulainis, kas palīdz realizēt varas aktu. Otrs – tikumīgs, uzticību sargājošs. “Neizglītota dabas cilvēka pirmie soļi uz tikumisku attīstību ir tikpat naivi un valdzina novērotāju tāpat kā bērnu šļupstēšana, pirms viņi sāk runāt. Turīgajiem latviešiem tie izpaužas kā mākslota pieklājība, kā jocīga omulība vai arī tikpat komiska cienība, kā drosmīga vaļširdība – un Bībeles pantu citēšana, ar ko viņi dažu labu reizi pavisam samulsina savus dzimtkungus un mācītājus.”⁹⁵⁵

To, ka citā izpratnē piespiedu seksuālam liberālismam ir koloniālas sekas, apstiprina G. Merķeļa piemērs par kučieri, kurš, nesauņemdams atļauju precībām ar savu izraudzīto pat pēc tam, kad tā bijusi jau mātes cerībās, atrada citu vīru savai līgavai, piesolot noteiktu naudas summu.⁹⁵⁶ Muižkunga kontrole pār dzimtcilvēka privāto dzīvi ir totalitāra. Vai nu tradicionāls attiecību modelis, vai arī ārpus muižas un baznīcas reglamenta pastāvošais – neuzliek pienākumus varai. Taču latviešiem (kolektīvs apzīmējums kalpībā esošajiem ļaudīm neatkarīgi no konkrēta nodarbošanās veida vai muižas amata) jābūt gataviem atteikties no savām iecerēm un pieņemt uzspiestos apstākļus – tiklab atteikties no sava bērna, kā audzēt svešu. Tas gan ir tiesa, ka sveša bērna (tostarp ārlaulības sakaros ar muižnieku dzimušos) pieņemšana, ja tā bija apzināta, varēja dot noteiktu finansiālu labumu. Laikā, kuru raksturo augsta jaundzimušo un bērnu mirstība, nepieciešamība pēc bērniem kā darbarokām saimniecībā un atspaidu novecojošajiem vecākiem, racionāli apsvērumi varēja būt citiem principiem. Turklāt seksualitātes apraksti latviešu vidū ir tik vienpusēji, ka neļauj spriest par jūtu nozīmi latviešu dzīvē šajā laikā.

Interesanti, ka mācītājs, draudze un vietējā baznīca bija elementi, kuru klātbūtnei bija jānodrošina vietējo iedzīvotāju morāliska audzināšana, kā to nosaka civilizējošās misijas principi. Taču iespēja pilnvērtīgi ievērot iegūtās morāles normas saistītas ar personas sociālo un finansiālo statusu. Proti, kā redzams piemērā, meita, kas nepiekrīt kunga vēlmēm, tiek smagi sodīta; realizēt savas vietējās kultūras tikumiskos ideālus viņa varēs tikai aptuveni gadsimtu vēlāk, tuvojoties tam stāvoklim sabiedrības sociālajā organizācijā, kas līdz šim bija rezervēts vāciešu tautības cilvēkiem vai citiem ārvalstniekiem. Cita starpā tas nozīmē arī zināmu brīvību pilnībā izvairīties no ārlaulības sakariem vai arī to īstenošana pieļaujamās veidos: A. Deglava minētās puīšu izklaides ar meitām un priekā nami, Lūces un Kārļa ģimenes piemērs, Grizeldas jaunkundze jeb Matilde, kuras dzīves

⁹⁵⁵ Merķelis, G. (1999 [1796]) *Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimtena beigās*. Rīga: Zvaigzne ABC, 46.

⁹⁵⁶ *Ibid.*, 93.

modelis vēlākos gados kā šansonistei pāraug prostitūcijas modeli, kāds tas parādās Fuchsinga un Pētera Krauklīša izklaižu paradumu aprakstos.

7.2. Seksualitāte latviešu un vācbaltiešu attiecībās

Runājot par seksualitātes tematu koloniālajā situācijā, precīzi jāapzinās jēdzienu “koloniālisms” un “seksualitāte” nozīme. Koloniālisms attiecas uz vienas ļaužu grupas virsvadības izvēršanu un uzturēšanu attiecībā pret otru grupu. Savukārt seksualitāte šādā kontekstā vairs nav tikai saistīta ar ķermeniskumu un cilvēka eksistences bioloģisko pamatu, bet gan, izsakoties Mišela Fuko (*Michel Foucault*) vārdiem, tas ir diskurss, kas koncentrē universālo un bioloģisko cilvēka ķermenī tādējādi, lai realizētu mūsdienu valsts disciplinējošās un regulējošās funkcijas.⁹⁵⁷

Ķermeņa pakļaušana ir viens no principiālajiem kolonizācijas virzieniem, tam nereti bijušas ļoti traģiskas sekas. Spilgts piemērs ir miesassodi, plaši izplatīti Latvijas teritorijā. Emocionālā un patosa pilnā izteiksmē savā dzejā, kas vilciena vagonā tiek lasīta priekšā Perlantam, min ķermeņa motīvu un maizes pātagu Ērgļu Kārlis. Jāpiebilst, ka maizes pātaga ir minēta arī pirmajā romāna daļā (Cit. III 7.2.).

Tiek uzsvērts, ka latvietim pieder tikai sava dvēsele, bet miesa nav viņa: “Man tās dvēseles, jums tās miesas.”⁹⁵⁸ Nevar teikt, ka romānā būtu ļoti daudz ierādīts latviešu un vācu attiecību seksualitātei (mūsdienu izpratnē), romantikai un erotikai. Apjomā tas ir pat mazāk nekā prostitūcijai un protagonistu erotisko dziņu un jūtu pasaules tēlojumam. Tomēr attiecīgie fragmenti ir nozīmīgi un raksturojoši. Vēlākā laikā gan atrodams norādes par pātagas izmantošanu saimnieku un kalpu starpā. Ja vien pātaga netiek izmantota metaforiskā nozīmē, tad runa ir par tādu pārvaldes un savstarpējās sadzīves modeli, kas pārņemts no vāciešu dominētās muižniecības un atbilst stāvoklim, līdz 19. gs. otrajā pusē tiek atcelti miesassodi zemniekiem vispār. “Šāds saimnieks izturas jo bārgi pret tādiem, kas cenšas pēc izglītības. Grāmatas un laikraksti, ko kalps lasa, – viņa acīs pēdējās blēņas un veltīgs laika kavēklis. (tādos gadījumos kalpam) jāmeklē cits saimnieks, vaj arī galu galā – kas nereti atgadās tad, ja kalpam vairāk gadus no vietas ir gadījies sajūst šādu maizes tēvu pātagas, – jāmet plinte krūmos un jāšmauc pilsētā.”⁹⁵⁹

⁹⁵⁷ *Broadly construed, colonialism refers to the expansion and maintenance of the sovereignty of one group of people over another. 'ii. 'Most scholars of colonialism do not take sexuality to be an unquestionably universal bodily realm or a biological given of human existence. Rather, drawing on the work of Michel Foucault (1926 – 1984), they take sexuality to refer to a modern domain of discourse that posits such a universal, biological realm in the human body in order to serve the purposes of the disciplinary and regulatory power of the modern state.* Meiu, G. P. (2015, April) Colonialism and sexuality. A. Bolin & P. Whelehan (eds.). *The International Encyclopedia of Human Sexuality*. Wiley Online Library. <https://doi.org/10.1002/9781118896877.wbiehs093>

⁹⁵⁸ K. V. (1909) Saimneeki un kalpi. *Zemkopis*, 19.08.1909 (33), 649.

⁹⁵⁹ Ibid.

Īpaši interesants ir Faustīnes seksuālais vilinājums pret Fuchsingu, kurā viņa nekļūdīgi redz latvieti. Par spīti viņas konservatīvajai baltvāciešu nostājai un izteiktam nicinājumam pret vietējiem, ja tie cenšas pārkāpt “dabisko” robežu, vilinājums pret Fuchsingu ir tik spēcīgs, ka pārāug tautību robežu. “No visiem šiem renegātiem viņas acīs tikai viens izpelnījās žēlastību. Tas bija viens no Rābemaņa vecākiem komijiem, labības uzpircējs un linu brāķeris Fuchsings, sārts, veselīgs cilvēks melnu bakanbārzdu un melnām acīm, kuru dēļ Faustīne viņu tik dedzīgi cienīja. Viņa bija šķīsta un jumpravīga kā pirmais sniegs, nekad vēl vīrieša skūpstis nebija aizskāris viņas mīlestībā alkstošās lūpas... Bet, ja tas reiz notiktu, ja viņas izslāpušai sirdij būtu lemts baudīt šo nekad vēl nebijušo laimi, tad šo laimes skūpstu viņa nevēlētos ne no viena cita kā no Fuchsinga.”⁹⁶⁰ Ņemot vērā, ka “latviešu un leišu mužiki” viņai izraisa organisku riebumu, Fuchsinga izņēmums ir īpaši izcelts: “Viņai, nabadzītei, nebija ne jausmas no tam, ka Fuchsings veikalā cauras dienas skūpstās ar latviešu un leišu mužikiem un ka iekš tam vien pastāvēja visa viņa lielā vērtība priekš sava principala. Ja viņa reiz šinī skatā būtu noskatījusies, tad diezin vai arī tad vēl būtu vēlējusies aizskart Fuchsinga lūpas.”⁹⁶¹

Faustīne ir vecās vācbaltu paaudzes pārstāve, viņas apraksts nav glaimojošs: “Arī no vaiga viņa nebija skaista: tumši dzeltenu ģīmja krāsu ierāmēja tumši spīdīgi mati, kas citādi būtu pelēki, ja Faustīne rūpīgi nenokrāsotu katru sirmo stīdziņu.”⁹⁶² Latviešu seksualitātes vilinājumam pakļauta arī jaunās paaudzes pārstāve – Ortrude. Ainā, kas sākas kā rotaļa un pārvēršas intīmākā tuvināšanās brīdī siena šķūnī, ir vēl kāda iezīme. Šajā laikā Pēteris Krauklītis ir vācu ķelneris Persis (“Heiße nicht Esel... Heiße Percy der Piccolo...”⁹⁶³). Šajā ar viltu iegūtajā “nevācu vācieša” statusā viņš realizē lomu inversiju. Viņš vairs nav pakļauts un pakalpīgs kolonizējamais, bet vīrietis, kurš uzņemas iniciatīvu, pašpārliecināts un nekavējas izmantot romantisku izdevību: “Pats jāteniski pāri, kā jau bija noskatījies no lieliem pušiem, kad tie “špākstojās” ar meitām, mauca tām no pirkstiem gredzenus vai prasīja mutes. Viņa nebija ar šo virzienu mierā un raudzīja viņu no sevis nokratīt [...] viņš turēja cieti, ka ne kustēt... “Padodies!” viņš to vēl cietāk piespieda un, lai atgaiņātos pret nepatīkamo sprauslošanu, tad uzspieda uz viņas lūpām dedzīgu skūpstu... Uzreiz kas bija, kas ne... It kā karsta elektriska strāva viņiem abiem pārskrēja pār ķermeni... Viņa pieplakusi pie viņa krūts, acis puspievērusi, uzreiz klusa un rāma kā jēriņš...”⁹⁶⁴ Ortrudes vilinājums pret Persi nemazinās arī tad, kad viņš atkal ir Pēteris Krauklītis, drīzāk otrādi – pieaug vēl vairāk. Rābemaņu ģimenē viņa ir vienīgā ar vācieša asinīm, jo ir dzimusi

⁹⁶⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 91.

⁹⁶¹ Ibid.

⁹⁶² Ibid., 90–91.

⁹⁶³ Ibid., 121.

⁹⁶⁴ Ibid., 123.

Hildegardes attiecībās ar pirmo vīru – vācieti. Romāna trešajā sējumā, kurā darbība notiek aptuveni 25–30 gadus vēlāk⁹⁶⁵, Ortrude parādās kā ļoti augsta statusa aristokrāte ar pastiprinātu interesi par sava vīriešu kārtas personāla dzīvi, kas labi informēta arī par sava vīra ārļaulības sakariem. Ortrudes uzskatus atklāj izteikti racionāli spriedumi, uzzinot par meitas Izoldes ārļaulības sakariem ar latvieti. Situācija risināta iespējami lietišķi, rūpējoties tikai par ārēju reputāciju: “Tātad – Izolde tika nodota kāda ārsta sekretā dzīvoklī. Viņa ir dzemdējusi puisēnu – mon cher, jūs esat vectēvs! Bērns bez vārda iedabūts patversmē, bet mums viņš paliek zināms, un vārds tam tiks dots pēc mūsu vēlēšanās. Tik tālu tā lieta tagad stāv...”⁹⁶⁶ Papildus šķiru un tautību robežām Ortrude pārkāpj bibliskos aizliegumus un kristīgās morāles principus, dodoties sodīt Kristapu par seksuālām attiecībām ar savu meitu: “Tad viņas viņojošās krūtis gūlās tam virsū, viņas lūpas kā nokarsēta dzelzs spiedās uz viņa lūpām... Viņš aizmiga acis, jo atradās šīs sievietes varā. Viņa to sodīja, bet nekad Kristaps vēl nebija izjutis, ka šis sods tik bargs...”⁹⁶⁷

Norāde uz seksualitāti un jauktajās – latviešu-vāciešu – attiecībās dzimušo bērnu leģitimizēšanu parādās Laura Sutuma gadījumā, kad viņam piedāvā pierakstīt sevi vāciešu cunftei “izdodoties par kādu vācu vagares dēlu no laukiem”, bet Pētera Krauklīša gadījumā Hildegarde skaidro Ortrudei Pētera dualitāti un piederību vāciešiem un latviešiem ar to, ka “kāds no papa br[ā]ļiem jau agrāk atceļojis uz Kurzemi, bijis tur par muižas pārvaldnieku un apprecējis latvieteni... Tā kā viņš miris, tad atraitne palikusi viena un uzaudzinājusi savu dēlu par latvieti”⁹⁶⁸.

Eiropas kontekstā koloniālismam nav izteikta seksuāla rakstura, tam nepiemīt svešādā un eksotiskā vilinājums, kā tas ir Āfrikas un Āzijas koloniālajā kontekstā. Barbara Buša, aprakstot koloniālās attiecības Īrijā, norāda, ka “īru vīrieši nekad neradīja draudus “baltajām sievietēm”, nedz arī īru sievietes bija aizliegtas, eksotiskas seksualitātes krātuve, kaut tie bija galvenie rasisma elementi attiecībā pret afrikāņiem un aziātiem. Jaukto laulību galvenie draudi bija reliģiskais piesārņojums, nevis rases atjaukšana”.⁹⁶⁹ Romāna “Rīga” kontekstā jāpiebilst, ka, par spīti maz izteiktā svešādās kultūras vai rases vilinājumam, parādās cits seksuālā vilinājuma aspekts – šķiras piederība. Šie jautājumi izteikti risināti romāna trešajā sējumā, kur vācbaltiešu un latviešu konflikta vietā parādās plašāks šķiru

⁹⁶⁵ Romāna “Rīga” 3. sējuma “Labākās ģimīnijas. Otrā puse” sākumā minēti III Vispārīgie latviešu Dziedāšanas svētki, kas notika 1888. gada 18.–21. jūnijā.

⁹⁶⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. III. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 385.

⁹⁶⁷ *Ibid.*, 388.

⁹⁶⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 402.

⁹⁶⁹ “Stereotypes of the Irish, however, differed from those applied to other colonized men and women in that there was no sexual dimension. Irish men were never a threat to ‘white women’ nor were Irish women the repositories of forbidden, exotic sexuality, key elements of racism directed towards Africans and Asians. Religious contamination rather than racial dilution was the key threat posed by mixed marriages.” Bush, B. (2006) *Imperialism and postcolonialism* (1st ed). Harlow, England; New York: Pearson Longman, 71.

konflikts. Ortrude necieš savu vīru Oto fon cur Bimmelšteinu, viņam trūkst tā vilinājuma, kas latviešu vīriešiem stallī; sarunājoties ar viņu, tiek pārvērsta balss, signalizējot par barona zināmu infantilitāti un Ortrudes aseksuālu mātišķīgumu šajās attiecībās: ““Es jūs saprotu, mon cher!” baroniete beidzot mīkstā balsī iesāka. “Pēc šī trieciena jums vajadzīgs garāks atpūtas ceļojums, un to jūs uzsāksiet visdrīzākā laikā... Ja jums personīgi priekš tam līdzekļu trūkst, es jums tos dodu...” [...] Noskūpstījis tai vēl galanti roku, tas izsteidzās pa durvīm. [...] Pēc īsa laiciņa viņa redzēja, ka barons pārgērbies iziet no mājas, uz ielas pamet ar roku tuvākajam važonim un ar to aizbrauc. Viņa pati iemet vēl dažus skatienus spogulī, tad dodas uz stalli.”⁹⁷⁰

Otrūdes tēlā parādīta arī vēl kāda, tā saucamā, koloniālā teātra iezīme, proti, izlaidība (vai tās pretmets – slimīgs tikumīgums apvienojumā ar sakāpinātu iekāri), no vienas puses, parādīta kā vācbaltiešiem raksturīga. Taču Ortrūde ir, tā saucamā, “pastalu sprancūzis”, tādējādi, no otras puses, tā nav iedzimta vai citādi determinēta īpašība, bet gan daļa no ieņemtās lomas attiecībā pret latviešu iedzīvotājiem. Vienlaikus, kā tas norādīts citviet, nenormatīva seksuālā uzvedība tiek piedāvēta cittautiešiem kopumā, kā to labi demonstrē Matildes tēls un pat viņas mātes intīmās izvēles.

7.3. Seksualitāte, tautība un šķira

Latviešu emancipācijai un koloniālo attiecību pārskatīšanai 19. gs. beigās ir divi virzieni: etniskās izcelsmes (*Deutsche vs Undeutsche*) diktēto atšķirību pārskatīšana, kas parādās romāna 1. sējumā “Patrioti” un 2. sējumā “Labākās ģimēļas. Pirmā puse”; šķiru piederības un mantiskās atšķirības diktēto atšķirību pārskatīšana, kas iegūst sevišķu nozīmi romāna 2. un 3. sējumā. Abi jautājumi izpaužas pat tik šķietami triviālā, bet ļoti simboliskā pieminējumā: jautājums par to, cik daudz vācu valodas mācāms kalpu bērniem.⁹⁷¹ Šīs atšķirības ir citādi visumā horizontālas koloniālās strukturālās konfigurācijas deformācijas par labu vertikālai.⁹⁷² Proti, Latvijas koloniālā pārvalde vairāk atbilst franču modelim (citētajā salīdzinājumā starp britu hierarhisko, tāpat vertikālo, un franču centralizēto, proti, attiecībā pret vietējiem iedzīvotājiem – horizontālo koloniālās pārvaldes modeli). Interesanti, ka hierarhiskais modelis pozitīvi marķēts ar kvantitatīvi un intensitātē paaugstinātu etnisko konfliktu potenciālu.⁹⁷³ Taču plašāka konflikta neesamība nenozīmē, ka noteiktās sabiedrības vai privātās dzīves jomās netiek piedzīvotas manifestētas dažādu pretrunu izpausmes.

⁹⁷⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]). *Rīga*. III. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 387.

⁹⁷¹ (Cit. III 7.3.-1)

⁹⁷² Blanton, R.; Mason, T. D.; Athow, B. (2001) Colonial Style and Post-Colonial Ethnic Conflict in Africa. *Journal of Peace Research*, 38 (4), 475. <https://doi.org/10.1177/0022343301038004005>

⁹⁷³ Ibid.

Seksualitātes izpausmju ziņā pieņemtais un aizliegtais organizējas gar asīm, kurās vairs nav tikai tautības (latvieši – krievi, vāci, poļi), bet sociālās šķiras un ienākuma aspekti. Tādējādi parādās būtiskas atšķirības par to, kas pieņemams un kas ne saimnieku (un viņu bērnu) un kalpu starpā. Piemēram, Plaušu saimnieku meita gan piedalās meitu “skrējienā”, tomēr pārējās meitas brīdina puīšus no viņas izvairīties. Savukārt Kārļa un Lūces pirmā tiešā kontakta apraksts no frivolā un seksuāli atklātā puīšu un meitu attiecību izklāsta pārvēršas visai šabloniskā erotiskā ainā, kas izjūk pie pirmās norādes uz lielāku tieksmi dominēt no vīrieša puses. Tiesa, nezaudējot patriarhālai orientācijai nepieciešamo sievietes pakļaušanas, fiziskas pretestības lieguma un emocionālas reakcijas komponentes.⁹⁷⁴ Abi sagaida rītu sarunādamies.

Lūces un Kārļa atrašanās prom no pārējiem, nesekošana, kā noprotams, visai likumsakarīgai un ķermeniskai intīma kontakta tālākai attīstībai, pārējo meitu nodrošināšana, ka puīši neiesaistās konkurencē uz saimnieku meitu, nav tikai nejaušs varoņu jūtu pasaules, vēlmes un audzināšanas atspoguļojums, bet gan jēgpilns noteiktu šķiru savrupums sabiedrības drēbē ar tām raksturīgu uzvedības modeli un tā respektēšanu no apkārtējo puses. Kārlis un Lūcija tuvinās vācu puritāniskajam sadzīves modelim, ejot prom no primitīvā, dabiskā un tradicionālā, kas raksturīgs kalpu puīšiem un meitām. To realizēt drīkst arī saimnieku puīši, taču tikai pret kalpu meitām. Tādējādi tikumība zemākas kārtas cilvēka gadījumā ir apstākļu determinēta, savukārt augstākas kārtas pārstāvja gadījumā tas ir sabiedrības normu un attiecīgai šķirai piedienošās uzvedības jautājums.

A. Deglava jutekliskais Ērgļu saimniecības puīšu un Plaušu saimniecības meitu tikšanās apraksts saistās ar mēģinājumu aprakstīt latvisko dzīvesziņu. Līdzīgi kā attiecībā uz Ninas simbolizēto aktīvo šķiru cīņu, uz Kārļa patiesīguma meklējumiem, kā arī tautisko ideālu aprakstiem naivajā dzejas sacerēšanas mēģinājumā, A. Deglavs parāda, ka emancipācijas apstākļos latviešu tauta var noteikt savu raksturu kā no vāciešiem atšķirīgu, pat kontrastējošu ar to. Baznīcas tikumība ir parādīta kā liekulīga un ārišķīga, kurpretim Kārļa un Lūces attiecības balstītas dziļā mīlestībā, savukārt puīšu un meitu skrējien – romantizēta un idealizēta jauniešu iniciācijas daļa. Šajā nozīmē tā ir pretrunā iepriekš minētajiem Fuchsinga un Pētera gājieniem uz prieka namiem, kur Pēteris iepazīst seksualitāti pilsētai raksturīgā, netikumīgā, netīrā veidā, par ko signalizē eifēmismu lietojums. Vienkāršais, dabai tuvais seksualitātes atklāšanas un baudīšanas veids ir primitīvs. Šādā nozīmē tas ir zemāks par sociāli un reliģiski akceptēto. Toties savā patiesumā pārspēj to: “Vot,” viņš iedomājās, “ja šādu Lūci dabūtu rokā!...” Krietni viņš to izburzītu! Un tādēļ ar tādām savādām jūtām tas devās puīšiem līdz uz Plaušiem. Ziņkārība

---

⁹⁷⁴ (Cit. III 7.3.-2)

pie dzīvot vēl nebijušu un arī spītīga gandarījuma meklēšana.”⁹⁷⁵ Taču šī nav patriarhāla, vardarbīga izmantošana, kur vīrietis pakļauj sievieti savām vēlmēm. Pretēji 18. gs. beigu un 19. gs. sākuma uzskatiem, sieviete parādīta kā līdztiesīga un aktīva puse – Plaušu meitas jau iepriekš gatavojušās, tostarp laikus apsaucot suni: “Puiši vēl nebija labi klāt pie būdas, kad viena no tās izbēdza jau laukā. Viens gribēja jau dzīties pakāļ, kad kāda meita iečukstēja:

“St! Tā jau saimnieku jaunkundze...” Tas ļāva, lai viņa skrien, un līdz ar saviem biedriem vilka ārā no būdas citas meitas, lai apskatītos pirms, kādas tām acis, un tikai tad stātos pie viņu pašu iekarošanas. Jo pa tumsu dažam labam bija vīlies, ka bija piegūlies gluži vecai, nesmukai, izbaudījis viņas glāstus un mīlu, un vēlāk, kad redz, kāda tā dienas gaismā, tad nezina, kur savas acis likt.”⁹⁷⁶

Seksuālā dzīve ir viens no dziļākajiem koloniālo attiecību internalizācijas aspektiem. Jau tas vien, ka šajā intīmajā personas sfērā notiek (vai, gluži otrādi, tās netiek pieļautas) izmaiņas koloniālās varas dēļ, parāda, cik ierobežotas vai pat praktiski vispār neesošas ir personas un grupas pašnoteikšanās tiesības. Atceroties par vācu koloniālo misiju civilizējošo raksturu, tiek pārkāptas privātumu un intimitāti sargājošas normas, kas raksturīgas 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma sabiedrībai.

Turpmāk tiks pieminēti atsevišķi pētījumi, un problēmas apraksts nebūtu pilnīgs, nepiebilstot, ka koloniālisma ietekme seksuālajā dzīvē un tās organizācijā ir tik bieža un raksturīga tik ļoti pretrunīgām varām, ka būtu vērts atsevišķi veikt pētījumu, vai tā nekļūst par vienu no patstāvīgiem, visai universāliem koloniālisma diskursa domēniem. Kopumā šim tematam ir veltīta virkne pētījumu, lai gan to fokuss ir nedaudz atšķirīgs no aspekta, kas tiek aplūkots šajā nodaļā. Tas arī saprotams, atceroties, ka par koloniālo un postkoloniālo situāciju pieņemts runāt aizjūru koloniālisma (*overseas*) vai orientālisma kontekstā, kur seksualitātes aspekts tiek papildināts ar vismaz vēl vienu – atšķirīgas ādas krāsas un citu antropoloģisku atšķirību aspektu. Tomēr nepietiekami pētīts ir postkoloniālais diskurss, kurā atšķirības nav izmērāmas ar manifestētām, fiziskām atšķirībām kolonizatora un kolonizējamo vidū vai atšķirīgu reliģisko piederību.

Lai identificētu A. Deglava personības faktoru seksualitātes aspektos, lietderīgi apskatīt autora priekšstatus par attieksmi pret sievieti, romantiku un seksualitāti. Rakstnieks savā autobiogrāfijā min despotisko tēva raksturu, kā arī netikumus, kurus tas esot pārņēmis no muižnieka savas kalpošanas laikā: “No viņa daudz ko esmu mantojis, ko pagasta skola man nebūtu varējuse dot. [...] Bet, diemžēl, viņš arī bija nelabojams alkoholiķis, kā arī bija noskatījies no sava kunga citas ļaunas īpašības, it sevišķi despotismu.”⁹⁷⁷ Sirsnības nav attiecībās ar māti, kas kļūst par ģimenes galvu pēc tēva nāves

⁹⁷⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 52.

⁹⁷⁶ *Ibidem*

⁹⁷⁷ Deglavs, A. (1906) Augusta Deglava autobiogrāfija. *Augusts Deglavs. (1927) Kopoti raksti*. I. Rīga: J. Rozes apgādībā, III.

“garā vājo slimnīcā”: “Valdīšana pārgāja mātes rokās. Viņa bij ļoti enerģiska, uzņēmīga sieviete un gribēja, tā sakot, mājas ar varu pacelt, kas viņai arī būtu izdevies, ja zemkopībai piepeši nebūtu uznākuši grūtie krīzes laiki.”⁹⁷⁸ Attiecības sarežģījās tiktāl, ka māte gatava atdot mājas A. Deglavam, bet izvirza neizpildāmus nosacījumus – izmaksāt pāris tūkstošus rubļu lielu pūra naudu katrai no abām vēl neizprecinātajām māsām, kā arī apmaksāt augstskolu brālim. Vienīgā iespēja šāda kapitāla piesaistei ir aprēķina laulības, kam A. Deglavs kategoriski atsakās piekrist: “Bet man šī lieta nepatika. Jo tām skuķēm, kuras man patika, tās naudas nebija, un atdot savu brīvību kaut kādai nezināmai, pret to sacēlās manas jūtas.”⁹⁷⁹ Māte izjūt lielu cieņu pret Māteru Juri, pie kura Deglavi meklē juridisko palīdzību, kamēr Māteru Juris atradās Jelgavas cietumā par vekseļu parādiem. Māte cenšas caur Māteru Juri pārliecināt A. Deglavu izdevīgām laulībām, turklāt sūdzas par saimniekošanas veidu: “Kas attiecas uz to saimniekošanu, tagad nevaru atzīties, ka būtu bijis tik slikts, darīju visu, cik mūsu trūcīgie apstākļi atļāva rīkoties, bet mana māte bija tāds raksturs, kurš pasaulē ne ar ko nav mierā.”⁹⁸⁰

Dažas ziņas par A. Deglava personisko attieksmi pret seksualitāti un romantiku sniedz viņa sarakste ar Raini un Aspaziju laikā, kad abi atrodas Šveicē.⁹⁸¹ Šajā laikā A. Deglavs uzrāda aseksuālu cieņu pret sievieti; ir vecākā brāļa un pat gados vecāka aizbildņa attiecībās pret Aspazijas māsu, aizstāv viņu. Dora, kā šķiet, cieš no spēcīga mazvērtības kompleksa. Taču A. Deglavs Doras šaubas un mazdūšību neizskaidro kā sievišķīgu un sievietei kā vājam dzimumam likumsakarīgu gara izpausmi. Sarmīte Līdaka secina, ka A. Deglavs un viņa dzīvesbiedre Emma labi sapratuši Doriņas (kā viņi abi to mīļvārdā mēdzuši saukt) “kompleksaino, īpatnējo dabu, kas veidojusies slavenās lielās māsas ēnā”.⁹⁸² Šo pētnieces vērojumu papildina citējums no A. Degalva, Raiņa un Aspazijas sarakstes: “Viņa (Doriņa) pelna 20 rubļus mēnesī un strādā no rīta plkst. 8 līdz plkst. 10 vakarā; mācīties arī vajaga. Viņa man atstāj tādu iespaidu it kā novārguse un izbadojusies un gluži zaudējuse dzīves prieku, nu vārdu sakot, kā cilvēks, kas no visiem pamests [...] Kas Doriņai nepieciešami vajadzētu, būtu mīļa uzmundrinoša vēstule no Jums abiem un var būt arī kāds mazs pabalsts, res., aizdevums, kuru varētu izdarīt arī caur mani.

⁹⁷⁸ Deglavs, A. (1906) Augusta Deglava autobiogrāfija. *Augusts Deglavs. (1927) Kopoti raksti*. I. Rīga: J. Rozes apgādībā, IV.

⁹⁷⁹ Deglavs, A. (1906) Augusta Deglava autobiogrāfija. *Augusts Deglavs. (1927) Kopoti raksti*. I. Rīga: J. Rozes apgādībā, V.

⁹⁸⁰ Ibidem

⁹⁸¹ Līdaka, S. (2013) Ieskats Rakstniecības un mūzikas muzeja krātuves materiālos par A. Deglavu. Deglava un Raiņa sarakste. *Cimdiņa, A. (sast.) (2013) Rīgas teksts: Augusta Deglava romānam ‘Rīga’ – 100*. Rīga: Zinātne, 142.

⁹⁸² Ibid.

Jo nav vienalga, vai cilvēks to par produktīvu sabiedrības locekli, vai arī mērķi nenasniedzis apstāst.”⁹⁸³ Šādas un līdzīgas piezīmes atkārtojas.

Autobiogrāfiskās norādes sniedz zināmu priekšstatu par avotu, no kura nāk groteskie sieviešu tēli A. Deglava romānā “Rīga”. No trauklām, ēteriskām, tautisku tikumu apveltītām būtnēm, kas prasa rūpes un aizsardzību, līdz seksuāli aktīvām (tādēļ netikumīgām) sievietēm. Teju visos gadījumos mātes tēlā sastopams aprēķins. Izņēmums līdzjūtību izraisošais Pētera Kraukliša mātes apraksts vai, piemēram, vecā Trīna (romāna 2. sējums “Labākās ģimējas. Pirmā puse”), arī Ērkulīša māte (romāna 3. sējums), proti, visos gadījumos, kad runa ir par nabadzīgām, citu cilvēku vai pat savu bērnu pamestām sievietēm. Kurpretim sieviete – māte, kas tur naudas maku, nosaka toni savā namā (sal. Hildegarde vai Mikumiete) vai pat vada saimniecību plašākā mērā (Ortrude), zaudē vienkāršo labestīgumu, pārvēršas aprēķina vadītā būtnē, kas nosaka apkārtējo vīriešu rīcību, var būt traucējoša protagonistam vai citiem cilvēkiem.

Jāatzīmē, ka romantisku vai intīmu ainu aprakstos tikumīgās sievietes var tikt minētas kā māsas. Vārdu “māsa” A. Deglavs izmanto bieži, izceļot īpašu labvēlību pret sievieti vai arī atbildību pār to, ja tā ir drauga māsa, piemēram, Perlanta māsa Lūce. Tikumīgajā mīlestībā, ja tā iezīmēta kā jutekliska un dziļu jūtu vadīta, kā, piemēram, Lūces un Kārļa gadījumā, apraksti ir stereotipiski un naivi, tajos daudz uzticības un savstarpējas cieņas, taču ne kaisles: ““Piedod, Lūcij, piedod!” viņš, nometies pie tās ceļos, atvilka viņas roku no acīm un to karsti skūpstīja. “Nekad tevi neesmu gribējis sāpināt... [..] Un karsti viņš skūpstīja tai rokas un vaigus, acis un lūpas, un viņa it mierīgi to visu atļāva. [..] Viņš skūpstīja to un skūpstīja, izskūpstīja tai pēdējo asaru no acs, un beidzot viņa sāka smaidīt.”⁹⁸⁴

Bieži tiklums saistās ar laukos dzīvojošu saimnieku meitu. Piemēram, Lūces aprakstā parādās “tautisks kostīms”, kurā viņa nodomājusi apmeklēt Seloņu (studentu korporācija “Selonija”) balli. Mīlestība ir garīga, tās pamatu veido cēlākas jūtas un altruisms. Tas asi kontrastē ar Zanas vai Matildes aprakstu, kuru raksturojums marķēts ar seksuālu iekāri: “Kamēr viņš (Ludvigs Plausis) izdusējās, viņas vienas pastaigājās pa kāpām un mieloja acis. Lūcija ar skaistiem, moderniem kostīmiem, bet Zana ar tiem un vēl ar skaistiem vīriešu stāviem.”⁹⁸⁵ Raksturīgs flirta elements ir mētāšanās ar papīriņiem vai pudeļu korķiem. Šajā aprakstā, taču ar citu vīrieti – Viķildu Kristapu –, parādās Zana: “Zana koķetēdama iztaisīja grimases, kā viņš velk, un tad pati skaļi nosmējās. Viņš to ievēroja un

⁹⁸³ RMM 16284 pēc: Līdaka, S. (2013) Ieskats Rakstniecības un mūzikas muzeja krātuves materiālos par A. Deglavu. Deglava un Raiņa sarakste. *Cimdiņa, A. (sast.) (2013) Rīgas teksts: Augusta Deglava romānam ‘Rīga’ – 100*. Rīga: Zinātne, 142.

⁹⁸⁴ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. III. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 269.

⁹⁸⁵ *Ibid.*, 25.

pasmaidīja. Tad savīkstīja papīra bumbiņu un svieda viņai ar to. Viņa, dabūjusi kur korķi, svieda tam pretim, viņš atkal tai.”⁹⁸⁶ Šāda apmētāšanās romānā tiek minēta vairākkārt, turklāt var izraisīt riebumu citos, sevišķi, ja viņi paši pazīstami ar sievieti vai tas aizskar viņu tikumības jūtas: “Perlants jutās nelabi aizskarts un Kārlis ne mazāk. Te piepeši durvīs parādījās Ludvigs Plausis un visu to jakariņu redzēja. Perlants viņa acīs ievēroja to pašu nemieru kā toreiz ballē, kad citi ar šo koķeti dejoja.”⁹⁸⁷

Savās vēlmēs kaislīga un atklāta ir Matilde, kuru vēlākā romāna darbībā lasītājs atkal sastop kā šansoneti Grizeldu. Viņa pati uzmeklē Pēteri Krauklīti, kurš šajā laikā ir pazīstams uzņēmējs ar pieaugušiem dēliem: “Bija viņam iekustinātas tādas iekšējas stīgas, ka viņš pret to vairs nevarēja uzvesties kā pret “prieka meitu”.”⁹⁸⁸ Atšķirībā no tiklā, ģimeniskā tipa sievietēm viņa drīkst būt pilnīgi atklāta savās vēlmēs: “Esmu pavadījusi daudzas kaislīgas naktis, bet tik laimīgu, ilgu un dziļi sajustu iekšēju apmierinājumu nekad! Tādēļ, Pēter, iekāms no Rīgas aizceļoju, es gribu mūsu veco pazīšanos atkal atjaunot...”⁹⁸⁹

Līdzīgi kā ar sieviešu tēliem, arī vīriešu tēliem tikumība ir saistīta ar ienākumu. Mazāk tā saistīta ar pilsētas vai lauku dzīvesveidu. Pētera Krauklīša tēlā šīs pārmaiņas ir īpaši labi novērojamas. Ja sākotnējā pusaudžu vai agras jaunības impulsīvā un nesamākslotā tikšanās ar pretējo dzimumu līdzīga, kā tas parādīts Ērgļu Kārļa gadījumā, tad, integrējoties pilsētas un vāciskajā vidē, šī uzvedība mainās. Sieviete var būt idealizētas mīlestības mērķis, kā Mikumu Maris gadījumā, taču arī dziņu apmierināšanas līdzeklis vai pat sociāla statusa un grupas piederības apliecināšana, kopā ar Fuchsingu apmeklējot bordeļus un Ārīgas restorānu privātos kabinetus. A. Deglavs pieļauj zināmu nekonsekvenci, cenšoties Pēteri parādīt kā pārāku pār šo vidi. Vēlākās norādēs, piemēram, sarunā ar Grizeldi, ir nepārprotami teikts, ka Pēteris nav viss “miesīgi neaptraipīts” no šādām vietām izgājis (Cit. III 7.3.-3).

Ārlaulības sakari kā pašsaprotami vai noklusēti akceptēti no apkārtējo puses parādās gan vēlākā posmā Pēterim Krauklītim, gan Ludvigam Plausim. Turklāt, atceroties jau iepriekšējās nodaļās aprakstīto miltu kupča sarunu ar vietējo mācītāju, kuras gaitā apmaiņā pret kukuli tiek pieļauta kopdzīve ar kalponi, zināms, ka šāda laicīgo likumu, sabiedrības un kristīgās tikumības normu apiešana ir pārņemta uzvedība no vāciešiem. Turpretim Viķildu Kristapa epatāžas veido marginālu uzvedības kompleksu, kas, no vienas puses,

⁹⁸⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 396.

⁹⁸⁷ Ibid.

⁹⁸⁸ Ibid., 198.

⁹⁸⁹ Ibid., 199.

sasaucas ar G. Merķeļa aprakstiem, no otras puses, arīdžan saistīts ar vācu elementu kā liekulīgas uzvedības atspoguļojumu.

Interesanti, ka Ninas tēlā un sociāldemokrātu ideoloģijā kopumā, kurā atrodamas paralēles ar Ērgļu Kārļa uzskatiem, parādās aktīva pretdarbība šādai liekulībai. Tiesa, A. Deglavs to ataino kā aprēķina pilnu politisku cīņu, kuras gaitā Nina demonstrē vismaz tādu pašu liekulību, kāda redzama Ortrudes tēlā un rīcības motīvos. Kurpretim, atgriežoties pie groteskiem un netiešiem t. s. pērkamo sieviešu aprakstiem, A. Deglavs tās apzīmē ar ironisku eifēmismu – “nāras” jeb “atklātības nāras”. Nav kontekstuālo norāžu, lai izprastu, vai nāras (proti, tikai ķermeņa augšdaļā sievietei līdzīgas būtnes) simbols uzsver šo sieviešu kā atsevišķu, dehumanizēta tipa nošķirumu no citiem sieviešu tipiem. Taču ir pietiekams pamats apgalvot, ka šādu uzvedību A. Deglavs saista ar iedzimtu netikumu, piemēram, Matilde pati parādās kā “grēka auglis”: “Kas tēvs bija, to viņa nezināja. Laikam katrā ziņā kāds no augstākas kārtas, kas kādā vājā brīdī bija sevis aizmirsies un noslēcis par dziļu savas kalponītes apkampienos... Vismaz māte tā reiz izsacījās. Matilde tātad bija karstas mīlestības bērns, un viņas asinīs vienojies žemaišu kaislīgais romantisms ar kāda dzimuša patricieša vai nobiļa eleganci un pārgalvīgo nolaidību.”⁹⁹⁰ A. Deglava Pēteris pilnībā internalizējis baltvāciešu sabiedrībā valdošo ārišķīgo attieksmi pret ārļaulības bērniem jeb bastardiem. Tie ir nolemti tālākam morālam pagrimumam, ko uzrāda Matilde: “Un viņa ziedojās pati tālāk mīlestībai; kad uzcirtās un izgāja, tad dienām nenāca mājās, tika redzēta kopā ar svešiem vīriešiem un dažreiz ļoti smalkiem kungiem. Viņa laikam piekopa mīlestību kā zaru veikalu. Jo “štātes”, lai gan viņa tās nekopa un nesaudzēja, viņai bija vairāk nekā dažai labai. [...] Viņa nebija vairs godīga meita, un tas Pēterim grauca visvairāk. Tādēļ viņa velti ubagojās pēc viņa mīlestības un skūpstu vietā dabūja tikai duņķus...”⁹⁹¹

Gan romantiskā, gados jaunā un ģimeniskā Pētera Krauklīša (iepretim sabiedriskajā darbā un uzņēmējdarbībā iegrīmušajam) tēlam, gan Ērgļu Kārļa un viņu mīļoto sieviešu, nākamo lauleņu romantiskās kopā būšanas mirklī ir emocionāli, ne tik daudz ķermeniski: “Kad viņi vieni, tad no trakulības ne vēsts. Tad viņi klusi un nopietni, it kā ne pieci nemācētu izskaitīt. Skatījās apkārt vien kā zagļi, jo tādos brīžos Pēteris viņai mēdza laupīt tos skūpstus. Arvien un arvien no jauna! Viņa gan pretojās visiem spēkiem, bet vēl nekad nebija noticis, ka viņš nebūtu dabūjis to, kas viņam nācās... Un skūpstu karstums liecināja, ka viņi zina, kas tie viens otram, ka tie ar sevi skaidrībā.”⁹⁹²

⁹⁹⁰ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 275.

⁹⁹¹ *Ibid.*, 276.

⁹⁹² *Ibid.*, 301.

Vāciešu seksualitāte parādās kā saasināti uztverta – svētulīgi šķīsta vai divkosīgi netikumīga, kurpretim latviešu intimitātes tēlojumā ir lielāka variabilitāte, ārlaulības sakari lielākoties paliek bez tieša nosodījuma vai saskaras ar formālu nosodījumu, norobežošanas, taču atainoti kā pamatoti un tādi, kas nav pretrunā dziļākai, ne ārišķīgai un svētulīgai tikumībai. Netikumība ir marķēta ar piederību citai tautībai, pilsētas dzīvesveidu, zemu vai, gluži otrādi, augstu materiālu nodrošinājumu.

7.4. Ārlaulības sakari un prostitūcija kā koloniālo attiecību projekcijas

Papildus divējādi interpretējamu ieteikumu Laurim “izdoties par kādu vācu vagares dēlu no laukiem”, Rābemaņa izdomātam stāstam, kādēļ Pēteris Krauklītis ir vienlīdz latvietis un vācietis,⁹⁹³ romānā vairākkārt aktualizēts ārlaulības sakaru un tajos dzimušo bērnu temats. Turklāt parādās atšķirības starp Pētera Krauklīša jaunības laiku un laiku, kad, nu jau abiem satiekoties pilsētā, risinās Ērgļu Kārļa un Lūces attiecības.

Ir atšķirība kontekstā un vērtējumā, runājot par Matildi. Atainots nicinājums un morālisks nosodījums gan pret Matildi, gan viņas māti.⁹⁹⁴ Turklāt autors pieļauj nekoncekvenci, no vienas puses, apgalvojot, ka Matildes māte nezina, kas ir tēvs, no otras puses, saka, ka runa par kalponīti, kuras apkampienos “noslīcis par dziļu” kāds augstzimis vīrietis. Pretruna ir acīmredzama, jo “kalponīte” zinātu, ar ko viņai bijis seksuāls sakars, sevišķi, ja runa ir par augstdzimušām personām. Kalpu dzīves ir tik strikti reglamentētas un to brīvības ierobežotas, ķermenis un pat reakcija uz to pakļauts stingrai kontrolei.

Ārlaulības sakaru izlaidums vai šī temata apiešana kontrastē ar uzkrītošu uzmanību, ko pievērsis G. Merķelis; šādu attiecību pastāvēšana, dzimušu bērnu tālāka dzīve šķiet pietiekami dokumentēta. Tādēļ šādi izlaidumi kļūst par apzinātiem un marķētiem. 19. gs. beigū un 20. gs. sākuma prese satur interesantas liecības šiem procesiem, kas parādās arī A. Deglava romānā. Piemēram, 1910. gada laikrakstā “Zemkopis” rakstā par krievu strādnieču ievešanu un darbaspēka trūkumu Vidzemes laukos slejā “Dažādas ziņas” korespondents “T.” no Vīciema (mūsdienās – Valkas novada Vijciems) ziņo: “Līdz šim strādnieku trūkuma mums nebija, bet tagad, kur daudz jaunavas atstāj ienīstos zemes darbus, izvēlēdamās sevīm “kungu dzīvi”, vaj pilsētas ar saviem ļauniem un kārdinošiem priekiem, kur dažā laba jaunava ir krituse netikumam un slimībam par upuri, – tas ir sajūtams.”⁹⁹⁵ Raksturīgi, ka datos par iedzīvotāju skaitu prese šajā laikā atsevišķi izdala

⁹⁹³ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 159.

⁹⁹⁴ “Viņas māte, maizes sieva, bija pārlatvojusies leitiēte. Kas tēvs bija, to viņa nezināja. Laikam katrā ziņā kāds no augstākas kārtas, kas kādā vājā brīdī bija sevi aizmirsies un noslīcis par dziļu savas kalponītes apkampienos [...]. Matilde tāpat bija karstas mīlestības bērns, un viņas asinīs vienojies žmaišu kaislīgais romantisms ar kāda dzimuša patricieša vai nobīļa eleganci un pārgalvīgo nolaidību.” *Ibid.*, 275.

⁹⁹⁵ Šo publikāciju papildina interesanta piebilde par vācu tautības strādniekiem: “Jāpiezīmē, ka muižnieki atzinuši krievietes resp. krievus kā lētuma, tā darba ziņā spējīgākus par saviem tautiešiem vācu kolonistiem

ārlaulības bērņus: “Caur dzimšanu iedzīvotāju skaits 1909. g. pavairojies Vidzemē par 7,915 dvēselēm. No min. gadā 33,743 dzimušiem bērņiem bij 2,160 ārlaulības bērņi.”⁹⁹⁶

Ārlaulības sakari ir izplatīti un nosodāmi. Šajā jautājumā patriarhālisms ir vistiešākā sasaistē ar koloniālismu. Reliģiskā piederība ir īpaši reglamentēta un neizbēgama; tā veido nepieciešamu (tostarp no likumdošanas viedokļa) nosacījumu cilvēka piederībai luteriskajai, katoļu, protestantu baznīcai, vecticībniekiem vai ticīgajiem ebrejiem, proti, jūdaistiem. Neviena no minētajām nepieļauj prostitūciju vai ārlaulības sakarus, tomēr izklaides ar “atklātības nārām” romānā parādās kā normalizēta, proti, nemarkēta uzvedība. “Legalizēta” – jāizprot pastāvēšanu likuma ietvaros; normalizācija izceļ tās nemarkētību; tā ir formalizēta uzvedība, proti, organizēta atbilstoši sava laika un sabiedrības uzskatiem un nepieciešamībām. Ir norādes par dažāda līmeņa bordeļiem, tostarp tādiem, kas paredzēti zemākajām aprindām. Piemēram, vācu valodā iznākošajā laikrakstā “Rigasche Stadtblätter” 1898. gadā publicēts mācītāja A. Eckharda (*A. Eckhardt*) uzstāšanās teksts kādā pilsētnieku sapulcē, aktualizējot uzraudzītas apmešanās vietas, kurās var palikt pilsētā ienākušie lauku iedzīvotāji; lai izvairītos no apmešanās nabadzīgajos, jaunajos pilsētas rajonos, kas minēti pat kā “zemākās klases bordeļi”: “..zemākā līmeņa krogi – tikšanās vieta dažāda veida dīkdieņiem un sliņķiem. Nereti tie ir slepeni bordeļi zemākajām sabiedrības aprindām. Pēdējā laikā arvien vairāk lauku apvidu mācītāji sūdzas par to, kā jaunieši no laukiem, kas nonāk pilsētā, bieži zaudē godu un tikumību caur kārdinājumiem, kuriem tie pakļauti iebraucamās vietās.”⁹⁹⁷

Tas, vai nemarkēta ir prostitūcijas pakalpojumu izmantošana, parādās tajā, ka Pētera vešana uz bordeļiem ir apliecinājums Fuchsinga rūpēm par viņu.⁹⁹⁸ Seko pietiekami izsmeļoši norādījumi par bordeļu iekārtojumu. Norādes par to, ka Pēteris nebija piedabūjams nekur “sānis” vai “trepēm augšā”, parāda, ka runa parasti ir par divstāvīgu telpu, kurā ir centrālā telpa, tiek lietots alkohols, notiek sarunas, dejas u. tml. Savukārt nostāk tajā pašā līmenī vai “trepēm augšā”, proti, citā stāvā, notiek seksuāla rakstura darbības ar klientu.

Seksuālo pakalpojumu organizācijai un pieejamībai kā blakus informācija tiek sniegta Fuchsinga un Perša brauciena aprakstā uz Kudrē viesnīcu: “Bija liela zāle, kurā spēlēja kameramūzika, un visi, kas vien vēlējās, varēja piedalīties pie dejas. Tāpat bija liels

---

no Krievijas.” T. (1910, jūnijs) No Vīceema. *Zemkopis*, 23.06.1910 (25).

⁹⁹⁶ J.D.L. (1910, jūnijs) Iz Vidzemes statistikas. *Zemkopis*, 23.06.1910 (25).

⁹⁹⁷ Eckhardt, A. (20. Oktober 1898) Ueber die Nothwendigkeit der Begründung einer Herberge zur Heimath. *Rigasche Stadtblätter*, 29.10.1898 (43).

⁹⁹⁸ “Fuchsing, kurš par viņu visādi gādāja, tikpat kā vecākais brālis, rūpējās arī par to, lai Pēteris iepazītos ar tām lielpilsētas vietām, kuras sauc par Zodomu un Gomoru. “Kulturas cilvēkam,” viņš sacīja, “vajag visu zināt... Citādi par to var sākt zoboties, ka tas ar pirkstu zīdāms... Viņam vajag arī redzēt, kā izskatās pie “atklātības nārām”...”” Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 276.

daudzums lielāku un mazāku atsevišķu istabu, kur visi tie varēja apmesties, kuri neapmierinājās ar vispārējo viesu istabu. Pa lielākai daļai izbraucēju pulciņi pie ēšanas un dzeršanas noņēma katrs savu istabu, bet pie dejas visi pulciņi sagāja kopā. Vai arī tādi, kas gribēja būt pilnīgi par sevi, paņēma lielāku istabu un dejoja tur pie līdzpaņemto harfenistu mūzikas.”

A. Deglavs izmanto eifēmismu “ļauņas sievietes” līdzās “atklātības nārām”, lai raksturotu prostitūcijas organizāciju Kudrē viesnīcā. Turklāt tā tūlītēji tiek kontrastēta ar “cienījamu” romantiku: “Ja atkal vīrieši vien brauca, tad šādām sabiedrībām drīz vien piesitās “ļauņas” sievietes, kas tos pavedina uz neceliem. Tādēļ tad arī bieži brauca līdz pašu cienīgās un viņu meitas, kuras tad savukārt iemīlējās savu tēvu komijos un kantoristos.”⁹⁹⁹ Telpas veidotas kā lielāka zāle, dažāda lieluma atsevišķas telpas, tostarp individuāli kabineti, kurus viesmīļi noteiktos gadījumos pieslēdz: “Fuchsings, kuram tās vietas pazīstamas, gāja pa garo koridoru zālei blakus uz priekšu, vai nevar te sadzīt kādu tukšu istabiņu, kur apmesties un pastellēt vakariņas. Meklēdams pēc vienas tādas, tas atrāva vaļā kādas durvis, kuras ķelneris aiz pārskatīšanās nebija pieslēdzis, bet istabiņā bija ievietojies kāds mīļš pārtis. Pie bagātīgi apkrauta galdiņa, uz kura pat netrūka ledus kubliņa ar “uzstādītu” šampanieti, kāds jauns vīrietis ar jaunu dāmu dzīvoja labu dienu. Pārsteiguma brīdī tā viņam sēdēja taisni uz klēpja un bija apķērusies ap kaklu.”¹⁰⁰⁰

Zīmīgi, ka A. Deglavs, kas trioloģijas pirmajā daļā īpaši pasvītro vācu “kundzības” apspiedošo, attīstību liedzošo, cilvēka dabiskās tiesības ignorējošo raksturu, atsakās to saskatīt sievietes pārvēršanā objektā un viņas ķermeņa ekspluatācijā. Ja attēlotie latvieši salīdzina krievu un vācu kungus, redz tajos gan atšķirības, gan paralēles, tad salīdzinošais aspekts tiek inaktivēts, kad runa ir par sievietes izmantošanu, kas vienlīdz attiecas uz turīgo t. s. vācu patricieti un pilsētā ienākušo latvieti. Ērgļu Kārļa novērojumi par vācu izcelsmes miltu kupci, vietējo mācītāju, vietējas saimniecības saimnieku parāda faktisku konkubinātu: “dzīvo kopā nelaulājies ar kādu paklīdušu sievieti”, uz ko tiek pievērtas acis.¹⁰⁰¹ A. Deglavs gan nesniedz informāciju, ar kādas tautības kalponi miltu kupcis uztur savas ārlaulības attiecības. Par spīti Klāras Bendt vārdam, līdzīgi kā Matiles pārtapšanā par šansonisti Grizeldes jaunkundzi, visticamāk, runa ir par latvieti vai jauktas tautības sievieti. Divkosību pastiprina gan naudas dāvanas pieminējums, ko “tas cienīgam mācītājam apsveicinoties it nemanot iespieda saujā”, gan saņemtā mācītāja svētība turpināt šādu

⁹⁹⁹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 316.

¹⁰⁰⁰ *Ibid.*, 317–318.

¹⁰⁰¹ “Plausis tagad pie viņa grib it kā atvainoties. “Nu, mīļo Kreisler, es jau kā baznīcas pērminders tur citu neko nevaru darīt! Es taču tev teicu: aizbrauc uz mācītājmuižu, salaulājaties... Bet tā... [...] “Bet es negrib nekād’ laulīšan’,” kupcis, it kā no odzes dzelzs, saviebās. “Tā laulīšan’ ir tik tād’ siev’s palaišan’... Ir tu ar to laulījies, viņš tev kaklakungs... Bet tā, ja nepatīk, var no man’s aiziet...” Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 38.

dzīvesveidu: ““Tā jau tik tāda izskaidrošanās, mīļo Kreisler, mācītājs beidzot piebilst. “Redziet, mums ir jāskatās uz šķīstu, kaunīgu dzīvošanu... Bet tā kā arī Plausis apliecina, ka viņa to virtšafti ved...” [...] “Nu tad jau tā lieta būtu noskaidrota,” mācītājs iebilst. “Ejat, mīļo Kreisler, ar dieva mieru!... Lai tas kungs arī turpmāk pašķir jūsu ceļus un apgaismo jūsu prātu...””¹⁰⁰²

Jānorāda, ka mūsdienu koloniālisma studijās seksualitāti neuzlūko kā tīri ķermenisku un bioloģisku cilvēka esamības pusi. Koloniālā kontekstā tā realizēta ciešā varas, koloniālās kultūras un reliģiskās interpretācijas kontekstā: “Drīzāk, atsaucoties uz Mišela Fuko darbu, viņi [koloniālisma pētnieki – *aut.*] uztver seksualitāti kā tādu, kas attiecas uz moderna diskursa domēnu, kas pozicionē šādu universālo, bioloģisko aspektu cilvēka ķermenī, kalpojot valsts disciplināro un regulējošo spēku mērķiem.”¹⁰⁰³

Analizējot seksualitātes, prostitūcijas un koloniālisma mijiedarbības tematu A. Deglava darbā, vērts apskatīt Luīzes Vaitas (*Luise White*) pētījumu par prostitūciju koloniālajā Nairobi (Kenija). Autore nonākusi pie būtiskiem secinājumiem saistībā ar darbaspēku migrāciju uz pilsētām (kas veido A. Deglava “Rīgas” pirmās daļas sižetisko pamatu, nezaudē aktualitāti romāna otrajā daļā “Labākās ģimēnīs”). Pati prostitūcija parādās kā viena no koloniālās varas izpausmēm. Šķietamām rūpēm par vietējo iedzīvotāju civilizēšanu un kristianizēšanu līdās nostājas ļoti praktiskas nepieciešamības un to organizēta nodrošināšana. Nairobi augšana, rūpniecības un tirdzniecības sakaru attīstība izraisīja strauju pieprasījuma pieaugumu pēc arvien jauna darbaspēka. Koloniālajai varai ir izdevīgi, ka pilsētās ienāk vientuļie vīrieši. Tādi, kādus simbolizē Pēteris, Fuchsings, mālēnietis Mārcis un viņa tēvocis Krustiņš, kā arī ventiņš Didžis, suits Andrejs utt. Šādu migrācijas procesu raksturo Fuchsings, pārspriežot ar Pēteri, ka ir saprātīgi īrēt Brikmaņa vīnūzī uz fiksētas rentes pamata: ““Katru gad’,” viņš sacīja, “Rīgai pieved arvien vairāk labības, ar katru gadu tiek vairāk izvests uz ārzemēm un celtas jaunas fabrikas... Vajag prast kalkulēt! Rīgai vajag lieliski augt, un līdz ar to celsies arī tavi apgrozījumi un tava peļņa. No sākuma varbūt ies knapāk, bet vēlāk var nopelnīt...””¹⁰⁰⁴

Koloniālā administrācija, kā to uzrādīja prostitūcijas izpēte koloniālajā Nairobi, ir ieinteresēta, lai pilsētā atrastos mobili, darbaspējīgi vīrieši, savukārt viņu sievas ar bērniem lai paliek laukos, kur nodrošina sev iztiku lauksaimniecības darbos. Savukārt migrantam ģimenes uzturēšana pilsētā nebūtu iespējama, līdz ar to “strādājošs vīrs par nelielu daļu

¹⁰⁰² Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 39.

¹⁰⁰³ Meiu, G. P. (2015, April) Colonialism and sexuality. A. Bolin & P. Whelehan (eds.). *The International Encyclopedia of Human Sexuality*. Wiley Online Library. <https://doi.org/10.1002/9781118896877.wbiehs093>

¹⁰⁰⁴ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 264.

savas algas varētu nopirkt gabaliņu veseluma, kas viņam nevar piederēt, kamēr viņš atrodas peļņā”¹⁰⁰⁵.

Jāsecina, ka latviešu ģimenes dzīve, seksualitāte, ārlaulības sakari, prostitūcija u. c. saistītie temati 19. gs. praktiski nav pētīti. Interese par šiem jautājumiem, tostarp kontekstā ar Padomju Savienības pārvaldes modeli Latvijā pēc inkorporācijas PSRS sastāvā, ir šaura un vairāk attiecas uz 20. gs., lai gan tieši 19. gs. un vēl agrākas vēstures pētniecība sniegtu daudz interesantas un noderīgas informācijas, jaunas ziņas par savpatno latviešu kultūru un tās attiecībām ar kristīgo baznīcu, ar vācu muižniecību; šīs ziņas vairāk pastāstītu par personas tiesībām un brīvībām, sniegtu jaunu aspektu salīdzinājumam latviešu stāvoklim Baltijā un pamattautu stāvoklim citās Eiropas zemēs. Mākslas teksta, tostarp literatūras, pētniecībai ir sava nozīme, taču to nepieciešams aplūkot salīdzināmā jeb sastatāmā aspektā un interdisciplināri.

Par seksualitātes un koloniālisma temata atspoguļojumu romānā “Rīga” secināms, ka krustojas vairākas uztveres dimensijas jeb plāni. Latviešu sociālekonomiska un vēlāk arī politiska emancipācija nenozīmēja aizsardzību sievietei, bet gan pastiprinātu pieprasījumu pēc prostitūcijas. Vērojami plaši izplatīti ārlaulības sakari un šādās attiecībās dzimušu bērnu problemātika, tostarp nodrošinot viņu nodošanu audzināšanai svešā ģimenē ar iespēju vēlāk atzīt par savu likumīgu pēcnācēju vai arī atzīt personas izcelsmi, proti, piederību vāciešiem. Tajā pašā laikā muižniecības balstītās un zemnieku finansētās baznīcas loma vietējās draudzes līmenī noteica nosodījumu un daļēju vai pilnīgu izolēšanos no vientuļajām mātēm, kas audzina ārlaulības bērnus. Sieviešu emancipācija vēlākā romāna gaitā parādās kā viens no jaunā sociālpolitiskā cīņu virziena dzinējiem.

---

¹⁰⁰⁵ White, L. (1990) *The Comforts of Home: Prostitution in Colonial Nairobi*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 39.

SECINĀJUMI

A. Deglava triloģija “Rīga” nav “tikai” kultūrvēsturisks romāns, kura galvenā vērtība ir 19. gs. otrās puses un gadsimtu mijas notikumu atspoguļojums, bet monumentāla apjoma literārs darbs, kura mākslinieciskie trūkumi nemazina tā vērtību postkoloniālisma studijās.

Šajā pētījumā tika izmantota semiotiskā metode, apvienojot divas savietojamas, ģenēzē nedaudz atšķirīgas pieejas: J. Lotmana pilnveidoto semiotisko vērojumu un itāļu semiotiķa U. Eko interpretatīvo semiotisko metodi.

Pētījumā apkopots plašs teorētiskais materiāls, izvirzot divus pamatuzdevumus: Latvijas īpatnā situācija un pieredze postkoloniālo pētījumu laukā. Nav jāpierāda, ka pēdējā tūkstošgadē latviešu tautas attīstība notika citu tautu tiešā kontrolē un ietekmē. Daļa autoru un pētnieku šo ietekmi uzskata par labvēlīgu, sevišķi sasaistē ar Rietumeiropas kultūru. Tomēr gan par situāciju Latvijas teritorijā un citviet Austrumu un Centrālajā Eiropā, gan par koloniālo situāciju kopumā nav noliedzams svešas varas negatīvais iespaids uz vietējo kultūras attīstību. Šis jautājums plaši iztirzāts promocijas darba otrajā un trešajā daļā. Netika izvirzīts uzdevums izšķiroši pierādīt koloniālismu Latvijā, tomēr tas tiek vispusīgi aplūkots, minot argumentāciju par labu koloniālajai situācijai.

Tiek secināts, ka apstākļi lauku apvidos 19. gs. būtiski atpaliek no tendencēm Rietumu Eiropā.¹⁰⁰⁶ Salīdzinot, piemēram, oriģinālliteratūras klāstu, kas Latvijā pieejams latviešu un vācu valodā, sliktāks stāvoklis personas tiesību aizsardzības jomā – tas ir uzskatāms par būtiskiem kritērijiem apspiestības un koloniālisma pamatošanai. Nav ignorējams pašu kolonizējamo kultūras un sabiedrības pārstāvju viedoklis, tostarp zemnieciskā elementa kritika: “Zemnieks bija šķirts no izglītības un kultūras vērtību baudīšanas, bet valdošo šķiru vidi, apģērbu, paradumus viņš uztvēra naidīgi, mitoloģizēti, nesaprotot to jēgu un nozīmi. [...] Šāda vēstures izpratne joprojām nereti izpeld mūsdienu latviešu sabiedrības vidē, kurā pārsvaru ņem mītiskais pirmsākums, un gadsimti saplūst vienā plaknē.”¹⁰⁰⁷ Tā ir atsauce uz padomju perioda tendenci konfliktu un atšķirīgo tiesību, iespēju apjomu skatīt caur sociālo slāņu pretrunām.

Argumentēts ir viedoklis par vācbaltiešu lomas pārvērtēšanu no klaji negatīvas uztveres, kāda bija Latvijā līdz valstiskās neatkarības zaudēšanai Otrā pasaules kara laikā, līdz pozitīvajam revizionismam mūsdienās: “Mēs esam sākuši vērtēt Baltijas vāciešus vai vācbaltiešus (kā būtu pareizāk sacīt) ne tikai kā latviešu tautas apspiedējus un nīdējus, bet

¹⁰⁰⁶ Oberlenders, E. (2012) Agro jauno laiku koncepts un Igaunijas, Vidzemes un Kurzemes vēsture (1561–1795). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 84 (3), 22-49

¹⁰⁰⁷ Lancmanis, I. (2004) Kurzemes hercogiste – mūžīgais un efemērais [lekcija nolasīta 24.09.2004 Rundāles pilī]. *Latvijas Zinātņu Akadēmija*. 02.05.2008. Pieejams: http://ww3.lza.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=166 &Itemid=62 (skatīts 04.11.2012)

arī kā svarīgu saistības elementu ar Eiropas kristiānisma tradīcijām, kā kultūras un civilizācijas nesējus šī vārda īstajā nozīmē, turklāt jo daudz un jo dažādos aspektos.”¹⁰⁰⁸

Postkoloniālā kritika un informācija par svarīgākajiem darbiem, zinātnes un sabiedriskās domas attīstību šajā pētījumu laukā tikai ienāk Latvijā. Primāri tā orientēta uz padomju perioda pētniecību. Jaunāko notikumu kontekstā, proti, Krievijas sāktais karš Ukrainā, kas medijos tiek apzīmēts kā imperiālistisks un pat koloniāls, aktualizē šī perioda pētīšanu postkoloniālo studiju vērtējumā. Vienlaikus tas nozīmē iepazīšanos ar plaāku postkoloniālās kritikas teorētisko bāzi un koloniālajām pieredzēm citās pasaules daļās. Ilgākā laikā tas varētu aktualizēt interesi par 19. gs. un agrāku vēsturi Latvijā. Mūsdienā Latvijas kultūra izriet no šīs vēsturiskās pieredzes, kolektīvās atmiņas.

Kolektīvā atmiņa, kas ir sociāls konstrukts, nevis “reāls” fakts, arvien atrodas aktīvās transformācijas fāzē. Uzskatāms piemērs ir sabiedrības reakcija uz mākslas filmu “Nameja gredzens” (vācu valodā iznāca ar nosaukumu “Die letzte Schlacht” – “Pēdējā cīņa”, 2018). Lai gan vēsturnieku kritizēta, šī filma sabiedrības daļai bija vienīgā sasaiste ar Latvijas teritorijas ieņemšanu un latviešu cilšu pakļaušanu. Tādējādi ir pamats runāt par to, ka nepietiekama interese par noteiktu vēstures periodu un pētniecības aspektu satur vienpusības, izkropļotas uztveres riskus, kam savukārt ir visplašākais iespaids gan uz kultūras teksta attīstību kopumā (mākslas darbos), gan sabiedriski politisko diskursu.

Postkoloniālā kritika un Latvijas apstākļu skatīšana kopsakarā ar koloniālajām pieredzēm veicinās padziļinātu izpratni, mazinās būtisku izkropļojumu amplificēšanu mākslā un zinātnē, radīs jaunus secinājumus par tiem aspektiem, kas ļauj Latvijas pieredzi ierindot starp citām koloniālajām pieredzēm, salīdzinājumā, piemēram, ar apstākļiem Īrijā līdz neatkarīgas republikas izveidei. Šāda apzināšanās palīdzēs pārvarēt pagātnes koloniālā stāvokļa radītus izrūkumus, izprast, kādēļ latviešu pieredze nav atrodama agrāku laiku literatūrā, mākslā un mūzikā, un nepieļaut, lai šī negatīvā inerce turpinātos. Ir pamats uzskatīt, ka koloniālā trauma neļauj pilnvērtīgi dzīvot iegūtās brīvības apstākļos. Pētījumā citētais mediķis, postkoloniālā stāvokļa pētnieks F. Fanons norāda, ka koloniālās traumas pilnvērtīgai pārvarēšanai nepieciešama vardarbība no agrāko kolonizējamo puses; tomēr šāds viedoklis vēlāk mainās, demonstrējot, ka ārpus konkrētajiem apstākļiem tas nesaturētu faktisku pamudinājumu uz vardarbību.

Pētījuma uzdevums nav pierādīt koloniālismu Latvijā, bet gan identificēt koloniālisma stāvokli raksturojošas zīmes un konstatēt tās A. Deglava romānu triloģijā “Rīga”. Ievērojot semiotikas teorētisko ietvaru, koloniālismam raksturīgās zīmes mērķtiecīgi aprakstītas kā struktūra, nevis izolētas un sporādiskas. Ir izdevies radīt zīmju

¹⁰⁰⁸ Stradiņš, J. (1990) Vācbaltieši Latvijas kultūras kopībā. *Literatūra un Māksla*. 13.01.1990 (2).

katalogu dažādās privātās un sabiedriskās dzīves jomās. Netika izvirzīts uzdevums atklāt visas iespējamās zīmes vai to kombinācijas; jau pašreizējā izpētes līmenī promocijas darbam ir pārsniegts ieteicamais lappušu skaits. Centieni radīt visaptverošu koloniālisma zīmju katalogu novestu pie krietna teksta apjoma, turklāt būtu nepieciešams aptvert plašāku periodu, paplašināt pētījuma korpusu. A. Deglava triloģija ir pateicīgs materiāls postkoloniālajām studijām. Jāatceras, ka koloniālo situāciju veido divi pretēji vērsti, bet cits citu papildinoši elementi – kolonizators un kolonizējamais.

Būtu nepieciešams turpināt metodisku zīmju un zīmju kombināciju kartēšanas darbu par plašāku literatūras korpusu latviešu valodā, iespējams, pat mēģināt pielietot šo metodi arī darbā ar tulkoto literatūru, kurai bija liela loma 19. gs. Tulkotās literatūras pārsvars pār latviešu oriģinālliteratūru minēts triloģijas otrajā daļā “Labākās ģimējas. Pirmā puse”, ļaujot pamatoti runāt par marķētu stāvokli A. Deglava un viņa radīto varoņu uztverē. Jāpievēršas arī vācbaltiešu literatūrai. Apzinoties, ka latviešu un vācbaltiešu autori, dažādu iemeslu vadīti, neaplūko latviešu situāciju kopsakarā ar vāciešu/vācbaltiešu, krievu un poļu stāvokli Latvijas teritorijā, ir pamats uzskatīt, ka sabiedrību ietekmējošs fenomens manifestējas acīmredzamu zīmju vai zīmju kombināciju veidā. Līdz ar to postkoloniālās studijas to plašākā nozīmē ir vācbaltiešu teksta pētniecība, tādēļ nav pamata bažām, ka tas mazinās vēsturiskās pieredzes iespaidu saistībā ar Rietumeiropas kultūrvēsturisko telpu. Drīzāk otrādi – respektējot būtiskas atšķirības latviešu un vācbaltiešu sabiedrībās, tā demonstrēs mūsu apstākļiem unikālo sadzīves un kultūru mijiedarbības modeli. Šajā jautājumā jāatsaucas uz Ž. P. Sartra hēgeliānisko saimnieka un kalpa (citkārt – verga) veidojošo modeli darbā “Antisemīts un žīds”. Proti, kalps un viņa priekšstati konstruē saimnieku, analogiski kā saimnieks konstruē kalpu; antisemīts veido “žīdu”, un otrādi.¹⁰⁰⁹ Jāatzīst, ka pat 80 gadus vēlāk tas vēl arvien skar politiski un sociāli jutīgus tematus; pētījumā minēts tieši teorētiskā ietvara dēļ un kopsakarā ar otrajā daļā pieminēto hegeliāniskās dialektikas modeli. Ž. P. Sartra darbs rada aktuālu problēmu Latvijas un latviešu piemērā – vai tiešām kalpa/“žīda”/kolonizējamā ziņā paliek izvēle nepieņemt varas pozīcijā esošā saimnieka/antisemīta/kolonizatora konstruēto lomu?

Laikmeta iespēju izpēte un to izmantošana sociālas, kultūras un politiskas emancipācijas labā parādās A. Deglava triloģijā. Ņemot vērā, ka tā ir būtiska no kolonizatora un kolonizējamā attiecību dinamikas viedokļa, objektīva “vērošana” un fiksēšana ietilpst darba uzdevumos. Iespējams izvērst teorētisku diskusiju par to, cik plašas bija latviešu tiesības, vai tās tika izmantotas pilnībā, vai noteiktu apstākļu ietekmē latvieši nav izmantojuši visas tiem sniegtās iespējas un kādēļ? Šie jautājumi iederas

¹⁰⁰⁹ Sartre, J.-P. (1995) *Anti-Semite and Jew*. Schocken Books.

postkoloniālisma studijās un ir hipotētiski tādēļ, ka nevar mainīt vēsturi. Pieļāvuma formā iespējams iedomāties, ka var būt iespaids citu literāro darbu interpretācijā, piemēram, aplūkojot muižkunga un zemnieku attiecības Brāļu Kaudzīšu romānā “Mērnīeku laiki”; tas aktualizē izpratni par t. s. pikareskajiem motīviem latviešu literatūrā u. tml.

Diskusijā par pētījuma metodoloģisko ietvaru nācās risināt teorētisku problēmu, kā identificēt zīmes un aprakstīt zīmju identificēšanas metodi. Tas nepieciešams tādēļ, ka viens no zinātnisko metožu svarīgākajiem uzdevumiem ir radīt pārbaudāmu pētījuma rezultātu. Saprotams, ka humanitārajās un mākslas zinātnēs atkarotajamība izpaužas atšķirīgi no eksaktajām un sociālajām zinātnēm, taču šīs īpašības ne tikai nezaudē jēgu, bet ir būtiskas plašākā interdisciplinārā diskursā un vienas zinātnes ietvaros. Tas nodrošina pētniecības kvalitāti un padara pētījumu objektīvu, nošķirot pierādījumus un secinājumus no nepārbaudītiem pieņēmumiem.

Galvenais paņēmiens zīmes identificēšanā ir delimitācija – tiek identificētas fenomena “robežas”. Lietderīgs paņēmiens šajā ziņā ir gan R. Jakobsona minimālo pāru teorija, pēc analogijas, piemēram, aplūkojot “augstās” un “zemās” vietas. Klosters pagrabā vai Jūrmalas villas salonā notiek būtiskas statusa izmaiņas, Pēterim mainās vārds (viņu dēvē par Persi un uzskata par vācu izcelsmes), uzvedība, apģērbs. Līdz ar to telpām identificējama “augstuma” atšķirība, iespējams diskutēt par plašākām semantiskām un semiotiskām atšķirībām. Cits piemērs ir tērpa materiāls. Ne tikai piegriezums, bet materiāla izvēle var būt saistīta ar piederību kolonizatora vai kolonizējamo sabiedrībai, privileģētajai vai neprivileģētajai sabiedrības daļai. Zemnieku Mīkumu meita var atļauties krinolīna drēbes un sīkbodnieka meitas statusam atbilstošas iespējas, taču vācbaltiešu guvernante Faustīne viņu aprāj, ka krinolīns nav paredzēts viņas kārtas cilvēkam. Konkrētajā piemērā redzams, kā pārklājas “kārtas” un tautības.

Cits mehānisms zīmju identificēšanā un izskaidrošanā ir saistīts ar interpretācijas funkciju. Pārkodēšana (kodu atšķirību nodrošina mākslas teksts zinātnes valodā) ļauj identificēt zīmes un to apjomu. Tas savukārt nozīmē, ka iespējams pavadošajā tekstā (kontekstā) un plašākā kontekstā identificēt un aprakstīt to nozīmes. Atsevišķos gadījumos triloģijā šī interpretācija kļūst acīmredzama, nodrošinot paralēlu vācu un latviešu valodu lietojumu. Dažkārt autora nostāja un situatīvais konteksts sniedz tūlītēju norādi, ka nav runa par neitrālu apzīmējumu, bet gan koloniālās situācijas aprakstam būtisku elementu un zīmi.

Citkārt lietderīga ir teksta pārkodēšana citā sistēmā (semiotikā tas uzskatāms par tekstu), piemēram, lingvistisku aprakstu var sastātīt ar grafisku atveidu. Tāds var būt pilsētas topogrāfisks attēls, laikmeta Rīgas panorāmas siluets vai tā atveids uz pudeles

etiķetes – tie ir reāli piemēri, kas izmantoti procesā vai minēti A. Deglava tekstā. Pēteris Krauklītis, pirmo reizi uzlūkojot Rīgu no Daugavas kreisā krasta, velk paralēles ar ikonisko (līdzībā balstīto) un indeksīvo (noteiktu lielumu savstarpējas attiecības paužošanas) zīmi – Rīgas siluetu uz pudeles etiķetes. Grafiskā, lingvistiskā un grafiskā teksta lingvistiskās interpretācijas sastatījums uzrāda interesantus un koloniālo attiecību kontekstā būtiskus elementus. Fabrikas skursteņi, kas parāda latviešus kā darbaspēku, nostāda uz progresa vektora, baznīcu torņi, kas vēsta par dalījumu vāciskajās un latviskajās draudzēs, Rīgas pils un tās polisemantiskums – identificējami pārkodēšanas un reinterpreterēšanas procesā. Piemēram, citadele, grāvji, vaļņi, torņi, baznīcas un atsevišķi nami var tikt izzīmēti, turpretim tirgus nojumes vai trūcīgāko iedzīvotāju būdiņas – ne. Citiem nolūkiem tapušā attēlojumā var būt redzamas minētās būdiņas, savukārt tradicionāli nozīmīgiem laicīgās, reliģiskās un saimnieciskās varas lokusiem būs tikai references nozīme.

Ņemot vērā darba mērķi – identificēt koloniālo tekstu kā atsevišķi izdalāmu slāni pētāmajā mākslas tekstā –, pētījumā netiek aplūkotas visas iespējamās attiecības, notikumi, personāži un sižeti, kas realizēti literārajā darbā. Virzīt notikumus ar varoņu privātās dzīves, sabiedriski politiskās darbības un profesionālo mērķu palīdzību – tam nav būtiskas nozīmes. Kurpretim svarīga ir attieksme pret citām tautībām, ja iespējams identificēt, ka tā nav izolēta, semiotikas valodā runājot – ir marķēta vai nemarkēta. Pat šajā līmenī, izvēloties, kura zīme un kādēļ ir būtiska, parādās metodes subjektīvisms. Jāatzīst, ka šādas metodes izmantošana prasa plašu skaidrojumu un pamatojumu – no aplūkojamo fenomenu kopuma atlases līdz rezultātu interpretācijai.

Paveiktā darba rezultātā iezīmēta kolonizatora un kolonizējamā dihotomija, kur vienā pusē ir latviešu dzimtcilvēks, vēlāk – lauku saimnieks, kalps – gājējs, bet otrā pusē – vācbaltiešu aprindas, sākot no guvernantēm līdz augstākajai muižniecībai. Jāievēro, ka rezultātam nav jāpierāda vēstures pētniecības gaitā apliecinātie fakti, pieņēmumi vai nostājas. Literatūra ir ficcionalizēta pasaule (*fictional world, fictional universe*), literārs teksts ir vistiešākajā saskarē ar cilvēka prāta iezīmi – aktīvu atmiņu veidošanas un transformācijas procesu. Individīda atmiņas ir pakļautas citu atmiņu ietekmei¹⁰¹⁰, kolektīvās atmiņas var nebūt tieši saistītas ar individuālo pārdzīvojumu, sevišķi sākotnējās uztveres līmenī. A. Deglavam, kurš ir dzīvojis aprakstītajā periodā, bija nepieciešams apelēt pie citu, gados vecāku laikabiedru atmiņām, lai radītu, viņaprāt, pilnvērtīgu laikmeta ieskici. Tādējādi kolektīvās atmiņas vai pieņēmumi par 19. gs. mūsdienu cilvēkam var ievērojami atšķirties no 20. gs. sākumā strādājoša rakstnieka priekšstatiem, no vēsturiskā fakta laikā, kurš atspoguļots literārajā darbā. Līdzība vēsturnieku un literatūrzinātnieku secinājumos

---

¹⁰¹⁰ *memory conformity* un *social contagion of memory*

noteiktā aspektā var veidoties, ja runa ir par attieksmēm pret vēsturisku faktu vai atmiņām par to. Šajā ziņā literatūra var kalpot par “kultūras repozitoriju”¹⁰¹¹.

Pētījumā izmantotā metode ir subjektīva, jo ir atkarīga no pētnieka spējām analizēt aplūkojamo tekstu,¹⁰¹² interpretācija nav piesaistīta pētnieka personai, bet gan plašākam kultūras laukam, kurā pētnieks darbojas vai attiecībā pret kuru tiek pozicionēts pētījums. Tendence iztulkot koloniālo mantojumu kā pozitīvu, saimniecisku, sociālu, politisku attīstību veicinošu ir tikpat noturīga kā koloniālās atkarības un tās seku nesaudzīga kritika. Vairākkārt darbā tiek minēta svinību aina Rābemaņu Jūrmalas villā, kurā uzsvērti runāts par to, kā tiek manipulēta un ierobežota informācija, kas nonāk līdz latviešiem. Tam ir būtiska loma koloniālo zīmju katalogā, kas apskatīts promocijas darba trešajā daļā.

Koloniālo situāciju raksturojošs ierobežojums, kas veido trilogijas pirmās daļas konfliktu, ir liegums organizēties biedrībās. Šis jautājums aplūkots zinātniskajā rakstā, kas sagatavots un pieņemts publicēšanai izdevumā “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls”. Literatūrzinātne nerada viena vai otra reālās dzīves fakta identificēšanu aplūkojamā laikmetā. Taču literatūra var atspoguļot ne mazāk svarīgu aspektu – cik attiecīgā problēma šķita svarīga plašākā kultūras kontekstā. Piemēram, no vācbaltiešu skatpunkta Rīgas Politehniskā institūta izglītība un diploms būtiski neietekmē latviešu statusu. Kurpretim latviešu studentiem tas nodrošina ievērojamu statusa kāpumu, arī citas saimnieciskās un sabiedriski politiskās iespējas. Ne mazāk svarīgs piemērs ir latviešu sīkbodnieki, piemēram, Mikumi. Taču A. Deglavs eventuāli parāda šo uzņēmēju slāni kā svarīgus, lai radītu idejisku, finansiālu pamatu tālākiem sociālas, politiskas un nacionālas emancipācijas centieniem. Tiek signalizēta neviennozīmīga attieksme pret šo Rīgā ienākušo latviešu slāni no latviešu augstākās sabiedrības (“Labākās ģimilijas”). Ir pamats domāt, ka te izpaužas koloniālismam raksturīga situācija – kolonizatora attieksmju pārmantošana. Šo jautājumu būtu lietderīgi pētīt atsevišķi; ir norādes, ka vācbaltiešu sabiedrībā sīkpoliņību, ko raksturoja nelieli uzņēmumi, uztvēra pozitīvāk (nemarkēti) nekā latviešu sabiedrībā, kas, visticamāk, pārņēmusi attieksmi nevis pret veikalniekiem, bet tieši pret latviešu veikalniekiem. Līdzīgi kā romānā aprakstītajā piemērā par vācbaltiešu cunftīgo amatnieku cīņu pret latviešu ienākšanu amatniecībā un savu darbnīcu turēšanu, konkurenci negatīvi uztvēra arī citās saimnieciskās darbībās. Tā izpaužas latviešiem atvēlētās “zemās” un vācbaltiešu ieņemtās “augstās” vietas pretnostatījums. Latviešu ienākšana pilsētā tiek

¹⁰¹¹ Pasco, A. H. (2004) Literature as Historical Archive. *New Literary History*, 35 (3), 374.

¹⁰¹² Jēdziens “teksts” semiotikas izpratnē gan Tartu-Maskavas semiotikas skolas tradīcijā (J. Lotmans), gan U. Eko interpretatīvajā semiotikā var tikt lietots par sistemātisku fenomenu, kam ir jebkāda komunikatīva nozīme un struktūra, kurā identificējami gan atsevišķi elementi (pēc analogijas ar valodu – fonēmas, morfēmas, leksēmas), gan noteikti principi to kombinēšanai (gramatika). Viens no šāda teksta piemēriem ir arhitektūra un mode.

uzlūkota ar bažām, taču darbs fabrikās tiek atbalstīts. Mācīšanās vācu skolās izsauca vācbaltiešu nievas; to uzskata par negatīvu parādību, tāpat kā vācu personvārdu piešķiršanu latviešiem. Taču latviešu ienākšanai vācu draudzēs šķēršļi netiek likti. Tie ir fakti literāra darba analīzes līmenī un veido references sistēmu atšķirīgām attieksmēm.

Jāpiebilst, ka latviešu un vācbaltiešu dihotomija neizsmēļ visu starpetnisko attiecību sistēmu. Vēstures pamatfakti un aplūkojamais literatūras korpuss šajā sistēmā ietver arī krievus, strūgu poļus, leišus, ebrejus, angļus un Brazīlijas pamatiedzīvotājus. Semiotiskā analīzē tie nav vienkārši pieminējumi, bet gan jēgpilna informācija, kas, interpretējot kontekstā ar citu informāciju, piemēram, norādēm par “augstajām” un “zemajām” vietām, ceļiem un robežām, tranzītu un starpstāvokļiem (“intersticitāti”), veido jaunu, telpisku konfigurāciju, kurā projicējas koloniālās attiecības.

Veiktais pētījums koloniālo attiecību semiotiku ļauj uzskatīt par daudzšķautņainu laikā un telpā noritējušu procesu, kurš savu “telpisko” raksturojumu saglabā kultūras tekstā. Pētījums ir atsauce uz tādām dziļākas struktūras binārām opozīcijām semiotikā kā “centrs – perifērija”, “augša – apakša”, “savējais – svešais”, “sagrālais – laicīgais” un aplūko būtiskākos koloniālo attiecību un to semiotikas aspektus, kas aktuāli ne tikai konkrēta autora daiļradē, bet plašākā cittaute literatūras korpusā. Šo darbu iespējams turpināt, detalizējot, kā koloniālisms un tā uztvere izpaudās ikdienas sadzīvē muižu apriņķos, izglītības iestādēs, baznīcās utt. Turpinot šī posma pētniecību, būtu lietderīgi līdzīgu analīzi veikt par ekscerpēto vācbaltiešu literatūras korpusu, laikmeta presi. Tekstu interpretācija un savietošana semiotiskas analīzes procesā veidos produktīvu pamatu gan jaunām atziņām, gan tālākiem pētījumiem, salīdzinot latviešu un vācbaltiešu, citu aplūkojamajā periodā Latvijas teritorijā dzīvojošo etnosu skatpunktus. Romānā minēto tautību redzējums par latviešu un vācbaltiešu attiecībām sniegtu jaunu dimensiju par koloniālā stāvokļa izpratni, par laikmeta un etnopsiholoģisko dinamiku, kurā kristalizējas latviešu nacionālā ideja un veidojas apstākļi neatkarīgas un suverēnas Latvijas valsts pasludināšanai.

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

Avoti

1. Aspazijas piezīmes RuA (34.–35. lpp.). Raiņa vēstule Aspazijai Rīgā, 1894. gada 18. maijā. *Teksts un komentāri – Rainis un Aspazija*. (b.d.). Pieejams: <https://runa.lnb.lv/en/objects/61771/> (skatīts 06.04.2022)
2. Deglavs, A. (1893) *Latviešu attīstības solis: no 1848. līdz 1875. g.* Rīga: J. Brigadera un F. Geliņa ģeneralkomisijā.
3. Deglavs, A. (1912). *Rīga. Kulturwesturisku romanu triloģija no Augusta Deglava*. 1. Rīga: D. Zeltiņa apgādībā.
4. Deglavs, A. (1927 [1911]) *Rīga. Kulturvesturisku romanu triloģija*. Pirmā daļa. Patrioti. Augusts Deglavs. (1927) Kopoti raksti. V. Rīga: J. Rozes apgādībā.
5. Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
6. Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
7. Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. III. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
8. Deglavs, A. (1980 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: “Zvaigzne”.
9. Deglavs, A. (1926) *Rīga: Kultūrvēsturisku romanu triloģija*. II. Rīga: J. Rozes apgādībā.
10. Deglavs, A. (1890) *Vecais pilskungs. Stāsts iz klaušu laikiem*. Augusts Deglavs. (1928) Kopoti raksti. II. Rīga: J. Rozes apgādībā.
11. Deglavs, A. (1906) *Augusta Deglava autobiogrāfija*. Augusts Deglavs. (1927) Kopoti raksti. I. Rīga: J. Rozes apgādībā.
12. Grīns, A. (1989 [1931]) *Nameja gredzens*. Rīga: Zinātne.
13. Kipling, R. (1897) The White Man’s Burden. [Poem] *The Kipling Society website* http://www.kiplingsociety.co.uk/poems_burden.htm (skatīts 01.06.2020)
14. Shepherd, S. H. R. L. (2015) *Pharos IV: Travelers*. Wisconsin Masonic Research Lodge.
15. Tomsons, R. (1875) Svētķu runa, tureta no R. Tomsona Rīgas Latviešu biedrības gadasvētkos tai 19. februārī 1875. *Mājas Viesis*. 22.03.1875 (12).
16. Upīts, A. (1912) Pēdējais latvietis. Patriotisks stāsts ar bēdīgām beigām. *Domas*. 1–12 (01.01.1912–01.12.1912).

Literatūra

17. Aberbergs, J. (1932) Rīgas pilsētas vēsture. Līventāls, T.; Sadovskis, V. (red.) (1932) *Rīga kā Latvijas galvas pilsēta: Rakstu krājums Latvijas republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*. Rīga: Rīgas pilsētas valdes izdevums.
18. Ante, K. (2011) *Kurzemes guberņas kristīgās draudzes 19. gs. otrajā pusē: Konfesionālisma iezīmes*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
19. Austin, G. (2010) *African Economic Development and Colonial Legacies. International Development Policy*. (1). Graduate Institute of International and Development Studies.
20. Bahtin, M. M. (1975) *Formy vremeni i xronotopa v romane. Očerki po istoricheskoj poetike* [Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике]. Moskva.
21. Bart, R. (1975) *Osnovy semiologii*. G. K. Kosikov (per.) E. Ia. Basin & M. Ia. Poliakova (red.) (1975) *Strukturalizm: “za” i “protiv”*. Sbornik statei [Структурализм “за” и “против”. Сборник статей]. Moskva: Progress, 114–163.
22. Barthes, R. (1990) *The Fashion System*. Berkeley, LA, London: University of California Press.
23. Bhabha, H. K. (Spring, 1984) *Of mimicry and man: The ambivalence of colonial discourse*. *October*, 28, Discipleship: A Special Issue on Psychoanalysis, 125–133.

24. Blanton, R.; Mason, T. D.; Athow, B. (2001) Colonial Style and Post-Colonial Ethnic Conflict in Africa. *Journal of Peace Research*, 38 (4), 473–491. <https://doi.org/10.1177/0022343301038004005>
25. Blood, E. A. (2000) “Barbares Européens”: Colonial Oppression and Liberal Discourse in Barbault-Royer’s “Craon et les trois opprimés” (1791). *Historical Reflections / Réflexions Historiques*, 26 (3), 447–469. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/41299187> (skatīts 27.03.2020)
26. Blumbergs, A. J. (2008) *The Nationalization of Latvians and the Issue of Serfdom: The Baltic German Literary Contribution in the 1780s and 1790s*. Amherst, N.Y: Cambria Press.
27. Boruks, A. (2003) *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā: no senākiem laikiem līdz mūsdienām*. Jelgava: LLU izdevniecība.
28. Boyer, M. C. (1996) *CyberCities: Visual perception in the age of electronic communication*. New York: Princeton Architectural Press.
29. Bush, B. (2006) *Imperialism and postcolonialism* (1st ed). Harlow, England; New York: Pearson Longman.
30. Canonne, J. (Janvier 2012). Frantz Fanon : Contre le colonialisme. Consulté 14 décembre 2016, à l’adresse *Sciences Humaines website*: https://www.scienceshumaines.com/frantz-fanon-contre-le-colonialisme_fr_28199.html
31. Carrière, J.-C., Eco, U., & Tonnac, J.-P. de. (2011). *This is not the end of the book*. London: Harvill Secker.
32. Cerūzis, R. (2002) *Vācu faktors Latvijā (1918–1939): politiskie un starpnacionālie aspekti*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
33. Chaloult, N. B. & Chaloult, Y. (1979) The Internal Colonialism Concept: Methodological Considerations. *Social and Economic Studies*, 28 (4), 85–99.
34. Chandler, D. (2000 [1994]) *Semiotics for Beginners*: <http://visual-memory.co.uk/daniel/Documents/S4B/semiotic.html> (skatīts 21.01.2021)
35. Chandler, D. (2002) *Semiotics: The basics*. London; New York: Routledge.
36. Clausewitz, C. von. (1950 [1832]) *On War*. Vol. 1. Jazzybee Verlag.
37. Conrad, J. (1998 [1902]) *Heart of Darkness & Other Stories*. Wordsworth Editions Ltd.
38. Conrad, S. (2010) *Globalisation And The Nation in Imperial Germany*. Cambridge University Press.
39. Conrad, S. (2012 [2008]) *German Colonialism: A short history*. Cambridge University Press.
40. Čakravorti-Spivaka, G. (2014) *Vai pakļautie spēj runāt?* Rīga: Mansards.
41. Daija, P. (08.10.2020) Jānis Šteinhauers: latviešu uzņēmējs, manufaktūru un muižu īpašnieks. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/99835-Jānis-Šteinhauers> (skatīts 02.02.2021)
42. Damburs, E. (1951) Drūmās pagātnes lappuses. *Literatūra un Māksla*. 28.10.1951 (43).
43. Damburs, E. (1972, augusts) Ir, ko padomāt. *Karogs*, (8).
44. Davis, W. (2012) What is Post-Formalism? (Or, Das Sehen an sicht hat seine Kunst geschichte)//*NONSITE.ORG*.-Issue#7. Pieejams: https://nonsite.org/article/what-is-post-formalism-or-das-sehen-an-sich-hat-seine-kunstgeschichte#foot_1-4494 (skatīts 12.10.2020)
45. Degalvs, A. (1893) *Latviešu attīstības solis no 1848. līdz 1875. g.* Rīgā: J. Brigadera un F. Geliņa generālkomisijā.
46. Dilke, Ch. W. (1869) *Greater Britain: A record Of Travel In English-Speaking Countries During 1866 and 1867*. Vol. I. London: Macmillan and Co.

47. Dilke, Ch. W. (1903) Prefatory Note. *Civilisation in Congoland: A Story of International Wrong-doing*. London, P.S. King&Son, Orchard House, Westminster, v-vi.
48. Ding, E. (2016) Rethinking the Peircean trichotomy of icon, index, and symbol. *Semiotica*, 2016 (213), 165–175. <https://doi.org/10.1515/sem-2015-0134>
49. Chakrabarty, D. (2000) *Provincializing Europe: Postcolonial thought and historical difference*. Princeton University Press.
50. Di Salvo, M. (1983) Elementy teorii literaturnoi recepcii v trudakh Tynianova. *Revue des études slaves*, 55 (3), 419–423.
51. Djament-Tran, G. (2009) Urbi et Orbi: La trajectoire urbaine de Rome et les jeux d'échelles. *L'Espace Géographique*, 38 (4), 303–316.
52. Dobrovenskis, R. (2013) Kas to "Rīgu" kaldināja. Cimdiņa, A. (sast.) (2013) *Rīgas teksts. Augusta Deglava romānam "Rīga" – 100*. Rīga: Zinātne, 167–173.
53. Duhanovs, M. (b.d.) Baltvācu muižniecība un 1863. gada 9. jūlija likums. Krupņikovs, P. (sast.) (1990) *Vācija un Baltija. Rakstu krājums*. Rīga: Avots.
54. Dziļleja, K. (1932) Rīga latviešu literatūras spogulī. Līventāls, T.; Sadovskis, V. (red.) (1932) *Rīga kā Latvijas galvas pilsēta: Rakstu krājums Latvijas republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*. Rīga: Rīgas pilsētas valdes izdevums.
55. Dziļleja, K. (1932) Rīga vācu rakstnieku darbos. Līventāls, T.; Sadovskis, V. (red.) (1932). *Rīga kā Latvijas galvas pilsēta: Rakstu krājums Latvijas republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*. Rīga: Rīgas pilsētas valdes izdevums.
56. Ebert, K. (2004) Semiotika na rasput'e. Dostizheniia i granicy dualisticheskoi modeli kul'tury Lotmana/Uspenskogo [Семиотика на распустье. Достижения и границы дуалистической модели культуры Лотмана / Успенского]. *Forum Noveishei Vostochnoevropeskoj Istorii i Kul'tury*, (2), 1–16.
57. Eco, U. (1972) Towards a Semiotic Inquiry into the Television Message. P. Splendore (trans.) (1972) *Working Papers in Cultural Studies*, 3, 103–121. from T. Miller (ed.) (2003) *Television: Critical Concepts in Media and Cultural Studies*, (2). Taylor & Francis.
58. Eco, U. (1979 [1976]) *A Theory of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
59. Eco, U. (1986) *Semiotics and the Philosophy of Language*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
60. Eco, U. (1990) Preface. Yuri M. Lotman. (1990) *Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture*. Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis.
61. Eco, U. (1994) *Six Walks in the Fictional Woods*. A. Glebskaia (per.) (2003) *Shest' progulok v literaturnykh lesakh*. Sankt-Peterburg: symposium.
62. Eglīte, P. (2011) Padomju okupācijas demogrāfiskās, sociālās un morālās sekas Latvijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 86–105.
63. Einstein, A. (2016, September 6). *Albert Einstein on space-time*. *Encyclopedia Britannica*. Pieejams: <https://www.britannica.com/topic/Albert-Einstein-on-Space-Time-1987141> (skatīts 05.03.2021)
64. Eko, U. (1996) Predisloviie k angliiskomu izdaniuu [Предисловие к английскому изданию]. Iu. M. Lotman (1996). *Vnutri mysliaschix umov. Chelovek – tekst – semiosfera – istoriia* [Внутри мыслящих умов. Человек – текст – семиосфера – история]. Moskva: Iazyki russkoj kul'tury.
65. Eko, U. (2003 [1997]). *Piat' esse na temy etiki* [Cinque scritti morali]. Sankt-Peterburg, symposium.
66. Eko, U. (2004 [1968]) *Otsutstvujushchaia struktura. Vvedenie v semiologiiu*. [La struttura assente. Introduzione alla ricerca semiologica]. Sankt-Peterburg, symposium.

67. Eko, U. (2005 [1979]) *Rol' chitatelia: issledovaniia po semiotike teksta*. [Lector in fabula: la cooperazione interpretativa nei testi narrativi]. Sankt-Peterburg: symposium.
68. Eko, U. (2010 [2009]) *Sarakstu karuselis* [Vertigine della lista]. D. Meiere (tulk.). Rīga: Jāņa Rozes apgāds.
69. Elam, J. D. (2019) *Postcolonial Theory*. Elam, J. D. Literary and Critical Theory. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/obo/9780190221911-0069>
70. Emerson, R. (1969) Colonialism. *Journal of Contemporary History*, Vol. 4 (1). 'Colonialism and Decolonization', 3–16. Pieejams: <https://www.jstor.org/stable/259788> (skatīts 01.10.2014)
71. Fanon, F. (1963) *The Wretched of the Earth*. C. Farrington (trans.). Grove Press.
72. Fanon, F. (1968 [1961]). *The Wretched Of The Earth*. New York: Grove Press.
73. Fanon, F. (2002). *Les damnés de la terre*. Paris: La Découverte & Syros.
74. Fisher, M. (2010, November 17). Was British Colonialism Good or Bad for India? *The Atlantic*: <https://www.theatlantic.com/national/archive/2010/11/was-british-colonialism-good-or-bad-for-india/343366/> (skatīts 16.06.2016).
75. Fox Bourne, H. R. F. (1903) *Civilisation in Congoland: A story of international wrong-doing*. London: P. S. King & son.
76. Fox, J. J. (2014) *Explorations in Semantic Parallelism* (1st ed.). ANU Press. <https://doi.org/10.22459/ESP.07.2014>
77. Gasparov, B. M. (1994) Tartuskaia shkola 1960-h godov [Тартуская школа 1960-х годов]. Koshelev, A. D. (sost.) (1994) *Iu. M. Lotman i tartusko-moskovskaia semioticheskaia shkola*. Moskva: Gnozis.
78. Gramsci, A. (1996 [1947]). *Prison Notebooks*. Vol. 2 (trans. by J. A. Buttigieg, ed.). Columbia University Press.
79. Green, A. (2013) *Education and state formation: Europe, East Asia and the USA* (2nd ed.). New York: Palgrave Macmillan.
80. Green-Bartet, M. A. (2013) "The Loophole of Retreat": Interstitial Spaces in Harriet Jacobs's "Incidents in the Life of a Slave Girl." *South Central Review*, 30 (2), 53–72.
81. Grice, P. H. (1975) Syntax and Semantics. Vol. 3. *Speech Acts*. New York: Academic Press.
82. Güven, S. (2013) Post-Colonial Analysis of Joseph Conrad's Heart of Darkness. *Journal of History Culture and Art Research*, 2 (2), 79–87. <https://doi.org/10.7596/taksad.v2i2.233>
83. Hacht, A. M. (ed.) (2006) *Literary themes for students –race and prejudice: Examining diverse literature to understand and compare universal themes*. Detroit: Thomas Gale.
84. Harland-Jacobs, J. (2014) Freemasonry and Colonialism. *Handbook of Freemasonry*, 439–460. Brill. https://doi.org/10.1163/9789004273122_025
85. Hegel, G. W. F. (1967 [1807]). § 178. *Phenomenology* [Phänomenologie des Geistes] Haper & Row. Pieejams: <https://www.marxists.org/reference/archive/hegel/works/ph/phba.htm> (skatīts 21.05.2021)
86. Hegel, G. W. F. (1977 [1807]). *Phenomenology of Spirit* (J. N. Findlay, ed.; A. V. Miller, trans.). Oxford: Clarendon Press.
87. Hodge, B. & Kress, G. R. (1988) *Social semiotics*. Ithaca, N.Y: Cornell University Press.
88. Hoover, D. L. (n.d.) Quantitative Analyhsis and Literary Studies: History, Goals, and Theoretical Foundation. S. Schreibman & R. Siemens (eds.) (2008) *Companion to Digital Literary Studies* (Blackwell Companions to Literature and Culture).

- Oxford: Blackwell Publishing Professional. Pieejams:
<http://www.digitalhumanities.org/companionDLS/>
89. Hawkes, T. (2003 [1977]). *Structuralism and semiotics* (2. ed., reprinted). London: Routledge.
  90. Hawkins, H. (1979) Conrad's Critique of Imperialism in Heart of Darkness. *PMLA*, 94 (2), 286–299. <https://doi.org/10.2307/461892>
  91. Ivanov, A. V. (1998) *Uchebnoe posobie po izucheniiu literaturovedcheskih metodologii XX veka. Psixoanaliticheskaia kritika, strukturalizm, strukturno-semioticheskiy metod, mifologicheskaja kritika*. [Учебное пособие по изучению литературоведческих методологий XX века. Психоаналитическая критика, структурализм, структурно-семиотический метод, мифологическая критика]. Izdatel'stvo Mogilevskogo gosudarstvennogo universiteta im. A. A. Kuleshova.
  92. Jacobs, H. A. (c1860) *Incidents in the Life of a Slave Girl. Written by Herself*. (Second edition, 2003; L. M. F. Child, ed.). Boston: Published for the Author. Pieejams: <https://docsouth.unc.edu/fpn/jacobs/jacobs.html> (skatīts 03.03.2021)
  93. Jakobson, R. & Halle, M. (1956) *Fundamentals of Language*. Hague, Mouton&Co. 'S-Gravenhage.
  94. Jakobson, R. (1980) *The framework of language*. Ann Arbor: University of Michigan.
  95. JHA, B. K. (1988) Fanon's Theory of Violence: a Critique. *The Indian Journal of Political Science*, 49 (3), 359–369. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/41855881>
  96. Kalnačs, B. (2011) *Baltijas postkoloniālā drāma*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
  97. Kalnačs, B. (2013) Postkoloniālisms. Kalniņa, I. E.; Vērdiņš, K. (sast.) *Mūsdienu literatūras teorijas*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 413–445.
  98. Klaustiņš, R. (1907) *Latweeschu rakstneezibas wehsture skolam*. Rīgā: K. J. Sichmaņa apgādībā.
  99. Kļaviņš, K. (19.09.2013) Vēsturiskie mīti: Latviešu stereotipiskais pagātnes redzējums (II). *Latvijas Vēstnesis*. Pieejams: <https://lvportals.lv/viedokli/257856-vesturiskie-miti-latviesu-stereotipiskais-pagatnes-redzejums-ii-2013> (skatīts 12.12.2020)
  100. Keenan, K. (2018) Read Harder 2018: A Work of Colonial or Postcolonial Literature. *BookRiot.com*: <https://bookriot.com/2018/01/23/read-harder-2018-a-work-of-colonial-or-postcolonial-literature/>
  101. Kelertas, V. (2006) *Baltic Postcolonialism*. Amsterdam: Rodopi.
  102. Kohn, M.; Reddy, K. (2017 [2006]) Colonialism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*: <https://plato.stanford.edu/entries/colonialism/#Bib> (skatīts 12.06.2020)
  103. Konstantinov, M. V. (2016) Poniatie struktury u Iu. Lotmana i R. Barta [Понятие структуры у Ю. Лотмана и Р. Барта]. *Filosofija: Visnik Dnipropetrovs'kogo universitetu*. 2016 (1), 92–98.
  104. Krupņikovs, P. (1990) *Vācija un Baltija. Rakstu krājums*. Rīga: Avots.
  105. Lakoff, G. & Johnson, M. (2003) *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
  106. Lakomäki, S. & Kylli, R. & Ylimaunu, T. (2017, June). Drinking Colonialism: Alcohol, Indegenous Status, and Native Space on Shawnee and Sami Homelands, 1600–1850. *Native American and Indigenous Studies*. 4 (1), 1–29.
  107. Lancmanis, I. (2004) Kurzemes hercogiste – mūžīgais un efemērais [lekcija nolasīta 24.09.2004. Rundāles pilī]. *Latvijas Zinātņu Akadēmija*. 02.05.2008. Pieejams: http://ww3.lza.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=166&Itemid=62 (skatīts 04.11.2012)
  108. Lanquy, M. (2020) Nicolas Bancel, Pascal Blanchard, Gilles Boëtsch, Christelle Taraud et Dominic Thomas, Sexe, Race et Colonies. La domination des corps du

- xve siècle à nos jours: Paris, La Découverte, 2018. *Cahiers des Amériques Latines*, 1 (93), 212–220. <https://doi.org/10.4000/cal.11106>
109. Līdaka, S. (2013) Ieskats Rakstniecības un mūzikas muzeja krātuves materiālos par A. Deglavu. Deglava un Raiņa sarakste. Cimdiņa, A. (sast.) (2013) *Rīgas teksts: Augusta Deglava romānam 'Rīga' – 100*. Rīga: Zinātne.
  110. Lotman, Iu. M. (1970) *Struktura hudozhestvennogo teksta: semioticheskie issledovaniia po teorii iskusstva* [Структура художественного текста: семиотические исследования по теории искусства]. Moskva: Isskustvo.
  111. Lotman, Iu. (1984) O semiosfere. [О семиосфере]. Iu. Lotman (ot. red.) (1984) *Trudy po znakovym sistemam XVII* [Труды по знаковым системам XXVII]. Tartu: Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised.
  112. Lotman, Iu. M. (1988) *V shkole poeticheskogo slova: Pushkin, Lermontov, Gogol'* [В школе поэтического слова: Пушкин. Лермонтов. Гоголь]. Moskva: Prosvheshcheniie.
  113. Lotman, Yu. M. (1990) *Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture*. London & New York.
  114. Lotman, Iu. M. (1992) *Semiosfera: Kul'tura i vzryv*. Moskva: Gnozis.
  115. Lotman, Iu. M. (1992) *Stat'i po semiotike i tipologii kul'tury*. Tallinn: Александра.
  116. Lotman, Iu. (n.d.). *O metaiazyke tipologicheskikh opisaniy kul'tury* [О метаязыке типологических описаний культуры]. Iu. M. Lotman (1992). *Izbrannyye stat'i*. 1.
  117. Lotman, Iu. M. (1996) O poniatii geograficheskogo prostranstva v russkikh srednevekovykh tekstax. Vnutri mysliaschix umov. Iu. M. Lotman. *Chelovek – tekst – semiosfera – istoriia* [Внутри мыслящих умов. Человек – текст – семиосфера – история]. Moskva: Iazyki russkoi kul'tury.
  118. Lotman, Iu. M. (2000) *Semanticheskoe peresecheniie kak smyslovoi vzryv. Vdohnoveniie* [Семантическое пересечение как смысловой взрыв. Вдохновение]. Iu. M. Lotman (2000). *Semiosfera. Kul'tura i vzryv vnutri mysliaschih mirov. Stat'i. Issledovaniia. Zametki* [Семиосфера: Культура и взрыв...]. Sankt-Peterburg: Iskusstvo-SPB.
  119. Lotman, Iu. M. (2002) *Stat'i po semiotike kul'tury i iskusstva*. Grigor'eva, R. G. (sost.) Sankt-Peterburg: Akademicheskii projekt.
  120. Matias, C. E. (2016) Decolonizing the Colonial White Mind. In: *Feeling White. Cultural Pluralism Democracy, Socio-environmental justice & Education*. Rotterdam: Sense Publishers, 163–177 Pieejams: https://doi.org/10.1007/978-94-6300-450-3_11
  121. Meiu, G. P. (2015, April). Colonialism and sexuality. A. Bolin & P. Whelehan (eds). *The International Encyclopedia of Human Sexuality*. Wiley Online Library. <https://doi.org/10.1002/9781118896877.wbiehs093>
  122. Melton, J. V. H. (1988) *Absolutism and the eighteenth-century origins of compulsory schooling in Prussia and Austria*. Cambridge [England]; New York: Cambridge University Press.
  123. Memmi, A. (2003 [1957]). *The Colonizer and the Colonized*. Earthscan.
  124. Merķelis, G. (1999 [1796]) *Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimtena beigās*. Rīga: Zvaigzne ABC.
  125. Newton, K. M. (1988) Reception Theory and Reader-Response Criticism. K. M. Newton (ed.). *Twentieth-Century Literary Theory*. London: Palgrave.
  126. Nööth, W. (2011) From Representation to Thirdness and Representamen to Medium: Evolution of Peircean Key Terms and Topics. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, 47 (4), 445–481. <https://doi.org/10.2979/trancharpeirsoc.47.4.445>
  127. Oberlenders, E. (2012) Agro jauno laiku koncepts un Igaunijas, Vidzemes un Kurzemes vēsture (1561–1795). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 84 (3), 22-49.

128. Ozols, I. F. (2023) Koloniālisms un koloniālā situācija Latvijā kā potenciāla vēstures pētniecības un literatūrzinātnes problēma. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (118), 63.-86.
129. Ozols, I. F. (2023) Baznīca, biedrības un krogs – trīs atšķirīgi lokusi un socializācijas veidi Augusta Deglava romānā “Rīga”. *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā: rakstu krājums*, Nr. 28. Liepāja: LiePA, 161–172.
130. Pasco, A. H. (2004) Literature as Historical Archive. *New Literary History*, 35(3), 373–394.
131. Peirce, C. S. (1934) *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, Vol. V: *Pragmatism and Pragmaticism*. (Vol. 5; C. Hartshorne & P. Weiss, Eds.). Cambridge: Harvard University Press.
132. Peirce, C. S. (1998) *The Essential Peirce: Selected Philosophical Writings*, Vol. 2: 1893–1913 (Vol. 2; N. Houser & C. J. W. Kloesel, Eds.). Indiana University Press.
133. Peng, C. & Park, A. (2013) Mapping Interstitial Urban Spaces through Performing the City. *Leonardo*, 46 (5), 490–491. Pieejams: https://doi.org/10.1162/LEON_a_00650 (skatīts 03.03.2021)
134. Percival, G. Sir. (1965 [1952]) *The British Impact On India*. Archon Books.
135. Pierrehumbert, J. (1980) Teun A. van Dijk. *Text and context: Explorations in the semantics and pragmatics of discourse*. (Longman linguistics library, 21.) London: Longman, 1977. *Journal of Linguistics*, 16 (1), 113–119. doi:10.1017/S002222670000640X
136. Počs, K. (2003) Kā dzīvoja šejienes zemnieki. *Latvijas Vēstnesis*. 23.05.2003 (77). Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/75229> (skatīts 12.12.2021)
137. Potebnia, A. A. (1905) *Iz zapisok po teorii slovesnosti. Poeziia i proza. Tropy i figury. Mishlenie poeticheskoe i mificheskoe. Prilozheniia*. Har'kov.
138. Prokof'eva, V. Iu. (2005. novembris) Kategoriiia prostranstvo v hudozhestvennom prelomlenii: lokusy i toposy. *Vestnik OGU*, 87–94.
139. Propp, V. (1928) *Морфология сказки*. Leningrad: Academia.
140. Račevskis, K. (2001) Referāts: Par Baltijas valstīm postkoloniālisma gaismā. Pasaules latviešu zinātnieku II kongress. *Latvijas Vēstnesis*, 147, 16.10.2001.
141. Randall, P. Fr. S. (2021, May 14). On the Cenoscopic and the Idioscopic. Reality: *A Journal for Philosophical Discourse*. Pieejams: <https://realityjournal.org/2021/05/14/article-on-the-cenoscopic-and-idioscopic/> (skatīts 18.12.2021)
142. Rapport, N.; Overing, J. (2000) Qualitative and Quantitative Methodologies. N. Rapport & J. Overing (2000) *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*. London & New-York: Routledge.
143. Rego, R. L. (2020) Palmas, the last capital city planned in twentieth-century Brazil. *Urbe. Revista Brasileira de Gestão Urbana*, 12, e20190168. <https://doi.org/10.1590/2175-3369.012.e20190168>
144. Robinson, J. V. (2017, February). Market. *Encyclopedia Britannica*: <https://www.britannica.com/topic/market> (skatīts 30 May 2021).
145. Ross, L. (1977) The Intuitive Psychologist And His Shortcomings: Distortions in the Attribution Process. L. Berkowitz (ed.). *Advances in Experimental Social Psychology*. Vol. 10, 173–220. Academic Press. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60357-3](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60357-3)
146. Said, E. (1979) *Orientalism*. Vintage Books.
147. Said, E. (1995) Afterword. Said, E. (2003 [1978]) *Orientalism*. London: Penguin Books.
148. Sartre, J.-P. (1954 [1946]). *Réflexions sur la question juive*. Paris: Ed. Gallimard.
149. Saussure, F. de. (1916) *Course in general linguistics*. P. Meisel & H. Saussy (eds.), W. Baskin (trans.) (2011) New York: Columbia University Press.

150. Saussure, F. de. (1971[1916]) *Cours de linguistique générale* (1916). Paris: Payot.
151. Schaff, A. (1962) *Introduction to semantics*. Oxford; New York: Pergamon Press.
152. Sherry, N. (2005 [1971]). *Conrad's Western World*. London, New York: Cambridge University Press.
153. Silverman, E. K. (2001) *Masculinity, motherhood, and mockery: Psychoanalyzing culture and the Iatmul Naven rite in New Guinea*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
154. Sniedze, E. (1998) Par Rīgu un latviešiem. *Latvijas Vēstnesis*, 16.12.1998 (373).
155. Solarz, M. W. (2012, October). 'Third World': the 60th anniversary of a concept that changed history. *Third World Quarterly*, (33), 1561–1573.
156. Stradiņš, J. (1990) Vācbaltieši Latvijas kultūras kopībā. *Literatūra un Māksla*. 13.01.1990 (2).
157. Stradiņš, J. (1996) Garlība Merķeļa "Latvieši" un mēs [ievadlekcija Latvijas Universitātes Žurnālistikas katedras un Gētes institūta organizētajā konferencē "Garlībs Merķelis un masu mediji'96" (Garlieb Merkel Medienkonferenz'96), Reiterna namā 1996. gada 25. oktobrī]. *Latvijas Vēstnesis*. 31.10.1996 (183). Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id> (skatīts 01.06.2021)
158. Suhij, S. I. (2012) Metodologija literaturovedenija: kompleksnyi i sistemniy metody analiza literatury [Методология литературоведения: комплексный и системный методы анализа литературы]. *Vestnik Nizhegorodskogo Universiteta im. N. I. Lobachevskogo*, 2012, № 6 (1).
159. Svihanova, J. (2014) The Fight For Mixed Marriages. *Asian and African Studies*, 23 (2), 288–314.
160. Teffi. (1913) *Svoi i chuzhiie* [Свои и чужие]. Pieejams: <http://www.ntvphoto.narod.ru/lit6.html> (skatīts 23.04.2019)
161. Toporov, V. N. (2003) *Peterburgskii tekst russkoi literatury* [Петербургский текст русской литературы]. Sankt-Peterburg: Isskustvo.
162. Tynjanov, Ju. (1966) Kak my pishem. V V. Kaverin (sost.) (1966) *Iurii Tynianov: pisatel' i uchenyi: vospominaniia, razmyshleniia, vstrechi*. Moskva: Molodaia gvardiia.
163. The Peirce Edition Project (ed.). (1998) *The Essential Peirce: Selected Philosophical Writings (1893–1913)*. Vol. 2. Bloomington and New York: Indiana University Press.
164. Uspenskii, B. A. (n.d.). K probleme genezisa tartusko-moskovskoi semioticheskoi shkoly. Koshelev, A. D. (sost.) (1994). *Iu. M. Lotman i tartusko-moskovskaia semioticheskaiia shkola*. Moskva: Gnozis.
165. Valdemārs, K. (1862) Kaunīgie latvieši. Valdemārs, K.; Baumanis, A.; Grotiņš, M.; Ābele, V.; Ķiploks, E. (1936) *Kr. Valdemāra Raksti*. I. Rīga: Latvijas Universitātes Studentu padomes apgāds.
166. Valters, P. (sast.) (2001) *Valsts un tiesību vēsture jēdzienos un terminos*. Rīga: Divergens.
167. Vijups, A. Latvijas valsts ģerbonis. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/5092-Latvijas-valsts-ģerbonis> (skatīts 31.01.2021)
168. Vijver, F. J. R. van de & Leung, K. (2021 [1997]) *Methods and Data Analysis for Cross-Cultural Research*. Cambridge University Press.
169. Walzer, M. (1995, January) Preface. Sartre, J.-P. (1995) *Anti-Semite and Jew*. New York: Schocken Books: distributed by Pantheon Books, v–xxvi.
170. Weedon, C. (1987) *Feminist Practice and Post-Structuralist Theory*. Oxford: Basil Blackwell.
171. White, L. (1990) *The Comforts of Home: Prostitution in Colonial Nairobi*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

172. Whitney, D. (2012) What is Post-Formalism? (Or, Das Sehen an sich hat seine Kunstgeschichte). *NONSITE.Org*, (7). Pieejams: <https://nonsite.org/what-is-post-formalism-or-das-sehen-an-sich-hat-seine-kunstgeschichte/>
173. Whorf, B. L. (1941) Language, mind, and reality. Carroll, J. B. (ed.) (1959) *Language, Thought and Reality*. New York, London: The Technology Press of Massachusetts Institute of Technology and John Wiley & Sons, Inc.
174. Wienczek, H. (2003) *An imperfect god: George Washington, his slaves, and the creation of America*. New York, NY: Farrar, Straus and Giroux.
175. Yen, W.-C. (2015) *Governing sex, building the nation: The politics of prostitution in postcolonial Taiwan (1945–1979)*. Cambridge Scholars Publishing.
176. Zālīte, P. (1923) Blaumanis kā dramatisks rakstnieks. *Latvijas Universitātes Raksti*. Rīga: 1923, VI.
177. Zantop, S. (1997) *Colonial Fantasies: Conquest, Family, and Nation in Precolonial Germany, 1770-1870*. Durham: Duke University Press.
178. Zeiferts, T. (1922) *Latviešu rakstniecības vēsture*. Rīga: A. Gulbja apgādībā. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Zeiferts/9.%202.dala/3cina/5biezb.htm> (skatīts 06.04.2021)

Periodiskie izdevumi, interneta resursi u. c.

179. Akunov, B. (b.d.) *Pervaia shashka Imperii. Povest' o Fiodore Kellere*. Retrieved April 15, 2022. Fond razvitiia i vozrozhdeniia istoricheskix tradicii "Imperskoie naslediiie". <http://www.imperskiy-fund.com/page-229.html>
180. Austrums, L. (1987) Augusts Deglavs un viņa romāns "Rīga". *Darba Uzvara* (Jelgava), 08.08.1987 (123).
181. BBLD: *Thilo, Carl Adolph (1817–1887)*. (o. J.). Abgerufen 6. April 2022. Pieejams: <https://bbld.de/GND1195404697>
182. Bērziņš, K. (2007) Dabas vēsture: Kosmiskā evolūcija 1. *Astrolekcijas* (2007). Pieejams: http://home.lu.lv/~kberzins/astrolekcijas/kberzins_dabas_vesture_1.pdf (skatīts 30.09.2020)
183. Bībelnieks, J. (Bostonā) (2004) Latviet's esmu, latviet's būšu. *Laiks*, 13.11.2004 (45).
184. Bišumuižas pils. (b.d.). *Dzintarzīmes*. Pieejams: http://www.ambermarks.com/_Pieminekli/IsieApraksti/Riga/Bisumuiza/BisuMuiz.htm (skatīts 21.12.2021)
185. Buševica, A.; Raginskis, E.; Bricis, T.; Kroņa, S.; Lāce-Beltalksne, Z. (2011) Semiotika – zinātne par zīmēm un zīmju sistēmām. *Latvijas Sabiedrisko mediju portāls* lsm.lv, 02.05.2011. Pieejams: <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/zinamais-nezinamaja/semiotika-zinatne-par-ziimem-un-ziimju-sistemam.a18033/> (skatīts 02.02.2021)
186. Bušs, O.; Ernstone, V. (2006) *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga: Norden AB. Pieejams: <https://tezaurs.lv/andele> (skatīts 14.03.2022)
187. Daugmalis, V. (1990) Mīts par "septiņiem verdzības gadsimtiem": saruna ar Jāni Stradiņu. *Literatūra un Māksla*. 13.01.1990 (2).
188. Dermanis, V. (1912) Latweeschu rakstneeciba. *Domas*, 01.12.1912 (12).
189. Dunsdorfs, E. (1977) Svarīga simtgade. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, 01.05.1977 (3).
190. Dziļums, A. (1973) Tautas atmoda. *Latvija*, 24.03.1973 (12).
191. Eckhardt, A. (20. Oktober 1898) Ueber die Nothwendigkeit der Begründung einer Herberge zur Heimath. *Rigasche Stadtblätter*, 29.10.1898 (43).
192. Eglītis, V. (1916) Par latweeschu jaunako literaturu. *Lidums*, 27.02.1916 (46).
193. Ermanis, P. (1922) August Deglavs. *Ilustrēts Žurnāls*, 01.04.1922 (4).
194. Gadamer, H.-G. (2004 [1960]). *Truth and method* (J. Weinsheimer & D. G. Marshall, trans.). Continuum.

195. Galejs, J. (1992) Rīgas latviešu biedrība “Māmuļa”. *Toronto Latviešu Biedrības informācijas izdevums*. Apkārtraksts, 01.09.1992 (94).
196. Gurins, A. (b.d.) Personas: Pjotrs Bagration. *Latvijas Krievi* (b.d.). Pieejams: <https://www.russkije.lv/lv/lib/read/p-bagrations.html> (skatīts 14.06.2020)
197. J. D. L. (1910, jūnijs). Iz Vidzemes statistikas. *Zemkopis*, 23.06.1910 (25).
198. Kaņivēcs, S. (1980) Senā “Berga bazāra” jaunā loma. *Rīgas Balss*, 03.11.1980 (253).
199. Kroma, M. (1962) Saruna par Augustu Deglavu. *Bērnība*, 01.08.1962 (8).
200. Kronika. Ilustrēts Žurnāls, 01.02.1921 (2).
201. Krūmiņš, G. (1972) Ar skatu nākotnē. Ozolnieki vakar, šodien, rīt. *Darba Uzvara* (Jelgava), 21.07.1972 (114).
202. Kultūršoks (februāris, 2022). Starp politkorektumu un pieradumu – kādiem vārdiem ir vieta mūsdienu saziņā? *Latvijas Sabiedrisko mediju portāls* Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/kulturtelpa/starp-politkorektumu-un-pieradumu--kadiem-vardiem-ir-vieta-musdienu-sazina.a444588/> (skatīts 27.02.2022)
203. K. V. (1909) Saimneeki un kalpi. *Zemkopis*, 19.08.1909 (33).
204. Latvijas Nacionālā bibliotēka (2002). Literatūra. *Latvijas Kultūras kanons*. Pieejams: <https://kulturaskanons.lv/list/?l=5> (skatīts 09.06.2020)
205. Lafitte, P. (2018) Sex, Race & Colonies’ book hits nerve in post-colonial France, *France24 en ligne*. Pieejams: <https://www.france24.com/en/20181022-france-controversial-book-sex-race-colonies-hits-sensitive-nerve-post-colonial-power> (skatīts 13.06.2020)
206. Lamberts, B. (augusts, 2008) Latvijas žurnāls “Ebreji valda pār pasauli” [pirmpublicēts angļu valodā laikrakstā “The Jerusalem Post”]. *Latvijas Vēstnesis*, 22.08.2000 (296/297).
207. Līgotņu J. (1920) Rainis un Aspazija atkal Latvijā. A. Jessens (red.-izd.). *Jaunības Teikas*, 01.05.1920 (5).
208. Līgotņu J. (1922) Augusts Deglavs un viņa nozīme mūsu rakstniecībā. *Jaunības Tekas*, 01.04.1922 (4).
209. Matvejeva, I. (februāris, 2021) Neērtais mantrojums – jūds, žīds vai ebrejs? Par Blaumaņa pārrakstīšanu un jēdzienu izpratni. *Teātra Vēstnesis*, 02.2021 (142).
210. Meļņiks, R. (2016) Kļiedēt mītu par 700 verdzības gadiem. *Diena*. 07.06.2016. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/viedokli/dienaskomentars/kliedet-mitu-par-700-verdzibas-gadiem-14143455> (skatīts 06.08.2016)
211. Mintauris, M. (2016) Koloniālā Latvija? Postkoloniālisms šodien. *Punctum*. Pieejams: www.punctummagazine.lv/2016/01/26/koloniala-latvija-postkolonialisms-sodien/ (skatīts 19.02.2017)
212. Pasaules panorāma. 17.04.2019, 00:30-01:45. Pieejams: <https://ltv.lsm.lv/lv/raksts/17.04.2019-pasaules-panorama.id156723/> (skatīts 30.04.2019)
213. Prusas, E. (1925) Cenzors Mārtiņš Remiķis. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 01.01.1925 (1).
214. Purs, L. (1951) Kultūrvēsturisks dokuments no Rīgas pagātnes. *Zvaigzne*, 01.11.1951 (21).
215. Radio Free Europe/Radio Liberty (15.04.2019). Seven Afghan Children Killed By Mortar Shell. *Radio Free Europe/Radio Liberty* Pieejams: <https://www.rferl.org/a/afghanistan-taliban-mortar/29881058.html> (skatīts 30.04.2019)
216. Rīgas Latviešu biedrība (b.d.). *Par RLB*. Pieejams: <https://www.rlb.lv> (skatīts 03.03.2020)
217. Rīgas pieminekļu aģentūra (2007). Pērkone, D. (red.) *Pieminekļi: Piemiņas zīme melnais sliksnis*. Pieejams: <http://www.rigaspieminekli.lv/?lapa=piemineklis&zanrs=1&rajons=3&id=73> (skatīts 02.01.2022)

218. RīgaTV24. 19.11.2015. Arhibīskaps Vanags: Ir jāpārraksta nacionālais mīts par latviešu tautu [intervija ar ev.lut. baznīcas arhibīskapu Jāni Vanagu RīgaTV24 pārraidē "Dienas Personība"]. Pieejams: <https://video.tvnet.lv/6298999/arhibiskaps-vanags-ir-japarraksta-nacionalais-mits-par-latviesu-tautu> (skatīts 01.06.2021)
219. Robinson, J. V. (2017, February 10). Market. *Encyclopedia Britannica*. Pieejams: <https://www.britannica.com/topic/market> (skatīts 30.05.2021)
220. Sprūde, V. (2020) 1990. gada 13. janvārī. Jānis Stradiņš "reabilitē" vācbaltiešus. *Latvijas Avīze*, 13.01.2020. Pieejams: <https://www.la.lv/si-diena-vesture-115> (skatīts 14.06.2020)
221. Stillers, A. (b.d.) Tautas nama vēsture. Pieejams: <https://www.ozolnieki.lv/kultura/tautas-nami/ozolnieku-tautas-nams/interesanti-fakti-par-tautas-nama-ekas-vesturi> (skatīts 13.11.2021)
222. Sudrabkalns, J. (1951) Zeļ padomju Rīga. *Cīņa*, 13.10.1951 (242).
223. [b.a.] *Svod mestnyh uzakonennii gubernii Ostzeiskih* [Свод местных узаконений губерний Остзейских] (1845–). Ch. 1, 2, 3. Sanktpeterburg: Tip. Vtorogo otd-niia Sobstv. e.i.v. kanceliarii. Pieejams: <https://www.prlib.ru/item/443321?> (skatīts 12.12.2020)
224. T. (1910, jūnijs). No Vīceema. *Zemkopis*, 23.06.1910 (25).
225. Treijs, R. (2012) "Latviešu avīzes". Visgarākais mūžs Latvijas presē. *Latvijas Avīze*, 18.01.2012. Pieejams: <https://www.la.lv/latviesu-avizes-visgarakais-muzs-latvijas-prese-2> (skatīts 19.08.2020)
226. TRT World. 15.04.2019. Fighting between Chad soldiers, Boko Haram kills dozens Pieejams: <https://www.trtworld.com/africa/fighting-between-chad-soldiers-boko-haram-kills-dozens-25866> (skatīts 2019.30.04)
227. Upīts, A. (1922) Augusts Deglavs. *Ritums*, 01.04.1922 (4).
228. Upīts, A. (1952) Socialistiskā reālisma monumentālā forma. *Karogs*, 01.06.1952 (6).
229. Upleja, S. (2013) Par Merķeli un mācību. *Ir*. Pieejams: <https://ir.lv/2013/01/15/par-merkeli-un-macibu/> (skatīts 14.06.2020)
230. Vesele, L. (2019, decembris) Bez maksas un dzimtajā valodā. Kā Latvija pirms 100 gadiem izveidoja unikālu skolu sistēmu. *Latvijas Sabiedrisko mediju portāls* Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/vesture/bez-maksas-un-dzimtaja-valoda-ka-latvija-pirms-100-gadiem-izveidoja-unikalumu-skolu-sistemu.a342682/> (skatīts 12.04.2021)
231. Viese, S. (2004) Augusts Deglavs – karavīrs. *Latvijas Vēstnesis*, 29.04.2004 (67).
232. [b.a.] 01.09.2017. Over 13,500 mosques destroyed in Syria. *YeniŞafak*. Pieejams: <https://www.yenisafak.com/en/world/over-13500-mosques-destroyed-in-syria-2788861> (skatīts 30.04.2019)
233. Z. Š. (2007) Literatūra, receptes un 10 000 dolaru Baltijas studijām. *Laiks*, 29.09.2007 (38).
234. Žogota, D. (1997) Par Rīgas kultūrvidi vakar un rīt. *Literatūra. Māksla. Mēs*, 25.09.1997 (39).
235. Vietējās ziņas. Priekšlasījumu vakars. *Liepājas Atbalss*, 03.04.1908 (40).
- Citi
236. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlērs (red.). 5. sēj. Rīga: A. Gulbja Apgādībā, 1930.
237. *Meyers Großes Konversations-Lexikon* (6. Aufl., Bd. 3). (1905) Leipzig und Wien: Bibliographisches Institut. Pieejams: <http://www.zeno.org/Meyers-1905> (skatīts 13.04.2021)
238. Oesterreicher-Mollwo, M. (1986) *The Herder Dictionary of Symbols*. B. Matthews, trans. Chiron Publications.

239. (b.a.) Shuvalov Piotr Andreevich. A. M. Prohorov (gl. red.) (1969–1978) *Bol'shaia sovetskaia enciklopediia*. Moskva: Sovetskaia enciklopedia, (3).
240. Uchenaia Komissiiā po issledovaniiu istorii truda v Rossii. (1921) *Arhiv istorii truda v rossii. Kniga vtoraia*. Petrograd: Petrogradskii Gubernskii Sovet Professional'nyx Soiuzov.
241. Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. (b.d.) *Ārlietu ministrijas mājaslapa*. Pieejams: <https://www.mfa.gov.lv/ministrija/latvijas-parstavis-starptautiskajas-cilvektiesibu-institucijas/individam-tiesi-pieejamas-apvienoto-naciju-organizacijas-cilvektiesibu-aizsardzibas-proceduras/vispareja-cilvektiesibu-deklaracija> (skatīts 14.06.2020)
242. MārtiņšŠ [@heremit]. (2018, maijā 19). Ja atjaunotu (..) kapitālā. [Tweet]. *Twitter*. Pieejams: <https://twitter.com/heremit/status/997882388897202176> (skatīts 30.05.2020)

PIELIKUMS 1 “CITĀTI”

Cit. 1

Esmu uzņēmis sarakstīt kultūrvēsturisku romānu triloģiju Rīga. Pirmā daļā latviešu zēns ienāk ar to, kas mugurā un vēderā, Rīgā un iedzīvojas mantā. Tā ir sīkpilsonība un buržuāzija. Bet man ir jāaptēlo tā laika apstākļi un revolucionāri, kas bija citādi, jo augstai valdīšanai par patikšanu uzstājas pret vāciešiem un kugiem. (..) Pirmā daļa iznāks ļoti naiva un nevainīga, jo tas arī sakrīt ar tā laika garu, kur visi centās uz ārēju izlikšanos, noliegt savu tautību un būt par vācieti.”¹⁰¹³

Cit. I 4.2.-1

Kārlis atradās Latviešu biedrībā pie lasāmgalda un kāri un ar interesi meklēja it visas ziņas par Brazīlijas izceļotājiem. No Čipas Kresciumā viņš bija saņēmis ļoti drūmu vēstuli, kurā tas ļoti nožēloja, ka bija devies uz silto zemi. Viņa mazākie bērni apmiruši, tādēļ ka nevarot izturēt turienes klimatu. Grūti esot dzīvot tādā zemē, kur neesot ne skābas putras, ne rupjas rudzu maizes un kartupeļi tiekot pārdoti delikatesu bodēs par šokolādes cenām. (..)

Kārlis jau šad un tad avīzēs bija pavisam lasījis, ka Baloža grandiozais izceļošanas plāns sabrucis. Tādēļ, ka politiskie apstākļi tur nenoteikti, jo brazīlieši bija gāzuši savu ķeizaru un līdz ar to lielas pārgrozības iestājušās it visās valdības iestādēs. (..).¹⁰¹⁴

Cit. I 4.2.-2

Pirms 1940. gada bieži nācās dzirdēt un lasīt apgalvojumus, ka latviešu buržujs radies taupot kapeiku pie kapeikas, ka vietējie fabrikanti un lielie namīpašnieki paši bērībā “ganījuši cūkas”. Šādu iestāstījumu nolūks bija radīt ilūziju, it kā visiem būtu iespēja kļūt par “turīgiem cilvēkiem” un nepieciešama tikai “taupība un darba mīlestība”. Ka tie bija salti meli, par to varam pārliecināties jau A. Deglava triloģijas pirmajā daļā – “Patrioti”. Ne Pēteris Krauklītis, ne viņa krusttēvs, uzvārdu mainījušais Rābemanis neieguva bagātību, pudeles skalojot un kalpojot par sētaspuisi. Pirmais, ganos iedams, “dažreiz ir siļķes astīti nedabūja nosūkāt”, bet, ieradies Rīgā, viņš jau pirmajā dienā aizmirsis savu agrāko pieticību un sapratis, ka vajadzīga nauda, nauda, nauda... Un tūlīt viņš to sāk “pelnīt”, kaut vai apkrāpjot dzertuvē ienākušos kāršu blēžus, kas gribēja iedzīvoties uz iebrāukušo zemnieku rēķina, bet šoreiz krita paši par upuri jaunajam Krauklītim.¹⁰¹⁵

Kārlis atradās Latviešu biedrībā pie lasāmgalda un kāri un ar interesi meklēja it visas ziņas par Brazīlijas izceļotājiem. No Čipas Kresciumā viņš bija saņēmis ļoti drūmu vēstuli, kurā tas ļoti nožēloja, ka bija devies uz silto zemi. Viņa mazākie bērni apmiruši, tādēļ ka nevarot izturēt turienes klimatu. Grūti esot dzīvot tādā zemē, kur neesot ne skābas putras, ne rupjas rudzu maizes un kartupeļi tiekot pārdoti delikatesu bodēs par šokolādes cenām. (..)

Kārlis jau šad un tad avīzēs bija pavisam lasījis, ka Baloža grandiozais izceļošanas plāns sabrucis. Tādēļ, ka politiskie apstākļi tur nenoteikti, jo brazīlieši bija gāzuši savu ķeizaru un līdz ar to lielas pārgrozības iestājušās it visās valdības iestādēs. (..).¹⁰¹⁶

¹⁰¹³ RMM 16302 pēc Līdaka, Sarmīte. (2013). Ieskats Rakstniecības un mūzikas muzeja krātuves materiālos par A. Deglavu. Deglava un Raiņa sarakste. No: A. Cimdiņa (sast.) (2013). *Rīgas teksts: Augusta Deglava romānam ‘Rīga’ – 100*. Rīga: "Zinātne", 139–140.

¹⁰¹⁴ Deglavs, A. (1960 [1912]). *Rīga*. III. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 254.–255.

¹⁰¹⁵ Ibid.

¹⁰¹⁶ Ibid., 254.–255.

Cit. II 4.2.

“(L)atviešiem vēl nav pilnas pilsoņu tiesības... Tie netiek ieskatīti par vāciešiem līdzīgiem, bet par zemākiem radījumiem...”

“Nu, nu!” Hīmillers neticīgi iesaucās. “Kas par jums to varētu sacīt?!”

“Tas gan ir novecojis uzskats, bet vācu aprindās tāds vēl pastāv,” Spunde turpināja. “Zemes iekarotāji, vācieši, zemes iedzīmtos, latviešus, bija padarījuši par saviem kalpiem un dzimcilvēkiem. [...] Tagad nu gan dzimtbūšana atcelta un, juridiski ņemot, vācietis kā tāds nav ne kungs, ne latvietis kā tāds kalps, tomēr vecie uzskati un aizspriedumi tiek kultivēti tālāk...”

“Vadošās vācu aprindas ir tam pretim, ka latviešu plašākās masas tiktu pie pilnīgas izglītības, kas dibinās uz tautisko apziņu, Fuchsings no savas puses papildināja.”¹⁰¹⁷

(turpinās nākamajā lappusē)

---

¹⁰¹⁷ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 326–327.

Cit. III 1.2.

“A, vaj tad katram ir brīv iekš Rigo dzīvoti?! Jozis pēc brīža neizprasdams ieminējās.
“Katram brīv?!” Pēteris tikpat neizprasdams uzlūkoja viņu. “Bet kādēļ tad ne?...”
“Nu vot ,es domaj', kas dzīvo iekš Laiševo, tas dzīvo iekš Laiševo, a kas dzīvo iekš Rigo, tas dzīvo iekš Rigo. Aizbrauc, pārdod kas tev ir un brauc atkal mājā...”
“Ej nu, muļķi,” Pēteris, sajuzdams par viņu garīgu pārsvaru, to pārtrauca. “Tagad ir brīvības laiki, dzīvo kur gribi! Kad tikai tev pase ir kārtībā un ar savu galvas naudu esi riktīgs, - dzīvo, kur gribi...”
Jozis it kā neticēdams viņu vēl uzlūkoja. “A, tad mums leišims arī brīv dzīvoti iekš Rigo?
“Vai, un kādēļ tad ne!” Pēteris pārsmēja viņa nezināšanu. “Visi taču tā paša ķeizara ļaudis... Žīdiem gan visiem brīv neesot, kā vakar krogā stāstīja.”¹⁰¹⁸

Cit. III 2.1.-1

“Vai jūs dzirdiet to puiku!... Neviens no tevis neprasa, lai tu esi vācieša vergs. Bet, kas par tavu darbu samaksājis, tas arī neliks tev brīvā stāvēt, vienalga, vai vācietis vai latvietis... Īstenībā ne tu, bet tā nauda strādā... Un tādēļ neviens, kas tev dod darbu un maizi, neļaus sev dancot pa degunu... Par to, ka esi latvietis vai vācietis, tev neviens nedos ne rubļa, ne pusrubļa, piecas kapeikas arī ne... Ja ko spēsi un pratīsi, par to tev samaksās... “Vergs”, ko tu domā, kas tās par izrunām!... Vergs ir tas, kam nekā nav, kas arvien no otra atkarībā, kas neko neprot un nevīžo, kas izšķiež savus spēkus kādai fiksei idejai... Un tā tas ir ar tavu latvietību... Tev jābūt par katru cenu latvietim, un tu citādi vairs nemaz nevari!... Tas viss ir nieki... Ar to vien, ka būsi latvietis, tu vēl nebūsi paēdis... Saproti mani!”¹⁰¹⁹

Cit. III 2.1.-2

“Jā, jā, jūs, saimnieki, redzat tikai to, kas jums par labu!” Koška iesaucās. “Jūs skaitāt tikai tos rubļus, ko viņiem dodat, bet neredzat vis to, ka viņam cauru gadu priekš jums jāvergo... Tautieši mēs gan visi, bet jūs, saimnieki, savus kalpus izspīlējat tikpat kā ādu!...”
“Priekš mums jāvergo? Tā alga, ko mēs maksājam?... Nē, nē, mūsu dienās labāk par kalpu nekā par saimnieku...”
Laurim acis ugunīgi iemirdzējās, viņš metās pulkā. “Nu, ja tev, tauts brāl, slikti par saimnieku, atdodat mājas kalpam, viņš tev sacīs paldievs!... Kalps nevar vis darīt, ko viņš grib, tam jādara, ko saimnieks liek... Jāceļas, kad viņš liek, jāiet visu cauru dienu... Viņam jāvergo visu cauru gadu, viņam nav nekā...”¹⁰²⁰

Cit. III 2.1.-3

Tas baronesei deklamēja priekšā savus dzejoļus, graizīgas satiras uz Garlību Merķeli. Ik teikuma galā nāca atskaņas: Merkel — Ferkel (sivēns). Viņam piekrizdama, Ortrude ar saviem spēcīgiem, skaļiem smiekliem tricīnāja gaisu...
Uz to kļuva vērīgs pats mājas kungs Oto fon Bimmelšteins. “Astaf, kas jums tur ir?” tas jautāja.
Tas rādīja pretim kādu grāmatiņu “Paradizes dārziņš priekš Garlība Merķeļa”. (Pamfletu kopojums par dzimtcilvēku aizstāvi, ne visai asprātīgs, bet toties žultains un pajēls.)¹⁰²¹

Cit. III 3.1.

Jurre Kalning: Labdeen, mihļlais brahliht Jahn, kā klahjahs?
Jean Calais: Commang? - ick perstehe nich was Du mir sagen, - geh furt beschmier mir nich.

¹⁰¹⁸ Deglavs, A. (1912) *Rīga. Kulturwesturisku romanu triloģija no Augusta Deglava*. (1). Rīga: D. Zeltiņa apgādībā. 33.

¹⁰¹⁹ Deglavs, A. (1960[1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 229–230.

¹⁰²⁰ *Ibid.*, 544.

¹⁰²¹ *Ibid.*, 669.

Jurre Kalning: Ak reds sche putniņ, kahds Sprancuzis, Tu gan laikam par liģģera kunga essi zelts. Brahlit! Labbas deenas no memmites; es tew atweddu sweestu un skinķus un kohrteli ņehmu lieelā pihpī.

Jean Calais: Ak tā, nu tad sehstees schigli eeksh Ohnefus. ("Die Biene". Neunte und zehnte Lieferung. 1852)¹⁰²²

Cit. III 3.1.

"Taā!" krusttēvs uzjautrināts iesaucās. "Nu tad parunāsimies mēs arī. Wie alt bist du?" (Cik tu esi vecs?)

"Zu große Tage sechzen Jahr..." Pēteris, lepns uz savu mākslu, atbildēja.

"Tu laikam domā - pa lieldienām?" krusttēvs jautāja. "Nē, tās pa vāciski nesauc "grose Tage", bet "Ostern". Bet nu tālāk: Was macht deine Mutter?" (Ko tava māte dara?)

"Dank für fragen, ist ganz!" Pēteris uz vārdiem atbildēja.

"Tu laikam gribēji sacīt: "pateicos par jautāšanu, ir vesela." Nē, zēn, "vesela" šinī gadījumā nevar sacīt "ganz", bet jāsaka "gesund". Vispār tie vārdi nāk citādā kārtībā, tu ņem pārāk burtiski, domā pa latviski un izsaki pa vāciski. Tev vajag mācīties arī domāt pa vāciski... Nē, dēls, ar tavu vācu valodu iet tikpat kā pa žagaru tiltu. It sevišķi, kur smalki ļaudis dzird, tu sargies runāt pa vāciski, jo tie tūdaļ redzēs, ka esi bauris un gribi izlikties par vācieti. Un, ja to mana, tad ir vēl sliktāk... Starp vienkāršiem ļaudīm jau nu tu, protams, vari mēģināties... Bet jāmacās tev vēl daudz, daudz jāmacās..."

No krusttēva iznīcinošās kritikas sadragāts, Pēteris palika itin maziņš un neteica vairs ne vārda. Turpretim "rātseris" staigāja domīgs pa istabu un prātoja:

"Hm, hm, kur es tevi varētu ielikt, zēn? Kur tu varētu mācīties smalku iznešanos un smalku vācu mēli? Hm, hm!"¹⁰²³

Cit. III. 3.2.

"Vini gan domajas – grib būt kas vairāk... nostāties mums līdzīgi," svešais kungs iemeta. "Sevišķi tie, kas drusciņ apmācīti. Joku pēc es reiz apmeklēju Rīgā to latviešu teātri – viņiem ir arī savs teātris, to jums vajag zināt!"

"Tie cilvēki gan darītu labāki, ja tie artu un ecētu savu tēvu tīrumos!" vecīte piepeši pikti un kodīgi iesaucās. "Bet viņi domā, ka tie ir vairāk kas, ka viņu bērniem arī vajag apmeklēt augstskolas un diezin ko! Ar savu zemnieku smaku tie sagāna augstskolas gaisu, tik Rīgā tā Tērbatā. Ir taču komiski, ka viņi mums, vāciešiem, grib visu pakaļ darīt... nudien, tas ir komiski!..."¹⁰²⁴

Un turpat tālāk:

"Nevien pakaļ darīt," ārsts attrauca, "tie grib arvien vairāk, nekā mēs. "Nu piemēram – Otros Baltijas dziedāšanas svētkos mēs cēlām estrādi priekš piecsimts dziedātājiem. Ko dara latvieši? Viņi sarīko arī dziedāšanas svētkus un ceļ estrādi priekš 2000 dziedātājiem. Ja mēs tik daudz – viņiem vajag vēl vairāk!"¹⁰²⁵

Cit. III 4-1

Visi it kā nobaidījušies, tikai Struņķis vien nezaudē apķērību. "Man ir tas gods, augstā ekselence," viņš stājas priekšā, "stādīt jums priekšā latviešu tautas delegatus, kuri grib nolikt pie troņa pakāpes savas tautas vēlēšanas. Latvieši vairs negrib palikt vācu

¹⁰²² Dziļleja, Kārlis (1932) Rīga vācu rakstnieku darbos. No: T. Līventāls & V. Sadovskis (red.) (1932). *Rīga kā Latvijas galvas pilsēta: Rakstu krājums Latvijas republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*. Rīga: Rīgas pilsētas valdes izdevums. 105–106. lpp.

¹⁰²³ Deglavs, A. (1960[1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 88.

¹⁰²⁴ Deglavs, A. (1926) *Rīga: Kultūrvēsturisku romanu triloģija*. (II sēj.) Rīga: J. Rozes apgādībā. 156–157. lpp.

¹⁰²⁵ Ibidem.

muižniecības aizgādniecībā, bet grib tās pašas reformas un tiesu kārtību, kāda ir pārējā valsti... Adresi parakstījuši vairāk nekā 50 000 cilvēki...”¹⁰²⁶ (..)

“Bez tam, – jūs esat uz ļoti nepareiza ceļa,” Bagrations aizskartu smaidu turpina. “Vai jūs esat pārdomājuši, ko jūs lūdziet?... Jūs prasiet to pašu, kas Iekšskrievijā, kura par Baltiju stāv uz daudz zemāka līmeņa...”¹⁰²⁷ (..)

“Jums ir nolemta autonomija!” kņazs Bagrations iesaucās. “Vai saprotat: autonomija!... Pašiem savs landtags, savi pārvaldes organi...”

Nu arī Pēteris nevarēja ilgāk ciest un iejaucās valodā. “Kas tad mums no visa tā būs par labumu! Muižnieki taču nolēmuši landtāgā neviena zemnieka nepielaist. Kā jūs, augstā ekselence, mums to ko varat priekšā likt?! Vai tā būs Baltijas autonomija? Vācu muižnieku autonomija tā būs!”¹⁰²⁸

Cit. III.4.-2

Mēs esam sākuši vērtēt Baltijas vāciešus vai vācbaltiešus (kā būtu pareizāk sacīt) ne tikai kā latviešu tautas apspiedējus un nīdējus, bet arī kā svarīgu saistības elementu ar Eiropas kristiānisma tradīcijām, kā kultūras un civilizācijas nesējus šī vārda īstajā nozīmē, turklāt jo daudz un jo dažādos aspektos. Sākam apzināties, ka vācu klātbūtne ir būtiski ietekmējusi vispārējo kultūras situāciju Latvijā un visā Ziemeļaustrumu reģionā. Līdz pat 20.g.s. vācbaltieši – muižnieki, birģeļi, mācītāji, ārsti, aptiekāri, skolotāji, ierēdņi, amatnieki, tirgotāji – viedoja noteiktu kultūras vidi Baltijā, kuru vēroja latvieši, kurā daudzi no tiem centās integrēties.

un

..bez vācbaltiešu izvērtējuma nevaram izprast, piemērma, Latvijas arhitektūras, mākslas un dārzu (parku) vēsturi, Rīgas mūzikas dzīves tradīcijas un nepavisam jau ne Latvijas dabaszinātņu un medicīnas vēsturi.¹⁰²⁹

Cit.III. 4.-3

Kad, sadevušies rokās “Baltijas ceļā”, pērnavasar domājām kopīgu domu par Latvijas pagātni un nākotni, prātā nāca arī Baltijas vācu drāma (autors pats atgriežas pie formas Baltijas vāci, nevis baltvācieši, par ko runā raksta sākumā – mana piez.) rudenī pirms 50 gadiem. Arī Baltijas vācu kopība (64 tūkstoši Latvijas vāciešu, kas 1939.gada beigās – 1940.gadā pārcēlās uz Hitlera sagrābto Polijas daļu) jāuzlūko kā Hitlera – Staļina pakta upuris, jo staļinisma apstākļos palikt Padomju Latvijā šie cilvēki nevarēja. Lieki sacīt, cik daudz ar viņu aizbraukšanu zaudēja Latvijas saimniecība, kultūra, medicīna, zinātne; turklāt tika pārrauta viena reāla CILVĒKU (Stradiņa izcēlums) saite, kas saistīja Latviju ar Rietumeiropu.

un:

Bez vācbaltiešu izvērtējuma nav izprotama Rīgas vēsture, savdabīgais antagonisms starp Rīgu un Latviju, kas dziļi sakņojas vēsturē.

Tikai iedziļinoties šajā problēmā, atskārtīsim, cik vērtīgu kultūras mantojumu Latvijai ir atstājuši vācbaltieši un cik maz vēl par to tomēr zinām mēs, latvieši. Šīs problēmas zinātņu vēsturē esmu mēģinājis risināt jau sen, kopš 1955.gada, mazliet vispārīgākā veidā – kādā savā rakstā: “Karogs”, 1989, nr.8 un pavisam nesen, š.g. maijā, Līneburgā (VFR), Baltijas kultūras seminārā nolasītajā referātā, kas tagad publicēts izdevumā “Jahrbuch des baltischen Deutschtums, 1990”¹⁰³⁰

Cit. III. 4.-4

¹⁰²⁶ Deglavs, A. (1960[1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 585. lpp.

¹⁰²⁷ Ibid., 586.

¹⁰²⁸ Ibid., 587.

¹⁰²⁹ Stradiņš, J. (1990) Vācbaltieši Latvijas kultūras kopībā. *Literatūra un Māksla*. 13.01.1990(2). 2. lpp.

¹⁰³⁰ Ibidem

Pilis pārvaldīja komturi, bet zeme praktiski visa tika atdota lielākos(bīskapu) un mazākos (ordeņa) lēņos kristīties piekritušajiem virsaišiem un labiešiem. Tā Visvaldis saņem atpakaļ Jersiku, Manēģints – Idavu, tāpat arī Kaupo, Tālivalža dēli, Meluķis, Vargribis, Viervaldis... Protams, bija gadījumi, kad lēņi tika arī ienācējiem – galvenokārt bruņiniekiem: Ikšķile – Maindorfam, Lielvārde – Bannerovam, taču viņu īpatsvars nebija liels. Nebija arī nekādas īpašas vajadzības to paaugstināt. Uzturēt kārtību savā zemē, rūpēties par nodevām un pulcēt karakalpus jau vislabāk prot tieši savējie. Tā tas ir bijis visos laikos – lai atceramies kaut vai stārasta figūru pēdējā karā. Baltijā situāciju vēl īpaši ietekmēja pāvestu centieni pielāgoties vietējiem apstākļiem, zināmā mērā – arī kompensēt piligrimu, tāpat dažāda ordeņa brāļa patvaļu.¹⁰³¹

Cit. III. 4.-5

“Jums šausmās drebēt un nobālēt būs!
Kam mācāt jūs Latavas mošo garu?
Kam bendējāt, mocījāt tautu manu?
Ko Latava bija jums darīj'se ļauna,
Ka viņas sviēdrus un asinis dzērāt
Un izsūkto, nomākto pišļos mināt?”¹⁰³²

Cit. III. 4.-6

Jā, par to jūgu.

Protams, tāds pastāvēja, bet tam nebija nekāda sakara ar muižnieku piederību vienai vai otrai tautībai (starp citu, vārds “vācietis” latviešu folklorā nozīmē kārtu vai nodarbošanos, gluži tāpat kā vārds “čigāns”; arī paši baroni sevi vislabprātāk dēvēja par “baltiešiem”). Bet zemnieku dzīve nekur Eiropā nebija viegla un salda. Taču, ja dzimtbūšana tai pašā Svētās Romas impērijā pastāvēja jau 13. gadsimtā, tad Latvijas zemē tā aizsākās tikai 15. gadsimta beigās. Un vēl ilgi nevarēja ne runa būt par kaut kādām “pirmās nakts tiesībām” vai tamlīdzīgiem jūga atribūtiem. Starp citu, līdz pat 16. gadsimta sākumam zemniekiem bija atļauts arī nēsāt ieročus. Līdz pat 16. gadsimtam visas tiesas notika pēc pirmskristietības likumiem un paražām. Jūgs jā, bet tas vēl ir jautājums, kur zemniekam klājās grūtāk Maskavijā, Saksijā vai Vidzemē. Un kāpēc tad Latvijas valstiskuma pamati attiecināmi tikai uz 20. gadsimtu? Pat ja ignorējam 13. gadsimta dokumentus, kuros Kursas un Zemgales valdnieki dēvēti par karaļiem (rex), ar ko tad Livonija vai, teiksim, Kurzemes hercogiste atšķīrās no Vācijas vai Itālijas feodiem? Kurā tad gadsimtā šīs valstis apvienojās savās etniskajās robežās vai tad tieši tas brīdis ir sākuma punkts?¹⁰³³

Cit. III 4.-7

Mani mīļi jūs! Kur tad jūs to gudrību ņēmāt? Kam jums jāpateicas par visu to, ka jums tik labi iet? ...Kas ir bijuši tāni Krievu zemē, tie stāsta, ka tur ir pavisam citādi nekā te... Ne tur labu grantētu ceļu, ne izraktu grāvju... Ne tiltu, nekā... tu nezini, kā tu pa to urgu pāri tiksi... Tas krievs jau ir tik slinks, ka viņš nevīžo ne savu jumtu izlāpīt, ne savai akai to grodu ielikt... Viņa rati nesmērēti, koka asīm, brēc un sauc: “Ai, kumm, kumm!” Ar čaču arklu viņš savu zemīti uzar, ar kažoku noecē, cīrulis to sūdojis... (..) Mani mīļie - - tie Kurzemes kungi nav vieni smādējami kungi... Bet jūs jau arī viņiem esat pateicīgi, jūs viņiem atmaksājat... Jūs viņus vazajāt pa laikrakstiem, taisāt par viņiem rīmes un kuplejas... Nu tikai: “Maizes pātaga, maizes pātaga!... Kā viņi mums darīja, tā mēs viņiem...”¹⁰³⁴

¹⁰³¹ Daugmalis, V. (1990) Mīts par “septiņiem verdzības gadsimtiem”: saruna ar Jāni Stradiņu. *Literatūra un Māksla*. 13.01.1990 (2).

¹⁰³² Deglavs, A. (1960[1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 153–154.

¹⁰³³ Daugmalis, V. (1990) Mīts par “septiņiem verdzības gadsimtiem”: saruna ar Jāni Stradiņu. *Literatūra un Māksla*. 13.01.1990 (2).

¹⁰³⁴ Deglavs, A. (1960[1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 30.

Cit. III 1.2.

“Kroga puisis patlaban iedez pie karināmā koka luktura pielipināto tauku sveces galu, kas tikpat kā vilka acs atspīd lielā kroga istabā. Tomēr iekšas gaisma arvien vairāk pārspēj ārējo logu bālumu.” Starp citu šis šķietami pavisam vienkāršais priekšmets – lukturis, kura ievietota visparastākā tauku svece nevis petroleja, par ko vēlāk būs runa kā par milzīgu sasniegumu, jau tiek uzskatīts par progresu, salīdzinot ar klātesošā vīra atmiņu ainu: “Redz, kā tas tai pasaulē tagad izgudrots,” kāds ceļa vīrs ieminējās, rādīdams uz lukturi pie griestiem. “Senāk vajadzēja plēst skalus un bāzt tos lākturī.”¹⁰³⁵

Augstā un gaišā daļa, kura turklāt uzreiz tiek arī saukta ar vācisku apzīmējumu “gastcimere”: “Tad piepeši gastcimeres” durvis atdarījās, jo krodznieks nesa tur viesiem tēju un rumu. Tur dedza gaišas stearina sveces robotiem papīriem pušķotos lukturos. Pie galdiem sēdēja kungi šķeltām bāzrdām, pietvikušām, sārtām un jautrām sejām, jokoja un trieca. Ar vālu gaišums un smieklī gāzās lielajā istabā. [..]

Kad durvis aizvērās un viss nozuda, Pēteris vēl ilgi skatījās turp kā uz kādu gara parādību un atkal uz stingušo pūli, kas slēpa sirdī naidu un šausmas... Viņš reizē ieskatījās divās pasaulēs, kuras tik tālu viena no otras, kuras tik maz viena otru saprata.”¹⁰³⁶

Cit. III 1.2.1-1

“Mūsu kungam, ačeku, muižā ir,” kāds cits iejaucās valodā. “Ir pavisam tāda savāda ierikte, pavisam citāda nekā tās vecmodes lampas. Eļļu – viņu saucot peterjuliju – ielej tādā glāžu lodē, uz kuras tas dedzināmais, ieskrūvēta misiņos tāda balta, pīta lente, bet vaļējais gals mirkst tanī peterjulijā, bet tas sausais gals ārā deg ar liesmu... Tad apliek tam apkārt tādu glāžu trubu un tai vēl uzsprauž virsū tādu purčuļa jumtiņu, es saku, tāds balts spoužums, ka tīri vai acis apžib...”

“Lautiņi!” pirmais, muti ieplētis, klausījās. “Kādus brīnumus tu tik pasaulē nedzirdi!”¹⁰³⁷

Cit. III 1.2.1-2

“Āre, par to Brandenburgi jau stāsta brīnuma lietas, to, kam tā Bišumuiža pieder,” otrs kučieris viņu papildināja. “Šis tā vienkārši ģērbies, bet neskaties vīru no cepures! Kā nu šis stāv uz kroga lovenēm, tā piejāj viens kungs: “Eh, draugs, vai nevari man to zirgu pieturēt, sacīšu, lai krodzinieks tevi pacienā ar brokastu...” Jā, jā. Kungs ieiet krogā, iedzer un saka krodziniekam: “Iedodat tam cilvēkam brokasti!... Ko nu viņš vēlas...” Krodzinieks saka: “Jā, jā...” Atjāj nu kungs atpakaļ: “Cik tad par to brokasti jāmaksā?” – “Simts rubļu!...” – “Ko?! Simts rubļu?... Kas tas tāds par cilvēku?!...” – “Mūsu kungs Brandenburgis...” – “Ā, tad es saprotu,” kungs atbild, “priekš Brandenburga simts rubļu vienam brokastīm nav daudz...” Un samaksā arī... Redz, tādi mums kungi Rīgā!...”¹⁰³⁸

Cit. III 1.2.1-3

“Abar manam brālim ir muiža netāl no Behr-Ziepelhoftas tur ir iekš Kurzemi!” Starpings iesaucās. “Divdesmit braucamu zirgu, visas ēkas ar dakstiņu jumtiem, un kur tad govu laidars!... Ienāk nauda par pienu, par teļiem, par sivēniem, bet tas ir štrunt... Jo kur tad kvieši... Aug sagriežušies!... Mana brāļa muižu sauc -” Viņš minēja to vārdu. [..] Šajā telpā ir arī Pēteris, kas zina minēto īpašumu un labi zina, ka tā ne tikai nav muiža, bet pat ir sliktākā stāvoklī par citām zemnieku mājām. Vienlaikus Starpinga fantazēšanu Pēteris neuztver negatīvi. Gluži otrādi – kā nekaitīgu un pieņemamu: “Kas nu par muižu, tādas pat

¹⁰³⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 14.

¹⁰³⁶ *Ibid.*, 24.

¹⁰³⁷ *Ibid.*, 14.

¹⁰³⁸ *Ibid.*, 30.

mājeles un pie tam noplīsušas. Ēkas sagājušas zemē... Zirģeļi tikai trīs, un tie paši kā ādas... Bet redzi, ko viņš iztaisa!... Lai nu cilvēks arī teic, vai tad viņam kāda skāde...”¹⁰³⁹

Cit. III 1.2.1.

“Par jums ienākušas ziņas, ka esat bīstami cilvēki, musināt zemas kārtas cilvēkus pret kungiem un vāciešiem, tīkojat dibināt latviešu cunftes un biedrības...” Viņš sīta dūri uz galda, ka vai visas rakstāmās lietas uz augšu palēcās. “Tas jums neizdosies, es saku... Un tad jūs esat lielījušies, ka nopirksat Rīgas pili, nota bene, ar visiem vāciešiem¹⁰⁴⁰... Pasakāt, ar kādu nolūku? Ko jūs ar Rīgas pili darīsāt?...”

Laurim, lai gan tas izlikās ļoti nobiedēts, bija grūti apspiest smaidu, kas viņam vilkās ap lūpām. “Nekā nezinu, cienīgs lielskungs! Kur tad es, nabaga vīrs, varu nopirkt Rīgas pili... Kur tad es to naudu ņemšu?...”

Policijmeistaram pašam bija jāieskata, ka viņam taisnība. Viņš tādēļ, uzlicis degunkniebi, studēja atkal tālāk protokolu.

“Par to naudu, jūs esat sacījuši, kas jūras dibenā!” viņš iesaucās, redzami apmierināts, ka noziegumam var atrast pavisam citu, daudz vairāk motivētu pamatu. “Jums tātad ir zināma kāda apslēpta manta, kuru jūs esat noslēpuši! Manta, kas jūras dibenā, pieder kronim, vai saprotiet?! Vai jūs ziniet, kāds jums par to draud sods?! Vai jūs ziniet?!”

“Es nekā nezinu!” Lauris atbildēja. “Ne es kādu naudu esmu atradis, ne man tā ir. Ja jau man būtu, tad taču jūsu palīgs, mani kratot, arī būtu atradis kādu podu...”

“Hm, dīvaini,” policijmeistars atkal domīgi norūca un iedziļinājās tālāk protokolā.

“Oho!” tas uzreiz bargi iesaucās, uzlēca kājās un viņus caurbjoši uzlūkoja. “Jūs esat draudējuši, ka dancināšot vāciešus uz sarkaniem ķieģeļiem. Un, jo tie aiz sāpēm augstu lēks, jo lielāku jūs kursat uguni... Tas ir pretlikumiski... Spīdzināšana ar iepriekšēju nodomu... Factum culposum et dolosum... (Sodāma un ļaunprātīga darbība).”

“De facto et absque jure,” Krampfs svinīgi piebilda. (Patvarīga un pretlikumiska darbība.)

“Pēc veciem Rīgas likumiem par to bez žēlastības tiek uzkārts.”

“Hm, ko nu jūs teiksāt!” policijmeistars dusmīgi šņāca.

“Bet es nekā nezinu, cienīgs lielskungs?” Lauris atbildēja. “Kur tad man, nabaga vīram, tāda vara?! Pat ja es gribētu tādas lietas strādāt, vai tad jūs man to atļautu?...”

“Jums taisnība,” policijmeistars, brīdi apdomājies, apmierinājās. “Ja jums tas kādreiz ienāktu prātā,” tas sīta ar savu lineālu uz galda, “tad mēs jūs pamācītu... Arestantu rotu jūs dabūtu...”¹⁰⁴¹

Cit. III 1.2.2-1

“Satiek jūs kād “pfaff”¹⁰⁴², jūs tulīt bučo t(h)am rok!... Pie mums iekš Sachsen? Ne virsū t(h)ādem švarcrok¹⁰⁴³ nesk(h)atās... Pie mums k(h)atrs g(h)odīgs cilvēks par “pfaff” un “junker” nosp(h)ļaujās...”

“Taisnība tev, Gerli, taisnība, par daudz taisnība!” Lauris viņam piebalsoja. “Bet iestāsti tu to mūsu ļaudīm... Kungi un mācītāji paši viņus pie tam pieradinājuši, un tā viņi lokās un laizās, ka tīri sirds vai aptekas, to noskatoties... Kā tur mēs varētu līdzēt, mīļais Gerli, kā tur līdzēt?...”¹⁰⁴⁴

¹⁰³⁹ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 241.

¹⁰⁴⁰ Dainas Nr. 31873, 31874: Kad man būtu tā naudiņa, / Kas guļ jūras dibenā, / Es nopirktu Rīgas pili / Ar visiem vāciešiem. / Es vācietim tā darītu, / Kā vācietis man darīja; / Es vācieti dancinātu / Uz karstiem ķieģeļiem; / Jo vācietis augstu lēktu, / Es pakurtu uguntiņu.

¹⁰⁴¹ Deglavs, A. (1960 [1912]). *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 198.–199. lpp.

¹⁰⁴² Gerles pieminētais “pfaff” ir vācu valodas vārds “Pfaffe”, cēlies no latīņu “papa” ‘tēvs’. Tā apzīmēja garīgo tēvu, priesteri. Sākotnēji lietots katoļu vidē kā godājams apzīmējums, taču kopš Martina Lutera reformācijas “Pfaffe” ir nicinošs garīdznieka nosaukums.

¹⁰⁴³ No vācu “Swarzrock” ‘melnsvārcis’, garīdznieka apzīmējums ar nicīgu pieskaņu.

¹⁰⁴⁴ Deglavs, A. (1960 [1912]). *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 201.–202. lpp.

Cit. III 1.2.2.-2

Laura sievai, kas bija kārtīga saimniece, tādās lietas nepatika. “Slaistās te cauras dienas kā tāds celms! viņa sūrojās savam vīram. “Ne viņš zin paņemt rokā dieva vārdu, ne aiziet uz baznīcu...”

“Liec nu viņu mierā!” Lauris to aprāja. “Mums taču gluži vienalga, kā tas iztieks ar savu dievu... Ir taču visādas ticības: luteru ticība, žīdu ticība, turku ticība... Un citiem vēl pavisam sava ticība!...”

“Lai nu kā,” Anna attrauca, “bet katrs taču pieder pie kādas ticības, un katrs iet savā baznīcā... Bet kad tu to prūsi redzi baznīcā?!”

“Viņa darīšana!”¹⁰⁴⁵

Cit. III 1.2.2.-3

“Gudro jau, kā to sastādīs. “Kas apēd mūsu cāļus, mūsu sviestu, mūsu olas un mūsu šķiņķus?” viņš jautās. “Tauta tos atrauj savai mutei, tos viņa atdod melnsvārčiem-tumsoņiem. Dažam cienīgtēvam cāļi tiek sanesti tādā vairumā, ka mācītājmuižas tūrumos nav iespējams ieart putnu kaulus. Jo nepietiek tiem ar to vien, ko tiem muižā pienes, tie brauc pa draudzi apkārt lidodami. Kad tauta modīsies no dziļā tumsības miega un ēdīs savus cāļus un savus šķiņķus pati?!...” Un kas tās te par telpām? “Draudze mācītājam uzcēlusi plašu ērberģi un vēl otru māju uz upes krasta. Bet pašai nav, kur piemesties. Ja ir pie cienīgtēva kāda darīšana, tad jāsež koridorā pie mitras ūdens baļļas un ziemas laikā vēl jāsalst...”¹⁰⁴⁶

Cit. III 1.2.2.

Bet iznāk Pēterburgā kādas “Latviešu Avīzes”, uz kuru redakciju nav bijis iespējams izdarīt nekādu iespaidu. Tā ir tā trakākā kūdīšanas lapa, kāda vien domājama... Musina un rīda pret augsto muižniecību, pret baznīcu un visām vācu iestādēm. [...] Latviešu literariskā jeb draugu biedrība, kura sastāv pa lielākai tiesai no Kurzemes un Vidzemes mācītājiem, tam visam sekojusi un iesniegusi attiecīgu paziņojumu augstam muižniecības konventam un konsistorijām. [...] Jūs, augstie rātes kungi un direktori, stāvat šai lietai nostāk, jums svarīgākas intereses – ostas izbūves, fabrikas utt., jums nav laika sekot latviešu gara dzīvei tai apmērā kā mums, luterāņu mācītājiem. Bet tādēļ arī jums, augstie kungi, vajag mums sniegt palīdzīgu roku un mūs pabalstīt, jo, to darīdami jūs pabalstīsāt paši savas tiešās intereses. Nedodat rokā nevienu latviešu laikrakstu vai grāmatu ne savam kučierim, ne savam namiķim, ne kādam citam savas saimes loceklim, pirms neesat aprunājušies par to ar kādu Rīgas mācītāju.

Mēs centīsimies vācu laikrakstos izsludināt visus tos izdevumus, ko ikviens bez liekas apdomas var savai saimei rokās dot. Tikai tā mēs paturēsim latviešu tautu savā dabiskā aizgādībā un viņa mūs apmierināta savā tagadējā pieticībā. Bet, ja mums tas neizdodas vai arī ja mēs palaidīsim vaļīgāku roku, tad vai mums...”¹⁰⁴⁷

Cit. III 1.2.3.

Mums, vāciem, ir kapitāls, bet nevāciem ir darbaspēks. Tā ir tā noslēpuma atslēga, ka Rīgā rūpniecība varēja uzplaukt tikai pēc tam, kad tika uz laukiem atcelta dzimtbūšana un kļauši. Ievedat atpakaļ kļaušus, saistāt cilvēkus pie zemes, ka viņi nevar aiziet, kur tie grib un kur tiem labāk, un es tūdaļ slēdzu visas savas fabrikas. Doktora kungs saka, lai mēs neņemam nevācu mācekļus... Varbūt mazākas darbnīcas bez tiem var iztikt, bet mūs’

¹⁰⁴⁵ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 203.

¹⁰⁴⁶ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 35.

¹⁰⁴⁷ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 147.

fabrikas ne. Fabrikants taisni pastāv no saviem strādniekiem, un, jo viņam to vairāk, jo labāk.¹⁰⁴⁸

Cit. III 1.4.2.-1

Viņš nedabūja pēdējos vārdus izteikt, kad Līshena jau bija saķērusi ķēķa šrubi un dancināja to pa viņa muguru. “Še tev radi, še tev radi, vagabunds, braģegs!... Kuža viens... Pa vāciski gribēsi runāt... Muti palaist... Ārā!... Un tūlīt ārā!”

Viņa atrāva durvis, un Pēterim nekā cits neatlika kā virzīties tikai pa tām laukā. Šrube dancoja atkal par jaunu pa viņa muguru, ka skanēja vien... Nākošā acumirkli viņš bija nodzīts pa trepēm lejā un viņa cimdi tam nosviesti pakaļ.¹⁰⁴⁹

Cit. III 1.4.2.-2

“Ah!” viņa stāstīdama [atbildot uz ķelneru jautājumiem par to, vai viņa piedalīsies puķu ballē Vingrotāju zālē?] bieži vien pārgrieza acis un saldi nopūtās. Un, kad lielie ķelneri, ķerdami pēc kāda trauka vai servjētes, pārskatījās un saķēra viņas roku vai stilbu, viņa tā satrūkās, ka gribēja vai apkrist, un tikai caur to vien noturējās uz kājām, ka ar visu ķermeni dabūja viņiem pieskarties... Bet gaidi, ka viņa Pēterim tā raudzīs pieskarties!... Viņa to ne vien gluži neievēroja, bet, pat lika tam noprast, ka viņai vismīļāk būtu, ja viņš nemaz nemaisītos starpā.¹⁰⁵⁰

Cit. III 1.4.2.-3

Ķēķī Līshena bija tas “šefs” un valdīja ar daudz stingrāku roku nekā pati cienīgā pār visu namu. Tiklīdz Ortrude bija izdarījusi ko aplami, tai bija jādzird nesaudzīgas piezīmes, kā “duma jēra” utt. Un dievs lai nedod, ja Ortrude Līschenu vēl gribēja mācīt ar savām pansijas ķēķa teorijām, kuras pēc ķēķšas ieskatiem, nekā nederēja! Tad viņa to nosauca pat par “dumu zosi”, kura gribot viņu mācīt. Lai ejot vien projām, šī viņai tikai “maisot” vien! Otrude jau aizskarta griezās pie mātes pēc palīdzības: “Mamma, Lieschen wird grob!...” Bet cienīgā likās, ka visu to nemaz nebūtu dzirdējusi, un saldā padevībā panesa ķēķšas despotismu...¹⁰⁵¹

Cit. III 1.4.3.

(..)tepat bija tirgus placis. Tas, kā jau parasts, pilns laucinieku, kuri savos pelēkajos vadmalas kamzoļos un biezām šallēm notinuši kaklus kustējās ap saviem produktiem un gaidīja pircējus. Pavisam te maz dzird vāciski runājam, jo pilsētas kārklu vācietim ir negribot jārunā kaut ir lauzītā latviešu valodā, ja grib nopirka ko, kas vajadzīgs pie dienišķas maizītes. Varētu jau nu arī runāt pa vāciski, bet laucinieki tad noprasa tādu cenu, ka bail, un kā tu viņam nodiņģēsi, kad viņš nesaprot to valodu. Ne godīgu kāpostgalviņu tu nedabū, ja negribi pārmaksāt. Mužiks jau uz to vien iziet: vācietim un kungam, tiem jau naudas diezgan. Ja tas nemaksās cenu, kas tad maksās. Bet runā tu ar viņu pa latviski, tas tūdaļ raujas, zina: tas nav vis vakarējais un zina, ko lieta vērtā.¹⁰⁵²

Cit. III 5.1.

“Vai ziniēt ko?!” Mikums beidzot ieminējās. “Mums, maziem cilvēkiem, visiem vajadzētu sataisīt kopā vienu lūguma rakstu pie paša ķeizara — —”

“Ķeizara, jā!” unguis sajūsmināts piekrita. “Ķeizars grib, ka visiem būtu labi, ka tev būtu zeme, ir man būtu zeme. Bet ministri, vot svoloči!... To žēlastību, ko ķeizars dod mums, maziem ļautiņiem, tie atdod kungiem. Vai ķeizars to zin, kā mums, nabaga cilvēkiem, iet?”

¹⁰⁴⁸ Deglavs, A. (1960 [1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 146.

¹⁰⁴⁹ *Ibid.*, 79.

¹⁰⁵⁰ *Ibid.*, 119.

¹⁰⁵¹ *Ibid.*, 401.

¹⁰⁵² Deglavs, A. (1960[1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 132.

Kas viņam to teiks?!... Kad ķeizars dabūtu zināt patiesību, tad viņus visus aiztriektu pie velna. Bet to viņi nepieļauj. Ja viņš nedara tā, kā tie grib, viņi šauj ķeizaru...”¹⁰⁵³

Cit. III 5.2.

Atskanēja atkal glāžu činkstināšana. Vārds bija Sv. Jāņa ģildes eltermanim Viļumam taubem. Tas bija jau gluži sirms vīrs un arī nekāds liels runātājs. “Jauni laiki prasa savas tiesības,” viņš pēc parastā ievada iesāka. “(..) Bet nebūs aizmirst, ka amatam ir zelta pamats. Un šis zelta pamats ir cunfte, kādēļ mēs pašas cunftes kā ļoti nodēģas nedrīkstam satricināt. Protams, ka pārgrozāmas visas tās šrāgas, kuras vairs nesaietas ar tagadējo likumisko kārtību un laika garu... Es domāju, ka pilsonisko uzturu (die bürgerliche Nahrung¹⁰⁵⁴) mēs necunftīgajiem pilnīgi nevarēsim aizturēt. Bet piepaturamas ir dzimuma grāmatas meistariem, ka viņi (1) **vācu dzimuma** un (2) **laulības gultā dzimuši**. Tas ir viens no cunftes stiprākiem pamatiem, jo dod mums garantiju, ka mūsu amatnieku aprindās nesaronas vis šādi tādi elementi, fušeri, kas nekā nejēdz. Mēs zinām tad, ka mums darīšana ar īstiem vācu meistariem, kas savu amatu prot.”¹⁰⁵⁵ (piezīmes (1), (2) un izcēlums mans – aut.)

Cit. III 6.1.1.-1

“Jā, jā, avīzēs jau raksta, ka esot atkal šauts uz ķeizaru!” kāds cūku kupčis iesaucās. “Bet esot gan zellis saņemts ciet...”

“Un vai viņš no mazas kārtas bija,” Lauris iemeta. “Prasi! Un vai viņš viens bija? Prasi! Bez palīga viņš nebija. Visi viņi kopā, visi!... Un vai domā, ka mūs’ kungi tur nekā nezina? Jāsmejas!...”

Sagrābti no pārsteiguma un sašutuma, visi kādu brīdi klusēja. “Ko tik tādiem pagāniem lai dara, kas to ķeizaru šauj?!” beidzot atskanēja Mikumietes pilgtā balss. “Tādiem sprandu apgriezt, kapāt ar pātagām, kamēr gaļa no kauliem lec...” “Viņus vajadzētu pakārt pie koka ar kājām uz augšu tikpat kā naģes (varden) un tad ņemt sloksnēt ar kančukām,” kāds puisis no Lejaskurzemes piebalsoja. “Bet ar ontīlīgām kančukām... Galā piesiet spicūs aķus...” “Mucās viņus vajadzētu iebāzt, kuras no iekšpuses izsistas ar spicām naglām, un laist tad no kalna lejā!” Laura sieva, kura visu laiku bija klusējusi, uzbudināta iesaucās.¹⁰⁵⁶

Cit. III 6.1.1.-2

“Ha-ha-ha!” Lauris it savādi un skaļi iesmējās, ka vai kroga sienas nodrebēja. “Nāks laiks, nāks laiks, draugi, tad ķeizars pateiks: “Ņemiet viņus, dariet ar tiem, kā tik!” Un tad mēs viņus ņemsim, mēs viņus svilināsim, karstā piķī vārīsim, ar karstām stangām viņu miesas kniebsim, viņu kaulus dragāsim, ka lai asins un sārņi šķīst!... Ha-ha-ha-ha!... Nāks laiks... Nāks laiks...” Pēdējos vārdus viņš iekaucās kā ārprātā, acis tam neomulīgi liesmoja, un vaigi ap lūpām raustījās... Visi it kā izbijušies palika, kā uz mutes sisti, un Pēteris, uzšāvis sēdus, it kā sastindzis viņu uzlūkoja. “

Ko nu ērmojies!” platbārzdis kučieris pirmais atjēdzās un nospļāvās. “Nāks... kas tev nāks?!... Vaj mēs visi varam kungi būt?! Apsītis kungus, kas tad būs? Ko tad bez kungiem iesāks?! Jums uz laukiem ir zemes, bet ko mēs darīsim, pilsētnieki... Uz akmeņiem. Kas mums dos loni, maizi, dzeramnaudas? Ehh!” viņš beidzot muti ieplērtis to mēdīja. (...) “Jā, jā brāl, mēs rīdzinieki par saviem kungiem nemaz nebrēcam,” kāds otrs kučieris pirmajam piebalsoja. “Vaj tu domā, ka mums Rīgā citādi būtu tik laba dzīve, ja mums nebūtu tik

¹⁰⁵³ Deglavs, A. (1960[1912]). *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 23.

¹⁰⁵⁴ “*die bürgerliche Nahrung*” – senāk lietots apzīmējums visiem amatiem un funkcijām, tostarp, alus brūvēšanai, ir vveicami tikai pilsētās, pamatojoties uz pilsētu tiesībām. avots: *Die bürgerliche Nahrung*. (1902). In *Meyers Großes Konversations-Lexikon* (6. Aufl., Bd. 3, S. 623). Leipzig und Wien: Bibliographisches Institut. Abgerufen von <http://www.zeno.org/Meyers-1905/K/meyers-1905-003-0623> (13.04.2021)

¹⁰⁵⁵ Deglavs, A. (1960[1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 142.

¹⁰⁵⁶ *Ibid.*, 23.

daudz bagātu kungu. Pie nabaga nekāda dzīve nav. Ko līdz pie saimnieka uz laukiem liela lone, ja viņš tev nevar izmaksāt. Bet kungs tev var izmaksāt katrā laikā!”¹⁰⁵⁷

Cit. III 6.1.1.-3

“Mans kungs!” Kleins saslējās. “Esat tik laipni un atstājat mūs!... Jeb es saukšu ķelneri... Jūs esat pavisam neizglītots zemnieku klucis...”

“Tu vācu plukata!... Žuliks!” Pēteris smēla, bet Kleins veikli izvairījās sānis. Viņš nostājās grasošā pozīcijā, jo Pēteris mēģināja otrreiz.

“Jēzus Marija!” no vienas puses Matilde metās starpā, un no otras puses Fuchsings, viņu turēdams, mierināja: “Persi, Persi, netaisi dumjības!...”¹⁰⁵⁸

Cit. III 6.1.1.-4

“(.) Mums iedzimtos ne vien no vācietības nevajadzēja atturēt, be paveicināt viņu pārvācošanu. Tā tagad ir nokavēta, un latviešu tautiskā attīstība sāk parādīties pret mums kā naidīga pretvara. Latviešu vadība atradusies līdz šim mūsu – luterāņu garīdzniecības rokās. Mēs esam radījuši viņai garīgu un laicīgu literatūru, viņas stāvoklim piemērotu avīžniecību. Jelgavā tiek izdotas “Latviešu Avīzes”. Rīgā iznāca “Tas Latviešu Ļaužu Draugs”. Lapas, kas ieaudzināja ļaudīm pieteicību, paklausību pret saviem kungiem un lielu dzimtenes mīlestību. Līdz šim arī šī arāju un kalpotāju tauta ir uzticējusies pilnīgi mums, paļāvusies mūsu vadībai... Bet tagad mums ceļas pretim jauni aģitatori, kuri mums grib atņemt tautas uzticību, vadīt to pa citiem, bet maz pārbaudītiem, pat kaitīgiem ceļiem. (..) Tā mums ir cēlušies savi “jaunlatvieši”...¹⁰⁵⁹

Cit. III 6.1.1.-5

Es domāju, ka pilsonisko uzturu (die bürgerliche Nahrung) mēs necunfīgiem pilnīgi nevarēsim aizturēt. Bet piepaturamas ir dzimuma grāmatas meistariem, ka viņi vācu dzimuma un laulības gult'adzimuši. Tas ir viens no cunftes stiprākiem pamatiem, jo dod mums garantiju, ka mūsu amatnieku aprindās nesaronas vis šādi tādi elementi, fušeri, kas nekā neļēdz. Mēs zinām tad, ka mums darīšana ar īstiem vācu meistariem, kas savu amatu prot. Otrkārt, mūsu cunftes nav iznīcināmas, tādēļ ka no viņām kopēji sastādās Sv.Jāņa ģilde, kurai ir sava vēsture... Šī ģilde pilsētai devusi pilsonisku elementu, kas ir bijis ļoti noderīgs pilsētas aizstāvēšanā un pārvaldīšanā...¹⁰⁶⁰

Cit. III 6.1.1.-6

Bet, tiklīdz Krampfs bija pa durvīm laukā, tas runāja pavisam citu valodu. Viņš apsmēja to kā lielāko muļķi. “Ah tu, vēn, dumm Büttel to Krampf! Viņš domā, k(h)ad tam blank knohp ēkš svārkiem, t(h)ad viņ ir vēn generāl! K(h)ad viņš (p)būt pie mums iekš Sachsen! Oh, t(h)ad tik viņš sav mācīb d(h)a(p)būt... Anno 1848. mēs iekš Drez(d)en viss to k(h)nopain Büttel sadzin iekš to Elbe...”

“Nu, nu!” Lauris piebalsodams iesaucās. “Kālab tad jūs šos slīcinājāt?”

“K(h)ala(p)b?!” Gerle atņēmās. “Vait' tu domā, ka iekš Sachsen ar var tā: “P(h)arād sav pas!” (T(h)o tikai še var pie jums iekš Russland... Pie mums ekš Sachsen ir cit rechte. Pie mums pats königs nevar d(h)arit to, k(h)as pret t(h)aut... Tad mēs t(h)ais barikad un šauj, ka paukš vēn!... Oh... Anno 1848. tas bija “tanc”. Viss Drez(d)en (p)bij iekš aufstand... Ja

¹⁰⁵⁷ Deglavs, A. (1912) *Rīga. Kulturwesturisku romanu trioloģija no Augusta Deglava*. (1). Rīga: D. Zeltiņa apgādībā. 22.

¹⁰⁵⁸ Deglavs, A. (1960[1912]). Rīga. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 319.

¹⁰⁵⁹ Ibid., 147.

¹⁰⁶⁰ Ibid., 142.

to König grib (p)būt König no Sachsen, t(h)ad viņš netrīkst d(h)arit to, k(h)as pret to Sachsen...¹⁰⁶¹

Cit. III 6.1.2.-1

Tādēļ arī it drošu prātu tas izrunājās ar it visiem pogainiem sulainiem un ierēdņiem pa «deutsch», arī krieviski pa vārdam, cik tas vajadzīgs. Pat pa latviski tas uzsāka, jo bija pārliecībā, ka katram ierēdnim vajadzēja būt tikpat labam latvietim kā Dīriķim. Tomēr drīz vien viņš dabūja just, ka tas te nav vietā. Viņu uzlūkoja kā kādu brīnuma putnu. Jauns cilvēks, ģērbies pilnīgi pēc modes un runā pa latviski!... Un Pēteris bija apķērīgs diezgan... Ne vārda vairs!... Tad viņš arī dabūja zināt, ko tam vajadzēja.¹⁰⁶²

Cit. III 6.1.2.-2

Par tādu pārdrošību Cipfelbrinks ilgu laiku palika kā bez valodas. “Ach du verfluchter Smurgeljunge!... Was kümmert das deine Nase?... (Ak tu, sasodīts smurguļa puika! Kas tavam degunam par daļu?) Kad iekš cunft grib tikt, tad vajag nolikt savu Meisterstück, saprot tu!... Un vēn latvieš bauer nekad nevar tikt iekš vērt vāc cunft...”

“Latvieši ir muļķi, ka viņi nedibina paši savas cunftes,” Pēteris attrauca. “Ja visi, kas latvieši, iestātos paši savās cunftēs, tad jūs, vācieši, drīz vien ar savām cunftēm sakalstu...”

“Latvēs cunft!...” Cipfelbrinks aiz brīnumiem un pārsteiguma tikko nedabūja trieku.

“Latvēs cunft!... Oho, puīšing!... Latvēs cunft... Ho-ho-ho-ho! Du, Esel einen! (Tu, ēzelis viens!) Ta cunft ir tok vēn deutsch innung...”

“Nu jā, deutsch innung!” Pēteris atbildēja. “Bei, latvieši lai atkal taisa savas innungas... Katrs lai paliek pie sava...”

“Ach du verfluchter Kerl!” Cipfelbrinks pikts iesaucās. “Vēn latvēs ir vēn bauer... To nevajag nekād cunft... To cunft ir ierīkot priekš to deutsch meister...”

Viņš sāka tā gānīties, ka Pēterim vajadzēja bēgt, tik tik viņš neizrāva no tā kāvienu, ja nebūtu pratis izbēgt. Un, kamēr viņš latviešus lamāja, viņa šunelis, kas tam vienmēr bija līdzī, viņam riedams piebalsoja.¹⁰⁶³

Cit. III 6.1.2.-3

“Es nekā nezinu!” Lauris atbildēja. “Nes es kādu naudu esmu atradis, ne man tā ir. Ja jau man būtu, tad taču jūsu palīgs, mani kratot, arī būtu atradis kādu podu...”

“Hm, dīvaini,” policijmeistars atkal domīgi norūca un iedziļinājās protokolā.

“Oho!” tas uzreiz bargi iesaucās, uzlēca kājās un viņus caurbjosi uzlūkoja. “Jūs esat draudējuši, ka dancināšot vāciešus uz sarkaniem ķieģeļiem. Un, jo tie aiz sāpēm augstu lēks, jo lielāku jūs kursat uguni... Tas ir pretlikumiski... Spīdzināšana ar iepriekšēju nodomu... Factum culposum et dolosum... (Sodāma un ļaunprātīga darbība.”

“De facto et absque jure,” Krampfs svinīgi piebilda. (Patvarīga un pretlikumiska darbība.)

“Pēc veciem Rīgas likumiem par to bez žēlastības tiek uzkārts.”

“Hm, ko nu jūs teiksāt!” policijmeistars dusmīgi šņāca.

“Bet es nekā nezinu, cienīgs lielskungs!” Lauris atbildēja. “Kur tad man, nabaga vīram, tāda vara?! Pat ja es gribētu tādas lietas strādāt, vai tad jūs man to atļautu?...¹⁰⁶⁴

Cit. III 6.1.2.-4

“K(h)ad es dzer to prantvein, tad es maksā sav g(h)aspaž to ferding, un, k(h)ad man g(h)aspaž dzer to prantvein, tad viņa man maksā to ferding...”¹⁰⁶⁵

un:

¹⁰⁶¹ Deglavs, A. (1960[1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 201.

¹⁰⁶² Ibid., 165.

¹⁰⁶³ Ibid., 160.

¹⁰⁶⁴ Ibid., 198.

¹⁰⁶⁵ Ibid., 202.

“Aber nicht für was! T(h)u man nevar pavēlēt ēsīt pē vēn gald ar vēn mužik, k(h)as nav vāciet... Ar vēn prast latvēs p(b)auerkerl!... Es ir vēn cunftig vācu gezell, saproties!...”¹⁰⁶⁶

Cit. III 6.1.2.-5

Jūs esat augstprātīgi un iebildīgi pret saviem kungiem un mācītājiem. Jūs viņus caur zobiem vazājat, laikrakstos par viņiem lieciet ziņģes un rīmes. (..) Mani te vienā kalendarā nobildējuši par garo stārķi... Lūk, kādi patarjoti!... Nu mums vairs nevajag ne kungu, ne mācītāju... Nu mēs paši gudri diezgan, nu tikai dosim kungiem uz ādas, smiesim viņus... Lai viņi iet atpakaļ uz Vāczemi un prūšiem...¹⁰⁶⁷

un turpat tālāk:

Bet jūs jau arī viņiem esat pateicīgi, jūs viņiem atmaksājat... Jūs viņus vazājat pa laikrakstiem, taisāt par viņiem rīmes un kuplejas... Nu tikai: “Maizes pātaga, maizes pātaga!... Kā viņi mums darīja, tā mēs viņiem...” Mani mīļie, jūs grābiet dievam acīs! Kas savu kungu nebīstas, tas arī dievu nebīstas.¹⁰⁶⁸

---

¹⁰⁶⁶ Deglavs, A. (1960[1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 213.

¹⁰⁶⁷ Deglavs, A. (1960[1912]) *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 30.

¹⁰⁶⁸ *Ibid.*, 30–31.

Cit. III 6.1.3.

Lauris sīta ar dūri pa galdu. “Kad tikai tas nabaga cilvēks netiktu pie kā labāka. Mums ir kroņa muiža... No augstas valdīšanas jau bija izsūtīti revīzēri, cik no muižu laukiem atmērot priekš kalpiem. Bet muižu tura uz renti kāds barūna, šis un lielais tiesas vīrs abi aizgājuši priekšā: šiem neesot, kam to zemi dot. Kalpu tikai tik daudz esot, cik muižai un saimniekiem vajadzīgs, un vairāk neviena neesot...”

“Skaties, ektes!” Mīkums nogrozīja galvu. “Bet, kad tas no augstas valdīsānas,- vai tad neprātāt tur kādam krievu kungam iesmērēt?”

“Izmēģinājām visu, iztaisījām vienu lūgumu rakstu uz Domenop (Domainenhof – domeņu valdi), sametām arī naudu... Tas, pie kura tikām klāt, arī izskatījās pēc īsta krievu kunga. Tāda zaļa brēme, spožas kņopes un kokarde. Noliekam tos desmit rubļus tā pabailīgi uz galda, domājam, ja ņems, tad būs labi! Paņem... Ar tādu lielu likumu pavelk zem papīriem. Jā, jā! Šis to rakstu būšot nodot - - “

“Nu, nu – nu jau būs labi!” Mīkums priecājās.

“Mēs ar tā domājām un priecīgi likāmies pa durvīm ārā. Gaidām nu tikai ziņu, ka jāiet saņemt zemes, un gaidām vēl šodien. Visa tā lieta tikpat ūdenī iekrita!”

“Ā, nu es zinu,” Mīkums sūkstījās. “Šie dabūjuši ost! Aizbāzuši acis...”

“Nu, protams!” Lauris attrauca. “Mēs varam dot desmit, viņi var dot simtus...”¹⁰⁶⁹

Cit. III 6.1.4.-1

Tagad Vāciešiem kā Latviešu vadītājiem, bija rokās svēts uzdevums, viņiem vajadzēja dotas brīvības uzdevumu papildināt, uzaudzināt priekš tās Latviešus par kultūras tautu. Viņi savu pienākumu izpildīja tā, kā viņiem laika gars to mācīja. (..) par dzimtbūšanas atcelšanu visi Baltijas Vācieši uzgavilēja, bet – tiklīdz tur iestājās reakcija, arī Baltieši peldēja atpakaļ laika straumē. Bet starp visu citu tie pastrādājuši dažu labu teicamu darbu Latviešu labā (..) Nevar jau teikt, ka tie nebūtu gribējuši Latviešu labu, ka tie tos nebūtu audzinājuši īsti sirsnīgā un dievbijīgā garā, tomēr taču it labi pierādams, ka atdzīvojās kāds vidus laiku ķēms, šķiru gars, kurš, zobus atņirdzis, rējās pretim jaunajiem brīvības laikiem.¹⁰⁷⁰

Cit. III 6.1.4.-2

Šinī darbā¹⁰⁷¹ aizstāvēdams vājāko pret stiprāko, Merķels uzbrūk ar sparū Baltijas vergu saimniecībai un pierāda kāda pārestība zemes iedzimtājiem nodarīta tik pat labi sociālā, kā arī moraliskā ziņā. Kādēļ šiem nemirstīgu garu cilvēkiem tiek cilvēcības tiesības atrautas, kādēļ tie tiek turēti lopiem līdzī? Kādēļ tie nevar iegūt savā tēvijā brīvas pilsoņu tiesības, kādēļ viņu galvas nospiež dubļos šragas un privilēģijas, kuras iegūtas netaisnā, varmācīgā ceļā? Un viņa pretenieki (sic.) gan varēja viņu nolamāt, bet ne vis viņa taisnās domas atspēkot. Šis cilvēcīgās domas arī uzvarēja, tās, kā mēs zinām, atrada arī bez citiem brīvības draugiem, spēcīgu piekritēju un pabalstu, Krievijas caru, cilvēku mīļotāju Aleksandru I., kurš tās arī realizēja un bez tā Latvieši savā dziļā miegā to būtu sajutuši, nokratīja no viņu kājām un rokām spaidīgās verdzības ķēdes.¹⁰⁷²

Cit. III 6.3.-1

“Kur tu važosi?” Pēteris, cik nu mācēdams un cik bija noklausījies, uzrunāja pa leitiski. Tas nozīmēja tik daudz: “Kur tu brauksi?”

Bet leitens atkal no savas puses centās atbildēt pa latviski: “Es brauk uz Rīgo!”

¹⁰⁶⁹ Deglavs, A. (1960[1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 21.-22.

¹⁰⁷⁰ Deglavs, A. (1893) *Latviešu attīstības solis: no 1848. līdz 1875. g.* Rīga: J. Brigadera un F. Geliņa ģenerālkomisijā. 21.

¹⁰⁷¹ “Die Letten, vorzüglich in Livland, am Ende des philosophischen Jahrhunderts.” latviski zināma kā “Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimteņa beigās”

¹⁰⁷² Deglavs, A. (1893) *Latviešu attīstības solis: no 1848. līdz 1875. g.* Rīga: J. Brigadera un F. Geliņa ģenerālkomisijā. 22.

“Ka tevi sauc?”

“Mani? Mani šauc Jozi...”

“No kurienes tu esi?”

“At kurienes? Leitens rādīja atkal savus baltos zobus. “At Martinišķiem...”

“Es no Bērzmuižas ļaudīm,” Pēteris paskaidroja. “Es iemu uz Rīgu...”

“Uz Rīgo?” Jozis brīnīdamies viņu uzlūkoja. “Ko tev reik (vajag) Rīgo, a tev jau nav neko pārdot?”¹⁰⁷³

Cit. III 6.3.-2

“Man jau rādās, tas zellis dodas pirmo reizi uz Rīgu. Vai mosti! Tad jau tev būs jāiet pie lielā Kristapa, viņam “jābučo” - -” | “Jā, jā!” kāds cits pārtrauca. “Kas pirmoreiz Rīgā, tam tas jādara...” | Tas padarīja daudzus ļoti domīgus. Piemēram, Mikums, kas bija pabarojis savu zirdziņu un atradās tagad starp citiem, itin vaļsirdīgi atzinās, ka viņš un viņa sieva arī pirmo reizi braucot uz Rīgu... Kāds jauns puisis no ventiniekiem, kas gāja uz Rīgu darbu meklēt, itin bažīgi savam kaimiņam, kas to bija sacījis, ieminējās: “Vai jūs tik ar to riktīg zin, ka tas jādara?...” | Aiz viņa sēž bandžolis pelēkiem, krokainiem svārkiem. Mati tam pilni salmu, bet Rīgā tas vismaz desmit reižu bijis un zina, ka tas viss ir nieki. Tam tādēļ grūti valdīt smieklus, un pie sevis tas norūc: “Ak tu pašutis lātus (Ak tu dulns latvietis!)!...”¹⁰⁷⁴

Cit. III 6.4.

Tagad no agrākās Dubultu godības vairs ne pēdas! Aristokrātija sen pārgājusi uz Majoriem, no turienes uz Edinburgu un beidzot vēl uz Bilderliņiem, atstādama savas agrākās nometnes vidusšķirām un plašākām masām. Rīgas un Jelgavas iespaidi izzuduši Viskrievijas kosmopolitismā, un Dubultus žīdiņi izraudzījušies par savu rezidenci. Tur viņi saplūst no Rīgas, Jelgavas, leišiem, poļiem, gan bagāti, kas apdzīvo agrākās aristokrātu villas, gan nabagi kopā ar kazām tais apcirķņos, kur peldvietai biezi apdzīvota miestīņa raksturs. Apcirptais un frizētais baņķieris un inteligēntais students ir kūrhauža pastāvīgais viesis, kamēr atkal pinkainais Geto - žīds uz kaķusieriem apaugušiem mauriem jūtas tikpat omulīgs kā savā Žagarē.¹⁰⁷⁵

Cit. III. 7.1.-1

Uz viņa gaišības – Zemgales hercoga Vidzemes Kunga, etc., mūsu žēlīgā valdnieka Fridriķa pavēli mēs, apakšā parakstījušies tiesneši, esam saukuši pie likuma atbildības šī Kalnamuižas novada jaunavu Zuzannu, Silenieku māju saimnieka Diekļava meitu, apsūdzētu sava ārlaulības bērna nozūmēšanā. Tā kā minētā jaunava par vainīgu neatzinās, apgalvodama, ka bērniņš viņai piedzimis nedzīvs, un arīdžan atsacījās sava bērna tēvu vārdā saukt, tad viņai tika piespriesta pirmā mocību pakāpe, pēc kuras tā tomēr neatstājās no savas bezkaunīgās stūrgalvības un velnišķīga naida spīta, apvainodama, un pie tam gluži nedzirdētā kārtā, mūsu cienījamā amtmaņa dēlu Joahimu par viņas bastarda tēvu un izdarītā bauslības pārkāpšanas grēka līdzvainīgo un neatstādamās no saviem nešķīstības dzemdinātajiem meliem arī pēc tam, kad tai tapa uzlikta examinatio ar spāniešu zābaku un nokarsētām dzelzs stangām. Pēc apspriešanās un visa redzētā un dzirdētā pamatīgas pārdomāšanas, un sevišķi vēl tāpēc, ka mūsu žēlīgā lielkunga bende un sava amata labs meistars Miķelis Remlings, ar kvēlošu adatu durstīdams, ir atradis uz minētās jaunavas Zuzannas miesām tā sauktās sātana zīmes jeb stigma diaboli, mēs esam atzinuši, ka minētā Zuzanna, sabiedrojusies ar velnu un sava elles lielkunga samācīta, centusies godājamā tiesas priekšsēdētāja un Kalnamuižas amtmaņa Brunnengrēbera dēlu Joahimu neģēlīgi

¹⁰⁷³ Deglavs, A. (1912) *Rīga. Kulturwesturisku romanu triloģija no Augusta Deglava*. (1). Rīga: D. Zeltiņa apgādībā.32.

¹⁰⁷⁴ Ibid.,16.

¹⁰⁷⁵ Deglavs, A. (1960[1912]) *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 117.

apmelot, no kaitētu tiesas un sevišķi abu minēto un ļoti cienījamo vīru labai slavai. Ņemot to visu vērā, un, tā kā sātana kalpi un citi, kas ar viņu biedrojas, sodāmi ar uguns nāvi uz sārta un bērnu nozūmētājas pēc šīs zīmes tiesībām aprokamas dzīvas, bet abi minētie sodi nav apvienojami, tiesa nolēma no tiem piespriest minētai velna brūtei un burvei Zuzannai pirmo, proti: nāvi uz sārta, - cerēdama, ka ar to šīs negatnieces un Beliala kalpones pārējie grēki, daudzie noziegumi un ļauni darbi tiks likuma un cilvēku priekšā nolīdzināti.¹⁰⁷⁶

Cit. III 7.1.-2

Kapteinis fon – ievēroja, ka viena no viņa zemnieku meitām ir skaista, un nolēma to paaugstināt par savu klātgulētāju. Viņš to paņēma uz muižu un izlietoja lūgumus, dāvanas, draudus, lai sasniegtu savu nolūku; bet viss bija veltīgi. Meita palika tikla, droši vien tāpēc, ka viņa jau mīlēja kādu citu. Beidzot viņš tai pavēlēja gulēt istabā, kas atradās viņa guļamistabai blakus. Tur viņš tai naktī uzbruka; bet šī jaunā Pamela, lai gan kungs pat savu sulaini bija atsaucis palīgā, pretojās tik sparīgi, ka viņam no sava lopiskā nodoma bija jāatsakās. Lai atalgotu tās tikumību – vai arī belzienus, kurus cīņā droši vien bija dabūjis, – viņš tai lika uzskaitīt desmit pārus rīkšu, ko pēc taisnības bija pelnījis viņš pats, un pazemināja to par cūku meitu, un ar to lieta bija galā. Tādu pašu likteni piedzīvoja kāds F. muižas zemnieks, kas savai sievai negribēja atļaut būt par dzimtkunga mīļāko; un tāds pats liktenis ik dienas piemeklē ikkatru, kas kaut kādā veidā, lai arī tā būtu ļoti krietna rīcība, iemanto sava varas kunga antipātiju.¹⁰⁷⁷

Cit. III 7.2.

Ņemiet jūs miesas, bendējat, kaujat,
Tikai nomākto garu man jaujat!
Eisā! Kas par cepeti peklei!
Latavas dzīvība, Latavas elpa!
Gards tas kumoss ir gan pārlieku...
Man tās dvēseles, jums tās miesas,
Ņemiet un dariet pēc savas tiesas.
Še jums ierocis, verdzības simbols,
Maizes pātaga, asinis laizoša,
Nikna un asa kā skarpija mēle!
Sitat, nāvējat, kaujat un spaidāt!¹⁰⁷⁸

Cit. III 7.3.-1

“Pēdējais (ķesteris skolā, ko apmeklē Pēteris Krauklītis – aut.) bija ieņēmis galvā, ka saimniekiem vācu valoda esot ļoti laba, lai savā starpā varētu sarunāties tā, ka kalpi nesaprot. Un tādēļ to derot mācīties. Bet Pēteris buldurēja saimnieku zēniem līdzī un pa vāciskam gan neviens saimnieks viņu nevarētu iebāzt gluži maisā. (..) Šos eksperimentus bija noklausījies pats cienīgs mācītājs un izteicies par to vislielākā mērā savu nemieru, pieteicis ķesterim kalpa bērnus pieturēt vairāk pie pātariem. Arklam pakaļ staigājot, taču nevajagot nekādas lielas gudrības un vācu mēles. Tas viņus tikai spiedīšot pārdomāt savu stāvokli un padarīšot nelaimīgus.¹⁰⁷⁹

Cit. III 7.3.-2

Viņi nogāžas abi zālē... Pilnīgi pēc visiem likumiem viņš apķer savu laupījumu, uzguļas uz viņas krūtīm un tāpat kā puīši grib apskatīt pirms viņas acis, kuras tā atkal negrib rādīt un

¹⁰⁷⁶ Grīns, A. (1989[1931]). *Nameja gredzens*. Rīga: Zinātne. 23.

¹⁰⁷⁷ Merķelis, Garlībs. (1999 [1796]). *Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimteņa beigās*. Rīga: Zvaigzne ABC. 88–89.

¹⁰⁷⁸ Deglavs, A. (1960[1912]). *Rīga*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 151.

¹⁰⁷⁹ Deglavs, A. (1960[1912]). *Rīga*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 12.

velk priekšā balto nēzdodziņu... (..) Un beidzot viņam arī izdodas. Viņš atrauj no viņas vaiga drēbi, kura sargāja viņas lūpas, un spiež uz tām karstu skūpstu. (..) Pārvarētu un pārspētu viņš to tura savās rokās, skūpsta ārprātīgi traki, līdz aptrūkst elpa... “Laižat mani!” viņa beidzot asi iesaucas un cenšas no viņa atsvabināties. Kad viņš to nedomā laist un vēl ciešāk skauj, viņa top arvien enerģiskāka un skarbāka un cenšas savu jūgu nokratīt. Kad to velti mēģinājusi, tad sāk lēni šņukstēt...¹⁰⁸⁰

Cit. III 7.3.-3

“..Pēterim tanī ziņā bija dzelzu raksturs. Šādas vilstošas kārdināšanas viņš pārspēja kā vīrs. Fuchsings, kurš par viņu visādi gādāja, tikpat kā vecākais brālis, rūpējās arī par to, lai Pēteris iepazītos ar tām lielpilsētas vietām, kuras sauc par Zodomu un Gomoru. “Kulturas cilvēkam,” viņš sacīja, “vajag visu zināt... Citādi par to var sākt zoboties, ka tas ar pirkstu zīdāms... Viņam vajag arī redzēt, kā izskatās pie “atklātības nārām”...”

Pēteris arī turēja līdzi. Viņš negribēja būt kāds “lūzis” un “memmes dēliņš”, kas, sargādamies no visiem tādiem vilinājumiem, iebēg aizkrāsnē. Viņš tiem droši grieza krūtis pretim. Bet tālāk viņš negāja kā līdz zināmai robežai. Viņš dzēra līdzi, izmaksāja, jokoja, dejoja, bet dabūt viņu dziļāk šo māju noslēpumos, kaut kur “sānis” vai “trepēm augš”, bija velti. Daža laba nāra bija tīri uztraukta par šādu augstprātīgu nelokāmību, bija ne vien ar mieru atdoties bez maksas, bet būtu atdevusi savas pēdējās lupatas, lai novilkto viņu savos apkampienos. Bet viņš ne... Vienalga, lai biedri arī zobojas, viņš palika pie sava. Nevis tādēļ, ka tam būtu trūcis drosmes un uzņēmības gara, bet tādēļ, ka viņš to ieskatīja par visai mazisku, zemu un glēvulīgu... Tiklīdz tu, cilvēks, esi šādā alā iegājis, tu neesi vairs par sevi kungs. Viņš tā ne... Un tādēļ miesīgi neaptraipīts viņš tādās mājās iegāja un miesīgi neaptraipīts no tām izgāja...”¹⁰⁸¹

¹⁰⁸⁰ Deglavs, A. (1960[1912]). Rīga. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 53.

¹⁰⁸¹ Ibid., 276.